ئەخەت تۇردى

بەختسىز سەئىدىيە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەخەت تۇردى

بەختسىز سەئىدىيە

(تارىخى رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目 CIP 数据

不幸的赛依德亚/艾海提·吐尔迪著. —乌鲁木齐:
新疆人民出版社. 2001. 6
ISBN7—228—06470—4

Ⅰ. 不…　Ⅱ. 艾…　Ⅲ. 长篇小说—中国—当代—
维吾尔语(中国少数民族语言)　Ⅳ. 1247. 5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2001)第 033191 号

责任编辑:苏里坦·阿西木
责任校对:阿斯亚·艾合买提

不幸的赛依德亚(维吾尔文)
艾海提·吐尔迪　著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号　邮编 830001)
新疆各地新华书店经销
新疆漠尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
850×1168 毫米 32 开本 15.5 印张
2002 年 4 月第 1 版 2002 年 4 月第 1 次印刷
印数:1—3000

ISBN7—228—06470—4/I. 2403　　定价: 25.00 元

بۇ كىتابنى— بەش ئوغۇل ، ئىككى قىزنى تەربىيىلەپ ، قا-
تارغا قوشۇش يولىدا جەبىر - جاپا چەككەن ، مېھرىبان ئانام
نۇرانە ھاجىم داۋۇت قىزىنىڭ پارلاق خاتىرىسىگە بېغىش-
لايمەن .

مۇئەللىپ

ياززغۇچى ئانىسى بىلەن (بىللە ، 1986 - يىل

سۆز بېشى

يىراق ئۆتمۈشتىكى ئەجدادلار ئىزىنى ئىزلەپ يۈرۈپ ، بۇ سەۋدايى يولغا كىرىپ قالدىم . نۇرغۇنلىغان ئەگىم ـ دوقاللار بىلەن سىرلىق قىساتلاردىن ھاسىل بولغان بۇ يول ئاخىر مېنى ئەجدادلىرىمىزنىڭ 17 ـ ئەسىردىكى ھەسرەت ـ نادامەتلىك دەۋرىگە باشلاپ كەلدى .

سەلتەنەت مەھكۇملۇق بىلەن ، مەرىپەت نادانلىق بىلەن ، يورۇقلۇق جاھالەت بىلەن ئالماشقان بۇ دەۋر ھەقىقەتەنمۇ خەلقىمىز ھاياتىدىكى بىر پاجىئە ئىدى .

ۋەھالەنكى ، خەلقىمىزنىڭ ئۆتمۈشى ، مەيلى ئۇ قانچىلىك پاجىئەلىك ۋە دەھشەتلىك بولسۇن بىز ئۈچۈن بەرىبىر ئەزىز ھەم مۇقەددەس بولۇپ قېلىۋېرىدۇ . چۈنكى ، بۇ ئۆتمۈش يالغۇز پاجىئە ۋە قارا كۈنلەردىنلا ئىبارەت ئەمەس ، بەلكى يەنە قاراڭغۇ زۇلمەتنى ئۆز شولىسى بىلەن يورۇتماقچى بولغان نۇرغۇن مەشئەلچى ، چىراغچىلارنىڭ تارىخ قاتلاملىرىغا سىڭىپ كەتكەن بۈيۈك ئىختىرالىرى ، كۈرەشلىرى ۋە نۇر بىلەن چاقنىغان يورۇق كۈنلىرىدىنمۇ ئىبارەتتۇر !

ئىشەنچ بىلەن يولغا چىقتىم ، يولۇمنى ئەنە شۇ نۇرلار يورۇتتى ، كۆز ئالدىمدا ئەنە شۇ ئۆلمەس سىمالار گەۋدىلىنىپ ، ماڭا ئىلھام ۋە مەدەت بېرىپ تۇردى .

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

زەرەپشاننىڭ كۆز يېشى

بىرىنچى باب قىسقا ھاياتىنىڭ ئۆزۈن بىر كېچە ... 3
ئىككىنچى باب قارا بوران چاڭ - توزانلىرى...... 23
ئۈچىنچى باب جاھىل قورغان 37
تۆتىنچى باب باسقۇن 76
بەشىنچى باب شىرقىراپ چۈشۈۋاتقان قان ئاۋازى 92
ئالتىنچى باب كۆيگەن جاھان 112
يەتتىنچى باب ئالتۇن تەخت ئۈستىدىكى بىردەملىك ئاچچىق خىيال 158
سەككىزىنچى باب ۋاباغا ئوخشايدىغان ئادەم 182
توققۇزىنچى باب بىرنەچچە سەھىپىلىك ئەسلىمە ... 203
ئونىنچى باب مېھرى ئىسسىق يوچۇن كىشى ... 229

ئىككىنچى قىسىم

قارغىشقا تولغان ئالەم

بىرىنچى باب ئوت ۋە ئوقيا 250
ئىككىنچى باب نىكاھ ۋە سەلتەنەت 271
ئۈچىنچى باب قانغا بويالغان يىگىرمە بىرىنچى
جۇمە 306
تۆتىنچى باب شانلىق قەبرە...................... 337
بەشىنچى باب سەرمازار ھاشىرى.................. 360
ئالتىنچى باب چۆلدىكى يالغۇز كەپە 376
يەتتىنچى باب ئەۋلىيانى چۆچۈتكەن خەۋەر 398
سەككىزىنچى باب دىيانەت تەزكىرىسى 411
توققۇزىنچى باب ئۆزۈن چۈش...................... 439
ئونىنچى باب ئۆلۈمسىز ھالاكەت 468
ئەسەردىكى مۇھىم شەخسلەرنىڭ
قىسقىچە بايانى 478

بىرىنچى قىسىم

زەرەپشاننىڭ كۆز يېشى

بىرىنچى باب

قىسقا ھاياتتىكى ئۇزۇن بىر كېچە

1

مىلادىيە 1678 ـ يىلى گۈزەل قەشقەرىيىنىڭ كەڭ ۋە تىنچ زېمىنىنى ۋەھىمە باستى. بىر يۈز ئاتمىش تۆت يىل ھۆكۈم سۈرگەن بۈيۈك سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ سەلتەنىتى كۈلپەت ئىچىدە قالدى!

خىرە ئايدىڭ كېچە، ئەل ئۇيقۇغا چۆمگەن خامۇش بىر پەيتتە، قارا قۇرۇم تاغلىرى تەرەپتىن كەلگەن دەرۋىش سىياقىدىكى بىر ئادەم شەھەرنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى خانىقا دەرۋازىسىدىن قەلئە ئىچىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ئىككى كۈندىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز جېدەللەپ مېڭىپ، مانا ئەمدى مەنزىلگە يەتكەنىدى. شۇڭا، يول بويىدىكى كۆل بېشىدا توختاپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى، ئاندىن بىر قولى بىلەن كۆلنى ئىھاتە قىلغان ياغاچ سالاسۇنغا ئېسىلىپ تۇرۇپ، ئاي نۇرىدا سۇس جىلۋىلىنىپ تۇرغان تىنىق سۇدىن بىرنەچچە ئوچۇم ئىچتى. مۇزدەك تاتلىق سۇ ئۇنىڭ گەز باغلىغان لەۋلىرىنى نەملەپ ھارغىنلىق باسقان يۈرىكىنى ياشارتىپ قويغاندەك بولدى. ئۇ تەشنالىقىنى قاندۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى. شۇ چاغدا قارامتۇل بۇلۇتلار ئارىسىدىن شوڭغۇپ چىققان ئاي شەھەرنى ۋاللىدە يورۇتىۋەتتى.

تىمتاسلىقتا چۆمگەن شەھەر ئەمدى ئۇنىڭ كۆزىگە باشقىچە سۈرلۈك ۋە ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ بۇ يەردىن ئايرىلغىنىغا يەتتە يىل بولغانىدى. قاتمۇقات تاغلار ئارىسىدا ئۆتكەن يەتتە يىل ئۇنىڭ جىسمى بىلەن روھىدا قانداق روشەن ئۆزگىرىشلەرنى قىلغان بولسا، بۇ شەھەردىمۇ شۇنداق زور ئۆزگىرىشلەرنى قىلغانىدى. ئۇنىڭ بېشى ئۈستىدە خۇددى دېۋەيلەپ تۇرغان دېۋىدەك كۆرۈنگەن ماۋۇ سېپىلمۇ بۇرۇنقىدىن ئېگىز ۋە مۇستەھكەم ئىدى. ئۇ سېپىلغاقاراۋېرىپ تۇساتتىن يۈرىكى سىقىلغاندەك بولدى. تاغ ئارىسىدا ئەركىن ئازادە يايلاپ يۈرگەن بۇ ئادەم ئۈچۈن بۇ يەر بەئەينى تار قەپەستەك بىلىنىپ، ئۆزىنى غەلىتە بىر سېزىم ئىچىدە ھېس قىلىپ قالدى.

ئۇنىڭ خىيالى بىر جېسەكچىنىڭ يېقىنلا يەردە ئۇرغان تاقىلدىقى بىلەن «ئەل ئامان! . . .» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازىدىن بۆلۈندى. ئۇ كۆل بويىدا قويغان بوغقۇچلۇق خالتىسىنى ئېلىپ، يولنى داۋام قىلدى.

شەھەر يوللىرى، مەھەللىلەر ئۇنىڭغا تونۇش ئىدى. ئۇ غەدىگەرلىكتىن ئۆتۈپ، چارسۇغا كەلدى. ئۇ يەردىن يەنە بىر گۈللۈك دوقمۇشنى ئايلىنىپ، شەھدانكۆل مەھەللىسىدىكى قوش قاناتلىق يوغان بىر دەرۋازىنىڭ ئالدىدا توختىدى ۋە ئىشىكنىڭ قۇببىلىك قۇيما ھالقىسىنى يەڭگىل قاقتى. ھالقا ئۈچىنچى قېتىم ئۇرۇلغاندا ئىچكىرىدىن بىر ئەر كىشىنىڭ «كىم بۇ؟» دېگەن ئاۋازى بىلەن شىپىرلاپ ماڭغان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى.

— مەن . . .

— مەن دېگەن كىم؟

كۆپ ئۆتمەي ئىشىكنىڭ زەنجىر تاقاقلىرى شىرىقلاپ چۈشۈپ، بىر قانىتى يېرىم ئېچىلدى ۋە يىگىرمە ياشتىن ھالقىغان، كەڭ كۆكرەكلىك، قاپلان باش بىر يىگىتنىڭ گەۋدىسى غۇۋا كۆرۈندى.

— ئەسەن سوپىم ، خۇداغا شۈكرى ، ئۆزلىرى بارئىكەنلا ! — دېدى يولۇچى مۇلايىم ئاۋازدا .

— سىلى ، ئۆزلىرى . . . — ئۇي ئىگىسى يىگىت قولىدىكى قارا چىراغنى ئېگىزرەك كۆتۈرۈپ ، يولۇچىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ قارىدى ۋە بىردىنلا ھاياجانلىنىپ توۋلىۋەتتى ، — دەرۋىش خوجا ، بۇ راست سىلىمۇ . . .

يىگىتنىڭ ئەسلىدىكى ئوتلۇق كۆزلىرى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كەتتى .

— مەن شۇ . . . ئەسەن سوپىم ، دەرۋىش خوجا . . .

يىگىت ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . ئۈستىگە جۇلدۇر چاپان ، بېشىغا پىلتىلىرى توزۇپ ، مازلىرى چىقىپ قالغان ئەسكى تەقىيە كىيگەن بۇ ئادەم ئۆز ۋاقتىدا بۇ دىياردا نامى چىققان دەرۋىش خوجا ئىدى .

ئۇلار بىر - بىرىنى يېتىلىشىپ دەسلەپ ھويلىغا ، ئاندىن كايىۋانىلىق مېھمانخانىغا كىردى . مېھمانخانا كەڭ ۋە ئازادە ئىدى . ئۇدۇلدىكى مېھرابىنىڭ ئىككى تەرىپىگە گەجدىن قاپارتما نەقىشلەر قويۇلۇپ ، ئۈستى زەڭگەر سىرلانغانىدى . تورۇستىكى جەگە ، لىملارغىمۇ ناھايىتى نەپىس ، چىرايلىق نەقىشلەر ئويۇلغانىدى . تامدىكى ئويۇقلاردا بولسا ، ھەر خىل كىتاب ۋە چىنە - قاچىلار رەت - رېتى بىلەن تىزىلىپ تۇراتتى . ئىشقىلىپ ھويلا ۋە ئۆينىڭ بېزىلىشى ، سەرەمجانلىشىشى ئۇي ئىگىسىنىڭ پەزىلىتى ۋە ھۈنەرگە كامىللىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى .

مېھمانخانىغا چىراغ يېقىلدى ، ئۇي ئىچى ئاپئاق يورۇدى ، شۇ چاغدا ئۇي ئىگىسى يىگىت مېھمانغا ئالاھىدە قىزىقىش بىلەن قايتىدىن سەپسالدى .

ئۇ ئېگىز بوي ، قارىمۇتۇق يۈزىدە پىچاقنىڭ ئىزى بار ، ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى بەستلىك ئادەم ئىدى . ئۇ پۇتىغا تاغلىقلاردەك چورۇق كىيىپ ، ئەسكى چاپىنىنىڭ ئۈستىدىن كەڭ

كاشا باغلىنىۋالغانىدى . چورۇقنىڭ قونجىدا كۈمۈش تولتۇلۇق يىڭنىسار پىچىغى تومپىيىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ دوگىلەك ، قاپقارا كۆزلىرى بوغما يىلاننىڭ كۆزىدەك سۇرلۇك ئىدى . ئۇنىڭ يۈز تېرىلىرى تاغ شامىلىدا قارىداپ يىرىكلىشىپ بەئەينى ئېكەكتەك تىلىم - تىلىم يېرىلىپ كەتكەنىدى . بېشىدىكى كونا تەقىيىسى ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان پاخماق چاچلىرى بىلەن چۈپۈرلۈشۈپ كەتكەن گىجىك ساقاللىرى ئۇنى تېخىمۇ سۇرلۇك ۋە بەتبەشىرە قىلىۋەتكەنىدى . پەقەت قىزىللىق تېمىپ تۇرغان نېپىز لەۋلىرى بىلەن ئاپئاق چىشلىرىلا ئادەمگە ئاز - تولا يېقىملىق كۆرۈنەتتى .

مېھمان جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، كۈسۈر - كۈسۈر ئايەت ئوقۇپ تېزلا دۇئا قىلدى ، تۇرقىدىن بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقانلىقى ۋە ھاياجانلىنىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى .

— يۇنۇس ئاكام كۆرۈنمەيدىغۇ ؟ — دېدى مېھمان دۇئا-دىن كېيىن ، — ئۇخلاپ قالدىمۇيا ؟

— يوغىسۇ ، دادام قەشقەرگە كەتكەن ، — دېدى ئۆي ئىگىسى يىگىت داستىخان سېلىۋېتىپ ، — ئۇ يەردە كاتتا بىر مەدرىس قۇرۇلۇشى بارئىكەن ، شۇنىڭغا چاقىرتىپ كەتكەن .

دەرۋەقە ، يىگىتنىڭ دادىسى يۇنۇسئاخۇن — يىراق - يې-قىندا نامى چىققان ئۇستا تامچى ھەم نەققاش ئىدى . ئۇ گۈللۈك خىش ۋە رەڭلىك كاھىشلارغا قۇرئان ئايەتلىرىنى ، ئىمارەتنىڭ ياسىلىش تارىخىنى شۇنداق نەپىس ۋە چىرايلىق يازالايتتى ، مەسچىتنىڭ گۈمبەزلىرىگە ، ئىمارەتنىڭ جەگە - لىملىرىغا ئا-جايىپ گۈزەل نەقىشلەرنى ئويالايتتى . شۇڭا ، بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن ئۇنى قەشقەردىكى چوڭ بىر مەدرىس قۇرۇلۇشى ئۈچۈن چاقىرتىپ كەتكەنىدى .

— نەدە بولسا سالامەت بولسۇن ، — دېدى مېھمان ناۋات سېلىنغان چاينى ئوتلاپ تۇرۇپ ، — مانا ئۆزلىرىمۇ ئوبدان تۇرۇپلا ئىسەن سوپىم ، بىز بولساق تاغ ئىچىدە يۇرۇپ تۇگىشىپ

كەتتۇق . . .

«ئىسەن سوپىم »دەپ ئاتىلىۋاتقان بۇ يىگىت قارىماققا بۇقىدەك بەستلىك ، پالۋان قامەت ئىدى . كۆزلىرىدىنمۇ بىر خىل جاسارەت ۋە ھۆكۈمرانلىق نۇرى چاقناپ تۇراتتى . شۇڭا ، تەڭتۇشلىرى بىلەن ئەتراپتىكى كىشىلەر ئۇنى ئالاھىدە سۆيەت بىلەن « ئىسەن بۇقا» دەپ ئاتايتتى . بۇ لەقەم ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ سىڭىپ يارىشىپ قالغانىدى .

ــــ خوش ، نەچچە يىلدىن بېرى ئۆزلىرىنى نەدىن سورايمىز ، دەرۋىش خوجا ؟ ــــ دېدى ئىسەن بۇقا چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇپ ، ــــ ئۆزلىرىنى يەتتە يىل يوقىتىپ قويدۇق ، بۇ بەكمۇ ئۇزۇن جۇدالىق بولدى . . .

ــــ شۇنداق ، يەتتە يىل ! . . . ــــ ئېغىر ئۇھسىنىپ قويدى دەرۋىش خوجا ، ــــ بۇ جۇدالىق ماڭىمۇ بەك ئېغىر كەلدى ، لېكىن ھەر بىرلىرىنى بىر كۈنمۇ ئېسىمدىن چىقارغىنىم يوق . پىر ـ ئۇستازىمىزدىن ئايرىلغان ئاشۇ قارا كۈندىن ئېتىبارەن بۇ يۇرتلارنى ئۆزۈمگە ھارام بىلىپ ، قاراقۇرۇم تاغلىرى ئارىسىغا كىرىپ كەتتىم . ئۇ يەردىكى «بۇرقۇم» ، « چىراغلىق ئەۋلىيا» مازارلىرى ماڭا خىلۋەت ماكان بولدى . بىر ـ ئىككى يىل يوشۇرۇنۇپ ، خانلىقنىڭ ئىت ـ كۈچۈكلىرىدىن ئاگاھ بولدۇم ، كېيىن شەيخلىق قىلدىم . ئۆز يۇرتۇمنى ، ئاتا ـ ئانامنىمۇ ئىككى قېتىملا يوقلىيالىدىم . . .

دەرۋىش خوجا بىر پەس جىم بولدى ، ئەلەمدىن قىسىلغان كۆزلىرىنى لوقىراپ كۆيۈۋاتقان چىراغقا تىكتى ، ئوت شولىسى ئۇنىڭ كۆزلىرىدەچاقناپ تېخىمۇ سۇرلۇك تۈس ئالدى ، ئىسەن بۇقا قولىدىكى تۇچ قىسقۇچ بىلەن چىراغنى پەرلەپ قويدى .

ــــ يامان چۇش شەيتان تەرەپتىن كېلىدۇ ، ياخشى چۇش خۇدا تەرەپتىن ، ــــ دېدى دەرۋىش خوجا چىراغقا تىككەن كۆزىنى بىردىنلا ئىسەن بۇقىنىڭ تەئەججۇپلۇك چىرايىغا يۆت ـ

كەپ ، — مەن يېقىندا بىر چۈش كۆرگەنىدىم ، بۇ چۈش ھەقىقەتەنمۇ خۇدا تەرەپتىن كەلگەن ئىسىل چۈش بولدى . . .

بۇ گەپلەرنى قىلىۋاتقاندا ، دەرۋىش خوجىنىڭ كۆڭلىدە بىر خىل خۇشلۇق پەيدا بولدى . ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى تۇيۇقسىز ئۆزگىرىش ئىسەن بۇقىنى تېخىمۇ قىزىقتۇردى .

— قانداق چۈش ، بىزمۇ ئاڭلاپ باقايلى ، — دېدى ئۇ ھەمراھىغا يېقىنراق سىلجىپ .

دەرۋىش خوجا ئاغزىدىكى لوقمىنى چايناپ يۇتۇۋېتىپ ، ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى :

— بىر كۈنى چۈشۈمدە بىر ۋەقە زاھىر بولدى : ئالدىمدا بىر شام يېنىقلىق تۇراتتى ، شامنىڭ روشەنلىكى تېخىمۇ كۈچىيىپ ، ئاۋۋال قۇياشقا ، ئاندىن ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايغا ئۆزگەردى . . . شۇ چاغدا ئۇيقۇدىن بىدار بولدۇم ، ئاندىن ئۇزاق ئويلاپ چۈشۈمگە مۇنداق تەبىر بەردىم : شامنىڭ روشەنلىكى ماڭا ئىلىم ھالىنىڭ ھاسىل بولغانلىقىنىڭ ، ئالدىمدىكى قۇياش ئىلىم ھالغا مۇيەسسەر بولغانلىقىمنىڭ ، ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايني كۆرگەنلىكىم پىردىمنى كۆرگەنلىكىمنىڭ دەلىلىدۇر . . . راست دېگەندەك ، ئۈچ كۈندىن كېيىن پىرىمدىن كەلگەن خەتنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ، ئاللانىڭ بۇ بېشارەتلىك كاراـ مىتىگە تەھسىن ئوقۇدۇم ! . . .

دەرۋىش خوجا قىنـ ـ قىنىغا پاتمىغان ھاياجان ۋە خۇشالـ لىق ئىچىدە شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ ، جەندىسىنىڭ قويۇن يانچۇقىدىن كەشمىر قەغىزىگە يېزىلغان بىر پارچە خەتنى ئالدى .

— مانا بۇنى كۆرۈپ باقسىلا ، — دېدى ئۇ خەتنى ئىسەن بۇقىغا ئۇزىتىپ ، — بۇنىڭدا سىلىگە تەئەللۇق گەپلەرمۇ بار . بۇ خەت بىزگە پىرىمىزنىڭ ئاۋازىنى ، ھىدىنى ، ئىشەنچىنى يەتكۈزدى !

ئىسەن بۇقا خەتنى ئېلىپ ئاۋايلاپ ئاچتى ۋە چىراغ يورۇـ

قىغا يېقىن تۇتۇپ ئوقۇشقا باشلىدى :

« . . . ئەي مېنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىم ، ئاگاھ بولۇڭلاركى ، ئاللاتائالا مېنى تامامى مۇغۇلىستان خەلقىگە ئۇلۇغ خاقان قىلىپ تەيىنلەشنى ئىرادە قىلدى . . . چۈنكى ، مەن كېيىنكى يەتتە يىل ئىچىدە ئاللانىڭ ئىشقى يولىدا كۆپ مۆجىزىلەرنى كۆرسەتتىم . . .

ئاللاتائالا بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغانىكەن ، ئەمدى ھېچكىم بىزنى خار قىلالمايدۇ ، مانا بىز ئىسلامغا ۋەكىللىك قىلىمىز ، ئىسلامنىڭ ئۆرنىكىمىز . مۇسۇلمانلار مۇسۇلمانچىلىقتا بىزنى ئۈلگە قىلىشى ، بىزگە ئەگىشىشى ۋە بىزنى ھىمايە قىلىشى كېرەك ، ئەمدى بۇ قەشقەرىيە ھۇدۇدى① خوجىلار باغچىسىدۇر ! . . .

ئەي غاپىل مۇخلىسلىرىم : ئەمدى بىزنىڭ ئېغىر ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ ، دۇنياغا ۋىجدانى كۆزىمىز بىلەن قارايدىغان پەيت كەلدى ! ئۆز ۋاقتىدا خاندانلىقنىڭ ئېغىر پالتىسى ھاياتلىق دەرىخىمىزنىڭ يىلتىزىغا تەگكەندى ، بىزنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىمىز تەرىقەت دۇنياسىغا كەلگەن ئۆلۈم تەھدىتى سەۋەبىدىن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشقانىدى . ئەمدى يەنە ئۆزىمىزنى ئاشكارىلاش پەيتى كەلدى . بىزنىڭ يولىمىزنىڭ ، مەسلىكىمىزنىڭ بەرھەقلىقىنى قوغداشتىن ئىبارەت بۇ ئېغىر مەسئۇلىيەت بىزنىڭ زىممىمىزگە چۈشتى . مەن سىلەرنىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى تولۇق ئادا قىلالايدىغانلىقىڭلارغا ئىشىنىمەن ! . . . ئەمدى ئۇخلاپ ياتماي ئويغىنىڭلار ، پۇرسەت غەنىيمەتتۇر . چۈنكى ، پۇرسەت ئۆتكۈر شەمشەردۇر ، شەمشەرنى ئىشلەتسەڭ پايدا ئالىسەن ، ئىشلەتمىسەڭ دات باسىدۇ ! ھازىر مېنىڭ ئارتۇش ۋە قەشقەردىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرىم غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ ، بەئەينى شىر - يولۋاسلاردەك شىجائەت بىلەن

① ھۇدۇدى — تەۋەسى ، كەڭ زېمىن

جەڭگە ئاتلاندى ، هازىر قەشقەر بىزنىڭ ئىلكىمىزگە ئۆتتى ، بىزنىڭ قوشۇنىمىز ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن كۆتۈرۈلگەن قارا بوراندەك ، جىمى غەلدە ـ غەشلەرنى سۈپۈرۈپ ماڭماقتا .
بىزنىڭ ئەمدىكى مەنزىلگاھىمىز ياركەنت بولىدۇ . ھېلىقى موغۇل بەچچىسى ئىسمائىل‌خان ئۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ ياتماقتا . مېنىڭ شىر يۈرەك ئوغلانلىرىم دەرۋىش خوجا ، ئىسەن سوپىم ، سىلەر ئۇنىڭ يۈرىكىگە كىرىۋېلىپ ، ئۇنىڭغا بىردەممۇ ئاراملىق بەرمەڭلا . ئەزەلدىن قورغاننى ئىچىدىن ئېلىش ئوڭاي ! ئاللا بىزگە مەدەت بەردى ، ھەزرىتى پىرىڭلار ئاپاق خوجا ھەمىشە سىلەر بىلەن بىللە ، سىلەرگە يار ـ مەدەتكار ! جاننى ئايىماڭ ـ لار ، ئۆلسەڭلار شېھىت ، قالساڭلار غازىي . جىھاد غازاتىنىڭ مەرتىۋىسى ناھايىتى ئۈستۈندۇر ! . . . .
نىسۋە ھەممىگە باراۋەر بېرىلىدۇ ، ئەمما ھەر كىم قۇربى يەتكۈچە ئالىدۇ . مەن سىلەردەك سادىق مۇخلىسلىرىمنىڭ يېڭى سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن نۇرغۇن نىسۋە ئالالايدىغانلىقىڭلارغا ئى ـ شىنىمەن . خۇدا نېسىپ قىلسا ، پات ئارىدائاستانە باغچىسىدا ئۇچرىشىپ ، زەپەر شارابىنى بىللە تېتىغايمىز ! . . .
نامە پۈتۈلدى ھىجرىيە 1066 ، زۇلقەددەنىڭ يەتتىسى . ھى ـ دايىتۇللا ئىشان ــ ئاپاق خوجا (مۆھۈر) »
ئىسەن بۇقا خەتنى ئوقۇپ بولدى ، خەتتىن ئۇنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلدى ، روھى ئۇرغىدى ، ئىچكى دۇنياسى گويا باھار پەس ـ لىدىكى چوغلۇق تاڭدەك ئىللىق ، يوپيورۇق بولۇپ قالدى . چۈنكى ئۇ ، يەتتە يىلدىن بېرى مانا شۇ «ئاپاق خوجا» دەپ ئاتالغان پىر ـ ئۇستازىنى قايتا كۆرۈشنى ئويلاپ ، ئەسلەپ سېغىنىپ كەلگەنىدى . شۇ تاپتا بۇ خەت بۇ ئىككى مۇرىت ـ مۇخلىس ئۈچۈن گويا قۇملۇق چۆلدە كېتىۋاتقان كارۋاننىڭ تەشنا بولىدىغىنى بۇلاق سۈيى بولغىنىغا ئوخشاش ، ئۇلارنىڭ ئۇزۇن يىللىق سېغىنىش ئوتىنى باسقان ۋىسال شەربىتىدەك

تۇيۇلغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن ، بۇ ئىككىسىنىڭ ، بولۇپمۇ دەرۋىش خوجىنىڭ كۆزلىرى خوجايىنلىق ، ھۆكۈمرانلىق ۋە يەنە قانداقتۇر تەمەننا كۆلكىسى بىلەن جىلمىيىپ تۇراتتى .

— شۇنچە يىللار ئۆتكەن بولسىمۇ ، — دېدى ئۇ ئاخىر يۈرىكىدىكى ھاياجاننى باسالماي ، — ھەزرىتى ئىشانەمنىڭ نۇرلۇق چىرايى كۆز ئالدىمدىن كەتمىگەنىدى ، مۇبارەك دىدارىنىڭ لەززىتى ھەمىشە دىلىمدا ساقلاندى .

— شۇنداق ، ھەممىمىز ئۇنى بەك سېغىندۇق ، — دېدى ئىسەن بۇقا ئۇنى قۇۋۋەتلەپ ، — ئۇنىڭ خۇش نەپەس ئاۋازىنى ، سىر - ھېكمەتكە تولغان سۆزلىرىنى ئاڭلىغۇمىز كەلدى ، — ئۇ بىر ئاز تۇرۇۋېلىپ ، بىر نەرسە ئېسىگە كەلگەندەك دەرۋىش خوجىدىن سورىدى ، — ھە ، راست ، ھەزرىتى پىرىم خېتىمدە ئۆزىنى «ئاپاق خوجا» دەپ ئاتاپتۇ ، بۇنىڭ قانداق نام ئىكەنلىكىنى ئۇقلىمۇ ؟

دەرۋىش خوجا بىلەرمەنلىك بىلەن جاۋاب بەردى :

— ئۇقتۇم ، خەتنى ئېلىپ كەلگەن موللا دادالاق سوپىمىنىڭ ئېيتىشىچە ، پىرىمىزغا بۇ نامنى ئاللا بېرىپتۇ . «ئاپاق» دېگەن سۆز ئەرەب تىلىدىكى «يورۇتقۇچى» دېگەن گەپ ئىكەن . دېمىسىمۇ ، ئەۋلادى پەيغەمبەر خوجام ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن مۆمىنلەرگە پىر - ئۇستاز بولۇش ئۈچۈن كەلگەن كەشپىيۇكارامەتلىك ئەۋلىيا . ئاللاتائاللا بۇ ئۇلۇغ زاتقا ئىككى ئالەملىك زېرەك ، دانالىق خىسلىتىنى ئاتا قىلغان ،پۈتۈن ئالەمنىڭ سىر - ھېكمەتلىرىگە مۇئەككەل قىلغان بۇ زات بىر دۇئا بىلەن ئاسمان - زېمىننى زىلزىلىگە سالالايدۇ ، بىر قارغىش بىلەن ئادەمنى جىن - ئالۋاستىغا سۈرىتى مۇبەددەل قىلىپ تاشلايدۇ ، شۇڭا يەتتە يىل بۇرۇن ئۆزى يەكلەنگەن ، سىقىپ چىقىرىلغان زېمىنغا مانا ئەمدى خاقان بولۇپ سەلتەنەت سۈرۈشكە كەلگەن گەپ . . .

ياشلىقىدىن پىر ـ ئۇستازىغا ئەگىشىپ ، ئۇنىڭدىن تەرىقەت ئەقىدىچىلىكى بىلەن قارىغۇلارچە بويسۇنۇشنى ئۆگىنىپ قال- ماي ، بەلكى يەنە ۋائىزلىق بىلەن قارىسىغا سۆزلەشنىمۇ يەتكۈچە ئۆگەنگەن دەرۋىش خوجا ئۆز پىرى توغرىسىدا گەپ بولغاندا ، ئەنە شۇنداق چىرايلىق تىل ـ ئىبارىلەر بىلەن كۆپتۈرۈپ ، ئۇلۇغلاپ سۆزلەشكە ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى . خۇددى ئۆزى ئەينى ۋاقىتتا ، ئەنە شۇنداق ئەسەبىي ئۇلۇغلاشلارنىڭ تەسىرىدە ، ئاپاق خوجىغا سادىق مۇرىت بولۇپ كەتكەنگە ئوخشاش كېيىنكى كۈن- لەردە نۇرغۇن نادان ، كۆڭلى ئاق ، باغرى يۇمشاق كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ چىرايلىق سۆزلىرىنىڭ ئەسىرى بولۇپ كەت- كەنىدى . . .

داستىخان يىغىلاندى ، كەڭ گىرۋەكلىك ئورۇس چىنىسىدە ئىسەن بۇقىنىڭ ئانىسى تەييارلىغان هاردۇق ئېشى — ئاش كۆكى بىلەن چامغۇر سېلىنغان ئۇگرە كەلتۈرۈلدى .

دەرۋىش خوجا مەززىلىك ئۇگرىنى تەرلەپ ئولتۇرۇپ ئىش- تىها بىلەن ئىككى چىنە ئىچتى . ئاندىن نېرى ـ بېرى دۇئا قىلىپ ، ئىسەن بۇقا بىلەن بايىقى خەتنىڭ روھىنى قانداق ئىز- چىللاشتۇرۇش توغرىسىدا پاراڭغا چۈشتى . ئۇلار ئۇزاق مەسلى- ھەتلەشكەندىن كېيىن ، دەرۋىش خوجا ئاۋازىنى پەسەيتىپ مۇن- داق دېدى :

— مەن ئەمدى بىر مەزگىل ئۆيدىن چىقمايراق تۇراي ، ماڭا بالىخاندىن ئورۇن راسلاپ بەرسىلە ، ئىسمائىل خاننىڭ لەشكەرلىرىمۇ ئۇزۇنغا قالماي شەھەر دەرۋازىلىرىنى تاقاپ ، جەڭگە تەييارلىق قىلىدۇ . . .

— نەچچە كۈندىن بېرى بولۇۋاتقان پاتىپاراقچىلىقلار شۇ ئىكەن ـ دە ! — دېدى ئىسەن بۇقا بىر ئىشلارنى ئېسىگە ئالغاندەك ئويچان قىياپەتتە .

— قانداق پاتىپاراقچىلىقلار بولدى ؟ —سورىدى دەرۋىش

خوجا قىزىقىپ .

ئىسەن بۇقا بىر نەچچە كۈندىن بېرى بولۇۋاتقان ئىشلارنى ئەسلەپ مۇنداق دېدى :

— شەھەردىكى پۈتۈن كۆللەرگە جېدەللەپ سۇ قاچىلىنىۋاتىدۇ ، يېزىلاردىن كېچە - كۈندۈزلەپ ئاشلىق توشۇلىۋاتىدۇ ، يەنە تۆمۈرچى ، مىسكەرچىلەرنى تەشكىللەپ ، قورال - ياراغ ياسىتىۋاتقانىنىڭ گېپى بار . ئىشقىلىپ شەھەر بۇرۇنقىدەك تىنچ ئەمەس . . .

— مانا بۇ قارا بورانىنىڭ شەپىسىنى سەزگەنلىك ! — دېدى دەرۋىش خوجا بىلەرمەنلىك بىلەن ، — لېكىن ، ئىلاھى قازا نازىل بولغاندا ، نە كۆزدە روشەنلىك قالىدۇ ۋە نە تەدبىر پايدا قىلىدۇ . پەقەت خۇدانىڭ ھەق ھۆكمىگە تەسلىم بېشىنى قويماقتىن باشقا چارە يوق ! ئىسەن سوپىم ، بىز ئەمدى ئۆز ئىشىمىزنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ قىلايلى ، بىز بۇ شەھەردە يالغۇز ئەمەس !

ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆزىدىن ئۇيقۇ قاچقانىدى . يەتتە يىل ئىز - دېرەكسىز غايىب بولغان پىر- ئۇستازنىڭ بۈگۈن خۇددى شىۋىقەدىردەك تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بۇ «مۇبارەك» خېتى ئۇلارنى بەكمۇ روھلاندۇرۇۋەتكەنىدى . خەتتە تىلغا ئېلىنغان «مۆجىزىلىك ئىشلار» بولسا ، ئۇلارنى تېخىمۇ خۇشال قىلىپ ، پات ئارىدا يۈز بېرىدىغان ئالەمچە ئۆزگىرىشلەر ئۇلارنىڭ بېشىنى كۆككە يەتكۈزگەنىدى . شۇڭا ، ئۇلارنىڭ گېپى تۈگىمەيتتى ، ھېسسىياتى بېسىلمايتتى ، يۈرىكى ھاياجاندىن تېپچەكلەيتتى .

تۈن نىسبىدىن ھالقىغاندا ، دەرۋىش خوجا ئۆز تەلىپى بىلەن بالىخانىغا چىقىپ ئورۇنلاشتى . باش كۈز مەزگىلى بولغاچقا ، ئۆگزىنىڭ كەچكى ھاۋاسى سالقىن ، نەمخۇش ئىدى .

دەرۋىش خوجا بالىخانىنىڭ تۆرىگە سېلىنغان يېكەنداز ئۇس-

تىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، يېنىدىكى خالتىنىڭ ئاغزىنى
ئاچتى ، خالتىدىن بىر غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى چىلىمنى ئالدى ،
چىلىم چىرايلىق ، نەپىس ئىدى ، ئوتخانىسى سېرىق تۇچتىن ،
نەيچىسى ئاق سۆڭەكتىن ياسالغانىدى . ئۇ يەنە خالتىنىڭ ئاستىد-
نى تىتىقلاپ يۈرۈپ ، سىڭا مۇشتەك بىر تۇگۇنچەكنى ئالدى ،
ئۇ قاتمۇقات لاتا - پېتىلارغا ئورالغان بىر مۇنەك نەشە ئىدى .
دەرۋىش خوجا چىلىمنى ئىشارەت قىلىپ ئىسەن بۇقىدىن
سورىدى :
— قانداق ئىنىم ، بىرەر پەنەك تارتىشقا زوقلىرى بارمۇ ؟
— يوقسۇ ئاكا ، شۇنىڭغا ئۆگىنەلمىدىم ، — دېدى ئىد-
سەن بۇقا رايىشلىق بىلەن ، — سىلى ئەمدى ئارام ئالسىلا ،
مەن چۈشۈپ كېتەي .
ئىسەن بۇقا بالىخانىدىن چىقىپ كەتتى ، دەرۋىش خوجا
يېشىلىپ ئولتۇرۇپ چىلىمغا ئوت ياقتى ۋە ھۇزۇرلىنىپ بىرپە-
نەك نەشە چەكتى ، ئاخىرقى ئىسنى ئاغزىدىن چىقارغاندا ، كۆز-
لىرى كەيپىتىن غىلايدى ، ئۆزىمۇ بارغانسېرى تۈگۈلۈپ تامنىڭ
بۇلۇڭىغا كىرىپ كەتتى .

2

كەيىپ ئۇنى خىيالچان قىلىپ قويدى . سەگەك كاللىسى
شېرىن خىياللار بىلەن خامۇشلاندى . ئۇ خىيال ئىچىدىن خىيال
تۇغدۇرۇپ ، خىيالنىڭ دەشتى - باياۋىنىدا سەرسان بولۇپ يۈ-
رەتتى . لېكىن ئۇ ، ئاشۇنداق باش - ئاخىرى يوق خىياللار
ئىچىدە يۈرۈپمۇ پىر - ئۇستازىنىڭ نامى بىلەن دىدارىنى ئۆز
تەسەۋۋۇرىدىن بىردەممۇ نېرى قىلمىدى . ئاپاق خوجا پۈتۈن
سىيماسى ۋە دەرۋىش خوجىنىڭ نەزىرىدىكى ئۇلۇغلۇقى ، شان - شۆھ-
رىتى بىلەن ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولۇپ تۇراتتى . ئۇ بىر - بىرى

بىلەن گىرەلىشىپ ، چىگىشلىشىپ كەتكەن گىرىمسەن خىياللار ئىچىدىن ئاخىر ئۆز ھاياتىغا تەئەللۇق بولغان ئون يىل بۇرۇنقى ئىشلارنى ئەسلەپ چىقتى . بۇ ئىشلار ئۇنىڭ تەقدىر ـ قىسمىتىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىۋەتكەن ، پىر ـ ئۇستازىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشكە مۇيەسسەر قىلغان ئۇنتۇلغۇسىز ئىشلار ئىدى . . .

دەرۋىش خوجىنىڭ ئەسلىي ئىسمى ھاپىز بولۇپ ، يېزىدىكى تەڭتۇشلىرى ئۇنى «ھاپىز چورۇق» دەپ ئاتايتتى . ئۇ بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى بۇ يۇرتنىڭ باغ ئاۋات دەپ ئاتىلىدىغان چەت ، نامرات بىر يېزىسىدا دادىسى موللا مۇسانىڭ ئارقىسىدا يۈرۈپ دېھقانچىلىق قىلىدىغان مۆمىن ، رايىش ، ئىشچان يىگىت ئىدى . قاچانكى ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ يەرلەرگە كېلىپ ، مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بىلەن خەلقنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ ، «ئىشقى كۆلبە» ، «ئاق خانىقا» لارنى سېلىپ سۇلۇك پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغاندىن باشلاپ ، ئۇنىڭ ھاياتىدا ئاستا ـ ئاستا ئۆزگىرىش يۈز بېرىشكە باشلىدى . بولۇپمۇ ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يېقىنلىرى ئۇنىڭ مەھەللىسىدە پەيدا بولۇپ ، كۈندە ئۈچ ۋاخ داش قازان ئېسىپ ، كىشىلەرگە «خۇدايى تاماق» تارقىتىپ ، دوقمۇش ـ دوقمۇشتا ۋەز ئېيتىپ يۈرگەندىن باشلاپ ، ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا غەلىتە ئۆزگىرىشلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى . بۇ ئۆزگىرىش خۇددى ئۆمرىدە شاراب ئىچىپ باقمىغان ئادەم تۇنجى قېتىم مەي ئىچكەندە ، ۋۇجۇدى قىزىپ ، روھىي ئۇرغۇپ ، ئۆزىنى گويا ئاللىقانداق گۈزەل بىر خىيالىي دۇنيادا يۈرۈۋاتقاندەك سېزىمدە بولىدىغان يېقىملىق ئۆزگىرىش ئىدى . ئۇ مەسچىتتە ، خانىقادا ۋە «خۇدايى تاماق» ئىچىۋاتقاندا ئاڭلىغان مۇنۇ سۆزلەرنى ئۆزىنىڭ ئېتىقاد دەستۇرى قىلىۋالغانىدى :

— پىرىمىز ھىدايىتۇللا ئىشان ئىسلام ئەھلىنىڭ پاسىبانى ، نىجاتكارى ، بىخۇبار ئەۋلىياسىدۇر . ھەزرىتى مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسەبلىرىدىندۇر . بۇ كىشى نا-

مازنىڭ سۈننىتىنى ياركەنتتە ئوقۇپ، پەرزنى مەككىدە ئوقۇيدۇ. ھەزرىتى ئىشاننىڭ مۇبارەك نەزىرى كىمگە چۈشسە، ئۇ ئۆمۈرۋايەت بەھرى تاپىدۇ. بۇ زاتنىڭ قەدەملىرى يەتكەن يەردىن تاڭلا مەھشەرگىچە بەركەت كەتمەيدۇ، باسقان قەدىمىدىن خۇش-بۇي گۈل - گىياھلار ئۈنۈپ چىقىدۇ، مىنگەن ئاتلىرى يۈز ياشتىن ھالقىيدۇ، تۇتۇپ قويغان ياغىچى چىنار بولۇپ كۆكلەيدۇ...

— پىرىمىزنىڭ ھەر بىر سۆزى قۇرئاننىڭ ئايىتى پۈتۈلگەن تۇمارغا ئوخشاش. شۇڭا، ئۇنىڭ سۆھبىتىدە بىردەم ئولتۇرغان ئادەم بۇ دۇنياغا يېڭى تۆرەلگەن بوۋاققا ئوخشاش پاكلىنىدۇ. ئۇنىڭ خاس سۆھبەتلىرى ئوتقا ئوخشايدۇ، ھەرقانداق ھۆل نەرسىنى قۇرۇتىدۇ، مۇبادا، ھېچ نەرسە يۇقمايدىغان قۇرۇق نەرسە بولسا، كۆيدۈرۈۋېتىدۇ!...

— ئىشان نۇر ئاللا خوجامنىڭ دەرگاھىغا كىلىپ مۇرىت بولغۇچىلارنىڭ ھەرقانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ، گۇناھىدىن ساقىت بولىدۇ! بىرەر كىشى يالغۇز ئاللاغا، پەيغەمبەرگە ئىمان ئېيتىپ، دىنىنىڭ پۈتۈن ئەركانلىرىنى ئورۇنلىغان تەقدىردىمۇ، ئەگەر پىر - ئەۋلىياغا قول بەرمەيدىكەن، ئىشەنمەيدىكەن، قەتئىي گۇناھكار بولىدۇ، قىلغان ئىبادەتلىرى قوبۇل بولمايدۇ. پىرلار مۇسۇلمان ئۈممەتلەرنى جەننەت ۋە دوزاختا ئايرىغۇچىلاردۇر. پىرلار ئاللانىڭ تىلى ۋە جامالىدۇر. پىرلار قىيامەت كۈنى بەندىلەرنى سوئال - سوراق قىلغۇچىلاردۇر. ئىنسان ئىككى ئالەملىك بەخت - سائادەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن، ھەزرىتى پىر ھىدايىتوللا ئىشانغا قول بېرىشى شەرتتۇر. پىرسىز يۈرگۈچىلەر دىندىن ئېزىپ يۈرگۈچىلەردۇر. پىر تۇتمىغان ئادەمنى خۇدا بەندەم دېمەيدۇ، ئۇنداق ئادەم خۇدانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشەلمەيدۇ! مۆمىنلەر پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ھارام دۇنيا، ئازغۇن ئالەم ۋەسۋەسىلىرىدىن خالىي تۇتۇپ، پۈتۈن مېھرىنى پىر -

ئۇلۇغلار ئىختىيارىغا ئاتاشلىرى، ئۇلارنىڭ مۇبارەك تەلىملىرىدىن ئايرىلماسلىقلىرى ۋاجىپتۇر!...

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەدداھلىقتا ۋايىغا يەتكەن مۇخلىسلىرىنىڭ كۆپتۈرۈلگەن مۇنداق ماختاشلىرى، ئۇنىڭ نادان، ساددە پۇقرا ئىچىدىكى تەسىرىنى كۈچەيتىۋەتكەنىدى. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە «ئۇ زاتنى بىر كۆرسەم» دەيدىغان شېرىن ئىستەك قوزغالغانىدى...

نادانلىقتا قالغان، جاھان كۆرمىگەن، دۇنيانى ئاز چۈشىنىدىغان ئادەملەر نېمىدېگەن ئاجىز، بىچارە – ھە! بۇنداق ئادەملەر ئۆز قەلبىگە ئازراقلا تەسىر قىلغۇچى ۋايىز – ئۆلىمالارنىڭ شېرىن سۆزلىرىگە، سىرلىق سىيمالىرىغا ئۆلگۈچە چوقۇندۇ، ئېتىقاد قىلىشىدۇ!

بۇ دۇنياغا تۆرۈلۈپ يىگىرمە يىلغىچە مۇشۇ نامرات، خىلۋەت يۇرتتىن سىرتقا چىقىپ باقمىغان، تۆگە قۇلىقىدەك كېلىدىغان مۇشۇ زېمىننى دۇنيا دەپ بىلىپ، بۇ يەردە ياشاۋاتقان بىرنەچچە يۈز تىرىك جاننى ئادەم ئاتا ياراتقان ئىنسانىيەت دەپ بىلىپ كەلگەن بۇ نادان يىگىت ھېلىقى مۇخلىسلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ھەيرانلىقتا داڭ قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان يېيىش بىلەن ئىشلەشنىلا بىلىدىغان بىغەم ۋە پەرۋاسىزلىقتا ئۇگىدەپ قالغان قەلبى مانا شۇ ئىشلاردىن كېيىن بىردىنلا لەرزىگە كەلگەندەك بولدى. دۇنيادا ئۆزلىرىدىن باشقا، تېخى بۇنداق سېھرى كارامەتلىك ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭمۇ بارلىقىنى بىلىپ قاتتىق ھاياجانلاندى. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ ھاياجانلىق يۈرىكىدە كۈچلۈك بىر ئارمان ۋە چوڭقۇر غايىۋى چوقۇنۇش پەيدا بولدى. كېيىن ئۇ ئارمانغىمۇ يەتتى، ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈشكە نېسىپ بولدى.

ئۇ كۈنى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۈستىگە ئازادە ئەشرەفى تون، بېشىغا تەڭگە – مۇنچاقلار قادالغان مەخمەل كۇلاھ كىيىپ، ئات

مىنمۇالغانىدى . ئېسىل جابدۇقلۇق ، كەڭ كۆكرەك ، ئۇزۇن يايلىلىق جەدە ئات سالماق قەدەم بىلەن كېلەتتى . ئاتنىڭ بويند-دىكى كۇمۇش ئۆمۇلدۇرۇقى قۇياش نۇرىدا يال - يۇل قىلىپ چاقناپ تۇراتتى . ئىشاننىڭ شاش جەدە ئېتىنى ئۇچلۇق ىمكەش كۇلاھ كىيگەن ؛ چۇپۇر چاچلىرى گەردىنىنى يېپىپ تۇرىدىغان ، قىزىل كۆز ، يالاڭ ئاياغ ئىككى دەرۋىش يېتىلەپ كېلىۋاتاتتى . دەرۋىشلەر ئۆز قەدىمىگە تەڭكەش قىلىپ ، «ياﺋاللا دوست ، ياﺋال-لا ، ھۇم . . . » دېگىنىچە ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى . نە ئات تۇۋۇد-قىدىن توزۇغان ئاچچىق چاڭ ، نە پۇتلىرىغا كىرگەن شۇخا - تىكەن ۋە نە ئات دەسسەپ زېدە قىلىۋەتكەن پۇتلىرىنىڭ ئاغرىقى ئۇلارنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايتتى . شۇ تاپتا بۇ دەرۋىشلەر-نىڭ ئاقىبالداق يەكتىكى بىلەن ئېغى لوپپاڭشىپ تۇرىدىغان بوز تامبىلى چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى . كۇلاھىسى تېگىدىن چىقىپ تۇرغان چۇپۇر چاچلىرى ئارىسىدىن سىرغىپ تۇرغان ئاچچىق تەر يۈز - كۆزىنى بويلاپ مەيدىسىگە ئاقاتتى .

ھاپىز چورۇق ئۆزى كۆرۈشكە تەشنا بولغان بۇ زاتنى يېقىنلا يەردىن كۆردى . ئۇ ئات ئۇستىدە گىدىيىپ، ئۇلۇغۋار قىياپەتتە ئولتۇراتتى . ھاپىز چورۇقنىڭ تەسەۋۋۇرىدا بۇ زات ئاددىي ئادەمگە ئوخشىمايدىغان ، پەرىشتە سۈپەتلىك ، ئەۋلىيا قامەتلىك ئالاھىدە بەندە ئىدى . لېكىن ، ھازىر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغىنى ئادەتتىكى كىشىلەرگە ئوخشاش ئوتتۇرا بوي-لۇق ، ئاق سېرىق يۈزى سېمىز رەك كەلگەن ، قاشلىرى ئۆسكە-لەڭ ، كۆزلىرى چېچەن ۋە سۇرلۇك بىر ئادەم ئىدى . بۇ ھال ئۇنى ھاپىز چورۇقنىڭ كۆزىگە تېخىمۇ سىغىنىشلىق ، كۆڭلىگە يېقىن كۆرسەتتى .

ئەتىسى چۈشتىن كېيىن ، ئۇ خانىقادا ئۆز نەزىرىدە ئىلاھلا-شقان بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ ھېكمەتكە تولغان ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ، مەنىسى چوڭقۇر ، مىسرالىرى چىرايلىق مەسنەۋىلىرىنى ئاڭلاپ

دەسلەپ تەسىرلەندى ، ھاياجانلاندى ، كېيىن ئۆزىنى تۇتالماي ئەسەبىيلىك بىلەن خانىقانىڭ داق يېرىگە ئۆزىنى ئېتىپ يۇملاپ ، زار – زار يىغلاپ بىھوش بولۇپ كەتتى . كېيىن ھوشىغا كېلىپ ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ پېشىغا ئېسىلىپ : « ئاھ خۇدا ، نېمە ئۈچۈن پىرىمغا بۇرۇنراق ئەگەشمىگەن بولغىيدىم ؟ ! نېمىشقا ئۇنىڭ ئاي – يۇلتۇزلىرىنىڭ يورۇقىنى بۇرۇنراق كۆرمىگەندىمەن ؟ ! . . . » دەپ ئۆز يۈرىكىنى ئىزھار قىلدى . . .

راستىنلا ھاپىز چورۇقنىڭ يۈرىكى ئېرىگەنىدى ، بۇنى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تۈيغۇن كۆڭلىمۇ ئاللىقاچان سېزىپ يەتكەنىدى .

شۇ كۈنى ھاپىز چورۇق رەسمىي مۇرىت بولۇش ئىستىكىدە ، خانىقانىڭ تۆرىدە ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا ئۆمۈلەپ كەلدى ، ئۇنىڭ ئىشانچە يەكتىكىنىڭ پەشلىرىنى سۆيدى ، كۆزلىرىگە سۈرتتى ۋە ھاياجانلىق كۆز ياشلىرى ئىچىدە ، ئۆمۈرۋايەت ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ، سەمىمىي – سادىق بولۇش ئىرادىسىنى بىلدۈردى . شۇ چاغدىلا ھىدايىتۇللا ئىشان يېنىدىكى بىرىگە ئىشارە قىلدى ، ئۇ ئاللىقاچان يېزىپ تەييارلاپ قويغان بىر يارلىقنى ئېلىپ كېلىپ ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئىككى قوللاپ تۇتتى ، ئىشان بىر پارچە قىزىل دۇخاۋىغا ئورالغان مۆھۈرنى قوينىدىن ئېلىپ يارلىققا باستى ۋە ئۇنى مەۋلانا موللا نەقىگە بېرىپ ، «ئوقۇڭ» دېگەن مەنىدە ئىڭەك قاقتى . مەۋلانا موللا نەقى كىشىلەرگە يۈزلىنىپ يارلىقنى ئوقۇشقا باشلىدى :

«بىز كىم سۆلكى ئىشقىيە ئۇلۇغلىرى — پىرى تەرىقەت خوجا ھىدايىتۇللا ۋە سەردارى ئەھلىي مۇخلىسلار ئۇشبۇ يارلىقنى بەردۇك شەھىرى ياركەنت باغ ئابات يۇرت پەرزەندى ھاپىز موللا مۇساغىكىم ، بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئول نەۋجۇۋان يىگىت ئىشقىيە ئاشىقلىرى سولۇكىگە قوبۇل ئېتىلدى . ئول پەرزەندى ئەرجۇمەند يولىندە ئاللا ئۇنىڭ دىلىگە ئىشىق ئوتىنى سالىپتۇر .

ئول پەرزەندى خاھلىسا ، كېلىپ تەھسىل تاپقاي ۋە ئىختىدارى بىلەن يوكسىلىپ ، مەشھۇرى جاھان بولغاي ! قايسى بىر ئەل ئوغلى ئىشقىيە ئوتى بىلەن يانسا ، ئۇلارغا ئۇلۇغ ئاستانىنىڭ دەرۋازىلىرى تامام ئوچۇقتۇر ! كەلمىش ئاشىقلارنى ئۆز تەمىنا-تىمىز ۋە ھىيزۇ - ھىمايىمىزغا ئالىدىغانلىقىمىزغا تەڭرى ئالدى-دا سابىتمىز[1] ! . . . »

مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ، ھاپىز چورۇق ھىدايىتۇللا ئىشاد-نىڭ مورىتلىرى قاتارىغا كىردى ، مۆھۈر بېسىلغان ئەنە شۇ يارلىق ئۇنىڭ بۇرۇنقى تىنچ ، قۇۋناق ياشلىق ھاياتىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىۋەتتى . خۇددى ئاق ، پاكىز نەرسە ئاسان كىرلەشكەندەك ، ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ سادىق مۇخلىسلىرىنىڭ ئېتىبار بىلەن تەربىيىلىشى نەتىجىسىدە ، ھاپىز چورۇق ناھايىتى تېزلا ئۇلارنىڭ قولىدىكى ئىشەنچلىك ، سادىق ۋە پىداكار مۇ-رىتقا ئايلاندى . ئىشاننىڭ ئۇنى ھەرقېتىم «سوپىم» دەپ ئۇلۇغ-لىشى بىلەن گويا گۈزەل بىر ئىستىقبال ئۇنىڭ ئالدىدا قۇچاق ئاچقاندەك بولاتتى .

ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ يۇرتلاردىن كېتىدىغان چاغدا ، ئۇنى ئۆزىنىڭ خاس ئادەملىرى قاتارىدا ئېلىپ كەتتى ۋە ئۇنى ئۆزد-نىڭ سۆھبەتلىرىگە ھەمىشە قاتناشتۇرۇپ تۇردى . بۇ جەرياندا ئۇ ، جەررە - ساما سېلىشنى ، ھۆكمەت ئېيتىپ ، تەلقىن ئوقۇشنى ئۆگەندى ، كۈندە نەشە چېكىپ ، خۇدانىڭ ئىشقىدا مەستۇ - مۇستەغرەپ بولۇش ئۇنىڭ تاتلىق خۇمارىغا ئايلاندى . ئۇنىڭ يېشىنىڭ ئۇلغىيى-شىغا ئەگىشىپ ، ھىدايىتوللا ئىشانىنىڭ تەسىرىمۇ ئۇنىڭ ۋۇجۇ-دىدا تەڭ چوڭقۇرلىششقا باشلىدى . كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ ئۆزد-مۇ سەزمىگەن ھالدا ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قولىدىكى رەھىم-سىز چوماققا ، ئىتائەتمەن قۇلغا ، ئاغزىدىن چىققان ھورنى زايە

① سابىت — تەۋرەنمەس ، ئۆزگەرمەس ، گۇۋاھ .

قىلمايدىغان سادىق مۇخلىسقا ئايلاندى .

مانا شۇ چاغدا ، ئۇنىڭ ئاتىسى موللا مۇسا ئەزان چىللاپ قويغان «هاپىز» دېگەن ئىسىم ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى سوپى - دەرۋىشلەر تەرىپىدىن « دەرۋىش خوجا »غا ئۆزگىرىپ ، ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى ئۇزۇنغا بارماي ئۆزىنىڭمۇ ۋە باشقىلارنىڭمۇ ئېسىدىن پاك - پاكىز كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . . .

مىلادىيە 1671 - يىل شەئبان[1] - ئايلىرىدا ، ھىدايىتۇللا ئىشان سەئىدىيە سۇلتانى ئىسمائىل خان تەرىپىدىن چەت ئەلگە قوغلاندى قىلىنغان ۋاقىتتا ، دەرۋىش خوجا ئۇنىڭدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي ، پىر - ئۇستازى بىلەن ھايات - ماماتىنىمۇ بىللە بولۇشقا قەسەم قىلىپ ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە كېتىشنى تەلەپ قىلغاندا ، ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇنىڭ باش - كۆزىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ مۇلداق دېگەنىدى :

— بۇ يۇرتنىڭ نادان خانلىرى ئۇلۇغلارنىڭ قەدرىنى بىلمىدى ، بېشىمىزغا بالادىشۋارچىلىقنى سالدى . كېرەك يوق ، بالالارنىڭ قاتتىقراقى پەيغەمبەرلەرگە ، ئاندىن ئەۋلىيالارغا بېرىلىدۇ . چۈنكى ، خۇدا جويلۇق[2] بالا جويلۇق دېگەن شۇ ! ئىشىنىمەنكى ، بۇ جۇدالىق كۈنلەردە ، مۇھاجىرەت زامانلىرىدا ، بۇ بىئارام جانغا يەتكەن غەم - قايغۇلار ئاللانىڭ «ھەر قىيىنلىقتىن كېيىن بىر ئاسانلىق» دېگەن ۋەدىسى بويىچە ئاياغلىشىدۇ . زامان مۇشكۇللۇقىدىن سوڭ ئاسانلىق ، كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدىن كېيىن ، سۇبھى نۇر بار . مېنىڭمۇ سىلەردىن ھەرگىزمۇ ئايرىلغۇم يوق ، لېكىن ئاللا بىزنىڭ ئايرىلىشىمىزنى ئىرادە قىلىپتۇ . ئىشىنىمەنكى ، قايتا ئۇچراشتۇرۇشىمۇ ئاللا يەنە نېسىپ

---

① شەئبان — ئاۋغۇست ئېيى .
② جوي — ئىزدەش .

قىلمىدۇ . بۇ يەردىكى ئىشلارغىمۇ ئادەم كىرەك ، بىزنىڭ تەرىقى-تىمىز ، مەسلىكىمىز ، سۇلۇكىمىز ئىگە - چاقىسىز قالمىسۇن ! . . .

مانا شۇ گەپلەر بىلەن دەرۋىش خوجا يىغا - زارە ئىچىدە پىر - ئۇستازى بىلەن خوشلىشىپ قالغاندى . . .

ئاردىن يەتتە يىل ئۆتكەندە ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ «ئاپاق خوجا» دېگەن نام بىلەن بۇ يۇرتتاقايتا پەيدا بولۇشى ــــ قارا قۇرۇم تاغلىرى ئارىسىدىكى كونا مازارلاردا جان ساقلاپ كەلگەن دەرۋىش خوجىنىڭ جېنىغا جان قوشۇپ ، بېشىنى كۆككە يەتكۈزدى . ئۇنىڭ ھېلىقى خېتىدىكى قىساسكارلىققا تولغان مەردانە سۆزلىرى دەرۋىش خوجىنىڭ قەلبىدە ئۇزۇندىن بېرى چۆكۈپ ياتقان ئارزۇلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدىغا لەيلىتىپ چىقارغاندەك بولدى . . .

ئۇنىڭ كەيپى يېشىلدى . بالىخانىدىن سىرتقا چىقتى . ئەتراپ تىمتاس ئىدى ، زەرەپشان دەرياسى تەرەپتىن سوقۇپ تۇرغان سالقىن ، نەمخۇش شامال ئۇنىڭغا راھەت بېغىشلىدى . ئۇ راسا بىر كېرىلىپ ئاسمانغا قارىدى . ئەنە ، پىل - پىل يېنىپ تۇرغان ئۇپۇق يۇلتۇزلىرى يېنىدا زۆھرا يۇلتۇزىمۇ كۆرۈندى ، يېقىنلا يەردىن خورازنىڭ چىللىشى ئاڭلاندى .

ئىككىنچى باب

قارا بوران چاڭ ـ توزانلىرى

1

ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان، بۇ يەردىن ئۆتۈشۈپ تۇرغان سودا كارۋانلىرى بىلەن سانسىز تۆگىلەرنىڭ يۇمشاق تاپىنى بۇ يوللارنى يالاپ پارقىراق قىلىۋەتكەنىدى. يول بويىدا ھەر خىل سىياقتىكى قاقشال سۆڭەكلەر، قۇرۇپ كەتكەن قوي ماياقلىرى بىلەن ئات ـ كالا تېزەكلىرى چېچىلىپ ياتاتتى، يۇلغۇن ۋە سۆكسۆكلەرنىڭ شېخىغا ئىلىنىپ قالغان لاتا ـ پىتىلەر بولسا، تەكلىماكان تەرەپتىن ئۇرۇپ تۇرغان قۇم بارخانلىرىنىڭ ئىسسىق شامىلىدا مازارلىقتىكى تۇغ ـ شەددىلەردەك لەپىلدەيتتى.

ئۇزۇندىن بىرى تىپتىنچ ياتقان بۇ يوللار بۈگۈن گويا تاغ تاشقىنىدەك بېسىپ كەلگەن زور بىر قوشۇننىڭ دەۋرىشىدىن تىترەشكە باشلىدى. سانسىز ئاتلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا چۆل ـ جەزىرىنىڭ تىكىنەك باسقان قۇملىرى ئاقاتتى. ئۇلارنىڭ ئەسلىدىكى ئاق ۋە بوز رەڭلىك ئاتلىرى تەر ۋە توپا ـ تۇمان دەستىدىن خورما رەڭگە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى.

قامچىلارنىڭ قارسىلداشلىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، تۆگىلەرنىڭ بوزلاشلىرى، ھارۋىلارنىڭ غىچىلدىشى ۋە باش ـ ئايىغى يوق قوشۇننىڭ ئاللىقانداق بىر تىلدا چۇۋۇلدىشىپ سۆز-

لەشلىرى بىرلىشىپ پۈتۈن ئەتراپنى بۈنىڭدىن بۇرۇن بولۇپ باقمىغان ئاجايىپ بىر غوۋغا ئۆز ئىلكىگە ئالغانىدى .

ئۇلار بىر ھەپتىدىن بېرى يۈرۈش قىلىپ كېلىۋاتاتتى . يىراقتىن قارىغاندا ، قاتتىق تەرتىپ بىلەن سەپ تۈزۈپ كېلىۋاتقان بۇ قوشۇن گويا كۆزىدىن ئوت يېنىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك بىر مەخلۇققا ئوخشايتتى .

مانا بۇ ، بوراندەك گۈركىرەپ ، قۇيۇندەك پىتىراپ كېلىۋاتقان پايانى يوق ئاتلىق قوشۇن غالدان بوشۇكتۇخاننىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ پايتەختى يەكەنگە ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان جۇڭغار قوشۇنلىرى ئىدى . ئۇلارنى مۇشۇ يۇرتنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى كاتتا ئىشانى «پەيغەمبەر نەسەبلىك» تەرىقەت پېشىۋاسى ئاپاق خوجا باشلاپ كېلىۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئەتراپىدىمۇ پىچاق ـ كالتەك بىلەن قوراللانغان نەچچە يۈز سوپى ـ دەرۋىشلەر بار ئىدى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئات ـ ئىشەكلىك ، بەزىلىرى پىيادە ئىدى . . .

جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ ئۇچىسىدا يىڭىگە يوللۇق قىزىل جىيەك تۇتۇلغان ئۇزۇن كۆك كىيىم بار ئىدى . بېشىدىكى كىگىز قالپىقنىڭ گەردىشى يۇقىرىغا قايرىلىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كوسا يۈز ، كۆزلىرى قىسىق ، بادام قاپاق ئىدى . سىدام يۈزلىرى كۈن تەپتى بىلەن شامال زەربىدىن بەئەينى قارىغاينىڭ قاسىرىقىدەك يېرىك ۋە قاپقارا بولۇپ كەتكەنىدى .

ئۇلار يېنىغا كالتە ئەگرى قىلىچ ئېسىپ ، ساداق بىلەن قىزىل ئوقلار قاچىلانغان ئوقدانلارنى ئىگەرنىڭ قۇش بېشىغا باغلىۋالغانىدى . تېقىمىغا باسۇرۇپ ئالغان خۇرجۇن ، تېرە خالتىلارغا بولسا ، قەشقەردىن ۋە يول بويىدىكى شەھەر ـ بازارلاردىن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغان قىممەت باھالىق ئولجىلار تىقىلغانىدى .

ئالدىدا ئاتلىقلار كەلمەكتە ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يول بويلاپ كېلىشەتتى ، بەزىلىرى بولسا دالىغا يېيىلىپ كېتىشكەندى . ئاتلارنىڭ ئاياغلىرى تېگىدىن قارا بۇلۇتقا ئوخشاش كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ قاياقتىندۇر تۇيۇقسىز سوققان چۆل شامىلىدا نەلەرگىدۇر تارقاپ ، ئاتلىقلارنىڭ ئارقىدىن كېلىۋاتقان هارۋىلار ئوچۇق كۆرۈندى . قېچىر ۋە ئۆكۈز قوشۇلغان غىچىلداق كۆتەك هارۋىلاردا چوڭ - كىچىك مىس قازانلار ، قاپ - قاپ ئۇن - گۈرۈچ ، سۇرلەنگەن يارتا - يارتا گۆش ، كوزىلاردا هەسەل ۋە شاراب ، تىرە چاناشلاردا ئۇيۇتۇلغان ياغلار بار ئىدى . ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا بولسا ، چاڭ - توزاننى ئاسمانغا كۆتۈرىدىغان سانسىز چارۋا ماللار ۋە قاقىردەك ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان تۆگە كارۋىنى كېلەتتى ، تۆگىلەرگە چېدىر - كىگىزلەر ، قازانلار ، ئۈچ پۇتلۇق داڭقانلار ۋە هەر خىل قورال - جابدۇقلار ئارتىلغانىدى .

بىر جۈپ ئۆكۈز قوشۇلغان كىلەڭسىز جۇڭغار هارۋىسى ئوت - چۆپى قۇرۇپ كەتكەن پايانسىز دالىدا ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە . ئۇنىڭ ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى ياغاچ چاقلىرى غىچىلداپ ، ئەزەلدىن ئىگىسىز قالغان بۇ دالىنىڭ باغرىغا ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىر جۈپ چوڭقۇر ئىز قالدۇرۇپ توختىماي ئايلانماقتا . . .

هارۋا شورتاڭلىق بىر دۆمبەلدىن ئۆتۈپ ، ساي - جىرالاردىن يىغىلغان يامغۇر سۈيى ئۆتىدىغان كونا بىر كۆۋرۈككە كەلگەندە پالاكەتكە يولۇقتى . ياغاچ - تاختايلىرى بوشاپ ، ئۇستىدىكى توپىسى يېلىڭداپ كەتكەن كۆۋرۈكنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە ، هەر ئىككى ئۆكۈزنىڭ پۇتى كۆۋرۈككە تىقىلىپ تەڭلە گۆش بولۇپ قالدى . ئۇنى قۇتۇلدۇرىمىز دەپ مىدىرلاتقانسېرى ، كۆۋرۈكنىڭ يوغان ياغاچلىرىمۇ تەڭ مىدىرلاپ ، ئۆكۈزلەرنىڭ پۇتىنى تېخىمۇ قاتتىق قىساتتى ، تىلسىز هايۋان جان ئاغرىقىدا

ئېچىنىشلىق بۆركىرەيتتى . بۇ ھارۋا ئوزۇق ـ تۈلۈك بېسىلغان ھارۋىلارنىڭ ئەڭ ئالدىنقىسى بولغاچقا ، باشقا ھارۋىلار بىلەن تۆگە كارۋانىنىڭمۇ يولى توسۇلدى . ئەگەر كۆۋرۈكتىن ئۆتمەي ئايلىنىپ ئۆتۈشكە توغرا كەلسە ، خېلى يولنى بىھۇدە بېسىشقا توغرا كېلەتتى . ئەمما مۇھىمى ، ئىككى قاۋۇل ئۆكۈزنىڭ پۇتى سۇنۇپ ، ئېغىر يۈك بېسىلغان ھارۋا ئۇلاغسىز قالغانىدى . بۇ كۈتۈلمىگەن ئىشنى قوشۇننىڭ باشلىقىغا خەۋەر قىلىش ئۈچۈن «پۇچۇق پالۋان» دەپ ئاتىلىدىغان بىر سەركەردە ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ ماڭدى . ئاتلىقلار خېلى ئۇزاپ كەتكەنىدى . سەركەر- دىنىڭ ياخشى كۈتۈنگەن چىپار ئېتى بىردەمدە قوغلاپ ئۇلارغا يېتىشىۋالدى . سەركەردىنىڭ ئىسمى بورۇنتاي بولۇپ ، يۈز سۆ- ڭىكى بۆرتۈپ چىققان ، ئورا كۆز ، دۆشە ئىڭەك ، ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى بۇ يىگىت خېلى تەمبەل ئىدى . شامال ۋە ئىسسىق- تىن يۈزى قارىداپ ، تىلىم ـ تىلىم يېرىلىپ كەتكەنىدى . ئاندا ـ ساندا شالاڭ چىققان بۇرۇتى چاشقاننىڭكىدەك دىردىيىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاستىنقى كالپۇكى بىر زامانلاردىكى ئۇرۇشتا قىلىچ تەگكەچكە پۇچۇق بولۇپ قالغانىدى .

ئۇ قوشۇن باشلىقىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى ۋە پۇتىنى ئۈزەڭگىگە تىرەپ ئۆرىدەپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئۇلۇغ خاقانىم ، ھارۋىلىرىمىز يولدا قالدى !

— نېمە بولۇپ ؟ ! — سوئال كەسكىن ۋە سوغۇق ئىدى .

بورۇنتاي ۋەقەنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى .

«ئۇلۇغ خاقانىم» دەپ ئاتالغان ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسى- دىكى كۆرۈنۈشى سۈرلۈك ، گەپ سۆزلىرى كەسكىن بۇ ئادەم مانا مۇشۇ يەر ـ جاھاننى يالماپ ، سەلدەك بېسىپ كېلىۋاتقان سانسىز جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ باش قوماندانى غالدان سېرىن ئىدى . ئۇ تەقى ـ تۇرقى قوپال ، قارا بويۇن ، كەڭ يەلكىلىك ،

كۆزى مۇشۇكىنىڭكىدەك ئىتتىك ، ياپىلاق يۈز ئادەم ئىدى .
ئۇنىڭ ياش چېغىدىنلا مەنسەپ ئېتىغا مىنىپ ، ئۆزىگە قارشى
بولغانلىكى ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ يۈرگەن باتۇر ، شەپقەت-
سىز سەركەردە ئىكەنلىكى ئادەمگە ھېچقانداق ھېيىقماي ، توپ-
توغرا تىكىلىپ تۇرغان ئاشۇ بىر جۈپ كۆزلىرىدىنلا مانا مەن
دەپ چىقىپ تۇراتتى . دېمىسىمۇ ، ئۇنىڭ بەدىنىدىن قان ھىدى
پۇراپ تۇراتتى ، ئۇزۇن يىل ئۇرۇش قىلىپ ، كۆزلىرىگىمۇ قان
ئاداپ كەتكەنىدى .

ئۇ قېلىن چەم كەمىرىگە شەمشەر ئېسىۋالغانىدى ، ئۇنىڭ
قېتىپ قالغاندەك ئىپادىسىز قارامتۇل يۈزى ، سوغۇق نەزەر
بىلەن ئالدىغا تىكىلگەن قىسىق كۆزلىرى ھەم كۈلكىلىك ، ھەم
سۈرلۈك كۆرۈنەتتى .

غالدان سېرىن « پۇچۇق پالۋان »نىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بول-
غاندىن كېيىن :

— لەشكىرىڭدىن بىرنەچچىنى ئېلىپ ، قەيەردە مەھەللە
بولسا ، شۇ يەرگە بۆسۈپ كىرمەمسەن ، قىلىچىڭنىڭ دەستىنى چىڭ
تۇتساڭلا ھەممە ئىشىڭ پۈتىدۇ ! — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭدا .

— ئۇقتۇم ! — دېدى «پۇچۇق پالۋان» بېشىنى ئىتائەت-
مەنلىك بىلەن ئېگىپ ۋە شۇ ھامان چىپار يورغىسىنىڭ بېشىنى
قايرىپ ، كەلگەن يېرىگە چاپتۇرۇپ كەتتى .

يىراق كۈن پېتىش تەرەپتە خۇددى ئۇپۇققا تۇتىشىپ كەت-
كەندەك غۇۋا كۆرۈنىدىغان بىر يېشىللىق بەلۋېغى بار ئىدى .
بۇنى ھېلىقى ئۆكۈزنىڭ پۇتى پېتىپ كەتكەن كۆۋرۈكتە تۇرۇپ
قارىسا ، ناھايىتى نەسلىكتە ئىلغا قىلغىلى بولاتتى . ئۇيەر ئاشۇ
چۆللۈك ئارىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان كىچىككىنە ئېقىننى بوي-
لاپ پەيدا بولغان ھاياتلىق بوستانلىقى ئىدى . بۇ خىلۋەتتىكى
ئوتتۇز — قىرىقتەك ئائىلە يەكەن خانلىقىنىڭ ئەمىر - پەرمانلى-
رىغا بويسۇنۇپ ، تىنچ ۋە باياشات ياشايتتى . تېخى يېقىنقى

كۆنلەردىمۇ بۇ چوڭ يولنىڭ بويىدا ئاشۇ خىلۋەتتىكى سەھرا خەلقلىرى سودا ـ سېتىق قىلىدىغان كىچىك ـ كىچىك قونالغۇ ۋە ئۆتەڭلەر بار ئىدى . ھازىر بولسا ، ئۇلارنىڭ ئىگىلىرى نەلەرگىدۇ غايىب بولۇپ ، ئىگىسىز تاشلىنىپ قالغان ئۆيلەردىن شامال ھۇۋلايتتى .

بورۇنتاي ئون نەچچە لەشكەرنى ئەگەشتۇرۇپ ، ئاشۇ خىلۋەت يۇرتقا قاراپ ئات سالدى . ئارىدىن بىرەر ئاش پىشىمچە ۋاقىت ئۆتكەندە ، «پۇچۇق پالۋان» يىراقتىن هاي ـ هايلاپ ، بىر مۇنچە ئۇلجىلار بىلەن قايتىپ كەلدى . بىر جۇپتىن ئات قوشۇلغان ئۈچ هارۋىغا تاغار ـ تاغارلاپ بوغۇز ۋە يەم ـ خەشەك بېسىلغانىدى . هارۋىلارنىڭ ئارقىدىن بىر پادا قوي ـ ئۆچكە چاڭ توزۇتۇپ ، ئالاتاغىل مەرىشىپ كېلەتتى . ئۇلارنىڭ ئارقىدىن بولسا ، مال دۇنياسى بۇلانغان بىرمۇنچە ئەر ـ ئايال دېھقانلار يىغلاپ ـ قاقشاپ كېلىۋاتاتتى .

بورۇنتاي يىراقتىن ئات سالغىنىچە ئۇدۇل غالدانىنىڭ ئالدىغا كەلدى ، بۇ چاغدا غالدان سايىۋەن قىلىپ تىكلەنگەن يوغان بىر پارچە رەختنىڭ ئاستىدا غىزالىنىپ ئولتۇراتتى . بورۇنتاي ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ ، يەكتىمىز بولۇپ تىزلاندى ۋە قىلغان ئىشلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى . غالدان ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاچ ، چالا غاجىلىغان ئۇستىخاننى بىر تەرەپكە ئېتىپ تاشلىدى ، ياغلىق قوللىرىنى بۇغا تېرىسىدىن تىكىلگەن چورۇقىغا سۈرتتى ۋە كۈمۈش دەستىسىگە ھەرخىل ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان خەنجىرىنى غىلاپقا سېلىپ بولۇپ ئاندىن ئېغىز ئاچتى :

— ياخشى قىلىپسەن ، بوغۇز ۋە يەم ـ خەشەك ئەكەلگىنىڭ ياخشى بوپتۇ .

شۇ گەپلەرنى قىلىۋاتقاندا ، غالداننىڭ چىرايىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈردى . چۈنكى ، بىرنەچچە كۈندىن بۇيانقى گىياھ ئۈنمەس چۆل ـ جەزىرىلەردىكى جاپالىق يۈرۈش —

يېشىل يايلاقتا ئۆگىنىپ كەتكەن موڭغۇل ئاتلىرىنىڭ ھالىنى قويمىغانىدى . يەم ـ خەشەكنىڭ قىسلىقىدىن ئۇلارغا بېرىلىدىغان بوغۇزمۇ ئازلاپ جەڭ ئاتلىرىنىڭ كۆتۈمى ناچارلاپ كەتكەنىدى . « پۇچۇق پالۋان»نىڭ بۈگۈنكى ئولجىسى ھەرھالدا بىر قىسىم ئاتلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولاتتى .

ئۇلار شۇ گەپلەرنى قىلىشىۋاتقاندا ، غالدانىنىڭ يېنىغا ھېلىقى تالان ـ تاراج قىلىنغان دېھقانلار كېلىپ ھال ئېيتىشقا باشلىدى :

— غوجام ، بىزگە ئۇۋال بولدى ، رەھىم قىلىشسىلا . . .

— ئات ـ ئۇلاغلىرىمىزدىن ئايرىلساق دېھقانچىلىق قىلالمايمىز . . .

— ئوغلۇمنى ئۆيلەش ئۈچۈن باققان ئارانلا ئىككى تال قوي ئىدى . . .

غالدانىنىڭ تەرى تۈرۈلدى ، ئۇ يېنىدىكى تىلماچ ئارقىلىق ، ئۇ تەرەپتىكى سايىۋەن ئاستىدا سەگىدەپ ياتقان ئادەمگە دوق قىلدى :

— ھەزرىتىم ، ماۋۇ ئادەملىرىڭىزگە گەپ قىلىڭ ، بولمىسا بۇ چۆل ـ جەزىرىدە ھارام ئۆلۈپ گۆرسىز قالىدۇ !

«ھەزرىتىم» لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ، جوڭغار خانىنىڭ كەيپىنى بۇزۇۋشقا پېتىنىغان بۇ «غەلۋىخور» لارنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ھېچ گەپتىن ھېچ گەپ يوق ۋارقىراپ كەتتى :

— سىلەرگە بۇ يەردە نېمە بار ! بۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەمسىلەر ؟ دەرھال بۇ يەردىن يوقىلىڭلار !

بۇ يەردە ئۆز تىلىنى بىلىدىغان ، ئۆزىگە ئوخشاش تائىپىدىكى بىر ئادەمنىڭ بارلىقىنى بىلگەن بۇ ئاق كۆڭۈل دېھقانلار ئەمدى تېخىمۇ جانلىنىپ ، بايا باشلىرىغا كەلگەن ئېغىر قىسمەتلىرىنى يىغۋاشتىن زارلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى . لېكىن ،

بۇ سۆزلەر « ھەزرىتىم » نىڭ قۇلىقىغا خۇشياقمىدى . ئۇنىڭ كاللىسىدا ، بۇ غەلۋىخورلارنى بۇ يەردىن تېزرەك كەتكۈزۈپ ، باش پاناھى غالدانىڭ قۇلىقىنى تىنچىتىش خىيالىلا بار ئىدى . شۇڭلاشقا ، تۇشمۇتۇشتىن سۆزلەۋاتقان دېھقانلارنىڭ سۆزىنى قول سىلكىپ بۆلىۋەتتى :

— بولدى ، بولدى ، بېشىمنى قوچۇۋەتتىڭلار ! بۇلار بۇ يۇرتقا كەلگەن ئەزىز مېھمانلار ، مېھماننى قارشى ئالمايدىغان ، كۈتمەيدىغان ئىش نەدە بار ! ؟

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ياشراق بىر دېھقان غورا تۇمشۇقلۇق بىلەن تەنە قىلدى :

— ياقا يۇرتتىن كېلىپ ، كۆپكۆندۈزدە خەقنى بۇلايدىغان مېھمان نەدە بار ، ئۇنى قانداقمۇ مېھمان دېگىلى بولىدۇ ! ؟

— ھاي - ھاي ، ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە ! — دېدى «ھەز-رىتىم»نىڭ يېنىدا تۇرغان موللا باقى سەمەرقەندى ئىسمىلىك بىر سوپى قولىدىكى قامچىسىنى شىلتىپ تۇرۇپ ، — ساڭا گەپ قىلىۋاتقان ماۋۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەمسەن ؟ بۇ كىشى پۈتۈن ئۆمرى - ھاياتىنى مۇسۇلمانلارنى ئەزىز ۋە مۇكەررەم قىلىشقا ، رەئىيىيە① گە ئىمان يولى ، ئىمان خىسلىتى ، ئىمان تىلى ۋە ئىمان ساداسىنى بىلدۈرۈش ۋە سىڭدۈرۈشكە ئاتاپ كەلگەن ئۇلۇغ زات — ھىدايىتۇللا ئىشان - ئاپاق خوجا بولىدۇ . پىر - ئىشاننىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇش پېقىرلەرگە ۋاجىپ . چۈنكى ، بىزنىڭ نىسىۋىمىز ۋە ھوسۇلىمىز ئىشاندىندۇر !

بۇ گەپنى ئاڭلاپ كىشىلەر جىممىدە شۈكلەپ قالدى . ئۇلار كۆز ئالدىدا تۇرغان ئەللىك ياشتىن ھالقىغان ، ئوتتۇرا بوي ، قاشلىرى ئۆسكىلەڭ ، سىيمىز ئاق سېرىق يۈزى سەل قارىداپ قالغان ، ئاق ئارىلىغان ساقال - بۇرۇتى رەتسىز ئۆسكەن

---

① رەئىيىيە — خەلق ، پۇقرا .

بولسىمۇ، لېكىن چىرايلىق تارالغان، قوڭۇر كۆزلىرىدىن چېچەنلىكى ۋە غۇزغۇن مىجەزلىكى چىقىپ تۇرغان بۇ ئادەمنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بۇنىڭدىن يەتتە - سەككىز يىل بۇرۇن ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ خېلى مەشھۇرلىقىنى، كېيىن بۇ مەشھۇر ئىسمىنىڭ ئاستا - ئاستا كىشىلەر ئارىسىدىن يوقاپ، ئۇنتۇلۇشقا باشلىغانلىقىنى ئەسكە ئېلىشتى ۋە بۈگۈن تۇيۇقسىز بۇ يۇرتتا قايتا پەيدا بولغان بۇ زاتقا ھەم قىزىقىش، ھەم ھەيرانلىق ئىچىدە قاراپ، جىممىدە تۇرۇپ قېلىشتى.

ئۇلارنىڭ قىزىقىشى — ئۆز ۋاقتىدا نامى چىققان بۇ ئادەمنى بۈگۈن بۇ يەردە تاسادىپىي كۆرۈشكە نېسىپ بولغانلىقتىن بولسا، ھەيرانلىقى — «پۈتۈن ھاياتىنى مۇسۇلمانلارنى ئەزىز ۋە مۆكەررەم قىلىشقا بېغىشلىغان» بۇنداق ئۇلۇغ زاتنىڭ قانداقتۇر ئەجۇز - مەجۇسلەرگە ئوخشايدىغان شۇنچە كۆپ قوراللىق يات ئادەملەرنى يىللاردىن بېرى تىنىچ، خىرامان ياشاپ كېلىۋاتقان ئەل ئۈستىگە باشقۇن قىلىپ باشلاپ كېلىۋاتقانلىقىدا ئىدى.

ئاپاق خوجىنىڭ چېچەن كۆزلىرى بۇ ساددا خەلقنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە قاراپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى تەئەججۇپلۇك ئوي - خىياللىرىنى بىلىۋالدى. شۇڭا ئۇ، دەرھال ئۇلارنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ، كۆڭلىدىكى شۈبھە - گۇمانلارنى يوق قىلىش ئۈچۈن مۇنداق دېدى:

— ئۆز زامانىسىدا، ھەزرىتى نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قوۋمى ئەيش - ئىشرەت، راھەت - پاراغەتتە خامۇش - پەرامۇش بولغانلىقتىن، خۇدا توپان سۈيىنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى سۇغا باستۇرۇپ جازالىغانىدى. خۇددى شۇنىڭدەك، ئاللانىڭ ئىرادىسىدىن چەتلەپ، مۇسۇلمانچىلىق ئەھكاملىرىدىن چىقىپ، راھەت - پاراغەتتە نەپسىنى سەمرىتكەنلىكتىن، ئاللاتائالا مانا مۇشۇ سانسىز جوڭ-

غارلارنى مۇلكى قەشقەرىيە خەلقىنىڭ ئۈستىگە مۇسەللەت[1] قىلدى . شۇڭا ، ھەرقانداق كىشى ئۆي - روزىغارىدىن ، مال - دۇنياسىدىن ، دۇنيا راھىتىدىن دىلىنى تەرك ئېتىپ ، بىزگە يىغلاپ ئىقتىدا قىلىپ ، يۈرىكىنى كاۋاپ ئەتسە ، ئىككىلا دۇنيالىقى سائادەتلىك بولىدۇ . . .

كىشىلەر نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قېلىشتى ، ئۇلارنىڭ تۈيغۈن يۈرەكلىرى ئاللىقاچان بۇ «ئۇلۇغ زات»نىڭ ئاۋۇ تەلەتى سۆرۈن ، باغرى تاش باسقۇنچىدىن قىلچە پەرقى يوقلۇقىنى سېزىپ بولغانىدى .

شۇڭا ، ئۇلار دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، بۇ ئەرز - دادىنى تاڭلا مەھشەردە ئاللانىڭ ئۆزى سورىشىغا تاپشۇرۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى .

2

ئۇلار ئۇزۇك - ئۇزۇك قايراقلاردىن ئۆتكەندىن كېيىن ، بىردىنلا ئاچچىق شورتاڭ توپىلىق كۆز يەتكۈسىز ئېدىرلىققا چىقتى .

غالدان بىلەن ئاپاق خوجا يانمۇ يان كېلىشىۋاتاتتى ، ئىككى ئات بەزىدە تىزگىن سىيرىپ بىر - بىرىنىڭ تۇمشۇقىغا نوقۇشۇپ قوياتتى ، بەزىدە بولسا ، قۇيرۇقلىرىنى شىپاڭلىتىپ بىر - بىرىنى چىۋىندايتتى . يول يەنىلا شۇ قۇم - شېخىل ئارىلاشقان ساي ئىدى ، يېشىللىق كۆيگەن ، سۇسىرىغان تۇپراقتىن ئاچچىق چاڭ - توزان كۆتۈرۈلەتتى . يولنىڭ پايانى يوق ، ئالدىغا قارىغان ئادەمگە يىراقتىن گىرىمسەن ئۇپۇقتىن باشقا

[1] مۇسەللەت - غالىب قىلىش .

ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيدۇ ، ئات ئۈستىدىكى ئادەملەرگە گويا ئاتلىرى پۈتىنى كۆتۈرۈپ قەدىمىنى يەنە ئۆز جايىغا تاشلاۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ .

بۇنداق باش ـ ئاخىرى يوق ، گىياھسىز ، سۇسىز چۆل ـ جەزىرىدە ماڭغۇرىش غالدانىنىڭ جېنىغا تەگدى . ئۇنىڭ يېشىل يايلاقلار ، تىنىق سۇلۇق بۇلاقلار ، ساپ ، سالقىن ھاۋالىق ساي ـ جىرالار كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ ، بىردەم بولسىمۇ شۇ يەرلەردە ئات چاپتۇرغۇسى ، ئېغناپ ئويناقلىغۇسى ، ناخشا توۋلاپ سەيلە قىلغۇسى كېپكەتتى . لېكىن ، بۇ شېرىن خىياللار ئۇنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ يىغىشتىن باشقا ھېچقانداق راھەت بېغىشلىيالمىدى . ئۇ كۆزىنى ئېچىپ قارىسىلا ، يەنە شۇ تاقىر يەر ، كۆيۈك تۇپراق ، پايانسىز چۆل ۋە ئادەمنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىغا قۇم ـ تۇپراقنى تىقىپ ھۇشقىتىپ ئوينايدىغان ئىسسىق ، قۇرغاق شامال ئىدى .

بۇلارنى ئويلىسا ، ئۇنىڭ بۇ يەردىن ھازىرلا ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ كەتكۈسى كېلەتتى . لېكىن ، سەلتەنەت ، شان ـ شەرەپ ۋە ھۆكۈمرانلىق تۇيغۇسى ياش چېغىدىنلا ئۇنىڭ قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەچكە ، بۇنداق شېرىن ۋە مۇقەددەس تۇيغۇ ئالدىدا تەبىئەتتىكى ئۇنچىلىك نۇقسانلار ۋە سەپەر ئۈستىدىكى جاپالار ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى . ئۇ ئۆز تەجرىبىسىدىن ، بۇنداق جاپا ـ مۇشەققەتلەرنىڭ ئارقىسىدىن چوقۇم ئالەمچە راھەت ـ پاراغەتنىڭ بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇ ھەمراھىغا سىر بەرمەسلىك ئۈچۈن :

— ھەزرىتىم ، يەنە قانچىلىك ماڭارمىز ، بۇ سەپەر ئادەمنى ئەجەب تويغۇزدىيا ! — دېدى .

ئۇنىڭ ئاغزى ئېچىلىشى بىلەن ئارقىدا كېلىۋاتقان تىلماچ دەرھال ئېتىنى دىۋىتىپ ئۇنىڭ يېنىدا ھازىر بولدى .

— ئاز قالدۇق خان ئالىيلىرى ! — دېدى ئاپاق خوجا

خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن قىمدىنىپ تۇرۇپ، ـــ ئىنشا ئاللا، ئەتە چۈشكىچە ياركەنت شەھرىگە يېتىپ بارىمىز. ئۆزلىرىنى كۆپ مالال قىلدۇق . . .

ئازغىنە سۈكۈتتىن كېيىن، غالدان ئاپاق خوجا تەرەپكە سىڭايان بۇرۇلۇپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ـــ ئاپاق خان، مەن قەشقەرنىڭ ناھايىتى گۈزەل، تۇرمۇ-شى پاراۋان، مەدەنىيەت مەرىپىتى يۈكسەك شەھەر ئىكەنلىكىنى كۆردۈم. ئۇ يەرلەر ئەمدى سىنىڭ ئىلكىڭگە ئۆتتى، ئۇ يەرلەر-گە قەدىمى يەتكەن ھەرقانداق سودىگەر بولسۇن، ساياھەتچى بول-سۇن، سىنىڭ دانا ھۆكۈمرانلىقىڭنى دۇنياغا جاكارلايدۇ. ۋەھا-لەنكى، بۇ يۇرتلاردا مەن يەنە نۇرغۇن بەختسىز خەلقنىمۇ كۆر-دۈم. ئۇلار ئاچ ـ يالىڭاچلىق، ماكانسىزلىق ئازابىنى چېكىۋې-تىپتۇ. ئۇلارنى بەختلىك قىلىش سىنىڭ قولۇڭغا قالدى. بىر ھاكىمىيەتتە ۋەيران بولغان ئىشلارنى يەنە بىر ھاكىمىيەت ئىزىغا سېلىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندا، كىشىلەر ئۇ ھاكىمىيەتنىڭ شەپقىتىنى مەڭگۈ ئېسىدىن چىقارمايدۇ.

ـــ ئەلھەق شۇنداق، خان ئالىيلىرى، دانا گەپ قىلدىلا.

ئىككىسىنىڭ سۆزلىرى تىلماچنىڭ ياردىمى ئارقىلىق بىر ـ بىرىگە ئىنچام ھەم تېز يەتكۈزۈلۈپ تۇردى. بۇ تىلماچ-نىڭ ئىسمى مىرزا زەيدىن جوراس بولۇپ، غالداننىڭ قومۇل ئارا تۇرۇۋاتقىنى قارارگاھىدىن ئۇلار بىللە كەلگەنىدى.

ـــ بۇ يۇرتلارنى ھەم ياخشى كۆرۈپ قالدىم، ھەم يىر-گەندىم، ـــ دېدى غالدان بايىقى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ ياخشى كۆرگىنىم ـــ يۇرتلار ئاۋات، خەلقى ياۋاش، ئىشچان ھەم شۈكۈر ـ قانائەتچان ئىكەن، بۇنداق خەلقنى باشقۇرۇش ئوڭاي، ئۈستىگە مىنسەڭمۇ، ئوچۇملاپ پاخال بېرىپ، چېلەك-لەپ سۈت ئالىمەن دېسەڭمۇ ئۇنىمەيدۇ. ئەمدى يىرگەنگەن

يىرىم شۇكى ، بۇ يۇرتلار بەكمۇ چۆل ـ جەزىرە ، خەلقى بەكمۇ قالاق ، نادان ۋە خۇراپات ئىكەن . نادانلىقتا قۇمدەك چېچىلىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىشتىن يانمايدىكەن ، خۇراپاتلىقتا بىر دىننى نەچچە مەزھەپ ، نەچچە مەسلەككە بۆلۈپ ، توختىماي قورساق سوقۇشى قىلىدىكەن . بۇنداق خەلق روناق تاپالمايدۇ ، بىر ـ بىرىنىڭ يولىنى توسۇپ ، بىر — بىرىگە رەقىب بولۇپ ، مەڭگۈ ئىلگىرى باسمايدۇ ! . . .

ئاپاق خوجا نېمە دېيىشنى بىلەلمەي بىردەم خىيالغا چۆكتى . غالدانىنىڭ سۆزلىرىنى يالغان دەي دېسە ، راست ئىدى ؛ راست دەي دېسە ، ئۆزى ئۆمۈر بويى شۇ ئىشنى قىلىپ كېلىۋاتاتتى . ھەتتا ئۇنىڭ بوزرۇكۋار دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپ مازار پادىشاھىمىنىڭ قۇتلۇق جىنىنىمۇ شۇ مەزھەپ كۈرىشى ئالغان ئەمەسمىدى ؟ ! ئاپاق خوجىمۇ بۇ قېتىم ھاكىمىيەتنى تولۇق قولغا ئالغاندىن كېيىن ، بۇ كۈرەشنى تېخىمۇ چوڭقۇر ، تېخىمۇ ئۇزۇل ـ كېسىل داۋاملاشتۇرماقچى ئەمەسمۇ ؟ !

غالدان يەنە نۇرغۇن گەپلەرنى قىلدى . ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىدە ئۆز ئەجدادىغا بولغان ئىپتىخار ، ئۆزگە بولغان تەمەننا ۋە باشقا مىللەتلەرگە بولغان كەمسىتىش كۈچلۈك ئىدى . ئۇ دۇنيانىڭ يېرىمىنى بويسۇندۇرغان چىڭگىزخاننى پەخىر ـ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالدى . دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە — « ئاخىرقى دېڭىز » غا يېتىپ بارغان باتۇخاننى ئۇلۇغلىدى ، ئەمما ئۆزىنى — ھاياتى ئاشۇنداق جەڭگىۋارلىق بىلەن زەپەر قۇچۇپ ئۆتكەن ئۇلۇغ بىر ئەجدادىنىڭ بۈگۈنكى ئەۋلادىنىڭ تېخى ھېچقانداق ئىش قىلالمىغانلىقىنى ئەيىبلىدى .

— لېكىن ، — دېدى ئۇ ئاخىرىدا سۆزىگە يەكۈن ياساپ ، — بىر ئادەمدە ئۇلۇغۋار غايە بولىدىكەن ، چوقۇم ئۇلۇغۋار ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايدۇ . بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىمىز شۇنداق قىلغان ، بىزمۇ شۇنداق قىلىمىز . مەن بۇنىڭ دەسلەپكى قەدىمىنى باستىم . . .

— ئىنشائاللا ، بۇ قەدەملىرى مۇبارەك قەدەمدۇر ، ئۇلۇغ

خاقان ! — دېدى ئاپاق خوجا غالدان تەرەپكە يېرىم تولغىنىپ تۇرۇپ، — قاچانكى بەندىلەر ناپسەنتلىك، ناشۈكۈرلۈك، غاپىللىق قىلىشىپ، ئۇلۇغ خان - خاقانلارنى، پىر - ئەۋلىيالارنى ئۇنتۇپ، بىخۇد - خىرامان، بەتقىلىق، بەتگۇمان بولۇپ كېتىشىدىكەن، ئاللا ۋە ئەۋلىيالارنىڭ جازاسىغا دۇچار بولىدۇ، بەرھەق شۇنداق. ئۆزلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى قەدىمى مانا شۇ بەرھەق جازانىڭ نىشانىدۇر. پېقىر قۇللىرى شۇنىڭغا ئىشىنىدۇكى، سىلىنىڭ زامانلىرى دۇنيادىكى زامانلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى بولىدۇ، مۇبارەك ناملىرى بولسا، ئەجدادلىرىنىڭ نامىدەك ئەبەدىلئەبەت ياشايدۇ ....

ماختاش، خۇشامەت دېگەنلەرنى كۆپ ئاڭلاپ يۈرىكى تويۇپ قالغان غالدان ئاپاق خوجىنىڭ ۋائىزلىق بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزلىرىگە مەست بولۇپ كېرىلىپمۇ كەتمىدى، پەقەت «ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ» دېگەندەك، بىر - ئىككى قېتىم ئېڭىكىنى قېقىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

شۇ سۆزلەردىن كېيىن، ھەر ئىككىسى جىمىپ قالدى. يورغىسى سىلىق جەدە ئاتنىڭ بىر خىل رىتىمدا تەۋرىنىشى بىلەن غالداننى ئۇيقۇ باستى. ئات ئۈستىدە شىددەتلىك جەڭ قىلىشنىمۇ، بەھۇزۇر ئۇخلاشنىمۇ ئۆگەنگەن غالدان قامچىسىنى ئىگەرنىڭ قۇش بېشىغا ئىرەپ ئۇيقۇغا كەتتى. ئاپاق خوجا بولسا، بىردەم بېلىنى رۇسلاپ، بىردەم تېقىمىنى سىلاپ، بىئاراملىق ئىچىدە ئېزىلىپ كېتىۋاتاتتى.

ئاسماننىڭ ئۇپۇقتا باش قويغان بىر بۇرجىكىدە كەچكى شەپەقنىڭ يارقىن نۇر چاچمىسى جۇلالىنىپ تاراشقا باشلىغاندا، ئۇلار يەكەنگە يېرىم كۈنلۈك يىراقلىقتىكى ئاخىرقى قونالغۇغا يېرىپ چۈشتى.

ئۈچىنچى باب

جاھىل قورغان

1

ئالتۇندەك كۆز ئايلىرىنىڭ تىنچ ۋە چىرايلىق كۆللىرىدە، بۇ دىيارنى جەڭلەرنىڭ قانلىق كەلكۈنى بىلەن سەلتەنەت تالىشىۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ تاشقىن دەريادەك تىنىمسىز دولقۇنلىرى بېسىپ كەتتى.

مىلادىيە 1678 - يىلى يازدا، مۇز داۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا ئۇدۇللا چۈشكەن غالدان بوشۇكتۇخاننىڭ ئون ئىككى مىڭ ئاتلىق قوشۇنى ئاقسۇ چۆلىدە ئىسمائىلخان باشچىلىقىدىكى سەئىدىيە قوشۇنىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتتى، ئىسمائىلخان يارىلاندى. جىددىي ھەربىي كېڭەشتىن كېيىن، بىر قىسىم كۈچنى ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە، ئۇلار دەرھال خانلىق پايتەخت يەكەنگە چېكىندى. غالداننىڭ غالىب قوشۇنى چاقماق تېزلىكىدە قەشقەرگە بېسىپ كەلدى. قەشقەر نايىبى — ئىسمائىلخاننىڭ ئوغلى باباق سۇلتان مۇداپىئە خاراكتېرلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. لېكىن، ئۇنىڭ جان پىدالىق بىلەن كۆرسەتكەن قارشىلىقلىرىمۇ، ئاقسۇ چۆلىدىكى تۇنجى جەڭنىڭ غەلىبىسى خورىكىنى ئۆستۈرۈۋەتكەن قويغان جۇڭغار لەشكەرلىرى بىلەن كۈنسايىن كۆپىيىۋاتقان ئاپاق خوجىنىڭ قەلەندەر سىياق پىچاقچى سوپىلىرىنىڭ ئىچكى - تاشقى تەرەپتىن ماسلىشىپ ھۇجۇم قىلىشى

بىلەن تېزلا تارمار بولۇپ ، باباق سۇلتاننىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئاخىرلاشتى . ئۇلار قەشقەردە شەپقەتسىزلەرچە خۇنزىرلىق قىلدى ، ئالتە مىڭ بىگۇنا خەلقنىڭ قېنى تۈمەن دەرياسىنىڭ سۈيى بىلەن بىللە يىراقلارغا ئاقتى ، قىز - چوكانلار دەپسەندە قىلىندى ، ئالتۇن - كۈمۈشلەر بۇلاندى ، گۈزەل ۋە ئاۋات شەھەر ھۆۋقۇشنىڭ ئۇۋۇسىدەك خارابىيلىككە ئايلاندى .

ئۇلار بىرنەچچە كۈنلۈك قەتلىئام ۋە باستۇرۇشلاردىن كېيىن شەھەرنى تىنچىتتى ، ئاندىن ئاپاق خوجا ئۇ يەرگە چوڭ ئوغلى يەھيا خوجىنى خان قىلىپ تىكلەپ ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئۆزىگە سادىق بىرنەچچە سوپى - ئىشانلارنى ياردەمچى قىلىپ قويدى .

غالدان بىلەن ئاپاق خوجا قەشقەردىن خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، قوشۇننى بىر نەچچە كۈن دەم ئالدۇرۇپ رەتلىدى ، ئاندىن ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ مەنزىل — يەكەنگە قاراپ ئاتلاندى .

دەسلەپكى بىرنەچچە كۈنلۈك يۈرۈش تىنچ ، ئوڭۇشلۇق بولدى ، ئەمما يەكەنگە يېقىنلاشقانسېرى ، ئۇلارنىڭ مۇشكۈلى ئېغىرلاشتى . بىرىنچى قېتىم ، غالداننىڭ ھارغىن قوشۇنى يەكەننىڭ «پوپان» دېگەن يېرىدە ، ئەركا بەگ باشچىلىقىدىكى خانلىق لەشكەرلىرىنىڭ تويۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ، خېلى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى . لېكىن ، ئۇلار دەرھال ئېسىنى يىغىپ ، قايتۇرما ھۇجۇم بىلەن ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى ، خانلىق لەشكەرلىرى سان جەھەتتىن نەچچە ھەسسە ئاز بولغاچقا ، رەقىبىنى قاتتىق بىر چۆچۈتۈپ قويۇپ ، ئاستا - ئاستا چېكىندى .

ئىككىنچى قېتىم كېچىدە ، خانلىقنىڭ بەھرام سۇلتان ئەمرلىكىدىكى بىر قوشۇنى «ئاقتىلا» دېگەن يەردە غالدان بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ پىچاقچى سوپىلىرىغا يان تەرەپتىن تويۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇلارنى تاڭ ئاتقۇچە پاراكەندە قىلدى .

كەڭ دالانى قاپلىغان چاڭ - توزان ئىچىدە، ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىنى چاقىرغىنى، ئاتلارنىڭ كىشنىگىنى، قىلىچ - قالقانلارنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازى تاڭ ئاتقۇچە توختىماي ئاڭلىنىپ تۇردى. شىددەتلىك جەڭ تاڭ شەپىقى ئۇپۇقنى قىزارتىپ، ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياش نۇرى قۇم - تۇپراققا سىڭىپ، تۈگۈر - تۈگۈر قېتىشىپ قالغان قانلار بىلەن بىر - بىرىگە مىنىگىشىپ ياتقان ئۆلۈكلەرنىڭ ئالايغان كۆزلىرىدە جىلۋە قىلىشقا باشلىغاندا توختىدى. بۇ قېتىممۇ بەھرام سۇلتاننىڭ لەشكەرلىرى غالداننى ۋەسۋەسىگە سېلىپ قويۇپ چېكىندى.

ئۇلار گەرچە چېكىنگەن بولسىمۇ، ئەمما بىر غېرىچ يەر، بىر تۇپ ياغاچ، ھەتتا بىر تال گىياھ ئۈچۈن جان تىكىپ ئېلىشتى. شۇڭا، ئانا زېمىننىڭ مۇشۇ بىر پارچە تۇپرىقىدا ئۇلارنىڭ ئاپئاق سۆڭەكلىرى بىلەن قىپقىزىل قانلىرى ئاشۇ روھقا شاھىت بولۇپ قالدى.

مانا ئەمدى غالداننىڭ قوشۇنى بىلەن ئەسەبىيلەشكەن پىچاقچى سوپىلار بەئەينى ئۇششۇك ھەرىلىرىدەك ئەلپازدا جېدەللەپ ئىلگىرىلەپ، ئاخىرقى مەنزىلگە چۇمۇلىدەك بېسىپ كەلدى.

شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ئالدىدا قۇچاق يېيىپ ياتقان بۇ تىنچ، بەرىكەتلىك زېمىن — قۇدرەتلىك سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ھىمايىسىدىكى يەكەن تۇپرىقى ئىدى. ئەنە ئاۋۇ ھەيۋەتلىك سېپىل بىلەن قورشالغان مۇستەھكەم قەلئە بولسا، ئۇنىڭ يۈرىكى — بىر يېرىم ئەسىردىن بۇيان ئۇنىڭغا ئاستانە بولۇپ كەلگەن ئوردا شەھىرى ئىدى. بۈگۈن بۇ قەدىمىي، قۇتلۇق زېمىن گويا ئەسىرلەر بويى تىنچ ياتقان ئۇيقۇدىن بىردىنلا چۆچۈپ ئويغانغاندەك، مۇدھىش ۋاڭ - چۇڭ ئىچىدە قالغانىدى.

2

بەستلىك ، سۇلەتلىك شاھ ئىسمائىلخان بۇگۈن كېچە زا-دىلا ئۇخلىيالمىدى . ئۇ خابگاھتىن[1] ئاستا چىقىپ ، ئوردا بېغى تەرەپكە ماڭدى . تۆمۈر ئەگىنلىك دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدا ساۋۇت ۋە تۆمۈر قالپاق كىيگەن ، ئىنچىكە ئۇزۇن نەيزە تۇتقان قاراۋۇللار تۇراتتى . خان دەرۋازىدىن ئۆتۈپ ، ئوردا بېغىنىڭ تاش ـ كېسەك ياتقۇزۇلغان ، ئىككى يېقىغا كىيىك تاللار بىلەن قىزىلگۈللەر تىكىلگەن تار يولدا خىيالغا چۆكۈپ ماڭدى . كۇ-مۇش ھالقىلىق دەرۋازىنىڭ ئالدى ۋە يول بىلەن قەسىر تۇۋرۇك-لىرىگە ئېسىلغان چىراغلاردىن غۇۋا يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى . تېخى يېقىندىلا ئىككى قاسناقتىكى ئېرىقلاردىن شىرقىراپ سۇ ئېقىپ تۇراتتى ، ئەمدى بولسا ، سۇلار پۈتۈنلەي قۇرۇپ ، تاللار بىلەن گۈللەرمۇ سارغىيىپ ، يوپۇرماق تاشلاشقا باشلىغانىدى . ئەسلىي بۇنداق چاغلار — ئوردا بېغى بىلەن پۈتكۈل يەكەن باغلىرىدا قىزىل ياقۇتتەك دانلىق ئانارلار پىشقان ، سايۋا ، مۇنا-قى ئۈزۈملەر قۇياش نۇرىدا جۇلا چاچىدىغان ، كەھرىۋادەك سار-غايغان پۇغۇن بېھى ۋە بىر مەگزى قىزارغان نەشپۈت ، كۆك ئامۇتلارنىڭ يېتىلگەن ۋە شىرنە يىغقان ئاجايىپ ئەلۋەك ئالتۇن چاغلار ھېسابلىناتتى . لېكىن ، ھازىر بۇ يەرلەرگە ئۇشتۇمتۇت ۋابا تەگكەندەك ، ھەممە نەرسە ئۆز قىلىپىدىن چىقىپ كەتتى ، باغلار ۋاقىتسىز غازاڭ بولدى ، ئادەملەرمۇ ھەممە نەرسىنى ئۇن-تۇپ ، جان ھەلەكچىلىكىدە قالدى .

ئىسمائىلخان ئوردا بېغىدىكى كاتتا راۋاقنىڭ يېنىغا كەل-دى ، تۈۋرۈك ۋە قوبىبىسى ھەر خىل نەپىس نەقىشلەر بىلەن

---

① خابگاھ — ھۇجرا ، ياتاق ئۆي .

بىزەلگەن سالاسۇنلۇق بۇ راۋاقنى ئەنسىز كىچىنىڭ قارا پەردىسى ئورىۋالغانىدى . ئىسمائىل‌خاننىڭ ھەمىشە كېلىپ ئارام ئالىدىغان بۇ راۋاقتىمۇ تۇرغۇسى كەلمىدى ، ئۇنىڭ يۈرىكىنى نېمىدۇر بىر نەرسە تاتىلغاندەك ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىئارام بولۇۋاتاتتى . ئۇ راۋاقنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ يولىنى داۋام قىلدى .

كەچكى ھاۋا سالقىن ھەم نەمخۇش ئىدى ، ۋاقىتسىز سارغايغان غازاڭلار بەرگىدىن «پىرىس - پىرىس» ئۈزۈلۈپ ، خاننىڭ بېشى ئۈستىدە ئۈنسىز لەيلەپ يۈرەتتى ، نېرىدىكى سۈيى سوغۇلۇپ كەتكەن مەرمەر كۆلچەكنىمۇ بىر قەۋەت غازاڭ بېسىپ كەتكەنىدى . كۆل ئەتراپىدىكى ئارچا دەرەخلىرى بىلەن مەجنۇنتاللار ئادەمگە تەسەللى بولسۇن دېگەندەك قىيغىتىپ شىلدىرلايتتى .

خان ئىختىيارسىز ئوردا بېغىدىن چىقتى ۋە ھېچكىمنىمۇ ئەگەشتۈرمەي ئۇدۇل شەھەر سېپىلىغا قاراپ ماڭدى .

بۇ شەھەر بىنا بولغاندىن بۇيان نەچچە قېتىم ئېگىزلەپ ، نەچچە قېتىم كېڭىيىپ ، نەچچە قېتىم مۇستەھكەملەنگەن قەلئە سېپىلى ئون نەچچە كۈندىن بېرى جىددىي ھالەتتە ئىدى . لەشكەر ۋە پۇقرالار ئەنە شۇنىڭغا تايىنىپ پايتەختنى بىخەتەر قوغداۋاتاتتى .

ئىسمائىل‌خان يىگىرمە نەچچە پايلىق ئايلانما پەلەمپەي بىلەن سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقتى . بۇ يەرمۇ جىددىي‌ھالەتتە ئىدى ، نەچچە قەدەمدە بىردىن كۆزەتتە تۇرغان لەشكەرلەر ئويغاق ۋە ھوشيار ئىدى .

ئىسمائىل‌خان قورغان تۆشۈكىدىن تۆۋەنگە قاراپ ، مىسلىسىز ئاپەتكە يولۇققان شەھەرنىڭ ۋاڭ - چۇڭغا قۇلاق سالدى . جۇڭغارلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئۇ تەرەپكە قارىغان ئادەمنىڭ كۆڭلى ئاينىيتتى ، تۆگىلەرنىڭ بوزلاشلىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، كالا - ئۆكۈزلەرنىڭ مۆرەشلىرى ۋە لەشكەرلەرنىڭ جان ئاچچىد-

قىدا ۋارقىراپ - جارقىراشلىرى قوشۇلۇپ، ئادەمنى ئەقلىدىن ئازدۇرىدىغان مۇدھىش بىر غوۋغا پەيدا قىلغانىدى. شەھەر ئەتراپىدا ئۆتكەنكىدەك تىنچ ۋە ئاسايىشلىقتىن ئەسەر قالمىغانىدى. شەھەر خۇددى بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن ئادەمدەك مۇڭلىنىپ تۇراتتى. قورغاندىن نېرى — كەڭ كەتكەن ئاي دالىدا جۇڭغار لەشكەرلىرى پۈتۈن - پۈتۈن ياغاچتىن ياسالغان كېلەڭسىز ھارۋىلار يېنىغا چېدىرلار تىكىشكەن، چېدىرلارنىڭ ئالدى - كەينىگە يېقىلغان سانسىز گۈلخانلار ئەتراپنى كۈندۈزدەك يورۇتىۋەتكەنىدى. گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان جۇڭغار لەشكەرلىرى ئەتراپتىكى ئىگىسىز قالغان ئۆيلەرنى، قوتانلارنى، دۇكانلارنى نۆۋەت بىلەن بۇزۇپ، ياغاچ تاختايلارنى ئەكېلىپ، كېچىچە ئوت يېقىپ چىقاتتى ۋە بۇ ئوتلارغا مىس قازانلارنى ئېسىپ چاي قايناتاتتى، شورپا سالاتتى، ياغاچ كۆمۈرلىرىدە گۆشلەرنى كاۋاپ قىلاتتى، ئارقىدىن ياغاچ تۇڭلاردا، چەم چاناشلاردا ساقلانغان مەيلەرنى ئىچىپ، كېچىچە مەيخورلۇق قىلىشاتتى. بۇنداق چاغلاردا جۇڭغارلار ئۆزلىرىنىڭ پايانى يوق يېشىل دالىلىرىنى، سۈزۈك، شوخ سۇلىرى بىلەن تولغىنىپ ئاقىدىغان بەڭۋاش دەريالىرىنى، ئالتۇن رەڭگە پۈركەنگەن ساي - جىرالىرىنى، ئارچا - قارىغايغا تولغان قامەتلىك تاغلىرىنى ۋە ئۆيلەردە يىغلاپ قالغان ئاتا - ئانا، يار - بۇرادەرلىرىنى ئەسلەپ ناخشا ئېيتىشاتتى:

ئۆتتى ئۆمرۈم ساداق، نەيزىگە بولۇپ ئەسرا،
ئاچ يىلپىز كەبى تاشلاندۇق دەھشەتلىك جەڭلەر ئارا.

. . . . . .

تۈن پاتقاندا ھېچ يەر كۆرۈنمەيدۇ،
ھارۋىلار ماڭسىمۇ ئىز كۆرۈنمەيدۇ،
گۈزەلنىڭ ۋەسلىگە يەتكىلى بولمايدۇ . . .

ئىسمائىلخان ئۇلارنىڭ ناخشا ئاھاڭىدىن ، ناخشا ئېيتقان
چاغدىكى كەيپىياتلىرىدىن ئۇلارنىڭ يۈرىكىدىكى چوڭقۇر بىر
مۇڭنى ۋە مۇڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان بىر خىل سېغىنىش بىلەن
ئۈمىدسىزلىك ھېسسىياتلىرىنى ئاڭلىغاندەك ، كۆرگەندەك بول-
دى . دېمىسىمۇ ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ھاياتلىق ئۈچۈن مال -
دۇنياغا قىزىقتۇرۇلغان ، ئالدانغان ھەتتا قوشۇنغا مەجبۇرىي قې-
تىلغانلار ئىدى . ئۇلارغا بېرىلگەن بۇيرۇق : باتۇرلۇق بىلەن
ئۇرۇش قىلىش ، ئۇرۇشتا ئولجا ئالغان ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىن-
غان مال - دۇنيانىڭ ھەممىسى ئۆزىگە تەئەللۇق بولۇش . ئۇلار
ئەنە شۇنداق مال - دۇنيا ۋەسۋەسىسى بىلەن ئەزىز جانلىرىنىڭ
جاھاننىڭ يەنە بىر چېتىدە — يات ئەلدە ، يات ماكاندا جەسەتلىرى
ئادەم تونۇغۇسىز ھالغا كېلىپ ، ئالايغان كۆزلىرى بىلەن ناتو-
نۇش ئەلنىڭ ئاسمىنىغا چەكچىيىپ ، قەدىرسىز ھالەتتە پاتقاقتا ،
قان - يىرىڭغا مىلىنىپ قالىدىغانلىقلىرىنى ئويلىمايتتى . شە-
ھەر قامال قىلىنغان مۇشۇ ئون نەچچە كۈندىن بېرى ، ئۇلار
ئارىسىدىكى ئەجىلى توشقانلاردىن — يۈرىكىگە ساداقنىڭ ئوقى
سانجىلىپ ، ئوتتا كۆيۈپ ، سېپىل ئاستىدىكى سېسىق سۇلۇق
خەندەككە چۆكۈپ ئۆلگەنلەر ئازمۇ ؟ ! ئۇلارنىڭ ئۆلۈكى مانا شۇ
يات ئەل تۇپرىقىدا قاغا - قۇزغۇنلارغا ، قۇرت - قوڭغۇزلارغا
يەم بولۇپ كەتمىدىمۇ ؟ ! . . .
ئەلۋەتتە ، مۇنداق ھايات - ماماتلىق ئېلىشىشتا ، ئىسما-
ئىلخانمۇ ئۆزىنىڭ بىر مۇنچە باتۇر ئوغلانلىرىدىن ، قەيسەر
سەركەردىلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، دۈشمەن-
نىڭ قەلئە سىرتىدىكى تىنىمسىز ھۇجۇمى ۋە پاراكەندىچىلى-
كىنى ئاز دېگەندەك ، قەلئە ئىچىدىكى خائىن - سېتىلمىلارنىڭ
بۇزغۇنچىلىق ، ئاغدۇرمىچىلىق قىلمىشلىرى ھەددىدىن ئېشىپ
كەتتى . مۇشۇ ئىككى كۈندىن بېرى ، ئۇلار ئۇرۇش تەييارلىقى

ئۇچۇن غەملەنگەن يوغان بىر ئاشلىق ئامبىرىغا ئوت قويۇۋەتتى ، چوڭ جامە ئالدىدىكى كۆلگە زەھەر تاشلاپ ، بىر مۇنچە ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى .

ئۈستى ـ ئۈستىلەپ بولۇۋاتقان مۇنداق سۇيىقەستلىك ئىشـلار ئىسمائىلخاننىڭ زەخمە يېگەن يۈرىكىنى گويا قەھرىتان قىشنىڭ قېلىن مۇزلىرىدەك سىقىپ كەتتى . شۇڭا ، ئۇنىڭ يېقىندىن بېرى ئۇيقۇسى قېچىپ ، ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ كەتكەنـدى . ئۇ ھېچقاچان خانلىق تەقدىرى ئۈستىدە بۇگۈنكىدەك ئاچـچىق ۋە ئازابلىق خىياللارغا پاتمىغانىدى .

زەرەپشان دەرياسى تەرەپتىن سوققان كۈز شاملى ئىسماـئىلخاننىڭ گەجگىسىدىن قورۇغاندەك بولدى . ئۇ شاھلىق تاج ئورنىدا كىيگەن يېشىل سەللىسىنى بىر ئاز چۆكۈرۈپ قويدى . ئۇچىسىدىكى ئاق مەشۇت كەمزۇل ئۈستىگە يېپىنچاقلىۋالغان زەر يەكتەكنى ئۆرىدەپ ، بىر نەچچە كۈندىن بېرى تىغ تەگمىـگەن ئۆسكىلەڭ ساقىلىنى سىلاپ قويدى .

ئىسمائىلخان ئەمدى كەڭ سېپىلنىڭ بۇ قاسىنقىغا ئۆتۈپ ، قەلئە ئىچىگە نەزەر سالدى . شەھەردىكى داڭدار مەسچىت ۋە مەدرىسلەرنىڭ ھەل بېرىلگەن كاھىشلىق قۇببىلىرى ، سۇۋادان تېرەكلەر بىلەن بوي تالاشقان كۆركەم مۇنارلىرى گۈگۈم قوينىدا خىرە ـ شىرە كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ بايا ئۆزى چىقىپ كەلگەن سۇرلۇك ئوردا قەسىرلىرىگە ، چاھار باغدىكى دەل ـ دەرەخ ، گۈل ـ گىياھ ئارىسىغا چۆككەن راۋاقلارغا قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى . بۇ يەرلەرنى ئېغىر سۈكۈت ۋە قاراڭغۇلۇق قاپلىغانىدى . خاننىڭ نەزىرىدە ، گويا بۇ قاراڭغۇلۇقنىڭ ھەربىر قەدىمىدە كىشىلەرنى يوشۇرۇن ئەجەل كۈتۈپ تۇرغاندەك تۇيۇلاتتى . شۇ چاغدا ، خاننىڭ قۇلىقىغا تىنجىپ قالغان شەھەرنىڭ بىر چېتىـدىن كەلگەن مۇڭلۇق ، يېقىملىق بىر ناۋا ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ئۇ ، زەن سېلىپ تىڭشىدى ، ساتار بىلەن ئېيتىلىۋاتقان ناخشا

ئاۋازى ئوردىنىڭ ئوتەرىپىدىكى خانلىق قەبرىستانلىقى ھېسابلى-
نىدىغان «ئالتۇنلۇقۇم» مازىرى تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى. كىمدۇ
بىرى ساتارغا تەڭكەش قىلىپ، راك مۇقامىنىڭ قايسىبىر ئاھا-
ڭىنى ئېيتىۋاتاتتى. سوزۇك، خوش نەپەس ئاۋاز كېچىنىڭ
جىمجىت ئاسمىنىنى بويلاپ يىراقلارغا تاراپ كەتكەنىدى:

خەزان ئەتتىم زىمىستانى غەمىگدە گۇلئۇزارىمنى،
كېلىپ دىلبەر تاماشا قىل خەزان بولغان باھارىمنى.
قۇرۇدى باغى تەبئىم، غۇنچە قالدى گۇل ئاچىلماستىن،
كەرەم ئايىن بېرىپ سەبىز ئەيلە باغۇ لالەزارىمنى.
. . .

مەن ئۆلسەم ئەي بۇرادەرلەر، ئانى يولىدا كۆمگەيسىز،
كى ھەريانە ئۆتەر بولسا باسىپ ئۆتكەن مازارىمنى.

ئىسمائىلخاننىڭ يۈرىكى تېخىمۇ ئېزىلدى. ئۇ دۆلەتنىڭ،
پۇقرانىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ پاجىئەلىك تەقدىر - قىسمەتلەرنى
ئويلاپ، ئۆزىنىڭ بەكمۇ ئاجىز، ئىقتىدارسىزلىقىدىن ئۆكۈن-
دى، ئۆكۈنۈشتىن يۈرىكى پۇچىلىنىپ، قاتمۇقات ئاچچىق يۇتۇ-
ۋالدى. ئۇ ناخشا كېلىۋاتقان تەرەپكە بويۇنداپ قاراپ، ئەجدادلى-
رى مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەن «ئالتۇنلۇقۇم» دىن مەدەت تىلى-
گەندەك، زەئىپ ئاۋازدا پىچىرلاشقا باشلىدى:

«ئى كەرەملىك خۇدا، سەن ئۆز ھىممىتىڭ بىلەن بىزگە
ئاتا قىلغان بۇ قۇتلۇق زېمىن ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئاتا -
بوۋىلىرىمىزنىڭ قولىدا روناق تېپىپ، گۈللىنىپ، بەختلىك،
قۇدرەتلىك كۈنلەرگە ئېرىشكەنىدى. ئەمدى مېنىڭ قولۇمدا ۋەي-
ران بولىدىغان ئوخشايدۇ! مەن ئۆلارغا — بۇ ئانا تۇپراقنى
قوغداش، گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئىسسىق قان -

تەرىنى تۆككەن ئەجدادلىرىمىزغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن ! مەن ئەمدى بىلدىم ، تاشقى دۈشمەندىن ئىچكى دۈشمەن يامان ، خەۋپ-لىك ئىكەن ! بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن باسقان كىچىككىنە خاتا قەدىمىم مېنىڭ بېشىمغا بالا بولدى ، مېنى بىر ئۆمۈرلۈك پۇشاي-مانغا قويدى ! مەن ئۆز ۋاقتىدا ، ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن بۇ تۇزكور ، مۇناپىقنى بۇ دۇنيادىن يوقىتىۋەتكەن بولسام ، خانداد-لىقنىڭ بېشىغا بۇگۈنكىدەك قارا كۈنلەر چۈشمەيتتى ، مەن ئۆز قولۇم بىلەن بۇ يوشۇرۇن ئاپەت يىلتىزىنى ساقلاپ قال-دىم . . . مۇشۇنداق ئادەملەرنىڭ بەتبەختلىكى ، شەققىلىكى سەۋەبىدىن خاندانلىقىمىز پالاكەت ھەم زاۋالەت ئاسارىتىدە قالدى . . . ئەپسۇس ، مىڭ ئەپسۇسكى ، بۆرىنىڭ كۈچىكى هامان بۆرە ئىكەن ، ئۇنىڭ ئىككى چىشىنى سۇغۇرۇپ تاشلىساڭ-مۇ ، ئادەم يېيىش نىيىتىدىن يانمايدىكەن ! . . .»

ئىسمائىل خان پۈتۈن ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان سوغۇق بىر تىيغۇ دەستىدىن تىرناقلىرىغىچە مۇزلاپ كەتتى ، كاللىسىدا بول-سا ، يەنىلا شۇ ھەسرەتلىك خىياللار قۇيۇندەك ئايلىنىپ يۈرەت-تى . « ۋادەرىخا ! . . . سەئىدىيە تەختىگە ئاشۇ تۇزكور مۇناپىق چىقىۋالسا ، سەلتەنەتنىڭ ھالى نېمە بولار ! ؟ . . .»

ئىسمائىلخان ئۇلۇغ كىچىك تىندى ، تىنىقى ئۆزىگە ئوت-تەك ئىسسىق بىلىنىپ كەتتى . ئۇ غەزەپ بىلەن پۇشايمان ئارى-لىشىپ كەتكەن تاشقىن بىر ھېسسىيات ئىچىدە سېپىلدىن چۈش-تى .

بۇ چاغدا كۈلرەڭ ھاۋا ئاستا - ئاستا سۈزۈلۈپ ، ئاسمان-نىڭ شەرق بۇرجىكىدە ئاقۇش شولىلار يالتىراشقا باشلىدى . كىچىچە جىمىرلاپ ، بىر - بىرىدىن ھۆسن تالىشىپ چىققان يۇلتۇزلارمۇ كەينى - كەينىدىن ئۆچۈپ ، پەقەت زۆھرە يۇلتۇزىلا كۆمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى . مەزىنلەر تەرەپ - تەرەپتىن ئەزان توۋلاشتى ، سەگەك ئىتلارنىڭ بىر - بىرىدىن قالماي

دوراپ قاۋاشلىرى ئەۋجىگە چىقتى.
يەنە بىر كۆڭۈلۈك تەشۋىشكە، ئەنسىزچىلىككە ۋە هايات ـ مامات ۋەھىمىسىگە تولغان يېڭى كۈن باشلاندى.

3

سەھەرگە يېقىن ياغقان ئۆتكۈنچى يامغۇردىن كېيىن، هاۋا ئېچىلىپ كەتتى. يامغۇر سۈيى چاڭ ـ توزان باسقان كاھىشلىق تاملارنى، ئويمان ـ چوڭقۇر بولۇپ كەتكەن سېرىق توپىلىق يوللارنى، دەرەخ ۋە گۈمبەزلەرنى يۇيۇپ تاراپ، هامامىغا چۈشكەندەك بېزەپ چىققاندى. ئوچۇق، ساپ هاۋادىن يېقىملىق ئەمخۇش پۇراق تارايتتى. كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلۈپ كۈز يامغۇرى پەيدا قىلغان ئاچچىق سوغۇقنى قوغلاشقا باشلىدى. بايا تۈمشۇقلىرىنى مەيدىسىگە تىقىپ دۈگجەرەپ كەتكەن ئادەملەر بىلەن قۇيرۇقلىرىنى چاترىقىغا قىستۇرۇپ شۈمشەرەپ قالغان ئات ـ كالىلار قۇياش نۇرىدا باشقىدىن جانلىنىپ كەتتى.
ئاپاق خوجا يوغان بىر توپ ئۈجمە دەرىخىنىڭ يېنىغا تىكىلگەن چېدىردىن چىقىپ، «ئەچكۈچى دۆڭ» دەپ ئاتىلىدىغان تۆپۈلۈككە قاراپ كەلدى. بۇ يەردىن قارىسا شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى «ئالتۇن مەسچىت» نىڭ مۇنار — گۈمبەزلىرى كۆزگە چېلىقاتتى. گۈمبەز يېشىلغا مايىل ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىدە — دېڭىزدەك سۈزۈك ئاسماندا ئويۇنچى كەپتەرلەر موللاق ئېتىپ، پەرۋاز قىلىپ يۈرۈشەتتى، ئۇلارنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلغان كىچىك غۇلڭ قاپاقلاردىن ئادەمنى روهلاندۇرغۇچى زىل ئاۋاز ئاڭلىناتتى.
ئاپاق خوجا بىردەم قۇياش نۇرىدا ئالتۇندەك تاۋلىنىپ كەتكەن شەھەرگە، بىردەم پايانسىز كۆكتە ئەركىن ئازادە ئۇچۇپ شوڭغۇپ يۈرگەن كەپتەرلەرگە قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى. هايال

ئۆتمەي ، كۆكتىكى كەپتەرلەرنىڭ قىسمىتى ئۆزگەردى . نەدىن-
دۇر پەيدا بولغان بىر لاچىن ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىپ ، كەپتەر-
لەرنىڭ غەمسىز توپىغا بۆسۈپ كىردى . كەپتەرلەر ۋەھىمە ئىچى-
دە پىتىراشقا باشلىدى . شۇ ئارىدا بىر كەپتەر بەئەينى موللاقچى-
دەك تۆۋەنگە قاراپ پىلدىرلاپ چۈشۈشكە باشلىدى ، ئۇنىڭ ئەترا-
پىدا توزۇغان بىر مۇنچە پەي ـ قاناتلار كۈن نۇرىدا هەر خىل
رەڭدە جۇلالىنىپ ، ئېگىز بوشلۇقتا لەيلەپ قالدى .
ئاسماندىكى بۇ مالامەتلىك كۆرۈنۈش ئاپاق خوجىنىڭ ئېسى-
گە بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇنقى ئىشلارنى سالغاندەك ، كۆڭلىنى
بىر خىل بىئاراملىق تۇيغۇسى چولغىۋالدى . دەرۋەقە ، شۇ تاپتا
ئۇ ، بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن ئۆزىنىڭ ئىسمائىلخان تەرىپى-
دىن ئەنە شۇ لاچىن سوققان كەپتەردەك بىچارە هالغا چۈشۈپ ،
بۇ دىياردىن بەئەينى ئىتتەك قوغلانغانلىقىنى ئازاب بىلەن ئەسلى-
گەندى . ئۇ چاغدا ئىسمائىلخان ئاشۇ كۆكتىكى لاچىندەك
زوراۋان هۆكۈمران ئىدى . ئاپاق خوجا بولسا ، بەئەينى ئاشۇ
پەيلىرى توزۇپ ، يەر قەھرىگە پىلدىرلاپ چۈشۈپ كېتىۋاتقان
كەپتەردەك مەھكۇم هەم ناتىۋان ئىدى . ئەمدىچۇ ؟ ! ئەمدى پە-
لەك چاقى ئايلىنىپ ، ئۆتكەنكى تەقدىر ـ قىسمەتلەرنى پۈتۈنلەي-
ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتتى . « بۇ ئۆزى ئەنە شۇنداق ئۆتـىنە
ئـالـەم ! ـــ دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە ئاستا پـىچـىـرلـىـدى ئاپاق
خوجا . ـــ ئەي شۇم نىيەت خان ، سەن بىزنى ئۆز ۋاقتىدا
دەرگاھىڭدىن ئىتتەك قوغلىغانىدىڭ ، مانا ئەمدى بىز يولۋاس
بولۇپ دەرگاھىڭنى ۋەيران قىلغىلى كەلدۇق ! سەنلەر بىزنى
سەل چاغلاشتىڭ ، شەيتىنىڭ ئۈستۈن كەلدى ! سەنلەر بىزنىڭ
تەقدىرىمىزنى بىلىشمەيسەن ، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە ، بىز-
نىڭ سادىق مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىمىز سەنلەرنىڭ هەشەمەتلىك
ئورداڭلارنى ئېغىلغا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ ! ئەي موغۇل بەچچىسى
ئىسمائىلخان ، ئەمدى كۆرگەنسەن ، بىز تەۋرىسەك ئەل تەۋرەي-

دۇ ! بىز غەزەپ قىلساق ، ھەممە نەرسە تەخسىراتقا كېتىدۇ ! چۈنكى ،
ئەۋلىيالارنىڭ كارامەتلىرى ھەق ، ئەۋلىيانىڭ غەزىپى خۇدانىڭ غەزىپىنىڭ
نەمۇنىسى ! سەن ئۆز ۋاقتىدا بىزنى لاچىن بولۇپ سوققان بولساڭ ، بىز
ئەمدى شۇڭقار بولۇپ كۆزۈڭنى ئويۇمىز ! . . . سەن بىزنىڭ سۆھبىتىد-
مىزنى غەنىيمەت بىلمىدىڭ ، ئۇلۇغلارنىڭ نەسىھەتلىرىگە قۇلاق
تۇتمۇدۇڭ ، تەرىقەت ئەھلىگە زۇلۇم قىلدىڭ . ئاخىر ، ئۆزۈڭنىد-
مۇ ، تابىئەلىرىڭنىمۇ ھالاكەتكە يۈزلەندۈردۈڭ ! ئەي خان بىلد-
گىنكى ، ئۇلۇغلار ئىككى بىسلىق قىلىچتۇر ، ئۇنىڭغا دۇچ كەل-
گەن ئادەمنىڭ ھەم ئىمانى كېتىدۇ ، ھەم جېنى كېتىدۇ ، سەن
ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ قىلدىڭ ! . . . »

ئاپاق خوجا مانا شۇنداق شىۋىرلاشلاردىن كېيىن ئۆزىنى
خېلى يېنىكلەپ قالغاندەك خۇش كەيىپ ھېس قىلدى ، كۆزلىرد-
دە تەمەننا كۈلكىسى پەيدا بولدى . يۈزىدە غالىبلارغا خاس تەكەب-
بۇرلۇق بىلەن بىر خىل ئىچى قارىلىقنىڭ سوغۇق ئەلەڭگىسى
جىلۋىلەندى . ئۇ بىر زامانلاردا سەمەرقەندنى ئۆز ھۆكمىگە ئالغان
ئۇلۇغ ئەجدادى ـــ تەرىقەت پېشۋاسى خوجا ئەھرارغا ئوخشاش ،
سەئىدىيە سۇلتانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئالتۇن تاجلىق پادىشاھلىرىنى
ئۆز ئىزىغا سېلىپ ، ئاغزىغا قارىتىشنى ئويلايتتى . چۈنكى ، ئۇ
ئۆزىنى ئىسمائىلخانغا ئوخشاش خان ئەۋلادى ئەمەس ، بەلكى
پەيغەمبەر ئەۋلادى قاتارىدا سانىلىدىغان سەئىدلەردىن ، شۇنداقلا
ئەرشىئەلاغا يېقىن تۇرىدىغان تەرىقەت پېشۋاسى دەپ بىلەتتى .
شۇڭا ، ئۇ خىيال كەپتەرلىرىنى تېخىمۇ يىراققا پەرۋاز قىلدۇ-
رۇپ ، بۇنىڭدىن ئون بىرىيىل بۇرۇن مەزھەپ ۋە مەسلەك رەقىب-
لىرى تەرىپىدىن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن دادىسىنى ئەسلەپ كەت-
تى . « ئەي ، بۇزرۇكۋار ئاتا ! سىز ھايات چېغىڭىزدا ئوغلىڭىز-
غا ئىشەنگەن ھەم ئۇنىڭدىن پەخىرلەنگەنىدىڭىز ، لېكىن ئۇنىڭ
سىز كۈتكەن ، ئارزۇ قىلغان ئاشۇ كارامەتلىرىنى كۆرەلمەي ،
بۇ دۇنيادىن ئارمان بىلەن كەتكەنىدىڭىز ! مانا بۈگۈن ئوغلىڭىز

سىزنى ئارمانىڭىزغا يەتكۈزدى ، سىزنى خورلىغان ، چەتكە قاقـقان ۋە سىزنىڭ جېنىڭىزغا زامىن بولغان خاندانلىقلارنىڭ ئالتۇن تاجى مانا ئەمدى ئوغلىڭىزنىڭ بېشىغا كىيىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ . سىز بۇ كۈنلەرنى نەقەدەر ئارزۇ قىلغانىدىڭىز — ھە ؟ ! سىز گەرچە بۇ خۇشاللىق ، قۇتلۇق كۈنلەرنى كۆرەلمىگەن بولسىڭىزمۇ ، مەن ئىشىنىمەنكى ، بۇنى ھازىر سىزنىڭ پاك روھىڭىز كۆرۈپ تۇرۇۋاتىدۇ ! بۇزرۇكۋار ئاتا ، سىزنىڭ ئەبەدىيلىككە چۆككەن روھىڭىز بولسىمۇ خۇشاللانسۇن ، شاتلانسۇن ! مەن تېخى سىزنىڭ بارلىق رەقىبلىرىڭىزدىن ، سىزگە كۆز ئالايتقان جىمى پاسىقلاردىن نەچچە باراۋەر ئاشۇرۇپ ئىنتىقام ئالىمەن ، روھىڭىزنى مەڭگۈ قورۇندۇرمايمەن ! . . . »

ئۇنىڭ مەستانە خىياللىرى تۇيۇقسىز يېنىدا پەيدا بولغان غالدان بىلەن تىلماچىنىڭ سوئال - سورىقىدا ئۈزۈلدى .

— قورغاننى قانداق ئېلىشنى ئويلاپ تۇرامسىز ، ھەزرىتىم ؟

غالدان گەرچە بۇ يەرگە ئاتلىق كەلمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ھەمىشە يېنىدىن ئايرىلمايدىغان كۈمۈش دەستىلىك قامچىسى بىلەن ئېگىز پاشىنىلىق بۇلغار ئۆتۈكىنىڭ قونجىنى چېرىس - چېرىس ساۋىغىنىچە سېپىلغا قاراپ تۇراتتى . چىرايىدىن نېمىگىدۇر ئالدىراپ تىت - تىت بولۇۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى . دېمىسىمۇ ئۇنىڭ ئەسەبىيلەشكەن قوشۇنى ئىككى ھەپتىدىن بېرى شۇنچە پىداكارلىق كۆرسىتىپمۇ ، قورغاننىڭ بىرەر يېرىدىن يوچۇق ئاچالمىغانىدى . بۇنى ئاز دېگەندەك ، ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا «مەسخىرە دەرۋازىسى»نى مۇھاسىرە قىلىپ ياتقان نەچچە يۈز جۇڭغار كېچىسى دەرۋازىدىن تۇيۇقسىز چىقىپ ئۆزلىرىگە ھۇجۇم قىلغان خانلىق لەشكەرلىرى تەرىپىدىن ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى . پايتەخت شەھىرىنى قوغداپ تۇرۇۋاتقان مۇستەھكەم سېپىلنىڭ بەش دەرۋازىسى يەنە شۇ پېتى مەزمۇت ھەم ھەيۋەتلىك

تۇراتتى.

جۇڭغار قوشۇنلىرى مانا شۇ بەش دەرۋازىنى نۇقتا قىلىپ، پۈتۈن شەھەرنى ھالقىسىمان قامال قىلغانىدى. غالدان بىلەن ئاپاق خوجا شەھەرنىڭ «ئالتۇن دەرۋازا» ئالدىدىكى ئوچۇقچىلىقتا چۇشكۈن قىلىپ بارگاھ تىكتىشكەنىدى. غالدان بىلەن قوشۇنلىرى ئوتتۇرىسىدا چېپىشىپ يۈرگەن خەۋەرچىلەر كېچە ـ كۈندۈز شەھەرنى بويلاپ دۈكۈرلىشىپ يۈرەتتى، غالدانىڭ نەزىرىدە، بۇنداق بىھۇدە ئۇرۇنۇش ۋە غەلىبىسىز يېتىۋېرىش — ئۆز مەغلۇبىيىتىدىن دېرەك بېرەتتى. شۇڭا، ئۇ بۈگۈن بىر ئاز جىددىيلىشىپ قالغانىدى.

— يەنە قاچانغىچە مۇشۇنداق يېتىۋېرىمىز، ھەزرىتىم؟! — دېدى ئۇ سوئالنى داۋاملاشتۇرۇپ، — سىز «قەلئەنىڭ ئىچىدىكىلەر ھەرىكەتكە كەلدى، ناھايىتى تېزلا قوۋۇقلارنى ئېچىپ بېرىدۇ» دېگەنىدىڭىز. مانا شۇ گەپكىمۇ ئون نەچچە كۈن بولدى. تېخىچە شەپە يوق: بۇنداق يېتىۋەرسەك قورغانىڭ ئىچىدىكىلەر ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىز تۈگىشىپ كەتمەمدۇق!...

ئاپاق خوجا غالدان تەرەپكە بۇرۇلۇپ، بېشىنى تۆۋەن ئەگدى. كۆزىدە، چىرايىدا ئوخشاشلا يېلىنىش ۋە خۇشامەت ئالامەتلىرى كۆرۈندى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى تۇرقى — بېلىنى يوللۇق يىپەك رومال بىلەن باغلاپ، سۆڭەك ساپلىق ھىندى خەنجىرىنى يانپىشىغا قىستۇرۇپ ئالغان ئوغۇل بالىنىڭ تۇرقىغا ئوخشىماي قالدى.

— ياق، بىز تۈگەشمەيمىز، ھەرگىز تۈگەشمەيمىز! — دېدى ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ، — قورغاننى چوقۇم پەتھ قىلىمىز! بىشەۋكەتخان، ئۆزلىرى دۇنيانى بويسۇندۇرغان ئۇلۇغ چىڭگىزخانىڭ ئەۋلادى، باتۇر سەركەردە! مېنىڭ ئادەملىرىممۇ ماڭا سادىق، كۈچلۈم گۇۋاھلىق بېرىۋاتىدۇ: ئۇلار ئەلھەق ئاشلىق، قورال ـ ياراغ ئامبارلىرىغا ئوت قويىدى، كۆللەرگە زەھەر

تاشلىدى . . . سىلە خاتىرجەم بولسىلا خان ئالىيلىرى ، مەن يەنە بىر ئىشنى ئويلاپ قويدۇم ، هازىرلا ئورۇندايمەن ، ئۇ چاغدا ، ئىسمائىل خاننىڭ يېنىدىكى لەشكىرىي ۋە مۈلكىي ئەمەلدارلىرىمۇ ئۇنىڭغا قارشى تىغ كۆتۈرىدۇ .
— قانداق ئىش بۇ ؟ — غالدان ئىرەنگسىزلىك بىلەن سورىدى .
ئاپاق خوجا ئالمان - تالمان چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى .
— مېنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئوردىدا ئىشلەيدىغان چاغرىبەگ ئىسىملىك بىر مۇرىتىم بولىدىغان ، ئىنشائالل ، هازىرمۇ ئوردىدا ئەمەل تۇتقاندۇ ، دەپ ئويلايمەن . ئۇنىڭ تۇرار جايى ئىسسىدە قېلىشىچە قەلئەنىڭ مۇشۇ ئالتۇن دەرۋازىسىغا يېقىن يەردە — سېپىلغا ياندىشىپ سېلىنغان بىر باغ هويلىدا ئىدى . مەن بايا ئۇ يەرنى ئىدىنتلاپ ، مۆلچەرلەپ كۆردۈم . مەن بىر پارچە خەت يېزىپ ، ئوقيا بىلەن باغ هويلىغا تاشلىماقچى ، مۇبادا ، ئۇستا مەرگەن مەن كۆرسەتكەن يەرگە ساداقتىن ئوق ئۈزسە ، ئوق ئىنشائالل ، چاغرىبەگنىڭ بېغىغا چۈشىدۇ ، مېنىڭ خېتىم ئەلبەتتە ئۇنىڭ قولىغا تېگىدۇ . . .
غالدان دەسلەپ بۇ گەپلەرگە مەنسىتمىگەندەك مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . كېيىن بىر نەرسىنى ئويلىدىمۇ قانداق ، بۇ ئىشقا سەل قىزىققاندەك تەلەپپۇزدا سورىدى :
— بۇ بىر تەۋەككۈل ئىشقۇ ، هەزرىتىم ، نەتىجىسى قانداق بولار ؟
— بۇ دۇنيادىكى نۇرغۇن ئىشلارنى خۇددى قىمارۋازلاردەك تەۋەككۈل قىلىپ باقىدىغان گەپ ، — دېدى ئاپاق خوجا هەم ئىشەنچ ، هەم دىلغۇللۇق بىلەن ، — بەزىدە تەۋەككۈلنىڭ تېگى ئالتۇن بولۇپ قالىدۇ ، بۇ ئىش هەر هالدا جىم ياتقاندىن ياخشى ، سىناپ باقايلى .
ئاپاق خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزى غالدانغا ياقتى ، ئۇ جىم

تۇرۇشنى ياخشى كۆرمەيتتى . شۇڭا ، ئاپاق خوجىغا دەرھال ماقۇللۇق بىلدۈردىيۇ ، لېكىن يەنە بىر ئىشقا پەمى يەتمەي ئارد-سالدىلىق بىلەن سورىدى :

— بولىدۇ ، سىناپ باقايلى ، لېكىن ھەزرىتىم ، بىز تۇرغان يەر پەس ، قەلئە ئېگىز تۇرسا ، ئوقنى باغقا قانداق چۈشۈرگۈلۈك ؟

— مەن بۇنىمۇ ئويلاپ قويدۇم ، — دېدى ئاپاق خوجا ئۆزىدىن بىرەر يۈز قەدەم نېرىدىكى سۇۋادان تېرەكلەرنى ئىشارەت قىلىپ ، — مەرگەن يول بويىدىكى ئاۋۇ ئېگىز تېرەكلەر-نىڭ بىرىگە چىقىپ ئوق ئاتسا ، ئىنشائاللا مۆلچەرگە تېگىدۇ . . .

— سىز لەشكەر بولمىسىڭىزمۇ ، ئەمما بۇ قېتىم ئەقلىڭىز ئىشلەپتۇ ، ھەزرىتىم ، — دېدى غالدان ئۇنىڭغا قايىللىق بىل-دۈرۈپ ۋە يېنىدىكى تىلماچقا قاراپ بۇيرۇدى ، — سەن بېرىپ باخاي مەرگەننى چاقىرىپ كەل ، ئەمىسە سىزمۇ خەتنى تېزرەك پۈتۈڭ ھەزرىتىم . . .

4

بۈگۈن ئىسمائىلخان ئوردىدا كېڭەش چاقىردى . ئالتۇن تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان خاننىڭ ئۈستىدە شاھانە تون ، بېشىدا گۆھەر قويۇلغان سۇلتانلىق تاجى بار ئىدى . لېكىن ، بۈگۈن ئۇ شاھانە تون ئىچىگە ساۋۇت كىيىپ ، بېلىدىكى كەڭ كۈمۈش كەمەرگە قىلىچ ئېسىۋالغانىدى . ئوردا ھەربىي ۋە مۈلكىي ئەمەل-دارلىرىنىڭ ھەممىسى جەم بولغانىدى . ئىشىك ئاغىسى قاسىم-بەگ پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كېلىپ ، خانغا ھەممەيلەننىڭ تەل ئىكەنلىكىنى ، كېڭەش باشلىسا بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

خان بىر قولىدا قىلىچىنىڭ دەستىنى ، بىر قولىدا ئۆزى ئولتۇرغان تەختنىڭ يان گىرۋىكىدىكى ئالتۇن قۇببىنى تۇتۇپ ،

ئېغىر بېسىق ئاۋازدا سۆزلەشكە باشلىدى ، لېكىن ئۇ ھەرقانچە يوشۇرۇشقا تىرىشسىمۇ ، يۈرىكىدىكى تەشۋىش ، بىئاراملىق كۆ-زىدىكى ، چىرايىدىكى تېز - تېز ئۆزگىرىپ تۇرغان ئالامەتلەر-دىن ئېنىق كۆرۈلۈپ تۇراتتى .

— مەن ئاۋۋالا ھەر بىرلىرىنىڭ ئېسىگە ئۇلۇغلارنىڭ مۇنداق بىر ھېكمەتلىك سۆزىنى سېلىپ قوياي : « ۋىجداننىڭ ئەمرىگە قۇلاق سال ! ئۇلۇغلۇق شۇنداق نەرسىكى ، ئۇنىڭدىن قەلبمۇ ، ۋىجدانمۇ ئارام تاپىدۇ . گۇناھ ئىش شۇكى ، ئۇنىڭدىن قەلب قارار تاپالمايدۇ ، ۋىجدان ئازابلىنىدۇ . كىشىلەر پەتىۋا بەرسىمۇ ، سەن ئۆز ۋىجدانىڭدىن پەتىۋا سورا » ، — خان بىر ئاز توختاپ ، ئۆزىگە جىممىدە قاراپ تۇرغان كېڭەش ئەھلىگە بىر باشتىن قاراپ چىققاندىن كېيىـــن ســۆزىــنــى يــەنــە داۋام قــىلدى ، — ھەممەيلەنگە مەلۇم ، ئەل - يۇرت بېشىغا كۈلپەت چۈشتى ، ۋەھشىي دۈشمەننىڭ بوسۇغىمىزدا ماراپ ياتقىنىغا خې-لى كۈنلەر بولۇپ قالدى . لېكىن ، ئەڭ يامىنى ئىچىمىزدىكى ساتقىنلار ، تۈزكورلار كۆپىيىپ كەتتى . ئۇلار ئامبارلارغا ئوت قويۇپ ، كۆللەرگە زەھەر تاشلاپ ، بىرمۇنچە ئىچكى پاراكەندىچى-لىكنى تۇغدۇرغاننى ئاز دەپ ، يوشۇرۇن سۇيىقەست بىلەن بىھۇ-دە خۇن تۆكۈۋاتىدۇ . ئاۋامنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشتى ، نۆكەرلىرىمىزنىڭمۇ روھى كۈندىن - كۈنگە سۇسلاپ كېتىۋاتى-دۇ . مەن بىرنەچچە كۈندىن بېرى كۆپ ئويلاندىم ، دۈشمەن تەرەپ بىلەن سۆزلىشىپ باقساقمىكىن دەيمەن . پۈتۈن ئاۋامنىڭ بېشىغا كۈلپەت ياغدۇرۇپ ، قان تۆكۈش ، ئاچ قويۇش ۋە ئوت ئىچىدە قالدۇرۇشتىن كۆرە ، ئۇلار بىلەن سۆھبەت تۈزۈپ باق-ساق ياخشىراق بولارمىكىن . بۇ ھەقتە ھەر بىرلىرى بابا ئېيتقان ھېكمەتنىڭ ئىزمى بويىچە ئۆز ۋىجدانلىرىدىن پەتىۋا سوراپ بې-قىشسىلا . . .

ئوردىنى ئېغىر سۈكۈنات باستى ، خاننىڭ سۆزى گويا تو-

يۇقسىز چاققان دەھشەتلىك چېقىندەك ئۇلارنى گاڭگىرىتىپ قويـ.
غاندى . ھېچكىم خاننىڭ دېگەنلىرىنى يالغان دېيەلمەيتتى .
بەلكى ، بەزى ئىشلار ئۇلارغا خاندىنمۇ ئېنىق مەلۇملۇق ئىدى .
ۋەزىيەت ھەممىگە روشەن : ھەربىي كۈچ سېلىشتۇرمىسىدا ،
جۇڭغارلار ھەرجەھەتتىن ئۈستۈن ئىدى . قەلئەنىڭ ئىچى سىرـ.
تىغا قارىغاندا ، خۇددى مىتە يېگەن بۇغدايدەك كۈندىن ـ كۈنگە
زەئىپلىشىپ كېتىۋاتاتتى . ئەگەر ئاقىلانىلىق بىلەن پىكىر قىلـ.
غاندا ، كىمنىڭ يېڭىشى ـ كىمنىڭ يېڭىلىشى ھېچقانداق مۆجىـ.
زە ھەم سىر ئەمەس ئىدى . شۇڭا ، ئۆزىنى توختاتقان ، مەسىلىـ.
لەرنى سوغۇققانلىق بىلەن ئويلايدىغان بەزى ۋەزىرلەر ،
ئەمىر ـ كەبىرلەر خاننىڭ پىكرىنى تەستىقلاپ باشلىرىنى لىڭـ.
شىتىۋاتاتتى . لېكىن ، يەنە بىر قىسىم غورۇرى كۈچلۈك ، قېنى
قىزىقلار ناقايىللىق بىلەن باشلىرىنى سىلكىپ سۆزلەشكە تەييارـ.
لىنىۋاتاتتى . بۇنىڭ ئىچىدىكى بەكرەك تاقەتسىزلىنىپ چاپچىپ
تۇرغىنى پايتەخت شەھەرنىڭ ئەمىر كەبىرى[①] ھاۋازبەگ ئىدى .
ئۇ ئەزەلدىن غورۇرى كۈچلۈك ، ئىنتىلمىشچان ، قەيسەر ئادەم
ئىدى . شۇڭا ، ئۇ بىرىنچى بولۇپ سۆز ئالدى :

— ئەلۋەتتە ، خان ئالىيلىرى ھەمىشە ئاۋامنى ئويلايدۇ ،
ئادالەت ئىستەيدۇ ، بىر سائەتلىك ئادالەت ئاتمىش يىللىق ئىباـ.
دەتتىن ئەۋزەل ، دېگەن گەپ بار . لېكىن ، بىز شۇنىمۇ ئۇنتۇپ
قالماسلىقىمىز كېرەككى ، ئۇلار بىزنى بېقىپ كېلىۋاتقان مۇنـ.
بەت يەرلىرىمىزنى ، گۈزەل باغلىرىمىزنى چەيلەپ پايخان قىلىـ.
ماقچى ، ئۆي ـ ماكانلىرىمىزغا ئوت قويۇپ كۈلىنى كۆككە
سورىماقچى ! شۇڭا ، بىزگە بىرلا يول بار ، ئۇ بولسىمۇ ئەل ـ
يۇرت ئۈچۈن مەردلەرچە ئېلىشىش ، ئەڭ ئاخىرقى بىر ئادىمىـ.

---

① ئەمىر كەبىر — ھەربىي قوماندان ، لەشكىرىي ئىشلارغا مەسئۇل
ۋەزىر .

ممز قالغۇچە ئېلىنىش ! ئەگەر ئۇلار بىلەن سۈلھى قىلمىشمىز دېسەك ، بىزنىڭ تەقدىرىمىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتى باباق سۇل-تانىنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاپ قېلىشى مۇمكىن ، بۇ ئاچچىق ساۋاق-نى ئۇنتۇپ قالساق بولماس . . .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىسمائىلخاننىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆز-گەردى ، دەسلەپ قارىداپ ، كېيىن تاتاردى ، كۆزلىرى ئەلەمدىن قىسىلىپ ، قېنى قاچقان لەۋلىرىنى يىمىرىپ چىشلىدى .

بۇ ئەسلەتمە ئۇنىڭ ئەمدىلا ساقىيىشقا باشلىغان يۈرەك يارىسىنى قاتتىق تىرنىۋەتكەنىدى . ئۇ ئەقىللىق ، باتۇر ، مۇلايىم ئوغلى باباق سۇلتاننىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىنى قانداقمۇ ئۇنتۇيالى-سۇن !

جۇڭغارلار بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ پىچاقچى سوپىلىرى قەش-قەرنى بېسىپ ئالغاندا ، ئاپاق خوجا تىرىك قولغا چۈشكەن ئىسما-ئىلخان ياساۋۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى چېپىپ تاشلاش توغرىسىدا ئالدانغا ئىلتىماس قىلغان . شۇ چاغدا ، ئاپاق خوجىنىڭ « ئۇلۇغ سەئىد » لىك ، «دىنىي شاپائەت» چىلىك تەرىپىنى كۆپ ئاڭلى-غان ، خۇدا يولىدىكى سۈلھى ـ سالا ۋە مۇسۇلمانچىلىق يولىدىكى مادارا ئارزۇسىنى كۆڭلىگە پۈككەن باباق سۇلتان ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا كىرىپ قارشىلىقنى ، قىرغىنچىلىقنى ، بىھۇدە قان تۆ-كۈشنى توختىتىش توغرىسىدا ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشىغا ، ئاپاق خوجىنىڭ پىچاقچى سوپىلىرى تەرىپىدىن ئوتتۇز بىر ھەمراھى بىلەن بىللە دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ھالەتتە بىر باشتىن چېپىپ تاشلانغانىدى . . .

بۇ خەۋەر پايتەختكە يېتىپ كەلگەندە ، ئىسمائىلخان مانا مۇشۇ ئەمىر ـ ئۆمەرالىرى بىلەن بىللە ئاڭلاپ ، قاتتىق قايغۇر-غان ، ئېچىنغان ۋە غەزەپلەنگەنىدى . لېكىن ، ئۇ بىرخاندانلىقنى باشقۇرۇۋاتقان پادىشاھ بولغاچقا ، كەڭ قورساقلىق بىلەن دەردى-نى ئىچىگە يۇتۇپ ، پۈتۈن زېھنى ـ كۈچىنى يەنىلا ئەل ـ

يۇرتنىڭ تەقدىرى ئۇستىدىكى چوڭ ئىشلارغا بېغىشلىدى . ئەمما ، بۇگۈن بۇ ئىشنىڭ قايتا تىلغا ئېلىنىشى ئۇنى ھەم ئازابلاندۇردى ، ھەم سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى .

— توغرا ، ھاۋازبەگ توغرا ئېيتتى ! — دەپ ئۇنى قوللىدى بەھرام سۇلتان خېلى بىر جىمجىتلىقتىن كېيىن ، — لەشكەرلەر بىلەن سەردار جەھەتتىكى ئاجىزلىقلىرىمىزنى ئويلىمايلى ، نۆكەرلىرىمىز ئىچىدە نامى چىققان باتۇرلار خېلى بار . قانداقلا بولمىسۇن ، بۇ قېتىم ئاشۇ تۇزكور ھىدايىتۇللا بىلەن بىر ئېلىشىپ باققىنىمىز ياخشى !

ھاۋازبەگ بىلەن بەھرام سۇلتاننىڭ سۆزى خۇددى تىپتىنچ ياتقان كۆلگە يوغان بىر تاشنى تاشلىغاندەك ، ئوردا ئىچىدە داۋالغۇش ۋە شاۋقۇن پەيدا قىلدى . بىردەملىك تىنچسىزلىقتىن كېيىن ، ئەركابەگ — ئىككى خانلىق دەۋرىنىڭ ئوردا ئەمەلدارى ، تەمكىن ، تەجرىبىلىك ئەقىلدارى كۆپچىلىكنى تىنچىتىپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— دەرۋەقە ، بۇ مۇناپىق ھىدايىتۇللا ئىشاننى نۇرغۇن ئاۋام خەلق ئۆزلىرىنىڭ نىجاتچىسى ، پىر - ئەۋلىياسى قىلىۋالغان ، شۇڭا كىشىلەر ئەزىز جانلىرىنى ئۇنىڭ يولىدا پىدا قىلىشتىن يانمايدۇ . يەنە بىرى ، جۇڭغارلارنىڭ لەشكىرى ھەددىدىن زىيادە كۆپ ، بۇنداق پاكىتنى سەل چاغلاشقا بولمايدۇ . شۇڭا ، ئۇلار بىلەن داۋاملىق ئۇرۇشۇش — ئەقىل - پاراسەتتىن يىراق ئىش بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ، مېنىڭچە ، بۇ ئىشلارنى دۆلەتنىڭ ، خەلقنىڭ تەقدىر - ئىستىقبالىنى نەزەردە تۇتۇپ ئويلىشىپ باقايلى !

ئەركا بەگنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن بەھرام سۇلتاننىڭ تەئەددىيلىك ئاۋازى ئوردا ئىچىدە گۈرۈلدىدى :

— زەرەپشاننىڭ قۇياشى تېخى پاتقىنى يوق ! روھىمىزمۇ ئۆلگىنى يوق ! ئەسىرلەردىن بېرى داۋام قىلىپ كەلگەن سەئىد-

يه خاندانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختى بىزنىڭ دەۋرىمىزگە كەلگەندە قاغا - قۇزغۇنلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتسە، ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھى قورۇنامدۇ؟! بىزدە تىغمۇتىغ جەڭ بىلەن ئانا تۇپراقنى، سەئىدىيىنىڭ شان - شۆھرىتىنى قوغدىماقتىن باشقا يول يوق! قىلىچىنىڭ دەستىسىنى تۇتۇشنى خالىمىغان ئادەم، ئۇنىڭ ئۆتكۈر تىغىغا دۇچ كېلىدىغان گەپ!

— توغرا، جىن - ئالۋاستىلارنىڭ ماكانى باياۋان! — دېدى شەھەر ھاكىمى ھەيدەربەگ مەردانە ئاۋازدا، — ئۇلارنى بۇ گۈلشەندىن پاك - پاكىز قوغلاش كېرەك! ئەر كىشىنى تەڭرى جەڭ ئۈچۈن ياراتقان!......

كېڭەش بېسىققا چۈشتى. خان ئۆزىنىڭ «سۈلھى» توغرىسىدىكى تەكلىپىنى قايتا ئېغىزغا ئالمىدى. چۈنكى، ئەل - يۇرتنى قوغداش، پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلىش — بۇگۈنكى كېڭەشنىڭ ئاساسلىق ساداسى بولۇپ قالغانىدى. بۇنداق ئەھۋالدا، خان ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق جەڭلەردە سىنالغان ئەمىر - كەبىرلىرىنىڭ قىزغىن، جۇشقۇن روھىغا سوغۇق سۇ سېپىشنى خالىمايتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ نەزىرىدە، مۇشۇنداق روھلا بولىدىكەن، گەرچە ئۇ بەربات بولغان تەقدىردىمۇ، مەڭگۈ قەدىرلەشكە، ئەسلەشكە ئەرزىيتتى. ئەۋلادلار بۇنداق روھنى مەڭگۈ ئېسىدىن چىقارماي، ئۆزلىرىگە نەمۇنە قىلاتتى.

ئىسمائىلخان تەختىنىڭ ئالتۇن قۇببىلىرىنى سىلاپ - سىلاپ كۆزى قىيمىغان ھالدا يەرگە چۈشتى. ئۇ قوللىرىنى كەينىگە قىلغىنىچە شاھ سۇپا ئەتراپىنى بىر ئايلىنىپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قىسىلىپ، بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى لىپىلداشقا باشلىدى، جاغ پەيلىرى تۇرتۇپ چىققان بۇغداي ئۆڭ يۈزىدە، قىسقىسى، پۈتۈن كەيپىياتىدا بىر خىل جىددىيلىك ۋە شەپقەتسىزلىك ئالامەتلىرى پەيدا بولدى.

— بولىدۇ، ھەممىمىز ئۆز ئەركىمىز بويىچە، ۋىجدانى-

ـمىزدىن پەتىۋا سورىدۇق ، — دېدى ئۇ تەختكە قايتا ئولتۇرۇپ تەمكىنلىك بىلەن ، — ئەمدى بىر قېتىملىق قاتتىق جەڭگە تەييارلىق قىلايلى ، كېڭەش تامام !

5

چاغرىبەگ بەستى بويى قاملاشقان ، ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى سىپايى ئادەم بولۇپ ، ئوردىدا خېلى مەرتىۋىلىك سەرمۇنىشى[1] ئىدى . ئۇنىڭ قەلىمى كۈچلۈك ، خېتى چىرايلىق بولغاچقا ، دىۋانبېگى ئۇنى ئالاھىدە ئەتىۋارلايتتى .

ئۇ بۈگۈن چۈشتە ئۆيىگە كېلىپ ، بالا - چاقىلىرى بىلەن ئاددىيلا غىزالاندى - دە ، پېشىن نامىزىغا تاھارەت ئېلىش ئۈچۈن باغقا كىردى . مەنزىرىلىك ئۆينىڭ ئارقا ھويلىسى ھېسابلىنىدىغان بىر چارەكلىك كۆلەمدىكى بۇ باغ كىرگەن كىشىنىڭ كۆڭلى ۋۇللىدە ئېچىلغۇدەك چىرايلىق ۋە ئازادە ئىدى . باغ ھازىر ئالتۇن تۈسكە كىرگەن بولۇپ ، سارغايغان يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ماراپ تۇرغان بېھى ، ئانار ۋە ئامۇتلار راسا ۋايىغا يەتكەنىدى .

چاغرىبەگ ئۇششاق تاش ياتقۇزۇلغان تار يولنى ئەگىپ ئۆتۈپ ، باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆلنىڭ بويىغا كەلدى . تېخى يېقىندىلا لىپمۇلىق توشقۇزۇلغان كۆلنىڭ سۈيى پەسلەپ ، ئاستىدىكى لەش ۋە جامىكىلار سۇنىڭ ئۈستىگە لەيلەپ چىقىۋالغانىدى .

ئۇنى ئاز دېگەندەك ، كۆلنىڭ ئۈستىنى بىر قەۋەت غازاڭ — غۇزۇڭلار قاپلاپ تۇراتتى . چاغرىبەگ كۆلنىڭ لېۋىدىكى ئۇزۇقنى قولىغا ئالدى ، ئۇزۇقنىڭ بويىنى بىر غۇلاچ

① سەرمۇنشى —باش كاتىپ ، پۈتۈكچى باشلىقى .

شوينا بىلەن باغلانغانىدى. ئۇ شوينىڭ بىر ئۇچىنى قولىدا تۇتۇپ، ئىۋرىقنى كۆلگە ساڭگىلاتتى ۋە لەش غازاڭلارنى چايقاپ تۇرۇپ، ئىۋرىقنى سۇغا چۆكۈردى. ئىۋرىق تەستە تولدى. چاغرىبەگ ئۇنى ئاستا تارتىپ ئېلىپ، كۆلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قىر ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ تاھارەت ئېلىشقا باشلىدى. ئىۋرىقتىن بۇلدۇقلاپ چۈشۈۋاتقان سۇ ساپ ئەمەس ئىدى، سۇنىڭ رەڭگى سېرىققا ئۆزگىرىپ، ھەر خىل ئۇششاق قۇرتلار بىلەن سېسىشقا باشلىغانىدى. چاغرىبەگ قولىدىكى سۇدىن سەسكەنگەندەك بىردەم تەرىنى تۇرۇپ ئولتۇردى، كېيىن ئايەت بىلەن ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ، تاھارەت ئېلىشنى داۋاملاشتۇردى.

ئۇ تاھارەت ئېلىپ بولۇپ ئورنىدىن تۇردى، بېلىدىكى كۆك شاي رومالچىنى يېشىپ يۈز - كۆزىنى ئېرتتى، ئاندىن بوينىنى سۈرتۈش ئۈچۈن بېشىنى يۇقىرىغا شۇنداق كۆتۈرۈۋىدى، كۆزى ئۆزىدىن بىر قەدەم نېرىدىكى يوغان بىر تۈپ ئۆرۈك دەرىخىنىڭ شېخىغا سانجىلغان يا ئوقىغا چۈشۈپ چۆچۈپ كەتتى. ئوقنىڭ شەكلى، ياسىلىشى ئۇ ھەمىشە كۆرۈپ تۇرغان ئوقلارغا ئوخشىمايتتى، ھەممىدىن ئەجەبلىنەرلىكى، ئوقنىڭ تۆمۈر بېشىنىڭ بوينىدا خەتكە ئوخشاش بىر نەرسە ئېسىلىپ تۇراتتى.

چاغرىبەگ كۈتۈلمىگەن بۇ غەلىتە نەرسىگە ھەيرانلىق ئىچىدە بىر ھازاغىچە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئەزەلدىن قەلەم بىلەنلا ھەپىلىشىپ، ئەلەمدىن يىراق يۈرگەن روھى زەئىپ بۇ ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئاللىقانداق قورقۇش ۋە ئەنسىزلىك قاپلىۋالغانىدى. ئۇ خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ئېسىنى يىغىپ ئۆزىنى رۇسلىۋالدى. پېشىن نامىزىمۇ ئاللىقاچان قازا بولغانىدى. چاغرىبەگ ئاخىر ناھايىتى زور جاسارەتكە كېلىپ، ئوقنى ئېلىشقا بەل باغلىدى، ئوقتىكى نامەلۇم، سىرلىق خەت ئۇنى قورقۇش ئىچىدە قىزىقتۇرغانىدى. كىم بىلىدۇ، بۇ خەت ئېزىپ - تېزىپ بۇ يەرگە چۈشۈپ قالغان بىلەن خانغا تەئەللۇقمۇ تېخى! مۇبادا، دۆلەت-

نىڭ هازىرقى هايات ـ ماماتلىق تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش بولىسچۇ ! ؟ ئۇنى دەرهال ئەمىر ـ ئۆمەرالارغا يەتكۈزۈش كېرەك .

چاغرىبەگ شۇ خىياللار بىلەن دەرەخكە شوتا قويۇپ ، ناھايىتى ئېهتىيات بىلەن ئوقنى سۇغۇرۇپ ئالدى ۋە تۆۋەنگە چۈشۈپ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن خوتەننىڭ بىر ۋاراق پاتلىق قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى ئاچتى ، بىسمىللاسىدا ئۆزىنىڭ ئىسمىنى كۆرۈپ ، يۈرىكى سىيلىپ كەتتى ، خەتتە بىر مۇنچە دۇئايى ـ سالامىلاردىن كېيىن ، مۇنداق گەپلەر يېزىلغانىدى :

« . . . دۇنيادىكى بارلىق ئەسهابىلاردىن مېنىڭ ئەسهابىلىرىم ياخشى . ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ ئەسهابىلىرىگە شۇنداق دېگەن : ‹مېنىڭ ئەسهابىلىرىم يۇلتۇزغا ئوخشايدۇ ، يۇلتۇز ئىزىپ قالغان ئادەمگە يول كۆرسىتىدۇ . . . ›[1] مېنىڭ مۇرىتلىرىم ۋە ماڭا ئەگەشكۈچىلەر ـــ خۇدا تەرەپتىن يول تاپقۇچىلاردۇر . ماڭا ئەگەشمىگەنلەر ـــ مۇنكىر مۇناپىقلاردۇر !

چاغرىبەگ ، سىز ئارقىلىق نىيازبەگكە ۋە ماڭا قول بەرگەن تامامى مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىمغا روشەن بولغايكىم ، سىلەر تاۋاپ قىلىپ ياتقان خاندانلىق زاۋالغا يۈزلەندى ، سىلەر ئىستەيدىغان باشپاناھ ئەمدى ئۇ يەردە ئەمەس ، بىز تەرەپتە ! بىز هازىر نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىگە ئوخشايمىز ، ھەرقانداق

---

[1] پارسچە « هىدايەتنامە » ناملىق قولىيازمىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى 124 ـ بەت . بۇ تارىخى قول يازما هىجرىيىنىڭ 1190-يىلى ، يەنى مىلادىيە 1776 — 1777 ـ يىللىرى مىرخالىدىن كاتىپ قازى شاھ كۇچەك ياركەندى تەرىپىدىن قەشقەردە يېزىلغان . مىلادىيە 1804 ـ يىلى كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسىنى ئۇستاز ئەخمەت زىيائى 1987 ـ يىلى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان .

كىشى ئۇنىڭغا ئىسىلسا ئامان قالىدۇ، كىمدە ـ كىم ئۇنىڭغا قارشى تۇرسا، بەرھەق ھالاك بولىدۇ!
سىز ئەقىللىق ئادەم، ئۆزىڭىزنىڭ ۋە ئەۋلادلىرىڭىزنىڭ تەقدىر ـ ئىستىقبالىنى ئويلاپ، دەرھال ھوشىڭىزغا كېلىڭ. قانداق قىلىشنى سىز بىلىسىز!...»
خەت يەنە بىر مۇنچە ۋەز ـ نەسىھەت ھەم قورقۇنچلۇق تاپشۇرۇقلاردىن كېيىن، «ھىدايىتۇللا — خوجا ئاپاق» دېگەن تونۇش ئىمزا بىلەن ئاخىرلاشقانىدى.
چاغرىبەگ كۆزىنى لەش باسقان كۆلگە تىككىنىچە خىيالغا پاتتى. ئۇنىڭ دادىسى نادىر ئىمام ئۆز ۋاقتىدا ئاپاق خوجىنىڭ دادىسىغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان چوڭ ئىشان ئىدى. بۇنىڭدىن سەككىز يىل بۇرۇن، ئۇ سەكراتقا چۈشكەندە، يېنىغا مەرھۇم پىر ـ ئۇستازىنىڭ ئوغلى ھىدايىتۇللا — خوجا ئاپاقنى چاقىرتىپ كېلىپ، خانلىق مەدرىستە ئوقۇۋاتقان ئوغلى چاغرىبەگكە «ئاتا ئىزىنى بېسىش، ئاتا يولىدا مېڭىش» توغرىسىدا ۋەسىيەت قىلىپ، مانا شۇ ئۆيدە ئۇنى ئاپاق خوجىغا مۇرىت قىلىپ بەرگەنىدى. چاغرىبەگ گەرچە كۆڭلىدە بۇنداق تەركىدۇنيالىقنى، سوپى ـ دەرۋىشلىكنى ياقتۇرمىسىمۇ، لېكىن، ئاتا ۋەسىيىتىگە ئەمەل قىلىش ئۈچۈن، بىر مەزگىل ئاپاق خوجىنىڭ جەھرە ـ سۆھبەتلىرىگە قاتنىشىپ، خانىقالاردا ساما سېلىپ، ھۆكمەت ئېيتىپ مۇرىتلىق بۇرچىنى ئادا قىلغانىدى. كېيىن، ئاپاق خوجا بۇ يۇرتتىن قوغلانغاندا، ئۇمۇ ئۆزىنىڭ تىنچ تىرىكچىلىك يولىنى تۇتۇپ كەلگەنىدى. بۈگۈن كۈتۈلمىگەندە، بۇ سۇرلۇك ئوق بىلەن تەھدىت ـ ۋەھىمىگە تولغان خەتنىڭ پەيدا بولۇشى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتتى. ئەگەر بۇ خەت بولمىغان بولسا، ئۇ ئۆزىنىڭ تەقدىرىنى مۇشۇ شەھەردىكى سانسىز ئادەملەرنىڭ — خاندىن تارتىپ پۇقراغىچە بولغان بارلىق مۇسۇلمان بەندىلىرىنىڭ تەقدىرى بىلەن بىرلەش-

تۇرۇپ، بېشىغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرگەن بولاتتى. ئەمما، خەت ئۇنىڭ كۆڭلىنى قاتتىق چالغىتتى، يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىكى پىنھان خىياللارنى جانلاندۇرۇپ، ھايات - مامات توغرىسىدا، ئۆزى ۋە ئەۋلادلىرىنىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا يېڭىۋاشتىن ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ خەتتىكى گەپلەرنى يالغان دېيەلمەيتتى، كۆز ئالدىدىكى رېئاللىق ئۇنىڭغا كۈندەك روشەن ئىدى. كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتقان ئاچارچىلىق، تەشنالىق، يوشۇرۇن خۇنرىزلىق، مەغلۇبىيەتنىڭ، ئۆلۈمنىڭ ۋەھمىسى... مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا يوشۇرۇنۇپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان كۆزگە كۆرۈنمەس ئەرۋاھتەك سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ خاندانلىقنى ئاغدۇرۇش يولىدىكى ئەسەبىي ھەرىكەتلىرى ئىدى. پايتەخت خەلقى ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر كۈلپەت ھەم ۋەھىمە ئىچىدە قالغانىدى. بىرنەچچە قېتىملىق ئېلىشىشتىن كېيىن نۆكەرلەرنىڭمۇ روھى چۈشۈپ، يۈرتنى چۆمۈلىدەك بېسىپ كەتكەن، چەبدەس ئاتلارغا مىنگەن، يۈزلىرى سىدام، كۆزلىرى قىسىق بولغان بىلەن، يەلكىلىرى كەڭ، جەڭدە ئۆزىنى ئالدىغا ئېتىپ تۇرىدىغان ئاشۇ تەلۋە جۇڭغار لەشكەرلىرىنى يېڭىش ئىشەنچىسىنى يوقاتقانىدى.

مۇنداق ئاچچىق پاكىت ئالدىدا، چاغرىبەگ ئەقىل بىلەن ئىش قىلىش لازىملىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، ھەرقانداق ئادەم ھاياتنىڭ خەتەرلىك ئەگىم - دوقاللىرىدا ئۆزى ئۈچۈن ئەپلىك بىر چېكىنىش يولى قالدۇرۇشنى ئويلىماي قالمايتتى. ئۇردىدا بولغان تۈنۈگۈنكى كېڭەشمۇ ئاشۇنداق بىر «چېكىنىش يولى» توغرىسىدىكى دەتالاش بولماي نېمە؟! پۈتۈن سۈرۈك بىر خان «سۈلھى» قىلىشنى ئويلىغان يەردە، چاغرىبەگدەك ئاددىي بىر مۇلازىم ئۆز ئىستىقبالىنى ئويلىسا نېمە بوپتۇ؟! سۇغا چوكۇپ كېتىۋاتقان ئادەم كىچىككىنە بىر تال پاخال ئۈچرىسىمۇ شۇنىڭغا ئېسىلىپ، ھالاكەتتىن قۇتۇلۇشقا

ئۇرۇندۇ ، خەق ساڭا شەپقەت قولىنى سوزۇۋاتسا ، ئۇنىڭغا ئېسىلىپ قۇتۇلماي ، كەلكۈندە بىھۇدە غەرق بولساڭ بولامتى ؟ !

ئۇ مانا شۇنداق خىياللارنىڭ تۈرتكىسىدە ، كەچكە يېقىن نىيازبەگ بىلەن كۆرۈشۈش نىيىتىگە كەلدى . نىيازبەگ قەلئەنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى «قارىقات دەرۋازا »سىنى قوغدىغۇچى قىسىمنىڭ سەركەردىسى ئىدى . ئۇمۇ بۇنىڭدىن سەككىز يىل بۇرۇن ، ئاپاق خوجىنىڭ ئەمىر ىمەرۇپلىرىنى ئاڭلاپ ، خانىقالاردىكى جەررە ـ سامالارغا قىزىقىپ ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇپ قالغانىدى . ئۇ چاغدا ئۇ بىر قولىدا سۈپەر ، بىر قولىدا نەيزە تۇتۇپ ، ئوردا ئىشىكلىرىدە قاراۋۇللۇقتا تۇرىدىغان ئاددىي نۆكەر ئىدى . كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ تەبىئىي ئېپچىللىكى ۋە قولىنىڭ يۇمشاق ، ئاغزىنىڭ تاتلىقلىقى بىلەن قەدەممۇقەدەم ئۆسۈپ ، بۈگۈنكىدەك بىرەر يۈز نۆكەرنى باشقۇرىدىغان سەركەردىلىك ئورۇنغا كۆتۈرۈلگەنىدى .

چاغرىبەگ قاراڭغۇ چۈشكەندە ئۆيدىن چىقىپ ، ئۆتۈك بازىرى ، كىچىك ئالتۇنلۇق ، چارسۇ كۆل قاتارلىق كوچا ـ مەھەللەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ، قارىقات دەرۋازىسىغا كەلدى .

ۋەزىيەت كۈندىكىدىن جىددىيراق ئىدى . سېپىلنىڭ ئاستى ـ ئۈستىدە چېپىشىپ ، دۈكۈرلىشىپ يۈرگەن ئادەملەر ئەنسىز كۆرۈنەتتى . چاغرىبەگ نىيازبەگنى سېپىلنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈۋاتقان يەردە ئۇچراتتى .

— نېمە گەپ سەركەردە ؟ — دېدى چاغرىبەگ ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ بولۇپلا ، — بەكلا ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كېتىپسىلەرغۇ ! ؟

— بىزدە نېمە گەپ بولاتتى ، جەڭنىڭ تەييارلىقى شۇ ئاكا ، — دېدى نىيازبەگ كۆڭۈلسىز بىر كەيپىياتتا ، — تۈنۈگۈنكى ئوردا كېڭىشى شۇنداق قارار قىپتۇ ، بىر قېتىم قاتتىق جەڭ قىلىدىكەنمىز .

— بۇ ئۆزى قاراپ تۇرۇپ جاننى بىھۇدە سېلىپ بەرگەنـ
لىك ئەمەسمۇ؟! —چاغرىبەگ ناقايىللىق بىلەن غودۇڭشىدى.
— ھىم . . . چاغرىبەگ جۇرۇڭ، ھۇجرىغا كىرىپ پاـ
راڭلىشايلى، — نىيازبەگ ئۇنى قولتۇقىدىن ئېلىپ، قاناتلىرىـ
غا تۆمۈر قاپلانغان چوڭ قوۋۇقنىڭ يېنىدىكى ھۇجرىغا باشلاپ
كىردى. ھۇجرىدا مايسىراپ كەتكەن چويۈن چىراغ سۇس لىپىلـ
داپ تۇراتتى، پاخال سېلىنغان بىر بۇلۇڭدا ئەسكى جۇۋا بىلەن
بىر دانە سامان تەكىيە تۇراتتى، ئېھتىمال ئۇ نىيازبەگنىڭ
ۋاقىت چىققاندا ئانچە ـ مۇنچە ئۇخلايدىغان يېرى بولسا كېرەك.
— شۇمۇ كۈن بولدىمۇ، — دەپ ئۆزىچە ۋايساپ كەتتى
نىيازبەگ ھۇجرىغا كىرىپلا، — يا قورساق تويمىسا، يا ئۇسـ
سۇزلۇق قانمىسا، يا ئۇيقۇ بولمىسا، تېخى قاچان ئوق تېگىپ،
نەيزە سانجىلىپ ئۆلەرمىز دەپ جاننىڭ غېمى . . .
ئۇنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن چاغرىبەگ ھېلىقى خەتنى
قويۇن يانچۇقىدىن ئېلىپ، پەس ئاۋازدا دېدى:
— پىرىمىز ھىدايىتۇللا ئىشاندىن خەت كەلدى . . .
— نېمە!؟ خەت . . . —نىيازبەگ ھەيران بولغاندەك
ئۇنىڭغا تىكىلدى.
— شۇنداق، خەت . . . —دېدى چاغرىبەگ خەتنى ئۇـ
نىڭغا ئۇزىتىپ، — مانا، ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ.
نىيازبەگ خەتنى ئېلىپ ئالمان ـ تالمان ئوقۇشقا باشلىدى
ۋە بەزى يەرلىرىگە قايتا ـ قايتا نەزەر سالغاندىن كېيىن:
— پىرىمىز مۇشۇنداق ئېغىر كۈنلەردىمۇ بىزنى ئۇنتۇپ
قالماپتۇ ـ دە، — دېدى سۆيۈنگەن قىياپەتتە.
كۈتۈلمىگەندە پەيدا بولغان بۇ خەت نىياز بەگكە گويا قاپقاـ
راڭغۇ زىنداندا يېتىپ جاندىن تويغان ئادەمگە تۇيۇقسىز قاپقاق
ئېچىلىپ، ئىللىق قۇياش نۇرى چۈشۈپ نىجاتلىق بەرگەندەك،
شۇنداق يېقىملىق ۋە ئۈمىدلىك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى.

— شۈنداق ، بىزگە يەنە باشپاناھ بولماقچى بوپتۇ ، — دېدى چاغرىبەگ كۆڭلىدىكىنى ئېيتىپ ، — ئويلاپ قارىسام ، تەڭرى جىمى نۇسرەتنى قالماقلار بىلەن پىرىمىزغا ئاتا قىلغان ئوخشايدۇ . خاندانلىقىمىزنى بۇ ھالاكەتتىن ھېچكىم قۇتقۇزۇپ قالالمىغۇدەك ، يېگىش - يېگىلىش پەقەت ۋاقىتقىلا باغلىق بو-لۇپ قاپتۇ . سىزنىڭچە ، پىرىمىزنىڭ خىيتىگە قانداق جاۋاب قاي-تۇرساق بولار ؟

نىيازبەگ خۇددى ئالدىن ئويلاپ قويغاندەك ئوڭايلا جاۋاب بەردى :

— جاۋاب بىرلا : ئەتراپىمىكىلەرنىڭ كۆزىنى غەلەت قى-لىپ ، دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىش . ئاچقۇچ مېنىڭ قولۇمدا . لېكىن ، سىرت بىلەن بولغان ئالاقىنى قانداق قىلىمىز ؟ پىرى-مىزغا بۇ خەۋەرنى قانداق يەتكۈزىمىز ؟

ھەر ئىككىسى ئويلىنىپ قالدى ، بىر ھازادىن كېيىن چاغ-رىبەگ بېشىنى كۆتۈرۈپ مۇنداق دېدى :

— مېنىڭ بىلىشىمچە ، بۇ يەردە ھەرىكەتلىنىپ يۈرگەن بىرنەچچە سوپى - دەرۋىشلەر بار . يۇنۇس تامچىنىڭ ئوغلى ئىسەن بۇقا شۇلارنىڭ بىرسىمىكىن ، دەپ ئويلايمەن . ئۇنىڭ يېنىدا قەلەندەر سىياق بىرسى پات - پات پەيدا بولۇپ قالىدۇ . مەن ئۇلارنىڭ ئىزىغا چۈشەي ، ئۇلار بىلەن تىل تېپىشالىساق ، ئىشىمىز چوقۇم ئاسانلىشىدۇ .

— بەلەن گەپ بولدى ، — دېدى نىيازبەگ ئۇنىڭغا قو-شۇلۇپ ، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يۈز بەرگەن ئوت قويۇش ، زەھەر تاشلاش ، ئادەم ئۆلتۈرۈشتە چوقۇم ئۇلارنىڭ قولى بار . ئۇلار بىلەن سۆزلىشىڭ ، قوۋۇقتىن چىقىرىش ئىشىنى ئۆزۈم ئورۇنلاشتۇرىمەن . بۇ قېتىمقى لەشكەر چىقىرىش ۋاقتىدا بىر ئامال قىلىپ قوشۇپ چىقىرىۋەتسەك بولىدۇ .

— ئەمىسە شۇنداق قىلايلى ، ھەرىكىتىمىز ھەم تېز ، ھەم

مەخپىي بولسۇن !
ئۇلار ئەنە شۇنداق كېلىشىپ ، ئەل ياتقۇ ۋاقتىدا بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىشتى .

6

ھاۋازبەگ جاھاننىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئۆز خاتىرجەملىكى ئۇ-چۇن تىنچقىنا پاشايدىغان زەئىپ تەبىئەتلىك ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى . شۇڭا ئۇ ، خىللانغان پىدائىيلار قوشۇنىنى باشلاپ ، دۈش-مەن سېپى ئىچىگە بۆسۈپ كىرىشكە تەييارلاندى .

ئۇ مىنگەن چىلان تورۇق ، غاز بويۇن ، قويۇق يايلىلىق ، كۆكرىكى كەڭ ، يەلكىسى تار ئەرەپ نەسىللىك ئارغىماق قارا تۇياقلىرىنى دۈكۈرلىتىپ ، ئوينىقلاپ ، چاپچىپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ بوينىغا زەر بىلەن زىننەتلەنگەن بويۇنباغ باغلانغانىدى .

ئات ئۈستىدە قاتتىپ ، سۆلەت بىلەن ئولتۇرغان ئەمىرنىڭ زەڭگەر كىمخاب تونى ، كۈمۈش كەمىرى ، دەستىگە قىممەتلىك جاۋاھىرلار قويۇلغان قىلىچى قۇياشتا پارقىراپ كۆز چاقنىتاتتى .

خان ئوردىسىنىڭ ئىچى ـ تېشىدا سەپ ـ سەپ بولۇپ تۇرغان ئاتلىق لەشكەرلەر بېشىغا چەم دوبۇلغا ، ئۈستىگە بولغار ساۋۇتلارنى كىيىپ ، بەزىلەر قولىغا ئۇزۇن نەيزە ۋە بەزىلەر بۆرە چىشلىق ئومۇت تۇتقان ، بېلىگە قىلىچ ئېسىپ ، غانجۇغىلىرىغا ساداقلىرىنى باغلىۋالغان ھالدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشاتتى . سەپ-نىڭ ئالدىدىكى بىر نەچچە نۆكەر بۇرغا ـ كانايلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشكەنىدى .

ھاۋازبەگ چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى ، پۈتىنى ئۆزەڭگىگە تىرەپ ، بەستلىك گەۋدىسىنى يېرىم ئۆرە قىلدى ۋە تەمكىن ، ياڭراق ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

— يىگىتلەر ، باتۇر ئەزىمەتلەر ! بىز دەسسەپ تۇرغان بۇ تۇپراق — سەئىدىيە خەلقىنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن سۇغۇرۇلغان ، ئەجدادلىرىمىز ماكان قىلغان مۇقەددەس تۇپراق ! بۇ تۇپراقنى گۈللەندۈرۈش ، قوغداش ئۈچۈن ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئىسسىق قېنىنى ، هالال تەرىنى تۆككەن ! ئەمدى نۆۋەت بىزگە كەلدى ، بىزمۇ ئىسسىق قېنىمىز ، پاك ئىمانىمىز بىلەن بۇ ئانا تۇپراقنى قوغدايلى !

ئەمىرنىڭ سۆزى بۇرغا - كانايلارنىڭ ھەيۋەتلىك ئاۋازى بىلەن لەشكەرلەرنىڭ ياڭراق چوقان - سۈرەنلىرى ئىچىدە ئالقىشلاندى .

غەزەپ ۋە خورلۇقتىن سەۋر قاچىسى تولغان ئادەم بەئەينى پالتىدىن يانمايدىغان ئۆكۈزگە ئايلىنىدۇ ، شۇ تاپتا ، هاۋازبەگنىڭ ئەتراپىدا تۇرغان بۇ ئادەملەرنىڭ ئەلپازى ئەنە شۇنداق ئىدى !

بۇرغا - كاناي ساداسى ئىككىنچى قېتىم كۆكتە ياڭرىدى ، بۇ ئاتلىنىش بۇيرۇقى ئىدى : ئوڭ ۋە سول بولۇپ ئىككى قاناتقا بۆلۈنگەن مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر هاۋازبەگ بىلەن بەھرام سۇلتاننىڭ قوماندانلىقىدا ، تاغ كەلكۈنىدەك يوپۇرۇلۇپ چىقتى . ھېسابسىز ئات تۇيۇقىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ - توزان قۇياش يۈزىنى توراپ ، جاهاننى قاراڭغۇلۇق باستى . غالدان بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ چېدىر بارگاھلىرىمۇ ئەنە شۇ چاڭ - توزان بىلەن قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قالدى . لېكىن ، ھەمىشە جەڭدىيئۇرۇش تەييارلىقىدا تۇرغان جۇڭغار قوشۇنلىرى ناھايىتى تېز ھەرىكەتكە كېلىپ ، مۇستەھكەم سەپ تۈزۈۋالدى .

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاپاق خوجىنىڭ سوتا - سەبەندە كۆتۈرۈۋالغان سوپى - دەرۋىشلىرىمۇ « يائاللاھۇم . . . يائاللا » دەپ جەرە سېلىپ ، هۆكمەت ئېيتىپ تۇرۇشاتتى .

دەسلەپكى تۇيۇقسىز ھۇجۇمدا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن

خان لەشكەرلىرى جەسەتلەر ئۈستى - ئۈستىگە دۆۋىلىنىپ كەتكەن تۆپىلىكلەردىن سىرغىپ چۈشۈپ، دالىغا قاراپ ماڭدى. ئورنىدىن تۇرالماي قانسىراپ ياتقان ئاتلار تەرەپ - تەرەپتە خارقىرايتتى، بەزى ئاتلار ئۆزەڭگىگە پۇتى ئىلىنىپ قالغان ئادەملەرنى سۆرەپ، دالا تەرەپكە جېنىنىڭ بارىچە چېپىپ كېتىۋاتاتتى.

ھاۋازبەگنىڭ يىگىتلىرى ھەقىقەتەنمۇ جان پىدالىق بىلەن قان كېچىپ ئۇرۇشتى. يىقىلغانلار قايتا ئورنىدىن تۇرۇپ، دۈشمەن بىلەن ئاخىرقى نەپەسكىچە ئېلىشتى. ئۇلار جوڭغارلارنىڭ يىراقتىكىسىگە ئوق ئېتىپ، يېقىنىدىكىسىگە نەيزە سانجىپ، دوبۇلغا - ساۋۇتلىرىنى ماكچايتىپ، بەزى ۋۇجىكلىرىنى ئاتتىن يۇلۇپ ئېلىپ قان تالاش قىلىۋەتتى.

ئات ئۈستىدە ئىگەرگە چاپلاپ قويغاندەك مەزمۇت ئولتۇرۇپ، ئىككى قولى بىلەن قىلىچ ئوينىتىپ، جەڭنىڭ ئەڭ كەسكىن يەرلىرىدە باتۇرلارچە يول ئېچىپ كېلىۋاتقان ھاۋازبەگنىڭ بۇ دەھشەتلىك جەڭنىڭ ۋاڭ - چۇڭنى، جان بېرىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئەلەملىك چىرقىراشلىرىنى ۋە ئاتلارنىڭ كىشنىشى بىلەن نەيزە - قىلىچلارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ چاراق - چۇرۇق قىلىشىنى بېسىپ چۈشۈپ:

— يارايسەن يىگىت، بوي بەرمە! بۇ مەلئۇنلارنى قىردۇر! — دېگەن ئاۋازى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار ئەنە شۇنداق قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، جوڭغار لەشكەرلىرىنى بۇرۇنقى جايىدىن ئارقىغا — خېلى يىراققا قاراپ چېكىندۇردى.

سۇپسۇزۇك ئاسماندا ھېچقانچە تەپتى قالمىغان كۆڭۈلسىز قۇياش پارقىراپ تۇراتتى، ئۇپۇققىچە يېيىلغان بىپايان دالا ئالقاندەك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بايىقى ئوڭۇشسىزلىقلاردىن ھوشىغا كېلىپ، قايتىدىن تو-

لۇقلىنىپ ، زىچ بولۇپ سەپلەنگەن جۇڭغار قوشۇنلىرى ئاتلىرىنى دۈكۈرلىتىپ ، ئوق يەڭلىرىنى قايرىپ يەلكىلىرىگە باغلىۋالغان هالدا ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ دالىغا چىقىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ بېشىدىكى دوبۇلغىلارنىڭ بەزىلىرى پولاتتىن ، بەزىلىرى بۇلغاردىن ياسالغانىدى . ئۇلارنىڭ قورالى ئەگرى قىلىچ ۋە ئوقيا بولۇپ ، ئوق ئۇچى تۆمۈردىن ياكى سۆڭەكتىن ياسالغانىدى . ئۇلارنىڭ قارا ۋە ئاق تۇغلىرى ئۇستىگە باغلانغان ئاتنىڭ يالى يېنىك شامالدا يەلپۈنۈپ تۇراتتى . بۇ ئادەملەرنىڭ ئاتلىرى كىچىك ، يۇڭلۇق بولغىنى بىلەن چىدامىلىق ھەم يۈگۈرۈك ئىدى . ئۆزلىرىنىڭمۇ بويى پاكار بولغىنى بىلەن گەۋدىلىك ئىدى . يەلكىسى كەڭ ، چىرايى سۇرلۇك ، بۇرنى ياپىلاق ، كۆزلىرى قىسىق ئىدى .

شۇ تۇرقىدا ، ئىككى سەپ ئىككى ياقتا گويا بىر - بىرى بىلەن باراۋەر ئىككى تاغدەك توختاشتى .

بۇ سەپ توغرىسىدا ، خان لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى بىر شائىر مۇنداق تەرىپلىدى :

« ئىدى مەردلەر تىگىدا ئاتلارنىڭ ئۇچاسى تۆمۈردەك ،
ئىدى ئاتلار ئۇچاسىدا يىگىتلەر بىر تۆمۈر تاغدەك » .

دەھشەتلىك قوچاقلاشما جەڭ باشلاندى . ئۇر - يىقىت ، قىيا - چىيا ، داد - پەرياد جاھاننى بىر ئالدى . بۇ يەردە بەئەينى قىيامەت بولغانىدى . نەيزە - قىلىچ ئاستىدا جان بېرىۋاتقانلارنىڭ داد - پەريادلىرى ، يارىدارلارنىڭ ئەلەملىك ئىڭراشلىرى ، ئەڭ يېقىن سەبداشلىرىدىن ئۆمۈرۋايەت جۇدا بولۇۋاتقانلارنىڭ ئازابلىق ۋاقىراشلىرى ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ مۇدھىش بىر هالەت شەكىللەنگەنىدى .

نەچچە ۋاقىتتىن چەيلىنىپ قۇرۇپ كەتكەن دالىنى پۈتۈن.

لەي ئاچچىق چاك قاپلىنىۋالغانىدى . ئۇر - يىقىت بولۇۋاتقان، ئىگىسىز قالغان ئاتلار ئۈركۈپ يۈگۈرگەن، بۇرغا - كانايلارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغان جايلاردا بۇنداق چاڭ - توزان ناھايىتى قويۇق ئىدى . چاڭ - توزان قاراڭغۇلۇقىدا قانغا بويال-غان نەيزە - قىلىچلار بەئەينى تۇتۇن ئارىسىدىكى ئوت يالقۇنىغا ئوخشاش كۆرۈنەتتى .

مۇشۇنداق مالىمان ئىچىدىمۇ ، بۇيرۇق ۋە خەۋەر يەتكۈزىدى-غان چاپارلار جەڭ بولۇۋاتقان دالىنىڭ ھەر تەرەپلىرىدە خۇددى كىرىچتىن ئېتىلغان ئوقتەك ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى .

ھاۋازبەگنىڭ يېنىدىكى قوغدىغۇچى بىر يىگىت ناھايىتى چەبدەسلىك بىلەن ئېلىشىۋاتاتتى ، ئۇنىڭ كۆزى ئۆتكۈر ئىدى . ئۇ چىڭ تارتىلغان ئوقياسىنى ئۆزىدىن ئون قەدەم نېرىدىكى پالۋان قامەت بىر جۇڭغارغا قارىتىپ ئېتىۋېدى ، كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ھېلىقى جۇڭغار قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، ئاتتىن دومىلاپ چۈشتى ، ئۈركۈپ كەتكەن قارا ئات بىرنەچچىنى سەكرەپ كەتتى . قىينى قىزىغان يىگىت ئەمدى كالتە نەيزىسىنى يەنە بىر دۈشمەنگە قارىتىپ زەرب بىلەن ئاتتى ، بىراق دۈشمەن چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى قاچۇردى ، نەيزە ئۇنىڭ قولاق تۈۋىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ كەتتى . شۇ ئارىلىقتا ، ئۇدۇل تەرەپتىن ئات سىلىپ چىقىپ كەلگەن بىر مەرگەننىڭ شىددەت بىلەن ئاتقان يا ئوقى يىگىتنىڭ پارقىراپ تۇرغان ئىككى قارا كۆزىنىڭ ئوتتۇ-رىسىغا سانجىلدى .

يىگىت قوللىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ : « ئەلۋىدا سەپداشلار ، ئەلۋىدا يۇرت - ماكان ! » دېگىنىچە ئاتتىن غولاپ چۈشتى .

ئۆز يېنىدا ئۇزۇن يىل بىللە يۈرگەن ياش يىگىتنىڭ ئېچىد-نىشلىق ئۆلۈمى ھاۋازبەگنىڭ غەزىپىنى ئۆرلەتتى ، ئۇنىڭ تو-مۇرلىرىدا شۇۋۇلدىغان ئىسسىق قان مېڭىسىگە ئۇرۇلۇپ ، ۋۇ-

جۇدىنى لەرزىگە كەلتۈردى ، كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەي قالدى ، يۈرىكى ئىنتىقام ئوتىدا ياندى .
شۇ چاغدا ، خۇددى ئەجىلى سۆرەپ كەلگەندەك ، چىپار ئات مىنگەن « پۇچۇق پالۋان» ئەگرى قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ، چاپ - چاپ قىلىپ كېلىۋاتاتتى . بۇنى كۆرگەن ھاۋازبەگ ئارغىماقنىڭ بېشىنى بۇراپ ، « پۇچۇق پالۋان »غا يېقىن بې-رىپ ، ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشتى ، «پۇچۇق پالۋان» ئالدى بىلەن ھەملە قىلىپ قىلىچ كۆتۈرۈۋىدى ، ئەمىرنىڭ غەزەپلىك بىر ئۇرۇشى بىلەن ئۇنىڭ ئەگرى قىلىچى ئوتتۇرىدىن ئىككى پارا بولۇپ كەتتى . ئىككىنچى قېتىمدا ئەمىر بارلىق كۈچىنى يۈرە-كى بىلەن بىلىكىگە يىغىپ ، جۇڭغار پالۋاننىڭ يەلكىسىگە قىلىچ ئۇرۇپ ، ئۇنى ئاتتىن موللاق ئاتقۇزدى . لېكىن ، ئۇنىڭ پۇتى ئۈزەڭگىدە قالغاچقا ، ئات ئۇنى مەيداننى بويلاپ سۆرەپ قاچتى ، ئۇنىڭ يېرىم جان تېنى داق يەردە سۆرۈلۈپ كېتىۋاتاتتى ، بەدە-نىدىن ئاققان قان بەئەينى قىزىل ئارغامچىدەك ئىز قالدۇرۇپ باراتتى .
بۇ كۆرۈنۈشلەرنى يىراقتا تۇرۇپ جەڭگە قوماندانلىق قىلى-ۋاتقان غالدان خېلى ئېنىق كۆردى . ئۇ بىرەر يۈزدەك مۇھاپى-زەتچى قوشۇننىڭ ھەمراھلىقىدا ئېگىز دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ جەڭگاھنى كۆزىتىپ تۇرغانىدى . ھاۋاز بەگنىڭ باتۇر ، چاققان-لىقى ئۇنى ھەيران قالدۇردى . ئۇ ھاۋاز بەگنىڭ ھېچقانچە كۈ-چەيلا بىر ھەملە بىلەن جۇڭغار قوشۇنى ئىچىدە « پۇچۇق پالۋان » دەپ نام چىقارغان بورۇنتايىنى جېنىدىن جۇدا قىلغانلى-قىنى ئويلىماي تۇرالمىدى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، ھاۋازبەگدەك بۇن-داق جەڭگەرلىك ، قەيسەر ئادەملەر جەڭ مەيدانىنىڭ شۆھرىتى ، جەڭ غەلىبىسىنىڭ كاپالىتى ئىدى . شۇڭا ئۇ ، ھاۋاز بەگكە ئۆچ بولۇشنىڭ ئورنىغا قىزىقىپ قالدى . ئۇنىڭدا تۇيۇقسىزلا ھاۋاز بەگنىڭ بەستى - بويىنى كۆرۈش ۋە ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىش

ئىستىكى تۇغۇلۇپ قالغانىدى .

— ھەزرىتىم ، — دېدى ئۇ يىپىندا كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ تۇرغان ئاپاق خوجىغا قاراپ ، — ئاۋۇ چىلان تورۇق ئارغىماق مىنگەن ئادەمنى تونۇمسىز ؟

— تونۇيمەن ، ئەلۋەتتە تونۇيمەن بېشەۋكەتى خان ئالىيلىرى ، — دېدى ئاپاق خوجا كۆزلىرى غەزەپتىن چاقناپ ، — ئۇنىڭ ئىسمى ھاۋازبەگ ، خانلىق قوشۇنىنىڭ سەردارى ، قورال كۆچى بىلەن بىزنىڭ بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەرنى سالغانلارنىڭ بىرسى شۇ !

غالدان يېنىدىكى بىر خەۋەرچىگە بۇيرۇدى :

— سەن بېرىپ خادان پالۋانغا ئېيتقىن ، ئۇ بىرنەچچە ئادەملىرى بىلەن ئاۋۇ ھاۋازبەگ دېگەننى تىرىك تۇتۇپ مېنىڭ ئالدىمغا ئەكەلسۇن !

خەۋەرچى ئاتنى دېۋىتىپ دۆڭدىن چۈشۈپ كەتتى .

غالدان قولىنى سايىۋەن قىلىپ ، كۆزلىرىنى قىسقان ھالدا يەنە ئاشۇ تەرەپكە قارىدى . بۇ چاغدا ، ھاۋاز بەگنىڭ ياخشى كۆتۈنگەن كۆچلۈك ئارغىمىقى ئالدىغا ئۇچرىغان دۆمبەش ۋە توساقلاردىن سەكرەپ ئۆتۈپ ، جۇڭغار ئاتلىرىنىڭ ئارقىسىدىن ئوقتەك قوغلايتتى ، بەزىدە توساتتىن چىپپىدە توختاپ ، ئالدى پۇتىنى كۆتۈرۈپ ئويناقشىپ قوياتتى - دە ، ئاندىن يەنە تىزگىن تارتىلغان تەرەپكە-قۇيۇندەك چىپىپ كېتەتتى .

ھاۋازبەگ ئۆڭ تەرەپتىكى دۈشمەن ئىچىگە ئەنە شۇنداق يۇگۈرۈپ كېتىۋېتىپ ، بىر ئازگالدا قانغا مىلىنىپ ياتقان ئوردا ئەمرى ھاجى كامال بارلاسنىڭ جەسىتىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇنىڭ بېشىغا تەگكەن جۇڭغار قىلىچى دوبۇلغىسىنى ئۇچۇرۇپ چۈشۈرۈپ ، پېشانىسىنى يېرىۋەتكەن ، كانىيغا بولسا ، ساداقنىڭ ئوقى تىك سانجىلغانىدى . ئوردا ئەمرىنىڭ قانغا مىلەنگەن قارا ساقاللىق ، بۇغداي ئۆڭ چىرايىدىن ، شىشە پارچىسىدەك قېتىپ

قالغان يوغان قوڭۇر كۆزلىرىدىن ھېچقانداق قايغۇ ـ ھەسرەت بەلگىسى كۆرۈنمەيتتى ، بەلكى تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەندەك خىرا- مان ئىدى .

ھاۋازبەگ ئاتتىن چۈشۈپ ھاجى كامال بارلاسنىڭ ئوچۇق قالغان كۆزىنى ئالقىنى بىلەن سىپاپ يۇمغۇزدى ، ئاندىن قوي- نىدىن ئاق يىپەك رومالچىنى ئېلىپ ، قىسقىلا بىر ئايەت بىلەن دۇئا قىلدى ـ دە ، رومالنى ئۇنىڭ يۈزىگە يېپىپ ئورنىدىن تۇردى . دەل شۇ چاغدا ، بىر توپ جۇڭغار لەشكىرى ئۇنى قور- شاپ كەلدى . ئۇ ئاتقا مىنىشكە ئۈلگۈرەلمىدى ، پەقەت قولىدىكى قىلىچ بىلەن ئالدىغا ـ ئارقىغا ئوقچۇپ تۇرۇپ ، دۈشمەننى ئۆزىگە يېقىن يولاتمىدى . ئەھۋالدىن قارىغاندا ، دۈشمەنلەر ئۇنى تىرىك تۇتىدىغاندەك قىلاتتى ، شۇڭا ئۇ ، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، ئۆزىگە يېقىنلاشقانلىكى دۈشمەننى يارىلاندۇردى . شۇ چاغدا ، كۆزىدىن ئوت يېنىپ تۇرغان قامەتلىك بىر يىگىت جۇڭ- غارلار توپىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، ھالقا ئىچىدە قالغان ھاۋاز بەگنى ئاتقا ئۆڭدۈرۈپ ئالدى ـ دە ، جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى . ئەمما ، ئۇ بىرنەچچە قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا ، تاغ تىرەك- لىرىدەك بوي تارتىپ ئۆسكەن خادان ئىسىملىك بىر جۇڭغارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇرغان قىلىچى يىگىتنىڭ يەلكىسىدىن ئىگى- كىگىچە ھەممە يېرىنى قىيمىلاپ تاشلىدى . ئىككى ئادەمنى كۆ- تۈرۈۋالغان ئاتمۇ ئىچىنى سوقۇپ ئېغىر نەپەس ئالاتتى ، بۇرۇن تۆشۈكچىلىرى كېرىلىپ ، توختىماي خارتىلدايتتى .

ئۆزىنى قۇتقۇزغىلى كېلىپ ، ئۆزىنىڭ قۇچىقىدا جان بەر- گەن يىگىتكە قاراپ ، ھاۋازبەگنىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى ، ئىچى ـ ئىچىدىن قاپساپ چىقىۋاتقان غەزەپ ۋە ئىنتىقام ئوتى ئۇنى كۆيدۈرمەكتە ئىدى ، ئۇ شۇ ئوت ، شۇ ھارارەتنىڭ تەپتى بىلەن ئاجايىپ بىر كۈچكە تولغانىدى . كۆزلىرى قان قۇيۇلغان پىيالىدەك قىزىرىپ ، پۈتۈن بەدىنىدىكى پەي ـ سىڭىرلىرى

پولات سىمدەك تارتىشىپ كەتكەنىدى . ئۇ شۇ كۈچ بىلەن ئىككى تەرەپتىن ئۆزىگە يېقىنلاپ كەلگەن ئىككى جۇڭخارنى بىردىنلا قىلىچ ئۇرۇپ جېنىدىن جۇدا قىلىۋەتتى . دۈشمەن توپى بەئەينى شىرغا يولۇققان بۆرە كۈچۈكلىرىدەك بىر مەھەل مەڭدەپ قالـ ـدى ، لېكىن بۇ پەقەت ۋاقىت مەسىلىسىلا ئىدى ، دۈشمەن ھامان كۆپ ھەم كۈچلۈك ئىدى . ئۇلار بىرنەچچە بىتەلەي شورپېشانىـ ـلەرنى قۇربانلىق بېرىش بەدىلىگە ئاخىر ھاۋاز بەگنى تىرىك تۇتۇۋالدى .

ئۆلگەنلەر ئۆلۈپ ، قاچقانلار قېچىپ ، جەڭگاھ ئاستا ـ ئاستا تىنچىشقا باشلىدى . بايىقى قىيا ـ چىيانىڭ ئورنىنى ئەمدى ئېچىرقاپ كەتكەن قاغا ـ قۇزغۇنلارنىڭ بىر ـ بىرىنى چاقىرغان قاقىلداشلىرى ۋە تاپ تالىشىپ سوقۇشۇۋاتقان باز ـ بازلىرى ئىگىلەپ ئالغانىدى .

نەچچە يۈزلىگەن ئادەملەر بىلەن ئاتلارنىڭ جەسەتلىرىنى ئۆز قوينىغا ئېلىپ ، ئۈستىگە توپا ـ تۇماندىن يوپۇق ياپقان بۇ چەكسىز دالا يەنە ھېچنېمە كۆرمىگەندەك سۈكۈت ئىلكىدە ئاـ ـخىرقى شەپەق نۇرى بىلەن ئويىنىشىپ ياتاتتى .

يىراقتىن كىمدۇر بىرىنىڭ مۇڭ ۋە ھەسرەتكە تولغان غەزىلى لەرزان كۆتۈرۈلۈپ ، جەسەتكە تولغان بۇ سۈرلۈك دالىـ ـنىڭ جىمىلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى :

ناغرىنىڭ ئاۋازىغا يەڭ سىلىپ ئوينار رەقس ئەلەم ،
تاغلار تىترەر ئاتقا ئوخشاش پۇت قېقىشىپ دەمبەدەم .
ئەيلىگەن قىسقا ، ئۇزۇن يولنى ئەجەلگە قانلىق نەيزىلەر ،
يىغلىماقتا ئۆلگۈچىلەر باشىدا چويۇن ناغرىلەر .
باھادىرلارنىڭ يۈرىكىدە ئوق بىلەن نەيزە بېشى ،
كۆزىدە ئاشىقلىنىڭ كىرپىكىگە ئوخشاش قان يېشى .
. . .

تۆتىنچى باب

باسقۇن

1

مىلادىيە 1678 ـ يىلى شەۋۋالنىڭ باشلىرىدا ، ئۇزاق ۋە قاتتىق قامال بىلەن ھالسىرىغان قورغان ئاخىر يىمىرىلدى . بۇ يىمىرىلىشتە ، قورغاننىڭ سىرتىدىكى ھېسابسىز دۈشمەننىڭ ئاشكارا قارشىلىقىدىن كۆرە ، ئىچكى قىسىمدىكى بىر نەچچە سېتىلمىلارنىڭ يوشۇرۇن ھەرىكىتى غالىب كەلگەنىدى . ئەجەب ـ لىنەرلىكى شۇكى ، جان ساقلاش غېمىدە ساتقۇنلۇق قىلغانلار ئەڭ دەسلەپ جېنىدىن ئايرىلدى . نىياز بەگ تاڭ قاراڭغۇلۇقىدا «قارىقات دەرۋازىسى»نى ئېچىپ بېرىپ ، يوشۇرۇنۇشقا ئۈلگۈر ـ مەيلا ، ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى بىر نەچچە مەرد يىگىتنىڭ قولىدا قىلىچلىنىپ ئۆلدى . چاغرىبەگ بولسا ، پىر ـ ئۇستازى ـ نىڭ دىدارىنى ئىزدەپ ، ئۇنىڭغا بولغان ساداقىتىنى تېزرەك بىلدۈرۈش يولىدا ، جۇڭغارلارنىڭ تاغ كەلكۈنىدەك بېسىپ كىر ـ گەن ئاتلىرى ئاستىدا چەيلىنىپ ئۆلدى . ئۇلارنىڭ ئۆلۈمى ھە ـ قىقەتەنمۇ ئېچىنىشلىق ، قەدىرسىز بولدى ، ئۇلارنى ھېچكىم ئەسكە ئالمىدى ، گويا ئۇلار بۇ دۇنياغا ئارتۇقچە تۆرۈلۈپ قالغان ـ دەك ، شۇنداق ئىزسىز ، نام ـ نىشانسىز يوقالدى . ئەمەلىيەتتە ئۇلارنى ئانا يەرنىڭ قەھرى يۇتۇپ كەتكەنىدى .

تاڭ ئاتتى ، يېڭىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ ھارارەتسىز

نۇرلىرى سەھەر تۇمانىنى تارقىتىپ ، شەھەرنىڭ بۇلۇڭ - پۇچ-
قاقلىرىغىچە يورۇتتى . كوچا دوقمۇشلىرىدا ، لەش باسقان كۆل-
لەردە ۋە رەستىلەردىكى ئەگۈنلەرنىڭ بوسۇغىلىرىدا ھېلىلا قە-
تىل قىلىنغان خان لەشكەرلىرىنىڭ جەسەتلىرى بىلەن پالتا -
كەكىلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قارشىلىق كۆرسەتكەن پايتەخت
خەلقىنىڭ يېرىم - يارتا ئۆلۈكلىرى پۇت - قوللىرىنى تاشلاپ
ياتاتتى ، ئۇلارنىڭ باشلىرى يېرىلغان ، پۇت - قولى كېسىلگەن ،
يۇزلىرى قانغا بويالغانىدى . ئۇلارنىڭ ئاشۇ جانسىز تۇرقىدىن
ئۆلۈپ كېتىۋاتقان ئاداققى پەيتلەردىمۇ جۇڭغار لەشكەرلىرىگە
قارشى غەزەپ - نەپرەت بىلەن ئېتىلغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .
بۇنداق كۆرۈنۈشلەر دەسلەپكى جەڭ بولغان شەھەر قوۋۇقلىرى-
نىڭ ئەتراپىدا تېخىمۇ كۆپ ئۇچرايتتى . ئۇ يەرلەردە ھەر ئىككى
تەرەپتىن ئۆلگەن ئادەم جەسەتلىرى تەرتىپسىز تاشلىنىپ ياتات-
تى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كىرپىدەك تۇگۇلۇۋالغان ، بەزىلىرى
پۇت - قولىنى سوزۇپ غادىيىپ ياتقان ، بەزىلىرى بول-
سا ، باش - كۆزلىرىنى قولتۇق ۋە چاتراقلىرىغا تىقىۋېلىشقان-
دى . قان - يىرىڭ قېتىپ قالغان پارە - پارە ئىشتانلاردىن
ئۇلارنىڭ كۇپتەك ئىششىپ كەتكەن پۇتلىرى چىقىپ تۇراتتى .
قېتىپ قالغان جەسەتلەرنىڭ ھىڭگايغان چىشلىرى ، ھاياتلىققا
تارتىشىپ ئوچۇق قالغان كۆزلىرى ، چۇۋۇلغان مېڭىسى ۋە
ئېغىز - بۇرنىدىن ئاققان قان - يىرىڭلارغا قارىغان ئادەمنىڭ
كۆڭلى ئاينىپ ، بەدىنى شۇركۇنەتتى .
پۈتۈن شەھەرنى پاجىئەلىك بىر مۇڭ ۋە قايغۇ باسقانىدى .
جۇڭغار لەشكەرلىرى شەھەرنىڭ ھەممە دەرۋازىسىدىن قىيا -
چىيا كۆتۈرۈپ ، توپ - توپى بىلەن كىرىشكە باشلىغاندا ، ئامان
قالغان كىشىلەر بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا قېچىپ ، ئۇلارغا يىراقتىن
سەپسالاتتى . ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان ، سىراج تاملارنىڭ
شورا - تۆشۈكلىرىدىن ماراپ تۇرغان خەلق پاكار ، يالى ئۇزۇن

ئاتلارغا مىنگەن كىسا ، ياپلاق يۈز ئادەملەرگە دەھشەت بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى . ئۇلار ئەزەلدىن مۇنداق غەلىتە ئادەملەرنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . ئۇلارنىڭ تەلەتى سەت ۋە سۇرلۇك ئىدى . ھەممىسىنىڭ ياپىلاق يۈزى كۈندە كۆيۈپ ، شامالدا يېلىنىپ قارىداپ كەتكەنىدى . ئۇلارنىڭ يۈزىدە ئەرلەرگە زىننەت بولىدىغان ساقال دېگەن نېمە يوق ، بەزىلىرىنىڭ پەقەت لېۋىدە ۋە ئېڭىكىدە ئۆسۈپ قالغان بىرنەچچە تال تۈكلەر دىردىيىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرى قىسىق ، لېكىن نەزىرى ئىتتىك ئىدى . ئاۋازلىرى ئىنچىكە ، لېكىن كەسكىن ، گەۋدىلىرى كۈچلۈك ۋە مۇستەھكەم ئىدى .

ئادەمسىز كوچا - رەستىلەر ، چوڭ - چوڭ گۈزەرلەر جىمجىت ئۇيقۇغا چۆمگەندەك قالدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىق ئىدى ، ئاتلىرى كۆرۈنگەن نەرسىدىن ئۈركۈپ ، پۇشقۇرۇپ ، تىپچەكلەپ تۇراتتى . لەشكەرلەرنىڭ ھەممىسى چوڭ گۈزەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سەيناغا يىغىلدى . سەركەردىدەك بىرسى قولىدىكى ئەگرى قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، چىرقىراق ئاۋازدا بىر نەرسىلەرنى دېدى ، سۆزى قىسقا بولدى ، ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ لەشكەرلەر ئالىناغىل چۇرقىرىشىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ئاۋازىدىن ، قىلىقىدىن قانداقتۇر خۇشاللىقى ۋە غەلىبە شادلىقى چىقىپ تۇراتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، لەشكەرلەر ئاتلىرىنى دۈكۈرلىتىپ بىرنەچچە توپقا بۆلۈندى ۋە قوللىرىغا سوتا - سەبەندە ئېلىۋالغان ئاپاق خوجا سوپىلىرىنىڭ يول باشلىشى بىلەن شەھەرنىڭ تەرەپ - تەرەپلىرىگە ئاتلىنىپ ، قىرغىنچىلىق بىلەن بۇلاڭ - تالاڭنى باشلىۋەتتى .

ئۇلارنىڭ قەدىمى تەككەنلا يەردە ، خاتىرجەم ياتقان خەلقنىڭ كۆز يېشى بۇلاق ، قېنى سۇ بولۇپ ئېقىشقا باشلىدى . گۇناھسىز ئادەملەرنىڭ ئېچىنىشلىق مۇڭ - زارىنى ، مېھرىبان ئانىنىڭ ئىسسىق قوينىدىن ئايرىلغان نارەسىدىلەرنى ، ئىپپەتلىك ئاياغ -

ئاستى قىلىنغان ياش قىزلارنىڭ نالە - پەريادىنى ئاڭلىغان ۋە كۆرگەن ئادەمنىڭ ئىچى سىيرىلىپ، يۈرەك - باغرى ئېزىلىپ كېتەتتى...

2

سالام بەرگىلى، تاۋاپ قىلغىلى كەلگەنلەر ئارقا - ئارقىدىن چىقىپ كەتتى، نازۇنېمەتلەر تىزىلغان داستىخانمۇ ئوتتۇرىدىن كۆتۈرۈلدى. مەنسەپدارلارمۇ، خىزمەتكارلارمۇ غايىب بولۇشتى، پەقەت دەرۋىش خوجا بىلەن ئىسەن بۇقىلا بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ، بىرنەرسە دېيىشىنى كۈتۈپ ئىشىكنىڭ يېنىدا يۈكۈنگەن هالدا ئولتۇراتتى.

— خۇدا پەرىشتىلەرنى نۇردىن، جىنلارنى ئوتتىن، دىۋىلەرنى ئىس - تۈتەكتىن يارانقان!...

ئاپاق خوجا شۇ گەپلەرنى دەپ، بېشىنى ئاستا كۆتۈردى، ئۇنىڭ چىرايىدىكى بۇرۇنقى تەشۋىش، هارغىنلىق ئاللىقاياقلارغا غايىب بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى كىبىر ۋە مەنمەنلىك ئىگىلىگەنىدى. كۆزلىرىدىن بىر خىل تەمەننا كۈلكىسى جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.

— شۇنداق ئەمەسمۇ؟ — ئۇ ئۆزىگە ئىختىدا قىلىپ ئولتۇرغان ئىككىيلەنگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئاللا بىزنى نۇردىن يارانقاچقا، مانا بۈگۈن خۇددى پەرىشتىلەردەك بۇ ئورۇندا ئولتۇرۇپتىمىز. ئۆزىنى دىۋىدەك چاغلىغان سەتەمكار سۇلتان ئىسمائىل بىلەن بەدكار هاكىم هەيدەرلەرچۇ؟ ئاللا ئۇلارنى ئىس - تۈتەكتىن يارانقاچقا، مانا بۈگۈن هەق جايىنى تېپىپ زىنداندا يېتىپتۇ. بۇ غازاتتا سىلەر قالتىس ئىش قىلدىڭلار، كاتتا ئىش قىلدىڭلار، بوتىلىرىم! مەن سىلەردىن رازى، پىرىڭلار سىلەردىن رازى بولغانىكەن ئاللا سىلەردىن رازى...

بۇ ماختاشلاردىن دەرۋىش خوجا قاتتىق ھاياجانلاندى ، تەسىرلەندى . ئۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ، ئاۋازىنى تىترىتىپ مۇنداق دېدى :
— پىر - ئۇستازىمىزنىڭ دىدارىغا يېتىش ئۈچۈن قىلغان ئۇنچىلىك ئىش ھېچ گەپ ئەمەس ، بۇنى پىر - ھەزرىتىمنىڭ ھەققە يېتىش يولىدا تارتقان رىيازەتلىرىگە سېلىشتۇرغاندا ، دېڭىزدىن بىر تامچە ! بىز شەرىئەتنىڭ ، تەرىقەتنىڭ ، ھەقىقەتنىڭ ، ئۇممەتلەرنىڭ تاجى ، ئەۋلىيالارنىڭ سەرھالقىسى ئۇزلىرىدەك ئۇلۇغ كىشىنى بىزگە قايتا يەتكۈزۈپ بەرگەن قادىر ئالالاغا ئەتە - ئاخشاملارنىڭ ھەممىسىدە شۇكۇر قىلىمىز ، ھەمدۇسانا ئېيتىمىز !
— شۇنداق ، شۇنداق ! — دېدى ئىسەن بۇقا ئورنىدىن يېرىم يارتا قوزغىلىپ تۇرۇپ ، — بىز پىر - ئۇستازىمىزنىڭ يولىغا بەك مۇنتەزىر بولدۇق ، بۇ يۇرتقا قايتا كەلگەنلىك خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ بېشىمىز كۆككە يەتتى ، مۇبارەك خەتلىرىنى كۆزىمىزگە تۇتىيا قىلىپ سۈرتتۇق . پىرسىز قالغان ئادەم يولدىن ئېزىپ كەتكەن مۇساپىرغا ئوخشايدىكەن . شۇڭا ، ئۆزلىرى بىلەن قايتا ئۇچرىشىش بىزنى يېڭى ھاياتقا ئېرىشتۇردى . . .
ئاپاق خوجا ئىسەن بۇقىغا زەن سېلىپ قارىدى . ئۆز قولىغا كىچىك چۈشكەن بۇ ئامراق مۇخلىسى سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ئاشۇ يىللاردمۇ ئۇنىڭ خىيالىدىن چىقمىغانىدى . ئۇنىڭدىكى چېچەن - ئەقىللىقلىقى ، ئېتىقاد يولىدىكى مەھكەم ئىرادىسى ۋە ئۆزىگە بولغان سەمىمىي - سادىقلىقى ھەمىشە ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنى سۆيۈندۈرەتتى . ئۇ ئىسەن بۇقىنىڭ ئۆزىدىن ئايرىلغان يەتتە يىلدىن بۇيانقى جىسمانىي ئۆزگىرىشلىرىگە قاراپ تېخىمۇ مەستلىكى كەلدى . ھازىر ئىسەن بۇقا راۋۇرۇس بوي تارتىپ قالغانىدى . قوللىرى ئۇزۇن ، يەلكىسى كەڭ ئىدى . قاڭشارلىق

بۇرنى چىرايىغا قانداقتۇر سالاپەتلىك تۈس بېرىپ تۇراتتى . قويۇق قارا قاشلىرى ئاستىدىكى بىر جۈپ چېچەن كۆزىدىن ئوت چاقناپ تۇراتتى .

— مانا - مانا . . .چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قاپسىز ، ئىسەن سوپىم ! — دېدى ئاپاق خوجا ئۇنى ئەركىلەتكەندەك خۇش تەلەپپۇزدا ، — ئەمدى سىزنى چوڭ - چوڭ ئىشلارغا سالساق بولغۇدەك .

ئىسەن بۇقىمۇ ئۆز لايىقىدا جاۋاب بەردى :

— ھەرقانداق ئىشقا تەييار سادىق قۇللىرى !

ئۆي ئىچىنى بىر پەس جىملىق باستى . بۇ يەر ئوردىدىكى ئاقسارايغا يانداش سېلىنغان كۆركەم ، ئازادە مېھمانخانا بولۇپ ، ئۆز ۋاقتىدا ئىسمائىلخان بۇ يەرنى خاس قوبۇلخانا قىلىپ ئىشلەتكەنىدى .

ئاپاق خوجا ھەمىشە ئۆزىنى ئەتراپىكىلەرگە سۈرلۈك ۋە سىرلىق قىلىپ كۆرسىتىشكە ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى . ئۇ ھازىرمۇ بىردەم بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ، خۇددى بىرى بىلەن غايىۋانە سۆزلىشىۋاتقاندەك ، لەۋلىرىنى تىنىمسىز مىدىرلىتاتتى ، بىردەم بولسا ، بېشىنى تىك كۆتۈرۈپ ، بەئەينى قاتتۇرۇلغان ئاتتەك تورۇسقا قاراپ ، كۆزلىرىنى مىت قىلماي چەكچىيىپ تۇراتتى .

جىملىقنى ئاخىر يەنە ئۆزى بۇزدى :

— ئاڭلىسام ، چاغرىبەگ بىلەن نىياز بەگلەر ئۇ دۇنياغا رەھلەت قىلغان ئوخشايدۇ . خەيرىيەت ، بۇ كۇنلەرنى بىز بىلەن كۆرۈشكە ئۆمرى يار بەرمەپتۇ ، رىزقى - نېسىۋىسى شۇنچىلىك ئىكەن ، ئۇلارمۇ مۇرتلىق بۇرچىنى ئادا قىلىپ كەتتى .

ھەر ئادەم بىر دەرەخكە ئوخشايدۇ ، ھەر دەرەخ نەتىجىسىز بولمايدۇ ، يا مېۋە بېرىدۇ ، يا سايە بېرىدۇ ۋە ياكى ياشناپ تۇرغان گۇزەللىكىدىن بەھرى بېرىدۇ . دېمەك ، ھەممىسى ئىشقا

يارايدۇ . بىزگە ئەگەشكەن مۇرىت ـ مۇخلىسلار ئەنە شۇنداق . ئۇلار خۇداغا يېقىن ، شۇڭا ئۇلارنىڭ يىلتىزى يەردە مەھكەم ، شېخى ئاسماندا بەلەن ! بىزگە ئەگەشمىگەنلەر ، بىزنى ئىنكار قىلغۇچىلار بولسا مۇنكىر مۇناپىقلاردۇر . بۇنداقلار ھەر ئىككىلا ئالەمدە بەتبەخت ، بىئىمان بولىدۇ . چۈنكى ، پىردېمەك پەيغەمبەر دېمەك ، مۇرىت دېمەك ، پەيغەمبەرنىڭ ئۈممەتلىرى دېمەكتۇر !

ئاپاق خوجا ئۆزىنى تاۋاپ قىلىشقا كەلگەن بۇ ئىككى يىگىتكە مۇشۇنچىلىك قىسقا ۋاقىتنىمۇ ئۆتكۈزۈۋەتمەي ۋەز ـ نەسىھەت ئېيتتى . ئۇنىڭ سۆزلىرى — ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھورنىمۇ زايە قىلمايدىغان ، پۈتۈن ئىختىيارىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان ، ھايات ـ ماماتىنى ئۇنىڭ يولىغا ئاتىۋەتكەن بۇ ئىككى ئىخلاسمەن مۇرىت ئۈچۈن ، گويا يەتتە يىلدىن بېرى ئاڭلىغان سۆزلىرىنىڭ قايمىقى ، جەۋھىرى بولۇپ تۇيۇلدى . شۇڭا ، ئۇلار ھە دەپ باشلىرىنى لىڭشىتىپ ، ئۇ سۆزلەرنىڭ مېغىزىنى چاقماقچى بولغاندەك تىللىرىنى تامشىتىپ ، مەستانە ھالەتتە ئولتۇراتتى .

ئاپاق خوجا ئەمدى ئۇلارغا بۇنىڭدىن كېيىن قىلىدىغان ئىشلار توغرىسىدا تاپشۇرۇق بېرىشكە باشلىدى :

— بوتىلىرىم ، ھاكىمىيەت بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتتى ، لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن جاھاننى تىنچىدى دېيىشكە بولمايدۇ . بىزگە ئەگەشمەيدىغانلار ، بىزنى ئىنكار قىلىدىغانلار يەنە بار . قوزۇق بىزنىڭ قېقىشىمىز بىلەن يەرگە كىرىدۇ . ۋاپاغا ـ جاپا قىلغۇچى بۇنداق ئادەملەرنى قەتئىي كۆزدىن يوقىتىشىمىز كېرەك ! مەن ئۆز ۋاقتىدا ئىسمائىلغا : « ھەي خان ، سىز نىيەتنى دۇرۇس قىلىڭ ، يامان ئىشلارغا قول ئۇرماڭ ، خۇداغا ۋە خۇدانىڭ بىزدەك دوست ـ ئاشىقلىرىغا دوست بولۇڭ ، تىلىڭىزنى بۇ تائىپەنى غەيۋەت قىلىشتىن ساقلاڭ ! . . . » دەپ نەسىھەت

قىلسام قۇلاق تۇتمىدى ، زورلۇق كۆچىگە تايىنىپ بىزگە زۇلۇم قىلدى ، مانا ئەمدى نېمە بولدى ؟ بىزنىڭ غەزىپىمىزگە ، تەخسىراتىمىزغا كەتتى . بىزنىڭ غەزىپىمىز ئاللانىڭ غەزىپىنىڭ نەمۇنىسى ، بىزنىڭ تەخسىراتىمىزغا كەتكەن ئادەم تاڭلا مەھشەردە سۈرىتى مۇبەددەل[1] قوپىدۇ ! — ئاپاق خوجا تەكەببۇرلۇق بىلەن مەيدىسىنى كېرىپ ، ئۆزىگە سەجدە قىلغاندەك تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئىككى مۇرىتىغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئەي دەرۋىش خوجا ، ئىسەن سوپىم ، سىلەرنى كۈتۈپ تۇرغان ئىشلار ناھايىتى كۆپ ، تىرىشىڭلا ، جان ئايىماڭلار ، پىر - ئەۋلىيالار سىلەرنى ھەمىشە يۆلەيدۇ . مەن بېشەۋكەتى غالدان ئالىيلىرىغا دېدىم ، سەئىدىيە زوراۋانلىرىغا بىر يېرىم ئەسىردىن كۆپ ئاستانە بولغان بۇ شەھەرنى ئەمدى تاكى قايتا باش كۆتۈرەلمىگۈدەك دەرىجىگە يەتكۈچە باستۇرۇش لازىم . بۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەر خوجا - ئىشانلارنىڭ راھەت - پاراغەتتە ياشايدىغان باغچىسى بولۇشى كېرەك !

3

شەھەرنىڭ ئاۋات ، بۇك - باراقسانلىق ، كۆجۈم مەھەللىرى ھېسابلىنىدىغان ھاجى خالدار كوچىسى جۇڭغارلارنىڭ ئات تۇياقلىرى ئاستىدا چەيلىنىشكە باشلىدى . بۇ كوچا ئۆزى بىنا بولغان بىر ئەسىرلىك ئۇزاق تارىخىدا بۇنداق ۋەھىمىگە ، ساراسىمىگە تولغان قانلىق مالىمانچىلىقلارنى كۆرۈپ باقمىغانىدى .

ئاتلىق تۆت جۇڭغار بەئەينى يەمتۈك ئىزلىگەن ئاچ بۆرىلەردەك ئەلپازدا كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا ئاتلىرىنى دۈكۈر-

---

① مۇبەددەل — بىر تۇستىن ئىككىنچى بىر تۇسكە ئايلىنىش (بۇيەردە ھايۋانغا ئۆزگىرىش مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن) .

لىتىپ چاپتۇرۇپ ، ئاخىر كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دەرۋازىسى قوش قانات ، گىل رەڭدە سىرلانغان ، سېرىق تۇچتىن قۇيما ھالقا بېكىتىلگەن ، ئىشىك تاختايلىرى تۆمۈر پىستىلچىلار بىلەن مەھكەم كىرىشتۈرۈلگەن ، تاملىرى ئېگىز بىر ئۆينىڭ ئالدىدا توختىدى .

ئۇلار كۆز قىرىغا ئالغان بۇ ئۆي زەينىدىن مۇپتاجى ئىسىملىك ئوتتۇراھال ، تەقۋادار بىر تىجارەتچىنىڭ ئۆيى ئىدى . ئۇنىڭ ھەققۇلى ئىسىملىك بىر ئوغلى بىلەن ئەمدىلا رەسىدە بولۇشقا باشلىغان گۈلدىيار ئىسىملىك بىر قىزى بار ئىدى . ئۆي ئازادە ئايۋان ساراي ، مېھمانخانا ، قەپەس ئايۋان ۋە ھەرەمخانىلاردىن تەركىب تاپاتتى . ئۆينىڭ ئارقىسىدا يېرىم چارەك كەلگۈدەك بوكىكىدە باغ بولۇپ ، باغدا بىر نەچچە تۈپ ئانار ، ئۆرۈك ، شاپتۇل ، ئەينۇلا ۋە كىچىككىنە ئۈزۈم بېدىشى بار ئىدى . ھويلىسىدىكى تەشتەك ، ياملاردا ئۆسكەن ھەر خىل گۈللەر تېخىچە ياشناپ ، خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى . ئۆينىڭ ئايال خوجايىنى گۈلشەرىخان كېلىشكەن ، ھايالىق ، رايىش ئايال ئىدى .

ئىچىدىن تاقاق سېلىنغان دەرۋازا گۈمبۈرلەپ قېقىلدى ، تۈنۈگۈندىن بېرى بوسۇغا ئاتلىماي ، ئاللادىن ئۆزلىرىگە ئامانلىق تىلەپ ئەنسىزلىك ئىچىدە ئولتۇرغان تۆت بىگۇناھ جاننى بىردىنلا ۋەھىمە باستى ، ئۇلار نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى . بىر نەچچە كۈندىن بۇيان ، پاراكەندىچىلىك ، مالىمانچىلىق ئىچىدە تەمتىرەپ قورقۇپ كەتكەن خەلق خۇددى بوغما يىلان چىرمىۋالغان توشقانغا ئوخشاش يا قاچالماي ، يا تىنالماي ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئاستىدا قالغانىدى .

ئىشىك تېخىمۇ قاتتىق گۈمبۈرلىدى . شۇ چاغدىلا زەينىدىن مۇپتاجى بىر ئاز ئېسىگە كېلىپ ، ئەل بېشىغا كەلگەن بۇ قارا كۈنلەرنىڭ مۇدھىش قولى ئاخىر ئۆز ئائىلىسىگىمۇ سوزۇلغانلىقىنى بىلدى ـ دە ، ئايالى بىلەن قىزىغا ئىشارەت قىلدى :

— سىلەر ئۆزۈڭلارنى چەتكە ئىلىڭلار ، نىمە ئىش بولسا بىز ئەرلەر كۆرەيلى ، — دېدى زەئىپ ئاۋازدا .

ئانا بىلەن قىز بېشىغا ياغلىقلىرىنى مەھكەم ئوراپ ، هوي-لىنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى شوتا بىلەن ئۆگزىدىكى مەنزەر ئۆيگە چىقىپ كەتتى ، ئۇلار چىقىپ بولغاندىن كېيىن ، ئون توققۇز ياشقا تولۇپ ، بۇرۇتلىرى خەت تارتقان يىگىت ھەققۇلى شوتىنى ئامدىن تارتىۋەتتى . ئۇلار گويا شۇ ئۇسۇل بىلەن ئىككى ئاجىزە-نى ھالاكەت چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇپ قالغاندەك تۇيغۇدا بولۇشى ، ئەمدى ئانا بىلەن ئوغۇل دەرۋازىنى ئېچىش ياكى ئاچماسلىق توغرىسىدا ئويلىشىپ دېلىغۇل بولۇپ تۇرغاندا ، ئىشىكنىڭ بىر قانىتى بىردىنلا گۈمۈرۈلۈپ چۈشتى . تۆت جۇڭغار يولنىڭ بويى-دىكى بىر كۆتەك بىلەن ئۇنى ئۇرۇپ سۇندۇرغانىدى . ئۇلار ئاتلىرى بىلەن دۈكۈرلىشىپ ھويلىغا بېسىپ كىردى . چاپچىپ ، پۇشقۇرۇپ تۇرغان ئاتلار ھويلىنى پېتىقلاپ ، تەشتەك - يامىلار-دىكى گۈللەرنى دەسسەپ چەيلىۋەتتى .

تۆت لەشكەر ئۆيگە تەڭلا ئېتىلىپ كىرىپ ئايۋاندىكى سۇپىدا — ئاق جايناماز ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ، ئاللاغا تېۋىنىۋاتقان زەينىدىن مۇپتاجى بىلەن ھەققۇلىنى بەئەينى چۈجى-نى باسقاندەك باسىماغداپ تۇتۇپ ، ئايۋاننىڭ تۈۋرۈكىگە باغ-لىۋەتتى .

بۇزۇپ چېچىش ، بۇلاپ - تالاش باشلاندى . مېھمانخانا ئۆيدىكى قەلەي بىلەن قاپلانغا ئورۇس ساندۇقلىرى چېقىلدى ، تەكچە - ئويۇقلاردىكى قىممەتلىك فارفۇر قاچىلار ، كۆن - خۇرۇم تاشلىق قۇرئان ، ھەپتىيەك ۋە ھەر خىل ئەتىۋارلىق كىتابلار بۇزۇپ - چېچىلدى ، ھەرەمخانا بىلەن قەپەس ئايۋاننىڭ مەرەپىلى-رىدىكى ماموق ياستۇقلار ، ئەتلەس ، مەخمەل يوتقان - كۆرپىلەر قىلىچلاردا تىلما - تىلما قىلىنىپ ، ئۆيلەرنى قۇش پېيى ، توزغاق ۋە ماز - پاختىلارنىڭ توزۇندىلىرى قاپلاپ كەتتى .

قاچاندۇر ، ھويلىدىكى ئوتۇنخانىغا يوشۇرۇپ قويغان شوتىنى تېپىپ ، ئۆگزىدىكى مەنزەرگە يوشۇرۇنغان ئانا بىلەن قىزنى تۇتۇۋالغان بىر جۇڭغار ئۆگزىدىن گۈلدىيارنى تارتقۇشلىغىنىچە پەسكە چۈشتى .

يېشى ئوتتۇزلاردىن ئاشقان ، يەلكىلىرى كەڭ ، دىقماق كەلگەن بۇ قالماقنىڭ ئىسمى ئورىنجاپ بولۇپ ، قوڭۇر رەڭلىك يۈزىنىڭ سول يېقى پېشانىسىدىن ئېڭىكىگىچە تارتۇق ئىدى ، شۇڭا بىر كۆزى قىسىقراق كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ قولىدىكى قىز گويا بۈركۈتنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالغان بىتەلەي توشقاندەك ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ، كىمدىندۇر پاناھلىق كۈتكەندەك ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارايتتى .

ئورىنجاپ پەسكە چۈشۈپ شېرىكلىرىگە خۇشال ۋارقىرىدى :

— قاراڭلار ، ئولجىنىڭ نوچىسى دېگەن مانا ! ھەم گۈزەل ، ھەم ياش ، سىلەر ئالتۇن — كۈمۈشنى ئىزدەۋېرىڭلار ، مەن بۇ گۈل غۇنچىنىڭ بىردەم پەيزىنى سۈرەي . . .

ئەمدى ئون بەش ياشقا تولۇپ ، ھەممە جەھەتتىن يېتىلىشكە باشلىغان گۈلدىيارنىڭ قاملاشقان بەستى — بويى ، چىرايلىق ھۆسن — جامالى خېلىدىن بېرى ئايال زاتىنى كۆرمەي خوتۇنسىراپ كەتكەن ئورىنجاپنىڭ نەپسىنى تاقىلداتقانىدى . ئۇنىڭ خۇددى ناچىنىڭ تۆشكىدەك كىچىك ، قىسىق كۆزلىرى ئېچىرقاپ كەتكەن ھايۋاننىڭ كۆزلىرىدەك چەكچىيىپ كەتكەنىدى . كۆكۈش كالپۇكلىرى بولسا ، شەھۋانىي ھەۋەستىن پەيدا بولغان شۆلگەي بىلەن نەملىنىپ تۇراتتى .

ئۇ گۈلدىيارنى دادىسى بىلەن ئاكىسىنىڭ يېنىدىن سۆرەشتۇرۇپ ياندىكى قەپەس ئايۋانغا ئەكىرىپ كەتتى ، ئۆيدىن قىزنىڭ دەسلەپ كىيىكتەك بوزلىغان مۇڭلۇق يىغا ئاۋازى ، كېيىن ئاچچىق ئەلەمگە تولغان نالە — پەريادى كۆتۈرۈلدى .

ئەلەم ۋە خورلۇقتا بوغۇلۇپ كەتكەن زەينىدىن مۇپتاجى

لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى ، كۆزلىرىدىن ئۇزۇلمەي ئاققان ياش چارلاشقان بۇرۇت ـ ساقىلىنى بويلاپ تۆۋەنگە سىرغىيتتى . ئۇ كۆز ئالدىدا بولۇۋاتقان ئازابقا چىداپ تۇرالماي ئاللاغا نالە قىلىشقا باشلىدى :

— ئاھ خۇدا ، بۇ خورلۇقلارنى كۆرۈۋاتامسەن ؟ ! كۆر-گەن بولساڭ ، قەھر ـ غەزەپلىرىڭ قېنى ؟ ! نېمە ئۈچۈن زۇلۇم ـ زالالەت ، ئازاب ۋە خورلۇق باسقان بۇ زېمىننى تەۋرە-تىپ ، ئەرشىنى دۇم كۆمتۈرۈپ ، بۇ دۇنيانى پاكلىمايسەن ! ؟ خۇدا ، پاكا پەرۋەردىگارا ، مەن ساڭا ئەللىك نەچچە يىل بەندىچى-لىك قىلىپ نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدىم ! ؟ . . . بالىلىرىم تېخى سەبىي ، گۆدەك ئىدىغۇ . . . ئاھ خۇدا ! . . .

ئۇنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى پەسلەپ ، ھوشىدىن كەتكەندەك بېشىمۇ تۆۋەن چۈشۈپ كەتتى . . .

دادىسىنىڭ ئېچىنىشلىق نالىسى ، سىڭلىسىنىڭ ئۆز يېنىدا خورلۇققا ئۇچرىشى ھەققۇلىنىڭ يۈرىكىنى پۈچىلىۋەتتى . غەزەپ ۋە ئەلەمدىن ئۇنىڭ يۈزلىرى ئېسىلىپ ، بويۇن تومۇرلىرى كۆ-پۈپ ، خۇددى پىچاق بىسىدەك قىرلاندى . ئۇنىڭ پۈتۈن جىسمىدا ئاچچىق بىر تۇيغۇ — خۇددى جان يېرىگە نەشتەر ئۇرغاندىنمۇ بەتتەر ئازابلىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولدى . شۇ چاغدا ئۇ ئۆزىدە ئاجايىپ بىر كۈچ ۋە جاسارەت سەزدى . شۇ كۈچنىڭ تۈرتكىسى بىلەن يۇلقۇنۇپ ، كۈچلىنىپ ، ئاخىر باغلاقتىن قولىنى بوشات-تى . بۇ چاغدا ، ئورنىجايىدىن باشقا يەنە ئۈچ جۇڭغار ئىچكىرىكى ئۆيلەردە مال ـ دۇنيانىڭ ھەلەكچىلىكىدە ئىدى . ھەققۇلى ئايۋان سارايدىن بىر نەرسىلەرنى ئىزدىدى ، ئۇنىڭ قان تولغان كۆزىگە ئىشىكنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان بىر ئايپالتا كۆرۈندى . ئۇ ئېتىل-لىپ بېرىپ پالتىنى ئالدى ، پالتىنىڭ سىلىق دەستىسىنى شۇن-داق چىڭ تۇتتىكى ، گويا بارماقلىرى ياغاچقا كىرىشىپ كەتكەن-دەك غىسىرلىغان ئاۋاز چىقىپ كەتتى . ئۇ پالتىنى كۆتۈرگەن

پېتى قەپەس ئايۋانغا تۇيدۇرماي كىردى ، كىرىپلا سىڭلىسىنىڭ ئۇستىگە خۇددى ئەۋرەزدىن چىققان چارپاقىدەك چىڭ چاپلىشىۋالغان ئورىنجاپنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالمىدى - دە ، قاپلاندەك چاققانلىق بىلەن ئېتىلىپ بارغىنىچە ، ئۇنىڭ بېشىغا پالتا ئۇردى . غەزەپ بىلەن ئۇرۇلغان ئۆتكۈر پالتا ئۇنىڭ بېشىدىكى چەم دوبۇلغىسىنى قەغەزدەك تىلىپ ئۆتۈپ ، ئۇنىڭ خاپاندەك بېشىنى ئىككى پارە قىلىۋەتتى ، مېڭە قېتىقى نەلەرگىدۇر چاچراپ ، جىرقىراپ چىقىۋاتقان قانلار تام بىلەن زىلچا - گىلەملەرنى بويىۋەتتى .

- يېرىم يالىڭاچ بەدىنى قانغا بويالغان گۈلدىيار قورقۇش ۋە ھالسىراشتىن ئاللىقاچان ھوشىدىن كەتكەنىدى . . .

بىر دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپ يۈرىكى توختىغان ھەققۇلى ئەمدى تېخىمۇ قەيسەرلىك بىلەن مېھمانخانا تەرەپكە قاراپ ماڭدى . بۇ چاغدا ، قەپەس ئايۋاندا يۈز بەرگەن ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ئۈچ جۇڭغار بۇ پالاكەتنىڭ ئەمدى ئۆز باشلىرىغىمۇ كېلىدىغانلىقىنى سېزىشىپ سەگەكلەشكەنىدى . ھەققۇلى قان ھىدى پۇراپ تۇرغان ئايپالتىنى كۆتۈرگىنىچە مېھمانخانىغا يۈگۈرۈپ كىرىشىگە ، ئىشىكنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنۈپ تەييار تۇرغان بىر جۇڭغار ئۇنىڭ پالتا تۇتقان قولىغا قىلىچ ئۇردى ، ھەققۇلىنىڭ قولى يارىلىنىپ پالتا يەرگە چۈشۈپ كەتتى . ئۇ پالتىنى ئېلىش ئۈچۈن ئېڭىشكەندە ، مېھمانخانىنىڭ ئىككى بۇلۇڭىدىن ئېتىلىپ كەلگەن ئىككى جۇڭغار ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ باسماغدىۋالدى .

ھايات قالغان جۇڭغارلار ئەسەبىيلەشكەنىدى ، ئۇلار ھەققۇلىنى يەتكۈچە ئۇردى ، ئاندىن بىر ئۆيلۈك تۆت جاننى ئەكېلىپ باغلاپ ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا كېسىلگەن ، تىتىلغان يوتقان - كۆرپىلەر بىلەن كىگىز گىلەملەرنى سۆرەپ كېلىپ دۆۋىلىدى ، بىرسى ئاشخانىدىن بىر كورا زىغىر مېيىنى ئەپچىقىپ بۇ نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە تۆكتى ، يەنە بىرسى ھويلىدىكى ئاتلارنىڭ

غانجۇغىسىدىن بىر دانە ئوتقاشنى سۇغۇرۇپ ئەكىرىپ، ئوت تۇتاشتۇردى - دە، دۆۋلەنگەن نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى. ئوتقاش پاراسلاپ كۆيۈپ، بىردەمدە يوغان گۇلخانغا ئايلاندى، جۇڭغارلار ئايۋان سارايىنىڭ ئىشىكىنى مەھكەم تاقاپ، ھويلىدىكى ئاتلىرىنى يېتىلەپ تالاغا چىقتى ۋە بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان ئوتقا قاراپ قاقاھلاپ كۈلۈشتى.

دەسلەپ ئايۋان ساراي، ئاندىن مېھمانخانا، قەپەس ئايۋانلار چاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئىشىك، دېرىزىلەردىن تۈرۈلۈپ - تۈرۈلۈپ چىققان قاپقارا ئىس بىلەن لاۋۇلداپ كۆيگەن ئوتنىڭ يالقۇنى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. پۈتۈنسۇرۇك بىر ئۆي يانماقتا، لاۋۇلداپ كۆتۈرۈلگەن يالقۇن كۆكتىكى بۇلۇتلارنىمۇ قىزارتىۋەتكەنىدى...

گۈرۈلدەپ يېنىۋاتقان ئاشۇ يالقۇن بىلەن ئاچچىق ئىس - تۈتەك ئارىسىدىن ئادەملەرنىڭ ئازابقا چىدىماي ۋارقىرىغان ئاۋازى، نالە - پەريادى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىر ھازادىن كېيىن ۋارقىرىغان ئاۋازلار توگەپ، يېگانە ئاجىز بىر جاننىڭ — بايا خورلۇققا ئۇچرىغان قىز گۈلدىيارنىڭ ھاياتلىققا تارتىشىپ زارلانغان مۇڭلۇق ئاۋازى چىقتى - دە، توختىدى. ئەمدىلىكتە زور گۇلخان ئىچىدە يېنىۋاتقان قۇرۇق تاختايلار بىلەن ۋاسا - جەگىلەرنىڭ چارسىلداپ كۆيۈشىلا جىملىقنى بۇزۇپ تۇراتتى.

ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا ئاجايىپ قارا كۈنلەر كەلدى! باغۇبوستانلار بىلەن ئاۋات يەرلەر ۋەيرانە خارابىغا ئايلاندى!

ئۈچ كۈنلۈك قىرغىن ۋە بۇلاڭ - تالاڭدىن كېيىن، شەھەر جىمجىت بولۇپ قالدى، پەقەت يۇندا ئىچىپ، ژىن پۇراپ يۈرگەن لالما ئىتلارلا تونۇش بولمىغان كىشىلەرنىڭ غەلىتە پۇراقلىرىنى سېزىشىپ، ئۇ كوچىدىن بۇ كوچىغا يۈگۈرۈشەتتى ۋە ئەنسىز ھاۋشىيتتى.

ئەۋلادتىن ئەۋلاد ياشاپ، ئەسىرلىك تەرەققىياتلاردا گۈللە-

نىپ ، ئاۋانلاشقان گۈزەل شەھەر پۈتۈنلەي خاراب قىلىنغانىدى . ياغاچ ئۆيلەر تامام كۆيگەن بولۇپ ، جەسەتنىڭ قاڭسىق پۇرىقى كۆڭۈلنى ئاينىتاتتى . چالا كۆيۈپ تۈتەپ ياتقان ياغاچلار ئارىسىدىن قاپقارا ئەگرى سۇيى ئېقىپ تۇراتتى .

شۇنداق قىلىپ ، بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدا ۋاڭ ـ چۇڭ بىلەن تولغان ، كىشىلەر بەخىرامان ئۇيان ـ بۇيان مېڭىپ يۈرگەن قەدىمى ئاستانە شەھىرىدە ئەمدى دۆۋە ـ دۆۋە كۈل ـ تۇپراق بىلەن غۇلاپ چۈشكەن تاملارلا قالغانىدى . . .

پەقەت چوڭ گۈزەر يولىدا قەلەندەر سىياقىدىكى قېرىسال بىر ئادەم ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ ، مۇڭ باسقان بۇ جىمجىتلىقنى ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ ئوقۇغان شېئىرى بىلەن بۇزۇپ كېلىۋاتاتتى :

«مۇسۇلمانلارغا ئول كۈن بىر قىيامەت ئەيلىدى ئاشكار ،
ئۆلۈكلەر كوچىدا سانسىز ياتار ياۋەيلىتا ئىزھار .
ئىگىسىز قىز ـ ئوغۇللار ھەم گۈدەكلەر خار ـ خەس يەڭلىغ ،
بۇلارغا رەھىم ئېتىپ ئاش ـ نان بېرەرگە قايىداۇر غەمخار .
كوچىلار سەل بولۇپ ئاققان مۇسۇلمانلار قانى بىر دەريا ،
كۆيۈپ ياخشى ئىمارەتلەر نادامەتلەر قىلۇر سەدبار .
خوجامدا رەھىمۇ شەپقەت يوق مۇنىڭدەك خارۇ ـ زىللەتكە ،
بۇلارنىڭ ئىنتىقامىنى ئالغۇسىدۇر قادىرۇ ـ جەببار . . .»

شۇنداق ، ئۇلۇغ زەرەپشان دەرياسىدىن شىمال ۋە جەنۇبقا ماڭىدىغان ، كۆپ ئەسىرلەردىن بېرى باي كارۋانلار ئۈزلۈكسىز ئۆتۈپ تۇرغان ئاۋات يوللاردا جوڭغارلار قىرغىنىدىن كېيىن ھەرىكەت بىردىنلا توختىغانىدى . يول ئۈستىگە سېلىنغان دۇكانلار ۋە كارۋان سارايلار بوشاپ قالدى ، ئىشىك ـ دەرۋازىلىرى بىلەن رام ـ كېشەكلىرى بۇزۇپ تاشلانغان ، چالا كۆيگەن

ئۆي - ئىمارەتلەر چۆلدەرەپ ، كۆڭۈلسىز بولۇپ قالغانىدى . ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى تازىلاپ سۇ چىقىرىدىغان بىرەر ساخاۋەتچى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، سۇغۇرۇلماي تاشلىنىپ قالغان گۈزەل باغلار قۇرۇشقا باشلىدى . بۇ يوللارنىڭ ھەممىلا يېرىدە قاغا - قۇزغۇنلار بىلەن لالما ئىتلار سۆرىگەن ئادەم سۆڭەكلىرى ياتاتتى . . .

بەشىنچى باب

شىرقىراپ چۇشۇۋاتقان قان ئاۋازى

1

پۇتۇن شەھەرنىڭ كۆزى ھېسابلىنىدىغان خانلىق ئوردىسى بىلەن چاھار باغلىرى بوگۇن باشقىچە جانلىنىپ كەتتى. يېڭىلا كۆتۈرۈلگەن كۈز قۇياشى ھەيۋەتلىك ئوردا تاملىرىنىڭ كۇنگۇرە-لىرىدىن ئۆتۈپ ، چىنار ۋە ئارچا دەرەخلىرىنىڭ سارغىيىشقا باشلىغان ياپراقلىرىدا جىلۋە قىلاتتى . دەرەخلەر ئارىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان راۋاقلارنىڭ كۆركەم قۇببىلىرى بىلەن ئوردا مەسچىتىنىڭ قامەتلىك مۇنارلىرى كۆن نۇرىدا تېخىمۇ تاۋلى-نىپ ، جۇلا چېچىپ تۇراتتى . ئوردىنىڭ كۇنگۇرىلىك ئاسارلى-رىنىڭ ئۇيەر-بۇ يەرلىرىدە جۇڭغار لەشكەرلىرى قىلىچ ـ قالقان-لىرىنى چىڭ تۇتقان ھالدا مىدىرلىماي تۇرۇشاتتى .

شۇ تاپتا ، قورغان سېپىلىنىڭ ئۇستىگە چىقىپ تۆۋەنگە قارىغان كىشىگە گويا ئەتراپنىڭ ھەممىسى دەرت ـ ئەلەمنى ئىچىگە يۇتۇپ تىنچ ياتقان كۇمۇش دېڭىزدەك كۆرۈنەتتى .

لېكىن ، بۇ دېڭىزنىڭ ئۇستى تىنچ بولغان بىلەن ئاستى شىددەتلىك ئېقىنلاردەك تىنچ ئەمەس ئىدى . ھېلىلا بوران كۆتۈ-رۈلسە ، دېڭىز يۇزىمۇ شىددەتلىك گۇركىرەپ ، قەھرىلىك دول-قۇنلار بۇ تىنچ ، خىرامان ھالەتنى تىرىپىرەن قىلىۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى .

ئۈشتۈمتۈت ، ھەيدەر باغنىڭ يېنىدىكى ئېگىز پەشتاقنىڭ ئۈستىدە داقا ـ دۈمباقلار گۈلدۈرلەپ ، كاناي ـ سۈنايلار ياڭ-راشقا باشلىدى . بۇنداق جۇشقۇن ، شادىيانە ئاۋازدىن بۈگۈن بۇ يەردە بىرەر تەنتەنىلىك ئىش بولىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

شۇنداق ، بۈگۈن بۇ يەردە ــ تارىختىن بۇيانقى سەئىدىيە سۇلتانلىقىنىڭ خان ئوردىسى ھېسابلىنىدىغان ئاقسارايىنىڭ ئاس-تانىسىدە ئاپاق خوجىغا تاج كىيگۈزۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈش ئالدىدا تۇراتتى . بۇ دەل ھىجرىيە 1088 ـ يىلى رامزاننىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى[1] ئىدى .

باش كۈزنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرى بولغاچقا ، ھەيدەر باغدا ئەي قىلىنغان ئانار ، ئەنجۈر ، پىستە ـ بادام ، گىلاس ، جىنەستە قاتارلىق يەتمىش ئىككى خىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ بەزىلىرى يوپۇرماق تاشلاپ قاداڭشىغان ، بەزىلىرى سېرىق ، قىزغۇچ يو-پۇرماقلىرى بىلەن كۈز شامىلىدا لەرزان شىلدىرلاپ تۇرغان بولسا ، بەزىلىرى تولۇق شىرنە يىغىپ ، مۇرادىغا يەتكەن ئاخىر-قى مېۋىلىرى بىلەن ئەتىگەنكى قۇياش نۇرىدا گۈزەل قىزلار بىلەن ھۆسن تالاشقاندەك ، نازاكەت بىلەن تاۋلىنىپ تۇراتتى .

باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆل بويىغا ياسالغان مەرمەر تاش-لىق شاھ سۇپىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۆستۈرۈلگەن سەبدەگۈل ، ئەنب-ەرگۈل ، ساباگۈل ، مارجانگۈل ، مەخمەلگۈل قاتارلىق گۈل ـ گىياھلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى رەڭدار ھۆسنى ۋە خۇشبوي ھىدى بىلەن باغنى ئۆزگىچە تۈسكە ۋە يېقىملىق پۇراققا تولدۇر-غانىدى .

ئاپاق خوجا ئەنە شۇ شاھ سۇپىغا ئالتۇن ۋە كۈمۈشتىن ياسالغان تەخت ۋە كۇرسىلەرنى قويغۇزغانىدى . يەرگە بولسا ئىران گىلەملىرى سېلىنىپ ، داستىخان تەييارلانغانىدى . داس-

---

① مىلادىيە 1678 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ .

تىخانىغا كۆمۈش قاچىلار ، ئىراقى شىشە ـ قەندەللەر تىزىلغان بولۇپ ، ئۇلاردا ھۆل ۋە قۇرۇق مېۋىلەر بىلەن باشقا ھەرخىل نازۇ نېمەتلەر توشۇپ تۇراتتى .

ئاقسارايىنىڭ ئالدى چوڭ مەيدان ئىدى . بۈگۈن بۇ مەيدانغا شەھەرنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدىن ۋە يۇرت ـ يۇرتلاردىن بولۇپ نەچچە يۈز پۇقرا ئاپاق خوجىنىڭ تاج كىيىش مۇراسىمىغا ھەيدەپ كېلىنگەنىدى .

بۇلارنىڭ ئىچىدە ، باشلىرىغا ئون ئىككى يۆگەملىك يوغان سەللە ئوراپ ، پۇتىغا ئىسكىلاچ مەسە كىيىۋالغان شەھەرنىڭ ئۆلىما ـ مۆتىۋەرلىرى ، ئەڭنىگە بەقەسەم ، مەخمەل تونلارنى كىيىپ ، شايى ـ دۇردۇن روماللارنى بەلۋاغ قىلىپ ئوراپ ، پۇتلىرىغا ئورۇسنىڭ غاس ـ غاس ئۆتۈكىنى كىيىۋالغان سودىگەر ـ تىجارەتچىلەر ۋە بوز ـ ماتا ، سۇلىما ـ شاتىۋارلاردىن ساڭگۇل ـ سۇڭگۇل كىيىملەرنى كىيىۋالغان يىلىڭ ـ يوپۇق ، ئاچ ـ زېرىن دېھقانلار ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار بار ئىدى . ئۇلارنىڭ بايلىرىدىن تارتىپ گادايلىرىغىچە ھەممىسى دېگۈدەك بىر خىل ئالاقزادىلىك ۋە خۇدۇكسىرەش ئىچىدە چۆچۈپ تۇراتتى . دېمىسىمۇ ، كېچە ـ كۈندۈز ئوغرى مۈشۈكتەك تىمىسقىلاپ يۈرۈيدىغان خۇنخور جۇڭغار باسمىچىلىرى بىلەن پىچاقچى سوپىلاردىن يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن بۇ بىچارە خەلق تىرىق قىلغان ئاۋازدىنمۇ ئەندىكىپ ، ئارامخۇدا يۈرەلمەس بولۇپ قالغانىدى .

كۆن چاشگاھ بولغاندا ، جۇڭغار قوشۇنىنىڭ سەركەردە ـ سەردارلىرى بىلەن خوجا ئىشانلارنىڭ پوش ـ پوش سادالىرى ئىچىدە غالدان بىلەن ئاپاق خوجا خۇددى قاڭتۇرۇلغان ئاتتەك غادايغان پېتى چىقىپ كېلىشتى . ئاپاق خوجا ئۈستىگە قىزىل زەرباب تون ، بېشىغا يېشىل مەخمەلدىن تىكىلگەن سەككىز ئالالىق كۇلا كىيىپ ، كۇلانىڭ ئۈستىدىن ئاق شايى سەللە ئورد-

ۋالغاندى . يۇتىدىكى پارقىراپ تۇرغان ئىراقى مەيسە ـ كالاچ ھەر بىر قەدەم ئالغاندا ، « غىرس ـ غىرس » قىلىپ ئاۋاز چىقىراتتى . غالدان بولسا ، ئۇچىسىغا ياندىن ئىزمىلىنىدىغان كۆك مەخمەل پەرىجە كىيگەن بولۇپ ، بېشىدىكى يۇمىلاق ، زۇمـ ـرەت تاشلىق پارقىراپ تۇرغان قالپىقىدىن قارا تۈلكىنىڭ يۇمـ ـران قۇيرۇقى ئېسىلىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ مۇشۇكنىڭكىدەك سارـ ـغۇچ يېشىل كۆزلىرى ھەر تەرەپكە چېچەنلىك بىلەن نەزەر تاشـ ـلاپ تۇراتتى .

غالدان شاھ سۇپىغا چىقتى ـ دە ، ئۇدۇل بىرىپ ئالتۇن تەختتە ئولتۇردى . ئۇنىڭ نەزىرى ئىتتىك ئىدى ، ئۇ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، خۇددى قولغا كۆنمىگەن تاغ بۇركۈتىدەك ئەتـ ـراپتىكى كىشىلەرگە تىكىلىپ قارىغاندا ، كۆزىدىن چاقنىغان سوغۇق ، ئۆتكۈر نۇر كىشىلەرنى ئەيمەندۈرۈۋەتتى . ئاپاق خوجا سىپايى قەدەم بىلەن شىپىرلاپ كېلىپ ، ئۇنىڭ يېنىدىكى كۇـ مۇش كۇرستىن ئورۇن ئالدى . داقا ـ دۇمباق ، كاناي ـ سۇنايـ ـلار قايتىدىن شادىيانىگە چېلىندى ، ئەتراپتىكى مۇلازىملار غالـ ـدان بىلەن ئاپاق خوجىنى ئېمىلەرنىدۇ ۋارقىرىشىپ ئۈچ مەرتىۋە ئالقىشلىدى . كېيىن ئۇلار جىم بولۇپ ، بايىقى شاۋقۇننىڭ ئەكس ساداسى ئوردىنىڭ ئېگىز تاملىرىدىن ياڭراپ تۇرغاندا ، غالداننىڭ ئىشارىتى بىلەن ئۇنىڭ چوڭ سەركەردىسى سىڭگى خۇنتەيجى بىرنەچچە قەدەم ئالدىغا چىقىپ ، خالايىققا سۆزلەشكە باشلىدى ، ئۇنىڭ سۆزىنى تىلماچ مىرزا زەيىندىن جۇراس ئوـ دۇللۇق تەرجىمە قىلىپ تۇردى :

ـــ خالايىق ، بىزنىڭ خاقانىمىز غالدان بوشۇكتۇخان ئاـ ـلىيلىرى ئىككىنچى قېتىملىق تولۇقلانغان «ئەپۇئومۇمى» پەرماـ ـنىنى جاكارلىدى . بۇ پەرماندا «خوتونلار[1] نىڭ دەۋا ـ دەستىگەر

① خوتون — ئۇيغۇر نامىنىڭ موڭغۇلچە كەمسىتىلىپ ئاتىلىشى .

ئىشلىرىغا خوتونلارنىڭ مەھكىمە شەرئىسى مەسئۇل بولىدۇ. دەۋا ئىشلىرىدا خوتونلارنىڭ قازى - قۇززاتلارى كېسىم قىلسا بولىدۇ...» دېيىلگەن. بىز خوتونلارنىڭ ئۆز ئىشىنى ئۆزلىرى ھەل قىلىشى ئۈچۈن، خوتونلارنىڭ ئارىسىدىن چىققان ساغان زالىڭنى[①]قەشقەرىيىگە خان قىلىپ تىكلىدۇق. بۈگۈندىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ پەرمان يولىنى تۇتۇش سىلەر خوتونلار ئۈچۈن شەرتتۇر!...

شۇ سۆزلەردىن كېيىن، غالدان يېنىدىكى كۈمۈش پەتنۇستىن ئەسىرلەردىن بىرى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا مىراس بولۇپ كەلگەن سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئالتۇن تاجىنى ئېلىپ، ئۆز قولى بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ بېشىغا كىيگۈزدى. بۇنداق تەنتەنىلىك، ھاياجانلىق كۆرۈنۈشتىن يۈرىكى ئېرىپ، تىپچەكلەپ كەتكەن ئاپاق خوجا غالداننىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، ئۈچ قېتىم باش ئۇرۇپ تەزىم قىلدى ۋە ئۆزىنى تۇتالماي ئىختىيارسىز سۆزلەپ كەتتى:

— ھىدايەتنىڭ دالالىتى، ئىنايەتنىڭ ھىدايىتى بىلەن بۇ دەرگاھ خىزمىتىگە سەرەفراز[②]بولغانلىقىمدىن خۇشالمەن! پېقىرنىڭ بۇ تەۋەللىككە قايتا كېلىشى ئىنشائاللا مۇشۇ مۇبارەك خىزمەتنىڭ تارتىشى بىلەن بولغان... ئەلھال، سەتەمكار، بەدكارلارنىڭ بىزنىڭ ئۈستىمىزدىكى پىتنە - پاساتلىرىنىڭ يالغانلىقى ئاخىر مانا بۈگۈن بۇ تەنتەنىلىك كۆرۈنۈش بىلەن ئىسپاتلاندى! بىزنىڭ سەلتەنىتىمىز دەۋرىدە، ئالىي نەسەب خوجا - ئىشانلار، ماشايىخ قۇتىب - ئەقتابلار خاتىرجەم ھالدا خۇدانىڭ ئىبادىتىگە مەشغۇل بولغاي ۋە دۆلەتنىڭ قىيامى ئۈچۈن دۇئا قىلىشقاي...

① ساغان زالىڭ — ئاپاق خوجىنىڭ موڭغۇلچە نام - ئاتىقى.
② سەرەفراز — باش بولۇش، ئىگە بولۇش.

ئاپاق خوجا سۆزىنى تۈگىتىپ، تۆۋەندىكى مۇراسىم ئەھلىگە ئۇزاق نەزەر سالدى. ئۇنىڭ تىنىمسىز لىكىلداپ تۇرغان ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ئاستىدىكى قوڭۇر كۆزلىرىدىن غالىبلارغا خاس تەكەببۇرلۇق بىلەن چوڭقۇر قىساسخورلۇقنىڭ ئەسەبىي نۇرى ئەلەڭلەپ تۇراتتى. شاھانە تون ئىچىدىكى ئورتاھال بەستى — بويىدىن بولسا ھېچ كىشىنى مەڭسىتمەيدىغان قوپال غادىيىش بىلەن مەنمەنلىك چىقىپ تۇراتتى.

ئاپاق خوجىنىڭ ئاددىي يۇقرا ئالدىدىكى تەكەببۇرلۇقى بىلەن، ئالتۇن تەخت ئۈستىدە غادىيىپ ئولتۇرغان غالدان سېرىننىڭ ئالدىدىكى خۇشامەتچى، ئىلتىپاتى ۋە بىچارە قىياپىتى ئىسەن بۇقىدا ئانچە ياخشى تەسىرات قالدۇرمىدى. ئۆزىنى ئەزەلدىن «ھەرقانداق ئىنساندىن يۇقىرى، پەقەت خۇدادىنلا تۆۋەن» چاغلايدىغان مۇشۇنداق كەشپۇ كارامەتلىك بىر ئەۋلىيانىڭ ئاشۇنداق بىر بىدئەت ئالدىدا كۈچۈكلىنىشى زادى نېمە ئۈچۈن!؟...

بۇ ئىشلار ئىسەن بۇقىنىڭ كۆزىگە سىغمىسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا پىر — ئۇستازىغا غەلەت پىكىردە بولغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى كايىپ، دەرھال ئەسلىي ھالىتىگە قايتتى. بارلىق ئەيىب گۇناھنى بولسا، ئاۋۇ سۇر ھەيۋە بىلەن ئولتۇرغان بەتبەشىرە غالدانغا ئارتتى، بەلكىم بۇ ئەجۇز — مەجۇس ئاپاق خوجىنى سېھرلەپ ئالغان بولۇشى مۇمكىن.

ئادەمنىڭ نام — نەسەبىي، شان — شۆھرىتى كۆتۈرۈلگەنسېرى، ئۇنىڭ شەيتىنىمۇ بىللە كۆتۈرۈلۈپ بارىدۇ. ھازىر ئاپاق خوجىنىڭ ۋۇجۇدىدا ئۆزلۈكسىز پەيدا بولۇۋاتقان كىبىر، تەمەننا ئەنە شۇ شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسى ئىدى.

ئەمدى ئاپاق خوجىنىڭ يېقىن يارەنلىرى، خاس مۇرىت — مۇخلىسلىرى تۇشمۇتۇشتىن سۆزگە چىقىپ، ئۇزۇندىن بېرى زارىقىپ كۈتكەن بۇ خاسىيەتلىك كۈننىڭ ئاخىرى يېتىپ كەل-

گەنلىكىگە بارىكاللا ئېيتىشتى. ئەڭ ئاۋۋەل، ئاپاق خوجىنىڭ خاس مۇرىتى شائىر مىرزا شاھ خوجا ئالدىغا چىقتى. ئاپاق خوجىدىن بىر نەچچە ياش كىچىك بولغان زىرەك، سۆزمەن بۇ سوپى بېشىغا تەڭگە مۇنچاقلار قادالغان ئۇزۇن كۇلا كىيىپ، ئۇستىدىكى يوللۇق مەللە چاپىنىنىڭ يەڭ ـ ئىتەكلىرىگە ئەلتېرە تۇتۇۋالغانىدى. پۈتىدىكى يوغان ئۆتۈكىنىڭ تۇمشۇقى ئاسمانغا قاراپ تۇراتتى.

ئۇ دەسلەپ قىسقا ـ قىسقا تىنىپ سۆزلىدى:

— ئەي خالايىق، ئەي يارەنلەر، بۈگۈن بۇ ئالتۇن تاجنى كىيگەن كىشى مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ئەڭ ئالىي ھۆكۈمران ھەم پەيغەمبەر ئەۋلادى ھىدايىتۇللا ئىشان — ئاپاق خوجا بولىدۇ. ھەزرىتى پىرىمدەك بۇنداق ئۇلۇغ زاتنىڭ بۇ تەۋەلىككە قايتا كەلگەنلىكى — بۇ دۇنيانىڭ ئىززىتى، ئاخىرەتنىكى نىجاتلىق. بۇ ئەزىزلەر بۇسوغىسىنى تاۋاپ قىلىش — دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سائادىتى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ شۆھرىتى ۋە قۇدرىتى ئالدىدا قۇياشمۇ خىرە بولىدۇ، ئۇ دانالىقتا تەڭدىشى يوق قۇتبۇل ئەقتاب[①]! پېقىرنىڭ بۇ سۆزىنى پەيغەمبىرىمىزنىڭ تۆۋەندىكى ھەدىسى تەستىقلايدۇ: «خۇدانىڭ شۇنداق بەندىلىرى باركى، كۆڭۈللىرى كۈن نۇرىدىنمۇ روشەنرەك، قىلىقلىرى نەبىلەر قىلىقىدەك.»[②] شۇڭا، شەرىئەتنىڭ، تەرىقەتنىڭ، ھەقىقەتنىڭ، ئۇممەتلەرنىڭ گۈل تاجى، ئەۋلىيالارنىڭ سەرھەلقىسى، ئارىفلار[③] سۇلتانى ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ ئاپتابى جىمىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا باراۋەر چۈشكەندۇر، ئۇ زات يولتۇزلىرىنىڭ يورۇقى جىمى

---

① قۇتبۇل ئەقتاب — ئاللانىڭ دۇنياغا يۈز يىلدا بىر كېلىدىغان شۇبھىسىز ۋاستىچىسى.

② پارسچە «ھىدايەتنامە» قوليازمىسىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى 5 ـ بەت.

③ ئارىف — بىلىملىك، دانا.

ـكى كىشىلەرنىڭ دىلىنى ئوخشاش يورۇتقاندۇر ! . . . — مىرزا شاھ خوجا سۆزىدىن توختاپ ، ئۆزىنى سەل رۇسلىدى ، ئاندىن ھاياجان بىلەن يېقىندىن يازغان شېئىرىنى يادقا ئوقۇپ ، سۆزىنى تۈگەتتى :

ئۇكى ، ئەربابى ھىدايەت باشلىرىغا تاج سەن ،
مەۋجلىك دېڭىزلاردۇر ، بىر قەترە دەريايىڭ سىنىڭ ،
قارا زۇلمەت كېچىلەردە سۇبھىنىڭ جۇلاسىدەك ئۆزۈڭ ،
ئېھتىياجلىقتۇر ئالەم يۈزۈڭ يورۇقىغا سىنىڭ !

. . .

ئى پۈتۈننىڭ چېكىدۇر ئەۋجى ھاۋا ئۆزرە كۈن - ئاي ،
ئىككى كەشىڭ توپاسىنى سۈرمە قىلىپتۇر تولۇنئاي ! . . .

ئۇنىڭ سۆزى بىلەن شېئىرى مۇراسىم ئەھلى ئارىسىدىكى ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەر ئىچىدە سوغۇق تەسىر قوزغىدى . بۇنداق ئەسەبىيلەرچە ئېيتىلىۋاتقان مەدھىيە ۋە ئۇلۇغلاش سۆزلىرى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ، ئادەم زاتىغا ئەمەس ، پەقەت بىرلا ئۇلۇغ ئاللاغا ۋە ئۇنىڭ بەرھەق ئەلچىسى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغىلا خاس بولغان تەرىپ - تەرغىباتلار ئىدى . بۇنداق سۈپەت ئىباردىلەر ئاپاق خوجىدەك سوپى ئىشاننى ئۇلۇغلاشقا ئىشلىتىلسە ، بۇ سېپى ئۆزىدىن كۇپۇرلۇق بولاتتى .

توپنىڭ ئىچىدە ئىككى قولى بىلەن ھاسىسىغا تايىنىپ ، دۈمچەرەپ تۇرغان بىر مويسىپىت زادىلا تاقەت قىلالمىدى ، ئۇنىڭ كۈمۈشتەك ئاقارغان ئاپئاق ساقاللىرى تىترەپ ، چەكچەيگەن كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنى چاچراپ تۇراتتى . ئۇ مۇشۇ شەھەردىكى چوڭ جامائەنىڭ ئىمامى — كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ، ئىشەنچىگە سازاۋەر بولغان بارات ئەلەم ئىدى . ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي يېنىدىكىلەرگە زەردە بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى :

— بەتبەخت ، شۇم ئىغىز ! نېمە دەپ بىلجىرلايدۇ ، ئۇ ! ؟ ئۇنىڭ كۇپرانە سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىزمۇ گۇناھكار بولدۇق . بۇ يالغانچىلىق ، ساختىلىق - مۇناپىقلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەسمۇ ! قايسى مۇسۇلماننىڭ ئېيتىدىغىنى ئاۋۋال خۇدا ۋە رەسۇلىللانىڭ سۆزى ، ئاندىن كېيىن مۇجتەھىدلەر[1] بىلەن ئەۋلىيالارنىڭ سۆزى بولسا ، ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، ئۆگەنسە بولىدۇ . لېكىن ، ئاۋۇ رىياكار سوپىدەك گۇمراھلىق بىلەن ئاغزىغا كەلگەننى دېيىش — مۇقەددەس قۇرئان كەرىمگە ، ئىسلام يولى ، ئىسلام ئەقىدىسىگە خىلاپ يول تۇتقانلىق بولماي نېمە ؟ ! پاسىق ماختالسا ، خۇدا غەزەپكە كېلىدۇ ، ئەرش تىترەيدۇ ! ئاللا ئىنسانلارغا مۇنداق بىر تەبىئىيلىكنى ئاتا قىلغان — پەقەت ئۇلۇغ ئاللاغىلا ئىبادەت قىلغان ئادەم ئارام تاپىدۇ ، بارلىق ھەمدۇسانا ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاغىلا خاس ! شۇڭا ھەزرىتى رەسۇلىللا مۇنداق دېگەن : « گەپنىڭ ئەڭ ئەۋزىلى تۆت سۆزدۇر : سۇبھانالللا ، ئەلھەمدۇلىللا ، لائىلاھە ئىللەللاھۇ ئاللاھۇ ئەكبەر »[2] ! — بارات ئەلەم شۇ سۆزلەرنى ئېيتىپ سەل پەسكويىغا چۈشتى . ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ئىككىيلەن ئۇنى چار - چاپ يېقىلىپ چۈشمىسۇن دېگەندەك ، قولتۇقىدىن يۆلىدى . شۇ چاغدا ، ئۇ ئاۋازىنى بۇرۇنقىدەك پەسەيتىپ ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ دۇئا قىلىشقا باشلىدى ، — ئىلاھا ، دىن - شەرىئەتكە ھىدايەت قىلغايسەن ، ئېقىلغا يېقىنلىق بەرگەيسەن ، نادانلىق ، جاھالەت ئازغۇنلۇقتىن يىراق قىلغايسەن . مەرىپەت ھىدايەتچىسى شەمئىنىڭ نۇرى بىلەن ، رىسالەت چىرىغىنىڭ نۇرى بىلەن دۇنيا سائادىتىنى ۋە ئاخىرەت نىجاتلىقىنى بەرگەيسەن . خۇدبىن -

---

① مۇجتەھىد — قۇرئان ۋە ھەدىسكە مۇكەممەل مەنا ئېيتالايدىغان ئۆلىما .

② ئاللانى ئۇلۇغلايمەن ، جىمى مەدھىيە ئاللاغا مەنسۇپ ، بىر ئاللادىن باشقا ھېچ مەبۇد يوق ، ئاللا ھەممىدىن ئۇلۇغدۇر .

خۇدرەيلىك غۇبارىنى ، كىبىر ـ تەكەببۇر تۇزانىنى كۆڭۈللەرد-
ىمىزدىن پاك ـ پاكىز كۆتۈرگەيسەن . ئى خۇدا ، ھەممىگە مۇھەب-
بەت دەرياسىدىن نەسىبە ، شەۋق خەزىنىسىدىن پەيز ئاتا قىل ،
كارامەت بۇيرۇ ! . . .

دۇئادىن كېيىن ، بارات ئەلەم «ئۇھ» دەپ يېنىك تىندى ،
قاپاقلىرى ساڭگىلىغان ئويچان كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئەتراپتا بولۇ-
ۋاتقان ئىشلاردىن ئۆزىنى پىنھان قىلدى .

شۇ چاغدا ، خۇددى «بۇرۇتقا خاپا بولسام ، ساقال چىقتى»
دېگەندەك يەنە بىر رىياكار سوپى شاھ سۇپىغا چىقىپ ، غالدان
بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ ھۇزۇرىغا قاراپ ماڭدى . بۇنداق سىپايى ،
ئەدەپ ۋە ئېھتىيات بىلەن قەدەم بېسىپ كېلىۋاتقان بۇ كىشى
ئاپاق خوجىنىڭ ئەڭ يېقىن مۇخلىسلىرىدىن مەۋلانا موللا نەقى
ئىدى . ئۇ غالدان بىلەن ئاپاق خوجىغا تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ
بولغاندىن كېيىن ، قوڭۇررەڭ ، ساقاللىق يۈزىنى جامائەت تە-
رەپكە بۇراپ ، تەمكىن ، ياڭراق ئاۋازدا سۆزلەشكە باشلىدى :

— خۇدا پىر ـ ھەزرىتىم ئاپاق خوجىغا شۇنداق نۇسرەت
ئاتا قىلغانكى ، ئۇنىڭدىكى پەم ـ پاراسەت ، ئىنساب ـ دىيانەت ،
پەزلى ـ كامالەت ، كۈچ ۋە قۇۋۋەت ھېچقانداق ئىنسان بالىسىدا
تېپىلمايدۇ . ئۇ مۇشۇ سۈپەتلىرى بىلەن قەشقەرىيە مۇسۇلمانلى-
رىنىڭ تەرىقەت ئەقىدىلىرىنى تاكامۇللاشتۇرۇپ ، ئاللانىڭ مۇ-
شەرىپىگە مۇيەسسەر بولدى . ئاللا ئىگەم ئۇنىڭغا بىپايان موغۇ-
لىستان دىيارىدىن لەكمىڭ ـ لەكمىڭ مۇسۇلماننى مۇرىت قى-
لىپ بەردى . مانا بۈگۈن پۈتكۈل قەشقەرىيە دىيارىنىڭ خانلىق
تەختىگە ئولتۇرغۇزدى . ئۇ سەلتەنەت تەختىدە ھەقلىق ئولتۇر-
غۇچى ئۇلۇغ سۇلتان ، زور قەھرىمان ! ئۇنىڭ نەسەبىنىڭ ئالىي-
لىقى كۈندىن روشەن ، ھەسەبىنىڭ[1] كامالى تۈندىنمۇ مەئلۇم-
لۇق ! ئۇنىڭ سايىسى خالىس مۇسۇلمانلار ئۈستىدە قىيامەتكىچە

① ھەسەبى — مەرتىۋىسى ، شان ـ شەۋكىتى .

داۋام قىلىدۇ . ئەمدى ھەممىمىز بۇ پىر - ئەۋلىيارىمىزنىڭ مۇقەددەس سەلتەنەتىگە مۇبارەكبادلىق قىلىپ ، سىزغان سىزىقىدىن چىقماي ، يولىدىن تايماي ، ئاخىرەتلىك ئۈچۈن جان تەسەددۇق ئەيلىگەيمىز . ئۇلۇغ پىر - ھەزرىتى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ، قۇتبۇل ئەقتابى ئاپاق خوجىغا قول بەرمىگەن ، بەيئەت قىلمىغان ھەرقانداق كىشىنىڭ ئىككىلا ئالەملىكى قارادۇر ! بەختىمىزگە ئۇلۇغ ئاللا بۇ زاتنىڭ ئۆزىنى سالامەت ، دۈشمەنلىرىنى مالامەت قىلغاي ! . . .

مەدھىيە - ماختاش ، ئۇلۇغ گەپ - ئۇلۇغ سۆزلەر ئەنە شۇ يوسۇندا خېلى ئۇزۇن داۋام قىلدى . بۇ سۆزلەردىن ئاپاق خوجا ھۇزۇرلىنىپ ، بەئەينى شېرىن مەي ئىچكەن ئادەمدەك كەيپى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . لېكىن ، تۆۋەندە — مەجبۇرىي قاتارغا تىزىلىپ ئۆرە تۇرغۇزۇلغان مۇراسىم ئەھلى ئىچىدە بولسا ، بەزىلەرنىڭ غىدىقى كەلدى ، بەزىلەرنىڭ غەزىپى ئۆرلىدى ، بەزىلەر پىسەنتكە ئالمىدى . بارات ئەلەمگە ئوخشاش ئاق - قارىنى پەرق ئېتىدىغان ئوقۇمۇشلۇق ، ئىمانى كامىل ئادەملەر بولسا ، چىدىغۇسىز ئاچچىق يۇتتۇۋالدى . ئەگەر شۇ تاپتا ، ئۇلار ئاچچىقىنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋەتسە ، بەلكىم مەدھىيە ، ئۇلۇغ سۆزلەرگە تولغان بۇ تەنتەنىلىك مەيدان قارغىشقا كۆمۈلۈپ ، ئۆرە - تۆپە بولۇپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى . لېكىن ، ئۇلار ئاچچىقىنى ، ئەلەمىنى كەڭ قورساقلىق بىلەن ئىچىگە يۇتتى . چۈنكى ، بۈگۈندىن ئېتىبارەن ، پۈتكۈل قەشقەرىيە تەۋەسىدە نامازدا ئوقۇلىدىغان خۇتبە ۋە ھاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغان تامغىلار ئەنە شۇ ئاپاق خوجىنىڭ ئىسىم - سۈپەتلىرى بىلەن بېزىلەتتى ، ئۆز ۋاقتىدىكى سەئىدىيە خاندانلىقىغا قاراشلىق پۈتكۈل ئەل ئاشۇ كاتتا ئىشانغا قاراشلىق بولاتتى .

2

بىر كۈنىنىڭمۇ خۇددى ئىللىق قۇياش چاقنىغان يورۇق چېغى ۋە ئاي - يولتۇزسىز سۇرلۇك قاراڭغۇ ۋاقتى بولغانغا ئوخشاش، بايىقى تاج كىيگۈزۈش مۇراسىمىنىڭمۇ ماختاش سۆز- لىرى بىلەن مەدھىيە شېئىرلىرىغا تولغان تەنتەنىلىك كۆرۈنۈش- لىرى ئاخىرلىشىپ، دەھشەت باسقان قورقۇنچلۇق مەنزىرىلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى.

ئاپاق خوجا قولىدىكى ئالىي ھوقۇقنىڭ سىمۋولى بولغان ئالتۇن سەۋلىجاننى شىلتىپ تۇرۇپ، يېنىدىكى مۇلازىملىرىغا ۋارقىرىدى:

— ھەپسە - زىندانلاردىكى بارلىق گۇناھكار ئازغۇنلار، تۇزكور مۇرتەدلەر ئېلىپ چىقىپ سازايى قىلىنسۇن!

مانا بۇ — ئاپاق خوجىنىڭ خانلىق تاجىنى كىيىپ، ئالتۇن سەۋلىجاننى شىلتىپ، شاھ سۇپىدا گىدىيىپ ئولتۇرۇپ، تۇنجى قېتىم چۈشۈرگەن خانلىق يارلىقى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، ئۇنىڭ كەيپى چاغ، ئاۋازى ياڭراق، كۆزلىرى ئويناق ئىدى. ھوقۇقنىڭ سۈرى، سەلتەنەتنىڭ ھۇزۇرى ئۇنى ئاشۇنداق قال- تىس ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغانىدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، ئاق سارايىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن يالاپ چىد- قىلغان بىر مۇنچە مەھبۇسلار شاھ سۇپىنىڭ ئالدىغا قاتار تىزىلد- دى. ئۇلارنىڭ قوللىرى ئارقىغا باغلىنىپ، بوينى قىل ئارغامچا بىلەن بىر - بىرىگە زەنجىرسىمان چېتىۋېتىلگەنىدى. ئۇلارنىڭ كىيىملىرى يىلىڭ ۋە يىرتىق، پۇتلىرى يالاڭ ئاياغ ئىدى. تاياق زەربىدىن ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك پۇت - قول، باش - كۆزلىرى ئىششىپ، كۆكىرىپ، ئادەم تونۇغۇسىز ھالغا كېلىپ قالغاند- دى. ئۇلار بىر نەچچە كۈندىن بېرى قورساق تويغۇدەك، بەدەن

ئىللىغۇدەك بىر نەرسە يېمىگەچكە ، كۆزنىڭ ئاچچىق سوغۇقىدا
غالىلداپ ، يېڭى خاقاننىڭ ھۆكمىنى تېزرەك ئاڭلاشقا تەقەززا
بولۇپ تۇرۇشاتتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى سەكسەن ئىككى ئادەم
بولۇپ ، ئىسمائىلخان خاندانلىقىنىڭ ھەربىي ، مۇلكىي ئەمەل-
دارلىرى ۋە يۇرت مۆتىۋەرلىرى ، شۇنداقلا ، ئاپاق خوجىنىڭ
دىن ـ شەرىئەت يولىدىكى مەزھەپ رەقىبلىرى ئىدى . بۇلار بۇ
يەردە تۇرغان ئاۋام خەلقنىڭ ھەممىسىگە تونۇشلۇق ئىدى . شۇ-
ڭا ، بايا ئۇلار يالاپ چىقىلغاندا ، خۇددى دەھشەتلىك بوران خەلق
توپىنى ئارىلاپ ئۆتكەندەك ، پۈتۈن ئالىمان گۇرۇلدەپ كەتتى .
ھەممىنىڭ نەزىرى ئۆرۈلۈپمۇ - چۆرۈلۈپمۇ ئاشۇ بىچارە مەھ-
بۇسلارغا تىكىلىپ قالغانىدى

— ئەي خالايىق ! — دەپ يەنە سۆز باشلىدى ئاپاق خوجا
قولىدىكى سەۋلىجاننى ئوينۇتۇپ تۇرۇپ ، — ئالدىڭلاردا شۇم-
شەرەپ تۇرغان بۇ ئاسىي گۇناھكارلار يېڭى خاندانلىقىمىزنىڭ
ئەشەددىي دۈشمەنلىرى ، ئۇلار يوقالمىسا جاھان تىنچىمايدۇ ، رە-
ئىيىيەگە ئامانلىق بولمايدۇ . چۈنكى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى لەنەت-
گەردى قارا يۈرەكلەر ، ئىشەنمىسەڭلار بىز ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى
كۆرۈپ باقايلى ! — ئۇ يېنىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان بىرنەچچە
سوپى جاللاتلارغا ئىشارە قىلدى ، — قېنى ، جازانى باشلاڭلار !

ئاپاق خوجىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن تەڭ موللا ساقى ،
موللا شاھباز ۋە دەرۋىش خوجا قاتارلىق يەتتە ـ سەككىز سوپى
ئورۇنلىرىدىن سەكرەپ تۇرۇشتى . ئۇلار تەختكە يېڭى ئولتۇر-
غان ئۇلۇغ خانى ئالدىدا ئۆزلىرىنىڭ سادىق قۇل ، سەممىي
چاكارلىقلىرىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، يەڭلىرىنى شىمايلاپ ، خەن-
جەرلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ،تۇتقۇنلارنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە
ئۇلارنى شۇ جايىدىلا بوغۇزلىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئۇلارغا قادال-
دى . ئۇلارنىڭ مۇنداق تەلۋىلەرچە قاراشلىرىدىن قانداقتۇ ئۆك-
تەملىك ، ھەتتا يوشۇرۇپ بولماس بىر خىل ئىچى قارىلىق بىلەن

خۇنخورلۇق چىقىپ تۇراتتى .

ئۇلارنىڭ ئىككىسى بىردىن مەھبۇسنى باسماداپ ، مەيدانـ ـنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى تۇگمەن بېشىغا ئېلىپ چىقتى . بۇ تۇگمەن ئەزەلدىن خانلىق ئوردىسىنى ئۇن بىلەن تەمىنلەيدىغان بىردىن ـ بىر ئەسلىھە ئىدى . بۇگۈن بولسا ، بۇ يەر قانلىق جازا مۇنبىرىگە ئايلىنىش ئالدىدا تۇراتتى .

دەرۋىش خوجا بىلەن موللا ساقى ئالدى بىلەن ئاستانە شەھەرنىڭ سابىق ھاكىمى ھەيدەر بەگنى يەلكىسىدىن بېسىپ ئوڭدىسىغا ياتقۇزدى ـ دە ، ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە كۆكسىگە خەنجەر ئۇرۇپ كۆكرىكىنى ئاچتى ، قوۋۇرغىسىنىڭ تېگىگە قولىنى تىقىپ يۈرىكىنى ئۇزۇۋالدى ۋە تېخىچە لىپىلداپ ، قىپقىزىل مارجاندەك قان تامچىلىرى تەپچىپ تۇرغان ئىسسىق يۈرەكنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئاۋۋال ئاپاق خوجىغا ، ئاندىن خالايىققا كۆرسەتتى .

ئۇلارنىڭ قانلىق قولىدىكى ئالمىدەك يۈرەكتىن ئىسسىق ھور كۆتۈرۈلەتتى ، بۇ كۆرۈنۈش كىشىلەرگە گويا قىپقىزىل يېنىپ تۇرغان چوغلۇق مەشئەلنىڭ نۇر زەرلىرىدەك بىلىنىپ كەتتى .

جاللاتلار ئاغزى بۇرنى ئېتىلگەن تۇتقۇنلارنى تۇگمەن بېشىـ ـدا ئارقا ـ ئارقىدىن ياتقۇزۇپ ، بىر ـ بىرىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ خەنجەر ئۇرۇشقا ۋە يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ نامايىش قىلىشقا باشلىدى . كۈن قايرىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ، سەكسەنگە يېقىن مەھبۇسنىڭ كۆكسى تىلىنىپ ، يۈرىكى سۇغۇرۇپ ئېلىندى . بۇ چاغدا ، تۇگمەن تېشى سۇ بىلەن ئەمەس ، ئادەمنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن ئايلىنىشقا باشلىدى . شىرقىراپ چۇشۇۋاتقان قان ئاۋازى باغدىكى ئۇچار قۇشلارنىمۇ ھۇركۇتۇۋەتكەنىدى . بۇرۇن گۇل ـ گىياھ ، مېۋە ـ چېۋىلەرنىڭ پۇرىقىدا خۇش ھىد چېچىپ تۇرغان باغ ھاۋاسى ئەمدى ئادەم قېنىنىڭ بىخسىپ تۇرغان ھىدى

بىلەن ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئاينىتاتتى.

قان ئۆيۈتمىسى ئىچىدە تېخىچە ھاياتقا قىيماي لىپىلداپ تۇرغان ئاتەش يۈرەكلەر يوغان بىر پەتنۇسقا دۆۋىلەنگەندى. ئاپاق خوجا بۇنى غالدان بىلەن ئۇنىڭ سەركەردىلىرى ئۈچۈن تەييارلانغان بۈگۈنكى شاراب زىياپىتىنىڭ قورۇمىسى قىلىپ بەرمەكچىدى.

تىپىرلاپ تۇرغان ھەر بىر جانغا خەنجەر ئۇرۇلۇپ، يۈرىكى سۇغۇرۇپ ئېلىنغاندا، بۇنداق مۇدھىش، قاباھەتلىك مەنزىرىگە قاراپ تۇرغان ھەر بىر ئادەمنىڭ كۆزىگە قاراڭغۇچىلىق تىقىلىپ، يۈرىكى ئاغزىغا كەپلىشىپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى چىداپ تۇرالماي كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغان بولسىمۇ، لېكىن دەسلەپ كۆرگەن ئاشۇ مۇدھىش مەنزىرە ھامان ئۇلارنىڭ كاللىسىدا تەكرارلىنىپ، جېنىغا ئارام بەرمەيتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە نۇرغۇنلىرى كۆڭلى ئاينىپ قەي قىلىۋەتتى، نۇرغۇنلىرى بولسا، نېرۋىلىرى چىداشلىق بېرەلمەي ھوشىدىن كەتتى. ھەتتا شاھ سۈپىسىنىڭ بىر بۇرجىكىدە قاراۋۇللۇققا تۇرغان ئىسەن بۇقىنىڭمۇ يۈرىكى خۇددى بىرى سوغۇق قول بىلەن مۇجۇۋاتقاندەك يېقىمسىز ئاغدى. بىر ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ ئائىلىسىگە شەپقەت قولىنى سوزۇپ ساخاۋەت كۆرسەتكەن ھەيدەر بەگدەك مۇرۇۋۋەتلىك ئادەملەرنىڭ كاج تەقدىر تەرىپىدىن بۇنچىلىك شەپقەتسىزلەرچە جازالىنىشى ئىسەن بۇقىنى قارا باسقاندەك ئېزىپ، گەرەخ قىلىپ قويدى. ئۇلار ھەرقانچە گۇناھ قىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇلارغا بۇنداق قېلىپىدىن چىققان دەھشەتلىك جازا بېرىپ سازايى قىلىشنى ئۇ ئانچە راۋا كۆرمەيتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ رەڭگى تاتىرىپ، يۈز مۇسكۇللىرى سېزىلەرلىك تىترەشكە باشلىدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۆزىدىن ئون نەچچە قەدەم نېرىدا شاھانە سۇر ـ سالاپەتتە ئولتۇرغان ئاپاق خوجىغا چۈشۈشى بىلەن دەرھال ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ، بايىقىدەك

خىياللارغا بېرىلىشىنىڭ ئۆزى بىر خىل گۇناھ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. چۈنكى، ئۇنىڭ نەزىرىدە، پىر - ئۇستازى ئاپاق خوجا ھەرگىز خاتا قىلمايتتى. ئۇنىڭ سۆزىگە، قىلغان ئىشىغا شەك كەلتۈرۈش — بىرخىل ساداقەتسىزلىك ھەم ئازغۇنلۇق ھېسابلىناتتى.

ئىسەن بۇقا شۇنداق ئىزتىراپلىق خىياللار ئىلكىدە تۇرغان-دا، ئارقا تەرەپتىن كىمدۇر بىرسى ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ تۇ-رۇپ، خىسراۋ دېھلەۋىنىڭ ئىككى مىسرا شېئىرىنى ئوقۇپ ئارام تاپقاندەك بولدى:

«ئۆزگىنى يېيىشتىن كىمكى بولسا شات،
بۆرە دېگىن ئۇنى، دېمە ئادەمىزات!»

ئىسەن بۇقا ئارقىسىغا قايرىلىپ، كۆزلىرى بىلەن شېئىر-ئوقۇغان ئادەمنى شۇنچە ئىزلەپمۇ كىم ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى. ئەمما شېئىر ئۇنىڭ يۈرىكىگە شۇ پېتى ئورناپ قالدى.

تۇتقۇنلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىرى قالدى، بۇ ئىسمائىل خان-نىڭ ئەمىركەبىرى ھاۋازبەگ ئىدى. ئۇ كۆز ئالدىدا يۈز بەرگەن بايىقى مالامەتلەرنى كۆرۈپ، ئۆزىنى تۇتالماي، ئاپاق خوجا بى-لەن جاللاتلارغا تىل سالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئاغزىغا پاختا تىقىلىپ، بېشى ئىنچىكە شوينا بىلەن قاتتۇرۇۋېتىلگەنىدى.

غالدان ئۇنى ئۆز ئالدىغا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇق قىلدى. بىر نەپەر جۇڭغار چېرىكى بىلەن ئىككى پىچاقچى سوپى ئۇنى دۈشكەللىگىنىچە غالداننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. غالدان ئۇ-نىڭغا بېشىدىن - پۇتىغىچە سەپسالدى. يېشى ئەللىككە يېقىنلاش-قان، دوغىلاق، بۇقا بويۇن، ئىككى مەڭزى قىپقىزىل، ساقال-لىق، قامەتلىك بۇ ئادەم بەئەينى تۆمۈر باغلاقتا چۈشكەن شىر-دەك ئۆرىدەپ، يۇلقۇنۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قاپقىدىن قار يې-

غىپ، غەزىپىنى باسالمىغاندەك سوغۇق - ئۆمسە كۆرۈنۈشى ھەم ئۆتكۈر كۆزلىرىدە قادىلىپ قاراشلىرى قانداقتۇر ئالاھىدە غەيرەت - شىجائەت بىلەن باتۇرلۇقنى ئىپادىلەپ تۇراتتى. ئۇ ئەتىگەندىن بېرى ئۆزىنىڭ خانلىقىنى كۆز - كۆز قىلىپ تۇرغان ئاپاق خوجىنى نەزىرىگىمۇ ئالمىدى، غالداندەك جۇڭغار كاتتىسىنىڭ ئالدىدىمۇ ئۇنىڭ ھالىتى بىنەزەر ئىدى.

غالدان تىلماچ ئارقىلىق ئۇنىڭ بىلەن تىل تېپىشقا ئۇرۇندى:

— مەن سىزنىڭ باتۇر، قەيسەرلىكىڭىزنى ئۆتكەنكى جەڭلەردە كۆرگەن. مەن سىزدەك تۇرگۇن، غورۇرى كۈچلۈك باتۇرلارغا ئامراق. ئەگەر خالىسىڭىز، مەن سىزنىڭ بىر قوشۇق قېنىڭىزدىن كېچىمەن، بىزگە ئىشلەپ بەرسىڭىز، بۇنىڭ بەدىلىگە سىزنى چەكسىز بەختكە چۆمدۈرىمەن.

— نېمە؟! سەن مېنى نېمە كۆرۈپ قالدىڭ!؟ — دېدى ھاۋازبەگ قىلچە ئاياپ تۇرماي، — سەن دېگەن بەخت يۇرتۇمنىڭ خارابىلىكلىرى ئۈستىگە، قېرىنداشلىرىمنىڭ جەسەتلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان بەخت ئەمەسمۇ؟! سەن مېنى شۇلارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۇسسۇل ئوينا دېمەكچىمۇسەن!؟ بۇنداق ئىشلارنى ماۋۇنىڭغا ئوخشاش، — ھاۋازبەگ بىگىز قولى بىلەن ئاپاق خوجىنى كۆرسەتتى، — تۇزكور، ئاسىي، مۇناپىقلار قىلىدۇ. مۇناپىق دېگەننىڭ ئىمانى بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئىمانى بولمىغاچقا، ساڭا ئوخشاش باسقۇنچى قانخورلارنى تىنچ ياتقان ئەلنىڭ ئۈستىگە باشلاپ كەلدى!

— ئاغزىڭنى يۇم مۇرتەد! — ئاپاق خوجا چىچاڭشىپ كەتتى، — بىنەۋكەتى غالدان ئالىيلىرى ساڭا ھىممەت كۆرسىتىۋاتسا، سەن كۆڭلى قارا نېمانداق ئۆزۈڭنى بىلمەيسەن! سەن دېگەن ھازىر بىزنىڭ نەزىرىمىزدە ئاجىز بىر چۈمۈلە، بارمىقىمىز بىلەن مۇشۇنداقلا بېسىپ قويساق تۈگۈشىسەن. ئەمما،

غالدان ئالىيلىرى سېنى قۇتقۇزۇپ قالماقچى ، سېنى بەختكە ئېرىشتۈرمەكچى ، سەن بۇنداق مېھىر ـ شەپقەت بىلەن ھىممەتـ نى ئىسمائىلدىن كۆرگەنمۇ ؟ ئىسمائىل ساڭا بۇنچىلىك جان كۆيدۈرگۈدەك نېمە قىلىپ بەرگەن ، ئېيتقىنا ، نېمە قىلىپ بەرگەن ؟

ھاۋازبەگ ئاپاق خوجىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى ، ئۇ ـ نىڭ تېخىمۇ ئوغىسىنى قايىنتىپ ، تىتاڭ تومۇرىغا تېگىش ئۇ ـ چۇن ئەتەي مۇنداق دېدى :

— ئىسمائىلخان ئادىل پادىشاھ ، ئۇلۇغلار : «ئادىل پادى ـ شاھنى قارغاش ئالىيجانابلىققا خىلاپ» دەپ تەلىم بەرگەن . شۇڭا ، مەن ئۇنىڭ ئۇچۇن يۈرىكىمنى ئالقىنىمغا ئېلىپ قويۇپ خىزمەت قىلدىم ، ئۇ ھاياتلا بولىدىكەن جېنىمنى يەنە داۋاملىق تەسەددۇق قىلىمەن . مۇبادا ، مەندىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتسە ، قەبرىسىگە بىر قەۋەت چاۋامنى يوپۇق قىلىپ ياپىمەن ! سەن بۇنىڭ سىرىنى چۈشەنمەيسەن ، ھىدايىتۇللا ، چۈنكى سەن ئادەم ئەمەس ، سېسىق ئەۋرەزدىن چىققان زەھەرلىك چايان ـ سەن ! . . .

— سەن . . . سەن . . .

ئاپاق خوجا ئەلەمدىن بوغۇلۇپ نېمە دېيىشىنى بىلمەي دۇ ـ دۇقلاپ قالدى . شۇنچە كۆپ ئاددىي پۇقرا ئالدىدا ئاشكارا ئاڭلى ـ غان بۇنداق ئېغىر تىل ـ ئاھانەت ئۇنىڭ سەزگۈر كاللىسى بىلەن چېچەن تىللىرىنىمۇ كارغا كەلمەس قىلىپ قويغانىدى . ئۇ قولىدىكى سەۋلىجانىنى شىلتاپ ئەتراپتىكىلەرگە دوق قىلدى :

— نېمىگە قاراپ تۇرىسىسەن ، بۇ زۇۋاندارنىڭ تىلىنى ئۇجۇقتۇرۇش !

ئەسەبىيلەشكەن ئىككى سوپى كالا بوغۇزلايدىغان پىچاقلى ـ رىنى ھاۋاز بەگنىڭ كانىيىغا تىرەپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ جان يېرى بىلەن قورسىقىغا ئىككى ـ ئۈچنى تىزلىۋەتتى . ئاغرىق دەستى ـ

دىن ئۇ يېرىم پۈكلىنىپ ، لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى ۋە بىر ئازدىن كېيىن ئۆزىنى رۇسلاپ ، تېخىمۇ دەرغەزەپ بولۇپ سۆز-لەشكە باشلىدى :

— ھەي مۇناپىق ھىدايىتۇللا ، سەن ھازىر قان - يىرىڭ ئىچىدە قالغان خەلقنىڭ ئىچىنىشلىق نالىسى ، سوپى - ئىشانلار-نىڭ ھۆكمەت ساداسى ، قالماق باسقۇنچىلىرىنىڭ رەھىمسىز نەي-زىسى ئاستىدا يۇرت سوراۋاتىسەن ! لېكىن شۇنى بىلىپ قويكى ، خەلققە كۈلپەت يەتكۈزىدىغان ، ئۆز نەپسى ئۈچۈن باشقىلارغا زىيان - زەخمەت كەلتۈرىدىغان ھەر قانداق نائىنساپ باشلامچى — بەتنىيەت قاراقچىدۇر ! بۇنداق قاراقچىلار ئادەمنىڭ بەدىنىگە قونۇۋېلىپ ، پاشىغا ئوخشاش زەھەردەك چاقسىمۇ ، لېكىن ئۇ بىر شاپىلاق بىلەن تەييار بولىدۇ . بەك گىدىيىپ كەتمە ، سېنىڭ تەقدىرىڭمۇ شۇنداق . چۈنكى ، ئەزەلدىن كەلگەن ھېكمەت شۇ : ئىنەك كۆرگەننى موزايمۇ كۆرىدۇ !

ئاپاق خوجا ئەلەمدىن تىترەپ كەتتى ، ھاۋازبەگنىڭ ئاچچىق سۆزلىرى بەئەينى زەھەرلىك ئوقتەك ئېتىلىپ ، ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتكەنىدى . ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ ، موللا شاھباز بىلەن دەرۋىش خوجىغا بۇ بالا تەككۈر شۇم ئېغىزنى كۆزدىن يوقىتىشقا بۇيرۇدى ، ئۇ ئىككىسى ھاۋاز-بەگنىڭ بوينىغا ئارغامچا سېلىپ سۆرىگىنىچە شاھ سۇپىنىڭ يېنىدىن ئېلىپ ماڭدى .

بۇنىڭلىق بىلەن ھاۋازبەگنىڭ ئاغزى يەنە بېسىلمىدى ، ئار-غامچا بوغقان گېلى قىسىلىپ تۇرسىمۇ ، لېكىن چىڭقىلىپ ، كۆچەپ چىققان ئاۋازى يەنە خېلى يەرلەرگىچە ئاڭلىنىپ تۇردى :

— قېرىنداشلار ، يۇرتداشلار ، بىز ئارمان بىلەن كەت-تۇق ، قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمىدى . . . ئەجدادىمىز قان - تەر بەدىلىگە بەرپا قىلغان زېمىننى قاغا - قۇزغۇنلارغا تارتقۇ-زۇپ قويدۇق . . . لېكىن سىلەر ئۇنداق ئەمەس ، نۇرغۇن

ئىشنى كۆردۈڭلار ، بىلدىڭلار . . . سىلەر نى ـ نى ئىشلارنى قىلىسىلەر ! . . .ئەۋلادلىرىمىز ئۆز تۇپرىقىدا ئاققان ئىسسىق قانلارنى ھەرگىز ئېسىدىن چىقارمايدۇ ! . . .

ئۆلۈمگە قاراپ كېتىۋاتقان ھاۋازبەگنىڭ ئاۋازىدىن ، ئاھاڭىدىن ھەسرەت ـ نادامەتنىڭ ئاچچىق دۇتى ئۆرلەپ تۇراتتى ، بۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان خەلق توپى قاتتىق بىر تەۋرەش ئىچىدە تولغاندى ، بۇنداق تولغىنىش ئۆز ئارىسىدىن ۋاقىتسىز كېتىۋاتقان شۇنچە كۆپ ئېسىل ئوغلانلىرىغا كۆزى قىيمىغان بەختسىز خەلقنىڭ چېكى يوق زۇلۇم ـ پاجىئەگە چىداپ تۇرالماي ئۆزىنى ئېتىشى ۋە ئۇنىسىز ھازا بىلەن يۈرەكلىرىدىكى ئاچچىق زەردابلارنى چىقىرىشى ئىدى . . .

غالدان ھاۋازبەگنىڭ سۆرىلىپ كېتىۋاتقان مەزمۇت تېنىغا ، ئوت چاچراپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىگە قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى . ئۇ تىلماچ ئارقىلىق ھاۋازبەگنىڭ بايىقى سۆزلىرىنى ئوقۇپ ، ئۇنىڭ يالغۇز باتۇرلا ئەمەس ، بەلكى يۇرت ـ خەلقى ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلغان ۋىجدانلىق ئادەم ئىكەنلىكىنى ، بۇنداق ئادەملەرگە تەڭ كېلىشنىڭ تەسلىكىنى ، بۇنداق ئادەملەرنى بويسۇندۇرۇش خۇددى تۆمۈر قۇلۇپنى ياغاچ ئاچقۇچ بىلەن ئاچقىلى بولمىغاندەك مۇشكۇل ئىش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . . .

كۈن پاتتى ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىر كۈنمۇ ئاخىرلاشتى ، بۇ كۈن خاندىن تارتىپ پۇقراغىچە ، گادايدىن تارتىپ زەردارغىچە ئۇنتۇلماس كۈن بولدى . چۈنكى ، بۇ كۈنى بۇ يەردە ئەقىل ـئىدراك بىلەن ئىنسانىي مېھىر ـ شەپقەت ئۈستىدىن جاھالەت ۋە زوراۋانلىق كالتەكى ھۆكۈمرانلىق قىلغانىدى . . .

ئالتىنچى باب

كۆيگەن جاھان

1

يەنە شۇنداق بىر كۈن باشلاندى . ھەممە يەرنى ۋەھىمە ، غۇربەتچىلىك قاپلىغانىدى . رەستە ـ بازارلار شاۋقۇن ـ سۈرەنسىز ، كىشىلەر جىمغىنا سودا ـ سېتىق قىلىشاتتى .

ئىسەن بۇقا سوڭسىز كەشىنى شاقىلدىتىپ كارۋان سارىيى ئالدىدىكى سەينادىن ئۆتتى ، ئاندىن ياندىكى بازارغا بۇرۇلۇپ ، كاللا ـ پاچاق ساتىدىغان دۇكاننىڭ ئالدىدا توختىدى . دۇكاننىڭ ئالدىدىكى پېشايۋاندا قوي ۋە قوچقار كاللىلىرى ، جىگەر ، بۆرەك ۋە ئۆپكە ـ قېرىنلار دۆۋىلەگىلىك تۇراتتى . يوغان ياغاچ تۇڭدا ئىت ـ مۇشۇكلەرگە دەپ تاشلاپ قويغان بەز ۋە ئۈچەي ـ قېرىن تاشلاندۇقلىرى تۇراتتى . تۇڭ ئۇستىدە يېشىل ، كۆك رەڭ چىۋىنلەر غۇژۇلداپ كەتكەنىدى .

ئىسەن بۇقا دۇكاننىڭ ئالدىغا قويۇلغان ئېگىز پۇتلۇق بەندىڭگە كېلىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا بىر نەچچە دېھقان بىلەن شەھەر كاسىپلىرى زاسۇي ئىچىپ ئولتۇراتتى ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى ئۈزۈنچاق تاماق شىرەسى مەينەتلىكىدىن ئەسلىي رەڭگىنى يوقاتقانىدى ، لېكىن تېگى ـ تېگىگە سىڭىپ كەتكەن ماي ۋە يىلىكتىن ھېلىلا سىرلانغاندەك پارقىراپ تۇراتتى . جوزا

ئۈستىدە تېرىق، ئارپا ۋە قوناق نېنىنىڭ يۇقۇندىلىرى بىلەن بۇلغانغان ياپپاڭ ھېجىر ـ تاۋاقلار دەستە ـ دەستە تۇراتتى، پاكىز غاجىلىنىپ ئاپئاق بولۇپ كەتكەن چوقا، شىراق سۇڭەك-لىرى ھەممە يەردە چېچىلىپ تۇراتتى.

ئىسەن بۇقا بىر قاچا زاسۇي ئېلىپ، بېلىگە تۇگۇپ كەلگەن يېرىم زاغرىنى ئۇششاق ئۇۋۇتۇپ چىلىدى، ئاندىن ئۇرۇك ياغد-چىدا ياسالغان قوشۇق بىلەن ئېلەشتۇردى ـ دە، راسا ئېرىپ پىشقان كاللا ـ پاچاقنىڭ بىر نەچچە توغرام گۆشى بىلەن قوشۇپ ئىچىشكە باشلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئۆيدىكى قۇرۇق چاينى ئىچكۇسى كەلمەي، بۇ يەرگە كېلىپ ئىچىۋاتقان ئەتىگەنلىك ناشتىلىقى ئىدى.

ئۇ ناشتىدىن كېيىن، بابا خوجا شەيخنىڭ خانىقاسىغا بارماقچىدى. بۇگۇن ئۇ يەردە ئاپاق خوجىنىڭ يېقىن يارەنلىرد-دىن ئاخۇن موللا ئاتاجان تاشكەندى دېگەن كىشى جەھرى سۆھ-بەت قۇرماقچىدى. ئىسەن بۇقا غىزالىنىپ بولۇپ، ئەمدى ما-ڭاي دەپ تۇرۇشىغا، بىر مۇنچە ئادەمنىڭ «ھەپتەئىي مۇھەممە-دان[1]» تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى، يېنىدىكى بىر نەچچە ئادەمنىڭمۇ ئۆزئارا پىچىرلىشىپ، شۇ تەرەپكە يۇزلىنىپ ماڭغاند-لىقىنى كۆردى. نېمە ئۇچۇندۇر، ئۇنىڭدىمۇ شۇ تەرەپكە بېرىپ بېقىش نىيىتى تۇغۇلدى. بۇ يەر بىلەن ھەپتەئىي مۇھەممەداننىڭ ئارىلىقى يىراق ئەمەس ئىدى، بىر گۇزەر بىلەن بىر رەستىدىن ئۆتسىلا يېتىپ باراتتى.

ئىسەن بۇقا كىشىلەرنىڭ ئارقىسىدىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ، ھەپتەئىي مۇھەممەدانغا كېلىپ قالدى. لېكىن، ئۇ كېلىپلا قاتتىق پۇشايمان قىلدى. ئۇنىڭ بۇ يەردە كۆرگىنى

[1] ھەپتەئىي مۇھەممەدان — يەتتە قەبرە قاتۇرۇلغان كىچىك قەبرىس-تانلىق، تۇنەك ۋاقتىدا كىشىلەر چىقىپ تۇنەيدۇ.

يەنىلا شۇ كاللىنى قوداڭشتىدىغان پاجىئەلىك مۇدھىش كۆرۈ-نۇشلەر ئىدى .
ھەپتەئىي مۇھەممەداننىڭ يېنىغا ئېگىز دار باغلانغانىدى . تۇنۇگۇن ئاخشام ھاۋازبەگ ئەنە شۇ دارنىڭ ئالدىغا سۆرەپ كېلى-نىپ ، دەسلەپ دارغا تارتىپ چىقىرىلىپ ، كېيىن پەسكە ــ شۇ دارنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا قېقىلغان بىلەكتەك چوڭلۇقتىكى قۇ-رۇق ئۇرۇك ياغىچىغا شىددەت بىلەن ئۇرۇپ چۇشۇرۇلۇپ ، قوزۇققا ئولتۇرغۇزۇلغانىدى ، ئۇنىڭ ئارقا يولىدىن كىرگەن قوزۇق دۇمبىسىدىن تېشىپ چىققانىدى . قانغا بويالغان قوزۇق-نىڭ نەيزىدەك ئۇچلانغان ئۆتكۈر ئۇچىدا قارامتۇل قىزىل قان داغلىرى تۇگۇر ـ تۇگۇر ئۇيۇپ قالغانىدى . قوزۇقنىڭ ئەتراپى-دىكى سېغىز توپىلىق ئانا تۇپراقمۇ گويا ئۆز ئوغلاننىڭ پاك ۋە ئىسسىق قېنى بىلەن سۇغۇرۇلغان بىر پارچە مۇقەددەس ئابىدىدەك قىپقىزىل يالتىراپ تۇراتتى .
ھاۋازبەگ نەچچە قېتىم ھوشىدىن كېتىپ ، يەنە يېرىم يارتا ھوشلۇق ھالەتكە كەلگەنىدى . ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قىپقىزىل يۇزلىرىدە قان دىدارى يوق ئىدى ، تاتىرىپ ، قارىداپ كەتكەنى-دى ، قاتمۇقات گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرى بولسا ، كۆكۈرۈپ ، ئىششىپ قالغانىدى ، خۇنى قاچقان كۆزلىرىدىن ھايات شامى ئۆچۈپ ، ئۆلۈمنىڭ سوغۇق ئەلــەڭــگىسى جىــمىــرلاپ تۇراتـ-تى .
ئۇ ناھايىتى زەئىپ ئاۋازدا ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلىغاندەك ئۈزۈپ ـ ئۈزۈپ سۆزلەيتتى :
ــ جېنىم قاقشاپ كەتتى . . . مېنى چېپىپ تاشلاڭلار ! . . . خۇش بولاي . . . چېپىپ . . . تاشلاڭــلار . . .
لېكىن ، بۇ سۆزلەرنى ئۇنىڭدىن ئون نەچچە قەدەم نېرىدا كىچىچە گۇلخان يېقىپ ، بەڭ تارتىپ ، ئۇنىڭغا جىسەكچىلىك قىلىپ چىققان ئىككى خاراموش سوپى ئاڭلىمايتتى .

بىر - بىرىدىن خەۋەر ئاڭلاپ ، بۇ يەرگە يىغىلىشقا باشلىغان خەلق گويا تۇيۇقسىز ئۇ دۇنيادىكى دوزاخنىڭ مەنزىرىسىنى كۆرگەندەك چۆچۈپ ، شۇركۇنۇپ كېتىشتى ، بەزىلەر ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ئۇلۇغ كىچىك تىنسا ، بەزىلەر «خۇدا !» دەپ ئۇنلۇك ندا قىلاتتى . بەزىلەر بولسا ، يۈرەك باغرى ئېزىلىپ ھەسرەت بىلەن ئۆكسۈيتتى .

ئىسەن بۇقا يا تۇرۇشنى ، يا كېتىشنى بىلمەي تېڭىرقاپ قالدى . شۇ تاپتا ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ھازىرقى ھاۋازبەگ ئەمەس ، بەلكى تۈنۈگۈنكى — غالدانىنمۇ ، ئاپاق خوجىنىمۇ پىسەنتىگە ئالماي ، بىرمۇنچە ئىسيانكار سۆزلەرنى قىلغان ھاۋازبەگنىڭ قەيسەر ، مەردانە قىياپىتى گەۋدىلەنگەنىدى . تۈنۈگۈن ئۇ شاھ سۇپىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولغان گەپلەرنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە ئاڭلىدى ، ئاڭلاپ بولۇپ ، ھاۋاز بەگنىڭ نېمە ئۈچۈن بەخت - ھالاۋەتتىن كۆرە ، ئازاب - ئوقۇبەتنى ، ھاياتلىقتىن كۆرە ، ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرگەنلىكىگە ھەيران بولغانىدى . «ئەجەبا ، ئۇ ماقۇل دېسىلا ھايات قالاتتىغۇ ، — دەپ ئويلىغانىدى ئۇ شۇ ھەيرانلىق ئىچىدە ، — غالدان ئالىيلىرى ئۇنى بەختكە چۆمدۈرمەن دېدىغۇ . توۋا ، نېمانداق كاج ، ئەخمەق ئادەم بۇ . . .» لېكىن ، ئۇ يەنە تۇرۇپلا ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويغانىدى : «بۇ ئادەم ئۆز جېنىدىنمۇ ئەۋزەل كۆرگەن ئەل - يۇرت ، قان - قېرىنداش دېگەنلەر يالغۇز مۇشۇ ئادەمگىلا تەئەللۇقمۇ ؟ مەنمۇ مۇشۇ ئەل - يۇرتنىڭ پۇقراسىغۇ . . . ۋاي خۇدايىمەي . . . نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىم - ھە ، پىر - ئۇستازىم ھەمىشەم «سوپى - دەرۋىش ئۈچۈن ئاللانىڭ ئىشقىدىن باشقا خىياللارنى قىلىش ھارام !» دېمىگەنمىدى . . .»

مانا ھازىر ئىسەن بۇقىنىڭ نەزىرىدىكى «قەيسەر ، مەردانە» ئادەمنىڭ ئۆلەر ھالەتتىكى بىچارە ، ئېچىنىشلىق قىياپىتى ئۇنىڭ كۆڭلىدە يەنە بىر قېتىم تەۋرەش پەيدا قىلدى . ئۇ بۇ ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدىكى روھ بىلەن ئىرادىگە ھەيران قالدى .

شۇنچە ئېغىر ، قەبىھ جازامۇ بىر كىچىدىن بېرى ئۇنىڭ جېنىنى ئالالمىغانىدى . ئۇنىڭ كاللىسىنى يەنە بىرمۇنچە چىگىش سوئال-لار قاپلىۋالدى ، يۈرىكىدە بولسا ، بىر خىل ھەيرانلىق ۋە تەئەج-جۈپ ھۆكۈم سۈرەتتى . ئۇ ئەنە شۇنداق ئۆز ھەلەكچىلىكىدە تۇرغاندا ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى كىشىلەر توپى ئىچىدىن كىمدۇر بىرىنىڭ : « ئەي خۇدا ، خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى يەريۈزىنى ئىگىلەپ بولدى ، ئەمدى ئاسمىنىڭغا ھېزى بول ! » دېگەن تەئەددىيلىك نالىسى ئاڭلاندى .

ئىسەن بۇقا بۇ يەردە كۆپ تۇرسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە ، ھاۋازبەگ تەرەپكە قاراپ - قاراپ قويۇپ ئارقىغا ياندى . بۇ چاغدا ، ھاۋازبەگنىڭ يوغان بېشى خۇددى تۇۋىگە پالتا تەگكەن چىنار شېخىدەك لەسسىدە تۆۋەن چۈشۈپ كەتكەنىدى .

2

بۇ يەر — «رەشىدىيە مەدرىسى» دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى قەۋەتلىك ، ئۈچ يۈز ئاتمىش ھۇجرىلىق ئازادە ، كۆركەم بۇ ئىمارەت ئالىم ۋە ئۆلىمالار ماكانى ئىدى . تارىختىن بۇيان يۈز-لىگەن ، مىڭلىغان تالىپلارنى ئىنسانىي خىسلەتلەر بىلەن تەربى-يىلىگەن مەرىپەت ئوچىقى ، كامالەت پايىسى ئىدى . بۇ يەرگە يالغۇز قەشقەرىيە تەۋەسىدىنلا ئەمەس ، بەلكى يەنە كەشمىر ، كابۇل ، سەمەرقەند ، قوقەند ، پاكىستان قاتارلىق قوشنا ئەللەر-دىنمۇ تالىپلار كېلىپ ئىلىم تەھسىل قىلاتتى . بۇ يەردە ئوقۇپ چىققانلار جاي - جايلارغا قازى ئەلەم ، قازى رەئىس ، داموللا ، مۇپتى ، مۇدەررىس ، خاتىپ ، ئوردا خادىملىرى ، دىۋان كاتىپلى-رى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىنىپ ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلاتتى . ئۇلار دۆلەتنىڭ روھىي تۈۋ-رۈكلىرى ھېسابلىناتتى . «رەشىدىيە مەدرىسى» ئۆز تارىخىدا

سەئىدىيە خاندانلىقى ئۈچۈن ، بۇنداق روھىي تۈۋرۈكلەردىن تۈ-
مەنلەپ يىتىشتۈرگەنىدى .

مەدرىس ھۇجرلىرىنىڭ قېلىن تاملىرى خۇددى ھېلىلا سى-
لىق سۇۋاق قىلغاندەك سىلىق ھەم پارقىراق ئىدى . بۇ تاملارنى يىللاردىن بۇيان تۇركۈم - تۇركۈملەپ ئوقۇپ كەلگەن ئەنە شۇ تالىپلار قىش - ياز سۈركىلىپ ئولتۇرۇپ ، ئەنە شۇنداق ئەينەك-
تەك غىلتاڭ قىلىۋەتكەنىدى .

بۈگۈن مانا شۇ كاتتا بىلىم يۇرتى — كىشىلەر ھۆرمەت بىلەن «ئالتۇن مەدرىس »دەپ ئاتايدىغان مەرىپەت ئوچىقى غال-
دان چېرىكلىرى بىلەن ئاپاق خوجا سوپىلىرىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ مۇھاسىرىسىگە ئېلىنغانىدى . مەدرىس ئىچىدە تالىپ-
لاردىن باشقا ، ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن قېچىپ بۇ يەرگە يوشۇ-
رۇنۇپ ئالغان شەھەر ئاھالىسى بىلەن يەنە بىر قىسىم ئىسمائىل‌خاننىڭ ھەرىبىي - مۇلكىي ئەمەلدارلىرىمۇ بار ئىدى . ئۇلار بۇ يەرنى ئەرسات قاپلىغان شەھەردىكى ئەڭ تىنچ ، بىخەتەر جاي ھېسابلايت-
تى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ، بۇ يەرمۇ ئاللانىڭ ئۆيى ھې-
سابلىنىدىغان مەسچىتكە ئوخشاش ، ئىلىم تەھسىل قىلىدىغان ، ئىسلام يولىنى ئۆگىنىدىغان مۇقەددەس جاي ئىدى .

قارا قويۇق قىرغىن ، تۈتۈن ۋە ماكانسىزلىقتىن مانا بۇ يەرگە توپلىشىپ ، بۇ يەرنى ئەڭ ئاخىرقى پاناھگاھى قىلغان مىڭدىن ئارتۇق ئادەم تۈنۈگۈندىن بېرى ئۇسسۇزلۇقنىڭ دەردىنى تارتىۋاتاتتى . ئاپاق خوجىنىڭ پىچاقچى سوپىلىرى بۇ يەرگە كىرىدىغان سۇ مەنبەسىنى ئۈزۈۋەتكەنىدى . ئىككى يۈزگە يېقىن تالىپىنىڭ ئون نەچچە تاغار زاپاس ئاشلىقىمۇ بۇ يەردە تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بۇنچە كۆپ ئالمانغا تىجەپ ئىشلەتسە بىرنەچچە كۈنلا يېتەتتى . شۇ ھالەتتىمۇ ئۇلار سىرتقا چىقىشقا ئۇنىمىدى . ئاپاق خوجىنىڭ يالغان - ياۋىداق ۋەدىلىرىگە ئىشەنمىدى . چۈن-
كى ، ئۇلار ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ھەقىقەت — ئۆلۈم بىلەن

ۋەيرانچىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى . بۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپ-
چىلىكى يا ئاتا - ئانىسىدىن، يا بالا - چاقىسىدىن، يا ئۇرۇق -
تۇغقىنىدىن مەڭگۈگە ئايرىلىپ قالغان قىساسخۇرلار ياكى ئۆي
بىساتى ۋەيران بولۇپ، كوچىدا قالغان ماكانسىزلار ئىدى . شۇ-
ڭا، ئۇلار مەدرىس ئىچىدە بىشىغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرۈشكە
قەسەم قىلىشىپ، مەدرىسىنىڭ دەرۋازىسىنى ئىچىدىن مۇستەھ-
كەم ئېتىۋەتكەنىدى .

بۈگۈن ئاپاق خوجىنىڭ سەۋر قاچىسى تولدى . ئۇ ئالدىنقى
كۈنى غالدانغا بۇيەرگە ئوت قويۇۋېتىشنى ئېيتقاندا، غالدان
ئويلىنىپ قالغانىدى . ئۇ كۆڭلىدە : «بۇيەر بىلىم يۇرتى ئىكەن،
نۇرغۇن ئېسىل كىتابلارنىڭ بارلىقى چوقۇم . ئىچىدىكى ئادەملەر
بىلەن بىللە ئۇ كىتابلارمۇ كۆيۈپ كەتسە، كېيىنكىلەرنىڭ قار-
غىش - لەنىتىگە قالىدىغان گەپ، ئەڭ ياخشىسى ئۇلارنى تەسلىم
قىلىش كېرەك . . .» دېگەن پىكىرلەرنى ئۆتكۈزۈپ، ئاپاق خو-
جىنى يەنە بىر ئاز سەۋر قىلىشقا دەۋەت قىلغانىدى . لېكىن،
بۈگۈن ئاپاق خوجىنىڭ سەپراسى ئۆرلەپ قالدى، مەدرىس ئىچىد-
دىكىلەر تەسلىم بولۇش تۈگۈل، ئۇنىڭ يىغىرىغا، زىتىغا تېگىد-
دىغان قاتتىق گەپلەرنى قىلدى . بولۇپمۇ ئىسمائىل خاننىڭ
ۋەزىر - ۋۇزرالىرىدىن ئەركابەگ بىلەن ھەربىي سەركەرردىسى
بەھرام سۇلتاننىڭ ئوقيا ئارقىلىق ئېتىپ چىقارغان خېتى ئۇنىڭ
قاتتىق ئوغىسىنى قايناتتى . خەتتە مۇنداق گەپلەر يېزىلغانىدى :
« ھەي، ھىدايىتۇللا ئىشان ! دۇنيادا خۇداغا سېغىنىشتىن ئار-
تۇق لەززەت يوق ! بىز بۇ يەردە ئاللاغا سېغىنىپ، ئۆز ئىبادىتىد-
مىز بىلەن تۇرۇۋاتىمىز، ئەمدى بىز بىلەن ئېيتىشما ! بۇ يەردد-
كىلەر ئۆلىما، تالىپلار، ئاللانىڭ ئالىملىرىنى تونۇغان كىشى
ئەھلى سۈننەت دېگەن نەرسىنىڭ ھەقلىقىنى بىلىدۇ . بۇ يەردە
يەنە نۇرغۇنلىغان ئاددىي پۇقرا، مەزلۇمە ۋە نارەسىدە باللار بار .
ئۇلارغا ھاياتلىق يولى بەر ! ئەگەر سەن بۇ يەرگە يەنە چېقىلىد-

غان بولساڭ ، خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرايسەن ، ئاۋام خەلق سېنى ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ ! ئېسىڭدە بولسۇنكى ، دۇنيادا مەزلۇملار-نىڭ ئاھىدىن ، ئۇلارنىڭ دۇئايىبەتىدىن ئۆتكۈر ئوق يوق ، بۇ ئوقلار ھەرقانداق مۇستەھكەم قورغاننىمۇ ، قورغاننىڭ ئىچىدىكى قاتمۇ-قات مۇھاپىزەتلەنگەن شاھانە تەننىمۇ تېشىپ ئۆتىدۇ ! . . . »

خەت ئاپاق خوجىنىڭ خانلىق غورۇرىغا تەگدى ، ئۇ بۇنى تەھدىت ، پوپوزا دەپ چۈشەندى . لېكىن ، ئۇنىڭ كۆزى خەتتىكى «ئەركابەگ » دېگەن تونۇش ئىسىمغا چۈشكەندە ، يۈرىكى ئويناپ كەتتى . «ئوھۇي ، چوڭ بىلىق ، يىرتقۇچ لەھەڭلەر بۇ يەردە ئىكەن ئەمەسمۇ ، — دەپ ئويلىدى ئۇ چوڭ ئولجىغا ئېرىشكەن-دەك خۇشال بولۇپ ، — ھەي ئەركابەگ ، ھەي ئەركابەگ ! مەن سېنى ئۇستاتلىق بىلەن يەنە قېچىپ قۇتۇلغان ئوخشايدۇ دەپ ئۆكۈنۈپ يۈرسەم ، تېخى ئۆز چاڭگىلىمدا ئىكەنسەن ئەمەسمۇ . ياخشى بولدى ، بەلەن بولدى ، ئەمدى سەنمۇ ئۆلۈمنىڭ تەمىنى بىر تېتىپ باق ! ئۆز ۋاقتىدا سەن يولۋاس خاننىڭ يۈرىكىگە كىرىۋېلىپ ، ئۇنى قەستلەپ ئۆلتۈرمىگەن بولساڭ ، مەنمۇ شۇن-چە يىل بىھۇدە رىيازەت چەكمەيتتىم . . . سەن بۇنداق كۈنلەر-نىڭ بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان بولغىيدىڭ ، ئەل قىساسى مەڭ-گۈلەھەق دېگەن شۇ . سېنى مەن ئەمەس ، يولۋاس خاننىڭ ئەرۋاھى ئۇردى . . . »

ئاپاق خوجا بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ، ئۆزىنىڭ ئەڭ چوڭ يۆلەنچۈكى ، سىياسىي ھامىيى يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈپ ، ئىسمائىل خاننىڭ تەختكە چىقىشىغا يول ئېچىپ بەرگەن بۇ ئادەمنى — بىرنەچچە خانلىقنا ئەمەل تۇتقان كاتتا دۆلەت ئەربابىنى بۇنداق ئاسان قولغا چۈشۈرگەنلىكىدىن خوشال ئىدى . ئۇنىڭ تەقدىرى ئۆزىنىڭ قو-لىدا تۇرۇپتۇ ، نېمە قىلىمەن دېسە شۇنى قىلىدۇ . تېخى ئۇلار-نىڭ نامە يېزىپ ، پۇقرالارنى پەش قىلىپ ، ھەددىدىن ئاشقىنى-نى ! ھازىر ئۇلاردا خەت يېزىپ ئۆزىنى كۆرسىتىش ئەمەس ،

بەلكى يېڭى خاقاننىڭ ئالدىغا ئۆمىلەپ چىقىپ ، ئۇنىڭ جازاسىنى كۈتمەكتىن باشقا يەنە قانداق هاياتلىق يولى بولسۇن ! ؟

ئاپاق خوجا غالدان بىلەن يەنە بىر قېتىم سۆزلەشتى ، ئۇ مەدرىسنى كۆيدۈرۈش نىيىتىگە كەلگەندى . شۇنداق قىلغاندا ، ئۇنىڭ چاڭگىلىغا ئۆتكەن بۇ تىنچسىز جاهان ئۆز ئىبسىقىغا چۈشەتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، هەممىشە كىشىلەرنىڭ روهىنى چال- غىتىپ جاهاننى مالىمانلاشتۇرىدىغان غوۋغا هەم ئىسيان ئۇچقى مانا مۇشۇ مەدرىس ئىدى . بولۇپمۇ ، مەدرىسنىڭ باش مۇدەررىسى بولغان هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئاپاق خوجا سەلتەنەتىنىڭ بۇنىڭ- دىن كېيىنكى ئەشەددىي كۈشەندىسى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . چۈنكى ، بۇنىڭدىن سەككىز - توققۇز يىل بۇرۇن يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىز ئىشلار ئۇنىڭغا ئاشۇنداق بېشارەت بېرىپ تۇراتتى . ئۇ ئەركابەگ بىلەن بەهرام سۇلتان نامىدىكى بۇ تەھ- دىتلىك خەتنىمۇ ئۇلار ئەمەس ، بەلكى ئاشۇ شۇم ئېغىز قاغدالما مۇدەررىس يازغان دەپ قارايتتى . شۇڭا ئۇ ، غالدان قىلىشقا پېتىنالمىغان ئىشنى چوڭ يۈرەكلىك بىلەن قىلىش قارارىغا كەلگەندى . بۇ قېتىم غالدانمۇ ئۇنىڭ رايىغا باقتى . چۈشكە يېقىن ئاپاق خوجا ئۆزىنىڭ بىرنەچچە خاس مۇخلىسلىرىنى يە- غىپ ، «رەشىدىيە مەدرىسى» گە ئوت قويۇش بۇيرۇقى چۈشۈر- دى ، خان بۇيرۇقى دەرهال قاتلام-مۇ قاتلام يەتكۈزۈلدى .

جۇڭغار لەشكەرلىرى بىلەن ئەسەبىيلەشكەن سوپىلار ئەت- راپتىكى ئۆي ۋە دۇكانلارنى بۇزۇپ ، نۇرغۇن ياغاچ - تاختايلار- نى مەدرىسنىڭ دەرۋازىسى ئەتراپىغا دۆۋىلەپ ئوت قويدى . قۇ- رۇق ياغاچلار پاراسلاپ كۆيۈپ ، ئوت يالقۇنى بىردەمدە پەلەككە كۆتۈرۈلدى . مەدرىس ئىشىكىدىن كىرگەن كۈچلۈك يالقۇن ئۇ- نىڭ غىشتىن ياسالغان پاكىز تاملىرىنى يالاپ ، دېرىزىلەردىن قاپقارا تۈتۈن بىلەن بىرگە تۈرۈلۈپ چىقتى . مەدرىس ئىچىدىن ئەنسىزلىككە ، ئالاقزادىلىككە تولغان ئاۋازلار چىقىشقا باشلىدى .

بىر نەچچە مۇدەررىس بىلەن تالىپلار بىر يەرگە جەم بولۇپ، كىشىلەرنىڭ قىيا - چىيالىرىنى بېسىپ چۈشكىدەك ئاۋازدا قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا باشلىدى. بۇ مۇڭلۇق، خۇش نەپەس ئاۋازلارنى بەزىدە ساراسىمىگە چۈشۈپ ھۆركۈپ كەتكەن ئاياللار-نىڭ، باللارنىڭ قاتتىق چىرقىرىغان نالە - پەريادى بۇزۇپ تۇراتتى.

ئوتتىن قېچىپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرماقچى بولغان بەزى ئادەملەر مەدرىسىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىۋالغانىدى، ئۇلار سىرتتىن-كىلەردىن پاناھلىق تىلەپ يالۋۇراتتى، يىغلايتتى. لېكىن، ھېچكىم ئۇلارغا خەيرخاھلىق قىلمايتتى، بەلكى قېچىپ قۇتۇل-ماقچى بولۇپ، ئىككى قەۋەت بىنادىن سەكرىگەنلىرى قىلىچلى-نىپ، ئۆگزىدە نە قىلارىنى بىلمەي پىتىراپ يۈرگەنلىرى ساداق-نىڭ ئوقىنى يەپ ئۆلۈۋاتاتتى.

دائىرىسى كەڭ مەدرىسىنىڭ يەنە ئۈچ يېرىگە ماي قۇيۇپ ياسالغان ئوتقاشلار بىلەن ئوت قويۇلدى. دەسلەپ قويۇق ئىس كۆتۈرۈلۈپ، ئاندىن قۇرۇق ياغاچ - تاختايلار چاراسلاپ كۆيۈش-كە باشلىدى. ئوتنىڭ دائىرىسى ئەتراپقا كېڭىيىپ، مەدرىسىنىڭ ئېگىز ۋە كۆركەم گۈمبەزلىرى بىلەن مۇنارلىرى ئۈستىدىن قىزىل پەردە ھاسىل قىلىپ، ئاستا - ئاستا ئاسمانغا قاراپ يالقۇنلىغىلى تۇردى. ئوتنىڭ تەپتىدىن لەشكەرلەر بىلەن سىپاھ-لار كەينىگە داجىشتى.

مەدرىس ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى پۈتۈن مەيدان ئىس ۋە يالقۇننىڭ تەھدىتى ئىچىدە قالدى. قىپقىزىل چوغلار بىلەن ياغاچ پارچىلىرى چارسىلداپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى.

ئەتراپتىكى قىيا - چىيالار ئىچىدىن كۆتۈرۈلگەن بىر خىل ھەسرەتلىك ندا كۆكتە ياڭرىغاندەك بولدى:

ئاھ خۇدا، كۆرۈۋاتامسەن، بۇ نېمە مالامەت!؟... بۇ يەردە كۆيۈۋاتقىنى تاش - تۇپراق ئەمەس، سېنىڭ ھىدايىتىڭ،

سبنىڭ كالامىڭ ئەمەسمۇ؟! بۇ يەردە ئادەم ئەمەس، ئىلىم ـ ئىرپان كۆيۈۋاتىدۇ! بۇ يەردە ئەجدادلار ياراتقان مەدەنىيەت جەۋـ ھەرلىرى، ئەقىل ـ پاراسەت دۇردانىلىرى كۆيۈۋاتىدۇ! بۇ يەردە خەلقىمىزنىڭ شانلىق تارىخى كۆيۈۋاتىدۇ!...

ئى خۇدا، كىشىلەر دوزاخ ئوتىنى يامان دەيدۇ، ئەمما ئۇنى كىم كۆرۈپتۇ، كىم ئۇنىڭدا كۆيۈپ بېقىپتۇ!؟ لېكىن مانا بۇ يەردە — خەلقئالەم ئالدىدا كۆپكۆندۈزدە مىڭلىغان بىگۇناھ ئادەم قان ـ ياش ئىچىدە، ھەسرەت ـ نادامەت ئىچىدە كۆيۈۋاتىـ دۇ! خۇدانىڭ ئاجىز مەزلۇملىرى كۆيۈۋاتىدۇ! خۇدانىڭ بىغۇـ بار، سەبىي بالىلىرى كۆيۈۋاتىدۇ! خۇدانىڭ ئىشەنچىلىك ئارىفـ لىرى، ئالىم ـ ھۆكۈمالىرى، ساھىبىي قەلەملىرى كۆيۈۋاتىـ دۇ! ئەي خۇدا، ئېيتقىنا، بۇ ئازابنى، بۇ زۇلمەتنى ئۇلارغا كىم راۋا كۆردى؟ كىم ئۇ شۇنچە باغرى تاش، كۆڭلى قارا، تىلى زەھەر!؟ ئۆزۈڭ بىرنېمە دېگىن، ئاللا! بۇ مالامەتلەردىن، بۇ مۇدھىش تەقدىر ـ قىسمەتلەردىن ئۆزۈڭ ساقلىغىن، ئاللا! ئىلىم ئەھلى بىلەن ئالىملار قاراڭغۇدا ئادىشىپ يۈرگەن ئادەم ئۈچۈن يورۇق مەشئەل ئەمەسمۇ؟ مەشئەلنى ئۆچۈرمەكنى تىلىـ گەن ھۆكۈمدار ئۆزى زۇلمەت ئىچىدە يول تاپالماي قالامدۇ؟

مەدرىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى باراقسان رىدە تۇۋىگە سىپلىنغان زىلچا گىلەم ئۈستىدە ئاپاق خوجا بىلەن غالدان ئولتۇراتتى. ھەرئىككىسى دوزاخ ئوتىدەك كۆيۈۋاتقان مەدرىسكە خۇددى قىزىـ قى يوق بىر ئويۇننى كۆرۈۋاتقاندەك بىپەرۋالىق بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى. ئاپاق خوجىغا يانغىننىڭ تاراسلىغان ئاۋازى ئىچىـ دىن ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ جان تالىشىپ ۋارقىراۋاتقان نالە ـ پەريادى ئاڭلانغاندەك بولدى. ئۇ مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بولغان ئەڭ دەسلەپكى بەسلىشىشنى ئەسلەپ قالدى:

ئۇ كۈنى جۈمە ئىدى. نامازدىن كېيىن، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى خۇتبىغا چىقىپ ئەمرىمەرۇپ قىلغانىدى. لېكىن، ئۇـ

نىڭ سۆزلىرى ئاپاق خوجىغا ياقمىدى . ئۇ مەۋلىۋنى جامائەنىڭ يان ئىشىكىدە ساقلاپ تۇرۇپ كۆرۈشتى .

— تەقسىر ، — دېدى ئاپاق خوجا بىر نەرسىدىن يىرگەنگەندەك تەرىنى تۈرۈپ ، — بايىقى سۆھبەتلەردىن كۆڭلۈم قانائەت تاپمىدى . مەن سەئىد ئەۋلادى بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنداق ئېيتىمەنكى ، ئىسلامى ھەقىقەت دېگەن نېمە ؟ ئىسلامىي ھەقىقەت دېگەن — يول تاپىمەن ، ئىش - ئوقەت قىلىمەن دېمەي ، خۇدا بەرسە يەپ ، بولمىسا ئاچ يۈرۈپ ، خۇدانىڭ ئىشقىدا ئۆزىنى ئازابلاش ! مانا بۇ بىزنىڭ تەرىقەت يولىمىز ، بىز مانا شۇ يول بىلەن ئىسلامغا ۋەكىللىك قىلىمىز . شەرىئەت — پەيغەمبىرىمىزنىڭ يولى ، تەرىقەت بولسا ئاللانىڭ يولى !

— يائەلھەزەر ، يا رەببى ! — دېدى تەئەججۈپ بىلەن ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ، — ئىشانەم ، ئۇلۇغلۇقنىڭ سەرمايىسى نەسەب ئەمەس ، بەلكى ئىلىم ۋە ئەدەپتۇر ! جانابلىرىنىڭ بايىقى سۆزلىرى ئىسلام ئەقىدىلىرىدىن خوپلا چەتلەپ كەتتى . ئويلاپ باقسىلا ، بىر قۇرئانغا ئىتائەت قىلىپ كېلىۋاتقان ئەھلى مۆمىنلەرنى «شەرىئەت» ۋە «تەرىقەت» دەپ ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈشنىڭ ، ھۈنەر - كەسىپ بىلەن جاھانكەشتىلىك قىلىۋاتقان ئاۋام خەلقنى تەركىدۇنيا يولىغا باشلاپ خۇدايى دەرۋىش قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى ؟ ! ئاللاتائالا قۇرئاندا : «ۋەئتە سىمۇو بىھەبلىللاھى جەمىئەۋ ۋەلە تەفەررەقۇۋ»[1] دېگەن ئەمەسمۇ ؟ ! ئىشانەم ، ئايەت بىلەن قىلىنغان ھەر قانداق سۆزگە ئېتىراز قىلىنمايدۇ ، چۈنكى قۇرئان كەرىم قەتئىي ھۆججەتتۇر !

— نېسىۋە ھەممە ئادەمگە باراۋەر بېرىلىدۇ ، تەقسىر ! — دېدى

---

① تەرجىمىسى : «ھەممىڭلار ئاللانىڭ ئارغامچىسىغا مەھكەم يېپىشىڭلار ، ئايرىلماڭلار !» (قۇرئان كەرىم ، سۈرە ئال ئىمراننىڭ 102 - ئايىتى .)

ئاپاق خوجا يەنە پىتىدىن چۈشمەي ، — ۋەھالەنكى ، ھەر كىم قۇربى يەتكۈچە ئالىدۇ ، مىنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىم تەرىقەت يولىدا كامالەتكە يەتكەنلەر . شۇڭا ، ئۇلار بۇ دۇنيانىڭ راھىتىدىن كېچىپ ، خۇدانىڭ ئىشقىدا تەركىدۇنيا بولۇپ ، رىيازەت بىلەن خۇدانىڭ ۋىسالىغا يېتىدىغانلار . . .

— ئىشانەم ، — دېدى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئارتۇقچە سۆزلەشكە رايى يوقتەك تەلەپپۇزدا ، — سىلىدىن مەخپىي قالمىغايكى ، تەسەۋۋۇپ ئىلمىنىڭ پېشىۋاسى ھەزرەت ئەخمەت يەسسەۋى : « دىلىڭ ئاللانىڭ نامى بىلەن بەنت بولسۇن ، قولۇڭ ئۆز كەسپىڭ بىلەن بەنت بولسۇن » دېگەنىدى . سىلى بۇنىڭغا قانداق قارايلىكىن .

بۇ كۈتۈلمىگەن سوئالدىن ئاپاق خوجا سەل مەڭدەپ قالدى . ئۇنىڭ شۇنچە كۆپ مۇرىت - مۇخلىسلارنى ئاغزىغا قارىتىدىغان ، ھەتتا بەزىدە يىغا - زارە قىلدۇرۇۋېتىدىغان زۇۋاندار تىلىمۇ كالۋالاشقانىدى . لېكىن ، ئەزەلدىن ئېزىپ - تېزىپ كەتمەيدىغان ، ئۆزىنى خۇدانىڭ يەردىكى نائىبى دەپ بىلىدىغان ئاپاق خوجا ئۇچۇن بۇنداق تاسادىپىي مۇشكۇللەردىن قۇتۇلۇشنىڭ چارە - تەدبىرلىرىمۇ كۆپ ئىدى .

— تەقسىر ، — دېدى ئۇ ئاۋازىنى ئۇرغۇلۇق قىلىپ ، — سىلىدىنمۇ مەخپىي قالمىغايكى ، پەقەت دىماغ بۇرنىدىن چىققان ھەر بىر نەپەس «ئاللا ، ئاللاھۇ ! »دېگۈچى كىشىلا ئاللاغا يېقىنلىشىپ كامال تاپالايدۇ .

ئۇ سوئال - جاۋابتىن چەتلىگەن مانا شۇ تەنە - تەئەددىيلىك گەپنى دەپ بولۇپلا ئارقىغا بۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى . . .

شۇ ئىشلارغا مانا ھازىر توققۇز يىلدىن ئاشقانىدى . ئاپاق خوجا ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بىلەن ئەنە شۇ تۇنجى قېتىملىق ئۇچرىشىشتىلا ، ئۇنىڭ ئاددىي ئادەم ئەمەسلىكىنى ، ئۆزىنىڭ كېيىنكى ھاياتىدىكى كۈچلۈك مەنىۋى رەقىبى ئىكەنلىكىنى

ھېس قىلغانىدى . كېيىنكى ئەمەلىيەت ھەقىقەتەنمۇ ئۇنىڭ قىياسىنىڭ بەرھەقلىقىنى ئىسپاتلىدى . بىرنەچچە قېتىملىق سۈركەلىش ۋە يوشۇرۇن ئېلىشىشلار ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ ئاپاق خوجا تەرىقىتىنىڭ كۈچلۈك «دۈشمىنى» ئىكەنلىكىنى نامايان قىلغانىدى . . .

مانا بۈگۈن ئەنە شۇ كۈچلۈك «رەقىب» ئاپاق خوجا ئۆز قولى بىلەن قويغان ئوتتا كۆيۈۋاتاتتى ، ئۇنىڭ ئەقىللىق ، زېرەك كاللىسى ، مىڭلىغان ئادەملەرنى ئۆزىگە قارىتالايدىغان بىلەرمەن ، زۇۋاندار تىلى ، كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئالىيجاناب ، مۇرۇۋۋەتلىك يۈرىكى . . . قىسقىسى ، ئىلىم ـ ھېكمەتكە تولغان ۋۇجىككىنە جىسمى لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوتتا كۆيۈپ ، قاغا ـ قۇزغۇنلارمۇ چوقۇيالمايدىغان كاۋابقا ئايلىنىپ ، بۇ دۇنيادىن ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىۋاتاتتى .

ئاپاق خوجىنىڭ خۇشاللىقتىن يۈرىكى يايراپ كەتتى ، ئۇ ئەمدى ئەلەمدىمۇ ، قەلەمدىمۇ بۇ دۇنيادا يېگانە ئىدى . بۇرۇنقىدەك ئۇنىڭغا ھېچكىم توسقۇن بولالمايتتى ، ھېچكىم ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىدىن قۇسۇر چىقىرالمايتتى ، ئاسماندىن يەرگىچە ئۇنىڭ دېگىنى ھېساب ، قىلغىنى توغرا ئىدى . . .

مەدرىس چاراسلاپ ، لوقۇراپ كۆيمەكتە ، يىراقتا كۆيۈۋاتقان يانغىنىنىڭ تەپتىدىن گويا ئاپاق خوجىنىڭ بەدىنىمۇ قىزىپ كۆيۈۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى . لېكىن ، بۇ ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى خۇشاللىق بىلەن ھاياجانىنىڭ تەپتى ئىدى .

3

نېمە ئۈچۈندۇر ئىسەن بۇقىنىڭ يۈرىكى ئۆيۈپ ، ئەندىكىپ تۇراتتى ، بۇ ھالەت چۈشكە يېقىن تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى . خانىقادىكى تەلقىن ـ ھۆكمەتلەر ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى ،

جەھرى ـ سامالارمۇ خۇشياقمىدى .
ئۇ ساما سېلىپ ھوش ـ كاللىسىنى يوقاتقان ، «مەسنەۋى خاراباتى»دىن تەلقىن ئېيتىپ خانىقانى بېشىغا كىيگەن سوپى ـ دەرۋىشلەر ھالقىسىدىن ئاستالا سۇغۇرۇلۇپ سىرتقا چىقتى . ئىشىك ئالدىدا لاي سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق بار ئىدى ، ئېرىقنىڭ يۈزىنى بىر قەۋەت غازاڭ قاپلاپ كەتكەنىدى . ئىسەن بۇقا ئېرىقنىڭ بويىغا سېلىپ زوڭزايدى ، تەر ۋە يەنە قانداقتۇر قاڭسىق پۇراقلار ئارىلىشىپ ، ئادەم تىنىقىدىن ئىسسىپ كەتكەن خانىقانىڭ بۇرۇقتۇم ھاۋاسىدىن بېشى ئايلىنىپ كەتكەن ئىسەن بۇقا ئېرىق بويىدىكى سالقىن ھاۋانى سۈمۈرۈپ ، خېلى راھەتلىنىپ قالدى .
شۇ چاغدا ، ئۇنىڭ بىلەن بىر مەھەللىلىك پەرمانقۇل ئىسىملىك ئوتتۇرا ياشلاردىكى بىر ئادەم كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىدا توختىدى :
— ئۇكام ، ئىسەن سوپىم ، قىزىق ئىشلارنى كۆرمەي بۇ يەردە ئولتۇرۇپسەنغۇ ، — دېدى پەرمانقۇل قايغۇلۇق بىر قىياپەتتە .
ئۇمۇ پات ـ پات مۇشۇ خانىقاغا كېلىپ تۇرىدىغان يېرىم يارتا مۇرىتلاردىن ئىدى .
— قانداق قىزىق ئىشكەن ئۇ ، پەرمانقۇل ئاكا ، — سورىدى ئىسەن بۇقا قىزىقىپ .
— ئالتۇن مەدرىس كۆيۈۋاتىدۇ ، ئۇكام ، ئوت يالقۇنى پەلەككە يەتتى . . .
— نېمە ؟ ! — ئىسەن بۇقا ئەندىككەندەك ھولۇقۇپ سورىدى ، — قانداق بولۇپ ئوت كېتىپتۇ !
پەرمانقۇل ئۆزى كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان ئىشلارنى سۆزلەشكە باشلىدى :
— ئوت كەتكەن گەپ ئەمەس ، ئوت قويغان گەپ ، ئۇكام . بۇ ئوتنى خان خوجام ئۆز قولى بىلەن قويۇپتۇ . مەدرىس ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ

ئالغان مىڭدىن ئارتۇق ئادەم بار ئىكەن، كۆپلىرى پۇقرالار ئوخشايدۇ... ھە، راست... سېنىڭ مەھەللەڭدىكى نادىر ئىمامنىڭ چىرايلىق قىزى ئايتۇلۇنمۇ شۇ يەردە ئىكەن...

— نېمە؟! — ئىسەن بۇقا چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— راست، مەن ھازىرلا كۆيۈۋاتقان ئالتۇن مەدرىسىنىڭ يېنىدىن كەلدىم، پۈتۈن ئەتراپ قىيا - چىيا...

بۇ خەۋەر ئىسەن بۇقىغا قاتتىق تەسىر قىلدى، خۇددى تۇيۇقسىز چاقماق تەگكەن دەرەختەك ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تىترىتىۋەتتى، بۇ ئەسەبىي تىترەك ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى پىنھان سىرلىرىنىمۇ تىترىتىۋەتتى.

ئۇ ئۆزىنىڭ ئېرىقتىن قانداق ئاتلىغانلىقىنى، ئېگىز - پەس، ئوڭغۇل - دوڭغۇل يوللاردا قانداق يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ سەزمىدى. ئۇ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، قەلبىنى ئازابلاۋاتقان قايغۇ - ھەسرەتلەر ئارىسىدا خۇددى يېقىملىق نەي ئاۋازىدەك شادىيانە بىر تۇيغۇنىڭ ئاڭلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى. بۇ ئۇنىڭ قەلبىدە ئۇزۇندىن بېرى بېسىلىپ، پىنھان ياتقان ۋە ھازىر ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇنمىغان ھالدا بىردىنلا ئويغىنىپ كەتكەن سۆيگۈ - مۇھەببەت تۇيغۇسى ئىدى. قىزنىڭ ئۇياتچان، مەسۇم كۆزلىرى، قىزىل ئالمىدەك رەڭدار يۈزلىرى ئۇنىڭغا بىردىنلا بۇرۇنقىدىنمۇ گۈزەل، جەلپكار ۋە قەدىرلىك تۇيۇلۇپ كەتتى...

ئىسەن بۇقا ئايتۇلۇن بىلەن بىر مەھەللىلىك ئىدى، قىز ئۇلار بىرگە چوڭ بولغان شەھدانكۆل مەھەللىسىنىڭ باش تەرىپىدە ئولتۇراتتى.

ئەمدىلا ئون يەتتە ياشقا كىرگەن ئوماق، ئۇياتچان، ئاق كۆڭۈل بۇ قىز شۇ كۈنلەردە ھەممە جەھەتتىن تەڭ تولۇپ، يېتىشىپ، مەھەللىنىڭ سەر خىل، دۇردانە قىزلىرىغا ئايلانغا-

نىدى .

ئىسەن بۇقا ئۇنى كىچىك ۋاقتىدا كۆپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن رەسىمدە بولغاندىن كېيىن ناھايىتى ئاز ئۇچراتقانىدى. پەقەت كېيىنكى كۈنلەردىكى ئىككى قېتىملىق ئۇچرىشىش ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىدە ئالاھىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. بىر قېتىم ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى كۆلگە سۇغا چىقىپ، كۆل بويىدا ئۇچراشتى. كۆل سۈيى تۆۋەنلەپ كەتكەچكە، ئىسەن بۇقا قىزنىڭ قولىدىكى چېلەكنى ئېلىپ، ئارغامچا بىلەن ساڭگىلىتىپ سۇ تارتىپ بەردى. بۇ جەرياندا ئۇلارنىڭ ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرى بىر نەچچە قېتىم ئۇنىسىز ئۇچراشتى، قىز يۈزىدىكى چۈمپەردە بىلەن ئاغزى - بۇرنىنى ئوراپ كۆزىنى ئوچۇق قويغانىدى. شۇ چاغدىكى قىزنىڭ كۆزىدە گويا بۇ زېمىننىڭ ئاتەش تەپتى ئۇنىڭ قاپىقىغا يىغىلغاندەك، چىرايى شۇنداق ئوماق ھەم ئىسسىق بولۇپ كەتكەنىدى . . .

ئىككىنچى قېتىم، مانا شۇ يىلقى قۇربان ھېيتنىڭ ناماز كۈنى ئىسەن بۇقا نادىر ئىمامنىڭ تەلىپى بىلەن قۇربانلىق قوينى بوغۇزلاپ بېرىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە كەلدى. نادىر ئىمامنىڭ ئوغلى بولمىغاچقا، بەزى بىر قاتتىق - يىرىك ئىشلارغا ئىسەن بۇقىنى چاقىراتتى، ئۇمۇ خۇشاللىق ھەم رازىلىق بىلەن قىلىشىپ بېرەتتى.

شۇ كۈنى قوي سويۇۋېتىپ، ئىسەن بۇقىنىڭ يۈزىگە قان چاچراپ كەتتى، بۇنى كۆرگەن ئايتولۇن ئۇنىڭغا ھايا بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ، «يۈزىڭىزدە قاندىن چېچەك ئېچىلىپتۇ، ئىسەن ئاكا!» دەپ چاقچاق قىلغاچ، ئۇنىڭ يۈزىدىكى قانلارنى سۈرتۈشكە باشلىدى. شۇ چاغدا قىزنىڭ نازۇك بارماقلىرى ئىسەن بۇقىنىڭ يۈزىگە تېگىشى بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا گويا ئۆمرىدە زادىلا ھېس قىلىپ باقمىغان ئاجايىپ شېرىن بىر سېزىم تارىغاندەك بولغانىدى. ئۇ تەمتىرەپ، كۆزىنى چىمچىقلىتىپ، ئايتۇ-

لۈنىڭ نالە گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان چىرايىغا ھودۇقۇش، ئەيمىنىش ئىچىدە قاراپ قالغانىدى. ئۇ شۇ چاغدا، ئۆز يېنىدا تۇيدۇرماي ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئايتۇلۇننىڭ شۇنچىلىك ھايالىق، لاتاپەتلىك بولۇپ يېتىلگىنىنى، ئۇنىڭ ئاشۇ ئۇياتچان، ھايالىق كۆزلىرىدە، تولۇپ كېلىۋاتقان خۇش پىچىم قەددى ـ قامىتىدە ئاجايىپ بىر سېھرىي گۈزەللىكنىڭ بارلىقىنى تۇنجى قېتىم ئېنىق كۆرۈپ يەتكەنىدى . . .

مانا شۇ كۈندىن كېيىن، ئىسەن بۇقا ئۆزىنى باشقا بىر دۇنيا ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك، قانداقتۇر بىر خىل پاك ۋە ئوتلۇق تۇيغۇ پۈتۈن ۋۇجۇدىغا نۇر بولۇپ تارالغاندەك سېزىدىغان، ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدى. ۋەھالەنكى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن دەرۋىشلىك، ئاشىقلىق يولىغا كىرىپ كەتكەن بۇ ناتىۋان يىگىت ئايتۇلۇنغا بولغان بۇ تەبىئىي مۇھەببەتنى ئەقلەن ئۇقمىسىمۇ، ئەمما بەزى چاغلاردا — قىز بىلەن تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالغاندا، قىزنىڭ ئوتلۇق بېقىشلىرىدىن ئۆزىنىڭ بىر قىسما بولۇپ، يۈرىكى تېپچەكلەپ، تومۇرلىرىدا قان ئەمەس، بەلكى ئىسسىق بىر لاۋا ئاققاندەك بولغان چاغلىرىدا، قەلبىدە ھېس قىلاتتى، ئۇنىڭ شېرىن غىدىقلىنىشىدىن بەزىدە قەھ ـ قەھ ئۇرۇپ كۈلگۈسى كېلەتتى. ئۇ مانا شۇنداق چاغدىلا، دۇنياغا كېلىپ بىرىنچى مەرتىۋە پاك ۋە پىنھان مۇھەببەتنىڭ ئادەملەرگە ئاللا تەرىپىدىن بەخش ئېتىلگەن نەقەدەر ئۇلۇغ نېمەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى . . .

لېكىن، بۈگۈن ئەتراپنى ۋەھىمە، دەھشەت باسقان شۇ دەقىقىدە، يىگىت قەلبىگە تۇيدۇرماي بۆسۈپ كىرىپ، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن مانا شۇ چىرايلىق، پاك، مەسۇمە قىز مۇدھىش ئوت ئىچىدە قالغانىدى. قىز دۇچار بولۇۋاتقان بۇ پاجىئەلىك ئۆلۈمنىڭ سوغۇق تىنىقى شۇ تاپتا ئىسەن بۇقىنىڭ يۈزىگە تېگىۋاتقاندەك، ئۇنىڭ بەدىنى

ئۇيۇشتى . . .

ئىسەن بۇقا ئۇيلىغانسېرى يۈرىكى ئازابلاندى . چۈنكى ، گۈزەل خاتىرىلەر ئايتۆلۈننى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا تېخىمۇ جەلپ-كار ، خۇددى پۈتۈن بەدىنىدىن شولا چېچىپ تۇرغان پەرىشتىلەر-دەك ئۇلۇغۋار قىياپەتتە كەلتۈرۈپ قويغانىدى . ئەپسۇسكى هازىر ئاشۇ پەرىشتە سۈپەت ئۇلۇغۋار قىياپەت ئىسەن بۇقىنىڭ كۆز ئالدىدىن ئىز - دېرەكسىز يوقىلىش ئالدىدا تۇراتتى .

ئىسەن بۇقا بارغانسېرى تاقەتسىزلەندى . خىياللار ، ئەسلى-مىلەر ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا كۈچ - قۇۋۋەت ، غەيرەت - جاسارەت پەيدا قىلغانىدى . ئۇ ئايتۆلۈننى قانداق قىلىپ بولمىسۇن قۇتقۇ-زۇش نىيىتىگە كەلدى ، بۇ ئارزۇسى يولىدا ئوت كەلسە يالماپ ، سۇ كەلسە سۈمۈرۈپ ئۆتمەكچى بولدى . شۇڭا ئۇ ، قەدىمىنى تېزلىتىپ «رەشىدىيە مەدرىسى» تەرەپكە قاراپ ئوقتەك ئېتىلىپ كەلمەكتە ئىدى .

مەدرىس قىپقىزىل لاۋا ئىچىدە كۆيۈۋاتاتتى ، ئىس - تۈتەك ئاربلاشقان ئوت تىلى ۋاشىلداپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەنىدى .

ئىسەن بۇقا يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە ، ئاپاق خوجىنىڭ يېنىدى-مۇ توختىماي ئۇدۇل ئوت ئىچىگە قاراپ تاشلاندى . لېكىن ئۇ ، ئۈچ - تۆت قەدەم باسا - باسمايلا ، شاهانە سالاپەتتە ئولتۇرغان پىر - ئۇستازىنىڭ خىلى قاتتىق تەلەپپۇزدا توۋلىغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى :

— ئىسەن سوپىم ، بىر كۆڭۈللۈك بولۇڭ ، بىر ئادەمگە بىر ئىشىق بولسا يېتىدۇ ! . . .

ئىسەن بۇقا ئۇستازىنىڭ بۇ سۆزىدىن ئۇنىڭ ھەممە ئىشتىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولدى . دېمىسىمۇ ئاپاق خوجىنىڭ ھەممە يەردە لالما ئىتتەك تىمىسقىلاپ يۈرۈيدىغان كۆز - قۇلاق-لىرى ئۇنى كىشىلەرنىڭ ئەڭ مەخپىي سىرلىرىغىچە خەۋەردار قىلىپ تۇراتتى .

— ئىسەن سوپىم، ئۆزىڭىزنى تۇتۇڭ، ئىستىغپار ئېيتىڭ! — دېدى ئاپاق خوجا يەنە شۇنداق قەھرىلىك ئاۋازدا، — ۋادەرىخ، بۇ پەلەك غەددار[1]، بۇ دۇنيا ئويۇنچىلارنىڭ ئويۇنىغا ئوخشايدۇ. ئۇ بىزنى مال - دۇنياغا ئاشىق قىلدى، خوتۇنغا ئاشىق قىلدى، بەندىلەر شۇنىڭ بىلەن ھەلەك بولۇپ، خۇدانىڭ مۇھەببىتىدىن - ئىشقىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ؟! بۇ نېمە دېگەن قورقۇنچلۇق، نېمە دېگەن قاباھەت - ھە؟!...

ئاپاق خوجا بۇ گەپلەرنى ئىسەن بۇقا ئاڭلىسۇن، دەپ ئەتەي يۇقىرى ئاۋازدا جىددىي قىياپەتتە ئېيتتى.

پىرنىڭ سۆزىدىن كېيىن، ئىسەن بۇقىنىڭ ھەرىكىتىدە ھودۇقۇش، چىرايىدا مەڭدەش ئالامەتلىرى ئەكس ئەتتى. ئۇ تۇرغان ئورنىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپ قالدى. غەزەپتىن چاقنىغان كۆزلىرىنى بىر خىل تېڭىرقاش ۋە مۇڭ ئاسارىتى ئىگىلىدى.

ئاپاق خوجىنىڭ سۈرلۈك ئاۋازىدا شۇنداق بىر قەتئىيلىك، ئەلپازىدا شۇنداق بىر شىددەت، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە شۇنداق سىر بارئىدىكى، ئىسەن بۇقا ھەقىقەتەن مەڭدەپ، تەمتىرەپ قالغانىدى. بايىقى تاشقىن غەيرەت - جاسارىتى خۇددى چېقىر تاشقا تەگكەن پىچاق بىسىدەك ئارقىغا ياندى. ئۇنىڭ تېنى قىزىپ، ۋۇجۇدى ئوت ئالغاندەك بولدى، لېكىن ئىچىدە بولسا، جۇدۇندەك ئازابلىق بىر يىغا ئۆكسۈيتتى...

ئىسەن بۇقا ئايتۇلۇن بىلەن ئىشق - مۇھەببەت توغرىسىدا ھېچقانداق ئەھدۇپەيمان تۈزۈشمىگەنىدى، ھەتتا بىر - بىرىنىڭ ئىسسىق نەپەسلىرى ئارىلىشىپ كەتكۇدەك دەرىجىدە يېقىن ئولتۇرۇپ، كۆڭلى - كۆكسى قانغۇدەك پاراڭلىشىپمۇ باقمىغانىدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نېمىشقا مۇشۇنداق دەھشەتلىك

---

① غەددار — ھىيلىگەر، مەككار، يالغانچى.

ھايات ـ مامات پەيتلىرىدە ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ، ئۇ قىزنىڭ تولغان ، ئۇياتچان يۈزى ، ئادەمگە ھايا بىلەن يەر ئاستىدىن مۆلدۈرلەپ قارايدىغان قاپقارا قوي كۆزلىرى شۇنچىلىك ئېنىق كۆرۈندى ؟ ! مەڭگۈن قىلغۇچى بۇ كۆزلەر ئۇنىڭ قەلبىگە قاچان ئورنىشىپ قالغان بولغىيتتى ؟ ! . . .

ئۆز ۋاقتىدا ئىسەن بۇقىنىڭ قەلبىدە غىل - پال پەيدا بولغان بۇ يوشۇرۇن ، ئاچچىق مۇھەببەت ھازىر ئۇنىڭغا شۇنداق يېقىملىق تۇيۇلدىكى ، گويا ئۇ بىر مەسۇم بالىغا ، چۈشىدە كۆرـ گەن پەرىشتىگە ، گويا يۈرەكنى تىترىتىدىغان مۇڭلۇق مۇزىكىغا ئوخشاش ، يالقۇنلۇق ، جەلپكار ۋە كۈچلۈك سىھرىي كۈچكە ئىگە مۇقەددەس بىر تۇيغۇ ئىچىدە تۇنجۇقۇپ قېلىۋاتاتتى . . .

ئۇنىڭ يۈرىكى بايىقى تەۋرەشتىن يەنە توختىمىدى ، ئەمما ئۇ ئاللىقاچان قەپەسكە چۈشكەن شىردەك ياۋاشلىنىپ قالغانىدى .

مەدرىس قاراڭغۇ چۈشكىچە توختىماي كۆيدى ، ياغاچ ئۆيلەر تۇتاش يېنىپ ، ئاسماننى قارا تۈتۈن قاپلىدى . مەدرىس ئاسمىنىـ دا ئۈگىسىز قالغان قۇشلار نەگە قونۇشىنى بىلمەي ، ئەنسىز ۋىچىرلىشىپ ، ئۇياقتىن - بۇ ياققا ئۇچۇپ يۈرەتتى .

گاراڭلىق ، خامۇشلۇق ئىچىدە مەدرىسكە — پايانى يوق ئوت دېڭىزى ئىچىدە ئاستا ـ ئاستا كۆزدىن غايىب بولۇۋاتقان نۇرلۇق ئەقىل كېمىسىگە قاراپ ئولتۇرغان ئىسەن بۇقىنىڭ خىيالى ئاشۇ ئىس ـ تۈتەكلەردەك تۇمانلىشىپ ، خىرەلىشىپ كەتتى . قىزنىڭ پاجىئەلىك يوسۇندا غايىب بولۇشى ئۇنى قۇياشتەك ، ئايدەك ئەبەدىي دەپ بىلىدىغان ئىسەن بۇقا ئۈچۈن يالغاندەك تۇيۇلاتتى . ئۇنىڭ ئاشۇ گىرىمسەن خىيالىدا قىز گويا بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى خۇددى شۇئىقەدرىدەك ۋىللىدا پارلاپ ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولىدىغاندەك قىلاتتى .

كەچ كىردى . ئەتراپ قاراڭغۇلاشقانسېرى ، ئوت شۇنچە

يالقۇنلۇق ۋە شۇنچە مۇدھىش كۆرۈنۈشكە باشلىدى .
جاھالەت پىلتىسىدە يېقىلغان مانا شۇ لاۋا ئوت بىلەن بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە بولغىنىغا يۈز يىللاردىن ئاشقان بۇ مەشھۇر بىلىم يۇرتى يەر - يۈزىدىن ئىزسىز يوقالماقتا ئىدى . بۇ يوقۇلۇش ئىنسانلارنىڭ مەدەنى ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلىدى . ئۇزۇن تارىختىن بېرى داۋاملاشقان بۇ ئالاقىدىن قانچىلىغان ئەۋلادلار بەھرى ئالغان ۋە قانچىلىغان ئىستىداتلار كامالەتكە يەتكەنىدى - ھە ! ؟

4

ئاپاق خوجا خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ ھاكىمىيەت سۈرگىندا ، قىزىل تون كىيىپ ، ئالتۇن سەۋلىجانىنى شىلتىپ ، سۈر - ھەيۋە بىلەن پادىشاھلىق قىلاتتى . خانىقالارغا بېرىپ ، سۇلۇك تەرىقەتتىن مەسىلە - مەرۇپ قىلغاندا بولسا ، بېشىغا كۇلا ، ئۇچىسىغا ئىشانلىق تونىنى كىيەتتى .
بۇگۇن كەچتە ، كۆنچى مەھەللىسىدىكى «كۆنچىلىك خانىقا» بەك جانلىنىپ كەتتى . بولۇپمۇ ، كاتتا ئىشان ئاپاق خوجىنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىنى ئاڭلىغان مۇرىت - مۇخلىسلار تەرەپ - تەرەپتىن خانىقاغا قاراپ چۇمۇلىدەك لۆمشۇپ كېلىۋاتاتتى . كەچ كۇز بولۇشىغا قارىماي ، بەزىلەر يالاڭ ئاياغ ، بەزىلەر پۇتلىرىغا ئەسكى كىگىز پارچىلىرىنى يۆگىۋالغانىدى . يەنە بەزىلىرى تۇمشۇقىنى چەكمەن چاپىنىنىڭ كۆنچىكىگە تىقىۋالغىنىچە بىر دولىسىنى ئېگىز ، بىر دولىسىنى پەس قىلىپ دۈگجۈپ كېلەتتى . ئەلۋەتتە ، باشقىچىرەك تۇس - قىياپەتتىكى ئادەملەرمۇ ئۇچرايتتى . ئېسىل ئۇستىۋاش ، يېڭى سەرىپا كىيىۋالغان بۇ كىشىلەر مايلىشاڭغۇ ساقال - بۇرۇتلىرىنى سىپاپ قويۇپ ، گۇس - گۇس دەسسىگىنىچە كېلەتتى .

سىرتتىن گەجگىسى قورۇلۇپ، دۈگجۈپ كىرگەن ئادەمگە خانىقانىڭ ئىچىدىكى ئىسسىق لاپپىدە ئۇرۇلاتتى. لېكىن، بۇ ھارارەتكە سىپسىق تەر، ئىسرىق ۋە نىشە دۈتلىرى قوشۇلۇپ، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئاينىتىدىغان ھىد ـ پۇراقلار ئارىلىشىپ كەتكەنىدى.

خانىقانىڭ ئىچى غۇۋا يورۇق ئىدى. ئادەملەر تولا سۈركۈلۈپ غىلتاڭ بولۇپ كەتكەن تامنىڭ ئويۇقلىرىدىكى جىن ـ چىراغلار سۇس جىمىرلاپ تۇراتتى. بىراق، ئاپاق خوجا ئولتۇرغان تۆر تەرەپتىكى تامنىڭ ئويۇقىغا قويۇلغان يوغان مىس چىراغدان لوقۇراپ كۆيۈۋاتاتتى. خانىقانىڭ ھويلىسى، چوڭ ھۇجرىسى ئادەمگە لىق تولغان بولۇپ، بەزىلەر ھەلقە بولۇشۇپ ساما سالاتتى. ئۇلار ئىككى يانغا تاشلىنىپ، باشلىرىنى يۇقىرى ـ تۆۋەن قىلىپ، زەرب بىلەن ساپايى، داپ چالغانلىرىدا، ساپايى دەستىلىرىگە ئۆتكۈزۈلگەن، داپ گەردىشلىرىگە ئېسىلغان ساناسىز ئۇششاق ھالقىلار جاراڭلاپ ھەيۋەتلىك سادا ھاسىل قىلاتتى. ھاپىزلار ئالىيىشىل تۇغ ـ شەددىلىرىنى لەپىلدىتىپ، تەلقىن، ھۆكمەت ئېيتاتتى. يەنە بەزىلىرى بولسا، چىلىم تارتىپ، كەيپ ئىچىدە نەزمىلەر ئوقۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بۇركۇتنىڭ كۆزىدەك ئۆتكۈر كۆزلۈك، يۈزلىرى مايمۇننىڭ يۈزىدەك تۈكلۈك قېرىسال بىرسى نەيچىسىگە بىر غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتا تۆچ نەيچە ئۇلانغان قاپاق چىلىمنىڭ قوشمۇشتەك مىس سەيخانىسىغا كۆك تاماكىغا ئارىلاشتۇرۇلغان نەشىنى ئوچۇملاپ سېلىپ ھارمايتتى. چىلىم نەيچىسى كىمنىڭ ئۇدۇلىغا كەلسە، شۇ بىر كۈپلېت نەزمە ئوقۇپ ئالاتتى. ھەر قېتىم ئىچىگە تارتقاندا، چىلىم سۈيى «خور ـ خور» قىلىپ ئۇنىڭ نەزمىسىگە تەڭكەش بولاتتى:

مەن قەلەندەر شاھىمەن،

ئالەم ماڭا ھەيرانىدۇر .
ئاللايەي . . .
مۇرادىمنى بەر خۇدا ،
يېتىشىم ئۇلۇغ مازار .
ئاللايەي . . .

ساپايى سوقۇپ ئېيتىلىۋاتقان ئاللاھۇلار ، بەك تارتىپ ئوقۇلۇۋاتقان نەزمە ـ مۇناجاتلار گويا مانا شۇ ئەرۋاھقا ئايلىنىپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان تەركىدۇنياچىلارنىڭ ھاياتلىق پەريادى ، كېيىن بىھوش بولغان جاھىل ئىنسان بالىسىنىڭ نالە ـ پىغانى ئىدى . ئۇلارنىڭ ئاشىقانە ئاۋازلىرى خانىقا گۈمبىزىگە ئۇرۇلاتتى ، پۇتلىرى بولسا زېمىن ئۈستىدە توختاۋسىز ھەرىكەتلىنەتتى . ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئاغزىدىكى كۆپۈكلىرى بوغچۇپ ، ئىڭەكلىرى خالتىلىشىپ ، ئەس ـ ھوشىدىن كەتكۈچە تەلۋىلىك بىلەن ئېيتاتتى ، ۋارقىرايتتى ، ئوقۇيتتى ، چېكەتتى . . .

ۋىجىككىنە كەلگەن بىر ئىشان سەللىسىنى بوينىغا سېلىپ ، ئىككى قولىنى تۇتۇپ ، بېشىنى ئىككى ياققا تەكشى رىتىم بىلەن تاشلاپ تەلقىن ئېيتىشقا باشلىدى . ئۇ دەم يىغلاپ ، دەم ئوقۇيتتى ، باشقا سوپىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئوقۇشقا باشلىدى ، پۈتۈن خانىقا گۈلدۈرلىگەن ياڭراق ئاۋازدىن تەۋرەپ كەتتى .

بۇ قېتىم ئاپاق خوجىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە ئوقۇپ ، بىللە دەسسەپ جەررە ـ ساماغا چۈشۈپ كەتتى . چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ ، كىيىملىرى جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن خۇدايى دەرۋىشلەر پىر ـ ئۇستازىنى ئەگىشىپ ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئوقۇشقا ، سەكرەشكە باشلىدى :

تەركىدۇنيالىق ئىبادەت مەغزىدۇر ،

تەركىدۇنياكى خۇدانىڭ پەيزىدۇر .
هەر نېمە فانىي دۇرۇر بولغىل يىراق ،
ئۇل نېمەكىم باقىيدۇر قىل ئىشتىياق .
هەر نېمەكىم نەپسى قىلسا ئىختىيار ،
بولغاي ئۇل دەرگاهى هەقتە شەرمىسار[1] .

. . .

خانىقانىڭ ئىچى ئىسسىق بولغاچقا ، دەم سىقىلىپ ، تىنىق ـ تىنىقا ئۇلگۇرمەيتتى ، سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ بىر تال تۇكىدىن مىڭ تال تەر ئاقاتتى ، كىيىملىرىمۇ چۆپ ـ چۆپ بولۇپ كەتكەندى . لېكىن ، ئۇلار بۇنى سەزمەيتتى ، پىسەنت قىلمايتتى .

ئاپاق خوجا بىر مەيدان سامادىن كېيىن ، ئۆزى ئۈچۈن ئالاھىدە راسلانغان مۇنبەرگە چىقتى ، ئۇ خېلى كۆپ تەر تۆككەچكە ، هاسىراپ هۆمۈدەپ تۇراتتى . بىر ئاز دېمىنى باسقاندىن كېيىن ، كۆز ئالدىدا يۇكۈنۈپ ئولتۇرغان سانسىز ساناقسىز مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا قاراپ :

— جەررە ـ ساما ناهايىتى خاسىيەتلىك ئىش ، ساما بەندىنىڭ هەققە قىلغان نىداسى ، — دېدى ئۆزىنى ناهايىتى تەمكىن ، سىرلىق تۇتۇپ ، — ساما قىلىۋاتقان چاغدا خۇدا بەندىلىرىنى چاقىرىدۇ ، يەنى ئەي بەندىلىرىم ، سىلەرنىڭ قىلغان هەرىكىتىڭلار بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا قوبۇلىيەتكە ئۆتتى ، سىلەر هايات تۇرۇپ ئۆلدۇڭلار ، يەنى ئۆلۈمنى ياد ئەتتىڭلار ، دەيدۇ . ئادەم مانا شۇنداق سۇلۇككە كىرسە ، خانىقا ، مازارلاردا يۇرۇپ رىيازەت چەكسە ، ئۇنىڭ ئورنى بارغانسېرى ئاشىدۇ ، ئاللانىڭ زاتىغا ئۇلىشىدۇ ۋە ئەبەدىيلىشىدۇ ، مۇشۇ يول بىلەنلا خۇداغا

[1] «مەسنەۋى خەراباتى» دىن .

يېقىنلاشقىلى بولىدۇ . . .

— ھەق - ھەق ! — ئاپاق خوجىنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغان ئىككى - ئۈچى تەڭلا چۇرقىراشتى ، — ئۇلۇغ ھەزرىتى پىرىدىمىزنىڭ سۆزلىرى ئىمامى ئەزەمدۇر ، قاراشلىرى ھەقىقەتتۇر ! . . .

ئاپاق خوجا ئەمدى ئۆزىنىڭ «ئىلاھى خاقان» لىق دىنىي يولىنى — قانداقتۇر ئاشىقلىق يولى ، خۇداغا يېقىنلىشىش يولى ، پاكلىق يولى ، ئىلاھى ھەقىقەت يولى دەپ شەرھلەشكە ، پەقەت مۇشۇ يول بىلەنلا ئاللانىڭ ۋىسالىغا يەتكىلى بولىدىغانلىقىدىن بېشارەت بېرىشكە باشلىدى :

— ھەرقانداق ئادەم نەغمە - ناۋا ، ئويۇن - كۈلكە بىلەن بولسا ، ئۇنداق ئادەملەرنىڭ دىلىدا خۇدانىڭ ئىشقى توختايدۇ . بۇ خۇددى كۆيۈۋاتقان ئوتقا سۇ چاچقاندەكلا ئىش . ھەر قانداق ئادەم ئۆمرىنى راھەت بىلەن ئۆتكۈزسە ، ئاخىرەتنىڭ راھىتىدىن مەھرۇم بولىدۇ . ئۆمرۈڭنى مۇشەققەتنىڭ كېمىسى بىلەن ئاچ - زېرىنلىق دەرياسىدا غەرق قىلىۋەتمىسەڭ ، خۇدانىڭ ۋىسالىغا يېتىمەن دېگىنىڭ بىكار ! ھەرقانداق كىشى ئۆيىدىن ، بالاچاقىسىدىن ، دۇنيانىڭ راھىتىدىن دىلىنى ئۈزۈپ ، يىغلاپ ، يۈرىكىنى كاۋاپ قىلىپ ئۆتسە ، ئاخىرەتتە راھەت - پاراغەتتە بولىدۇ ، خۇدانىڭ ۋىسالىغا مۇيەسسەر بولىدۇ . ھەرقانداق ئادەم جەڭ قىلسا ، ئاۋۋىلا ئۆز نەپسى بىلەن جەڭ قىلسۇن ، بۇ نېمە دېگەن گەپ ؟ بىر ئادەم بىر يىلغىچە سوغۇق سۇ بىلەن قۇرۇق نان يېسە ، پىشقان ئاش ، مەززىلىك تاماق تەلەپ قىلمىسا — ئۇ ئادەم ھەقنى ئىزدەيمەن دەيدىكەن ، مۇشۇنداق رىيازەتكە سەۋر قىلالمىسا ، ھەقنى تاپالمايدۇ . شەيخ جونەيد باغدادى دېگەن كىشى قىرىق يىللىق ئۆمرىدە سوغۇق سۇ بىلەن ئارپا - تېرىقنىڭ نېنىنى يەپ ، قورسىقى تويغۇدەك باشقا نەرسە يېمەي ئۆتكەنىكەن . جونەيد باغدادى شۇنداق دەپتۇ : « ھەرقانداق بەندە جېنىنى قىيىنىسا ،

ئۇنىڭ روھى بىرىپ ئاللاغا نالە قىلىدۇ ، ئاللا ئۇ بەندىنىڭ تەلەپ قىلغىنىنى بېرىدۇ . سوپىلىقنىڭ يولى شۇ ، شۇ ئىشنى قىلمىسا ، ئۇ كىشى سوپى بولالمايدۇ .» بەرھەق ، دۇنيانىڭ نازۇ نېمەتلىرىنى ئىزدىگەن ئادەم سوپى ئەمەس ، ئۆز ھاياتىنى جەبرى - جاپا ۋە غۇرۇبەتتە تائەت - ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزگەن ۋە ئۆتكۈزەلەيدىغان كىشى ھەقىقىي سوپىدۇر . . .

ئاپاق خوجا سۆزدىن توختىدى . تېخى بايىلا شاۋقۇن - سۈرەن بىلەن گۈلدۈر - غالاپقا تولغان خانىقا ھازىر جىمجىت سۈكۈتكە چۆمۈپ ، ھەممىنىڭ دىققەت - ئېتىبارى بىرلا ئاپاق خوجىغا مەركەزلەشكەنىدى . بۇنداق چاغلاردا ئاپاق خوجىمۇ مىنۇت - سېكۇنتنى بىھۇدە ئۆتكۈزمەي ، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلەتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، بۈگۈن ئۇنىڭ بۇ چوڭ خانىقاغا كېلىشى — خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىنكى تۇنجى شاھانە تەشرىپى ئىدى . شۇڭا ئۇ ، ئۆزىگە ئىختىدا قىلىپ ئولتۇرغان ئىتائەتمەن سوپى - دەرۋىشلەرگە بىر دەم مەۋلىۋى رۇمىنىڭ مەسنەۋىلىرىنى ئوقۇپ يەشسە ، بىردەم «ماھارىقۇل ئەششاقى» ، «كەشپۇل مەھجۇپ» قاتارلىق كىتابلاردىن ئوقۇپ بېرىپ ، بېشى قايغانلارنىڭ بەزىلىرىنى ئىما ئىشارەت بىلەن ، بەزىلىرىنى شېرىن - سۇخەن سۆزلەر بىلەن ، بەزىلىرىنى مۇھەببەت ئارىلاش لۇتۇف بىلەن ، بەزىلىرىنى زوق قوزغايدىغان ئىبارىلەر بىلەن ئۆز يولىغا باشلايتتى .

ئاپاق خوجا نەزىرى تېز ، كاللىسى ئۆتكۈر ، تولغان ۋائىز ئىدى . ئۇ يەتتە ييشىدىن باشلاپ دادىسى مازار پادىشاھىمدىن سوپى - ئىشانلىقنى ئۆگىنىپ ، ئون تۆت ياشقا كىرگەندە ، دادىسىنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى ئىچىدە يېتىلگەن سوپى ھەم تونۇلغان ۋائىزلاردىن بولۇپ قالغانىدى . ئۇ يالغۇز دادىسىدىنلا ئەمەس ، ئانىسى زۇلەيخا بېكىمدىنمۇ ئەرەبچە ، پارسچە تىللارنى

ئۆگىنىپ ، شۇ تىللاردا ئوقۇيالايدىغان ھەم يازالايدىغان بولغان-
دى . ئۇنىڭ جەمئىيەت خاراكتېرلىك سالاھىيىتى مىلادىيە
1655 - يىلى قەشقەردە — ئۇ ئەمدىلا يىگىرمە توققۇز ياشقا
كىرگەن ۋاقتىدا ، « ئاق تاغلىق » سوپىلار تەرىپىدىن «ئىشان
نامى » بىلەن جاكارلانغانىدى . مانا شۇنىڭدىن باشلاپ ھازىرغىچە
بولغان يىگىرمەئىككى يىلدىن بېرى ، ئاپاق خوجا جاي - جايلار-
دىكى مەسچىت - خانىقالاردا ، چوڭ - كىچىك سورۇنلاردا ۋائىز-
لىق قىلىش — ۋەز - نەسىھەت ئېيتىش ، ئەمرىمەرۇپ قىلىش ،
ھۆكمەت - تەلقىن ئوقۇش بىلەن ئۆتتى . نۇرغۇن ئەللامە شائىر-
لارنىڭ شېئىرلىرى بىلەن دانا ھۆكۈمالارنىڭ ھېكمەتلىرى ئۇ-
نىڭ دىلىغا يادا ، تىلىغا رام ئىدى . مانا شۇ خۇرۇچلارنىڭ
تەسىرى بىلەن ئۆز سۆزىنىڭ بالاغىتىنى ئاشۇراتتى .

ئاپاق خوجا ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان ئىسەن بۇقىغاخې-
لىدىن بېرى نەزەر سېلىپ كېلىۋاتاتتى . بۈگۈن ئىسەن بۇقا
بۇرۇنقىدەك شوخلۇق بىلەن سەكرەپ سامامۇ سالمىدى ، خۇش
نەپەس ئاۋاز بىلەن تەلقىنمۇ ئېيتمىدى . نېمە ئۈچۈندۇر چىرايى
پەرىشان ، كۆزلىرى ئويچان ئىدى . ئۆزى خانىقادا بولغان بىلەن
كۆڭلى ئاللىقەيەرلەردە كېزىپ يۈرگەندەك كۆرۈنەتتى . ئاپاق
خوجىنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى دەرھال ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى جاراھەت-
نى كۆرۈۋالدى . بۇ جاراھەت ئاشۇ كۈندىكى ئوتتا «رەشىدىيە
مەدرىسى » بىلەن بىللە كۆيۈپ كەتكەن ئايتۆلۈندىن قالغان مەس-
تانە جاراھەت ئىدى .

ئاپاق خوجا ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن سۆزىنىڭ تېمىسىنى
ئىسەن بۇقا تەرەپكە بۇراپ ، ئۇنىڭ كۆڭۈل جاراھىتىگە مەلھەم
قىلماقچى بولدى . ئۇ كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپ ئۆزى تەربىيىلى-
گەن بۇ ئاق كۆڭۈل ، پىداكار مۇرىتىنىڭ روھى جەھەتتە ئۆزى-
دىن يىراقلاپ كېتىشىنى خالىمايتتى .

ــ سوپى شەيخلەر : شەرىئەتتە رەھنەما[1] ئەقىل بولسا ، تە-رىقەتتە رەھنامە مۇھەببەتتۇر ، دەپ قارايدۇ ، — دېدى ئۇ كۆزلە-رىنى پات - پات ئىسەن بۇقا تەرەپكە تىكىپ ، — سوپىلارنىڭ ھەقىقەتنى مەھبۇب ، مەشۇقە ، ئۆزلىرىنى ئاشىق دەپ ئاتاشلىرى ئەنە شۇنىڭدىن . ھەر بىرىڭلاردىن مەخپىي قالمىغايكى ، ئاشىق ئاللانىڭ مەشۇقىدۇر ، ئۇل كىشى تەركىدۇنيا بولمىغۇچە ئاشىق ۋىسالىغا يېتەلمەيدۇ . دانىشمەنلەر نەقىل قىلىدۇلەركى ، خۇدا-يىتائالا مۇھەببەتنى ياراتتى ، ئۇ ئۇزاق يىللار غۇرۇبەت مەيدانىدا بىقارار بولۇپ نالە قىلاتتى . مىڭ يىلدىن كېيىن مۇھەببەت خۇداغا دېدى :

« ئى خۇدايا ، بارلىق مەخلۇقات ، مەۋجۇداتنى ياراتتىڭ ۋە ھەر بىرىگە بىر ئورۇن — بىر ۋەتەننى پەيدا قىلدىڭ . ئى پادىشاھىم ، مېنىڭ ۋەتىنىم نەدە ؟ » خىتاب كەلدىكى ، «ئى مۇ-ھەببەت ، ئاللانىڭ شەۋقى گەۋھىرىگە سەدەپ بولغان بىر دىل كۆرسەڭ ، نەدىكى مېنىڭ مۇھەببىتىم ئوتى بىلەن كۆيگەن باغرى كاۋاپنى كۆرسەڭ ، سېنىڭ ۋەتىنىڭ شۇدۇر ! » مۇھەببەت دېدى : «ئى پەرۋەردىگارا ، سېنىڭ بەندىلىرىڭ بىزنىڭ نەشتى-رىمىزنىڭ زەخمىگە تاقەت كەلتۈرەلمەيدۇ ! » خىتاب كەلدىكى : «ئى مۇھەببەت ، بىزنىڭ شۇنداق دوستلىرىمىز باركى ، يەتتە ئاسماندەك غەم - قايغۇ كەلسىمۇ ، بىزنىڭ دەرگاھىمىزدىن يۈز قايتۇرمايدۇ . سەن ئۆز ۋەتىنىڭنى ئال ، ھەر كىمگە ئىشقى مىقداردا شاراب ئىچۈر ! »

نەقىل قىلىدۇلەركى ، ئادەم ئەلەيھىسسالامنى ئىشقتا ئې-سىلغانلىقى ئۈچۈن بېھىشتىن قوغلاپ چىقارغان . بىلىش كې-رەككى ، ئىشق مالامەت جايى ، ھەرگىزمۇ سالامەتلىك ئورنى ئەمەس ! شۇنىڭ ئۈچۈن شائىرلار :

---

[1] رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچى ، ئۆگەتكۈچى .

ئى ئىشق يولىدىكى ئادەم مالامەت يۈكىنى تارتقىل ،
ۋە ياكى كەتكىل سالامەت ، ئىشقنىڭ يولىنى قويغىل !

دەپ بىكار ئېيتمىغان . شۇ ۋەجىدىن ، سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ خاتون ئالمىقى دۇرۇس ئەمەس . خاتون كىشى چەپياندىن تۆرەلگەن ، ئۇنىڭدىن بەتتەر ئادىمى شەيتان يوقتۇر . كىمكى بۇ شەيتانغا يولۇقسا ، كۆڭلى ئالا بولادۇر ! ھەزرىتى ئىشان خوجا ئېيتقانلەركى ، كىشى بۇ يولدا مېڭىش ئىستىكى بولسا ، كۆڭلىگە ئۆيلىنىش خىيالى كىرىپ تەشۋىشكە سالسا ، ئىستىغپار ئېيتىش لازىم . ئۇنىڭ بىلەن توسالمىسا ، ئايالالاردىن يىراق جايغا كېتىش كېرەك . ئۇنىڭ بىلەنمۇ بولمىسا ، روزا تۇتۇپ ، تاماقنى ئازايتىشنى داۋام قىلىش ، شەھۋەتنى بېسىش داۋالىرىنى قىلىش لازىم . بۇنىڭ بىلەنمۇ يوقالمىسا ، گۆرۈستان ئەتراپلىرىنى ئايلىنىش ، ئۆلۈكلەردىن ئىبرەت ئېلىش ، ئۇلۇغلار ئەرۋاھىدىن ھىممەت تەلەپ قىلىش لازىم . يەنە ئۇلۇغلار ئېيتقانكى ، ئۆيلىنىش — پەقەت پەيغەمبەر ۋە ئەۋلىيالارغا مەنسۇپتۇركى ، ئۇلار بۇ سەۋەب بىلەن خۇدادىن غاپىل بولۇپ ، ئاۋام ناسقا لايىقلىشىدۇ ، بۇنىڭ بىلەن ھايۋانلىق مەرتىۋىسىنى تولۇقلايدۇ . ئەمما ، تەرىقەت تالىپى بولغان ئورتىدىكى تايىفەگە ھەق سۇبھانە يادى بىلەن ئىچىدىن چىققان بىر نەپەس مىڭ پەرزەنتتىن ياخشىراقتۇر . چۈنكى ، بۇنىڭدا مىڭ پايدا ، ئۇنىڭــدا مــىڭ زىــيــان مەۋجۇت ! . . .

ئاپاق خوجا ئەڭ ئاخىرىدا : «غارايىبات دېڭىزىغا چۈمۈلۈپ ، ئىلھام دۇردانىلىرى سۈزگەيسىلەر ! »دەپ سۆزىدىن توختىدى .

ۋەز - نەسىھەتنى تولا سۆزلەپ كەتكەچكە ، ئۇنىڭ جاۋغايلىرىدىن كۆپۈك چاچراپ ، كۆزلىرىمۇ ياشاڭغىراپ كەتكەنىدى .

ئۇ سۆزدىن توختىشى بىلەن توپ ئىچىدە مىشىلداپ ، ئۆك-

سوپ يىغلىغان ئاۋازلار ، «پىرىم رازى خۇدا رازى» ، «بەختەـ مىزگە ياشىغايلا قۇتبىل ئەقتابى پىرىم» دېگەن مەدھىيىلەك نىدالار كۆتۈرۈلۈپ ، خانىقانى يەنە بىر قېتىم قايناق ، غۇژغۇن سورۇنغا ئايلاندۇرۇۋەتتى .

ئاپاق خوجا قويىنىدىن هال رەڭ يىپەك ياغلىقنى ئېلىپ ، دەسلەپ ئاغزىنى ، كۆزىنى ، ئاندىن يۈز ۋە بويۇنلىرىدىكى تەرلەـ رىنى سۈرتتى . شۇ ئارىلىقتا ئىسەن بۇقىغا يەنە بىر قېتىم سەپسالدى ، ئەمرىمەرۇپلار ئۇنىڭغا چوڭقۇر تەسىر قىلغاندەك كۆرۈنەتتى ، ئۇ بايىقىدەك خىيالغا پېتىپ ، مۈكچىيىپ ئەمەس ، ئەمدى خېلى روھلىنىپ ، پىر ـ ئۇستازىغا ئىلتىجالىق نەزەر بىلەن مۆلدۈرلەپ قاراپ ئولتۇراتتى .

ئۇ ئاپاق خوجىغا قاراپ ئولتۇرۇپ ، ئىختىيارسىز ئۆزىنىڭ بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ، خەندەك كۆلبېشىدىكى خانىقادا بۇ زاتنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن چاغدىكى ئىشلارنى ئەسـ لەپ كەتتى . . .

ئۇ چاغدا ئىسەن بۇقا تېخى ئىش ئۇقمايدىغان ئون ئىككى ياشلىق سەبىي بالا ئىدى . مىلادىيە 1668 ـ يىلى قەشقەر نائىبى يولۋاسخان ئاتىسى ئابدۇللا خاندىن سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ هاـ كىمىيىتىنى تارتىپ ئېلىپ تەختكە ئولتۇرغاندا ، ئۆزىنىڭ ئىـ شەنچىلىك مۇرىتى خان — پادىشاھ بولغانلىقىنى كۆرگەن هىـ دايىتۇللا ئىشان دەرهال قەشقەردىن يەكەنگە كېلىپ ، قاتلامۇ قاتلام مۇرىت توپلاشقا باشلىدى . ئۇنىڭ پائالىيىتى تېز ، راۋان هەم ئوڭۇشلۇق بولدى . يېڭىدىن نۇرغۇن خانىقالار سېلىنىپ ، مۇرىت ـ مۇخلىسلارنىڭ تۇرمۇشى جانلىنىپ كەتتى .

شۇ چاغدا ، ئىسەن بۇقىنىڭ دادىسى يۇنۇس تامچى كاتتا داستىخان بىلەن ئوغلىنى يېتىلەپ هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ هوزۇـ رىغا كەلگەندە ، هىدايىتۇللا ئىشان جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ شۇنداق دېگەنىدى :

— سەن تەرىقەت يولىغا كىرمەكچىسەن ، ئوغلۇم . قەلبىڭ قۇلىقى ھوشيار بولسۇنكى ، تەرىقەت يولى ئېغىر ۋە مۇشەققەتلىكتۇر . بىزنىڭ يولىمىز - ئىشق ، رىئايە ۋە ئىمان يولى . مۇقەددەس ئەقىدىلەرگە رىئايە قىلىشقا قۇربىتىڭ يېتەرمىكىن ؟ !

سۇر بېسىپ ، تەمىرەپ قالغان ئىسەن بۇقا توگرا باسقان كىچىككىنە مۇشتۇمى بىلەن بۇرنىنى ئېرتتى ۋە بوغۇق ئاۋاز بىلەن ئارانلا :

— يېتىبدۇ ، — دېدى .

بالىنىڭ جاۋابى ھىدايىتۇللا ئىشاننى خۇشال قىلدى ، ئۇنىڭ ئۆزى كىچىك بولسىمۇ ، يۈرىكى ، غەيرىتى چوڭدەك كۆرۈنەتتى . شۇ چاغدا خانىقادا مۇنداق بىر ئىش يۈز بەردى ، يېڭىدىن مۇرىت بولغان ئىككى يىگىت سۇسلۇق ، ھاڭۋاقتىلىق قىلغانمۇ قانداق ، ھىدايىتۇللا ئىشان يېنىدىكى چاپارلىرىغا زەردە بىلەن ۋارقىرىدى :

— بۇ ئىككى غاپىل بەندىنىڭ دىلىدىكى گۇمراھلىق قۇلۇپىنى چېقىپ تاشلاڭلار !

سوپىلار يەڭلىرىنى شۈمەيلەشتى ، ئىككى يىگىتنى چۆرىدەپ ھەلقىغا ئېلىشتى ۋە ئاۋازلىرىنى رىتىمغا ، پۇتلىرىنى ساماغا كەلتۈرۈپ ، ئوقۇشقا ، سەكرەشكە باشلىدى :

ئاخىرەتتىن قىل تىلەك ،
ھۇم ئاللاھۇم ،
فانىي دۇنيا نە كېرەك ،
ھۇم ئاللاھۇم ،
ھەممىدىن بەك ئەۋزىلى ،
ھۇم ئاللاھۇم ،
خانىقا ئۆزرە تۈنەك ،

ھۇم ئاللاھۇم . . .

ئىسەن بۇقا بۇ ئىشلارغا قىزىقىپ ، ھەيران بولۇپ قاراپ قالدى . ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇنىڭ يەلكىسىدىن ئاستا بېسىپ تۇرۇپ :

— ئولتۇر ، بالام ، ئولتۇر ، — دېدى ئۇنىڭ چېچەن كۆزلىرىگە ، ساغلام بەستىگە زوقلىنىپ قاراپ ، — خۇدا ئىنسا-ۋنىي بېرىپتۇ . تەرىقەت يولىدا ئاشىق بولغانغا ھەقتە ئاللا جىمى جەننەتنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ . بۇ ئالەمدە بىز بىلەن بىللە بولساڭ ، كېچەيۇ كۈندۈز ھەمدۇسانا ئېيتساڭ ، پىر - ئۇستازىڭنىڭ پېشىنى چىڭ تۇتساڭ ، ئۇ ئالەمدە ھۆر - پەرىلەر-دىن خوتۇنلۇق بولىسەن . راست ئېيتىۋاتىمەن ، ئۇ دۇنيا زاھىد-لەرنىڭ ، كىمنىڭ ئەقىدە - ئىخلاسى كۆپ بولسا ، شۇنىڭ دۆلى-تى زىيادە بولىدۇ ، — ئاندىن ئۇ ئىسەن بۇقىنىڭ دادىسى يۇنۇس تامچىغا قاراپ داۋام قىلدى ، — بۇ ئالەمدە قانچە شۇكرا-نە ، قانچە غۇربەت ئۆتكەن ئادەمنىڭ ئىمانى كامىل ، ئۇ ئالەمىل-كى شۇنچە ھالاۋەتلىك بولىدۇ . ئاللا ئەھلى تەرىقەتچىلەرگە بۇ يولنى ئاتا قىلىپ ، شاپائەت قولىنى سۇنغان . . .

مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ، ئىسەن بۇقا خانىقادا — ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ خاس مۇخلىسلىرىدىن تەلىم ئېلىپ يۈرگەن چاغلىرىدا ، پانىي دۇنيانىڭ لەززىتىدىن ۋاز كېچىپ ، پەقەت ئۇ دۇنيانىلا ئويلايدىغان ، كىيىملىرى جۇل - جۇل بۇ سوپى - دەرۋىشلەرگە ھەۋەس قىلىپ قالدى .

بىر بۇردا قاتتىق نان ، بىر ھېجىر داغ سۇغا قانائەتلىنىپ ، كوچىمۇ كوچا «ئاللاھۇم» نى ئوقۇپ يۈرۈيدىغان بۇ خۇدايى ئاشىقلار ئۇنىڭ كۆزىگە پەرىشتىدەك كۆرۈندى . ئەمما ، كېيىنچە بىلدىكى ، كۈندۈزى باشلىرىغا كۇلا ، ئۇچىسىغا جۇل - جۇل بولۇپ كەتكەن جەندە كىيىپ ، بازار - رەستىلەردە ئىشكىمۇ

ئىشىك دوقۇرۇپ يۈرۈيدىغان بۇ گادايلار نامازشام بىلەن خانىقاغا قايتىپ كېلىپلا تامامەن باشقىچە ئىش كۆرىدىكەن. قاراڭغۇ، تار خانىقادا نەشە پۇراقلىرى بۇخسۇپ، قارا چۆگۈن، قۇمغانلار پاراقلاپ قايناپ كېتىدىكەن. بەزىلەر كۆكنار يانچىسا، بەزىلەر مەينەت بولۇپ كەتكەن بەلۋاغلىرىنى يېشىپ، كەيپ دورىلىرىنى چىقىرىشىدىكەن. كېيىن غەيۋەت - شىكايەت، كەيىپ - ساپا، گاھىدا ئۇرۇش - ماجىرا باشلىنىپ كېتىدىكەن...

بۇ قىلمىشلارغا ھەيران بولغان ئىسەن بۇقا دەسلەپ بۇ يەردىن قېچىپ كەتمەكچىمۇ بولدى. بىراق، كېيىنچە «بەلكىم بۇمۇ ئاللانىڭ بىر سىنىقىدۇر» دېگەن ئويغا كېلىپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى ۋە خانىقانىڭ ئەڭ خىلۋەت يېرىگە كىرىۋېلىپ تەرىقەت بىلەن مەشغۇل بولدى...

ئاي يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان ئىسەن بۇقىنىڭ پاك، سەبىي قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىشقا باشلىدى. ئىسەن بۇقا ئۇنىڭغا چوقۇندى، ئىختىدا قىلدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، ھىدايىتۇللا ئىشان بۇيۇك زات، ئۆزى بولسا، ئۇنىڭ تاپىنى ئاستىدىكى بىر چۇمۇلە ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئەزەلدىن ئۇنىڭغا تىك قاراپ باققان ئەمەس، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھورمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇقەددەس ئىدى.

يېشىنىڭ ئۇلغىيىشىغا ئەگىشىپ، ئۇمۇ باشقا مۇرىت - مۇخلىسلارغا ئوخشاش، تەقۋادارلىقنى ۋايىغا يەتكۈزدى. پۈتۈن تەرىقەت يولىنى تولۇق ئادا قىلىۋېلىمىغۇچە ھەپتە - ئايلارنى تائەت - ئىبادەت روزى نىياز بىلەن يالغۇز — تەنھالىقتا ئۆتكۈزدى. لېكىن ئۇ، بەزى ئاشىق مۇخلىسلاردەك ئۇنداق جىددىي، ئەسەبىي ئەمەس، بەلكى تەبىئىي ھەم خاتىرجەم ئىدى.

ئون يىل — خۇددى باھار تۈرىنىلىرىدەك تىزىلىپ ئۆتكەن ئون يىل ئىسەن بۇقىنىڭ ھاياتىدا نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەرنى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پىرئۇستازىغا بولغان ئەقىدە - ئېتىقادىدا

ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىغانىدى . پەقەت يېقىندىكى ئىككى
ئىش ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا تۇيۇقسىز بىر سىلكىنىش پەيدا
قىلىپ ئۆتتى . بۇنىڭ بىرى ، شەھەر ھاكىمى ھەيدەربەگنىڭ
تۇگمەن بېشىدىكى پاجىئەلىك ئۆلۈمى ئىدى . ئۇ شۇ چاغدا ،
يۈرىكىنىڭ چىداشلىق بېرەلمەي ئازابلانغانلىقىنى ھېس قىلدى .
چۈنكى ، ھەيدەر بەگ ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ شەپقەتچىسى ئىدى .
دادىسىنى شۇ ئادەم يىراق ئىشقۇل يېزىسىدىن شەھەرگە يۆتكەپ
كېلىپ ، ئۆي - ماكان بەرگەن ۋە ئۇنىڭ تامچىلىق ، نەققاشلىق
ھۈنىرىنىڭ يىراق - يېقىنغا تارىلىپ ، نام چىقىرىشى ئۈ-
چۈن ، ئەۋزەل شارائىت يارىتىپ بەرگەنىدى . مانا شۇ ئادەم
ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يۈرىكى سۇغۇرۇلۇپ ، پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈل-
دى . ئۇ بۇنداق قەبىھ ، مۇدھىش ئۆلۈمنى زادىلا كۆرۈپ باقمى-
غانىدى . شۇ چاغدا ئۇ ، ئاغزىدىن دۇر - گۆھەر ياغدۇرۇپ
سۆزلەيدىغان پىر -ئۇستازىنىڭ ئاشۇنداق باغرى تاشلىقىغا ھەي-
ران بولۇپ ، كۆڭلىدە بىر خىل گۇمان ۋە تەۋرىنىش پەيدا
بولغانىدى . . .

ئىككىنچىسى ، شۇنچە پاك ، شۇنچە مۇلايىم بىگۇناھ قىز
ئايتولۇننىڭ ئوتتا كۆيۈپ ئۆلۈشى ئىدى . بۇنىڭغا ئۇ راستىنىلا
بەرداشلىق بېرەلمىدى . قىز ئوتتا ئەمەس ، گويا ئۇنىڭ يۈرىكىدە
كۆيۈۋاتقاندەك ئازابلاندى . قۇتقۇزۇۋېلىشقا قۇربى يېتمىدىغان تۇ-
رۇپ قۇتقۇزالمىدى ، قىزنىڭ ئوت ئىچىدىكى ئازابلىق نالە -
پىغانلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپمۇ ، ئۇنىڭ دەردىگە ھەمدەم بولالمى-
دى ! ئەكسىچە پىر - ئۇستازى ئوتتا كۆيۈۋاتقانلارنىڭ نالە -
زارىنى ئاڭلاپ ، خۇشاللىقتا كېرىلىپ ئولتۇراتتى . . .

مانا شۇ چاغدا ، ئۇ ئۆزى چوقۇنغان بۇزاتنىڭ شۇنچە بىرە-
ھىم ، قىساسخور ئادەملىكىگە ھەيران بولۇپ ، كۆڭلىدىكى گۇ-
مان ۋە تەۋرىنىشلەر تېخىمۇ كۈچەيگەنىدى . . .

لېكىن ، ئىشلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ئىسەن بۇقا

كۆڭلىدە پەيدا بولغان بۇنداق گۇمانى خىياللاردىن قورقۇپ كەتتى. ھىدايىتۇللادەك مۇقەددەس زاتقا — ئۆزى چوقۇنغان، ئېتىقاد قىلغان پىر- ئەۋلىياغا شەك كەلتۈرۈپ، گۇمانلانغانلىقىدىن قورقۇپ، دەرھال يۈزىنى قىبلىگە — مەككە مۇكەررەم تەرەپكە بۇراپ، تىزلىنىپ، ئالىقىنىنى يۈزىگە يېپىپ، تۇۋا - تەزەررۇ ئېيتىپ، ئۈچ رەكەت ناماز ئوقۇدى. دەل مۇشۇ ئۇستازى بىر چاغلاردا: مۇبادا، كۆڭلىدە ئاللانىڭ لۇتفى - شاپائىتىگە گۇمان پەيدا بولۇپ قالسا، شۇنداق قىلىش كېرەك، دەپ ئۆگەتكەندى، بىراق ئۇ، بۇنىڭلىق بىلەن يەنە تەلتۆكۈس ئارام تاپالمىدى، قەلبىنى بېسىپ تۇرغان مۇرەككەپ، سىرلىق خىياللار يەنە بەزىدە ئۇنى بىئارام قىلىپ قوياتتى...

ئىسەن بۇقا ئاپاق خوجىنىڭ «پىردېگەن پەيغەمبەرگە ئوخشاش، مۇرىت پەيغەمبەرنىڭ ئۇممىتىگە ئوخشاش...» دېگەن ياڭراق سۆزى قۇلىقىغا كىرىش بىلەن خىيال ۋە ئەسلىمىلەردىن توختىدى. ئاپاق خوجا سۆزلەۋاتاتتى، سۆز ئارىسىدا بەزىلەر ئۇنىڭدىن سوئاللارنى سوراپ، مەسىلە - مەرۇپنى ئەۋجىگە كۆتۈرگەندى.

خانىقادىكى سۆھبەت، تەۋرەش خېلى ۋاقىتقىچە توختىمىدى. قىممەتلىك دەقىقىلەر ئەنە شۇنداق جەھرى - ساما، ئەمرى مەرۇپ، مەس - ئەلەسلىك ئىچىدە ئۆتتى. كەچنىڭ گۇگۇم قاراڭغۇلۇقى بارا - بارا شەھەرنى كېپەنلەۋاتقاندەك ئوراپ كەلمەكتە ئىدى.

5

ئاپاق خوجا خانلىق تەختىدە ئولتۇرغاننىڭ ئونىنچى كۈنى پۈتكۈل قەشقەرىيە تەۋەسىدە مۇنداق بىر يارلىقنى ئېلان قىلدى:

«بارلىق خاتىپ - مۇدەررىس ، ئىمام - مۇتۋەللى ۋە جارچىپكەش-لەر ئاگاھ ھەم ھازىر بولۇڭلاركى ، قولۇڭلاردىكى مەدرىس ، مەسچىت ، تاۋاپ - زىيارەتخانىلارنى مۇشۇ بۇيرۇققا ئەمەل قىلىپ ، جىمى تۆلىيە - ھۆججەتلىرى بىلەن بىزنىڭ سوپى - سالۇكلىرىمىزگە تاپشۇرۇپ بېرىڭلار ! ئۇلار بۇ جايلارنى خانىقا ، ئەمدان ، ئىشق كۆلبىلىرى قىلىدۇ . سىلەرمۇ نامىزىڭلارنى ئو-قۇساڭلا بولىۋېرىدۇ . كىمكى بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلسا ، سازايى قىلىنىدۇ ، مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىشقا بۇيرۇلىدۇ !»

خان يارلىقىنى بىر نەچچە چوڭ شەيخ - سوپىلار ئازنا كۈنىدىكى جۈمە نامازلىرىدا ، بازار كۈنىدىكى رەستە - گۈزەر-لەردە سۈر - ھەيۋەت بىلەن يەتكۈزۈشتى ۋە ئاخىرىدا :

— خۇدا ئۆز كالامىدا كەلتۈرۈپتىلەركى : پادىشاھلار خۇدانىڭ سايىسى ، دەپ . شۇڭا ، پادىشاھنىڭ ھەر بىر بۇيرۇغى پەرز ئەيىندۇر ! — دەپ قوشۇپ قويۇشتى .

لېكىن ، يارلىق قانچە قاتتىق ، يەتكۈزۈش قانچە سۈر - ھەيۋەتلىك بولسۇن ، يەنىلا ئاۋام خەلقىنىڭ قەلبىگە ياقمىدى . بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا نارازىلىق ، غۇلغۇلا سادالىرى كۆتۈرۈلدى . لېكىن ، ھەممە يەرنى ۋابادەك قاپلاپ كەتكەن قان خۇمار سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ، تۇيۇقسىز ئۇر - يىقىتلىرىدىن قاتتىق يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن بىچارە خەلق يەنىلا كۆڭلىدىكىنى سىرتقا چىقىرالماي ، دەردىنى ئىچىگە يۇتات-تى . دېمىسىمۇ ، ئاپاق خوجا بىلەن جۇڭغارلار تىكلىگەن بۇ ھاكىمىيەت ئاۋام خەلقنىڭ جىسمى ئۈستىدە قارار تاپقان زوراۋان ھاكىمىيەت بولغاچقا ، ئۇ ئاۋام خەلقنىڭ قەلبىنى ئۆزىگە قارىتال-مىغانىدى . شۇڭا ، شەھەردىن يېزىغىچە ، زەرداردىن گادايغىچە ئاغزىدا ماختىغان بىلەن دىلىدا قارغايتتى ، كۆزى كۆلۈپ تۇرغان بىلەن يۈرىكى يىغلايتتى . ئۇلار بۇ توغرىدا ئىما - ئىشارە بىلەنلا سۆزلىشەتتى ، قورقۇش ، ۋەھىمە پايتەختنى خۇددى زە-

ھەرلىك تۇماندەك ئورۇۋالغانىدى . خان يارلىقى ناھايىتى تېزلا ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى ، سوپى - دەرۋىشلەر تەرەپ - تەرەپتىن تەۋرەپ كېلىپ ، مەسچىت ، مەدرىسلەرنى خانىقا ، ئەمدان ۋە ئىشق كۆلىبىلىرىگە ئايلاندۇرۇۋەتتى . ئۇلار كېچە - كۈندۈز ئۇ يەردە جەھرى ساما سېلىپ ، كىگىز - بورىلارنى يىرتتى ، نەشە چېكىپ ، ئابى ھاۋانى بۇلغىدى ، تۇنەك قىلىپ ، ھەممە يەرنى بېزەپ قىلىۋەتتى . ئىمام - مەزىنلەر ناماز ئوقۇيدىغان چاغلاردا ، ئۇلار دەسسەپ - چەيلەپ ، نىجاسەتكە تولدۇرۇۋەتكەن مەسچىت- لەرنى ئۆز قوللىرى بىلەن تازىلاپ چىقاتتى . . .

بۇنداق خورلۇق بىلەن زوراۋانلىققا چىدىمىغان جامائەت ئاخىر يەكەندىكى چوڭ جامائەنىڭ ئىمامى بارات ئەلەمگە ئەرز - شىكايەت قىلدى :

— بۇ يۇرت نېمە بولۇپ كەتتى ، بارات ئەلەم ؟ — دېدى بىر ئۆلىما زارلىنىپ ، — نەگە بارساق يورۇقلۇق چۈشكەن بىر غېرىچ يەر يوق . ھەممە يەر قاراڭغۇلۇق ، زورلۇق ، خورلۇق بىلەن تولغان ! ئى خۇدا ، بىز سېنىڭ ئالدىڭدا نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدۇق ؟ ! ئۆزۈڭگە ئىبادەت قىلىدىغان بىرەر پا- كىز ، خاتىرجەم يەرنىمۇ بىزگە راۋا كۆرمىدىڭمۇ ؟ ! . . . — ئاندىن ئۇ بارات ئەلەمگە ئىلتىجا قىلدى ، — ئۆزلىرى يۇرتنىڭ چوڭى ، شەرىئەت پېشىۋاسى ، ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ، تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ قويسىلا ، ئۇمۇ مۇسۇلمان بەندىسى بولغاندىكىن گەپلىرىنى ئاڭلا ، گەپ قىلمىساق ، خۇدا ئالدىدا گۇناھكار بولۇپ قالىدىغاندەك تۇرىمىز .

— شۇ ئەمەسمۇ ، — دەپ لوقما سالدى يەنە بىر مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى ، — بۇ ئەجۇز - مەجۇسلەر مۇقەددەس ئىبادەتخانىلىرىمىزنى خاراب قىلىشىۋاتىدۇ ، مۇقەددەس كىتابلى- رىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلىشىۋاتىدۇ ، بۇنىڭغا قانداقمۇ تاقەت قىلىپ تۇرغىلى بولىدۇ ! ؟ ئاللاغا قىلىدىغان ئىبادەتنىمۇ ئارام-

خۇدا قىلالمىساق، نېمە تارتقۇلۇق بۇ! ئەخمەق پادىشاھ بولسا، ئىنەكنى قوشقا قېتىپ، بۇقىنى ئۇسسۇلغا سالىدۇ، دېگەن راست ئوخشايدۇ...

— ھىم... خەپ شۇك، — دەپ تۆت تەرىپىگە خۇدۇك-سىرەپ قارىدى كاسىپ سىياق نامازخان، — تەقسىر، پەخەس بولغايلا، ھازىر ھەممە يەردە كۆز - قۇلاق بار، غىڭ قىلغان ئاۋازمۇ ئوردىغا يەتمەي قالمايدۇ.

— يەتسە يەتمەمدۇ، — دېدى ھېلىقى ئىمام ھېچنېمىدىن يانمايدىغان تۈرگۈن بىر قىياپەتتە، — ئەمدى شۇ ئىسسىق جېنىمىزدىن باشقا ھېچنېمە قالمىدى، ئالسا شۇنى ئالار.

بارات ئەلەم خېلى ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن:

— ئاپاق خوجا بىلەن كۆرۈشكەننىڭ پايدىسى بولارمۇ؟ — دېدى ئارىسالدىلىق بىلەن، — گېپىمىزنى ئىلىك ئالسىغۇ ياخشى، بولمىسا ئۆزىمىزنى ئوسال قىلىۋالارمىزمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.

— ئۇنداقمۇ بولماس، — دېيىشتى بىرنەچچەيلەن تەڭلا، — ئۆزلىرى يۇرتنىڭ مۆتىۋىرى، سىلىنىڭ گەپلىرىنى ئىلىك ئالمىسا بولماس...

— شۇنداق، زادى بىر دېيىشمەي بولمايدۇ، — دېدى يەنە بىر - ئىككىسى بارات ئەلەمگە مەدەت بېرىپ، — بۇ ئىشتا ئۆزلىرى باش بولسىلا، ئەل بىلەن بولماق ئاللا رازىلىقىدۇر.

شۇنداق قىلىپ، بارات ئەلەم بىلەن يەنە بىرنەچچەيلەن ۋەكىل بولۇپ، ئاپاق خوجا بىلەن كۆرۈشمەكچى بولدى. لې-كىن، ئوردىغا كىرىپ ئۇ زات بىلەن كۆرۈشۈش ئانچە ئوڭايغا چۈشمىدى. ئارىغا قويماقچى بولغان ئوردا مۇلازىمەتچىلىرىدىن بىرسى:

— مەن پىرىمدىن قورقىمەن، ئەگەر ئۇنىڭ غەزىپى تۇتى-دىغان بولسا، ھاۋا گۇلدۇرلەپ، پۈتۈن ئەتراپتا چېقىن

چاقىرىدۇ، — دەپ ۋاستىچى بولۇشنى باش تارتتى.
ئۇلار كۆتە - كۆتە ئاخىرى بۈگۈن ئاپاق خوجىنىڭ ئوردىدىن سىرتقا چىقىدىغانلىقىنى ئىلىك - تىنىلاپ ئۇقۇپ، ئوردا ئىشىكى ئالدىدا ئۇنى ساقلىدى. دېگەندەك كەچ پېشىن ۋاقتى بىلەن ئاپاق خوجا يوغان ئەرەپ ئېتىنى مىنىپ ئوردىدىن چىقتى. ئويناقلاپ تۇرغان چىلان تورۇق ئايغىرنىڭ بويىندىكى كۈمۈش ئۈمۈلدۈرۈكى قۇياش نۇرىدا يال - يۇل قىلىپ چاقنايتتى، ئەگەر توقۇملىرىغا بولسا، ھەرخىل ئۈنچە - مەرۋايىتلاردىن كۆز قويۇلغانىدى. ئات ئۈستىدە شاھانە سۈر - ھەيۋە بىلەن غادىيىپ ئولتۇرغان ئاپاق خوجا چۈرسىگە كالوتۇندىن قىياق چىقارغان كىمخاب تون كىيىپ، بېلىگە تۇمارچە ئەنبەردان ئېسىلغان ئالتۇن كەمەر باغلىغانىدى. ئاتنى كەشمىر رەختىدىن چاپار تون كىيگەن، چوخچا ساقال قىرىسال بىر سوپى يېتىلىۋالغانىدى. ئاپاق خوجىنىڭ كەينىدە ئاتلىق ۋە پىيادە بولۇپ يىگىرمىدىن ئارتۇق سوپى - دەرۋىش سوكۇلداپ كېلىۋاتاتتى.
ئاپاق خوجا ئوردا دەرۋازىسىدىن چىقىشىغا بارات ئەلەم ئالدىغا كېلىپ تەزىم قىلدى ۋە:
— ئىشانەم، ئۆزلىرىگە ئىككى ئېغىز گېپىمىز بار ئىدى، ئوردىغا كىرىشكە نېسىپ بولماي مۇشۇ يەردە ئالدىلىرىنى توسۇپ بىئەدەپلىك قىلدۇق، — دەپ بېشىنى تۆۋەن ئەگدى.
ئاپاق خوجا نائىلاج توختىدى، لېكىن كۆزلىرىدىن غەزەپ، چىرايىدىن مۇز ياغدۇرۇپ تۇراتتى.
— ھە، نېمە گەپ؟! — دېدى ئۇ بىر خىل بىزارلىق تۇيغۇسى بىلەن.
بارات ئەلەم يەنە شۇنداق سىپايىلىق ۋە كەمتەرلىك بىلەن ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى:
— ھەزرىتىم، بەندىنى سائادەتكە يەتكۈزىدىغان تائەت - ئىبادەتلەرنىڭ خىللىرى كۆپ، ئەمما بۇلارنىڭ بارلىقى ئىككىلا

نەرسىگە جەملىنىدۇ : بىرى ، ئاللانىڭ ئەمرىگە تەزىم قىلىش ؛ يەنە بىرى ، خۇدانىڭ بەندىلىرىگە شەپقەت قىلىشتىن ئىبارەت . شۇ ۋەجىدىن بىز ھۇزۇرلىرىغا مۇقەددەس ئىبادەتخانىلىرىمىزنى خانىقاغا ئۆزگەرتمەي ، بۇرۇنقى پېتى ساقلاپ قېلىش توغرىسىدا ئىلتىماس قىلىپ كەلدۇق ، مەسچىت ، مەدرىسلەرنى خانىقا قىلىش دۇرۇس بولماس . . .

— نېمە ؟ ! — ئاپاق خوجىنىڭ تەرى تۇرۇلۇپ ، ئاۋازى قوپاللاشتى ، — ھەي ئازغۇن موللىلار ، سەنلەر نېمىنى بىلىشىسەن ؟ ! شەرىئەت دېگەن بابامىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۈزگەن يولى ، تەرىقەت بولسا ، ئاللاتائالانىڭ ئەمرى تۇرسا ، بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىپ ، مۇنكىر بولۇشماقچىمۇ سەن ؟ سەنلەر كۆندە بەش مەرتىبە ناماز ئوقۇشىسەن ، ئۇنىڭ بۇياغى مەسچىت بىكار تۇرۇپ قېلىپ ئاللاغا ئەرز قىلىدۇ . بىزنىڭ يارانلىرىمىز بولسا زىكرى ، رەقىس ـ ساما قىلىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بۇ جايغا ئاللاتائالانىڭ مالائىكلىرى چۈشىدۇ ، قۇتبۇل ئەقتاب ، رىجالۇلغەيبىلەر[1] ھازىر بولىدۇ . مەسچىتنىڭ ئورنى تاكى تەھتى ئەسراغىچە ئاللادىن رازى بولىدۇ . سەنلەر سەللىنى يوغان يۆگەپ ، گەپنى چوڭ قىلغان بىلەن ، مۇشۇنچىلىك خۇدايى ئىشلارنىمۇ بىلىشمەيسەن !

بارات ئەلەمنىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى ، ئۇ ئۆزىنى شۇنچە تەمكىن تۇتۇپ تۇرۇشقا تىرىشسىمۇ ، لېكىن ئاپاق خوجىنىڭ بايىقى سۆزلىرى ئۇنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ ، ۋىجدانىنى ئازابلىدى . مۇبادا ، ئاپاق خوجا بارات ئەلەمنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىدىغان ھەرقانداق گەپنى قىلغان بولسا ، بەلكىم ئۇ بۇنچىلىك غەزەپلىنىپ كەتمەي ، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان بولاتتى ، لېكىن ئۇنىڭ ھا-

---

① رىجالۇلغەيبىلەر — غايىب كىشىلەر ، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان كىشىلەر .

زىرقى گەپلىرى ئاللانىڭ، قۇرئاننىڭ ھۆكمىدىن يىراقلاپ كەتـ-
كەن كۇپۇرانە گەپلەر بولغاچقا، ئۇ زادىلا تاقەت قىلىپ
تۇرالمىدى:

— ئىشانەم، — دېدى ئۇمۇ ئوتتۇرىدىكى پەردىشەپنى قايرىپ، — خۇدا ئەڭ ئېگىز ئەرشىنىڭ ئۈستىدە، بىز ئۇنىڭ قەھرىدىكى بولۇتلارنىمۇ كۆرەلمەيمىز. بىز پەقەت ئۇنىڭ ئەقىدىلىرى ئارقىلىقلا ئۇنى بىلىمىز، ئۇنى تونۇيمىز. ئۇنىڭ ئەقىدىلىرى بىزگە ئۇلۇغ قۇرئان كەرىم ئارقىلىق يەتكەن. قۇرئان كەرىمدە، مۇسۇلمان بەندىسىنىڭ يالغان - ياۋىداق سۆزلىشى قاتتىق مەنئى قىلىنىدۇ. روھىمىزنى يالغان ئىللەتتىدىن قوغداش — ئەڭ چوڭ ئەخلاقى ۋەزىپىلىرىمىزدۇر. پەيغەمبىدىرىمىز «بىر قېتىم يالغان سۆزلىگەن ئۈچ قېتىم لەنەتكە مۇناسىپ بولىدۇ» دېگەن!...

ئاپاق خوجىنىڭ ئاق سىرىق، كۆپچىگەن يۈزى تېخىمۇ ئېسىلىپ ئالاپاساق بولۇپ كەتتى. كۆزلىرى غەزەپتىن چەكچىيىپ، تۇرۇلگەن قاپاقلىرى ئوتتۇرا قولدەك پۈلتىيىپ چىقتى. ئاچچىقتىن ئاغزىغا گەپمۇ كەلمەي، «ئازغۇنلار... غاپىلىلار... پاسىقلار...» دېگىنىچە چىچاڭشىپ، ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئېگىز - پەس تارتتى، ئات ئۇياق - بۇياققا چاپچىپ، بارات ئەلەمگە يېقىنلاشتى ۋە تۇمشۇقى تېگىپ كېتىپ بارات ئەلەمنىڭ بېشىدىكى سەللىنى يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى. شۇ ھالەتتىمۇ ئاپاق خوجا ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتمىدى. ئاتنىڭ ئاغزىدىن بۇزغۇپ چىققان ماغزاپ - شالىلار بارات ئەلەمنىڭ سىدام بېشىنى بۇلغىۋەتتى. بارات ئەلەم قاتتىق خورلۇق ئىچىدە ئۆزىگە قاراپ چاپچىپ، دىۋەيلەپ تۇرغان ئاتتىن سەل نېرى يىراقلاشتى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىمۇ ئىزا - ئەلەمدىن يىغلىغۇدەك بولۇشتى. ئۇلار بارات ئەلەمنىڭ توپىغا مىلىنىپ ياتقان چۇۋۇق سەللىسىنى يەردىن ئېلىپ، پۇت - قولى تىترەپ

ئۆرە تۇرۇشقا ماجالى قالمىغان بارات ئەلەمنى قولتۇقىدىن يۆلە-ۋالدى . ئاپاق خوجا «شىكايەتچىلەر» نىڭ مۇنداق كۆلكىلىك هالغا چۈشۈپ قالغان بىچارە هالەتلىرىدىن كۆڭلى تەسكىن تې-پىپ مىيىقىدا كۈلدى- دە ، ئېتىنى دېۋىتىپ يۈرۈپ كەتتى . بارات ئەلەم بىلەن ئۇنىڭ هەمراهلىرى ئات بىلەن سوپى - دەرۋىشلەر توزۇتقان قويۇق چاڭ - توزان ئارىسىدا قالدى .

× × ×

ئاپاق خوجا هۇزۇرىدا تۆت يۈزدىن ئارتۇق سوپى هەمىشە ئويغاق ، پەرمانبەردار هالەتتە تۇراتتى . ئۇلار كېچە - كۈندۈز پىر - ئۇستازىدىن ئايرىلمايتتى . بۇ زاهىرى ۋە باتىنى ئىلىم-لەرگە كامىل «كارامەتلىك سوپىلار» هەزرىتى ئىشانىنىڭ مەن-زۇر ۋە مەقبۇللىرى دېيىلەتتى .

ئاپاق خوجا غەزەپلىك ، مىجەزى چۇس ، ئاچچىقى زىيادە ئادەم ئىدى . ئەگەر ئۇ بىرەر كىشىگە غەزەپ قىلىپ ئاچچىقلاپ قاراپ قويسا ، بۇ كارامەتلىك سوپىلار بىر ئاخشامدا بېرىپ ، ئۇ كىشىنى بۇ دۇنيادىن جىمجىت ئۈزىتىپ قوياتتى .

بۈگۈنمۇ خۇددى شۇنداق بىر كېچە بولدى . هەممە يەرنى مەيۈسلۈك ، ئەلەڭگۈلۈك قاپلىۋالغانىدى . ئاسماندىكى يۇلتۇز-لارمۇ هېلىلا ساقىپ چۈشىدىغاندەك سۇس جىمىرلايتتى .

خۇپتەندىن يېنىپ خېلى ۋاقىتلار ئۆتكەن بولسىمۇ ، راۋاق-كۆل مەهەللىسىدىكى دەرۋازىسى قوشقانات ، ياسىداق بىر ئىما-رەتنىڭ چىراغلىرى تېخى ئۆچمىگەنىدى . ئۇستى ۋاسا جۇپ ، ئاستى تاختايلىق مېهمانخانىنىڭ پەنجىرىسىدىن هويلىغا خىرە يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى . مېهمانخانىنىڭ تۆرىگە راسلانغان تۆ-شەكتە بارات ئەلەم سوزۇلۇپ ياتاتتى . ئۇ ئاپاق خوجا بىلەن بول-

غان ئاشۇ كۈنكى ئۈچرىششتا دەرد چېقىپ كەتكەچكە ، تۈنۈگۈن-دىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانىدى . ئۇنىڭ يېنىدا ئاشۇ كۈنكى ھەمراھلىرىدىن بىر ئىمام بىلەن بىر مەزىن قىرائەت قىلىپ ئولتۇراتتى . ئۇلار بابا خۇپتەندىن يېنىپ ، ئۇنى يوقلاپ كەلگەنىدى . بارات ئەلەمنىڭ باش تەرىپىگە قويۇلغان شامداندا بىر جۇپ شام پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى . ئىمام بىلەن مەزىن قۇرئانغا قارىماستىن كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ، ئىككى تەرەپكە تاشلانغان ھالدا سۈرىلەرنى يادقا ئوقۇۋاتاتتى . بارات ئەلەمنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئون سەككىز - يىگىرمە ياشلاردىكى ئىككى شا-گىرت بالا ئۇنىڭ قېرىلىقتىن گۆشلىرى شىلىقشىپ قالغان ئاۋاق پۇتلىرىنى تۇتۇپ ئولتۇراتتى . شۇ چاغدا — ئىمام ، مەزىن-لەر ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا قىرائەت قىلىۋاتقان ، بارات ئەلەم مۈرىكىدەك خۇش نەپەس ئاۋازىنىڭ ئەللەيلىشى بىلەن ئىلەڭ -سەلەڭ ئۇيقۇغا كەتكەن ، ئىككى شاگىرت بالىنىمۇ تاتلىق ئۇگ-دەك باسقان ئاشۇ غەپلەتلىك مىنۇتتا ، تۇيۇقسىزلا مېھمانخاند-نىڭ ئىشىكى تاراقلاپ ئېچىلىپ ، ئۆيگە يۈز- كۆزىنى نىقابلىد-ۋالغان ئالتە ئادەم بېسىپ كىردى . بارات ئەلەم ئىشىكنىڭ قاتتىق ئېچىلىشىدىن چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى ، ئىككى مېھمان قىرائەت قىلىۋاتقان ئاغزىلىرىنى ئاچقانچە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قې-لىشتى ، ھېلىقى ئىككى شاگىرت بالا بولسا ، قورققىنىدىن بەدى-نىگە تىترەك ئولاشتى . بېسىپ كىرگەن نىقابلىق كىشىلەرنىڭ قوللىرىدا پالتا ، خەنجەر ۋە پىچاق بار ئىدى . ئۇلار بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى ، بىر- بىرى بىلەنمۇ سۆزلەشمىدى . كىرگەن پېتى خۇددى توشقاننى باسقان قارچىغىدەك ، ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۈستىگە تاشلىنىپ ، بەزىلىرىنى پالتا بىلەن ، بەزىلىرىنى خەن-جەر بىلەن ۋە بەزىلىرىنى پىچاق بىلەن بىردەمدە شېھىت قىلىپ بولدى . مېھمانخانا قان ئىچىدە قالدى ، ئۆلتۈرۈلگەن بەش ئادەم-

نىڭ كېسىلگەن ، ئۈزۈلگەن ، مىجىلغان تەنلىرى بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ ، بەئەينى خام تالاش قىلىنغان گۆشكە ئوخشاپ قالغا- نىدى . قاتىللار ئۆلارنىڭ ئۈستىگە مېھمانخانىدىكى يوتقان ـ كۆرپە ۋە زىلچا ـ گىلەملەرنى تاشلىدى ، قول ۋە قوراللىرىدىكى قان داغلىرىنى بولسا ئاپئاق يىپەك دېرىزە پەردىلىرىگە سۈرتۈپ ، قايتىش ئۈچۈن ئىشىك تەرەپكە ماڭدى . شۇ چاغدا ، بىر جاللات- نىڭ قان تولغان كۆزلىرى توساتتىن تەكچىدىكى كىتابلارغا چۈشۈپ قالدى . مېھمانخانىدىن ئايۋانغا چىقىدىغان ئىشىكنىڭ ئۈستىدىكى مېھرابسىمان تەكچىگە تىزىلغان بۇ كىتابلارغا زەررى- چە توپا قونمىغانىدى . بۇ كىتابلارنىڭ كۆك ، سېرىق ، قىزىل خۇرۇم ۋە چەم مۇقاۋىلىرى چىراغ شولىسىدا رەڭگارەڭ جۇلالى- نىپ ، خۇددى ھەسەن ـ ھۈسەندەك يايسىمان كۆرۈنەتتى . بۇ كىتابلار نىزامى گەنجىۋى ، ئابدۇراخمان جامى ، نەۋائىي ، خۇس- راۋ دېھلىۋى ، فارابى ، يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاتارلىقلارنىڭ ئەرەب ، پارس ۋە چاغاتاي يېزىقىدىكى شاھانە ئەسەرلىرى ئىدى .

قاتىللار كىتابلارنى تەكچىدىن تارتىپ سىيرىپ چۈشۈردى ۋە مۇقاۋىلىرىنى پالتىدا چاناپ ، ۋاراقلىرىنى پىچاقتا كېسىپ ، مېھمانخانىنى كىتاب قىيىندىلىرىغا توشقۇزۇۋەتتى ، ئەقىل دۇر- دانىلىرىغا تولغان سەھىپىلەر بايىقى ئۆلىمالارنىڭ پاك قانلىرى بىلەن ئارىلىشىپ ، چىراغ نۇرىداگويا جاھالەت ئۈستىدىن شىكا- يەت قىلغاندەك يالتىراپ ، پارقىراپ تۇراتتى .

ئەتىسى بۇ شۇم خەۋەر پۈتۈن شەھەرگە گۇررىدە تارالدى . خەلق غەزەپلەندى ، ھەممە يەرنى ھازىدارلىق ، نارازىلىق ۋە ھەس- رەت ـ نادامەت قاپلاپ كەتتى . لېكىن ، ئاپاق خوجىنىڭ ھەرقاي- سى چوڭ مەسچىتلەرگە ، ئادەم كۆپ بازار ـ رەستىلەرگە قويغان چاپارمەنلىرى قىلچە تەپ تارتماستىن :

ـــ كۆردۈڭلارمۇ ، بىزنىڭ پىر ـ ماشايىقلىرىمىزنىڭ كا-

رامىتى ناھايىتى تېز ، بۇگۈن كىچە خۇدانىڭ پەرىشتىلىرى ئاس-ماندىن چۈشۈپ ، جاھىل ئالىملارنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ ! . . . مانا بۇ — پىر ئەۋلىيارىمىزنىڭ تەخسىراتىغا كەتكەن تۇز كور ، ئازغۇنلارنىڭ ئاقىۋىتى ! خوجام ئاپاق دۇئايى بەنت قىلىۋەتكەن ئادەم تاڭلا مەھشەردە مانا شۇنداق سۈرىتى مۇبەددەل قوپىدۇ ، گۇناھى يەڭگىللىرى تەلۋە ، كاسكى بولۇپ كېتىدۇ ! . . .

ماشايىخى مايان كەشفۇپى - كەرامەتھا بىسيار تىزە ست ،
ئىن شەب ئاخىر بىسيار ئالىمانرازە بەتەبەركۇشتە ست[1]

دېيىشىپ ھەيۋە - تەھدىت بىلەن خەلقنىڭ غەزىپىنى بېسىشقا ، ئاغزىنى ئېتىشكە ئۇرۇندى .

① بىزنىڭ ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ كارامىتى ناھايىتى ئىتتىك ، بىر غەزەپ قىلماق بىلەن بۇگۈن كېچە نۇرغۇن موللىلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ .»

يەتتىنچى باب

ئالتۇن تەخت ئۈستىدىكى بىردەملىك ئاچچىق خىيال

1

ئاپاق خوجىنىڭ ئىسمائىل‌خاننى دارغا ئاسمىسا ياكى جادوغا باسمىسا زادىلا دەردى چىقمايتتى . لېكىن ، ئۇ ھازىرغىچە مانا شۇ مەقسىتىگە يېتەلمەي تىت ـ تىت بولۇپ يۈرەتتى . ئىسما-ئىل‌خاننىڭ ئاقسارايىنىڭ ئاستىدىكى زىنداندا قىينىلىۋاتقان مەھ-كۇم جېنىنى غالدان ساقلاپ كېلىۋاتاتتى .

ئىسمائىل‌خاننىڭ تەقدىرى توغرىسىدا ، ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆز ئالدىغا سوقۇۋاتقان ھېساب ـ چوتى بار ئىدى .

ئاپاق خوجا ئۇنىڭ ئۆزىدىن تارتىپ پۈتۈن ئۇرۇق ـ ئەۋلا-دىغىچە قۇرۇتۇۋېتىشنى ئويلايتتى . شۇنداق قىلمىسا ، ئۆز يېنىدا يوشۇرۇن ئاپەت ساقلىنىپ ، ھامان بىر كۈنى ئۇنىڭ تەختى ـ بەختى تەھدىتكە ئۇچرايتتى . غالدان بولسا ، ئۇنى ئۆز دەرگاھىـ دا تۇتقۇنلۇقتا ساقلاپ ، ئاپاق خوجا قاتارلىقلارنىڭ ئۆزىگە مەڭگۈ باغلىنىپ ، باشتىن ـ ئاخىر سادىق غالچا بولۇپ ئىشلىشى ئۇ-چۈن ، تىرىك قارانچۇق قىلماقچىدى . «بۇ خەقنىڭ ھەر ئىككى-لىسى بىزنىڭ تايىپىدىن ئەمەس ، ئەمما بىر ـ بىرىگە ئەشەددـ

دىيدۇشمەن ! ــــ دەپ ئويلايتتى غالدان كېيىنكى ئىشلار ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ ، ــــ ساغان نويانىنى ئۆزگەرمەيدۇ ، دەپ كىم ئېيتالايدۇ ؟ ئەگەر شۇنداق ساداقەتسىزلىكلەر بولۇپ قالسا ، ئۇ چاغدا ئىسمائىلخان بىزگە تازا ئەسقاتىدۇ . ئىككى قارچىغا سوقۇشسا ، ئوۋچىغا پايدا ئەمەسمۇ ؟ ! . . . » غالدان ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئىسمائىلخاننى ئۆزى بىلەن بىللە ئىلىبالىققا ئېلىپ كېتىش قارارىغا كەلگەنىدى . ئەمما ، ئاپاق خوجىمۇ ئۇنى ئۆلتۇرۇپ ، نەسلىنى قۇرۇتۇش نىيىتىدىن يانمىغانىدى . شۇڭا ، بۈگۈن غالدان بىلەن ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشۈپ ، ئۆز مەقسىتىنى ئېنىق ئېيتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ يېنىغا كىردى .

غالدان شۇنچە ئېسىل ھۇجرا ـ سارايلارنى تاشلاپ ، ئوردا بېغىغا چېدىر تىكتۇرۇپ شۇ يەردە تۇرۇۋاتقانىدى . گۈللۈك كىگىز ـ تىكمەتلەر بىلەن ئورۇلۇپ ، ئۈستىگە توققۇز بۇرجەكلىك ئاق تۇغ قادالغان چېدىر ئازادە ھەم ھەيۋەتلىك ئىدى . چېدىرنىڭ يېنىدىكى تۆۋرۈكتە غالداننىڭ ئاق قاشقا ئارغىماق ئېتى باغلاغلىق تۇراتتى ، چېدىرنىڭ ئىشىكىدە ئىككى ، ئەتراپتا يەنە بىر نەچچە پالۋان قامەت چېرىكلەر قاراۋۇللۇق قىلىپ تۇرۇشاتتى .

ئاپاق خوجا چېدىرنىڭ كىگىز مەلەڭزىسىنى قايرىپ ئىچكىرىگە كىردى . چېدىرنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىكى ئاتەشداندا ئۇرۇك كەسلەندىلىرى چاراسلاپ كۆيۈۋاتاتتى .

غالدان ئوتنىڭ يېنىدا چوقچىيىپ ، ئوڭ تىزىنى قۇچاقلاپ ، سول ئۆكچىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى . يالقۇنلاپ يېنىۋاتقان ئوت شولىسىدا ئۇنىڭ بېجىرىم ، كۈچلۈك گەۋدىسى ، قارامتۇل گۆشلۈك يۈزى پارقىرىغاندەك ئېنىق ۋە ئىللىق كۆرۈندى . چېدىرنىڭ يېرىمى دىگۇدەك زىلچا ـ گىلەم ۋە ئېسىل بىساتلار بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى . ئۈستىگە ھەرخىل قىممەت باھالىق تېرىلەر دەستىلەنگەن ساندۇقنى پۇختا ئىشكەل قۇلۇپ بىلەن ئې-

تىنلگەندى . ئۇنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى بىلمىگەن ئادەممۇ ، بىر قاراپلا قەشقەر ۋە يەكەندىكى بۇلاڭ - تالاڭدا قولغا چۈشۈر- گەن ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن ھەرخىل بىباھا جاۋاھىراتلار ئىكەنلىكىنى پەملىيەلەيتتى .

ئاپاق خوجا مۇلايىم ۋە قىزغىن سالامدىن كېيىن مۇنداق دېدى :

— بىشەۋكەتى ئالىيلىرىغا ئىلتىماسىم شۇكى ، تۈزكور ، مۇناپىقلارنىڭ جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۆزلىرىدەك ئاقىللارنىڭ ئىشى ئەمەس ! ئىسمائىلخان ۋە ئۇنىڭ جەددى - جەمەتى ھاياتلا بولىدىكەن ، بىزنىڭ سەلتەنەتىمىز خەۋپتىن خالاس بولالمايدۇ . شۇڭا ، سەئىدىيىلەرنىڭ بۇنداق ناپاك ، گۇمراھ نەسلى - نەسەبى- نى يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتكەن خوپتۇر . . .

— ھەزرىتىم ، سىز يەنە شۇ گەپنى قىلغىلى كىردىڭىزمۇ ؟ ! — دېدى غالدان ئۇنى مەڭسىتمىگەندەك تەلەپپۇزدا ، — بولدى ، بۇ ئىشتا سىز بىزگە ئەقىل ئۆگەتمەڭ !خاتىرجەم بولۇڭكى ، مەن ئۇنى ھەرگىز سىزنىڭ ھۇزۇرىڭىزدا قالدۇرمايمەن ، ئۆزۈم بى- لەن بىللە جۇڭغارىيىگە ئېلىپ كېتىپ ، ئۆلگەندىنمۇ بەتتەر كۈن كۆرسىتىمەن ، — ئاندىن ئۇ كۆزىنى ھەييارلىق بىلەن ئوينىتىپ ، ئاپاق خوجىغا يەر تېگىدىن قاراپ داۋام قىلدى ، — ئۇنىڭ ئۆلگىنىدىن تىرىك تۇرغىنى ئەۋزەل ،ھەزرىتىم ، كىم بىلىدۇ ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇمۇ ئەسقېتىپ قالامدۇ تېخى .

ئاپاق خوجىنىڭ تۈيغۇن يۈرىكى بۇ گەپنىڭ ئاستىدىكى يوشۇرۇن مەنانى چۈشىنىپ يەتتى . ئۇ ئەمدى بۇ ھەقتە غالدان بىلەن سۆزلىشىۋېرىشنىڭ بىھۇدە ئاۋارىچىلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . يەنە داۋاملىق ئېيتىشىۋەرسە ، خوجايىنىنىڭ ئىن- شەنچىسىدىن مەھرۇم بولۇپ ، كۈتۈلمىگەن پىشكەللىكلەرگە يو- لۇقۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ، ئۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ : «سىلى نېمە دېسىلە شۇ بولسۇن ، بىشەۋكەتى ئالىيلى-

ـرى !» دەپ پۇكۇلۇپ سالام بېرىپ چېدىردىن چىقتى .
ئاپاق خوجا كەچ كۆز ھاۋاسىدا سارغىيىپ سولىشىشقاباشـ
لىغان ، جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ خالىغانچە بۇزۇپ ـ چېچىشى
ۋە ئاتلىرىنىڭ تېزەكلەپ پېتىغدىشى بىلەن پايمال بولۇپ كەتكەن
ئوردا بېغىدا ئۆزۈن تۇرمايلا ئاقسارايغا قايتتى ۋە شاھنىشىنغا
كىرىپ ، ئۆزىنى ئالتۇن تەخت ئۈستىگە تاشلىدى . ئۇنىڭ بايا
غالداننىڭ ئالدىدا ئىچىگە يۇتقان ئاچچىقى بېسىلماي ، تېخى ھەـ
دەپ يۇقىرى ئۆرلەۋاتاتتى . ئۇ ھەرقانچە قىلىپمۇ ئىسمائىلخاننى
ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرەلمىگەنلىكىگە تەن بەرگۈسى كەلمەيتتى ،
بۇ ھەقتە غالدان بىلەن قاتتىقراق دېيىشىشكە تېخىمۇ پېتىنالـ
مايتتى . ئىككى تەرەپتىن قىسىپ كەلگەن بۇ قىسماق ئۇنى
ئىسمائىلخان توغرىسىدا ئاچچىق ۋە نادامەتلىك خىياللارغا غەرق
قىلىۋەتتى . خىيالدىن خىيال تۇغۇلۇپ ، ئۇنى بۇنىڭدىن سەككىز ـ
توققۇز يىل بۇرۇنقى ئۇنتۇلغۇسىز ئەسلىمىلەر قوينىغا ئېلىپ
كەتتى . . .

2

ئىسمائىلخان ھىجرىيە 1080 ـ يىلى زۇلقەئىدە[1] ئېيىنىڭ
11 ـ كۈنى خانلىق تەختىدە ئولتۇردى . ئۇ سەئىدىيە سۇلتانلىرىـ
نىڭ ئون ئىككىنچىسى ۋە ئەڭ ئاخىرقىسى ئىدى .
ئۇ تەختتە ئولتۇرۇپ ئۈچىنچى كۈنى ، ئاپاق خوجا —
ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇنىڭ ھوزۇرىدا پەيدا بولدى .
— ئەي شەھرىيارى ئالەم ، — دەپ تەۋەززۇ بىلەن سالام
قىلدى ئۇ ئىسمائىلخانغا ، — سىز تەخت ـ سەلتەنەتتە ئولتۇرـ
دىڭىز ، سىزنىڭ بۇ تەخت ـ سەلتەنەتىڭىزگە چىن دىلىمىزدىن

---

[1] مىلادىيە 1669 ـ يىل 11 ـ ئاي .

مۇبارەكبادلىق قىلۇرمىز . بىز تىرىكلا بولىدىكەنمىز ، جىمى كەشپۇ كارامىتىمىزنى ، ئېتىقاد ـ ئىخلاسىمىزنى ۋە جىسمى ـ جان ـ تەرىمىزنى سىزنىڭ سەلتەنەتىڭىزگە پىدا قىلىمىز ، خىزمەتكارلىقنى ، ھالال تاماقلىقنى ئورۇنلايمىز . . .

ھىدايىتۇللا ئىشان ھەمىشە ھەرقانداق سورۇندا ئۆزىنى سىرلىق تۇتۇشقا ئۇرۇناتتى ، ئۇنىڭ تەبىئىتىدە تەكەببۇرلۇق ، مەنمەنلىك چوڭقۇر ئورۇن ئالغانىدى . لېكىن ، بۇگۈن ئۇ يېڭى پادىشاھ ئىسمائىلخاننىڭ ئالدىدا باشقىچە ئادەمگە ـــ بوينىنىڭ سۆڭىكى قاتمىغان خۇشامەتگۆي ، ناتىۋان بىر بىچارىگە ئايلىنىپ قالغانىدى . بۇنداق مەدھىيە ، تەۋەززۇ ھەم تەكەللۇپلارنى كۆپ ئاڭلاپ ئادەتلىنىپ كەتكەن ئىسمائىلخان ئۇچۇن بۇ سۆز ۋە قىلىقلار ئانچە غەلىتە تۇيۇلمىدى ، بەلكى ھىدايىتۇللا ئىشاندەك يۇقىرى ـ تۆۋەندە نامى بار كاتتا بىر زاتنىڭ يېڭى سەلتەنەتنى مۇبارەكلەپ ، يۈرەك سۆزلىرىنى ئېيتقانلىقىغا كۆڭلىدە خۇشال بولدى . شۇڭا ، ھىدايىتۇللا ئىشان يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا سالامغا كىرىپ :

ـــ ھەزرىتى سۇلتانغا كەمىنەنىڭ ئىلتىماسىم شۇكى ، ئۆزلىرى ئاتا ـ بابالىرىدىن تارتىپ بىزنىڭ ئاتا ـ بابالىرىمىزغا مۇرىت ـ مۇخلىس بولۇپ كەلگەن . مۇمكىن بولسا ، بىزنىڭ سوپى ـ سالىكلىرىمىزدىن ئۇشرە ـ سېلىق ئېلىنمىسا ، ھاشار ـ ئالۋانلارغا تۇتۇلمىسا ، چۈنكى ئۇلار نامرات ، خۇداجۇي ، تەقۋادار كىشىلەر . بىز ھەمىشە ئۇلۇغ خاننىڭ سەلتەنىتىنىڭ ئۇستۇن ، دۆلىتىنىڭ زىيادە بولۇشىغا دۇئا ۋە تەلەپتە بولساق . . . ـــ دەپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈرگەندە ،ئۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن ئىسمائىلخان يەڭگىللىك بىلەنلا : «بولىدۇ ، ئىشانەمنىڭ دېگىنىچە بولسۇن !» دەپ ھۆكۈم قىلىۋەتتى . ئۇ كۆڭلىدە «شۇنچە چوڭ بىر خانلىق ئۇچۇن بۇ قانچىلىك ئىش ئىدى؟ ئۇنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىدىن باج ـ سېلىق

ئالماي ئۆزۈمگە مايىل قىلسام، ئىشەندۈرسەم، كۆڭلەرنىڭ بىرىدە ئۇلارمۇ ماڭا ئەسقاتىدۇ. ئالىمادىس، سەلتەنەتىمىزنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، لەشكىرىي كۈچلەرنى ھىدايىتۇللانىڭ قولى ئارقىلىق ئۇنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىدىن تولۇقلايمەن. بۇداقلار تولىمۇ پىداكار، خۇنزىر كېلىدۇ.» دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئۆز ھۆكۈمىنىڭ توغرىلىقىغا جەزم قىلغانىدى.

لېكىن، ئىشلارنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئىسمائىلخاننىڭ ئويلىغىنىدەك ئۇنداق ئاددىي بولمىدى. باج - سېلىق، ئالۋان - ياساقنىڭ دەردىدىن مادارى قالمىغان خەلق يېزىدىن تارتىپ شەھەرگىچە، پۇقرادىن تارتىپ ئەمەلدارغىچە ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولۇپ كەتتى. ھەممە يەردە خانىقا، ئەمدان، تۈنەكخانا دېگەنلەر ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ، پۈتۈن شەھەرنى جەھرى - ساما ئاۋازلىرى بىلەن «ئاللاھۇ» سادالىرى قاپلاپ كەتتى.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئىسمائىلخاننىڭ قېيىنئاتىسى ھەزرىتى ھۇسەيىن بىننى شاھا بىددىن ئالەمدىن ئۆتتى. ئاپاق خوجا ئۇ زاتنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، مېيىتنىڭ ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن مىڭ قۇچاق ئاقلىق[1]تەييار قىلىشنى بۇيرۇدى. ئىسمائىلخان يۇرت - يۇرتقا ئادەم چاپتۇرۇپ تېزلا تەييار قىلدى. ئاپاق خوجا مېيىت نامىزىنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ھېلىقى ئاقلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز مۇرىتلىرىغا «مۇرىت كېپەن» قىلىپ ئۈلەشتۈرۈپ بەردى. شۇ مۇسىبەتتىن كېيىن، ئاپاق خوجا مۇرىتلىرىنىڭ ئىككى ئالەملىك تەۋەررۇك بەلگە نىشانى خەيرلىك «ئاقلىق» بولۇپ قالدى. ئۇلار ئۈچىسىغا ئاق لىباس، بېشىغا ئاق تەقىيە كىيدى، بېلىگە ئاق بەلباغ باغلاشتى، قوللىرىدا ئاق ساپلىق ساپايە، ئاق رەڭ-

① ئاقلىق — ئاق چوتا، ئاق خەسە، ئاق چەكمەن، ئاق جايناماز.

لىك تۈرلۈك ـ شەددىلەرنى كۆتۈرۈشۈپ بەئەينى ئەرۋاھلاردەك يۈ-رۈشتى . ئۇلار پىر ـ ئۇستازى ئاپاق خوجىنىڭ بۇ ھەقتە يازغان بۇ شېئىرىنى خانىقامۇ خانىقا ، يۇرتمۇ يۇرت ئوقۇپ يۈرۈپ ، يىغا ـ زار قىلىشتى ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئۆمۈرلۈك تىلتۇمارىغا ئايلاندۇرۇ-ۋالدى :

ئى يارەنلەر كۆپ شاراپەتلىك ئىرۇر بۇ ئاق تەقى ،
ئەھلى ئىمانغا قىيامەتتە كىرەكتۇر ئاق تەقى .
گورغا ھەمراھ بارسىڭىز سورىماس مالائىكلەر پەقەت ،
ھەم قىيامەت ـ ئاخىرەتنىڭ دۇرياراغى ئاق تەقى .
جەننەت ئىشىكىدە مەن شۇندىن تونۇپ ئالسام سىنى ،
بىللە ئىلتىپ كىرمىكىمگە ئاندا ئاسان ئاق تەقى .

مانا شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولغان ھەرقانداق ئادەم ئاق تەقى كىيىپ ، خانلىقنىڭ باج ـ سېلىق ، ئالۋان ـ ياساقلىرىدىن خالاس بولدى ، ھەممە ئىشتا ئېتىبارغا ئېرىشتى . ھەتتا ، ئاق تەقى كىيگەن لۈكچەك ، قىمارۋاز ، جازانىخورلارمۇ جىنايەت ئۆتكۈزۈپ ، قازىخانىلارغا چۈشۈپ قالسا ، ئاپاق خوجى-نىڭ يۇقىرى قاتلامدىكى ئابرۇيلۇق سوپى ـ ئىشانلىرى تەرىپى-دىن قۇتقۇزۇلۇپ ، شەرىئەت ئەھكاملىرى دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچرىدى . . .

ئاپاق خوجىنىڭ يېزا ـ سەھرالاردىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلى-رى تېگىشلىك يەر ، سۇ ۋە ئاشلىق بېجى تاپشۇرمىغاندىن سىرت ، دېھقانلارنىڭ قولىدىكى نۇرغۇن يەر ـ زېمىن «خۇدايى ۋەخپە» شەكلىدە ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ مەھەللىۋى ئىشانلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىپ ، خانلىققا تەۋە يەر ـ زېمىن بىلەن يەر بېجى بىراقلا كېمىيىپ كەتتى .

بۇ ھەقتىكى مەلۇماتلار يۇرت ـ يۇرت ، شەھەر ـ بازارلار-

دىن توپلىنىپ ئوردىغا كەلگەندە، ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - كەبىرلەر چۆچۈپ كېتىشتى.

ئەركابەگ مەلۇماتلارنى ئىسمائىلخانغا كۆرسىتىپ مۇنداق دېدى:

— شاھا، ئۆزلىرىگە مەلۇم بولغايكى، يېزا - سەھرالاردىكى دېھقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك سوپى - دەرۋىش بولۇۋېلىپ، تۆلەشكە تېگىشلىك ئۆشرە - سېلىقنى بېرىشتىن باش تارتىۋاتىدۇ. بىز ئامالسىز قالدۇق. ھازىر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ جاي - جايلاردىكى ئاق تەقى كىيگەن مۇرىت - مۇخلىسلىرى يەتمىش مىڭدىن ئېشىپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆشرە - سېلىق تۆلىمەيدىغانلار. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەھەللىۋى سوپى - ئىشان ۋە شەيخلەر دېھقانلارنىڭ قولىدىكى نۇرغۇن يەر - زېمىننى ۋەخپە قىلىۋاپتۇ. ئەگەر ئىش بۇنداق كېتىۋەرسە، خانلىقتا تەۋە يەر - زېمىن ئازىيىپ، باج - سېلىق تۆۋەنلەپ، ئوردا خەزىنىسىدە ئاقچا قالمايدۇ، ئاشلىق ساڭلىرى قۇرۇغدىلىپ قالىدۇ...

— ئالىيلىرى، بۇنداق باشباشتاقلىقتا تېزرەك تەدبىر قوللانماق زۆرۈردۇر! — دەپ ئەركابەگنى قۇۋۋەتلىدى ئەمىر كەبىر ھاۋازبەگ، — ئەگەر بۇنداق كېتىۋەرسە، لەشكەرنىڭ تەمىناتى تۈگەيدۇ، ئالىمادىن بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، دۆلەتكە خەۋپ يېتىشى مۇمكىن...

ئىسمائىلخان قاتتىق چۆچۈدى. دېمىسىمۇ، ۋەزىيەت خەتەرلىك ھالەتكە بېرىپ قالغانىدى. ئۇ يەڭگىللىك بىلەن قىلغان بىر ئېغىز سۆزىنىڭ بۇنداق ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنىڭ ئاپاق خوجا ئۈستىدلىق بىلەن قۇرغان يوشۇرۇن قاپقانغا بىلىپ - بىلمەي دەسسەپ سالغانلىقىنى ھېس قىلدى. خۇداغا شۈكرى، قاپقان تېخى قاتتىق قىسماپتۇ، پۇتنى دەرھال تارتىۋېلىش كېرەك، بولمىسا،

قاپقان بارغانسېرى چىڭىپ ئادەمنى ناكا قىلىپ قويىدۇ . . .
ئىسمائىلخان تېزلا بىر قارارغا كەلدى ۋە ئالدىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان ئەمىرلەرگە يارلىق بەردى :
— بۈگۈندىن ئېتىبارەن خاندانلىق تەۋەسىدىكى ھەرقانداق ئادەم پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىدۇ . ئۆشرە ـ سېلىق تاپشۇرمىغانلارغا جازا بېرىلسۇن ، قارشىلىق قىلغانلار زىندانغا تاشلانسۇن !
خان يارلىقى ناھايىتى تېزلا ھەممە يەرگە سۇر ـ ھەيۋە بىلەن جاكارلاندى .
ئاپاق خوجا ھېچقانداق توسالغۇسىز ، ئوڭۇشلۇق بولۇۋاتقان «دەۋىتى ئىشقىيە» پائالىيىتى ئۈچۈن تۇيۇقسىز ئەجەللىك زەربە بولغان بۇ يارلىقنى توسۇش ، ھېچبولمىغاندا ، يۇمشىتىش مەقسىتىدە ، خان بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم ئوردىغا بارغان بولسىمۇ ، لېكىن ئوردا بەگلىرى ئۇنى خان بىلەن كۆرۈشتۈرمىدى ، ھەتتا : «سۇلتانىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ قالىسىز !» دەپ ئۇنى ئاگاھلاندۇردى . لېكىن ،بۇنىڭلىق بىلەن ئاپاق خوجا توختاپ قالمىدى ، ئۇنىڭ بېشارىتى ، قۇترىتىشى بىلەن بىرنەچچە جايدا ، خانلىقنىڭ دەمچىلىرى[1] بىلەن ئۆكتەم سوپىلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇشلار بولدى .
بۇ خەۋەر ئىشىك ئاغىسى قاسىمبەگ ئارقىلىق خانغا يەتكۈزۈلگەندە ، ئىسمائىلخان يەنىلا كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇنداق دېدى :
— قېنى كۆرەرمىز ، ئەگەر ھىدايىتۇللا ئىشان يەنىلا شەيتانىنىڭ نۇقتىسىدىن ئاجرىماي ، شەقىلىق بىلەن ئۆتسە ، ئۇ چاغدا بىزدىمۇ ئامال يوق ، ئۆز شورى ئۆزىگە !
ئىسمائىلخان شۇ گەپلەرنى قىلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ،

---

[1] دەمچى — باج ـ سېلىق يىغىدىغان دورغا .

ئاپاق خوجا توغرىسىدا تېخىمۇ يامان خەۋەرلەرنى ئاڭلىدى. مانا شۇ ئارىلىقتا، ئاپاق خوجا «دەۋىتى ئىشقىيە» ئاشىقلىرى ئىچىدىن «خۇدايى غازات» گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇپ، مىلادىيە 1667 ـ يىلى يەكەندە مەزھەپ رەقىبلىرى تەرىپىدىن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن بۇزرۇكۋار دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپ — مازار پادىشاھىمىنىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىپ قانلىق ھەرىكەت ئېلىپ باردى. جاي ـ جايلاردا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش، پېيىنى قىرقىش، پۇت ـ قولىنى كېسىپ كاردىن چىقىرىش، ئۆي ـ جاي، مال ـ مۈلۈكلىرىنى بۇلاش ۋە كۆيدۈرۈش قاتارلىق ئەسەبىي ھەرىكەتلەر جەمئىيەتنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، خەلقنى ۋەھىمىگە سېلىپ قويدى.

مانا شۇ چاغدا، ئىسمائىلخان ئاپاق خوجىنى ھۇزۇرىغا چاقىرتىپ ئوچۇق چىرايمۇ ئاچماستىن مۇنداق دېدى:

— ئىشانەم، سىز ھەرگىزمۇ تەخت ئۈستىدە ناماز ئوقۇيمەن دەپ خىيال قىلماڭ، ئۇ ھالدا، يۇرتنى ئىستىبدات پاتقىقىغا تىقىپ قويىسىز. سىز ئەمدى قەشقەرگە كېتىپ، ئاتىڭىزنىڭ ئاستانىسىدە تىنچ ئىستىقامەت قىلىڭ. بۇ جايدىن ئادەم يۆتكىمەڭ، ئۆلىمالار بىلەن چىقىشىپ ئۆتۈڭ، ماجىرا چىقارماي تىنچ يۈرۈڭ، بولمىسا ئۆزىڭىزگە خاپىلىق تېپىۋالىسىز. مەن بۇ گەپلەرنى ئۆز ۋاقتىدا ئاتىڭىزغا مورىت بولغانلىقىمنىڭ يۈزى ئۈچۈن قىلىۋاتىمەن...

بۇ قېتىم ئاپاق خوجا غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلالمىدى. چۈنكى، خاننىڭ ئەلپازى يامان ، سۆز ئورامى قاتتىق ئىدى. ئەگەر ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپ بىرەر ئېغىز گەپ قىلىپ قويسا، ئىشىنىڭ يامانغا بۇرۇلۇپ كېتىشىدىن قورقتى. شۇڭا، «بولىدۇ» دەپلا، خاننىڭ ئالدىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، قەشقەرمۇ ئۇنىڭغا ئىسسىق ماكان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، دادىسىنىڭ مازىرى يېنىدا يۇرسە، ئۇنىڭ روھى، ئەرۋاھى ئۇنىڭغا

مەدەت بېرىپ تۇراتتى .
شۇنداق قىلىپ ، ئاپاق خوجا ئىسمائىل‌خان بەلگىلەپ بەر-گەن ئۈچ كۈن مۆھلەت ئىچىدە سەپەرجابدۇقىنى قىلىپ ، سوپى - سالۇكلىرى بىلەن خوشلىشىپ ، ئۆزىنىڭ ھەمىشە يېنىدا يۈرۈيدى-غان بىر نەچچە خاس مۇخلىسلىرىنى ئېلىپ قەشقەرگە يۈرۈپ كەتتى .
ئۇ يەكەندىن چىقىپ ، مەكىت ئارقىلىق زىيارەت ۋە سايا-ھەت قىلىپ ماڭدى . يولدا ئۇنىڭغا يۇرت - يۇرتتىن بولۇپ نۇرغۇن مۇرىت - مۇخلىسلار قوشۇلدى . ئون بەش كۈن بولغاندا ، قەشقەرگە يېتىپ باردى ۋە ئاتىسىنىڭ سەرخاكىدا چوڭ بىر خانىقا سېلىپ ، ئۆز ئىشىغا مەشغۇل بولدى . . .

3

كۈنلەر ، ھەپتىلەر خۇددى باھار تۇرنىلىرىدەك تىزىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى . ئاپاق خوجا بۇ كۈنلەرنى بوش ئۆتكۈزۈۋەت-مەسلىك ئۈچۈن ، ئۇنىڭ بوينىغا رەڭمۇرەڭ ئۈنچە - مارجانلار-دىن تىزىق ئاسماقچى بولدى . ئۇ ئىشنى ئەڭ دەسلەپ باباق سۇلتاندىن باشلىدى .
قەشقەرنىڭ نائىب خانى باباق سۇلتان ياش بولۇشىغا قارى-ماي ئۆزىنى تۇتقان ، ھوش - كاللىسى جايىدا ، ئاق - قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغان سەگەك ۋەلىئەھد ئىدى .
بىر كۈنى ئاپاق خوجا ئۇنى زىيارەت قىلىش باھانىسى بىلەن ئوردىغا كىردى . باباق سۇلتان ئوچۇق چىراي بىلەن قارشى ئالدى ، ئالدىغا ئىسسىق چاي كەلتۈردى ، قەشقەرنىڭ شېرىن - شېكەر مېۋىلىرىنى تىزدى ، ئاپاق خوجا ھۇزۇرلىنىپ ئولتۇرۇپ گەپنى يىراقتىن ئەگىتىپ سۆزلەشكە باشلىدى :
— كىتابلاردا كەلتۈرۈلىشىچە ، پەيغەمبەردىن قالسا ، ئۈچ

خىل ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى ئوخشاش بولىدىكەن . بىرىنچى ، قۇت-بى — ئۇنى غەۋس دەپ ئاتايدۇ ، ئىككىنچى ، خۇدا يولىدا قۇربان بولغان شېھىتلار ؛ ئۈچىنچى ، ئادىل پادىشاھلار . ئاللاتا-ئالا قىيامەت كۈنى بەندىلەردىن ئىماندىن ھېساب ئالىدۇ . پادى-شاھلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا ، ئادالەتتىن ھېساب ئالىدۇ . نوشىرۋان ئادىل ئى-مانسىز بولسىمۇ ، ئادالەتتە ، راستچىللىقتا تەڭداشسىز ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، جانابىي روسۇلىللا پەخىرلىنىپ : «مەن ئادىل پادىشاھ زامانىسىدا تۇغۇلدۇم» دېگەن . . . — ئاپاق خوجا ئالدى-غا قويۇلغان پاكار قاشتېشى ئۈستەلدىكى جانان پىيالىنى قولىغا ئالدى ، پىيالىدىن لېچىن دانە بىلەن زەپە سېلىپ دەملەنگەن چاينىڭ خۇشبوي ھىدى پۇراپ تۇراتتى . ئۇ چايدىن بىر - ئىككى ئوتلاپ قويۇپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى . ئەمدى ئۇ ئەسلىي مەق-سەتكە قەدەممۇ قەدەم يېقىنلىشىۋاتاتتى :

— مەيلى پادىشاھ بولسۇن ، مەيلى پۇقرا بولسۇن ، بەندى-لەر قاچانكى ئۇلۇغ پىر - ئەۋلىيالارنى ئۇنتۇپ ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ ئىككى رەڭلىكىدىن غاپىل ، بىخەۋەر بولۇپ ، ئەزىز ئۆمرىنى ئويۇن - تاماشا بىلەن خىرامان ئۆتكۈزسە ، چوقۇم ئاللا ۋە ئەۋلىيالارنىڭ جازاسىغا ئۇچرايدۇ . يەر - زېمىن تەۋرەش ، بوران قوزغىلىش ، قاغجىراش ، زىرائەت كۆكلىمەسلىك ، يەر يۈزىدىن بەركەت ، ئىنساندىن شەپقەت كۆتۈرۈلۈپ كېتىش ئەھ-ۋاللىرى يۈز بېرىدۇ . نەچچە قەرەرلىك يەر - زېمىن تەۋ-رەش — ئەنە شۇنداق غەزەپلىك - بەتنىيەت ، غاپىللارنىڭ پىر-ئەۋلىيالارنى تاشلىغانلىقلىرىدىن بولغاندۇر . چۈنكى ، پىرسىز شەرىئەتكە ، تەرىقەتكە ۋە ھەقىقەتكە يەتكىلى بولمايدۇ . پىرسىز ئارىپ بولغىلى بولمايدۇ . پىرى يوقنىڭ پىرى — شەيتان ! . . .

— مۇنداق دېسىلە ، ئىشانەم ، — دېدى باباق سۇلتان مىيىقىدا كۈلۈپ ، ئۇنىڭ كۈلكىسى ئاچچىق ۋە كىنايىلىك ئى-

دى ، — بىرنەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز شەيتاننى پىر تۇتۇپ يۈرۈپتۇق - دە ؟

— يوغىسۇ . . .يوغىسۇ . . . — دەپ ئالدىراپ ئىنزاھات بەردى ئاپاق خوجا ، — كەمىنىلىرى ھەرگىز ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس . . .

باباق سۇلتان ئېقى ئاق ، قىزىلى قىزىل سۇزۇك يۈزىگە تولىمۇ ياراشقان ئىنچىكە قارا بۇرۇتىنى سىپاپ قويۇپ :

— بابا ئۆزلىرى پىرى يوقنىڭ پىرى — شەيتان ، دېمىدلىمۇ ، ئىشانەم؟ مانا مېنىڭ پىرىم يوق ئەمەسمۇ ، — دېدى ئاپاق خوجىغا سوئال نەزىرىدە تىكىلىپ .

— يوقلۇق بىلەن بارلىقنىڭ مۇددەت - چېكى يوق ، ئالىيلىرى، — دېدى ئاپاق خوجا ، — بۇرۇن بولمىغان بولسا ، ھازىر بولسا بولىدۇ ، مانا مەن ئۆزلىرىگە پىر بولۇش ئۈچۈن ئالدىلىرىغا كەلدىم ئەمەسمۇ .

ئاپاق خوجا بېشىنى سىڭايان ئېگىپ ، تەۋەززۇ بىلەن كۈلدى ، لېكىن ئۇنىڭ كۈلكىسى ھېچنېمىنى چۈشەنگىلى بولمايدىغان يالغان كۈلكە ئىدى .

باباق سۇلتان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . قولىنى ئارقىغا قىلىپ ، كەڭ ، ئازادە سارايدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى . ئۇ ئاپاق خوجىنىڭ بۈگۈن بۇ يەرگە تۇيۇقسىز كېلىپ ، شۇنچە گەپلەرنى يىراقتىن ئەگىتىپ سۆزلەشتىكى مەقسەت - مۇددىئاسىنى تولۇق چۈشەنگەنىدى . ئەگەر شۇ تاپتا ئاپاق خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىگە ئېنىق ۋە كەسكىن جاۋاب قىلمىسا ، كېيىنكى ئىشلاردا بىر مۇنچە ئۇقۇشماسلىق ۋە كۆڭۈلسىزلىكلەرنىڭ يۈز بېرىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ، ئۇ جىددىي ئويلىدى ، كاللىسى سەگەك ، يۈرىكى تۇيغۇن ئىدى .

— ئىشانەم ، — دېدى ئۇ ئاخىر ئاپاق خوجىنىڭ يېنىغا كەلگەندە چىپپىدە توختاپ ، — بىز ھەممىمىز ئاللانىڭ بەندى-

سى ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممىتى . شۇنداق ئىكەن ،
ئەزەلدىن بىرقىبلە ، بىر مەزھەپ ، بىر جامائەت بولۇپ مۇسۇل-
مانچىلىق قىلىپ كېلىۋاتقان پۇقرالارنى كۆپ قىبلە ، كۆپ مەز-
ھەپ ، كۆپ جامائەت قىلىپ ئايرىشنىڭ ، ئۆملۈك ، ھەمدەملىك-
تىن چەتلەپ ، تەپرىقىچىلىق قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى ؟ مېنىڭ-
چە ، مۇنداق قىلىش ئاللانىڭ يولىغا ، قۇرئاننىڭ ھۆكمىگە ،
ئەھلى شەرىئەت ئەھكاملىرىغا زىت ! شۇڭا مەن ، پىرسىز يۈ-
رۈشكە رازىمەنكى ، ئادىمىي شەيتانلارغا مۇرىت بولۇپ قېلىشنى
ھەرگىز خالىمايمەن !

باباق سۇلتاننىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئاپاق خوجىنىڭ جان -
جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئەمدى ئۇنىڭغا بۇ يەردە ئولتۇرۇۋېرىش
ھارام ئىدى . ئۇنىڭ ئىسمائىلخاندىن زېدە بولغان يۈرىكى بۈ-
گۈن بۇ يەردە ئۇنىڭ شور تۇمشۇق ، زۇۋاندار ئوغلى باباق
سۇلتاندىن زەردە گۆش بولغانىدى .

ئۇ ئەسلىدە ، قەشقەرنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى نائىبى يولۋاس
خاننى تۆت ئېغىز ياغلىما گەپ بىلەن ئىندەككە كەلتۈرۈپ ،
ئۆزىگە مۇرىت قىلىۋالغانغا ئوخشاش ، بۇ قېتىم باباق سۇلتاننى-
مۇ ئايلاندۇرۇپ يۈرۈپ ئۆز ئىزىمغا دەسسىتىمەن دەپ ئويلىغا-
نىدى . لېكىن ، «ئۆيدە ئويلىغان ئوي يولغا يارىماي قالدى» .
باباق سۇلتان يولۋاس خانغا ئوخشاش قارام ، تەلۋە ھەم تۆگە
مىجەز چىقماي قالدى . ئۇ ياش بولۇشىغا قارىماي ، تەمكىن ھەم
ئەقىللىق ئىدى . ئاپاق خوجا ئۇنى ئايلاندۇرىمەن دەپ ئۆزى
ئايلىنىپ قالدى ، كۈتمىگەن يەردىن زەھەر زوقۇمدەك ئاچچىق
يۇتۇۋالدى .

مانا شۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن ، ئاپاق خوجىنىڭ نىيىتى
بۇزۇلدى . ئۇ قاتتىق ئۆچ ئېلىش قارارىغا كەلدى . شۇ مەقسەت-
تە ، ئۆزىنىڭ ئىشەنچىلىك سوپىلىرى موللا ساقى بىلەن موللا
شاھبازدىن سەمەرقەند ئەمىرى مۇزەپپەرخانغا مەكتۇپ يوللىدى ،

مەكتۇپ تۆۋەندىكىچە يېزىلغانىدى :

«ئەمرولمۇسلىمىن ئەمىر مۇزەپپەر خانغا : قەشقەردە تۇر-غۇچى سەئىد خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىدىن بەئىداز دۇئا ۋە سالام يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى ، ھازىر ئالتە شەھەردە موغۇل بەچچىلەر كېرەكسىز بولۇپ قالدى . رەئىيىيە ئۆز ئىچىدىن بۇزۇلماقچى . ئالتە شەھەر خەلقى مېنىڭ مۇرىتىم ۋە مېنىڭ ھۆكمىمدىدۇر . ھازىر لەشكەر ئەۋەتىپ شەھەرنى قوللىرىغا ئېلىش ۋەقتىدۇر ، پۇرسەت غەنىيمەت ! . . .»

ئىككى سوپى كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ ، ئۆتەڭ - ئۆتەڭلەردە ئات ئالماشتۇرۇپ ، ناھايىتى تېزلىكتە مەنزىلگە يې-تىپ باردى . ئەمىر مۇزەپپەرخان مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ كۆزى قىزاردى ۋە مۇراد بەخشبەگنىڭ باشچىلىقىدا ئالتە مىڭ لەشكەرنى قەشقەرگە يولغا سالدى .

باباق سۇلتان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ئون مىڭ لەشكەر بىلەن تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن ، تۇرغات ، ئۇلۇغچات تەرەپلەرگە يولغا چىقتى .

ئىككى تەرەپ قەشقەر زېمىنى تەۋەسىكى كەڭ بىر سايدا تۇتۇشتى ، جەڭ شىددەتلىك بولدى ، ئېلىشىشنىڭ ئۈچىنچى كۈ-نى سەمەرقەند قوشۇنىنىڭ باش سەركەردىسى — مۇراد بەخشى-بەگ قىلىچلىنىپ ئۆلدى ، باشسىز قالغان سەمەرقەند لەشكەرلى-رى پېتىراپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ئۆلۈم ۋە ئەسىرلىكتىن قۇتۇلۇپ قاچقانلىرى يولدا قىرغىزلارنىڭ قولىدا ھالاك بولدى .

ئۇرۇشتا نۇسرەت قازانغان باباق سۇلتان يەكەنگە ـــ خان دادىسىنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ ، بارلىق ئەھۋالنى ـــ ئاپاق خوجى-نىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە مەلۇم قىلدى .

4

مانا شۇ ئىشلاردىن كېيىن، ئىسمائىلخان ئاپاق خوجىدىن ھەزەر ئەيلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ھامان بىر كۈنى ئۆز ھاكىمىيىتى ئۇچۇن يوشۇرۇن تەھدىت بولۇپ قالىدىغانلىقى خانىنىڭ كۆڭلىگە ئايان بولغانىدى. ئەگەر ئۇنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلماي كېتىۋەرسە، ۋاقتى كەلگەندە، پۇشايمان قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي قېلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇنداقتا، قانداق قىلىش كېرەك؟

مانا شۇ سوئال ئىسمائىلخاننى چوڭقۇر ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى. قارىملىق، يەڭگىللىك قىلىشقا بولمايتتى، بىخۇدلۇق قىلىشقا تېخىمۇ بولمايتتى. ئاپاق خوجا ھازىر يالغۇز ئەمەس، شۇنداقلا ئاددىي ئادەممۇ ئەمەس ئىدى، ئۇنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى شەھەردىن يېزىلارغىچە قاپلاپ كەتكەنىدى. تېخى ئۇنىڭ قولىدىن ئىرشاتنامە[1] ئالغان نۇرغۇن ئىشان، شەيخلەر يەرلىك خەلق ئىچىدە مەلۇم دىنىي ھوقۇقنى ئىگىلەپ تۇراتتى.

ئۇنىڭغا ئەگەشكەن مانا شۇ مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان مۇرىت - مۇخلىسلار پەقەت ئاپاق خوجا يولىنىڭ بەندىچىلىكى بىلەنلا بەنت بولىدىغان، شۇ يولدا ئۆلۈپ، شۇ يولدا تىرىلىشكە كۆنگەن پىداكار ئاشىقلارغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇلاردا ئىنسانىي مۇھەببەت، ئىنسانىي غورۇر ۋە ئۆزگە تەۋە ھېچقانداق ئارزۇ - ئىستەك دېگەن نەرسە يوق ئىدى. ئاپاق خوجا ئۇلارنى ئوتقا ياكى سۇغا باشلىسىمۇ، ئۇلار خۇددى بىر سەركىنىڭ ئارقىدىن بېشىنى مۈڭكۈرۈپ كېتىۋاتقان قوي پادىسىدەك كېتىۋېرەتتى. شۇڭا، بۇ ئىشتا سەللا قارىملىق ياكى يەڭگىللىك

① ئىرشاتنامە - دىنىي سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى.

بولۇپ قالسا ، بەئەينى ھەرە كۆنىكى بىلەن ئېيتىشقان ئادەمنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش كۆڭۈلسىز ئىشلارنىڭ بولۇپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى . ئەگەر بىخۇدلۇق قىلىنسا ، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق بولاتتى . ئىسمائىلخان سەئىدىيە خانلىق تارىخىدىكى بۇنداق قانلىق ساۋاقنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمىغانىدى .

ئۆز ۋاقتىدا ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئۈچىنچى خانى — يىراق – يېقىندا «ئادىل پادىشاھ» دەپ نام ئالغان ئابدۇكېرىم خان دۆلەتنى ياخشى باشقۇرۇپ ، يۇرتنى گۈللەندۈرگەن چاغلار-دىمۇ ، مەخدۇم ئەزەمنىڭ چوڭ ئوغلى — ئاپاق خوجىنىڭ دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ تاغىسى خوجا ئىسھاق ۋەلى دىنىي ئىشلاردىن ھالقىپ ، ھاكىمىيەتكە قول سوزغاندا ، ئابدۇكېرىم خان ئۇنىڭ ئالا نىيىتىنى بىلىپ قېلىپ ئۇنىڭ پىپىغا چۈشكەن ، ئەمما خوجا ئىسھاق چاققان چىقىپ ، ئۆزىنىڭ ئوردىدىكى ئوبۇل ۋە مۇھەممەت ئىسىملىك ئىككى مۇرىتىنىڭ قولى ئارقىلىق ئابدۇكېرىم خاننى بارچۇقتا[1] شىكار ئۈستىدە پىچاقلاپ ئۆلتۈرگۈزۈپ ، ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن مۇرىتى بولغان قۇرەيىش سۇلتاننى (ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئىنىسىنى) تەختكە چىقىرىپ ، ھاكىمىيەتنى بىر مەزگىل كونترول قىلغانىدى .

ئەنە شۇ چاغدا ، ئابدۇكېرىمخان ئوتتۇز يىل خانلىق قىلىپ ، جەننەتتەك گۈللەنگەن يۇرت – زېمىن خوجا ئىسھاق سوپىلىرىنىڭ ئايىغىدا پايمال بولغانىدى . . .

ئىسمائىلخان مانا شۇنداق ئەسلىمە ۋە خىياللار ئىچىدە بىر نەچچە كۈننى ئۆتكۈزدى . كاللىسىدىكى پىكىرلەرنى قايتا – قايتا ئويلىنىپ پىشىلدۇردى ، ئاخىر ئەركابەگ ، ھاۋازبەگ ، ھەيدەر-بەگ ۋە بەھرام سۇلتان قاتارلىق ھەربىي ۋە مۈلكىي ئەمەلدارلىد-رىنى يىغىپ كېڭەش ئاچتى ۋە ئۆز كۆڭلىدىكى پىكرىنى ئېيتد-

---

① بارچۇق — ھازىرقى مارالبېشى .

تى . خاننىڭ پىكرى ھەممەيلەنگە خوپ كەلدى . كېڭەش قارار
قىلدى . بۇ قارار ئاپاق خوجىنى ۋەتەن چېگرىسىدىن
قوغلاپ چىقىرىش قارارى ئىدى !

بۇ ئىشنى ناھايىتى تېز ۋە جىددىي تۈتۈش قىلىپ ، بەزىلەر
ئەس - ھوشىنى يىغىپ بولغۇچە ئورۇنداپ بولۇش لازىم ئىدى .

شۇڭا ، پۈتۈن مەملىكەتكە خانلىق بۇيرۇقى جاكارلىنىش
بىلەن تەڭ ، ئاپاق خوجىغا ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بەلگىلەپ
بېرىلدى ۋە بەش يۈز لەشكەر ئۇنىڭ بارلىق ئىش - ھەرىكىتىنى
كۆزىتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى .

ئىسمائىل خاننىڭ ئاپاق خوجىنى ۋەتەن چېگرىسىدىن
قوغلاپ چىقىرىش توغرىسىدىكى جىددىي پەرمانى پۈتۈن خانلىق
تەۋەسىدە زىلزىلە پەيدا قىلدى . ئوردا ۋە ئوردا سىرتىدىد-
كى ئەمىر - سەركەردىلەر ، مەرىپەتپەرۋەر زاتلار ، ھۈنەرۋەن -
كاسىپلار بۇنىڭغا چىن كۆڭلىدىن ئاپىرىن ئوقۇپ ، خان پەرماند-
نى قەتئىي قوللايدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى . «رەشىدىيە مەد-
رىسى»نىڭ باش مۇدەررىسى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى پەرمان
ئېلان قىلىنغان كۈنىنىڭ ئىككىنچى كۈنىدىكى جۈمە خۇتبىسىدە
ھاياجانلىق ، جاراڭلىق ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

— خۇدانىڭ لوتفىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ ، ھەممىسى
قەھرىدىن قېچىپ لۇتفىغا ئېرىشىدۇ ، ئەمما خۇدا قەھرىنى لۇ-
تفىدا ، لۇتفىنى قەھرى ئىچىدە پىنھان قىلغان ! بۈگۈن ئۆزىنى
پىر - ئەۋلىيا ، سەيىد ئەۋلادى دەپ ئاتىۋالغان بەزى كىشىلەر-
نىڭ پادىشاھنىڭ قەھرىگە ئۇچرىشى ئەمەلىيەتتە خۇدانىڭ قەھرى-
گە ئۇچرىغانلىق . چۈنكى ، ئۇلار خۇدانىڭ ئۆزلىرىگە قىلغان
لۇتفىنى بىلمىدى ، خۇدانى ئۇنتۇدى ، خۇدانىڭ ھۆكمى بولغان
قۇرئان كەرىمگە خىلاپ ئىشلارنى قىلدى . بۇنداق ئادەملەر ئۆزى-
نى ئىلىم ئەھلى دەپ ھېسابلىسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ تىلى
ئالىم ، دىلى ئالىم ئەمەس ! ھەقىقىي بىلىم بىلەن ھەقىقىي

ئىمانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق زىددىيەت يوق !

ئى يارەنلەر ، بۇ ئالەمدە ھەقىقىي مەرتىۋەت ھاسىل قىلىڭلاركى ، مەرتىۋەت دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئاللا دىدارىنى كۆرۈشنىڭ ئۆزۈقىدۇر ، كىمكى بۇگۈن مەرتىۋەتلىك بولسا ، ئەتە خۇدانى كۆرىدۇ . خۇدانىڭ سۆزىنى ئاڭلاڭلار :

«كىمكى بۇ دۇنيادا كور بولسا ، ئاخىرەتتىمۇ كوردۇر »[1]

يەنى ھەركىمكى بۇ دۇنيادا خۇدانى تونۇشتا كور بولسا ، ئاخىرەتتە خۇدانى كۆرۈشتە كوردۇر ! شۇڭا ، بۇ زامانىنىڭ سوپى ـ شەيخلىرىدىن يىراق بولۇڭلار ، ئۇلار ئەھلى شەرىئەت مىزانلىرىغا خىلاپ گەپلەرنى قىلىپ ، نادانلارنى قايمۇقتۇرۇپ مۇرىت توپلايدۇ ، ئۆزىنىمۇ ، ئۆزگىنىمۇ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئازابقا گىرىپتار قىلىدۇ . ئۆزلىرىنى پىر ۋە سەييد ئاتايدۇ . ئۇلار قىيامەتكە مۇنكىر[2]لاردۇر . ئۇلار تېخى « خەلق مالىنىڭ بەشتىن بىرى بىزنىڭ» دەيدۇ . بۇنداق ئادەملەردىن يىراق بولۇڭلار ! ھەققانىي ، كامىل مۇرشىد[3]لار خىزمىتىدە بولۇڭلار ، تاكى ئىمان شامالىغا كەتمىگەي ، خۇدا ئۇلاردىن پاناھ بەرسۇن ! . . .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ سۆزى چوڭ جامائەنىڭ سەيناسىدا سانجاق ـ سانجاق ئولتۇرغان نامازخانلارغا چوڭقۇر تەسىر قىلدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن «ھەق راست ـ ھەق راست » دېگەن گۇلدۇراس سادالار كۆتۈرۈلدى .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى خەلق ئارىسىدىن چىققان ، خەلقنىڭ ساغلام زېھنى ، ئۆتكۈر ھەقىقەت سەزگۈسىنى ئۆزىدە جەملىگەن شەرىئەت پېشىۋاسى ئىدى . ئۇ ئۆزىنى ھەرگىزمۇ ئاپاق خوجىغا

---

① پارسچە « ھىدايەتنامە » نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى 25 ـ بەت .
② مۇنكىر — ئىنكار قىلغۇچى ، تانغۇچى .
③ مۇرشىد — ئۇستاز ، يېتەكچى .

ئوخشاش پىر ـ ئەۋلىيا ھېسابلىمايتتى ، بەلكى ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئادىمى ئىدى ۋە شۇ دەۋر مىزانى بىلەن پىكىر قىلاتتى . شۇ دەۋر مىزانى ۋە ئەقىدىلىرى بويىچە بولغاندا ، ئۆزىنى ئەۋلىيا ـ ئەنبىدىيا دەپ ئاتىۋالغان ئاپاق خوجىغائوخشاش بىدئەتچىلەرنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرى مانا مۇشۇنداق ھەققانىي جازاغا لايىق ئىدى . . .

ئىسمائىلخاننىڭ جىددىي پەرمانى ئاپاق خوجىنى دەسلەپ گاڭگىرتىپ ، ھودۇقتۇرۇپ قويدى ، كېيىن ئەس ـ ھوشىنى يىغىۋالغاندا بولسا ، ئۆزىگە بېرىلگەن تەييارلىق مۇددىتى توشۇپ قالاي دېگەنىدى . بۇ كۈنلەردە ، ئۇ ئۆزىنى ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم بىچارە ، ھىمايىسىز ، ناتىۋان ھېس قىلدى . ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە يۈرىكىنى غاجىلاۋاتقان ئېيتقۇسىز بۇ دەرد ـ ئەلەملەرنى بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن ، ئۆزىنى شۇنداق تەمكىن ، سالاپەتلىك تۇتۇپ يۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن گەپ ـ سۆزلىرىدىن ، قاراشلىرىدىن قانداقتۇر ھودۇقۇش ۋە چوڭقۇر ئىزتىراپ ئالامەتلىرى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى .

بۈگۈن ئاپاق خوجىغا بېرىلگەن مۆھلەتنىڭ ئاخىرقى كۈنى ئىدى ، ئۇنىڭ يېنىدا ئەڭ يېقىن مۇخلىسلىرىدىن ئون نەچچە ئادەم مۇڭلىنىپ ، ھەسرەت چېكىپ ئولتۇراتتى ، بۇنداق ئېغىر جىمجىتلىق ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ غەش قىلدى . شۇڭا ، ئۇ ئۆزىگە تەسەللى تېپىش ، يارەنلىرىنىڭ كۆڭلىنى ياساش ئۈچۈن ئېغىر ـ بېسىق ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

— بىز ئۈچۈن ھايات مەيدانى تارلاشتى ، ئۆگىنىپ قالغان قۇش ئۆزى ئۇلپەتلىنىپ قالغان ئۇگىسىدىن ئۇچماقچى بولىۋاتىدۇ : بۇنىڭغىمۇ خەيرىيەت . . . ھەرقانداق ئادەم ئۈچۈن ھاياتلىق لىباسى مەڭگۈلۈك ئەمەس ، ئارىيەتتۇر ! روبئى مەسكۇن[1] سەينا-

① روبئى مەسكۇن ـ دۇنيا ، ئالەم .

سى ئالدىنىش جايلىرىدۇر . ئالەمنىڭ كەڭ بىساتى ئىنسان ئۈ-
چۈن باقىيلىق ئارامگاھى ئەمەس ، بەلكى خانلىق تۇزاق خانىسى ،
ئۆتۈش كۆۋرۈكىدۇر ! ئاللا تائالا پەيغەمبىرىمىزنى مۇشۇ كۆۋرۈكتىن
ئۆتۈشكە بۇيرۇپتۇ ، ئۆتمەي ئىلاجىم يوق . دۇنيادىكى ھېچقانداق
نەرسە ئىنساني ھەقىقەتتىن جاپا ـ مۇشەققەتتەك ساپلاشتۇرماي-
دۇ . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئېيتقان : «خۇدا مۆئمىنلەرنى بالا
بىلەن تەجرىبە قىلىدۇ ، خۇددى سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئالتۇننى
ئوت بىلەن تەجرىبە قىلغاندەك »[1] . بالالارنىڭ قاتتىقراقى پەي-
غەمبەرلەرگە ، ئاندىن ئەۋلىيالارغا بېرىلىدۇ . شۇنداق بالالارنى
تارتىش لازىمكى ، بالالار ئۇنىڭ يۈكسەكلىكىگە ئۆرلەش غىزاسى
بولغاي ، مەشۇقىنىڭ زەربىسىدىن لەززەتلەنمىگەن ئاشىق ھەقى-
قىي ئاشىق ئەمەس ! ھەر بىرىڭلاردىن مەخپىي ئەمەسكى ، بۇ
جاھاننىڭ گۈلىگە تىكەن يولداشتۇر ، شارابىغا خۇمار قېرىن-
داش ، خۇشاللىقى رەنج بىلەندۇر ، راھىتى زەخمەت بىلەن ھەم-
خانە ، مۇھەببىتى جاپا بىلەن ئاشىيانە ! ھايات گۈلشەنىدە ياشنى-
غان قايسى بىر نوتا ئۆلۈم كەكىسىنىڭ زەربىگە ئۇچرىماي قال-
غان ؟ ! . . .
— دەرىخا ! زالىم پەلەك ، پىتنىخور زامانە خىيالىغا كەل-
گەن ھەربالانى ھەزرىتىمنىڭ دىلى جانىغا كەلتۈردى ، — دەپ
زارلاندى مۇخلىسلاردىن بابا خوجا ئاخۇن ئىسىملىك بىرى ، —
بۇ يۇرتنىڭ كەم ئەقىل نابىكارلىرى ئۇلۇغلار قەدرىنى بىلمىدى ،
ئۇلۇغزادىلارنىڭ ئىززىتىنى قىلمىدى . . .
دەرۋىش خوجا قاتارلىق بىرنەچچەيلەن تۇشمۇتۇشتىن ئۇنى
قۇۋۋەتلەپ سۆز قاتتى :
— شۇنداق ، شۇنداق ، ئۇلار بۇ خىل گۇمراھ قىلمىشلى-
رى ئۈچۈن جازاسىنى يەيدۇ !

① پارسچە «ھىدايەتنامە» ، ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى 37 ـ بەت .

— خۇدا قەھھارلىق سۈپىتى بىلەن ئۇلارنى جازالايدۇ .

— پىتنە قوزغىغانلارنىڭ ھەممىسى بېشىنى يەيدۇ . . .

— ئاللاتائالا بۇزۇرۇكۋار پىرىمىزنى بۇ نادان يۇرتتا ھەيىق[1] كۆرۈپ ، باشقا يەرگە ئەۋەتمەكچى . . .

— كەتمەكنىڭ كەلمىگى بار ، — دېدى ئاپاق خوجا مۇخلىسلىرىنى ئۇمىدۋار قىلىش ئۈچۈن ، — بۇ جۇدالىق ۋاقىتلىقتۇر . پېقىر بۇ قېتىم چوڭراق بىر ھىجرەت قىلىپ ، جاھان كەزمەكچى ، قايتا كۆرۈشكىچە سىلەرنى ئاللاغا تاپشۇردۇم . ئاقىل دوستلار ، دانىشمەن مۇخلىسلاردىن ئۇمىدىم شۇكى ، بىزنىڭ نىيەت - ئىقبالىمىزدىن ، دالالەت ۋە بېشارەتلىرىمىزدىن بەھرى ئېلىپ ، ئىشقىيە يولىغا ماڭغان مۇرىتلىرىمىز تۇزۇپ كەتمىگەي ، جەھرى - سامالىرىمىز توختاپ قالمىغاي ، سۇلۇكلىرىمىز تارقاپ كەتمىگەي !

— خاتىرجەم بولغايلا ، ھەزرىتى پىرىم ، — دېدى ئەتىگەندىن بېرى جىمجىت ئولتۇرغان ئەڭ يېقىن ، خاس مۇخلىسلاردىن بېرى ئاخۇن موللا ئالىم يەركەندى ، — تېنىمىزدا جېنىمىزلا بولىدىكەن ، سىلىدىن باشقا ھېچكىمگە ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن بەيئەت قىلمايمىز ، ھەزرەتلىرى تىككەن ھىدايەت دەرىخىنىڭ گۈل - چېچەكلىرى ئىشقىيە بوستانلىقىدا — خوجىلار باغچىسىدا چوقۇم شېرىن مېۋىلەر بېرىدۇ ، سايە تاشلايدۇ ، دوستنى سىلاپ ، دۈشمەننى زارلىتىدۇ . ئىشىنىمەنكى ، بۇ جۇدالىق كۈنلەردە ، مۇھاجىرەت زامانلىرىدا ، بۇ بىئارام جان ، كېسەل ۋۇجۇدقا يەتكەن غەم - قايغۇ — ئاللانىڭ «ھەرقانداق قىيىنچىلىقتىن كېيىن بىر ئاسانلىق» دېگەن ۋەدىسى بويىچە ئاياغلىشار .

① ھەيىق — زايە ، زايە كېتىش .

ھەزرىتى ئەلى ئېيتقان: «ساڭا قاتتىق ئەلەم كەلسە، ئەلەم نەشرەھنى[1] ئويلانغىل».

— بەللى - بەللى، كۆڭۈلدىكى گەپنى قىلدىڭىز، موللا ئالىم، — دېدى ئاپاق خوجا يۈزلىرىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — ئادەم ھەممە ۋاقىت ئۈمىدلىك بولۇشى كېرەك. چۈنكى، ھەر تۈننىڭ سۈبھى، ھەر زىمىستاننىڭ باھارى سابىتتۇر... سىلەردىن ئۈمىدىم شۇكى، ئاۋامغا گۇناھتىن ساقلىنىش لازىم بولغاندەك، خاسلارغا غەپلەتتىن ھەزەر قىلىش ۋاجىپتۇر. خوجىلار تەرىقىتىدە «ھۇش ئەزدەم»[2] چوڭ خاسىيەتتۇر. ئەگەر بىردەم غەپلەت بىلەن ئۆتسە، ئۇنى گۇناھ سانايدۇ، بىر كېچە - كۈندۈز يىگىرمە تۆت سائەت، ھەر سائەتتە مىڭ تىنىق چىقىدۇ، بىر كېچە - كۈندۈزدە يىگىرمە تۆت مىڭ تىنىق چىقىدۇ. ھەرۋاقىتتا ھازىر بولۇپ تۇرۇش لازىم. مېنى چاققان زەھەرلىك يىلاننى سىلەرنى چاقمايدۇ، دېگىلى بولمايدۇ...

شائىر مىرزا شاھ خوجا ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاپاق خوجىغا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل يۈزلىنىپ:

— كەمىنە دۇئاگۇي بەندىنىڭ قولى يېتىدىغىنى — نەزمىكەشلىك بىلەن سانا خانلىق تۆھپىسىدىن باشقا ئەمەستۇر، — دېدى ۋە مىسكىن تىترەك ئاۋاز بىلەن تۆۋەندىكى شېئىرنى ئوقۇدى:

پادىشاھىم ھەممە شەھەردە ئىنتىزار مۇخلىسلىرىڭ،
كۆزلىرى ئىشقىڭ يولىدا نايەتىدۇر ئىنتىزار.
قىل تۇزۇڭلە پەرۋىرىش تاپقان مۇرىدلەرگە رەھىم،
قىلدۇ چىن كۆڭلى بىرلە مەقدە مىڭگە جان نىسار.
خوجەلەر پىراقىدىن كەلدى لېبىمگە بۇ جېنىم،

---

① ئەلەم نەشرەھ — قۇرئاندىكى شۇ ئايەتكە ئىشارە («مۇشكۇللۇك ئىككى ئاسانلىق ئارىسىدا»).

① ھۇش ئەز دەم — ھەمىشە ھوشيارلىق.

ئى بۇرادەرلەر قولۇمدىن كەتتى بۇ سەبرۇ قارار .

ئەنە شۇنداق شېرىن - سۇخەن سۆزلەر ، ھاياجانلىق شې- ئىرلار بىلەن سىردىشىش ۋە خوشلىشىش شۇ كۈنى يېرىم كېچىد- گىچە داۋاملاشتى .

ئەتىسى — مىلادىيە 1671 - يىلى ياز ئايلىرىنىڭ ئوچۇق بىر ئەتىگەنلىكى ئۇلار پىر - ئۇستازى ئاپاق خوجىنى يىغا - زار ئىچىدە ئۇزىتىپ قالدى . شائىر مىرزا شاھ خوجىنىڭ شۇ كېچىسى يازغان تۆت مىسرا غەزىلى ئۇنىڭ ئارقىدىن خېلى يەرلەرگىچە ئەكس سادا بولۇپ ئاڭلىنىپ تۇردى :

ئوت بىلەن تولغان دىلىمىز ئۇنىڭ ھىجرى داغىدا ،
دائىما ھەسرەتتەدۇر دىل ئايرىلىشىنىڭ چاغىدا .
. . .
چىمەندىن كەتتى شاخ ئەرغىنىۋانىم ،
باھارىم كەتتىيۇ قالدى خازانىم . . .

سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ ئاسماننىڭ شەرق تەرىپى تاڭ شەپىقى بىلەن قىزىرىشقا باشلىغان چاغدا ، ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ بەش - ئالتە نەپەر مۇخلىسى — موللا ئەزھەر ، مەۋلانا موللا نەقى ، موللا باقى سەمەرقەندى ، بابا خوجا ئاخۇن قاتارلىقلار ئىسمائىل خان تەيىنلىگەن ئوردا بەگلىرى بىلەن بەش يۈز لەش- كەرنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە يەكەندىن ئايرىلىپ ، ئون بىرىنچى كۈنى كانجۇت[1] چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى ! . . .

---

[1] كانجۇت — شۇ دەۋردە سەئىدىيە خاندانلىقىغا تەۋە رايونلارنىڭ بىرى .

سەككىزىنچى باب

ۋاباغا ئوخشايدىغان ئادەم

1

كەچ كۈزنىڭ ئاخىرقى ئىللىق نۇرلىرىمۇ ئاخىرلاشتى، ئېرىق - ئۆستەڭلەردە كېچىسى پاختەك تۇخۇمىنىڭ شاكىلىدەك يۇپقا مۇز تۇتتى.

هايات گويا بۇرۇنقىدەك: ھەر كۈنى مەزىنلەر ئېگىز لاي پەشتاقلارغا چىقىپ بەش قېتىم ئەزان ئېيتاتتى؛ رەستىلەردە دۇكاندارلار ماللىرىنى يېيىپ قويۇشۇپ، ئاۋازى پۈتۈپ كەتكۈچە خېرىدار چاقىرىشاتتى؛ گۇزەرلەردە، تار كوچىلاردا پۇقرالار توختاۋسىز ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. لېكىن، پۈتۈن شەھەرنىڭ تۆت قىرغاق، سەككىز گىردابىدا سودا - سېتىق ۋە ھۈنەر - كاسىپ ئىشلىرى كۈندىن - كۈنگە سۇسلىشىپ كېتىۋاتاتتى. چوڭ رەستىلەرنى يېزىلاردىن ئېقىپ كەلگەن دېھقان ساھىللار قاپلاپ كەتكەندى. هايات گويا زاۋاللىققا يۈز تۇتتۇۋاتقاندەك، پۈتۈن شەھەر ۋە يېزىلارنى نامراتلىق، ئەنسىزلىك ۋە خامۇشلۇق قاپلاپ كەتكەندى.

قول ئىلكىدە يوق ھالسىز خەلق قەدەممۇ قەدەم بېسىپ كېلىۋاتقان قىش ۋەھىمىسىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە قالغانىدى.

ئاپاق خوجا بولسا، ئۆز پۇقرالىرىنىڭ نېمە كويدا يۈرۈۋاتـ

قانلىقىدىن بىخەۋەر، تېخىچە ئالتۇن تەخت، ئالتۇن تاج ۋە شاھانە تۇرمۇشنىڭ مەستخۇشلۇقى بىلەن مەستانە ھالەتتە يۈرەتتى.

ئۇ بۇرۇنقىدەك خانىقالارغا كۆپ بارمايتتى. ھەرقايسى چوڭ خانىقا، مەدرىس ۋە جامائەلەرگە ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك سوپا - ئىشانلىرىنى قويۇپ شۇلارنىڭ قولى بىلەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ۋە جەمئىيەت ئىشلىرىنى ئىدارە قىلىۋاتاتتى. ئاپاق خوجا ئادەملەردىكى ئىچكى مەنپەئەت تۇيغۇسىنى چوڭقۇر كۆزىتىپ، شۇ تۇيغۇغا تايانغان ھالدا ئۇلارنى ماھىرانە باشقۇرۇش سەنئىتىگە ئىگە قاغدالما شەخس ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ جاي - جايلارغا تاللاپ قويغان ئادەملىرى ئۇنىڭ ھەقىقىي كۆز - قۇلىقىغا ۋە سادىق چاكىرىغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى.

ئاپاق خوجا خانىقالارغا كۆپ بارالمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ يېقىن يارەنلىرى كۈندە بولمىسىمۇ، ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر قېتىم ئۇنى ئىزدەپ كېلىپ سالام بېرەتتى ۋە ئۇنىڭ مەسىلە - مەرۇپ قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلاتتى، ئۇلار ئۇنىڭ زىكرى سۆھبەتلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتار ۋە خۇمار ئىدى. كۈنلەپ تاماق يېمەي ئاچ قېلىشقا رازى ئىدىكى، بىرەر قېتىم ئۇنىڭ سۆھبىتىدىن مەھرۇم بولۇپ قېلىشقا كۆڭلى قىيمايتتى.

بۈگۈن كەچتە، ئەنە شۇنداق يېقىن مۇخلىسلاردىن ئون نەچچىسى ئاقسارايىنىڭ يېنىدىكى سالامخانىغا يىغىلىپ، ئاپاق خوجىنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

سالامخانا گىرىمسەن بولۇپ، تۆر تەرەپكە ئالتۇن كۇرسى قويۇلغانىدى. تورۇستىكى كۈمۈش قەندەللەردە بىرنەچچە شام يېنىپ تۇراتتى. شاملارنىڭ لىپىلداپ، تەۋرىنىپ تۇرغان شولىسى رەڭدار كاھىشلار بىلەن قاپلانغان تاملاردا، قۇببىسىمان تەكچە - ئويۇقلاردىكى ئېسىل بېزەكلەردە سۇس تاۋلىنىپ، سالامخانىغا بىر خىل سىرلىق تۈس بېرىپ تۇراتتى.

ئاپاق خوجا يىراقتىنلا ھەشەم - دەرەم بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان سوپىلار گۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قول باغلىدى ۋە ياي شەكلىدە ئېگىلىپ تاكى ئۇ تۆردىكى ئالتۇن كۇرسىقا بېرىپ ئولتۇرغىچە تەزىمدا تۇردى.

— قېنى - قېنى، ئولتۇرۇڭلا، — دېدى ئاپاق خوجا قولىنى يېنىك سىلكىپ، ئارقىدىن ئىككى قولىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇۋىدى كۆك كىيىملىك، يۈزىگە نىقاب تارتقان بويلۇق بىر ئادەم يان ئىشىكتىن كىرىپ تىزلاندى، ئاپاق خوجا ئۇنىڭغا بۇيرۇدى، — ھېلىقى نەرسىنى ئېلىپ كىرىڭ.

كۆك كىيىملىك مۇلازىم ئورنىدىن تۇرۇپ، قېنىق گىلاس رەڭلىك باغداد گىلىمىنىڭ ئۈستىدىن شىپىرلاپ ماڭغىنىچە چىقىپ كەتتى ۋە ھايال ئۆتمەي كۈمۈش پەتنۇس ئۈستىگە قويۇلغان يوغان كۈمۈش جامنى ئەكىرىپ، ئاپاق خوجىغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. ئاپاق خوجا كۈمۈش جامنى قولىغا ئالدى ۋە ئۇنىڭدىكى قىزىل ياقۇتتەك جۇلالىنىپ تۇرغان مەينى — «شەربەتىل ھايات»[1]نى بىر نەچچە يۇتۇم سۈمۈرگەندىن كېيىن، روھلىنىپ، خۇش كەيپ بولۇپ سۆزلەشكە باشلىدى.

— ئەۋلىيا ئۈچۈن شاراب بولۇش لازىم، شاراب ئىچكەندىن كېيىن مەست بولۇش كېرەك. مەست بولغاندىن كېيىن سەكرەش كېرەك. جەھرە - سۆھبەت قىلغاندىن كېيىن، تەلەپ قىلىش كېرەك. تەلەپ قىلغان ئادەم ئەلۋەتتە تاپىدۇ، خۇدانى تاپقان ئادەم بىلەن خۇدانىڭ ئارىلىقىدا نېمە پەرق بولىدۇ؟ سىلەر بۇ ھەدىس قۇدسىنى ئوقۇغانمۇ: «مېنىڭ ئالدىمدا بىر شاراب باركى، ئەۋلىيالار ئۇنى ئىچسە مەست بولىدىلەر، مەست بولسىلەر خۇشاللىنىدىلەر، خۇشاللانسىلەر تەلەپ قىلىدىلەر، تەلەپ

① «شەربەتىل ھايات» — ھەر خىل دورىلارنى ئانار، بېھى شەربەتلىرىگە ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان يېنىك كەيپ قىلغۇچى ئىچىملىك.

قىلسىلەر تاپىدۇرلەر ، تاپسىلەر يېتىدۇرلەر ، يەتسىلەر ئۇلاندۇرلەر ، ئۇلانسىلەر مەن بىلەن ئۇلار ئارىسىدا پەرق يوق .»[1] ئەمما قەلبى ئاللادىن غاپىل بولغان ھالدا ئاللا دېگۈچىلەرگە ھەر ئىككى دۇنيادا ئاللا خەسىمدۇر[2] چۈنكى ، ئۇنداقلار ئاللانى تونۇمىغان بولىدۇ . كىمكى تونۇدى ، ئۇ بىلىدۇركى ، ئاللا ھازىر - نازىردۇر . مانا بۇ نەزمىگە قۇلاق سېلىڭلار :

كىمكى غاپىل ھەقتىن بىر زاماندۇر ،
كاپىردۇر شۇ زامان ، ئەمما ناھاندۇر .[3]
ھەر ئۆلكى بىر تۇتاشلا بولسا غاپىل ،
ئېتىگلىكتۇر ئۇڭا ئىسلام ئىشىكى بىل .

ئاپاق خوجا سۆزلىگەنسېرى قىزىشتى ، قىزىغانسېرى مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ نەزىرىدىكى ھېكمەتلەرنى تۆكۈشكە باشلىدى . ئەلپازىدىن ئۇنىڭ ئۆزىمۇ گەپ سېغىنىپ قالغاندەك ، ئويلىغانلىرىنىڭ ھەممىنى دەۋەتمىسە ئىچى بوشمايدىغاندەك قىلاتتى .

— ئاللانى تونۇغان ، ئاللانى دوست تۇتقان ئادەمنىڭ بۇ دۇنيالىقى جاپا - مۇشەققەتتە ، ئۇ دۇنيالىقى راھەت - پاراغەتتە ئۆتىدۇ ، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ بەئەينى ئەرۋاھتەك قېتىپ ئولتۇرغان مۇخلىسلىرىغا قاراپ ، — بىر دانىشمەن زاتنىڭ ئەھلىيەسى[4] گۇستاخلىق قىلىپ[5] ئېرىغا دەپتۇ : « سىز خۇدانى دوست تۇتىسىز ، لېكىن خۇدا بۇ دۇنيادا ئۆيىمىزنىڭ

① پارسچە «ھىدايەتنامە» ، ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى ، 18 - بەت .
② خەسىم — قارشى ، دۈشمەن .
③ ناھان — ئويغاق ، بىدار
④ ئەھلىيە - خوتۇنى .
⑤ گۇستاخ — ئەدەپسىز ، ئىتائەتسىز .

ئېھتىياجىدىنمۇ چىقمايدۇ . » «ئى بىچارە ، ئەھلىيەم ، ھەرگىز ئۇنداق دېمە ، مەن ساڭا بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي : بىر مەستۇرە ئايالنى بىر زالىم پادىشاھ زىندانغا تاشلاپتۇ . ئايال زار - زار يىغلاپ نالە قىپتۇ ‹ئى خۇدا ، كىم سېنى دوست تۇتسا ، سەن ئۇنى دۇشمەننىڭ زىندانىغا تاشلامسەن ؟ › ئاللادىن ئاۋاز كەپتۇر-كى : ئى خالىس ئايال ، ئادەم ئەلەيھىسسالام دوستلۇق دەۋاسى قىلىۋىدى ، دۇنيا جاپاسىغا گىرىپتار قىلدىم ؛ ئىبراھىم دوستلۇق قىلىۋىدى ، نەمرۇد ئوتىغا ئۇچراتتىم ؛ زىكرىيا مېنى دوست تۇتقانىدى ، ھەرە بىلەن ھەرىدىتىپ ئىككى پارە قىلدۇرۇۋەتتىم . كىمكى مەخلۇقنى دوست تۇتسا ، مەخلۇق ئۇنى ئەركىلىتىدۇ ، كىمكى بىزنى دوست تۇتسا ، جاپا - مۇشەققەتتە ئىرىتىپ ئېتىمىز ؛ كىمكى مەخلۇقنى دوست تۇتسا دەپنە - دۇنيا بېرىدۇ ، بىزنى دوست تۇتسا ، بالا - مېھنەت بېرىمىز ؛ كىمكى مەخلۇقنى دوست تۇتسا ، ئۆي - ماكان ، كىيىم - كېچەك ، خوتۇن - بالا بېرىدۇ ، بىزنى دوست تۇتسا ، ئۆي - ماكانسىز ، كىيىم - كېچەكسىز ، بالا - چاقىسىز قىلىمىز ! . . . » بۇنى ئاڭلاپ ھېلىقى ئايال يىغلاپ ، پاتېھە تەلەپ قىلىپتۇ ۋە بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز گوستاخلىق قىلماسلىققا ۋەدە بېرىپتۇ . . .

يەنە ئېيتقانلەركى ، ھەزرىتى خوجا ئەھرارنىڭ ئىتلىرىنىڭ يالىقى ئالتۇندىن بولغان . بۇ زاتلارنىڭ نەزىرىدە ، مال - دۇنيا كۆكنار ئۇرىقچىلىك ئەمەس ئىدى ، ئۇلار مال - دۇنيانىڭ مۇھەببىتىنى تۇتمايتتى . دىل ۋە ھەممە ئەزاسىدا پەقەت خۇدانىڭلا ئىشقى بار ئىدى . سوپى - دەرۋىشنىڭ بىردىنبىر سەرمايىسى ئىشق - مۇھەببەتتۇر . بىر ئۇلۇغ ئېيتقان : سوپى - سالىكقا ئىشقتىن ئارتۇق شەيخ يوق . ئىختىدا قىلغۇچىغا خۇدانى تونۇشنىڭ دەلىلى ئىشقتۇر . كىمدە كىم ئىشق سەرمايىسى بولمىسا بۇ يولنى يۈرەلمەيدۇ . ئاشىق مەشۇققا ئىشق بىلەن يېتەلەيدۇ . ئىشق قانچىلىك كامىل بولسا ، مەشۇقنىمۇ شۇنچە كامىلراق

كۆرەلەيدۇ . خۇدانىڭ ئاشىقلىرىنىڭ كۆڭلى ساپ ، دىل ئەينىكى جۇلالىقتۇر . . . بۇ نەزمە ئېسىڭلاردا بولسۇن :

يۈز ئەگەر قانچىكى زىبا ۋە پەرى يۈز بولسۇن ،
بولمىغاي كۆرگىلى گەر ئاينەدە نۇر يوقتۇر .
ئابىدۇ ،[1] زاھىدۇ ،[2] سوپىيۇ بارى يولدا سەبىي ،
تەڭرىنى بىلگۈچىدىن باشقا يەنە مەرد يوقتۇر .

ئاپاق خوجا سۆزدىن توختاپ ، مۇخلىسلارنىڭ مەدھىيە ـ تەشەككۇلىرى ئەمدىلا باشلىنىۋىدى ، سالامخانىنىڭ قاپارتما نەـ قىشلىك ئىشىكى يېنىك ئېچىلىپ ، بوسۇغىدا دەرۋىش خوجا پەيدا بولدى . ئاپاق خوجا ئۇنى زىكرى ـ سۆھبەتكە كېچىكىپ قالغان چېغى دەپ ئويلاپ :

ـــ سۆھبىتىمىز ئاياغلىشاي دېگەندە كەپسىزغۇ ؟ — دېدى ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە قاراپ .

ـــ شۇ ئەمەسمۇ ، — دېدى مۇخلىسلاردىن بىرى تاڭلىيىنى چېكىپ ، — بۈگۈن ئەجەب شېرىن سۆھبەت بولدى ، گويا ئوت ، ئوت . . . ھۆل ـ قۇرۇق دېمەي ھەممىنى دېمىگە تارتتى .

ـــ كەمىنە قۇللىرى ھەزرىتىمگە مۇھىم بىر خەۋەرنى ئېيتقىلى كېلىۋىدىم ، — دېدى دەرۋىش خوجا بېشىنى ئەگكەن پېتى تەزىمدە تۇرۇپ .

ـــ قېنى ئېيتىڭ ، قانداق خەۋەر ئۇ ؟ — ئاپاق خوجا دەرۋىش خوجىغا يۈزلەندى .

دەرۋىش خوجا ئۆزىنى رۇسلىدى ، چىرايىدىن جىددىيلىك ۋە مەيۈسلۈك چىقىپ تۇراتتى ، ئاۋازىمۇ تىترەپ ، غودۇۋدۇڭ ئاڭلاندى :

ـــ بىز كۆيدۈرگەن «ئالتۇنلۇق مەدرىسى»نىڭ باش مۇ-

---

① ئابىد — خۇداغا قۇلچىلىق قىلىدىغانلار .
② زاھىد — دۇنيا قوغلاشمايدىغانلار .

دەررىسى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى تېخى ھايات ئىكەن . . .
— نېمە؟ ! — ئاپاق خوجا ئالتۇن كۇرسىتىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى . كۆزلىرى چەكچىيىپ ، چىرايىمۇ بىر نەرسىدىن قاتتىق چۆچۈگەن ئادەمدەك دەسلەپ سارغىيىپ ، كېيىن قارىدى ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى توختىماي لىكىلداپ ، چىشلىرى غۇچۇرلىدى .
— شەھەر قامال قىلىنىشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن ، باغئاۋات يېزىسىدىن كەلگەن كىشىلەر ئۇنى كۆزلۈك يېزا سەيلىسىگە ئېلىپ كەتكەنىكەن ، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى دەرۋىش خوجا ئۆزىنى ئاران - ئاران تۇتۇپ ، — مەن بۇ خەۋەرنى بايا شۇ يۇرتتىن كەلگەن بىر مۇرىتتىن ئاڭلىدىم .
سالامخانىنى سۇرلۇك جىمجىتلىق باستى . ئاپاق خوجا تېخىچە شۇ ھالەتتە — تۇيۇقسىز پەيدا بولغان غەزەپ ۋە ئەلەمدىن ئۆزىنى يوقاتقان ھالەتتە سۇكۇتتە ئولتۇراتتى . باشقىلارمۇ ئۇنىڭ جىددىي ئەلپازىغا قاراپ ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي ھاڭۋېقىپ قالغانىدى .
كۈتمىگەن يەردىن پەيدا بولغان بۇ شۇم خەۋەر ئاپاق خوجىنى ھەقىقەتەنمۇ ساراسىمىگە سېلىۋەتكەنىدى . ئۇ ئاللىقاچان ئۆلۈپ ، جىسمىمۇ ، روھىمۇ كۆيۈپ كۇلگە ئايلاندى ، دەپ جەزمەلەشتۈرگەن ئادەمنىڭ خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن ئەرۋاھتەك يەنە خەلق ئارىسىدا پەيدا بولۇشى ئۇنىڭغا بىر تۇرۇپ غايىۋانە سىردەك ، بىر تۇرۇپ تەقدىر پېشانىدەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ ھاياتلا بولىدىكەن ، ئاپاق خوجىغا ھامان خاتىرجەملىك ۋە كۆڭۈل ئازادىلىكى بولمايتتى . ھەمىشە ئۇنىڭ بىلەن تىركىشىپ ، ئېتىشىپ ، روھىي جىددىيلىك ئىچىدە ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى . ئەڭ يامىنى ، قۇتلۇق مەۋلىۋى دېگەن بۇ « بۆرە سويمىسى » ئادەم تەڭ كېلىش تەس بولغان زۇۋاندار ، بىلەرمەن شەخس ئىدى . ئۇ بىرلا ۋەز ئېيتىش بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلاپ ئۆزىگە قارىتالايتتى .
ئىشقىلىپ ، ئۇنىڭ ھايات يۈرۈشى ئاپاق خوجا ئۈچۈن بىر

تەھدىت ھېسابلىناتتى ، ئۇ گويا ئۇنىڭ بۇغدىيىكىگە قادالغان قاتتىق سۆڭەكتەك ھەمىشە ئۇنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزاتتى .

— باغئاۋات سىزنىڭ يۇرتىڭىز ئەمەسمۇ ، دەرۋىش خوجا ؟ — سورىدى ئاپاق خوجا توساتتىن ئۆزىنى ئوڭشاپ .

دەرۋىش خوجا دەرھال جاۋاب قايتۇردى :

— شۇنداق ھەزرىتىم ، شۇنداق ، ھېلىمۇ يادىلىرىدا بار ئىكەن ، مەن ئەنە شۇ يۇرتتىن ئۆزلىرىگە ئەگىشىپ ھىدايەت يولىغا ماڭغانمەن . . .

ئاپاق خوجا بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن ، دەرۋىش خوجىغا خانلىق پەرمانى سۈپىتىدە مۇنداق دېدى :

— بۇ ۋەزىپىنى سىز ئادا قىلىڭ ! سوپىلاردىن بىر نەچچىنى ئېلىپ باغئاۋاتقا بېرىڭ ، قانداق قىلىشنى ئۆزىڭىز بىلىسىز . ئۇ «بۆرە سويمىسى»نى ئۇ دۇنيا ، بۇ دۇنيا كۆزۈم كۆرمىسۇن !

دەرۋىش خوجا «خوپ !» دېگىنىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى ۋە پىر - ئۇستازىنىڭ ئۆزىگە ئىشىنىپ بۇنداق مۇھىم ۋەزىپىنى تاپشۇرغانلىقىدىن زىيادە خۇشال بولدى .

2

تاللانغان ئون سوپى كۇن پېتىشقا يېقىن قارا تەرگە چۆمگەن ئاتلىرىنى دۈكۈرلەتكىنىچە باغئاۋات يېزىسىغا كىرىپ كەلدى . بۇ ، بىر يېقى چەت - چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان قامغاقلىق جاڭگال ، يەنە بىر يېقى ئۆزۈندىن ئۆزۈنغا سوزۇلغان كوچىنى بويىغا يېغىلا پىياز بىلەن چېكىدەك قوشۇپ پىشۇرۇلغان زاغرا ناننىڭ پۇرىقى ئۇرۇلۇپ ، ئاغزىلىرىغا سېرىق سۇ كەلدى ، ئۇلار بۇ يەردىن تىلىنى تامشىتىپ تېزلا ئۆتۈپ كەتتى . تىزەك ۋە نەم ئىنىلار قاۋاۋاتقان ئوڭغۇل - دوڭغۇل كوچىلاردىن ئۆتۈپ ، لاي

پەشتاقلىق بىر مەسچىتنىڭ يېنىغا كەلگەندە ، ئاتتىن چۈشۈش-تى . ئۇلارنىڭ ئاتلىرىمۇ ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي يول يۈرۈپ جۇلىقى چىقىپ كەتكەندى .

ئۇچىسىغا جەندە ، باشلىرىغا ئۈچكە تېرىسىدىن تىكىلگەن ئۇچلۇق كۇلا كىيگەن ، قوللىرىدا ساپايى تۇتقان بۇ ئۇن سوپى ئەمدى دەرۋىش خوجىنىڭ باشچىلىقىدا ئەسلىي قىياپەتلىرىگە قايتتى ، ئۇلار ئاتلىرىنى يېتىلەپ باشلىرىنى بىردەك چايقىشىپ ، ساپايى سوقۇپ ، ئاغزىلىرىدىن تۈكۈرۈك چاچرىتىپ ، ھۆكمەت ئېيتىشقا باشلىدى :

ياﺋاللا دوست ، ياﺋاللا !
ھەق دوست ، ياﺋاللا !
گۇناھلىرى ھېسابسىز ،
قىيامىتى مەدەتسىز ،
ياﺋاللا دوست ، ياﺋاللا !
. . .

ئۇلار شۇ تەرىقىدە مەھەللە ئارىلاپ كېلىشكە باشلىدى . بىر مۇنچە يېرىم - يالىڭاچ يېزا بالىلىرى قى - چۇۋ قىلىپ ئۇلارغا ئەگىشىۋالدى .

بۇنداق قىلىش دەرۋىش خوجىنىڭ ھىيلىسى ئىدى ، ئۇ مۇشۇ ھىيلە بىلەن ھەم ھاجى قۇتلۇق مەۋلىنىڭ ھۆرمىتىنى چۈچۈتۈۋەتمەي-مەن ، ھەم ئۇنىڭ نەدىلىكىنى ئاسانلا بىلىۋالىمەن ، دەپ ئويلايت-تى . لېكىن ، ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرى بىھۇدە بولۇپ چىقتى .

شۇ تاپتا ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىنىڭ دەل دەرۋىش خوجىنىڭ ئۆيىدە ـــ ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى بىرەر قېتىممۇ يوقلاپ باقمىغان قېرى ئاتا - ئانىسىنىڭ يېنىدا ئىدى .

بېشىغا ياغاق داۋىغان تۇماق ، ئۇستىگە سەگەز چاپان ، پۇتى-

غا يۇمشاق چورۇق كىيىۋالغان، يېشى ئاتمىشتىن ئاشقان بۇ تۇغما دېھقاننىڭ ئىسمى موللا مۇسا بولۇپ، ئۆزى كەمبەغەل بولسىمۇ، تەقۋادار، ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست ئىدى. ئۇ بۈگۈن مۇشۇ يۇرتتا بىرەر ئايدىن بېرى دېھقانلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ كېلىۋاتقان ھاجى قۇتلۇق مەۋلىنۇنى بەش نەپەر شاگىرتى بىلەن بىللە بىر پىيالە چايغا تەكلىپ قىلغانىدى. ئۇ مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، كاتىنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويغان ئاق ئۇندا بىر نەچچە قاتلىما ياقتى، بىر خورازنى قان قىلىپ، قۇتلۇق مەۋلىنۇنىڭ دۇئاسىنى ئالدى.

قارا سوۋاق تامغا ھەمەزەك زەدىۋال تارتىلغان ئاددىيغىنا مېھمانخانا ئۆيدە شەھەردىن چىققان مېھمانلاردىن باشقا، يەنە يېزىنىڭ ئىمام - مەزىنى ۋە بىر نەچچە دېھقان بولۇپ لىق ئادەم ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بېشىغا مۇدەررىسلەر كىيىدىغان ئۈچلۇق مەخمەل تەقىيە كىيىپ، ئۈستىدىن كىچىكرەك سەللە ئورىغان، ئۈچىسىغا چىرمان يوللۇق بەقەسەم تون كىيىۋالغان كىشى ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئەللىك سەككىز لەرگە بېرىپ قالغان بۇ ئادەمنىڭ قەددى - قامىتىدىن، ئاپئاق، سوزۇنچاق يۈزىدىن، ھەتتا كىيىملىرىدىنمۇ ئاللىقانداق يوشۇرۇن بىر گۈزەللىك چىقىپ تۇراتتى. ئۆزى ۋىجىككىنە بولسىمۇ، لېكىن زوۋۇلىسى پىششىق، كۆزلىرى ئۆتكۈر ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا ئاپاق خوجا ئۇنىڭ ئاشۇ ۋىجىك بەستى - بويىغا قاراپ، ئۇنى «بۆرە سويمىسى» دەپ كەمسىتكەنىدى.

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىنۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە، يېشى بىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان رەڭگىرۇھى پاكىز بەش نەپەر تالىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن، ھەرىكەت - قىلىقلىرىدىن ئۇستازىغا بولغان ھۆرمىتى، ئىززىتى ۋە مۇھەببىتى روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دېمىسىمۇ، بۇ ئۇستاز ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ھەمىشە ئۆز ئەتراپىدىكى ياشلارغا شەپقەت، دوستلار-

غا كەرەم ، چوڭلارغا ئىززەت كۆرسىتەتتى . ئۇ ھەرقانداق ۋاقىتتا ھەقىقەتتىن قورقۇشنى ئەستىن چىقارمايتتى ، بېشىغا مۇشەققەتلەر چۈشكەندە ، سەۋر ھەم چىدام بىلەن ئاللاغا سىغىناتتى . شۇڭا ، تالىپ - شاگىرتلارنىڭ نەزىرىدە ، بۇ مۇدەررىس كۆكسىدە جاھاننىڭ يۈرىكى ئۇرۇپ تۇرىدىغان كامالەت ئىگىسى ئىدى !

مانا ، ئۇنىڭ بۇ يۇرتقا كەلگىنىگە بىر ئايدىن ئاشتى . يۇرتنىڭ بىرنەچچە مۆتىۋەرلىرى بىر ئاينىڭ ئالدىدا ئۇنى بەش نەپەر شاگىرتى بىلەن بىللە بۇ يەرگە ئېلىپ كەلگەنىدى . مەقسىتى ، ئۇنى يېزىنىڭ كۆز ۋاقتىدىكى ساپ ھاۋاسىدىن ، تۈرلۈك - تۈمەن نېمەتلىرىدىن بەھرى ئالدۇرۇش ، شۇ قاتاردا ، ئۇنىڭ مەنىلىك ، ھېكمەتلىك ئەمرىمەرۇپلىرىنى ئاڭلاپ ئىمانىنى قۇۋۋەت تاپقۇزۇش ، مۇشۇنداق ئارىسال مەزگىللەردە يېزىلاردا بولۇپ تۇرىدىغان مەۋلۇت ، زاراخەتمە دېگەندەك پائالىيەتلەرگە بۇ كاتتا زاتنى قاتناشتۇرۇش ئىدى .

يېزا - يېزا ، يۇرت - يۇرتلاردىن بولۇپ تۇرىدىغان بۇنداق تەكلىپ ، چاقىرىق ۋە زىيارەتلەر يىلدا ئىككى - ئۈچ قېتىم بولۇپ تۇراتتى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىمۇ ئۇلارنىڭ لەۋزىنى يەردە قويماي «چاقىرغانغا بار ، چاققاندىن قاچ» دېگەن ئەقىدە بويىچە ، چاقىرغان يەرلەرگە باراتتى ۋە كاج تەلەي دېھقانلارنىڭ ئارىسىدا يۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ ھال - مۇڭىغا يېتەتتى ، شۇ جەرياندا ، ئۆزىمۇ تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى تېتىپ ، ھايات سىرلىرىنىڭ تېگىگە يېتەتتى .

ئۇ بۇ قېتىمقى سەپەرنىڭ كۈتمىگەن يەردىن ئۆز جېنىنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىغا ھەيران بولدى . بۇ تۇرمۇشتىكى تاسادىپىي توغرا كېلىشمۇ ياكى ئەزەلدىن پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەقدىر قىسمەتمۇ ، نېمىلا بولمىسۇن ، ئۇ ھاياتىكى رىزقىنىڭ تېخى تۈگىمىگەنلىكىنى ھېس قىلدى ، ئاللانىڭ ئۆزىگە قىلغان بۇ ھىممەت - شاپائىتىگە شۈكۈر - سانا ئېيتتى . لېكىن ، مىڭدەك

بىگۇناھ ئادەم بىلەن بىللە كۆيۈپ ، بۇ دۇنيادىن ئىزناسى يوقال-
غان « رەشىدىيە مەدرىسى »نى ئويلىسا ، ئۇنىڭ يۈرەك - باغرى
ئېزىلىپ ، بۇ دۇنيادا ھايات قالغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ كېتەتتى .
مەدرىس ئۇنىڭ ئىسسىق ئۆيى ، ئىلىم تەھسىل قىلىدىغان ماكانى
ۋە ئەۋلادلارنى كامالەتكە يەتكۈزىدىغان مەرىپەت ئوچىقى ئىدى .
بۇ يەرگە ئۇنىڭ ئون نەچچە يىللىق ئەقىدە - ئىخلاسى ، قان - تەرى
ۋە ئۆمۈر بويى يىغقان بىلىم جەۋھىرى سىڭگەنىدى . ئۇنىڭ
قولىدا تەربىيىلەنگەن سان - ساناقسىز ئىقتىدارلىق كىشىلەر
ھازىر مۇشۇ ئانا تۇپراقنىڭ بەخت ئىقبالى ئۈچۈن جان تەسەددۇق
قىلىشۋاتاتتى .

مانا شۇنداق بۈيۈك ، خاسىيەتلىك ، ئادەملەرنىڭ قەلبىنى
ئىلىم - مەرىپەت گەۋھىرى بىلەن نۇرلاندۇرىدىغان مۇقەددەس
بىر ئورۇن ئاشۇ بىرنەچچە جاھالەت پىرلىرىنىڭ قولىدا كۆيۈپ
كۈلگە ئايلانغانىدى . بۇ مۇدھىش پاجىئەنى ئويلىسا ، ھاجى قۇت-
لۇق مەۋلىۋىنىڭ ئاپاق خوجىغا بولغان غەزىپى چەكسىز ئۆرلەيت-
تى ، ئۇنىڭدىن گويا يىرىڭلىق بىر جاراھەتتىن يىرگەنگەندەك
يىرگىنەتتى ، ئۆچمەنلىكى كۆچىيىپ تاشاتتى .

« ھەي ھىدايىتۇللا ، ھەي ھىدايىتۇللا ! — دەپ ئويلايتتى
ئۇ ھەسرەت - نادامىتىنى باسالماي ، — سەن ئاللا ئۆلچەپ
بەرگەن چەكلىك ئۆمرۈڭنى نېمىلەرگە سەرپ قىلىۋاتىسەن ؟
سېنىڭ ئىككى قولۇڭ بىگۇناھ خەلقنىڭ قېنى بىلەن بويالدى ،
ئىككى كۆزۈڭ خەلقنىڭ بەخت - سائادىتىگە قادالدى ! خەلقنىڭ
بەخت - سائادىتىنى ، مەملىكەتنىڭ تىنچ - ئاسايىشلىقىنى ئوي-
لىماي ، باشقىلارنى بويسۇندۇرۇش ، خارابلىك ئۈستىدە ھاكىمى-
يەت قۇرۇش ، ئاۋامنى قۇل قىلىش ھېسابىغا شان - شۆھرەت
قازانماقچى بولغان ئادەمنىڭ تاجۇ تەختى ئۇزۇنغا بارارمۇ ؟ !
ياق ، ھەرگىز ئۇزۇنغا بارمايدۇ . چۈنكى ، ئۇلاردىن خەلققە ياخ-
شىلىق يوق ، قىلغان ئىشى ئادالەت ئەمەس ! سەن بارلىق مۇ-

سۇلمانلارغا يېغى بولدۇڭ . كىمكى ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يېمەي ، بىر ئۆزى ئۈچۈنلا كۆيۈپ پىشسا ئۇنى يەر يۇتىدۇ ، ئۇ ئىنسان ئەمەس ، بەلكى ئۇ بىر قورال ، ئۇ قورالنى ھەر كىم ئۆزى خالىغانچە ئىشلىتىۋېرىدۇ . . . ھەي ھىدايىتۇللا ، سەن بۈگۈن ئاشۇ رەھىمسىز جۇڭغارلارنىڭ قورالى بولۇپ ، خەلقىڭ- گە ، يۇرتۇڭغا ئاسىيلىق قىلمىدىڭمۇ ؟ !

بولغۇسى دۇنيا يامان پېئىلىڭ بىلەن زىرۇ - زەبەر ،
سەن ئۆزۈڭ قىلغان بۇ ئىشنى قىلمىغان ھېچبىر بەشەر !

ئاسىيىنىڭ يۈزى قارا ، ياتقان گۆرى تار بولىدۇ ، ئاققان قانلار ، كۆيگەن ئوتلار ، شىددەتلىك قىيانغا ، گۈلدۈرلىگەن لاۋا- غا ئايلىنىپ ، ئاخىر ئۆزۈڭنىڭ تەختى - بەختىڭنى گۇمران قىلىدۇ ، كۆيدۈرۈپ كۈلۈڭنى كۆككە سورۇيدۇ ! . . . »

ھەرخىل يوللار بىلەن پايتەختتىن كەلگەن شۇم خەۋەرلەر بۇ يىراق ، خىلۋەت يۇرتتىكى دېھقانلارنىمۇ ۋەھىمىگە سېلىپ ، ئالاقزادە قىلىۋەتكەنىدى . «رەشىدىيە مەدرىسى»نىڭ كۆيدۈرۈل- گەنلىكىنى ئاڭلىغان كۈنى پۈتۈن يېزىدا ئېغىر مۇسىبەت بولغان- دەك ، ھازىدارلىق ھالەت شەكىللەنگەنىدى . بۇنىڭغىمۇ ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ مەسچىتتە سۆزلىگەن تەسىرلىك سۆزى سە- ۋەب بولغانىدى .

شۇ كۈنى ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ئادەملەرنىڭ يۈرىكى ئېرىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىغا يىغا ئولاشقانىدى . ئۇنىڭ سۆزى كى- شىلەرنىڭ كۆز ئالدىغا ئىلىم - مەرىپەتنى يالماپ كۆيۈۋاتقان ئۇلۇغ ئوتنى ، ئوت ئىچىدە ئىڭراۋاتقان مەزلۇمە ئاجىزلارنىڭ ، سەبىي باللارنىڭ ، بىگۇناھ شەھەر خەلقىنىڭ ئېچىنىشلىق قىيا- پەتلىرىنى نامايان قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئاشۇ بىھۇدە كۆيۈپ كېتىۋاتقان ئەزىز جانلارغا نىسبەتەن كۈچلۈك ھېسداش-

لىق بىلەن نادامەت تۇيغۇسىنى ئويغاتقانىدى.
هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى شۇ كۈنى زادىلا چىداپ تۇرالماي، شەھەرگە قايتماقچى، بىشىغا ھەرقانداق كۈن كەلسىمۇ، يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكچى بولغانىدى. لېكىن، يۇرت خەلقى ئۇنىڭ ئالدىنى توستى، ئۇنىڭ بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ كونا ئاداۋىتىنى بىلىدىغان بەزى يۇرت ئاقساقاللىرى بولسا، ئۇنىڭ قايتىشىغا تېخىمۇ يول قويمىدى. ئۇلار ھەقىقىي ئىسلام يولىدىكى بۇنداق بىلىملىك، كەمتەر ۋە ئالىيجاناب ئادەمدىن ۋاقىتسىز ئايرىلىپ قېلىشنى ھەرگىز خالىمايتتى.
هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى قايتىشقا ئامالسىز قالدى، يۇرت خەلقىنىڭ ياخشى كۆڭلى ئۇنى بىر قېتىملىق قاراملىقتىن توسۇپ قالدى. لېكىن، ئۇ بۈگۈنگە كەلگەندە، ئاپاق خوجىنىڭ ئۇنى يەنە تىنتىپ، پېيىگە چۈشۈشىنى ۋە ئادەم ئەۋەتىپ تۇتماقچى بولۇشىنى خىيالىغا كەلتۇرمىگەنىدى.

3

قوللىرىغا پىچاق، خەنجەرلىرىنى ئېلىۋالغان ئون سوپى خۇددى ئوغرى - قاراقچىلاردەك گۈلدۈرلەپ ھويلىغا كىرگەندە، بۇلۇڭدىكى پاخال ئۇستىدە ياتقان تۆت كۆزلۈك قاۋان ئىت زەنجىر سىلكىپ قاۋاپ كەتتى.
ئىتنىڭ ئەنسىز ئاۋازىنى ئاڭلىغان موللا مۇسا ئاخۇن ئىچكىرى ئۆيدىن ھويلىغا چىقتى. قاش قارايغان چاغ ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھويلىدا پىچاقلىرىنى پارقىرىتىپ دېۋەيلەپ تۇرغان بىر مۇنچە بەتبەشىرە ئادەملەرنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قالدى ۋە بىر ئاز زەن سېلىپ قاراپ، توپنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئۇزۇن چاچ، چاڭگا ساقال دەرۋىشنىڭ ئۆز ئوغلى ئىكەنلىكىنى تونۇپ، بايىقى قورقۇش ۋە ئالاقزادىلىكى بىردىنلا ھاياجانغا ئۆزگەردى. چۈنكى،

ئۇ ئۆزىدىن بىرنەچچە قەدەم نېرىدا تۇرغان بۇ بالىسىنى ئۈچ يىلدىن بېرى كۆرمىگەن ، ھەتتا ئىز ـ دېرىكىنى قىلىپمۇ خەۋە-رىنى ئالالمىغانىدى . شۇڭا ، ئۇ قوللىرىنى سوزۇپ : «بالام ھا-پىز ئاخۇن ، سەن بار ئىكەنسەن . . .» دېگىنىچە ئالدىغا ئىككى قەدەم چامدىۋېدى ، دەرۋىش خوجا خۇددى بىر نەرسىدىن سەسكەن-گەندەك ئارقىغا داجىپ تۇرۇپ :
— مېنىڭ ئىسمىم ھاپىز ئەمەس ، دەرۋىش خوجا ! — دېدى ئاخشامقى بەڭنىڭ تەسىرى تېخى تۈگىمىگەن تالغىن كۆز-لىرىنى دادىسىغا خامۇشلۇق بىلەن تىكىپ .
— بالام . . .ئوغلۇم . . . — دېدى موللا مۇسائاخۇن يەنىلا ئاتىلىق مېھرى بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ ، — مەن سېنى جايىمازدا يۇملىتىپ ئۇلۇغ قۇلۇقۇڭغا ئەزان ، سول قۇلۇقۇڭغا تەكبىر ئېيتىپ قويغان ئىسمىڭ ھاپىز تۇرسا . . .
شۇ چاغدا ، ئۆيدىكى مېھمانلار چاي داستىخىنىنى يىغىشتۇ-رۇپ بولۇپ ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۇدىن ئىلىم ـ ھېكمەت دۇر-دانىلىرىنى ئاڭلاۋاتاتتى . مېھمانخانىنىڭ تۆرىدە ، كونا شايى كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرغان بۇ ئادەم دەسلەپ قۇرئاندىن سۈرە ـ ئايەت-لەرنى ئوقۇپ ، كېيىن پارس تىلىدا «فىقھ»[1] ئىلمىنىڭ قانۇنلى-رىنى يېشىپ چۈشەندۈرگەنىدى ، ئەمدى بولسا ، تۇرمۇش ھېك-مەتلىرىدىن زىكرى سۆھبەت قىلىۋاتاتتى .
— ئىنساندىن كېيىن ھايۋاناتنىڭ ئۇلۇغراقى ئاتتۇر ، — دېدى ئۇ ئالدىدىكى ھېجىردىن بىر قوشۇق قېتىقنى ئوتلىۋېتىپ ، — پەسرەكى ئىتتۇر . ھېكمەت نېمىكى ، كىشىلەر ئۇلۇغراق ھايۋان ئاتنى ئەتىۋارلىماي ، پەسرەك ھايۋان ئىتنى ئەتىۋارلايدۇ ؟ بۇ-نىڭغا جاۋاب شۇكى ، گەرچە ئاتتا چىرايلىق قەددى ـ قامەت بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ۋاپا ئوتلاقىدا ئوتلىمىغان ، ھەق شىناسلىق

[1] فىقھ — قانۇنشۇناسلىق .

بۇلىقىدىن سۇ ئىچمىگەن. گەرچە ئىت ناپاكلىق بىلەن مەئرۇف[1] بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ۋاپادار، ھەق گۇزاردۇر. مۇبادا، ئىگىسى ئۆلۈپ قالسا، ئۇ ناھايىتى ئىزتىراپ قىلىپ كېتىدۇ، ئۆزىمۇ ئۆلۈمنى ئارزۇ قىلىدۇ. ۋەھالەنكى، بىزنىڭ بەزى ئادەملىرىمىز مانا مۇشۇ ئەقىلسىز ئىتتەكمۇ بولالمايدۇ، ئۇلار ۋاپاغا جاپا قىلىدۇ، ھەتتا بېشىنى سىلىغان ئىگىسىنى ئالىدۇ! ئادەمزاتنىڭ ئەڭ پەس، ئەسكىسى شۇكى، مال - دۇنيا ئۈچۈن، مەنسەپ - شۆھرەت ئۈچۈن، ئەزىز يۇرتىنى خار قىلىدۇ...

شۇ چاغدا، ھويلىدا ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ سۆھبىتى بۆلۈندى. ھەممەيلەننىڭ دىققىتى ھويلىغا ئاغدى.

— نېمە!؟ سەن تېخى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنى تۇتماقچىمۇ؟ — مولla مۇسا ئاخۇننىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى، — ئۇنداق قارا كۆڭۈللۈك قىلما، ئۇ دېگەن ئۇلۇغ كىشى، ئادەم تۇگۇل، چۈمۈلىنىمۇ ئازارى يوق! سەن بېرىپ خوجايىنىڭغا: تاپالمىدىم، دېگىن بالام...

ئۇ تاتلىق بىر ئۈمىد، ئوتتەك قىزىق بىر ئۇمۇنۇش ئىچىدە ئوغلىنىڭ كۆزلىرىگە مۆلدۈرلەپ تىكىلدى. لېكىن، ئوغلى ھەيكەلدەك جىم، سوغۇققان ھەم شەپقەتسىز ئىدى.

— سەن بۇ ئىشقا ئارىلاشما! — دېدى ئۇ چالۋاقىغاندەك ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — جاندىن كەچسەم كېچىمەنكى، پىرىمنىڭ ئىشەنچىسىنى يەردە قويمايمەن. ئۇ زاتنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈش ئۆلۈم بىلەن تەڭ ماڭا!

— سەن مەۋلىۋىنى راستىنلا تۇتماقچىمۇ؟ — ئەمدى موللا مۇسا ئاخۇنمۇ يېلىنىش - يالۋۇرۇش بىلەن ئىش پۈتمەيدىغانلىقىنى چۈشەنگەنىدى، — بۇگۈن ئۇ مېنىڭ ئەزىز مېھمىنىم، قېنى، ئۇنىڭ بىر تال مويىغا تېگىپ باقە!

---

① مەئرۇف — مەشھۇر، داڭلىق.

موللا مۇسا ئاخۇن يۈگۈرۈپ بېرىپ ، ئايۋان ئىشىكىنىڭ كىشەكلىرى-
نى يوغان ، يىرىك قوللىرى بىلەن كەگەنلەپ تۇتۇۋالدى .
دەرۋىش خوجا قولىدىكى خەنجىرىنى پارقىراتقىنىچە ئۇنىڭغا
دېۋەيلەپ تۇراتتى .
— سەن مېنىڭ دادام بولساڭ يولۇمنى توسما ! — دېدى
ئۇمۇ گۈركىرەپ ، — مەن بۈگۈن ئۇ نابىكار ئازغۇننى تۇتماي
قويمايمەن !
موللا مۇسا ئاخۇننىڭ غەزەپ - نەپرىتى تېخىمۇ ئۆرلىدى :
— جۆيلىمە ، تۈزكور ! ئەگەر تۇتۇشقا توغرا كەلسە ، تۇتۇ-
دىغان ئادەم ئۆز يېنىڭدا تۇرۇپتۇ ، ماڭ ، بېرىپ خۇدانىڭ ئاشۇ
ئاسىي بەندىسى ئاپاق خوجىنى تۇت ! ئۇ بىزنىڭ يۇرت - ماكانى-
مىزنى نېمە قىلىۋەتتى ، پۇقرالارنى نېمە كويلارغا سېلىۋاتىدۇ ؟
مەن ئۇنىڭ بۇنداق ئادەملىكىنى بىلگەن بولسام ، ئۆز ۋاقتىدا
ھەرگىز سەن بەتبەختنى ئۇنىڭغا قوشۇپ بەرمەيدىكەنمەن . مەن
تېخى سېنى ئۇلۇغلارنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ ، ياخشى ئادەم بولار
دەپ ئويلاپتىكەنمەن ، نەدىكىنى ، سەنمۇ ئۇنىڭ ئىزىغا دەسسەپ-
سەن ، ئۇنىڭ ئىزىدىن گۈل - گىياھ ئەمەس ، زەھەرلىك شۇم-
بۇيا ئۆسىدىكەن . . .
ئاددىي دېھقان موللا مۇسا ئاخۇننىڭ بۇ سۆزلىرىدە ، ھاجى
قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ نەچچە كۈندىن بېرىكى ئەمرىمەرۇپ ۋە ناماز
خۇتبىلىرىدە ئوقۇغان زىكرى سۆھبەتلىرىنىڭ تەسىرى بار ئى-
دى . ئۇ بىر قېتىملىق سۆزىدە مۇنداق دېگەنىدى : «ئەقىل ۋە
ئىلىم ئادەم ۋۇجۇدىدا شەبچىراغ گۆھەرىدۇر . ياخشى - ياماذ-
لىق ، پايدا - زىيان ، توغرا - خاتا بارلىقى مانا شۇ ئىككى
گۆھەر بىلەن ئۆلچىنىپ ، ھىدايەت ناۋاسى ھاسىل بولىدۇ .
دەرىخ . . . مىڭ دەرىخ ! ئارىمىزدىن ئىسمائىلخان ، ھا-
ۋازبەگ ، ئەركابەگكە ئوخشاش ۋۇجۇدىدا شەبچىراغ گۆھىرى ياذ-
غان ئېسىل ئادەملىرىمىز كېتىپ قالدى . بۇ غەددار پەلەك

دەۋرىدە ، بۇنداق ساھىبقىران ، ساھىبخۇرۇچ ئادەملەر قايتا چىقامدۇ؟ يوق ، يوق ! قانخور سىتىلمىلار ئۇلاردىن قورقتى ، نابىكار زالىملار ئۇلاردىن ئەيمەندى . ئۇ كىشىلەرنىڭ باتۇرلۇق ، ئادىللىق خىسلەتلىرى ھەممە شەھەرلەرگە تارالغان ، غازاتتىكى غەيرىتى ، ئىسلام يولىدىكى شىجائىتى ھەممە شەھەرلەرگە مەشھۇر ئىدى . . . شۇڭا ، ئادەم ۋەھشىي جەمئىيەتتە ياشاپ ئەرك تىلەشتىن ئەۋۋەل ، دىللاردىكى ۋەھشىيلىكتىن — جاھالەت ۋە نادانلىقتىن قۇتۇلماق كېرەك . . . »

ساۋاتسىز قارا تۇرۇك دېھقانلار بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسىگە دەماللىققا يېتەلمىسىمۇ ، لېكىن ، ئۇلار ئىلىم - مەرىپەتنىڭ نۇرلۇق چىراغ ، جاھالەت ۋە نادانلىقنىڭ قاپقاراڭغۇ زۇلمەت ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئاددىي ھەقىقەتنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى . شۇڭا ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ تەلۋە سوپىلىرى ئەنە شۇ ئىلىم - مەرىپەتنى ۋەيران قىلىپ ، جاھالەت بىلەن نادانلىقنى يامرىتىۋاتاتتى . . .

دادىسى موللا مۇسا ئاخۇننىڭ ئاپاق خوجىنى چىشلەپ تارتىشى ۋە ئۇنىڭغا ھاياسىزلارچە تىل تەككۈزۈشى دەرۋىش خوجىنىڭ ئوغىسىنى قايناتتى . ئۇ ئەزەلدىن پىر - ئۇستازى توغرىسىدا قىلىنغان ھەرقانداق يامان سۆزنى — مەيلى ئۇنى كىم دېگەن بولسۇن ، ھەرگىز كەچۈرمەيتتى ، شۇڭا ئۇ ، دادىسىنىڭ ئالدىغا ئوقچۇپ چىقىپ ئۆكىدى :

— ئاغزىڭنى يۇم ! بۇنداق سۆزنى ئىككىنچى قىلىدىغان بولساڭ تىلىڭنى كېسىۋالىمەن !

— نېمە ! — موللا مۇسا ئاخۇن ھەم ئاچچىق ، ھەم تەئەججۈپ بىلەن ئوغلىغا تىكىلدى ، — نېمە دەۋاتىسەن ، مەن سېنىڭ نېمەڭ ؟

— مەن بىلەن ئېيتىشما دادا ، — دېدى دەرۋىش خوجا يەنە شۇنداق قوپاللىق بىلەن ، — ئىشىكنى بوشات ، مەن ئۇنى تۇتى-

مەن ، چوقۇم تۇتىمەن .

موللا مۇسا ئاخۇنمۇ بوش كەلمىدى :

— قېنى ، تۇتە ، تۇتۇپ باقە ! سەن مېنىڭ ئۇستۇمدىن دەسسەپ ئۆتۈپ ، هاجى قۇتلۇق مەۋلۇنىي تۇتماقچىمۇ ؟

ئاتا بىلەن بالا تىركىشىپ قالدى ، هەر ئىككىسى بىر - بىرىگە قىلچە يول بەرمەيۋاتاتتى . دادا ئۆزىنىڭ دادىلىق سالاھىيىتىنى پەش قىلىپ ، ئوغلىغا هەيۋە قىلاتتى ، ئوغلى بولسا ئۆزىنىڭ پىر - ئۇستازىغا بولغان ئەقىدە - ئىخلاسىنى ، ساداقىتىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ، هەرقانداق يامانلىقلاردىن يانمايدىغاندەك قىلاتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، هېچكىم ئۇنىڭ ئۆز دادىسىغا تىغ كۆتۈرىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى .

— ئىشىكنى بوشات ، مەن ئۇنى تۇتىمەن !

— ياق ، ئۇ مېنىڭ مېھمىنىم ، هەرگىز ساڭا تۇتقۇزمايمەن !

مانا شۇ بۇيرۇق سۆزلەر بىرقانچە قېتىم تەكرارلاندى ، ئاخىرقى قېتىم ئېيتىلغاندا ، دەرۋىش خوجىنىڭ كۆزلىرىدە شەپقەتسىزلىكنىڭ ياۋايى نۇرلىرى چاقنىدى ، قېلىن ، كۆكۈش لەۋلىرىنى قاتتىق هىملىدى ، شالاڭ بۇرۇتلىرى دىڭگايدى . ئەنە شۇ چاغدا ئۇنىڭ قولىدىكى ئۆتكۈر خەنجەر خىرە - شىرە قاراڭغۇلۇقتا «يالت» قىلىپ سوغۇق بىر نۇر چاچراتتى - دە ، موللا مۇسا ئاخۇننىڭ بوينىدىكى چوڭ تومۇرنى ئۈزۈۋەتتى . گەۋدىسى يوغان ، بەستلىك بۇ ئادەم «ۋاي . . .» دېگىنىچە ئاستا سىيرىلىپ يەرگە يىقىلدى . ئۇنىڭ بويۇن تومۇرىدىن ئوقتەك چاچراپ چىقىۋاتقان قان ئىشىك ۋە تاملارنى قىپقىزىل بوياۋەتتى .

دەرۋىش خوجاجان تالىشىۋاتقان دادىسىغا قاراپ بەزدەك بېزىرىپ تۇراتتى . دەسلەپ ئۇنىڭ قارام يۈرىكى دۈپۈلدەپ ئۇرغان بولسىمۇ ، كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، گويا كۈچلۈك بىر رەقىبنى مەغلۇب قىلغان قەهرىماندەك گىدىيىپ مەيدىسىنى

كەردى .

ئەتىگەندىن بېرى قازان بېشىدا ھەپىلىشىپ يۈرگەن ئانا تۇيۇقسىز ھويلىدا كۆتۈرۈلگەن ئالا - چۇقاننى ئاڭلاپ يۈگۈرەپ چىقتى ۋە بوسۇغىدا قانغا مىلىنىپ ياتقان ئېرىنىڭ سوۋۇشقا باشلىغان گەۋدىسىگە ئۆزىنى تاشلاپ زارلاشقا باشلىدى . ئۇ ئېرىد- غا خەنجەر ئۇرغان ئادەمنىڭ باشقا بىرسى ئەمەس ، دەل ئۆزلىرى قىزىل قۇرتتەك ۋاقتىدىن تارتىپ ، ئوتتا كۆيدۈرمەي ، سۇدا ئاقتۇرماي ، كۆزىنىڭ قارىقىغا دەسسىتىپ چوڭ قىلغان ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلگەندە ، بايىقى زەئىپ مەيۈس يىغىسى ئەمدى ئاچچىق ئەلەمگە تولغان چەكسىز پەريادقا ئايلاندى :

— ئاھ خۇدا ، مەن بالا ئەمەس ، بالا - قازا چوڭ قىپتىد- مەن ، ئۇ قارا يۈز ئۆزىنى ئۇنتۇپتۇ ، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ئۇنتۇپتۇ ! ئۇ ئاتا قاتىلى بولدى ، ئۇ ئىككىلا دۇنيالىق قارغىش- قا ، لەنەتكە قالدى ، ئاھ خۇدا . . . كۆزۈڭ بولسا قارىغىن ! . . .

يىغا ۋە دەرد - ئەلەمدىن ئانىنىڭ مادارى ئۈزۈلدى ، ئۇمۇ ئاستا - ئاستا ھوشسىزلىنىپ ، ئېرىنىڭ جەسىتى ئۈستىدە يې- تىپ قالدى .

دەرۋىش خوجا تېخىچە قانغا بويالغان خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرگەن پېتى دېۋەيلەپ تۇراتتى . ئۇ بايا ئۆزىنى ئاپىرىدە قىلغان پۈتۈن سۈرۈك دادىسىنى ئەمەس ، بەلكى بىر چىچقاق پاخلاننى بوغۇزلىۋەتكەندەك ، شۇنداق خاتىرجەم ، خىرامان ھەم ئىپادىسىز ئىدى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياۋايىلىق ۋە خۇنخورلۇق- نىڭ مۇدھىش نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى . شۇ تۇرقىدا ئۇ ئالدىنى توسقان ھەرقانداق ئادەمنى خەنجەر ئۇرۇپ پارە - پارە قىلىۋېتىد- دىغان ۋەھشىيانە ئەلپازدا ئىدى . . .

دەرۋىش خوجا پىچاقچى سوپىلىرىنى باشلاپ مېھمانخانىغا بېسىپ كىردى ، لېكىن ئۇ يەردە بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى .

ئەسلىدە ئۇلار خېلى بۇرۇنلا ھويلىدىكى دەتالاشنى ئاڭلاپ

سەگەكلەشكەن ۋە ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋنى مېھمانخانىنىڭ ئارقا دېرىزىسىئارقىلىق باغقا چۈشۈرۈپ شۇ يەردىن ئېلىپ قاچقانىدى .

دەرۋىش خوجا مەقسىتىگە يېتەلمەي چىچاڭشىپ كەتتى . ئۇ ئۆلۈك دادىسىنى كۆڭلىدە قارغاپ ھويلىغا چىقتى .

بۇ چاغدا ، ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان مەھەللىدىكى خەلق قوزغىلىپ ، ئارا ـ گۇرجەكلىرىنى كۆتۈرۈشكەن ھالدا «قاتىلنى تۇتايلى» دەپ ۋارقىراشقان پېتى ھويلىغا باستۇرۇپ كىرىۋاتاتتى . بۇنى كۆرگەن دەرۋىش خوجا بىلەن ئۇنىڭ سوپىلىرى ھودۇقۇپ قال-دى ، لېكىن ئۇلارغا ھەممە يەرنى تەكشى باسقان ئاي قاراڭغۇلۇ-قى ياردەم قىلدى ، دەرۋىش خوجا چاققانلىق بىلەن ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى ئىتنى بوشىتىۋەتتى ، زەنجىردىن بوشانغان ئىت ئالا ـ چۇقان بىلەن ھويلىغا باستۇرۇپ كىرىۋاتقان ئالامانغا ئېتىلدى ، پۇرسەتتىن پايدى-لانغان سوپىلار غولغون ئىچىگە ئارىلىشىپ ، ئانچە ـ مۇنچە تاياق ـ توقماق يېگەن بولسىمۇ ، يەنىلا بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا ئۆمىلەپ يۈرۈپ ساق سالامەت قۇتۇلدى ، كېيىن ئاتلىرىنى تېپىشىپ ، كېچىلەپ شە-ھەرگە يۈرۈپ كەتتى .

ئۇلار گەرچە يۈرۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ يامان ، قەبىھ نامى يۇرت ـ يۇرتلارغا تاراپ كەتتى . بولۇپمۇ ، دەرۋىش خوجىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق ئادەم گويا سېسىق نىجاسەتتىن يىرگەنگەندەك يىرگىنىدىغان ، ۋابادىن قاچ-قاندەك قاچىدىغان بولۇپ قالدى .

توققۇزىنچى باب

بىر نەچچە سەهىپىلىك ئەسلىمە

1

دەرۋىش خوجىنىڭ باغئاۋات يېزىسىدىن قۇرۇق قول قايتىپ كېلىشى ئاپاق خوجىنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇۋەتتى. «ئۇ يەنە هايات قاپتۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاچچىق ئەلەم بىلەن، — ئۇنداق ئادەملەر ئۆلۈمگە لايىق ئىدى، پەقەت ئۆلۈملا ئۇنداقلارنى كۇفرىنجاسىتىدىن پاك قىلالايدۇ. لېكىن، ئۇ قېچىپتۇ، ئۇنىڭ قېچىپ يۇرۇشى ياخشىلىقتىن بېشارەت ئەمەس، ئۇ جىم تۇرمايدۇ...»

مانا شۇ خىياللار ئۇنى بىئارام قىلاتتى، هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ «جىم تۇرمايدىغان» ئادەم ئىكەنلىكى ئۇنى ئەندىشىگە سالاتتى. بۇنىڭدىن سەككىز - توققۇز يىل بۇرۇنمۇ، بۇ «بۆرە سويمىسى» ئاپاق خوجىنى ئەنە شۇ «جىم تۇرمايدىغان» پۇتى ۋە «جىم يۇرمەيدىغان» ئاغزى ئارقىلىق خېلى كۆپ ئاۋارىچىلىكلەرگە مۇپتىلا قىلغانىدى. شۇ چاغدىكى كۆڭۈل ئاغرىقلىرى تېخىچە ئۇنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتمىگەنىدى.

ئاپاق خوجىنىڭ خىيال قۇشلىرى پەرۋاز قىلىپ، ئىختىيارسىز هالدا، ئاشۇ يىللاردىكى كۆڭۈللۈك هەم كۆڭۈلسىز خاتىرىلەر ئىچىگە كىرىپ كەتتى...

2

ھىجرىيىنىڭ 1078 ـ يىلى زۇلقەئىدە[1] ئېيىدا قەشقەر نائىـ
بى يولۋاسخان دادىسى ئابدۇللاخان بىلەن ئىنىسى ئابدۇمۆمىننى
ئاغدۇرۇپ، سەئىدىيە تەختىدە خان بولۇپ ئولتۇردى. بۇ خەۋەر
ئاپاق خوجىنىڭ بېشىنى كۆككە يەتكۈزدى. چۈنكى، يولۋاس
خان ئۇنىڭ قەشقەردە يېتىشتۇرگەن ئىشەنچىلىك مۇرىتى ئىدى.
ئۆز مۇرىتىنىڭ بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ، پادىشاھلىق تەختىگە ئولـ
تۇرۇشى ئۇنىڭ كېيىنكى ئىشلىرى ئۈچۈن داغدام يولنىڭ ئېـ
چىلغانلىقىدىن بېشارەت ئىدى. شۇڭا ئۇ، قەشقەردىن ئالدىراپ
يەكەنگە كەلدى ۋە يېڭى خاننىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ قەلبىنى
ئىزھار قىلدى:

«ئەي پەلەكنىڭ پادىشاھى ساڭا كۇندۇر تەخت ماكان،
ئالەم سېنىڭ ساقلىشىڭدىن خاتىرجەمدۇر ھەر ئامان.
تىلەيمەن جان دىلىم بىلەن خۇدا ۋەندى جاھاندىن،
بولساڭ يۈز يىل سەن پادىشاھ، مەن پاتىھە ئوقۇسام.»

ئاپاق خوجا ئوقۇغان بۇ شېئىر مىلادىيە 1619 ـ يىلدىن
1630 ـ يىللار ئارىلىقىدا تەختتە ئولتۇرغان سۇلتان ئابدۇلـ
تىپخان زامانىدىكى ئاخۇن خوجا نەسىر دېگەن شائىرنىڭ شېئىـ
رى ئىدى. ئۇ خۇددى «مۇشۇ كۈن ئۈچۈن لازىم بولىدۇ»
دېگەندەك، بۇ شېئىرنى يادلاپ، كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە
ساقلاپ قويغانىدى. دېگەندەك «لازىم بولدى»، لازىم بولدىلا
ئەمەس، جانغا تازا ئەسقاتتى. يولۋاس خان شېئىرنى ئاڭلاپ

---

① مىلادىيە 1668ـ يىل 4 ـ ئاي.

قاتتىق تەسىرلەندى ، ھاياجانلاندى ، تېخى ھېچكىم ئۇنىڭ خانلىق سەلتەنىتىنى بۇنداق چىرايلىق ، ئۇلۇغۋار سۆزلەر بىلەن ئالقىشلاپ ، مەدھىيىلەپ باقمىغانىدى . شۇڭا ئۇ ، ئاپاق خوجىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ، دۆلەتنىڭ چوڭ ئەربابلىرى ئالدىدا ئۇنىڭغا ئىلتىپات ۋە ھىممەت كۆرسەتتى . ئۇنى «مېنىڭ ئۇلۇغ پىر - ئۇستازىم ، ئەقىلدار يولباشچىم» دەپ ماختىدى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ھەرقانداق ئىشقا پادىشاھلىق سالاھىيىتى ۋە پەرمانى بىلەن «ھەمدەم» بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

ئاپاق خوجىنىڭ كۈتكىنىمۇ دەل شۇ ئىدى ، ئۇ بىر كۇپلېت شېئىر بىلەن خاننىڭ كۆڭۈل قۇشلىرىنى قارچىغىدەك ئوۋلىغانىدى . ئۇ بۇرۇنمۇ ، ئۆزىنىڭ «سەئىد» لىكىنى ئەنە شۇنداق چىرايلىق ، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن چۈشەندۈرۈپ ، يولۋاس خاننى مۇرىتلىققا مايىل قىلغانىدى . ئۇ شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ نەسەب قۇرۇلمىسىنى مۇنداق ئىزاھلاپ ، «سەئىد» لىكنى ئىسپاتلىغانىدى : «مۇھەممەد پەيغەمبەردىن كېيىن بىرىنچى يۈزدە تۆت چاھار يار ، ئىككىنچى يۈزدە داۋۇدەتائىد ، ئۈچىنچى يۈزدە زۇنۇن مىسىرى ، تۆتىنچى يۈزدە ئوبۇل ھەسەن خەرقانى ، بەشىنچى يۈزدە ئابدۇقادىر جىلانى ، ئالتىنچى يۈزدە مەۋلانا جالالىدىن رۇمى ، يەتتىنچى يۈزدە خوجا باھاۋىدىن نەقشىبەندى ، سەككىزىنچى يۈزدە مەۋلاناياقۇپ چەرخى ، توققۇزىنچى يۈزدە خوجا ئۇبەيدۇللا ئەھرار ، مىڭدە ھەزرىتى ئىمامى رەببانى ، بىر مىڭ بىر يۈزدە مەخدۇم ئەزەم ، بىر مىڭ ئىككى يۈزدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئىسلامغا ئىگە — مۇئەككەل بولۇش نېسىپ بولغان ۋە نېسىپتۇر ! . . . »

يولۋاسخان مانا شۇ چاغدىن تارتىپ ئۇنىڭغا چوقۇنىدىغان ، ئۇنىڭغا ئىخلاسمەن مۇرىت بولۇپ ، نۇرغۇن ئىشلارنى ئۇنىڭ پىلانى ، ئەقلى ۋە يېتەكلىشى بىلەن قىلغانىدى . دادىسى — سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئونىنچى خانى ئابدۇللاخان بىلەن بولغان

سۇركىلىش ، يىرىكلىشىش ۋە ئاخىر بېرىپ دۈشمەنلىشىش پا-
جىئەلىرىمۇ ئەنە شۇ ئاپاق خوجىنىڭ «ئەقىل» ئۆگىتىشى بىلەن
بولغانىدى . . .

ئەنە شۇ ئادەم يەنە بىر قېتىم يولۋاس خاننىڭ قولتۇقىغا
كىرىپ ، يېڭى پىلانى — مۇرىت - مۇخلىس كۆپەيتىش ئارقى-
لىق ، ھەر جەھەتتىكى تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش مەقسىتىنى
ئىشقا ئاشۇرماقچى بولۇۋاتاتتى .

خاننىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن ، ئۇ ناھايىتى
تېز ھەرىكەتلىنىپ ، تەرەپ - تەرەپكە خاس مۇخلىسلىرىنى ،
سۆزمەن ۋائىزلىرىنى ، ئىشەنچلىك چاپارمەنلىرىنى ئەۋەتىپ ،
مۇرىت توپلاش پائالىيىتىنى كەڭ باشلىۋەتتى . بۇنداق ئەۋزەل
شارائىت ، غالىب پۇرسەتنىڭ تۈرتكىسى بىلەن قىسقىلا ۋاقىت
ئىچىدە ، ئاپاق خوجىنىڭ «مۇرىدىل ھىدايەت» لىرىنىڭ سانى
بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە كۆپىيىپ ، يېزىدىن شەھەرگىچە ،
زەرداردىن گادايغىچە بولغان تەركىدۇنيا سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ
«ئاللاھۇ» لىرى بىلەن ساپايە ئاۋازلىرى جاھاننى بېشىغا كىيدى .

ئاپاق خوجام ئۆزىنى قەشقەرىيە تەۋەسىدىكى نەچچە ئون
مىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ « قۇتبىل ئەقتابى » دەپ ئېلان
قىلىپ باش كۆتۈرگەندىن كېيىن ، ئۆز مۇرىتلىرىنى « ھەرقان-
داق ئىشتا پەقەت خوجىنىلا مەركەز قىلىش ، خوجا ماڭغان يولغا
مەڭگۈ سادىق بولۇش ، خوجىدىن ھېچقانداق نەرسىنى سىر تۇت-
ماسلىق ، خوجا باشلىغان ھەر قانداق غازاتتىن يانماسلىق ، بۇ
دۇنيانىڭ راھەت - پاراغەتلىرىنى پۈتۈنلەي تەرك ئېتىپ ، خۇدا-
نىڭ ئىشقىغا ئۆزىنى ئاتاش . . . » دېگەندەك «ئالتە مىزان»
بىلەن تەربىيىلەپ ، پەقەت ئاپاق خوجىنىڭ «ئىشقىيە» سۇلۇكى
ئۇچۇنلا جان كۆيدۈرۈپ ، شۇ يول ئۇچۇن جېنىنى پىدا قىلىد-
غان خۇدايى قۇللارغا ئايلاندۇرۇۋەتتى .

ئاپاق خوجىنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە

ئەگىشىپ، ئۇنىڭ مال - دۇنياسىمۇ كۆپەيدى، ئۇنىڭدىن دۇئا ئالغانلار ئالتۇن - كۈمۈش، قوي - كالا، ئۆي - بىسات، ئاشلىق - تۈلۈكتىن تارتىپ ئادەمگىچە بار ئىدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا كېچە - كۈندۈز خىزمەتتە بولۇۋاتقان نەچچە ئون چۆرە دېدەكلەرنىڭ كۆپىنچىسى يۇرت - يۇرتلاردىن دۇئاغا كەلگەن نارەسىدە قىزلار ئىدى.

بىر قېتىم ئاپاق خوجا ئاتۇش تىجەندىكى چوڭ ئىشان سابىت مەخسۇم هاجىنىڭ قايتا - قايتا تەكلىپى بىلەن ئۇ يەرگە ئەنجۈر سەيلىسىگە چىقتى. سابىت مەخسۇمنىڭ ئۆي خىزمەتكارى پەرمانقۇل بۇنداق كاتتا زات بىلەن كۆرۈشكەنلىكىدىن هاياجانلىنىپ، ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن قىزى زۆهرەنى ئاپاق خوجىغا دۇئاغا تۇتتى ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بىلىپ - بىلمەي قىلغان گۇناهلىرىنى تىلىدى. ئاپاق خوجا جىگدە يېلىمى بىلەن پاتلانغان سۇمبۇل چاچلىرى تال - تال ئۆرۈلگەن، قاپقارا كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەي هاڭۋېقىپ قالغان سەبىي قىزنىڭ ئوماق، يۇمران چىرايىغا قىزىقىپ ئۇزۇندىن - ئۇزاق دۇئا قىلدى ۋە شۇ كېچىسى نىكاهىغا ئالدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن بالاغەتكە يەتمەي تۇرۇپلا چوكان بولۇپ قالغان زۆهرەنى ئۆزىنىڭ خاس مۇرىتلىرى ئىچىدىكى تۆۋەن تەبىقىلىق بىرىگە قايتا نىكاه قىلىپ قويۇپ ئاتۇشتىن قايتتى.

ئاپاق خوجا قونۇپ مېهمان بولغان سابىت مەخسۇم هاجىنىڭ هويلىسىنى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى «ئۇلۇغ هويلا» دېگەن نام بىلەن شەرەپلەيدىغان بولدى.

«ئالتۇن چىشى بار ئادەم كۈلگۈنچەك كېلىدۇ» دېگەندەك، ئاپاق خوجا ئۆزىنىڭ ئىناۋىتىنىڭ ۋە مال - دۇنياسىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ تېخىمۇ غادىيىپ كەتتى. بۇرۇنقى مەنمەنچىلىكى، كىبىرى ۋە سىرلىق قىياپىتى تېخىمۇ ئەدىدى، ئۆزىنى بۇ دۇنيادىكى «خۇدادىن تۆۋەن، بەندىدىن يۇقىرى» بىردىنبىر

زات ھېسابلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، كىشىلەرنىڭ نەزىرى ئۇنىڭغا تىكىلدى ، قىلغان ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرى ئېغىزدىن ئېغىزغا ، قۇلاقتىن قۇلاققا ئاڭلىنىپ ، ھەممە ئادەم گېپىنى قىلىدىغان مۇھىم شەخسكە ئايلىنىپ قالدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە تونۇلغان شەرئەت ھۆكۈمالىرى ، يۇرت ئاقساقاللىرى ، ئىلىم – مەرىپەت پېشىۋالىرى ۋە دىنىي مۇتىۋەرلەر بار ئىدى .

بىر كۈنى مۇشۇنداق ئادەملەر يىغىلغان بىر سورۇندا ، بىر مۇنچە كىشىلەر ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىگە ئاپاق خوجا ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى . ئۇلار تەبىئىي يوسۇندا ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلە- ۋىنى ئۆزلىرىنىڭ سەممىي سىردىشى ، ئەقىلدارى ۋە روھىي تۈۋرۈكى دەپ قارايتتى . بۇنداق قاراش ئۇلارنىڭ قەلبىدە ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بىلەن بولغان ئۇزۇن يىللىق ئارىلىشىش جەريا- نىدا تەدرىجىي شەكىللەنگەنىدى . ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ، بۇ ئادەم رەھىم – شەپقەت ۋە ئادىمىي خىسلەتنىڭ مەنبەسى ئىدى . دېمەك ، ئۇ ئۆزىنى ئۆزى چەكلەش ئارقىلىق ، ۋۇجۇدىدا شۇنداق بىر ئىرادە ۋە جاسارەتنى يېتىشتۈرگەنىدى ، ئۇنىڭدىكى بۇ خىسلەت ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان ھەمسۆھبەتلىرىنىمۇ ھەيران قالدۇراتتى . ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ مەلۇماتلىق كىشىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ، تەييارغا ھەييار ئىلىمخورلاردىن ھەزەر ئەيلەيتتى . ئۇ ھەقىقەتنى باشقىلارنىڭ بىساتىدىن ئەمەس ، بەلكى ئۆزىنىڭ ئەمەلىيىتىدىن ئىزدەيتتى . ئۇ مۇنداق ئىرادە – جاسا- رەت بىلەن ئەقىل – خىسلەتنى ئۇزۇن يىللىق مۇساپىرلىق ، بىلىم ئىگىلەش ۋە جاھان كېزىش جەريانىدا يېتىلدۈرگەنىدى .

بۇ ئادەم ئون سەككىز ياش ۋاقتىدا ، دادىسى بىلەن بىللە ھەج تاۋاپ قىلىپ ، ھەجدىن كېيىن قاھىرەدىكى «ئەزھەر ئۇنى- ۋېرسىتېتى» دا ئوقۇش ئۈچۈن قېپقالدى . ئۇ يەردە تۆت يىل ئوقۇغاندىن كېيىن ھىندىستانغا كېلىپ ، «دېھلى دارىلئۇلۇم» دا ئىلىم تەھسىل قىلدى ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىرانغا بېرىپ ،

«ئىسپىھان دارىلفۇنۇنى» دا ئۈچ يىل شەرق ئەدەبىياتى ۋە ئىسلام تارىخى بويىچە مەخسۇس بىلىم ئاشۇردى. شۇنداق قىلىپ، يىگىرمە سەككىز ياشقا تولغان يىلى نۇرغۇن كىتاب ۋە خاتىرىلەرنى ئېلىپ يۇرتىغا قايتىپ كەلدى. دەسلەپ، قەشقەردىكى «خانلىق مەدرىسى» دە موللىلىق قىلدى. بۇ جەرياندا، ئۆزىنىڭ ياش بولۇشىغا قارىماي، مىجەزىنىڭ تەمكىن، خۇشخۇيلۇقى، ئىگىلىگەن بىلىمىنىڭ كەڭ ۋە چوڭقۇرلۇقى بىلەن باشقا موللا ۋە تالىپلار ئارىسىدا تېزلا شۆھرەت قازاندى. بۇ يەردە بەش يىلدەك ئىشلىگەندىن كېيىن، قېرىپ قالغان دادىسىنىڭ تەلىپى بىلەن يەكەنگە يۆتكىلىپ، «كۆك مەدرىس» دە مۇدەررىسلىك قىلدى. بۇ يەردىمۇ ئۆزىنىڭ ئالىيجانابلىقى بىلەن تېزلا كىشىلەرنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى. كېيىنكى كۈنلەردە، سۇلتان ئابدۇللاخان چوڭ جامەئەدىكى بىرنەچچە قېتىملىق جۈمە نامىزىدا، ئۇنىڭ خۇتبىسىنى ئاڭلاپ قايىل بولدى، قۇرئان ۋە ھەدىسلەرگە بەرگەن تەپسىرىنىڭ چوڭقۇر، جانلىق ۋە توغرىلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بىلىم ئىقتىدارىغا قىزىقتى ۋە ئۇنى بىر مەزگىل كۆزەتكەندىن كېيىن، مىلادىيە 1666 - يىلى ئۇنى خاس يارلىق بىلەن داڭلىق «رەشىدىيە مەدرىسى» نىڭ باش مۇدەررىس — ئەللامە قىلىپ تەيىنلىدى، بۇ چاغدا، ئۇ ھەممە جەھەتتىن تەڭ يېتىلىپ كېلىۋاتقان قىرىق سەككىز ياشلىق شەرىئەت ئۆلىماسى، دىنىي ئالىم ئىدى. بۇ ئادەم قاھىرەدە، دېھلىدە ۋە تېھراندا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا، ھەمىشە ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ قىزغىن بەھس — سۆھبەتلىرىگە قاتناشتى، ھىدايەت يولىدىكى رەھنامە ماشايىقلارنىڭ ئىلمىنى ئۆگەندى ۋە ھەر دائىم بۇ پاك كامىللار گورۇھىغا ئىخلاس بىلەن مۇلازىمەتتە بولدى.

ئۇ ياش چاغلىرىدىن تارتىپ يېتىشتۈرگەن مانا شۇ پاك، سەمىمىي خىسلىتىنى، ئىزدىنىشكە باي جاپاكەشلىك روھىنى ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. شۇڭا، زامانداشلىرى

بىلەن تەڭتۇشلىرىدىن تارتىپ ياش تالىپلارغىچە ئۇنى ياخشى كۆرەتتى ، ھۆرمەتلەيتتى ، ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇشنى ، پىكىر ئالماشتۇرۇشنى چىن كۆڭلىدىن ئىستەيتتى . بۇگۇنكى بۇ سورۇنمۇ ئەنە شۇنداق كۆڭۈل ئىزدەش تۇپەيلىدىن تەبىئىي يوسۇندا شەكىللىنىپ قالغانىدى .

— ئۆزىنى «قۇتبىل ئەقتاب» ، «سەئىد ئەۋلادى» دەپ يۈرگەن بۇ ئادەم زادى نېمە قىلماقچى؟ — دېيىشتى بىرنەچچە شەرىئەت پېشۋا - مۆتىۋەرلىرى تۇشمۇ تۇشتىن سۆز ئېلىپ ، — ھازىر شەھەردىن تارتىپ سەھراغىچە خەلقىمىز ئاشۇ سوپى - ئىشانلارنىڭ ئازدۇرۇشى ، دۇئايى سۈپكۈشلىرى بىلەن بۇرۇنقى ئۆملۈك ، ھەمدەملىك ۋە يەكدىللىق ئادەتلىرىنى بۇزۇپ ، ئەھلى شەرىئەت ئەھكاملىرىدىن چىقىپ ، غەلىتە مۇسۇلمانچىلىق قىلىشىدىغان بولۇپ قالدى . يۇرتىمىزنى گۇرۇھۋازلىق ، تەپرىقىچىلىق ، سۇخەنچىلىق ، جاھانىي بېشىغا كىيىدىغان مۇتەھەملىكلەر قاپلاپ كەتتى . قانداقتۇر «ئىشقىيە»چى «داستار»لار سېپى تۈزۈلدى . ئۇلار جاي - جايلاردا «ئىشقىيە خانىقاسى» ، «تۇنەكخانا» دېگەندەك ئورۇنلارنى ئاۋامغا ئالۋان قىلىپ سالدۇرۇپ ، جەررە - ساما سىلىشىۋاتىدۇ . . .

— ئۇلار بەندىلەرنى يۇرتسىز ، ماكانسىز ، قوۋم - قېرىنداشسىز ، نەسلى - نەسەبسىز ، غۇرۇر - ئىستەكسىز ، بەتقىدلىق ، بەدنۇي پاسىق پېقىرلارغا ئايلاندۇرۇۋەتتى ! . . .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بۇ شىكايەتلەرنى باش لىڭشىتىپ ئاڭلىدى . ئۇنىڭسىزمۇ ، بۇ ئىشلار ئۇنىڭ كۆڭلىگە خېلىدىن بېرى ئايان ئىدى .

رەھمۇرەڭ جەمئىيەت ھادىسىلىرىنى كۆزىتىپ ماھىيىتىگە يېتەلەيدىغان ، كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆز ، ئىش - ھەرىكەتلىرىگە قاراپ ، ئۇنىڭ نىيەت - ئىقبالىنى بىلەلەيدىغان زېھنى ئۆتكۈر ، بىلىمى چوڭقۇر بۇ ئادەم ئاپاق خوجىنىڭ ئالىلقاچان ئىسلام

ئەقىدىسىدىن، شەرىئەت ئەھكاملىرىدىن چەتلەپ، بىر تۇركۇم تەركىدۇنياچى دەرۋىشلەرنىڭ باش پاناھى بولۇپ قالغانلىقىنى سەزگەنىدى.

— بىر بەندىگە شۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ چوقۇنۇپ ئىخلاس قىلىشى ياخشى ئىقبالدىن ئەمەس، — دېدى ئۇ خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ سۆھبەتداشلىرىغا، — مۇسۇلمان بەندىلىرى بىلەن ئاللاتائالا ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق «ۋاستە» يوق. بەزىلەرنىڭ بۇ ئوتتۇرىغا «ۋاستە» بولۇپ قىستۇرۇلۇشى پۈتۈنلەي ساختا دىندارلىقتۇر! بىز بۇ ساختا نىقابنى ئېچىپ تاشلىساقلا، قايمۇقانلار ئويغىنىدۇ...

مانا شۇ سۆھبەتتىن ئۈچ كۈن كېيىن، شەھەرنىڭ قازىكالانى ئۆزىنىڭ باغ ھويلىسىدا كاتتا زىياپەت تەييارلاپ، شەھەرنىڭ كاتتا ئۆلىما - پېشۋالىرىنىڭ ھەممىسىنى مېھمانغا چاقىردى. بۇنىڭ ئىچىدە ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بىلەن ئاپاق خوجىمۇ بار ئىدى. ئۇلار چاي داستىخىنىدىن كېيىنلا تۇتۇشۇپ قالدى. بۇنىڭغا ئاپاق خوجىنىڭ مۇنۇ سۆزى سەۋەب بولدى:

— بىزنىڭ خوجالار خاندانى تەسەررۇپ[1] ئىگىلىرىدۇر، كۆڭلى نېمىنى خالىسا شۇنىڭغا ئىگە بولىدۇ، ئۇلار بىر كىشىگە تەۋە بولمايدۇ.

— ھەزرىتىم، تەسەررۇپ قىلغان نەرسىلەر بەك زىيادە بولۇپ كەتتىمۇ قانداق؟ — دېدى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۇنىڭ سۆزىنى ئۆزىگە سوئال قىلىپ، — ئىشانەم، ئۆزلىرىدىن مەخپىي ئەمەسكى، مۇسۇلمانلارنىڭ خۇدا يولىدا ئىزدەپ يۈرۈپ زاكات، سەدىقە ۋە پىتىر ھېسابىدا دۇئا قىلدۇرۇشى - دۇئا ئېلىشى ھالال. ۋەھالەنكى، دۇئاغا زورلاپ، مۆمىنلەردىن مەنپەئەتلىنىشى ھارام. قۇرئان كەرىمدە، سۇرە ئەنفالنىڭ قىرىق

① تەسەررۇپ — ئىگىلەش، قولغا كىرگۈزۈش، ئۆزلەشتۈرۈش.

بىرىنچى ئايىتىدە « (ئى مۆمىنلەر !)بىلىڭلاركى ، سىلەر ئالغان
غەنىيمەتنىڭ بەشتىن بىرى ئاللاغا ، پەيغەمبەرگە ، پەيغەمبەرنىڭ
خىش ـ ئەقرىبالىرىغا ، يېتىملەرگە ، مىسكىنلەرگە ، ئىبنى
سەبىللەرگە خاستۇر . . . » دېگەن . سىلى بۇنى ئورۇندىلىمى-
كىن ؟ ! ئۆزىنى سوپى ـ ئىشان دەپ يۈرگەنلەر ئەلۋەتتە ئالدام-
چىلاردىن ، سىپاھلاردىن[1] ئۈستىن بولۇشى كېرەك . چۈنكى ،
سوپى — ئىشانلارنىڭ تەڭرىدىن ئالغان نېسىۋىسى «تەن» ۋە
«جان» دۇر . ئۇلار ئۆزىنى زاھىد دەپ ئاتىغانىكەن ، ئۆز هاياتى-
نىمۇ شۇ سۆزگە لايىق ئۆتكۈزۈشى كېرەك . كىشىلەرگە ئۆز
نەپسىنى دەپ هەر خىل پەتىۋالارنى ئۆگەتمىسۇن ، كىشىلەرگە
زىيانلىق پەتىۋالارنى ئۆگىتىش خەلققە ياۋۇزلۇق بولىدۇ . كىمدە
كىم دىن مەسىلىلىرىنى هەقىقىي ، توغرا بىلسە ، ئۇنى رەئىيەگە
تەمەسىز ئۆگەتسۇن ، ئۇنى مال ـ دۇنياغا ساتمىسۇن ! تەمەگەر
سوپى ـ ئىشانلارنىڭ كىشىلەردىن خەير ـ ئېھسان يولى بىلەن
يىغقان بۇنداق بايلىقتا ئەل هىممىتى بولمايدۇ ، قەيەردە هەددى-
دىن زىيادە بايلىق بولىدىكەن ، ئۇ يەردە مۇقەددەس نەرسە يوق !
ئاپاق خوجا كۈتمىگەن يەردىن ئۆزى ئۇچۇن بۇنداق بىر
كۈچلۈك رەقىبنىڭ چىقىپ قېلىشىنى ئويلىمىغانىدى . ئۇ هاجى
قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ ۋىجىك ، كۆرۈمسىز جىسمىغا يەر تېگىدىن
مەڭسىتمىگەندەك ئالىيىپ قاراپ قويدى ، لېكىن ئۇنىڭ كۆزلى-
رى بىلەن كۆزى ئۇچراشقاندا بولسا ، سەل ـ پەل ئەيمىنىپ
قالدى . چۈنكى ، مەۋلىۋىنىڭ بىر جۈپ جاۋاهىر ئالمىدەك تىنىق
كۆزلىرىدىن چاقناپ تۇرغان نۇر شۇنداق كۈچلۈك ، ئۆتكۈر ۋە
هارارەتلىك ئىدىكى ، ئاپاق خوجا ئۇنىڭغا ئۇزاق تىكىلىپ قاراشقا
بەرداشلىق بېرەلمىدى . ئۇ گويا ئۇنىڭ سۆزى ئۆزىگە مۇناسىۋەت-
سىزدەك ، ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشنىڭ قىلچە زۆرۈرىيىتى يوق-

[1] سىپاھ — ئەسكەر ، چېرىك .

تەك ، ئۆزىنى خاتىرجەم ۋە بىمالال تۇتۇپ ئولتۇراتتى . لېكىن ، ئىچكى دۇنياسىدا بولسا ، گويا دەريانىڭ ئاستىدىكى شىددەتلىك ئېقىندەك ياۋايى بىر كۈچ ئۇنىڭ يۈرەك - باغرىنى مۇجۇپ ئازابلاۋاتاتتى . ئۇ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم مۇشۇنداق چوڭ سورۇندا ئۆزىنىڭ ھودۇقۇپ ، تەمتىرەپ ، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى . بۈگۈن ئۇنىڭ نەدىن گەپ قىلسا ، شۇ يەردىن سۆزلەيدىغان زۇۋاندار ئاغزىمۇ تۇزلۇك گەپكە كەلمەي قالغانىدى . ئۇچۇقىنى ئېيتقاندا ، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالغانىدى . شۇ تاپتا ئۇ ، ئۆزىنىڭ قوقاس ئىچىدە يېنىپ ياتقان يوشۇرۇن بىر چوغقا ئېھتىياتسىزلىقتىن تېگىپ كېتىپ ، بەددىنىنى كۆيدۈرۈپ ئالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆزى كايىماقتا ئىدى . ئاخىر ئۇ ، ئۆزىدىن بىرنەچچە رەت تۆۋەندە ئولتۇرغان خاس مۇرىتى — نەگە بارسا بىللە بارىدىغان سايىسى موللا ئالىم ياركەندىگە قاراپ : «سەن بىر نېمە دەپ ئاۋۇ بۆرە سويمىسىنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلا !» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى . ئۇنىڭسىزمۇ ، موللا ئالىم ياركەندى ئۆز خوجايىنىنىڭ قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ، بىر نەچچە ئېغىز سۆز بىلەن ئارىدىكى ئوڭايسىزلىقنى كۆتۈرۈۋەتمەكچى بولۇپ تۇراتتى . شۇڭا ئۇ ، ئاپاق خوجىنىڭ ئىشارىتى بىلەن تەڭلا ئېغىز ئاچتى :

— بۇ مۇبارەك زاماندا مەرتىۋىسى ئاسماندەك ئېگىز ھەزرىتى ئىشانىمىزنىڭ قىلنى قىرىققا يارىدىغان ساپ تەبىئەتلىك بەندىلىرى ناھايىتى نۇرغۇن . ھەزرىتى ئىشانىنىڭ قولىدا نەچچە ئون مىڭ كىشى ئاخىر ئۆمرىگىچە توۋا قىلىپ ، گۇناھتىن قايتىپ ، تەرىقەت يولىغا مېڭىپ بەھرە ئالغان . ئۇنىڭ زېھنى ، ئىدراكى ۋە بەرىكىتى بىلەن ھەممە راۋاج ۋە رەۋنەق تاپقان . زامانە ئەھلى ، خاس ئام ئۇنىڭ مۇبارەك ، سائادەتلىك شەۋكىتى سايىسىدە ، راھەت بۆشىكىدە خاتىرجەم ياتماقتا . شۇنىڭ بەدىلى ھېسابىغا بەزى ساخاۋەتلىك مۇرىت - مۇخلىسلارنىڭ ھەزرىتى

ئىشانىمىزگە ئۇنى - بۇنى دۇئا ئالدۇرۇشى بەرھەقتۇر. بۇنىڭغا كۆز قىزارتىش، مېنىڭچە، ياخشى نىيەتتىن ئەمەس...

ئاپاق خوجا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپتىكىلەرگە تەمەننا كۈلكىسى بىلەن جىلمىيىپ قاراپ قويدى. مۇللا ئالىم ياركەندىنىڭ تەسىرلىك سۆزلىرى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى بايىقى غەشلىكلەرنى خېلى كۆتۈرۈۋەتكەندى. ئۇ يەر ئاستىدىن ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىگە قارىدى، ئۇنىڭ چىرايىدا ھودۇقۇش، تەمتىرەش دېگەنلەردىن ئەسەر يوق ئىدى. ئۇ، قولىدىكى بىر كېسىم كۆك ئەتلىك قوغۇننى ئىشتىھا بىلەن يەۋاتاتتى. ئۇ قوغۇننى يەپ بولۇپ، بېلىدىكى شايە رومالچىنىڭ ئۇچى بىلەن ئاغزىنى، قولىنى سۈرتتى، ئاندىن موللا ئالىم ياركەندىگە قاراپ مىيىقىدا كۈلدى:

— سىز، بەزىلەر ئىشانەمنىڭ مال - مۈلكىگە كۆز قىزارتىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ قاپسىز تەقسىر، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، خاتىرجەم بولغايسىز. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم ئۆزىدىنى سۆيۈپ - ئىشان، تەقۋادار دەپ ئاتايدىغانلار بۇ دۇنياغا پەقەت كىشىلەرگە دۇئا قىلىشقىلا يارىتىلغانلار ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئىنسانچىلىقى، رىزقى دۇئا بىلەن ئەمەس، بەلكى توۋا بىلەن قارار تاپىدۇ. ئۇلار ئۇلۇغ ئەمەس، پەقەت ئۇلۇغ تەڭرىلا ئۇلۇغ! ھەدىس ئىلمىدە: بەندىچىلىك رىزقىنى تەڭرىدىن ئەمەس، تەڭرى نامىدا دۇئا بىلەن مۆمىن بەندىلەردىن ئۈندۈرمەكچى بولغانلار شەررىلىك[1] قىلغۇچىلارغا كىرىدۇ، دېيىلگەن. بىلىشىمچە، سىزبىلەن بىز ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار دۇنيا تەلەپ قىلىش بىلەن مەشغۇل بولسا، ئاللا ئۇنى ئازابلايدۇ. بۇ ئازاب شۇ بولىدۇكى، خۇدا ئۇنىڭ دىلىدىن تائەتـ

① شەررىلىك — ئاچ كۆزلۈك، دەپى - دۇنياغا ھېرىسمەنلىك، ئازدۇرغۇچى.

ـنىڭ ھالاۋىتىنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ ، ھېچقانداق ئىبادەتتىن ھالاۋەت
تاپمايدۇ . ئىبادەتتىن ھالاۋەت تاپمىغاندىن كېيىن تائەتتە ھو-
رۇنلىشىپ ، ياخشىلىقلاردىن قېلىپ قالىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن ئا-
خىرەت ئازابىغا مۇپتىلا بولىدۇ . پەيغەمبىرىم : «جاھىل ئۈچۈن
بىرۋاي ، ئالىم ئۈچۈن يەتمىش ۋاي»[1] دېگەن . يەئنى قىيامەت
كۈنى نادان بىر ۋاي - ۋايلىسا ، ئالىم يەتمىش مەرتىۋە ۋاي -
ۋايلايدۇ ! . . .

بۇ سۆزلەردىن كېيىن ، موللا ئالىم ياركەندىمۇ جىم بولدى .
ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىگە رەدىيە بېرىش
ئەمدى ئوڭاي ئەمەس ئىدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ سۆزلىرى قۇرئان
ئايەتلىرى بىلەن ھەدىستە دەلىللەنگەن ، تەستىقلانغان بولغاچقا ،
قارىسىغا سۆزلەش بىلەن ئۇنى لەت قىلغىلى بولمايتتى . ئۇنىڭ
ئۈستىگە ، بۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپىنچىسى قۇرئان ئايەتلى-
رىنى قەتئىي ھۆججەت ، ھەدىسنى روشەن ھەقىقەت ، دەپ بىلى-
دىغان ئىسلام پېشۋالىرى ئىدى .

قازىكالاننىڭ باغ ھويلىسىدىكى شۇ كۈنكى زىياپەت ئاپاق
خوجا ئۈچۈن ئاھانەتلىك بىر خاتىرە بولۇپ قالدى . بۇ ئاھانەت
ئۇنى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىگە يوشۇرۇن قول سېلىپ ، كۆزدىن
ئەبەدىي يوق قىلىشقا ئۈندەيتتى . لېكىن ، ئۇ بۇنىڭغا ھەم پۇر-
سەت تاپالمىدى ، ھەم جۈرئەت قىلالمىدى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلى-
ۋىنىڭ تۇرىدىغان يېرى نەچچە يۈز تالىپنىڭ ئارىسىدىكى خاس
ھۇجرا ئىدى ، كۈندۈزلىرى بىر يەرگە بارسىمۇ ، ئۇنىڭ چۆرى-
سىدىن زادىلا ئادەم ئۈزۈلمەيتتى . كېچىسى قول سالاي دېسە ،
«رەشىدىيە مەدرىسى » ئىچىدە بۇنداق يوشۇرۇن قان تۆكىدىغان
قاراملىقلارنى ئالدىراپ قىلىشقا بولمايتتى .

ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى يىراق - يېقىندا

[1] پارسچە «ھىدايەتنامە» ، ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى 10 - بەت .

نام چىقارغان، ئەھلى ــ ئۆلىمارنىڭ نۇرلۇق چىرىغى، شۇ دەۋردىكى شەرىئەت ئەھلىنىڭ سەردارى ئىدى. ئۇنىڭ ھەممە يەردە يېتىشتۇرگەن يارامىلىق، قابىل شاگىرتلىرى بار ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويۇپ ھۆددىسىدىن چىقماقمۇ ئاسانغا توختىمايتتى.

مانا شۇلارنى ئويلاپ يەتكەن ئاپاق خوجا كېيىنكى قەدەمنى قانداق بېسىش توغرىسىدا يېڭى پىلان تۈزدى. بۇ پىلان بويىچە، ئۇ بارلىق خاس مۇخلىسلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزى ئۇستىدىكى تەشۋىق ــ تەرغىباتنى كۈچەيتىش، شۇ ئارقىلىق ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنى نام ــ ئاتاق، شان ــ شۆھرەت ۋە ئورۇن ــ مەرتىۋە جەھەتتىن بېسىپ چۈشۈش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولدى. ئۇ بىرنەچچە يارەنلىرىنى يىغىپ مۇنداق دېدى:

ــ مەلۇم بولغايكىم، مەئىنلەر تىلسىماتلىرىنى ئاچقۇچى، ۋۇجۇد گۆھەرلىرىنى چىقارغۇچى، مەقسەت ئاسمىنىنىڭ ئۇستۇن پايەلىك يۇلتۇزى — سۆزدۇر، ھەم يېڭى، ھەم كونا بولغان پاساھەتلىك سۆزدۇر. خۇدا: «بىر نەرسىنىڭ بولۇشىنى خالىسام، بول دەيمەن بولىدۇ»[1] دېگەن. بۇنىڭدىن خۇدا ئالەمنى يارىتىشتا، سۆزنى ئىشقا سالغانلىقى بىلىنىدۇ، مانا بۇنىڭدىن سۆز قەدرىنىڭ ئۇستۇنلۈكى مەلۇم بولدى.

3

شۇنداق قىلىپ، تەشۋىق — سۆز جېڭى باشلاندى. مەسچىت، مەدرىس، خانىقا، ئىشقىلىپ ئادەم توپلانغان سورۇنلارنىڭ ھەممىسىدە شىددەتلىك ئېلىشىش ۋە تالىشىش كۆرىشى داۋام قىلدى.

---

① پارسچە «ھىدايەتنامە» ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى، 62 ــ بەت.

ئاپاق خوجىنىڭ تاللانغان، پىشقان ۋائىزلىرى ئۇنى ماختاپ، كۆككە كۆتۈرۈپ، پەيغەمبەر مەرتىۋىسىگە يەتكۈزدى.

شائىر مىرزا شاھ خوجا ئازنا مەسچىتىدىكى بىر قېتىملىق پىشىن نامىزىدىن كېيىن، جامائەتنى ئاغزىغا قارىتىپ مۇنداق دېدى:

— ھەزرىتى ئىشانىمىز خوجا ھىدايىتۇللا بەئىزىنىڭ نەزىرىدە پەيغەمبەر، بەئىزىنىڭ نەزىرىدە ئەۋلىيادۇر. بەئىزىنىڭ نەزىرىدە ئەھمەد، بەئىزىنىڭ نەزىرىدە ئەھەد[1] دۇر. بىزنىڭ ئىبادەتلىرىمىز تۈرلۈك، ئەمما ماھىيەتتە بىر. نەزمىدە ئېيتىلىدۇركى:

بىر ئىرۇر ئەمما يوق ئۇنىڭدا ساناق،
بىر سەمەردۇر نىياز[2] ئۇنىڭغا يىراق...

ئاپاق خوجىنىڭ يېقىن مۇخلىسى، يىراق يەردىن ئۇنى پاناھ تارتىپ كەلگەن تاشكەندى بوياقچىنىڭ ئوغلى موللا ئاتاجان تاشكەند «كۆك مەدرىس» دە بولغان بىر قېتىملىق چوڭ سۆھبەتتە مۇنداق دېدى:

— ئىسلام ھېچقاچان بۇ زات زامانىدەك قۇدرەت تاپقان ئەمەس، ھېچ كىشى ئىلىم - مەرىپەتنى خوجا ھىدايىتۇللادەك مەزبۇت[3] ۋە مەربۇت[4] بايان قىلغان ئەمەس! بۇ زاتنىڭ نىيەت، دالالەت ۋە بېشارىتىدىن بەھرى ئەمگۈچىلەرنىڭ مۇراد - مەقسەتلىرى بىتەھقىق ھاسىل بولغان. ئۇنىڭ دالالەت، دۇئا، نەزەر ۋە ئەمرىمەرۇپلىرى بىلەن بۇ دىيار بېھىش قىياپىتىدە راۋاج

① ئەھەد — يەككەك - يېگانە، بىر دېگەن مەنىلەردە بولۇپ، خۇدانىڭ سۈپەتلىرىنىڭ بىرسى.
② نىياز — موھتاجلىق، ھاجەتمەنلىك، ئۆتۈنۈش، يالۋۇرۇش.
③ مەزبۇت — مۇكەممەل، چوڭقۇر.
④ مەربۇت — چۈشىنىشلىك، راۋان.

راۋاج تاپقان ، خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ بەرىكەتلىرىگە قانغان ، ئىمانغا ، رىزىق ــ مەئىشەتكە تولغان . پىرىم رازى ــ خۇدا رازىدۇر ، پىر پەرەست بولمىساڭ ، خۇدا پەرەست بولالمايسەن ! پىر يول كۆرسىتىدۇ ، مەھشەر كۈنى سىنى جەننەتكە باشلاپ كىرىدۇ ! پىرىمىزدىن تەخسىرات كەتكەنلەر ھەر ئىككىلا ئالەمدە بەتبەخت ، بىئىمان كېتىدۇ . . .

ئۇلار يالغۇز بۇنداق دەبدەبىلىك ماختاش سۆزلىرى بىلەنلا قالمىدى ، بەلكى يەنە قىسقا ـ قىسقا ھېكايەتلەر ئارقىلىق ، ئاپاق خوجىنىڭ ئەۋلىيالىق كەشپۇ كارامەتلىرىنى سۆزلەپ ، ئاددىي ، نادان خەلقنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن سىرلىق ، ۋەھىمىلىك تۇيغۇ ـ تەسىراتلارنى پەيدا قىلىشقا ئۇرۇندى . بۇنداق قىسقا ھېكايەتلەرنى ئېيتىشقا ئۇستا مەدداھلارنىڭ بىرى ، ئۇنىڭ خوتەنلىك خاس مۇرىتى باباخوجا ئاخۇن ئىدى . ئۇ پىر ـ ئۇستازىدىن بىر مەزگىل ئايرىلىپ قالغاندا ، مۇنداق بىر شېئىرنى يېزىپ ، ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ساداقىتى بىلەن ئەقىدە ـ ئىخلاسىنى ئىپادىلىگەنىدى :

سەن جىنىمنىڭ ئىچىدە تۇتقىل ئورۇن قايتىپ كېلىپ ،
دىلدە تۇتقاندەك ئورۇن كۆزۈمدە تۇرغىل جاي ئېلىپ .
كەل بۇ دىلسىز ئاجىزىنىڭ پىكرىنى ئاچ تېزدىن يانا ،
يا جاپا تىغى بىلەن ئۆلتۈر مېنى بىسمىل① قىلىپ .

ئۇ ئەنە شۇنداق پىداكار مۇخلىس ئىدى .

بېشىغا قارا مەخمەل كۇلا ، ئەگنىگە مىسىر بەقەسەمدىن تىكىلگەن كالامپاي تون ، پۇتىغا ئىسكىلاچ مەسە كىيگەن ئوتتۇرا بوي ، ياداڭغۇ ، قارا ساقال بابا خوجا ئاخۇن ھەرقانداق پۇرسەتنى

① بىسمىل — بوغۇزلاش .

قولدىن بەرمەيتتى. ئۇ مەسچىت، مەدرىس ۋە خانىقالاردىن باشقا، جامائەت توپلانغان يەرلەرنىڭ ھەممىسىدە — توي ۋە نەزىر سورۇنلىرىدىمۇ ھەممىنى ئۆزىنىڭ ئاغزىغا قارىتىپ ۋەز - نەسىھەت ئېيتاتتى. ئۇنىڭ ھەمىشە قولتۇقىغا قىستۇرۇۋالىدىغان كۆن مۇقاۋىلىق يوغان كىتابى، بىلىكىگە ئۆتكۈزۈپ ئالىدىغان ئۇزۇن كەھرىۋا تەسۋىيى، تېخى مۇكچەيمەي تۇرۇپلا قولىغا ئېلىۋالغان پۇتاغلىق ھاسىسى ھەممەيلەننىڭ قىزىقىشىنى قوزغايتتى.

بىر كۈنى ئۇ ھەيدەرباغ مەھەللىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ بىر سودىگەرنىڭ يەتتە نەزىرىسىدە، پاتىھەدىن كېيىنلا سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى:

— بۇ دۇنيادا مانا بۇگۈنكىدەك، مورىسىدىن ئۆلۈم تۈتۈنى چىقمىغان بىرەر ئۆي بولغانمۇ؟ مۇنارىسى يىقىلمىغان بىرەر قەسىرمۇ كۆرۈلگەنمۇ؟ ئەمىر - سۇلتانلاردىن تارتىپ تاكى پاسىق پېقىرغىچىلىك بۇ ئالەمدە بارابەردۇر! ئى يارەنلەر، ھېمىشە پەخەس بولۇڭلار، ئۇلۇغلار ئىككى بىسلىق قىلىچتۇر! ئۇلارنىڭ نەزەر ئاپەتلىرىدىن خۇدا ساقلىسۇن، ئاسماندىن يىقىلىش ئۇلۇغلار نەزەرىدىن يىقىلغاندىن ئاسانراق. ھەزرىتى ئىشانىمىز خوجا ھىدايىتۇللا كەشپۇ كارامەتلىك ئەۋلىيالاردىن، ھەرگىز بۇنداق ئۇلۇغ ئەۋلىيالارغا غەپلەت كۆزى بىلەن قاراپ سالماڭلار. ئاللانىڭ بۇنداق ۋەلىلىرىگە نىسبەتەن جاھالەت ۋە نادانلىق بىلەن قىلغان ھەر بىر ئىش ناھايىتى خەتەرلىك ئاقىۋەت بېرىدۇ، شۇبھە ۋە گۇمان بىلەن قىلغان ھەر بىر ئىش زور خەتەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىر قېتىم ھەزرىتى ئىشاننى ئىنكار قىلغۇچى مۇرتەدلەرنىڭ باشلىقلىرى بىلەن ئەمىرلىرى يىغىلىپ بۇ زاتنىڭ مۇخلىسلىرىغا، ھەتتا ئۇ قۇتبى زامان، غەۋسى دەۋراننىڭ ئۆزىگە زىيانكەشلىك قىلماقچى بولۇشقان. ناگاھ، بۇ بەتكارلارنىڭ يامان نىيىتى ھەزرىتى ئىشانغا كەشىپ

بولدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ زات ئۆزىنىڭ نەچچە ئونلىغان يېقىن
مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى يىغىپ ، ئۇ دەۋزىخىلەرگە قارشى تە-
ۋەججۇھ[1] بىلەن شۇغۇللاندى . بۇ دەۋزىخىلارنىڭ باشلىقى بۇر-
خانبەگ بىلەن ئىسفەندىياربەگلەر ئىدى ، ئۇلار تەرىقەت ۋە دىن
دۇنياسىنىڭ زىيانكارلىرى ئىدى . بۇ ۋەقە پەيىز بىلەن تولغان
رامزان ئېيىدا بولدى . ھەزرىتى پىرىم قىلىۋاتقان سۆھبەت
شۇنداق قىزىدىكى ، مۇرىت - مۇخلىسلار بەئەينى چالا بوغۇزلان-
غان قۇشتەك تېپىرلىشاتتى ، بەئىزىلىرى ساما سالاتتى ، بەئىزى-
لىرى ئۆزلىرىنى تامغا ئۇراتتى . ھېچ كىشى خۇدىنى بىلمەيتتى .
يېرىم كېچە بولغاندا ، ھەقىقەت ئاسمانىنىڭ قۇتبى ھەزرىتى
ئىشانەم روھىيەت ئالەمىدىن جىسمانىيەت ئالەمىگە قايتىپ كەل-
دى ۋە خاس يارەنلىرىگە ئىنايەتمەندىچىلىك قىلىپ ئېيتتىلەر-
كى ، ئى يارەنلىرىم ، ئانىھەزرەت سەللەللاھۇ ئەلەيھىسسالامنى
كۆردۈم ، بىر جامائە ساھابىلار بىلەن ئېگىز پەشتاق ئۈستىدە
ھەلقە قۇرۇپ ئولتۇرۇپتۇ . مېنىڭ كۆڭلۈمنىڭ غەشلىكىنى كۆ-
رۈپ ، مېھرىبانلىق ، بەندە ناۋازلىق قىلىپ ئېيتتىلەركى : «
ئى پەرزەنت ، كۆڭلۈڭنى غەش قىلما ، سېنىڭ دۈشمەنلىرىڭنى
مەۋلانا رومغا بۇيرۇق قىلدۇق !» ناگاھ ، شۇ ئارادا مەۋلانا
رومىنى كۆردۈمكى ، قولىدا كامان بىلەن بىر نەچچە تال ئوق
بار ئىدى . ھېلىقى نامى ئاتالغان ھەقىقەت مۇنكىرلىرى ، ئەھلى
تەرىقەت مۇرتەدلىرى يەنە بىر سوپا ئۈستىدە ھەممىسى كۆرۈن-
دى . ھەزرىتى مەۋلانا قاتتىق غەزەپ بىلەن ئۇلارغا ئوق ئاتاتتى ،
شۇ چاغدا ، بىر قىسمى ئۆلدى ، بىر قىسمى چالا ئۆلۈك
بولۇپ سۇپىسىدىن يىقىلدى . . .

بۇ ۋەقەنى سىلەرگە ئېيتىشتىن مۇراد شۇكى ، ھېلىقى
بۇرخانبەگ دېگەن مەلئۇن شۇ يىلى ئارا ئاينىڭ بەشىنچى كۈنى

① تەۋەججۇھ — يۈزلىنىش ، تىكىلىش ، قادىلىش ، تەلمۈرۈش .

كېسەل بولۇپ كالىدەك ھۆركىرەپ ئۆلدى ، ئىسفەندىياربەگمۇ شۇ ئاي ئىچىدە ئازاب بىلەن ئۆلدى . . . ئى تىرىكلىك خۇشلۇقىدىغا مەنزۇر بولغۇچىلار ، ئاڭلاڭلاركى ، ھەر كامالنىڭ ئارقىسىدا بىر زاۋال بار . سېنىڭ ئىچىڭنىڭ يامانلىقى ھەقنىڭ خاسلىرىغا روشەندۇر ، سېنىڭ سىرتىڭنىڭ ناپاكلىقى ئۇلارغا زاھىردۇر . «قىلما پىرىڭنى ئازار ، خانامانىڭنى بۇزار !» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان . ئىشانەمنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇش — بىز پېقىرلارغا ۋاجىپتۇر . چۈنكى ، بىزنىڭ نېسىۋىمىز ۋە ھوسۇلىمىز ئىشانەمدىندۇر !

ھەزرىتى ئىشان كاشغەر ۋە ئارتۇچ دىيارىدا تۇرغان ۋاقىتلىرىدا ، ئۇ يەردىكى ھەممە مەدرىس ، خانىقالارنىڭ ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلىرى ئەئلەم ، مۇفتى ، قازى بولسۇن ، ئىشانەمنىڭ سۆھبىتىدە تەرك قىلماستىن داخىل بولۇپ تۇراتتى . ئەگەر ئامى[1] سۆھبەتكە داخىل بولسا ، ئالىم بولاتتى ، ئالىم سۆھبەتكە كەلسە ، ئەللامە بولاتتى ، ئەگەر ئەللامە كىرسە ، مۇجتەھىد بولاتتى . ئەگەر قايسى بىر ناقىس ، بەتگۇمان كۆڭلىدىن ئازغىنە شەك - شۇبھە ئۆتكۈزسە ، شۇ زامان ئىشانەمگە كەشىف بولاتتى ، ئىشانەم ئۇنى ئاشكارە قىلىپ ، ئۇنىڭ شۇبھەسىنى تۈگىتەتتى ۋە ئەيتاتتى : « بىزنىڭ سۆھبىتىمىزدە بىر قانچە تائىفە باردۇر . بىر گۇرۇھ باركى ، ئىچى تېشىدىن ياخشىراق . يەنە بىر گۇرۇھكى ، ئىچى - تېشى بارابەردۇر ، ئۇلار ئالىملاردۇر . يەنە بىرى ، جاھىللار دۇركى ، ئۇلارنىڭ تېشى ئىچىدىن ياخشىراقتۇر . بەئزىلىرى ئۆزلىرى ئىنساپ قىلماي ، باشقىلاردىن ئىنساپ تەلەپ قىلىدۇ» ۋە يەنە ئەيتاتتىكى : «ئى يارانلەر ، پەخەس بولۇڭلار ، دىل - دىلغا ئەينەكتۇر . ھەدىستە : مۆئمىن

[1] ئامىي — ئاددىي ئادەم ، ئاما .

مۆئمىنىنىڭ ئەينىكىدۇر[1] ، دېيىلگەن . قانداق ئىنكار ۋە شۈبھەدە بولساڭلار ، ئۇ بىز ئۇلۇغلارغا مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ . »

بۇنداق گۈزەل خىسلەتلەرنى ۋە مەرغۇب[2] ئۇلۇغلۇقلارنى ھەزرىتى ئىشانىمىزدەك ساخاۋەتلىك ۋۇجۇدلاردا بەرپا قىلغان ئاللاغا شۈكرى !

بابا خوجا ئاخۇننىڭ بۇنداق ئۇزۇندىن - ئۇزاق ھېكايەتلىرى بىلەن ۋەز - نەسىھەتلىرى بىرنەچچە سورۇندا سۆزلەندى ، ھەر سۆزلىگەندە ، يېڭى مەزمۇن ، يېڭى ئىبارىلەر قوشۇلۇپ تۇردى . كېيىن ، كىشىلەر ئارقىلىق ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ ، خۇددى «ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچسە يىڭنىمۇ تۇۋرۇككە ئايلىنىدۇ» دېگەندەك ، ئاپاق خوجىنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرى كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان سىرلىق ۋە سۈرلۈك تەسىراتلار قاينىمىغا ئايلىنىپ كەتتى ، نۇرغۇن كىشىلەر بۇ قايسىنامدا يا ئۇيياقتا ، يا بۇيياقتا چىقالماي پىرقىراپ يۈرەتتى . . .

ھەقىقىي روھى ئۇلۇغلۇقنىڭ نېمىلىكىنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بىلىپ يەتمىگەن مەمەدان ، كەيپخور مۇرىت - مۇخلىسلارنىڭ تەلۋىلەرچە ئېلىپ بارغان يۇقىرىقىدەك تەشۋىق - تەرغىباتى نادان خەلق ئارىسىدا خېلى زور تەسىر قوزغاپ ، ئاپاق خوجىنىڭ شان - شۆھرىتى راسا كۆتۈرۈلۈۋاتقان بىر چاغدا ، خۇددى تۇيۇقسىز كەلگەن تاغ كەلكۈنى ھەيۋەتلىك توغانىنىڭ ئاللىقانداق بىر يەرلىرىنى بۆسۈپ كەتكەندەك ، كۆڭۈلسىز بىر ئىش يۈز بەردى .

بۇ دەل جۈمە كۈنى ئىدى . چوڭ رەستىدىكى ئازنا مەسچىتىنىڭ سۇپۇرۇلۇپ ، سۇ سېپىلگەن كەڭ سەيناسىغا شەھەر ۋە

---

① پارسچە « ھىدايەتنامە» ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى 99 - بەت .
② مەرغۇب — كۆڭۈلگە ياقىدىغان ، خوپ كۆرىدىغان .

يېقىن ئەتراپتىكى يېزا ـ سەھرادىن بولۇپ نەچچە يۈز نامازخان يىغىلغانىدى . جۈمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى مەسچىت تۆرىدىكى مەرمەر پەلەمپەيلىك مۇن-بەرگە چىقتى . شۇنچە كۆپ نامازخانىنىڭ ھەممىسى جىمجىت ، سۈكۈتتە ئولتۇراتتى . بۇنىڭ ئىچىدە يۇرتنىڭ كاتتا بايلىرى ، سودىگەرلىرى ، بەگ ـ ئەمەلدارلىرىدىن تارتىپ ، ئەڭ تۆۋەن تەبىقىدىكى ھۈنەرۋەن ـ كاسىپ ۋە دېھقانلارغىچە بار ئىدى . سەپنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان مۆتىۋەرلەرنىڭ ئىچىدە ، خوجا ھىداي-تۇللا ئىشاننىڭ خاس مۇرىتلىرىدىن بىرنەچچىسى قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ قانداق خۇتبە ئوقۇيدىغان-لىقىنى كۈتۈپ سەگەك ئولتۇرۇشاتتى . ئومۇمىي جىمجىتلىقتا مەۋ-لىۋىنىڭ ياڭراق ، خۇش نەپەس ئاۋازى ئاخىر ئاڭلاندى :

ـــ جامائەت ، مەن سىلەرگە قۇرئان كەرىمنىڭ «سۈرە ئال ئىمران » كەلىمىسىنى يېشىپ بېرەي : « ئى ئەھلى كىتاب (يەنى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار) پەقەت . ئاللاغىلا ئىبادەت قىلىش ، ئاللاغا ھېچ نەرسىنى شېرىك كەلتۈرمەسلىك ، ئاللانى قويۇپ ، بىر ـ بىرىمىزنى خۇدا قىلىۋالماسلىقتەك ھەممىمىزگە ئورتاق بولغان بىر سۆزگە (يەنى بىر خىل ئەقىدىگە) ئەمەل قىلايلى ! . . . »[1]

لېكىن ، ھازىر بەزىلەر ئاللانىڭ يولىدىن ، قۇرئان كەرىم-نىڭ ھۆكمىدىن ، ئىسلام دىنىنىڭ ئەھكاملىرىدىن ئېزىۋاتىدۇ . ئۇلار ھە دېسە ئۆزىگە مۇرىت توپلاپ ، ئۆز يولىدا خۇداغا بەندىچى-لىك قىلىۋاتقان مۆمىنلەرنى تەركىدۇنياچىلىققا ، كەيپخورلۇق-قا ، دىۋانە ـ دەرۋىشلىككە دەۋەت قىلىۋاتىدۇ . بىزنىڭ نۇرغۇن ياخشى ئادەملىرىمىز مانا شۇ يولدا جاھالەتكە ،زاۋاللىققا يۈزلە-نىۋاتىدۇ . دۇنيانى دوست تۇتمايدىغان ، ئىززەت ئابرۇينى

---

① قۇرئان كەرىم ، سۈرە ئال ئىمراننىڭ 64 ـ ئايىتى .

دوست تۇتمايدىغان تىرىكچىلىك ئۇچۇن ئىش ـ ئوقەت قىلمايدىـ
غان ، دۇنيانىڭ پايدىسىدىن زىيىنىنى ياخشى كۆرىدىغان ، غوـ
رۇر ـ شۆھرەتتىن كۆرە ، دەككە ـ خورلۇقنى خوپ بىلىدىغان
مۇنداق ئىنسانىي ۋىجدان ، ئىنسانىي مۇھەببەت ، ئىنسانىي مەسـ
لەك ، ئىنسانىي غايە ـ ئىستىكى يوق ، ۋەتەن تۇتمايدىغان لاماـ
كانلارنى مۇسۇلمان بەندىسى دېگىلى بولامدۇ ؟ ئاللاتائالا مۇشۇنـ
داق قىلىقلىق سۇرىتى ئادەملەرنى بەندەم ، پەيغەمبىرىم بولسا ،
ئۈممىتىم دەرمۇ ؟ مۇسۇلمانچىلىقنىڭ ئەقەللىي بەش پەرزىنى
ئادا قىلمىغان مۇسۇلماننى مۇسۇلمان دېگىلى بولامدۇ ؟ ! بۇنداق
دۇئا بىلەن نان ، دۇئا بىلەن ئىمان ، دۇئا بىلەن ۋەج دۇئا
بىلەن ئابرۇي تاپقان دۇئاگويلارنى ھەرگىزمۇ ئاللانىڭ مۇسۇلـ
مان بەندىسى دېگىلى بولمايدۇ ! بىزنىڭ ئىسلام دىنىمىز مۇنداق
ئازغۇنلۇققا ھەرگىز يول قويمايدۇ ! ئىسلام دىنى ئەقىل ھەم
بىلىم دىنىدۇر ، ئەخلاق ۋە ئەدەب دىنىدۇر ، تىنچلىق ۋە تۈزۈم
دىنىدۇر ، ھاياتلىق ۋە ياشاش دىنىدۇر ! ئۇنىڭ دەستۇرى بولغان
قۇرئان كەرىم بولسا ، يورۇقلۇقتۇر ، نۇردۇر ، ئىرپان ۋە ھىداـ
يەت مەنبەسىدۇر . ئۇنىڭ ھۆكمى قىيامەتكە قەدەر داۋام قىلىدۇ .
بەزىلەر تېخى تەپ تارتماستىن ، ئۆزىنى مەھشەر كۈنى مۇـ
رىت ـ مۇخلىسلىرىنى جەننەتكە باشلاپ كىرىدىغان ئەۋلىيا قىـ
لىپ كۆرسىتىۋېتىپتۇ ! ئەۋلىيائىمىش . . . نەدىمۇ بەندە بەندىنى
قولدىيالىسۇن ؟ ! بۇ دۇنيادا بەندىنىڭ ئىجابىتىنى بەجا كەلتۈرىـ
دىغان ھۆددىگەر پىرىم ، ھۆددىگەر مازار دېگەن نەرسىلەر بولمايـ
دۇ ! ھەتتا پەيغەمبىرىمىز مەھشەر كۈنى ئاللانىڭ
ھىممەت ـ شاپائىتىگە ، ئىزناسىغا ئېرىشەلمىسە ، بەندىلەرنى
قولدىيالمايدۇ . بەندىنىڭ تەلەپ ـ ئارزۇسىنى قاندۇرۇشقا بىرلا
ئاللا ئۆزى قادىر !
ئى يارەنلەر ، ئېسىڭلاردا بولسۇن ، ئادەمنىڭ ھالاكىتىقى
ئىككى نەرسىدە : بىرى ، نەفسى ئەمەللەر بىلەن مەشغۇل بولۇپ ،

پەرزنى تاشلاش؛ يەنە بىرى، ئەزالىرى ئەمەل قىلىپ، دىلى ئۇنىڭغا مۇۋاپىق بولماسلىق. خۇدانىڭ دوستىغا دوست بولۇپ، دۇشمىنىگە دۇشمەن بولغان كىشى ھەقىقىي ۋەلى ھىسابلىنىدۇ. بۇ دۇنيادىكى ياخشى سۆز ئۈچلا: بىرى، خۇدانىڭ سۆزى؛ يەنە بىرى روسۇلنىڭ سۆزى؛ ئاخىرقىسى، ئۇلۇغ ۋەلىلەرنىڭ سۆزىدۇر! ئاللا ئۆز بەندىلىرىنىڭ ئەقىل - ئىدراكى، نىيەت - ئىقبالىنى سىناش ئۈچۈن شەيتاننى ياراتقان، ئۇلار ھەر خىل تۇس، ھەر خىل قىياپەتكە كىرەلەيدۇ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرى شېرىن، قىلىقلىرى تاتلىق، ھەممىنى مەپتۇن قىلىش ماھارىتىگە ئىگە. لېكىن، ئەقىللىق، مۆمىن بەندىلىرىم، ئېسىڭلاردا بولسۇن، جەننەتنى بېرەي دېسىمۇ شەيتانغا ئالدانماڭلار!...

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ مانا شۇنداق زورۇقماي، تەمكىنلىك ۋە جاسارەت بىلەن سۆزلىگەن سۆزى شۇنچە كۆپ نامازخاننىڭ يۈرىكىنى ئىللىتتى، كۆزلىرىگە، نۇر زەررىسى بولۇپ قوشۇلۇپ، نەزەرىنى روشەنلەشتۈردى. ئۇنىڭ سۆزىمۇ بىر نەچچە كۈنگىچە ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، پۈتۈن پايتەخت شەھىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

ئەڭ يامىنى ئۇنىڭ سۆزىنىڭ تەسىرى تېخى تۈگىمەي تۇرۇپلا، «رەشىدىيە مەدرىسى» دىكى ئەزەمشاھ ئىسىملىك بىر تالىپ يازغان «يوقمۇ بىزدە» ناملىق بىر پارچە مۇخەممەس خۇددى ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك، غۇژغۇن ۋەزىيەت شەكىللەندۈردى. بىرنەچچە تالىپلار شېئىرنى قولمۇقول ئون نەچچە نۇسخا كۆچۈرۈپ، شەھەرنىڭ ئادەم كۆپ قايناق يەرلىرىگە چاپلىۋەتتى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ مۇخەممەسنىڭ ئىچىدىكى:

«تونىدا ئەمەس، مۇسۇلماننىڭ ئىمانى ئاق دىلدا بولۇر،
مۆئمىنلىكنى قويدا كۆردۈق، چوڭلۇق لەھەڭ - پىلدا بولۇر،
چاپان بويىدا، كۇلا باشتا، باش ئىززىتى تىلدا بولۇر،

قوي سەمرىگەن كۆنى ئەمەس ، مەۋلۇت ئېيى يىلدا بولۇر ،
ئاللا ئۇچۇن ئىبادەتتە چىن ساداقەت يوقمۇ بىزدە ؟ !

بەزىلەر چاچ ئۆستۈرۈپ ، كىيىپ جەندە خورجۇن ئاسقان ،
دەيدۇ ، ئاللا ، پۇل تىلەيدۇ ، ھەر دوقمۇشتا سىلىپ داسقان .
نەشە چوغلاپ ، كەچتە گۈمبەز ئىچىنى ئىس ـ تۈتەك باسقان ،
قارنى ئاچسا يوق پۇلى ، نەق كۆرسە كىمنى يولدا توسقان ،
شەنىمىزنى بولغايدىغان يات قاباھەت يوقمۇ بىزدە ؟ !

ئوخشىتىپ سەن خىيال قىلما پەيغەمبەرگە سىياقىڭنى ،
نەپكە ئەمەس ، ئەل ئىشىغا يېنىك قىلغىن ئاياغىڭنى ،
ئىمان نازۇك كۆتۈرمەيدۇ كىبىر تەمە قورساقىڭنى ،
تارت قولۇڭنى ۋەخپە مالدىن كۆزلە مەھشەر ئۇزاقىڭنى ،
ئەلدىن يۇلۇپ يىققان پۇلدىن ئەلگە خىزمەت يوقمۇ بىزدە ؟ ! . . . »

. . .

دېڭگەندەك كۆپلىگەن مىسرالارنى يادلىۋېلىپ ، بىر ـ بىرلىرىگە يەتكۈزۈپ ، تېخىمۇ تەسىر ۋە داغدۇغا پەيدا قىلدى .

ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بەرگەن بۇ ئىشلار ئاپاق خوجىغا بەكمۇ ھار كەلدى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ شۇنچە كۆپ جامائەت ئالدىدا قىلغان زەردىلىك سۆزىمۇ ، كىچىككىنە تالىپ ئەزەمشاھنىڭ دوقمۇش ـ دوقمۇشقا چاپلىغۇەتكەن قۇتراتقۇ شېئىرىمۇ ئاپاق خوجىنىڭ نام ـ نەسەبىگە ، شان ـ شۆھرىتىگە ۋە ئۇ قىلىۋاتقان «مۇقەددەس» ئىشلار شەنىگە قاتتىق تەگكەن ئىدى . شۇڭا ، ئۇنىڭ سەۋر تاقىتى چېكىگە يەتتى ، ئۇ ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنى كۆزدىن يوقاتماي ، ئۆزىنىڭ مەڭگۇ خاتىرجەم بولالمايدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەندى . ئەمدى ئۇ ھاجى قۇتلۇق

مەۋلىۋىنى خاننىڭ قولى ئارقىلىق يوقىتىش نىيىتىگە كەلدى. ئەگەر خان كىچىككىنە ئىما ـ ئىشارەت قىلسىلا، ئۇنىڭ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى مەۋلىۋىنى بىر كېچىدىلا ھەر باب بىلەن بۇ دۇنيادىن يوقىتىۋېتەتتى. شۇڭا ئۇ، يولۋاسخان بىلەن ئىككى قېتىملىق كۆرۈشۈش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىنى تازا سۆكتى، ئۇنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى «ئازغۇنلۇق، ھاكىمىيەتكە تەھدىت» دەپ كۆپتۈرۈپ، خاننىڭ كۆڭلىگە قوقاق سالدى، ئاپاق خوجىنىڭ باشقا مورىت ـ مۇخلىسلىرىمۇ ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلارغا ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۈستىدە شىكايەت قىلىپ، ئۇنىڭ نام ـ ئابرۇيىنى يەرگە ئۇرۇشقا باشلىدى. نامى چىققان بۇ سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ نەزىرىدە، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئەقلى ناقىس، تۇزكور ئىمىش، ھەقىقەتنىڭ روھىغا ئەمەس، شەكلىگە ئېسىلىۋالغانمىش، تەردقەت ئەھلىنى ۋە ئۇلارنىڭ پەيغەمبەر نەسەبلىك پىر ـ ئەۋلىيالىرىنى ھاقارەت قىلارمىش...

ئەگەر پەلەك چاقى مۇشۇ پېتى ئايلىنىۋەرگەن بولسا، ئېھتىمال، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئەنە شۇ پىتنە ـ پاسات ۋە ھـيلە ـ نەيرەڭلەرنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن بولاتتى...

لېكىن، تۇيۇقسىز ئاپاق خوجىنىڭ ئامىتى قېچىپ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ قالدى. ئوردىدا يۈز بەرگەن بىر كېچىدىكى قانلىق ۋەقە ھەممە ئىشلارنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتتى!

يولۋاسخان سەككىز يېشىدا قەشقەرگە نائىب خان بولۇپ، ئۇ يەردە ئوتتۇز يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىش جەريانىدا، قەشقەر خەلقىنىڭ يىلىكىدە سۇ ئىچىپ، يۇرتنى ۋەيران قىلىۋەتكەنىدى. كېيىن ئۇ دادىسىنى قوغلاپ، ئىنىسىنى يوقىتىپ ئۆزىنى سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ سۇلتانى دەپ ئېلان قىلىش بىلەن ۋۇجۇدىغا ئاچ كۆزلۈك، تەبىئىتىگە زۇلۇم شۇنداق ئورۇنلىشىپ كەتتى

كى، زۇلۇم بايانىدا، ھوججاجمۇ[1] ئۇنىڭ ئالدىدا خىجىل، پىتنە ـ پاساتتا شەيتانمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ئەيىبلىك ئىدى!

ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىسىغا پايلاقچى سالدى، پۇقرالاردىن تۈلكە تېرىسى بىلەن قىزىل ئالتۇن تەلەپ قىلدى. خەلقنىڭ دادىغا ھېچكىم يەتمىدى، مەملىكەت پۈتۈنلەي خاراب بولۇشقا قاراپ يۈزلەندى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇنىڭ دۆلىتىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان مىرزائەلىشاھنىڭ بىر تۇغقىنى داۋۇت خوجىنى يولۋاسخان بۇيرۇق بىلەن ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى. بۇ دەردنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان مىرزا ئەلى شاھ ئەركابەگكە ھال ئېيتتى. ئەركابەگ: «مۇسۇلمانلار بېشىدىن بۇ زالىمنى دەپئى قىلماي بولمايدۇ، ئۇنى دەپئى قىلىش ھەر بىر كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى، سىلى غەم قىلمىسىلا، خالىس خۇدا رىزالىقى ئۈچۈن بولغان ئىشتا خۇدا ئۆزى ياردەم بېرىپ، ئۆزى ساقلايدۇ» دېدى ۋە ئەتىسىلا ئۇلار بىرلىكتە قول سېلىپ، ئانا يەرنى ئۇ زالىمنىڭ نىجىس ۋۇجۇدىدىن قۇتۇلدۇردى. زۇلۇم ۋە پىتنە ـ پاساتلاردىن خالاس بولغان خەلق ئاتاغلىق ئەمىر ئەركابەگ ۋە مىرزا ئەلى شاھلار ھەققىدە دۇئايى خەيرلەر قىلىشتى...

مانا شۇ تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن قانلىق ۋەقە ئاپاق خوجىنى كاتتا يۆلەنچۈكتىن ئايرىپ، شېرىن ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى يوققا چىقىرىۋەتتى. ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنى بولسا، قىل ئۈستىدىكى ئۆلۈم خەۋپىدىن ساقلاپ، داۋاملىق خۇتبە ئوقۇش بەختىدىن بەھرىمەن قىلدى.

① ھۇججاج — زالىملىق بىلەن دۇنياغا نامى تارالغان قانخور پادىشاھ.

ئونىنچى باب

مېھرى ئىسسىق يوچۇن كىشى

1

قەھرىتان قىش قىستاپ كەلمەكتە. قوشراپ تاغلىرىنىڭ يىل بويى پارقىراپ تۇرىدىغان كۈمۈش رەڭلىك چوققىلىرىدىن يۇلقۇنۇپ چىققان جۇت – شىۋىرغان يېزا – قىشلاقلارنىسى سۇر – توقاي قىلىپ، نامراتلارنىڭ يالاڭ كېسەك ئۆيلىرىدىن تارتىپ، بايلارنىڭ ھەشەمەتلىك ئىمارەتلىرىگىچە بېسىپ كىرىشكە باشلىدى.

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ قوشراپ تاغلىرى ئارىسىدىكى ئارا تاش يېزىسىغا كېلىپ ماكانلاشقانلىقىغا خېلى كۈنلەر بولۇپ قالدى. ئۇ ئاشۇ كۈنى موللا مۇسا ئاخۇنىنىڭ ئۆيىدىن — ئاتا قاتىلى دەرۋىش خوجىنىڭ چاڭگىلىدىن قېچىپ باغ ئاۋاتقا قوشنا بولغان ئالمەت يېزىسىدىمۇ تۇرماستىن، كېچە – كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ، ئەڭ يىراقتىكى تاغلىق يۇرت قوشراپقا كەلگەندى. باتۇر، مېھماندوست تاغ خەلقى ئۇنى قۇچاق ئېچىپ قارشى ئالدى. بۇرۇن ئۇنىڭ نامىنى، داڭقىنى ئاڭلىغان خەلق نە – نەلەردىن ئۇنى يوقلاپ كېلىپ زىيارەت قىلدى.

بۇ كۈنلەردە ئاپاق خوجىنىڭ ئۇنى داۋاملىق ئىزدەپ تۇتۇشقا چولىسى تەگمەي قالغانىدى. چۈنكى، خوتەننىڭ ئۇيەر – بۇ يېرىدە بولۇۋاتقان ئىسيان ۋە كۆتۈرۈلۈشلەر ئۇنىڭ يېڭى ھاكى-

مىيتىگە ئېغىر تەھدىت بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى . خۇددى «كۆتەككە پالتا چۇشكىچە ئارام» دېگەندەك ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى مانا شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، قوشراپتا بېغىر بېسىپ تۇرۇپ قالدى . تاغلىقلار گويا ئۇنى ئاسماندىن چۇشكەن خىزىر دەك ئەتىۋارلىدى ، ئىززەتلىدى ، ئۇنىڭغا ئىسسىق ماكان بەردى ، ئۆزلەرى يېيىشكە قىيمىغان ئېسىل تائاملار بىلەن مېھمان قىلدى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىمۇ ئۇلارغا ئۆز يولىدا ئادىمەتچىلىك قىلدى ، ھۆرمەت ياندۇردى . بۇ ئادەم شۇنداق ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىگەسى تۇرۇقلۇق ، شۇنچە كىچىك پېئىل ، تۇپراق سۇپەت ئىدىكى ، كىم كەلسە ئورنىدىن قوپۇپ ، ئىسسىق چىراي قارشى ئېلىپ دىلدارلىق قىلاتتى ، بۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە ئادىمى خىسلەت ھەممىدىن ئەلا ، مال - دۇنيا بولسا ، خەسىچىلىكمۇ ئەتىۋارغا ئىگە ئەمەس ئىدى .

بۇگۇن پەيشەنبە ، كۇن ئوچۇق ئىدى . يېڭىلا كۆتۈرۇلگەن قىش قۇياشى تاغ چوققىلىرى ئۇستىدىكى قار - مۇزلار ئۇستىدە جۇلالىنىپ كۆزلەرنى چاقاتتى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى مانا بۇگۇن ئۇزۇندىن بېرى كۆڭلىگە پۇككەن خالىس بىر ئىشنى قىلىۋاتاتتى . ئۇ باغ ئاۋات يېزىسىدا يۇرگەن چېغىدىلا ، «رەشدىيە مەدرىسى» بىلەن بىللە كۆيۇپ ئۆلگەن شۇنچە كۆپ بىگۇناھ جاننىڭ روھىغا ئاتاپ ، خالىس بىر نەزىر بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ ، لېكىن كۆڭلىنىڭ ئارامىدا بولمىغانلىقى ۋە ئۆزىنىڭمۇ خەۋپ ئىچىدە تۇرۇۋاتقانلىقى سەۋەبىدىن ، بۇ ساۋابلىق ئىشنى قىلىشقا نېسىپ بولمىغانىدى . كېيىن ئۇ باغ ئاۋات يېزىسىدىن قېچىپ كېتىۋېتىپ ، مۇللا مۇسا ئاخۇندەك شۇنداق ساددە ، ئاق كۆڭۇل ، تەقۋادار بىر ئادەمنىڭمۇ ئۆز ئوغلىنىڭ قولىدا ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قويۇشقا تاس قالدى . شۇ چاغدا ، ئۇنىڭ كاللىسىغا ئەڭ قاتتىق تەسىر قىلغان نەرسە — نادانلىق ۋە جاھالەتكە پاتقان ئادەمنىڭ يىرتقۇچ ھايۋان-

دىنمۇ بەتتەر ۋەھشىي بولىدىغانلىقى ئىدى . دەرۋىش خوجا ئەنە شۇنداق بولدى . ئۆزىنى بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان ئەڭ ئۇلۇغ ، سۆيۈملۈك ئادىمى — پۈتۈن سۇرۇك بىر دادىسىنى ئۆز قولى بىلەن خەنجەرلەپ ئۆلتۈرۈپ ، يىرتقۇچ ھايۋاندىنمۇ بەتتەر ۋەھ-شىيلىك قىلدى ، ئىككى دۇنيالىق لەنەتكە قالدى ! مانا بۇ ، ئۆزىنى «پىر - ئەۋلىيا» دەپ ئاتىۋالغان ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ساددا خەلقنى نادانلىق ، جاھالەت ۋە مەھكۇملۇق پاتقىقىغا سۆ-رەپ كىرگەنلىكىنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتى ئىدى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ نەزىرىدە ، بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئۆزىمۇ ئاخىرقى ھې-سابتا ئەنە شۇ نادانلىق ، جاھالەتنىڭ بىچارە قۇربانلىرىغا ئايلى-نىپ كېتەتتى . چۈنكى ، ئۇنداقلاردا ئىنسانلىق غورۇر ، مۇستە-قىل ياشاش ئىقتىدارى دېگەن نەرسىلەر يوق بولاتتى . ئۇلار بەئەينى ئۇرۇقى قايسى دەرەخنىڭ تۈۋىگە چۈشسە شۇنىڭغا يامى-شىپ ياشايدىغان رەزگى يۆگىمەچلەر ئىدى .

بۇ ئادەمنىڭ ئەنە شۇ چاغدا — باغ ئاۋات يېزىسىدا يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا كۆڭلىگە پۈككەن خالىس ئىشى — مانا بۈگۈن قوشراپىنا ئەمەلگە ئاشتى . ئۇ تۈنۈگۈن يېنىدىكى تالىپلىرىنى ئەتراپقا يۈگۈرتۈپ ، چارۋىچىلاردىن ئىككى قوي ، بىر تورپاق سېتىۋالدى ، دېھقانلارغا نەق تەڭگە بېرىپ ، ئون بەش چارەك ئاق ئۇن ۋە ئىككى تاغار قوناق ئۇنى يىغدى .

بۈگۈن ئەل يۇرتقا خالىس نەزىر بېرىدىغان بۇ ئىش قوشراپ-نىڭ جايۋاغ مەھەللىسىدىكى باغ - ۋارانلىق چوڭ بىر ھويلىدا بولۇۋاتاتتى . ھويلىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى بۇلۇڭغا يوغان داشقازان ئېسىلغانىدى . چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ قالغان بىر تالىپ يىگىت تۆمۈر ئارا بىلەن دۈملىمە ئوچاققا قۇرۇق ياننىاق تاشلايتتى ، ئوتتۇرا ياشلىق بىر دېھقان سىرتتىن جىگدە كەسلەن-دىلىرىنى قۇچاقلاپ - قۇچاقلاپ ئوچاق بېشىغا توشۇۋاتاتتى . داشقازاندا گۆش ، سەۋزە ، چامغۇر ۋە يەنە ئاللىقانداق نەرسىلەر

پىتمقلاپ قايناۋاتاتتى . هويلىنىڭ يەنە بىر چېتىدە يۈزىنى داكا رومال بىلەن مەهكەم ئوراپ ، كۆزىنىلا ئوچۇق قويغان بىرنەچچە بۇۋى ئاياللار تارتقۇدا ئۇن تاسقىماقتا ، ئاپئاق كۆممىقوناق ئۇنى تارتقا ئاستىدىن خامپىغا قاردەك لەپىلدەپ ئۇچۇپ چۈشمەكتە . باغ ئىچىدىكى يوغان تونۇر بېشىدا بېشىغا داكا شال ئوراپ ، ئۇچىسىغا شاتىۋا چاپان كىيىۋالغان بىرنەچچە ئايال ئالدىراپ نان ياقماقتا ، يۈزىگە پىياز يېپىشتۇرۇلغان ئاق توقاچنىڭ مەزىلىك هىدى هويلىنى بىر ئالغانىدى .

توڭلىغانلارنىڭ ئىسسىنىشى ئۈچۈن ، هويلىنىڭ بىر نەچچە يېرىگە گۈلخان يېقىلغانىدى ، گۈلخاننىڭ ئۈستىگە ئېسىلغان قاپقارا مىس قۇمغانلاردا پورۇقلاپ چاي قايناپ تۇراتتى .

چۈشكە يېقىن كەڭ تاشا باغ ـ هويلا ئادەمگە لىق تولدى ، خالىس نەزىرگە داخىل بولۇش ئۈچۈن ، يىراق تاغ ئارىلىرىدىن ئەتىگەن سەهەردە يولغا چىققان توپ ـ توپ جامائەتمۇ ئالىقاچان كېلىپ بولغانىدى .

بېشىغا داۋىغان تۇماق ، ئۇچىسىغا مۇۋۇت بىلەن تاشلانغان ئەلتېرە جۇۋا كىيىۋالغان هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى يىراق ـ يېقىن-دىن كەلگەن جامائەتنىڭ ئالدىغا ئۆزى چىقتى ، ئۇلار بىلەن دىدارلىشىپ سىرداشتى ، كېيىن كەمزۇلىنىڭ تۆش يانچۇقىدىن كۈمۈش قاپلىق قىيام سائەتنى ئېلىپ قاراپ :

ــ قېنى جامائەت ، بىرلىكتە ئىككى رەكەت نەفلە ناماز ئوقۇيلى ، ئاندىن نەزىر ئېشىغا ئېغىز تېگەيلى ، ــ دېدى ۋە جامائەت سەپ تۈزگۈچى بولغان ئارىلىقتا قىسقىلا ئەمرىمەرۇپ قىلدى ، ــ كائىناتنىڭ ئەڭ ئۈستۈن مەۋجۇدىيىتى ئىنساندۇر . سانسىز گۈزەللىكلەرگە ئىگە بولغان ئىنسان ئاللاهنى تونۇش ، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىش ۋە ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن يارىتىلغان . كەلىمە شاهادەتتىن قالسا ، ئىسلامنىڭ ئاساسىي ئىبادىتى ناماز-دۇر . ناماز ئاللاهنىڭ بىزگە بەرگەن سان ـ ساناقسىز نېمەتلى-

ـرى ئۈچۈن ، يارانقۇچىمىزغا بولغان مىننەتدارلىق ۋە قۇللۇق بۇرچىمىزدۇر .

شۇ سۆزلەردىن كېيىن ، ئۇ تەكبىر ئېيتىپ ، ئىككى رەكەت نەفلە نامازنىڭ ئىمامىلىقىنى قىلدى .

نامازدىن كېيىن جامائەتكە تاماق تارتىلدى ، يېڭى پىشقان توقاچ نانلار جۈپ - جۈپ ئالدۇرۇلدى . گۆش ۋە شورپا ئۈستىگە چېلىنغان ئۈماچ شۇنداق مەززىلىك ، ئىچىشلىك ئىدىكى ، سوغۇقتا دۈگدەرەپ كەتكەن يالاڭتۆش دېھقانلار ئۇنى «پۇۋ - پۇۋ» لەپ ئۇلتۇرۇپ بىرنەچچە قاچىدىن ئىچىپ راھەتلەندى . گۆشنى يېيىشكە كۆزى قىيمىغانلىرى ناننىڭ ئارىسىغا ئېلىپ ، ئۆيدىكى بالا - چاقىلىرىغا زەللە قىلدى .

تاماقتىن كېيىن ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ قىرائەت قىلدى ، ئۇنىڭ سۆزۈك ، يېقىملىق ، خۇش نەپەس ئاۋازىدا ئادەمنىڭ قەلبىنى ئېرىتىدىغان مۇڭلۇق كۈيدەك ئېغىر بىر مەيۈسلۈك بار ئىدى . ئۇنىڭ قىرائىتى قىسقا ۋە تەسىرلىك بولدى ، قىرائەتتىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ۋەزمىن ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

— ئاپاق خوجا جىمى مۇسۇلمانلارغا يېغى ئېلىپ كەلدى ، ئاۋات يۇرتىمىز زاۋاللىققا يۈزلەندى . نۇرغۇن ئەل سۆيەر ئوغلانلىرىمىزدىن ۋاقىتسىز ئايرىلىپ قالدۇق ، نۇرغۇن بىگۇناھ جانلارنىڭ ئىسسىق قېنى بىھۇدە ئاقتى ، بۇنىڭغا ئاخىر نېمە دېگۈلۈك ! سەبىر قىلىش لازىم ، ھەممە كېتىدۇ ، ھەممە توپا بولىدۇ ، بۇنى ئاسمانى تەقدىر ، رەببانى قازا دېيىشتىن باشقا ئامال يوق ! ئەبەدىي ئۆمۈر ھېچ كىشىگە بېرىلگەن ئەمەس ، مەڭگۈلۈك تىرىكچىلىك ھېچ كىشىگە بەخش ئېتىلمىگەن . ئاللا تائالا ئەل - يۇرت يولىدا قۇربان بولغان پەرىشتە سۈپەت ئۇ ئوغلانلىرىمىزنىڭ ، بىگۇناھ ئاجىز بەندىلىرىمىزنىڭ پاك روھىنى ئاسمان پەرىشتىلىرى بىلەن يانداش قىلىپ ئۇلۇغلىغاي ! ئانا تۇپرىقىمىز

ئۈچۈن ، ھەقىقىي ئىسلام ئەقىدىلىرى ئۈچۈن ، قازا بولغان ئېسىل ئەرلىرىمىزنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي ! نەۋرە - چەۋرىلىرىمىز مۇشۇ تۇپراقتا دەريا بولۇپ ئاققان پاك قانلارنى مەڭگۈ ئېسىدىن چىقارمىغاي ، ئامىن ! . . .

نەچچە يۈز ئېغىزدىن بىرلا ۋاقىتتا چىققان «ئامىن»دېگەن ئاۋاز كۆككە كۆتۈرۈلۈپ ، گويا ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك قۇدرەتلىك بىر سادا شەكىللەندۈردى .

يىراقتىكى تاغ خەلقىنىڭ يۈرەك قېتىدىن ئۇرغۇپ چىققان بۇ قۇدرەتلىك سادادا ئانا تۇپراقنى قوغداش يولىدا قۇربان بولغان سانسىز سەئىدىيە باتۇرلىرىغا ، پايتەخت شەھىرىنىڭ ئار - نومۇسى ئۈچۈن ئەزىز جانلىرىنى پىدا قىلغان نامسىز شېھىتلارغا ، شانلىق «رەشىدىيە مەدرىسى» بىلەن بىللە كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئىلىم - پەن ھامىيلىرىغا بولغان ھۆرمەت ۋە ئېچىنىش ، ئىپتىخار ۋە ھازىدارلىق تۇيغۇسى بىلەن بىللە ، بۇ پاك زېمىننى ئاياغ ئاستى قىلغان ياۋايى باسقۇنچىلارغا ، جاھالەت ئۇرۇقىنى چاچقۇچى مەرىپەت دۈشمەنلىرىگە بولغان چەكسىز غەزەپ ۋە نەپرەت تۇيغۇسى تەڭ مۇجەسسەملەنگەنىدى .

پاتىھەدىن كېيىن ، يىراقتىن كەلگەن جامائەت بىر - بىرلەپ قايتىشقا باشلىدى . ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى . ئۇ ئاخىرقى بىر توپ جامائەتنى ئۇزىتىپ سىرتقا چىققاندا ، تۆۋەن تەرەپتىن ئېشەكلىك كېلىۋاتقان يوچۇن كىشىگە كۆزى چۈشتى . ئۇ يوغان سۇر ئېشەككە چۈچىلىق گىلەم خورجۇننى ئارتىپ ئۈستىگە مىنىۋالغانىدى . پۇتىدا ئورۇسنىڭ «غىرىس - غىرىس» ئۆتۈكى پارقىراپ تۇراتتى .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۇزىتىپ چىققان جامائەتنى خوشلىشىپ يولغا سالغۇچە ، ئېشەكلىك يوچۇن ئادەممۇ ئۇنىڭ يېنىغا يېقىنلاپ كەلدى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، — دېدى ئۇ ئىككى - ئۈچ قەدەم نېرىدىنلا ئىشەكتىن ئىرغىپ چۈشۈپ ، — ئىنشائاللا ، ئۆزلىرىنى ئاسانلا تېپىۋالدىم .

قىرىق ياشلارغا يېقىنلىشىپ قالغان بەستلىك ، بېجىرىم بۇ ئادەم بېشىغا ئاق دۇمچە تۇماق كىيىپ ، پاختىلىق كالتە كەمزۇلىنىڭ بېلىگە چۇۋەر بەلۋاغ باغلىۋالغانىدى . قاپقارا ساقال - بۇرۇت باسقان يۈزى تاغ شىۋىرغىنىدا قىزارغان ، لەۋلىرىنى بولسا ، نېپىز بىر قەۋەت گەز باغلىغانىدى .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ ئىللىق چىراي سالاملاشتى ۋە :

— رىزقى غايىب دېگەن مانا شۇ ، بۇ خالىس نەزىرگە ئۆزلىرىنىڭمۇ ئېغىزى تېگىدىغان بولدى ، — دېدى ئۇنى داستىخاننىڭ تۆرىگە باشلاپ .

يوچۇن مېھمان داستىخان ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇردى ۋە ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۇزاتقان ئىسسىق چاينى ئېلىۋېتىپ :

— ئىسمىم قۇبات ، كىشىلەر مېنى قۇبات مىرزا دەيدۇ . كاچۇڭدىن كېلىشىم . ئۆزلىرىنى مۇشۇ يەردە دەپ ئاڭلاپ سالامغا كەلدىم ، — دېدى تەۋەززۇ بىلەن .

— رەھمەت ، ئىنىم . . . — دېدى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى خىجىل بولغاندەك تەلەپپۇزدا ، — سوغۇقتا ئۆزلىرىنى مالال قىپتۇق . . .

— يوقىسۇ ، يوقىسۇ ! . . . —دېدى قۇبات مىرزا ئورنىدىن سەل - پەل قوزغىلىپ ، — ئۆزلىرى بىلەن دىدارلىشىش بىز ئۈچۈن چوڭ بىر غەنىيمەت . سىلى پېقىرنى تونۇمايلا ، مەن كۆپرەك قاغىلىقتا لەشكىرىي ئىشلار بىلەن تۇرغان . ھەر قېتىم ئاستانىگە كەلگەندە ، ئۆزلىرىنىڭ سۆھبەتلىرىدە بولغانمەن . «نىجات مەنزىلىگە ئىلىم نۇرى بىلەن يول تاپقىلى بولىدۇ ، ئەقلىنىڭ شولىسى بىلەن زامان تەسەررۇپىدىكى تەجرىبىلەرنى

بىلگىلى بولىدۇ . . .» مانا بۇ سۆزلىرى ھازىرغىچە كۆڭۈل دەپتىرىمگە پۈتۈكلۈك . . .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى ، كىرپىكلىرى تىككىدە تۇرغان نۇرلۇق ، قاپقارا بۇ كۆزلەردە ساختىلىق ، خۇشامەت ۋە ھىيلە - مىكىر دېگەنلەردىن ئەسەر يوق ئىدى . سەمىمىيلىك بىلەن مۆلدۈرلەپ تۇرغان بۇ كۆزلەردە بىرخىل جاسارەت ، مەردانىلىق ۋە ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ ھۆكۈمران ئىدى . شۇ چاغدا ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ كۆڭلىدىن ھەمىشە كىشىلەرگە باھا بەرگەندە ئىشلىتىدىغان سۆز مىزانى ئۆتتى : «كۆز دىلنىڭ ئەينىكى ، دىل روھنىڭ ئەينىكى ، روھ ئىنساننى ھەقىقەت ئەينىكىدۇر !»

2

ئۆينىڭ قىبلە تام تەرىپىدە ياڭاق ياغىچىدىن ياسالغان ئويما گۈللۈك ساندۇق بار ئىدى . ساندۇقنىڭ ئۈستىگە تىزىلغان سېرىق ۋە جىگەررەڭ چەم مۇقاۋىلىق يوغان - يوغان كىتابلار قارا چىراغنىڭ يورۇقىدا سۇس كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئاتا مىراس بۇ ساندۇق بىلەن ئەرەپ ، پارس ۋە ھىندى يېزىقىدىكى ھەر خىل دۇردانە كىتابلار ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ نەگە بارسا بىللە ئېلىپ ماڭىدىغان مۇھىم بىساتلىرى ئىدى .

ئۇ ئۆزىنىڭ ئاددىي سەرەمجانلاشقان مانا شۇ خىلۋەت ھۇجرىسىدا قۇبات مىرزا بىلەن تۇن نىسپىگىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . ئۇلارنىڭ پاراڭ تېمىسى كەڭ ۋە چوڭقۇر ئىدى . ئۇلار سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ گۈللەنگەن ئالتۇن دەۋرىدىن تارتىپ ، ھازىرقى زاۋاللىققا يۈز تۇتقان مەھكۇم دەۋرگىچە بولغان ئۇزاق تارىخنى ئەسلەپ چىقتى ، ئاقسارايدىكى تۈگمەن بېشىدا ۋەھشىيا-

نە ئۆلتۇرۇلگەن سەكسەن بىر ئادەمدىن تارتىپ ، ئەڭ ئاخىرى پالتا بىلەن چاناپ ئۆلتۇرۇلگەن بارات ئەلەمگىچە بولغان بىر قاتار ئازابلىق ، مۇدھىش ۋەقەلەرنى تىلغا ئېلىپ ، ئىختىيارسىز كۆز يېشى قىلىشتى . . .

— «يۈك ئېغىر بولسا ، نار تۆگىمۇ بۆركىرەيدۇ» دېگەندەك ، بۇ قاتمۇ - قات ئازاپ - ئوقۇبەتلەرنى كۆتۈرگىلى بولمىدى ، تەقسىر ، — دېدى قۇبات مىرزا ئېغىر خورسىنىپ تۇرۇپ ، — خەقنىڭ سەۋر قاچىسى تولدى . ھازىر بۇ يۇرتتا سەللا ھوش كاللىسى بار پۇقرا ئۈچۈن يا ئۆلۈم ، يا قۇل بولۇشتىن باشقا يول يوقلۇقى كۆرۈنۈپ قالدى . ئەلۋەتتە ، قۇل بولۇش — ئۆلۈمدىن يامان !

— بۇ دۇنيادا ئازاب - ئوقۇبەت ، بالا - قازا دېگەن نەرسىلەردىنمۇ ئانچە قورقۇپ كەتمىسە بولىدۇ ، ئىنىم ، — دېدى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىنى بىر خىل تەسەللى تەلەپپۇزى بىلەن ، — بۇ ئۆزى ئۆتنە ئالەم ، بۈگۈن بىرىگە زۇلۇم سالغان كىشى ئەتىسى ئۆزى خورلۇق كۆرىدۇ . تۈلكە ھەرقانچە ھىيلىگەر بولسىمۇ ، چاشقان ئوۋلاۋېتىپ ، ئوۋچىنىڭ ئۆزىنىڭ پېيىگە چۈشكەنلىكىنى سەزمەيدۇ . ھالبۇكى ، ئوۋچىمۇ ئۆزىنىڭ ئارقىسىدا يوشۇرۇنچە كېلىپ ، ئۇنى بېسىۋالماقچى بولۇپ تۇرغان يولۋاسنى سەزمەيدۇ . ئۇلارنىڭ ئىچىدە قايسىسىنىڭ بۇرۇن ئۆلۈشنى ھېچكىم دەپ بېرەلمىسىمۇ ، ئەمما ، ھامان بىرى بۇرۇن ئۆلىدۇ .

— توغرا ئېيتتىلا تەقسىر ، — دېدى قۇبات مىرزا مەۋلىنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ ، — بىز ھازىر دەل ئاشۇ ئاجىزلارنى ئوۋلىماقچى بولغان نائىنساپ ئوۋچىنىڭ پېيىگە چۈشكەن يولۋاس بولماقچىمىز . مەن سىلىدىن يوشۇرمايمەن ، بىزنىڭ ئادەملىرىمىز ھازىر ئىشقول ، زەرەپشات ، ئودالىق ، بەشكەن قاتارلىق جايلاردا توپلىنىپ ھازىرلىق كۆرۈۋاتىدۇ . مەن

بۇ قېتىم كاچۇڭغا ئۆز ۋاقتىدا پىتىراپ كەتكەن لەشكەرلىرىمنى يىغقىلى كەلدىم . ئەمدىكى مۇهىم بىر ئىش ، ئۇچتۇرپان هاكىمى مۇهەممەتئىمىن خاننىڭ قوللىشىنى ۋە ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش .

— ئۇ كىشى تېخى هاكىمىيەت سۈرۈۋاتامدۇ ؟ — سورىدى هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى سەل ئەجەبلەنگەندەك .

— شۇنداق ، تېخىچە ئۇچتۇرپاننىڭ هۆكۈمرانلىقىنى قىلىۋاتىدۇ ، — دەپ ئالدىرىماي چۈشەندۈردى قۇبات مىرزا ، — ئاپاق خوجا گەرچە ئۇ كىشىنىڭ ئىسمائىلخاننىڭ جىيەنى ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ ، لېكىن تېخى ئۇ تەرەپلەرگە قول سوزۇپ ، ئۆزىنىڭ روهانىي سەلتەنىتىنى ئورنىتىشقا ئۈلگۈرەلمىدى . ئۇ پەقەت قەشقەردىن خوتەنگىچە بولغان زېمىنلارنى ئەگىلەپ تۇرۇۋاتىدۇ . بىز هازىر دەل مۇشۇ بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ هەرىكەتنى تېزلەتمەكچى . مەن يېقىندا مۇهەممەتئىمىنخانغا بىر پارچە مەكتۇپ پۈتۈپ ، ئىككى ئادەمنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتىم . پات ئارىدا ئۇ تەرەپتىن خەۋەر كېلىدۇ . ئەگەر مۇهەممەتئىمىن خان لەشكەر تارتىپ چىقسىلا ، بىز بۇ تەرەپتىن ماسلىشىپ ، ئۇ كىشىنى هەقلىق يوسۇندا خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزىمىز . بۇ هەقتە ئۆزلىرىنىڭ يەنىمۇ ياخشى ئەقىل كۆرسىتىشلىرىگە موهتاجمەن .

قۇبات مىرزا كەمتەرلىك ۋە ئىتائەتمەنلىك بىلەن بېشىنى ئەگدى . ئۇ ئەمدىلا قىرانلىق يېشىغا يەتكەن ئەقىللىق ، بېجىرىم ئەر بولسىمۇ ، لېكىن كىشىلەر ئالدىدا مەنمەنلىك قىلىپ ئۆزىنى كۆرسۈتۈشنى ، كىبىر ۋە تەمەگەرلىكنى ياخشى كۆرمەيتتى . ئۇ ئىسمائىلخان دەۋرىدە ، ئۇنىڭ قاغىلىقتا تۇرۇشلۇق هەربىي قوشۇنى ئىچىدىكى بىر سەركەردە بولۇش سۈپىتى بىلەن ، لەشكىرىي ئىشلارغا پىششىق ، تەدبىرلىك هەم پىداكار بىر ئەزىمەت ئىدى . كېيىن ئىسمائىلخان ئاغدۇرۇلۇپ ، جۇڭغار قوشۇنلىرى

قاغىلىقتا ھۇجۇم قىلغاندا ، ئۇ لەشكىرىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ، قول ئاستىدىكى بىر تۈركۈم لەشكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ ، ئۆزىمۇ قاراقۇرۇم تاغلىرى ئارىسىغا كىرىپ كەتكەندى .

مانا ئۇ بىرئايدىن بېرى ، بەزىدە سودىگەر ، بەزىدە چار بازارچى ۋە بەزىدە دىۋانە سىياقىدا ياسىنىپ ، يۇرت كېزىپ ، ئاپاق خوجا ھاكىمىيىتىگە قارشى يوشۇرۇن كۈچ توپلاۋاتاتتى . بۇنداق خەتەرلىك ھەم جاپالىق ئىشتا ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى ھەققانىيلىقى بىلەن كەسكىنلىكى ۋە خەلقپەرۋەرلىك تۇيغۇسى تۈرتكە بولغانىدى . ئۇ مانا شۇ تۇيغۇ ۋە تۈرتكىنىڭ كۈچى بىلەن ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ، لېكىن ھازىر زۇلۇم بىلەن جاھالەت قاپلىغان بەختسىز زېمىندا يېڭى ۋە ئۇمىدۋار بىر دۇنيا ئاچقانىدى .

— ئىنىم ، خۇدا ھەممە نەرسىگە دانا گۇۋاھتۇر ، — دېدى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بىر دەملىك سۈكۈتتىن كېيىن بىردىنلا جانلىنىپ ، — سىز شۇنداق بىر ئۇلۇغ ، خەيرلىك ئىشقا تۇتۇش قىپسىز . ئۇلۇغلار ئاستانىسىدىن تىرىشىپ ئورۇن ئالغان ئادەم ئەبەدىي ئازابتىن نىجاتلىق تاپىدۇ . كىمكى راست كۆڭلى بىلەن مەزلۇملارنىڭ دەردىگە يېتىپ ، بېشىنى سىلىسا ، ئاللاتائالا ئۇنىڭغا ھېسابسىز تەۋپىق بېرىدۇ . ئىنىم ، غەيرەت قىلىڭ ، ئانا تۇپرىقىمىزنى ناپاك ۋۇجۇدلاردىن ئىرىغداش ھەممىمىزنىڭ ئۇلۇغ ئاللا ئالدىدىكى بۇرچىمىز . بالا - قازادىمۇ ، بەخت — ھالاۋەتمۇ ئەل بىلەن بىللە بولماق ئاللا رىزالىقىدۇر ، ئىنىم . . .

— تەقسىر ، ئۆزلىرى ئەل - يۇرتنىڭ پەخرى ، ئەھلۇلىللا نەزىرىگە چۈشكەن ئادەم ، — دېدى قۇبات مىرزا مەۋلىۋنىڭ مەدەت بېرىشىدىن خۇشال بولۇپ ، — بىزگە سىلىنىڭ مەدەتلىرى ، دۇئالىرى لازىم . بىز ئۇلۇغلارنىڭ ئاشۇ دۇئالىرى بىلەن خۇدا خالىسا كۆزلىگەن مەقسەتكە چوقۇم يېتىمىز ! ھازىر

ئاپاق خوجىنىڭ ئارقا ھويلىسىغا ئوت تۇتىشىۋاتىدۇ . قارىقاشتىدى- كى خالداربەگ قوزغىلىپ قالدى . مەن غالداننىڭ ئوردىدىكى ھەربىي سەركەردىسى دالجە تۆرەنى ئۇقۇشۇپ كۆردۈم ، ئۇ ئىنتا- يىن ئاچ كۆز ، دۇنياپەرەس ئادەم ئىكەن . بىز يېقىندا ، يولۋاس- خان تەرىپىدىن ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنغان تۇرۇمتاي بەگنىڭ قەشقەردىكى «بامگىر» قەبرىستانلىقىغا يوشۇرۇپ قويغان ئالتۇن - كۈمۈش ، ئۈنچە - مارجانلىرىنى قولغا چۈشۈردۇق . بىز شۇنىڭ بىلەن دالجە تۆرىنى سېتىۋالماقچى . سائىتى كېلىپ بىز قەلئەگە تېگىش قىلغاندا ، ئۇ قول ئاستىدىكى لەشكەرلىرى بى- لەن جىم تۇرۇپ بەرسىلا بولدى . . .

ئۇلار ئەنە شۇنداق قىزغىن ، سەممىي پاراڭلار بىلەن تاڭ ئاتقانلىقىنىمۇ تۇيماي قالدى .

تۇمان كۆتۈرۈلۈپ ، ئاسماننىڭ كۈنچىقىش تەرىپى سۇزۇ- لۇپ ، ئۇپۇق بىردەمدە راسا ئۇلغايغان گۇلخاندەك لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى ، يىراقتىكى قارلىق تاغلار ئاستا كۆتۈرۈلۈۋات- قان قۇياش نۇرىدا كۈمۈشتەك يالتىرايتتى ، قوشراپ تاغلىرىدىن ئادەمنى ئەندىكتۈرگۈچى سوغۇق شامال ئۇرۇپ تۇراتتى .

3

ئاقسارايدىكى ئوردىسىدىن چىققان ئاپاق خوجا زىمىستان قاپلىغان باغ يولىنى ئارىلاپ ، غالداننىڭ تۇرالغۇسىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ بېشىغا ئالما ئۇرۇقى رەڭلىك مەخمەل بىلەن تاشلان- غان بۆلغۈن تۇماق ، ئۇچىسىغا قۇندۇز ياقىلىق سۆسەر جۇۋا كىيىۋالغانىدى . ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئۈچ نەپەر ئوردا ئەمەل- دارى - ئۆزىنىڭ يېقىن مۇخلىسلىرى ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى ، ئەڭ ئاخىرىدا بولسا ، قېرىسال بىر ئادەم يېپەك داستىخانغا

ئورالغان يوغان بىر زەللىنى كۆتۈرۈۋالغانىدى .

ئاپاق خوجا ھەشەمەتلىك كىگىز ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئۆينىڭ كىگىز مەلەڭزىلىك ئىشىكى ئالدىدا قوراللىق ئىككى نۆكەر قېتىپ تۇراتتى . ئۇلار ئاپاق خوجىنى كۆرگەندىن كېيىن ، بىرى مەلەڭزىنى قىيا قايرىپ ئىچىدىكىلەرگە بىرنەرسە دېدى ۋە ھايالىشمايلا ئاپاق خوجىنى ئىچىدىرىغا باشلىدى . ئىچىدىكى ھۆپپىدە ئىسسىق ئىدى ، ئاتەشداندا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتتىن ئۇرۇك ۋە بېھى ياغاچلىرىنىڭ خۇشبۇي ھىدى بۇخسۇپ تۇراتتى . چاراسلاپ يانغان ئوت ئۇچقۇنلىرى بىلەن ئاقۇش تۇتۇنلەر ئاستا ـ ئاستا لەيلەپ ، كۆتۈرۈلۈپ ، كىگىز ئۆينىڭ چاڭغىرىقىدىن چىقىپ كېتىۋاتاتتى .

غالدان سېرىن ئۆينىڭ تۆرىدە توققۇز قەۋەت ئاق كىگىز ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتاتتى ، بېشىنىڭ تېگىدە بۇغا تېرىسى قاپلانغان ياستۇق ، ئاياغ ئاستىدا كۈلرەڭ ئېيىق تېرىسى سېلىنغانىدى . ئۇ ئاغزىنى شۇنچىكى مىدىرلىتىپ قويۇپ ، ئاپاق خوجىنى ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى . ئاپاق خوجا ئاتەشداننىڭ يېنىغا سېلىنغان بىر پارچە قارا سۇسەر تېرە ئۈستىگە يەكتەك بولۇپ ئولتۇردى ، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ ئۇنىڭ ئارقىغا تىزىلىپ يۈكۈندى . غالداننىڭ يېنىدىمۇ ئىككى ھەمراھى بار ئىدى . ئۇنىڭ بىرى ، يېشى ئەمدىلا ئوتتۇزدىن ئاشقان بولسىمۇ ، ئەمما كۆپ ئۇرۇشلارغا قاتنىشىپ سۆڭىكى قاتقان زەڭگى قۇنتەيجى ئىسىملىك تاش يۈرەك ، كادالاڭ بىر سەركەردە ئىدى . يەنە بىرى ، قىرىق ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى ئورا كۆز ، قاشلىرى قويۇق ۋە كۆتمەك ، بۇرنى ياپىلاق ، چاسا يۈز كەلگەن دالجە تۆرە ئىسىملىك سەركەردە ئىدى .

ئاپاق خوجا ھېلىقى داستىخان كۆتۈرۈپ كەلگەن قېرىسال ئادەمگە ئىشارەت قىلدى ، ئۇ لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ، يىپەك

داستىخاندىكى زەللىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ بىرىپ ، غالداننىڭ ئالدىدا قويۇپ ئاچتى . داستىخان ئېچىلىش بىلەن چېدىر ئىچىنى مەززىلىك ، خۇشپۇراق غىزا ھىدى قاپلىدى . ھەممەيلەن داستىخانغا قاراپ ، كۈمۈش لىگەن ئۈستىدە خۇددى بىر پارچە ساپسېرىق ئۆيۈل ئالتۇندەك تۇرغان تائامنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى .

بۇ ئاپاق خوجىنىڭ ئوردا ئاشپەزلىرىگە مەخسۇس بۇيرۇتۇپ ئەتتۇرگەن شاھى پولۇسى ئىدى . پولۇ زەپە يېغى بىلەن كالا يىلىكىدە ئېتىلگەن بولۇپ ، ئۈستىگە ئالتۇن ۋەرەق يېپىلغاندى .

— ئۆزلىرىنى تاۋى يوق بوپقاپتۇ ، دەپ ئاڭلاپ يوقلاپ كېلىشىم ، — دېدى ئاپاق خوجا غالدانغا خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن باش ئۇرۇپ تۇرۇپ ، — قېنى ، بۇ تائامدىن بىر - ئىككى لوقما يەپ باقسىلا ، تەقۋا قىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس .

غالدان «رەھمەت» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . شۇ تاپتا ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ تاۋى يوق ئىدى . چىرايىدىن چوڭقۇر مۇڭ ۋە ئىزتىراپ چىقىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ بىر چاغلاردىكى سېمىز ، قىپقىزىل يۈزى ھازىر ياداپ ، قارا ئۆپكىدەك سولىشىپ كەتكەنىدى . مۇڭ ۋە ھەسرەتكە تولغان كۆزلىرىدىن پولات تىغنىڭ يالتىراق جۇلالىسىدەك سوغۇق بىر نۇر ئەلەڭگىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ روھى ۋە جىسمىدىكى بۇنداق زور ئۆزگىرىش تېخى بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدىكى جەڭدە ئوغلى جەندەرغۇندىن مەڭگۈگە ئايرىلىپ قېلىش بىلەن باشلانغانىدى .

قارىقاش ھاكىمى خالدار بەگ قوزغىغان خەلق ئىسيانى ناھايىتى تېزلا خوتەننىڭ باشقا يەرلىرىگىمۇ يامراشقا باشلىدى . ئەگەر ۋاقتىدا بۇنىڭ ئالدىنى ئالمىسا ، ئاپاق خوجا بىلەن غالداننىڭ يېڭى ھاكىمىيىتى خەۋپ ئىچىدە قالاتتى . شۇڭا ، غالدان

يىراق - يىقىندىكى لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى توپلاپ ، قارد-
قاشنىڭ پىيالما دېگەن يېرىدە خالدار بەگنىڭ بەش - ئالتە مىڭ
كىشىلىك خەلق قوشۇنىغا قارشى سەككىز كۈن جەڭ قىلدى .
جەڭ شىددەتلىك بولدى ، جېنىدىن تويغان خەلق پىداكارلىق
بىلەن ئېلىشىپ ، غالداننى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتتى . لېكىن ،
ئەڭ ئاخىرى يەنىلا غالداننىڭ تەربىيە كۆرگەن ، تولا ئۇرۇشۇپ
رەھىم - شەپقەت دېگەننى ئۇنتۇپ كەتكەن تەلۋە لەشكەرلىرى
خەلق قوزغىلاڭىنى باستۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان بولسىمۇ ،
ئەمما غالدان بۇ ئۇرۇشتا ئۆزىنىڭ بىردىنبىر سۆيۈملۈك ئوغلى
جەندەرغۇندىن ئايرىلىپ ، بىر ئۆمۈرلۈك ھەسرەت - نادامەتتە
قالدى . ئوغلىنىڭ جەسىتىنى ، ھەتتا بىرەر پارچە نام - نىشاند-
نى تاپالمىغانلىقى ئۇنى تېخىمۇ قاتتىق ئازابقا سالدى . غەزەپلەن-
گەن قوزغىلاڭچى خەلق جەندەرغۇننى ئۆلتۈرۈپ ، جەسىتىنى
بۇردا - بۇردا قىلىپ تاشلىغانىدى .

بۇنداق پاجىئەلىك يوقىتىش غالداننىڭ روھىنى چۈشۈ-
رۈپ ، ھەممە ئىشتا رايىنى قايتۇردى . ھازىر ئۇ بۇنداق نەس
باسقان زېمىندىن تېزرەك كېتىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى .

— ياخشى كەپسىز ، ھەزرىتىم ، مەنمۇ سىزنى چاقىرتاي
دەپ تۇرۇۋېدىم ، — دېدى غالدان ياتقان ئورنىدىن ئۆرە
بولۇپ ، — بۇيەردىكى ئىشلار بىر قۇر ئىزىغا چۈشتى ،
ئەمدى مېنىڭ قايتىش ۋاقتىم بولۇپ قالدى ، قايتىشتىن بۇرۇن
سىز بىلەن قىلىدىغان بەزى ئىشلار بار . . .

— ھەممىگە تەييارمەن ، ئالىيلىرى ، — دېدى ئاپاق
خوجا غالدانغا يېرىم ئېگىلىپ تۇرۇپ ، — ھەممە ئىش كۆڭۈل-
لىرىدىكىدەك بولىدۇ . . .

ئەمدى ئۇلار مەززىلىك ھىدى ئېغىزلىرىغا سىرىق سۇ يىغ-
قان ئاشقا ئېغىز تەگكەچ سۆزلەشتى .

— مەنمۇ شۇنداق بولۇشىغا تىلەكداش ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى غالدان قولىدىكى ماي يۇقى بىلەن بۇرۇتلىرىنى سىلاپ قويۇپ ، — مەن بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئويلىنىپ ، ئاپاق خان ھەزرىتىمنىڭ تەلپىنى بويىچە ، زەڭگى قۇنتەيجىنى قەشقەرىيىگە جۇڭغار ئىستىلاسىنىڭ ئەڭ ئالىي ۋەكىلى — شاھنە قىلىپ تەيىنلىدىم . دالجە تۆرىنى بولسا ، ئاستانىدە تۇرۇشلۇق قوغدىغۇچى قىسىمنىڭ سەركەردىسى قىلىپ بېكىتتىم . بۇنىڭدىن باشقا ، جاي - جايلاردا ئېركەخان ، قاراخان ، ئامبۇن ۋە شۇكەملەر[1] تۇرغۇزۇلدى . بۇلار ئاپاق خان ھەزرىتىمنىڭ سەلتەنىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە باج - سېلىق — ئولپان يىغىش ئىشلىرىدا ياردەملىشىدۇ . ھەزرىتىم بۇلارنىڭ ھەر ئايلىق تەمىناتلىرىنى ئۆكسۈتمەي بېرىپ تۇرۇشلىرى لازىم . ئۇنىڭدىن باشقا ، قەشقەرىيىنىڭ بۈيۈك جۇڭغار خانلىقىغا تۆلەيدىغان ھەر يىللىق ئولپان ئىشلىرى توغرىسىدا كېلىشىۋالساق . . .

— بۇ ھەقتە بىشەۋكەتى خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەنلىرى بولسا ئاڭلاپ باقايلى ، — دېدى ئاپاق خوجا ئالدىراپ ، — بىز ھەر قانچە قىلساقمۇ جانابلىرىنىڭ مېھرى - شەپقىتىنى ياندۇرالمايمىز .

غالدان سېرىن راسا بىرنى كېكەردى ، ئاندىن خونچىلاپ كەلتۈرۈلگەن پىيالىدىكى چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلىۋېتىپ ، يېنىدىكى زەڭگى قۇنتەيجىگە قارىدى . زەڭگى قۇنتەيجى ئۇنىڭ سىرلىق كۆزىدىكى مەنانى چۈشىنىپ ، ئاپاق خوجىغا يۈزلەندى ۋە ئورنىدىن يېرىم قوزغىلىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— بىشەۋكەتى خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىچە بولغاندا ،

---

① ئېركەخان ، قاراخان ، ئامبۇن ، شۇكەم — جۇڭغارلارنىڭ جاي - جايلارغا قويغان باسقاق بەگلىرىنىڭ ئەمەلدارلىق نامى .

قەشقەرىيەنىڭ بۈيۈك جۇڭغار خانلىقىغا تۆلەيدىغان ھەر يىللىق ئولپان مىقدارى : تۆت مىڭ سەر يامبۇ ، تۆت مىڭ ياقىسلىق تون - سەرپاي ، تۆت مىڭ تۇياق ئات ، تۆت مىڭ پاتمان ئاشلىققا تەيىن تاپتى ، بۇنىڭغا ئاپاق خان ئالىيلىرىنىڭ پىكرى قانداق- كى ؟ !

— قۇللۇق ، قۇللۇق . . . — دېدى ئاپاق خوجا قىلچە ئويلىنىپ تۇرماستىن ، — بىشەۋكەتى خان ئالىيلىرى كۆڭلىگە پۈككەن بۇنچىلىك نەرسىگە پالان - پۇستان دېيىشكە نېمە ھەددى- مىز .

شۇنداق قىلىپ ، يۇقىرىقى سان بويىچە ، ئىككى تىلدا — ئۇيغۇرچە ۋە موڭغۇلچە توختامنامە پۈتۈلدى ، ئاپاق خوجا بىلەن غالدان تار ۋە ئۆزۈن سەمەرقەند قەغىزىگە پۈتۈلگەن توختامنامە- گە خانلىق مۆھۈرلىرىنى بېسىشتى ، ئەتراپتىكىلەرمۇ گۇۋاھلىق ئۈچۈن بارماقلىرىنى باستى . شۇ دەقىقىدە ، ئۇلار بىرنەچچە ئېغىز سۆز بىلەن ھېچقانداق تالاش - تارتىشسىز ، ئوڭايلا ۋۇ- جۇدقا كەلگەن بۇ توختامنامىنىڭ قانچىلىغان كاج تەلەي دېھقان- لارنىڭ بېشىغا چىقىدىغانلىقىنى ، قانچىلىغان ھۈنەرۋەن - كا- سىپلارنى ۋەيران قىلىدىغانلىقىنى ، قانچىلىغان يوقسۇل - نام- راتلارنى يۇرت - ماكانلىرىدىن ئايرىپ ، سەرسان - سەرگەردان قىلىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى ، توغرىراقى ، خىيالىغا كەلتۈرۈشنى خالىمايتتى . يەيدىغاننى يەپ ، ئالىدىغاننى ئېلىپ جۇڭغارىيىگە قايتىش ئالدىدا تۇرغان غالدان ئۈچۈن بۇ ئىشلار- نىڭ ھەممىسى بەرىبىر ئىدى . ئۇنىڭغا پەقەت ئاپاق خوجىنىڭ ھەر يىلى تۆلەيدىغان ئاشۇ ئالتۇن - كۈمۈشى بولسىلا بولاتتى ، ئۇ شۇنىڭ ھېسابىغا تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، يەنىمۇ چوڭ ۋە بۈيۈك جۇڭغار ئىمپېرىيىسى قۇرۇشنى ئويلايتتى . ئاپاق خوجا بولسا ، دۆلەت ۋە خەلقنىڭ ئۆلۈپ - تىرىلىشىدىن قەتئىي-

نەزەر ، جۇڭغارلارنىڭ پاناھلىقىدا ئۆز سەلتەنىتىنى قوغداپ ، بۇ دۇنيانى ماكانسىز جاھان كەزدى دەرۋىشلەرنىڭ ھۆكمەت ئېيتىپ ، جەررە ـ ساما سالىدىغان ، نەشە تارتىپ خۇدا ئىشقىدا مەست ـ ئەلەس بولىدىغان بىكار تەلەپ مۇرىت ـ مۇخلىسلار سورۇنىغا ئايلاندۇرۇشنى ئويلايتتى . شۇڭا ، بۇنداق «بۈيۈك ، ئىلاھى» ئىشلار ئالدىدا ، دۆلەتنىڭ مۇنقەرزى ، خەلقنىڭ كۆز يېشى ئۇنىڭ نەزەرىدە ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى .

— ئالىيلىرى ، خاتىرجەم بولغايلا ، — دېدى ئاپاق خوجا توختام ئىشلىرى پۈتكەندىن كېيىن ، — ھەر قانداق مۇشكۇلات ئىچىدە قالسامۇ ، ئىنشائاللا ، جۇڭغارىيىگە ئەۋەتىدىغان ئولپاننى ھەر يىلى مۇشۇ توختامنامىدا پۈتۈلگەن مۆھلەتتىن بۇرۇن يەتكۈزۈپ بېرىمەن .

غالدان ئۇنىڭ ئىرادىسى بىلەن سەمىمىيىتىدىن تەسىرلەندى بولغاي :

— مۇبادا سەلتەنەتىڭىزدە بىرەر كۆتۈلمىگەن ۋەقەلەر يۈز بېرىپ قالسا ، ئىلبالىقتا ئادەم چىقارسىڭىز ، بىز يەنە ياردەمدە بولىمىز ، — دېدى ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتىپ .

— تەشەككۈر ، — دەپ ئورنىدىن قوزغىلىپ تەزىم قىلدى ئاپاق خوجا ، — ئالىيلىرىنىڭ ياخشى نىيەت ـ ئىقبالىغا تەشەككۈر ، پېقىر ھەر بىرلىرىنىڭ قۇدرەتلىك قولىنىڭ بىر بارمىقى ، بارماق قولدىن ئايرىلىپ نەگە بارالايتتى . . .

مانا شۇ سۆھبەتتىن ئۈچ كۈن كېيىن ، غالدان سېرىن ئاساسلىق قوشۇنى بىلەن ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانىدىكى پۈتكۈل جەددى ـ جەمەتىنى ئېلىپ جۇڭغارىيىدىكى ئۆز ماكانىغا — ئىلبالىقتا قاراپ يولغا چىقتى . ئۇلار ئاتلىنىدىغان چاغدا ، ئاپاق خوجا غالدانغا :

— ئەھلى مەملىكەتنىڭ مەشۇرىتى بىلەن قۇرۇق

يـانـمـدـغايلا ـــ دەپ ، تۆت مىڭ سەر تەڭگە بىلەن تۆت مىڭ ياقىلىق سەرپايىنى يوللۇق تۇتتى .

تىنچ ، ئاۋات ، خىرامان بىر يۇرتنى ئۈچ ـ تۆت ئايغىچە پاراكەندە قىلىغان ، ھېسابسىز قانلارنى تۆككەن تاش يۈرەك ، داڭدار بۇ سەركەردە ئۆز ۋاقتىدا بۇ يۇرتقا قانداق سۈر ـ ھەيۋە بىلەن كەلگەن بولسا ، يەنە شۇنداق ھەيۋەتلىك ئەلپازدا بۇرغا ـ كانايلىرىنى ياڭرىتىپ قايتتى . ئۇنىڭ ئارقىدا پالاكەت باسقان كەڭرى زېمىن مۇڭ بىلەن قويۇق چاڭ ـ توزانغا كۆمۈلۈپ قالدى .

بۇ ، ھىجرىيىنىڭ 1089 ـ يىلى[1] قارا قىـدىش مەـزگـىـدە-- لى ئىدى .

---

① مىلادىيە 1678 ـ 1679 ـ يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ .

ئىككىنچى قىسىم

قارغىشقا تولغان ئالەم

بىرىنچى باب

ئوت ۋە ئوقيا

1

مىلادىيە 1679 ـ يىلىنىڭ باھار پەسلى .

ئاسماندا ئىللىق قۇياش نۇر چېچىپ ، تۇرنىلار سەپ تارتىپ ئۇچاتتى ، يەردە بولسا ، باھار تاشقىنى كۆۋەجەپ ، ئېتىز ـ ئېرىقلارنى ياپيېشىل ئوت ـ چۆپلەر قاپلىغانىدى . تېرەكلەر پوتلا تاشلاپ ، قىزىلگۈللەر دەسلەپكى غۇنچىلار بىلەن ياساندى . قاراڭغۇلاشقان باغلاردىن كاككۇك ناۋاسى ياڭرايتتى .

تەبىئەت شۇنچە گۈزەل ، ئىللىق ۋە ئارامبەخش ئىدى ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭۈل ئارامى يوق ئىدى . باھارنىڭ ئىللىق تەپتى ئۇنىڭ مۇزلىغان تېنىنى ئىسسىتالمايتتى ، چاھار باغلاردىكى جانلىنىش ، گۈزەللىك ئۇنىڭ زوقىنى قوزغىيالمايتتى ، تاڭ سەھەردە چىمەنلەر ئارىسىدىن ئاڭلىنىپ تۇرغان كاككۇك ناۋاسى بىلەن بوز تورغايلارنىڭ نالىسى ئۇنىڭ مەيلىنى تارتالمايتتى . ئىشقىلىپ ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى غەمدىن خالاس قىلالمىدى ، ئۇ ھامان خىيال دەرياسىنىڭ خەتەرلىك دولقۇنلىرى ئىچىدىن چىقالمايتتى ، ھوۋۇلداپ تۇرغان ئېگىز سارايلارنى بىكاردىن ـ بىكار ئايلىنىش بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى .

ئاپاق خوجىنىڭ بۇنداق پاراكەندە بولۇشىدىكى سەۋەب : ئۇچ كۇنىنىڭ ئالدىدا ئاڭلىغان بىر شۇم خەۋەر بىلەن شۇ كۇنى كېچىدە كۆرگەن قاباھەتلىك بىر چۇشتىن بولغانىدى . ئۇ ئۇچ كۇنىنىڭ ئالدىدا ، ئىشەنچىلىك مۇخلىسلىرىدىن «ئاستانە ئەترا-پىدا مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ھەريانىدىن توپ-لانغان غەليانچىلار پەيدا بولدى» دېگەن شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان-دىن بۇيان ، قاتتىق بىئارامچىلىق ئىچىدە قالغانىدى . ئۇ مۇھەم-مەتئىمىن خاننى بۇرۇن بىر قېتىم كۆرگەن بولسىمۇ ، لېكىن داڭقىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى ، ئۇنىڭ ئۇچتۇرپاندا ئىناۋىتى يۇقى-رى خان ، شۆھرەتلىك سەركەردە ئىكەنلىكىنى بىلەتتى ، ئەڭ يامىنى ، ئۇ ئىسمائىل خاننىڭ جيەنى ئىدى . ئۇنىڭ بۇ ئەتراپتا پەيدا بولۇشى قانداقتۇر زىيارەت ياكى ساياھەت ئەمەس ، بەلكى تاغىسى ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىش ئىكەنلىكى ئۆز - ئۆزىدىن ئېنىق ئىدى .

ئاپاق خوجا مانا شۇنداق پاراكەندىچىلىك ئىچىدە تۇرغاندا ، بۇنى ئاز دېگەندەك ، شۇ كۇنى كېچىسى قارا باسقاندەك كۆرگەن قاباھەتلىك بىر چۇش ئۇنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى تېخىمۇ بۇزۇپ ، قاتتىق ساراسىمىگە سېلىپ قويغانىدى . ئۇ بۇ جەھەتتە ھېچكىم-گە چىش يېرىپ گەپ قىلمىدى ، راستىنى ئېيتقاندا ، گەپ قىلىشقا يۈرىكى پېتىنمىدى . بۇ شۇم خەۋەر بىلەن قاباھەتلىك چۇشىنىڭ ئۆز بېشىغا قانداق سەۋدالارنى سالىدىغانلىقىنى ئويلاپ ھەسرەت چېكەتتى .

... قەتل مەيدانى ئىمىش . ناغرا - سۇنايلارنىڭ شاۋقۇنلۇق ساداسى ئىچىدە جاللاتلار رەھىمسىزلىك بىلەن باشلارنى كەس-مەكتە ، قىپقىزىل كىيىم كىيگەن بەستلىك بىر جاللات قان تەپچىپ تۇرغان بىر كاللىنى نەيزە ئۇچى بىلەن كۆتۈرگەن ھال-دا ، تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئاپاق خوجا نەيزىگە سانجىلغان باشقا قاراپ قەھ -

قەھ ئۆرۈپ كۆلەرمىش ··· چۈنكى ، بۇ باش بىر تۆرۈپ ئىسمائىل خاننىڭ كاللىسىغا ، بىر تۆرۈپ ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ كاللىسىغا ئوخشارمىش ··· بىر چاغدا ، ئاپاق خوجىنىڭ كۆلكىدىن قىسىلغان كۆزلىرىگە ھېلىقى كاللا تۈيۈقسىز جان كىرىپ مىدىرلىغاندەك ، تېخى بايىلا شىپشىدەك قېتىپ تۇرغان خۇنسىز كۆزلەردە ئاجايىپ بىر يالتىراق نۇر پەيدا بولغاندەك كۆرۈنگەنمىش ۋە ئارقىدىنلا ھېلىقى كاللا نەيزىنىڭ ئۇچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، ھاۋادا ئۇچۇپ يۈرەرمىش ··· بۇ مۆجىزىدىن دەھشەتكە چۈشكەن ئادەملەر نەپەسلىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، يەلكىلىرىنى قىسىپ ، باشلىرى ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگەن قانلىق كاللىغا ھەيرانلىق ئىچىدە قاراپ تۇرارمىش . ئاپاق خوجا بولسا ، يەنىلا قەھ ـ قەھ ئۆرۈپ كۈلۈپ ، ئۇچۇپ يۈرگەن كاللىنى تاماشا قىلارمىش . كۆتۈلمىگەندە ، ھېلىقى جاللاتنىڭ قولىدىكى نەيزە قولىدىن چىقىپ كېتىپ قۇشقا ئايلانغانمىش . چاڭگىلىدىن قان تېمىپ تۇرغان سۈرىبەتلىك بۇ قۇش تەخت ئۈستىدە چەرخ ئۆرۈپ ئۇچۇۋاتقانمىش . ئاخىرىدا ، كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ قىرقىرىغان قۇش ئاپاق خوجىنىڭ بېشىدىكى تاجىنى ئېلىپ كەتكەنمىش ··· ساراسىمىگە چۈشكەن ئاپاق خوجا تاجىنى ئالمەن دەپ قوللىرىنى ئارۋاڭ ـ سارۋاڭ قىلىپ قۇشنىڭ ئارقىسىدىن ئۇچماقچى بولغانمىش ۋە يەرگە پالاققىدە يىقىلىپ ئويغىنىپ كەتكەنمىش ···

مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ئاپاق خوجىنىڭ يۈرىكىگە ۋەھىمە ئولاشتى ، مۇدھىش بىر گۇماندىن ئۇنىڭ تېنى سىرقىرايتتى . لېكىن ئۇ ، بۇنداق زەئىپ ، چۈشكۈن ھالىتىنى ھېچكىمگە سەزدۈرمىدى ، كۆرۈنۈشتە ئۆزىنى يەنىلا مەغرۇر ، سۈرلۈك كۆرسىتىشكە تىرىشتى .

كۆڭلىگە ۋەسۋەسە چۈشكەن ئاپاق خوجا شۇ كۈنىلا ئىشەنچىلىك بىر چاپارنى ئوردىغا چاقىرتىپ ، زەڭگى قۇنتەيجىنى

ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن خوتەنگە يولغا سالغانىدى . زەڭگى قۇنتەيـ
جى بۇنىڭدىن ئون كۈن بۇرۇن ، لوپتا يۈز بەرگەن‌يەرلىك خەلق
بىلەن جۇڭغار ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى قانلىق ماجىرانى
تىنچىتىش ئۈچۈن خوتەنگە كەلگەن ۋە بۇ ماجىرانى تىنچىتىش
ئۈياقتا تۇرسۇن ، ئىشنى چوڭايتىۋېتىپ ، ئۆزىمۇ بۇ قايىنامنىڭ
ئىچىدىن چىقالماي قالغانىدى . لېكىن ، شۇ كۈنلەردە ئاپاق خوجا
ئۇنىڭ ئۆز يېنىدا بولۇشىغا تولىمۇ تەقەززا ئىدى . چاپارنىڭ
كەتكىنىگە مانا بۈگۈن ھەپتە بولدى . نەدە بولمىسۇن ئاللىقاچان
كېلىشى كېرەك ئىدى ، قېرىشقاندەك ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ، خەۋىرىـ
مۇ يوق ! ئاپاق خوجىنىڭ پاراكەندە كۆڭلىگە ھەر خىل گۇمانلار
چۈشتى ، گۇمان ئۇنى تېخىمۇ قاتتىق ساراسىمىگە سالدى . «قاـ
راقاشلىقلارنى باسساق ، لوپلۇقلار قوپتى . خوتەنلىكلەر تولىمۇ
جاھىل ، تىنچىماس بىر خەق ، زەڭگى قۇنتەيجى ساق ـ سالامەتـ
مىدۇ ؟ ئەگەر غەليانچىلار ئۇ يەردىمۇ پەيدا بولغان بولسا ، ئۇنىڭ
ئاستانىگە قايتىش يولىنى ئېتىپ قويغانمىدۇ ؟ ئەستاغپۇرۇللا ...
ھېلىقى چاپارغا زادى نېمە بولدى ، نېمە ئۈچۈن خەۋەر يوق ؟
ئۇمۇ يولدا تۇتۇلۇپ قالدىمۇيا ... »

ئاپاق خوجا ئۆزىنىڭ سوئالىدىن ئۆزى چۆچۈپ ئەندىكىپ
كەتتى . لېكىن ئۇ ، ئىشنى يامانغا جورۇشتىن ئۆزىنى ھەرقانچە
قاچۇرسىمۇ ، ئەمما بولار ئىش بولغانىدى ، ئۇنىڭ ئىشەنچىلىك
چاپارى ئاللىقاچان قاغىلىقتىكى قۇبات مىرزا بەگنىڭ ئىسيانچىـ
لىرى تەرىپىدىن قولغا چۈشكەن ۋە ئۇنىڭ ئاخباراتى بويىچە ،
خوتەندە پاتقاققا پېتىپ قالغان زەڭگى قۇنتەيجىنىڭ ئاستانىگە
قايتىش يولىمۇ ئۈزۈپ تاشلانغانىدى .

ئاپاق خوجا زېرەك ئادەم ئىدى ، ئەمدى ئۇ ھاڭۋاقتىلىق
بىلەن ۋاقىتنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈشنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىكەنـ
لىكىنى دەرھاللا ھېس قىلدى . شۇڭا ، جىددىي كېڭەش چاقىـ
رىپ ، مۇھەممەتئىمىن خان بىلەن ئىسيانچىلارنىڭ ھۇجۇمىغا

قانداق تاقابىل تۇرۇشنى مۇھاكىمە قىلماقچى بولدى .

خۇداغا شۈكۈر ، بۇ ئىشتا ئۈمىد خېلى چوڭ ئىدى ، زەڭگى قۇنتەيجى بولمىسىمۇ ، ھەرھالدا ئاستانە قەلئەسىنى قوغداشقا مەسئۇل دالجە تۆرە بىلەن ئۇنىڭ سەرخىل قوشۇنى ئاپاق خوجىنىڭ يېنىدا ئىدى . بۇنىڭغا مىڭلىغان پىداكار پىچاقچى سوپى ، دەرۋىشلەرنى قوشقاندا ، ھەرقانچە زور قارا بورانمۇ قەلئەنىڭ مەزمۇت تاملىرىدىن ھالقىپ ئۆتەلمەيتتى .

ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلى خېلى ئارامىغا چۈشتى ، ئۇنىڭ ۋەھىمە ياماشقان يۈرىكىدە تاج ۋە تەختنى قوغداپ قېلىش ئىشەنچى كۈچەيگەنىدى .

2

مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ ئون مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى يەكەننىڭ «ئۇزۇن قۇم» دېگەن يېرىگە چۈشكۈن قىلغانىدى . تاغىسىغا ئوخشاش بويلۇق ، تەمبەل كەلگەن بۇ ئادەم قولا ئايغىرنىڭ ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرۇپ ، بۇ قېتىمقى يۈرۈشكە ئۆزى قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى .

بىر نەچچە كۈندىن بېرى بۇ يەرگە قۇبات مىرزابەگ قوزغىغان ئىسيانچىلار توپى تەرەپ - تەرەپتىن ئۈزۈلمەي ئېقىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇزۇنغا قالماي ئۇلارمۇ خۇددى تاراملار قوشۇلۇپ ساي ، سايلار قوشۇلۇپ ئەزىم دەريا بولغاندەك ، غايەت زور بىر قوشۇن بولۇپ تەشكىللەندى .

خەلق ئىچىدىكى جېنىدىن تويغان پىداكارلار بىلەن جەڭگاھتا پىشقان لەشكەرلەردىن بەرپا بولغان بۇ زور قوشۇن ئىككى كۈن ياخشى دەم ئېلىپ رەتكە سېلىندى . ئەمدى ئۇلار ھەرقانداق جەڭگە تاشلانسا ، يولۋاستەك ئەلپازدا ھۇجۇمغا ئۆتەلەيتتى .

— بۈگۈن كېچە يۈرۈشنى باشلايلى ، — دېدى مۇھەممەت-

ئىمىن خان كەچلىك غىزادىن كېيىن قۇبات مىرزابەگكە، — تاڭغا يېقىن قورغانغا تېگىش قىلىمىز.

قۇبات مىرزا بەگ ئويلىنىپ قالدى، ئويچان كۆزلىرىنى مۇھەممەتئىمىن خانغا تىكتى. يېشى ئەللىككە ئۇلىشىپ، چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق سانجىغان مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت، قاپقارا يوغان كۆزلىرىدىن ئىرادە ۋە ھۆكۈمرانلىق نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى.

— شامال چىقىۋاتىدۇ، — دېدى قۇبات مىرزا بەگ ئارىسالدىلىق بىلەن، — بەلكىم كېچىچە بورانغا ئۆزگىرىشى مۇمكىن، يۇرۇشىمىز مۇشكۇل بولارمىكىن.

مۇھەممەتئىمىن خان مىيىقىدا كۈلدى، ئۇنىڭ كۈلكىسى سەممىي ئىدى.

— بورانلىق كېچە ھەربىي يۈرۈشنىڭ ياخشى پەيتى، — دېدى ئۇ قۇبات مىرزا بەگنىڭ يەلكىسىگە قولىنى قويۇپ، — بۇنچىلىك مۇشكۇلات بىزنىڭ لەشكەرلەر ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس، ئەمما سىزنىڭ ئىسيانچىلىرىڭىز قانداق بولاركىن؟

— مېنىڭچە، ئۇلارمۇ لەشكەرلەردىن قېلىشمايدۇ، — دېدى قۇبات مىرزا مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ مۇددىئاسىنى سەل ـ پەل چۈشىنىپ، — ھەممىسى تۇرمۇشنىڭ جاپا ـ مۇشەققىتىدە پىشقان كىشىلەر.

— ئۇنداق بولسا، يۈرۈشكە تەييارلىنايلى، — دېدى مۇھەممەتئىمىن خان بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

ئۇزۇن ئۆتمەي بۇرغا ـ كارنايلار چېلىنىپ، ھەربىي يۈرۈشنىڭ سىگنالى بېرىلدى. بىردەملىك ئوپۇر ـ توپۇردىن كېيىن، ھەممەيلەن ئۆز رېتى بويىچە سەپكە تۇرۇپ، ئاخىرقى بۇيرۇقنى كۈتۈشكە باشلىدى.

لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقاشنىڭ يورۇقىدا مۇھەممەتئىمىن خان سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئۇنىڭ بېشىدا دۇبۇلغا، ئۇچىسىدا

ساۋۇت ، يېنىدا كۈمۈش ساپلىق شەمشەر بار ئىدى ، ئاستىدىكى قۇلا ئايغىر پۇشقۇرۇپ ، تىپىچەكلەپ ، شوخشۇپ تۇراتتى . مۇ-ھەممەتئىمىن خان ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، پۈتىنى كۈمۈش ئۈزەڭگىگە تىرەپ ، سەل - پەل ئۆرىدىدى ۋە گەۋدىسىنى كېرىپ تۇرۇپ ، بار ئاۋازى بىلەن مۇنداق دېدى :

— لەشكەرلەر ، ئىسيانچىلار ، بارلىق ئەزىمەتلەر ! بىز ھازىر ھەممىز ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك ، خاسىيەتلىك بىر يۈرۈشنى باشلايمىز . ئۆز ۋاقتىدا بىز دەسسەپ تۇرغان بۇ زېمىن ناھايىتى-مۇ تىنچ ، گۈزەل ۋە باياشات ئىدى . قاچانكى ، ئاپاق خوجا جۇڭغار باسقۇنچىلىرىنىڭ كۈچى بىلەن خانلىق تەختىنى ئىگىلى-گەندىن كېيىن ، سەلتەنەت رىشتىلىرى چەك - چېكىدىن بۆسۈ-لۈپ ، يۇرت بارغانسېرى خارابلاشتى ، پۇقرالار ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە قالدى . مەملىكەتنىڭ شەۋكىتى سەلتەنەت ساھىبىنىڭ قۇدرىتىگە باغلىقتۇر . قايسى يۇرتنىڭ سۇلتانى زەربەردەست بولسا ، شۇ يۇرت مۇستەھكەم ۋە ئاسايىشتۇر . ۋەھالەنكى ، سەل-تەنەت تەختىدە ئولتۇرغان ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ يۇرت سوراۋات-قان بەگ - سىپاھلىرى دىيانەتتە سۇس ، پائالىيەتتە ئاجىز بول-غانلىقى ۋە ساپلا قان ھەم قىلىچ يولىنى تۇتقانلىقى ئۈچۈن ، بۈگۈنكى كۈندە مەملىكەتنى زاۋاللىققا ، رەئىيىەنى نادانلىققا باش-لاپ ، ئاللاتائالا ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدى ! ئۇلار جاھا-لەت پاتقىقىغا پاتقان ، ئۇلار بۇرنىدىن نېرىنى كۆرمەيدۇ ، كۆ-رۈشنىمۇ خالىمايدۇ ، ئەل بېشىدا مۇشۇلارلا بولىدىكەن ، لايىقا ئاققان سۇ ھەرگىز سۈزۈلمەيدۇ ! بىز بۈگۈن ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن بۇ خاسىيەتلىك يۈرۈشكە نىيەت قىلدۇق . ئىنشائاللا ، ئاللادىن زەپەر ۋە نۇرى ھىدايەت ياغقان كۈن — يۇرت ئىشلىرى راۋاج تاپىدىغان كۈن بولغاي ! ئىلاھە ئامىن ، ئاللاتائالا يولىمىز-نى يورۇق ، ئىمانىمىزنى كامىل ، يۈرۈشىمىزنى زەپەردەست قىلسۇن ، ئاللاھۇ ئەكبەر !

يەر ـ ئاسماننى لەرزىگە كەلتۈرگۈدەك نەچچە مىڭ ئاۋاز گۈرۈلدەپ، مۇھەممەتئىمىن خانغا قۇدرەتلىك سادا قوشتى.

يۈرۈش باشلاندى. ئەڭ ئالدىدا مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ خىللانغان ئاتلىق لەشكەرلىرى يولغا چىقتى. بۇ چاغدا، ئەتىيازنىڭ قۇرغاق شامىلى كۈچىيىپ بورانغا ئايلانغانىدى. ئاتنىڭ ئايىغىدىن كۆتۈرۈلگەن ئەشمە قۇملار ۋىشىلداپ ئۇچۇپ كۆزنى ئاچقۇزمايتتى، شور تۇپراقلىق زېمىندىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلارمۇ ئېغىز ـ بۇرۇنلارغا كىرىپ جاننى قاقشىتاتتى. لېكىن، مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ بايىقى سۆزلىرىدىن تەسىرلىنىپ كۈچكە تولغان قوشۇن قاتتىق بورانغا پەرۋا قىلماي جىددەللەپ ماڭدى. كۈتۈمى ياخشى ئاتلارمۇ ئۆزىگە قامچا تەگكۈزمەيتتى. ئۇلار تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن پايتەختكە كىرىپ، قورغانغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشنى كۆڭۈللىرىگە پۈككەنىدى.

× × ×

سۈبھى بىلەن تەڭ باشلانغان جەڭ چۈشكە قەدەر داۋام قىلدى. ھەر ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى. مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ لەشكەرلىرى قەلئەنىڭ بەش دەرۋازىسىغا تەڭلا ھۇجۇم قىلغانىدى. سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى جۇڭغار لەشكەرلىرى بىلەن ئۆزىنى شېھىتلىققا ئاتىغان سوپى ـ دەرۋىشلەر ئېگىزدىن ئوقيا بىلەن تاش بوران ياغدۇرۇپ، ئۇلارغا ئاراملىق بەرمىدى، ئۇلار خېلى قاتتىق جانبازلىق قىلغان بولسىمۇ، لېكىن قەلئەنىڭ ھېچ يەرىدىن يوچۇق ئاچالمىدى. ئۇلار ئامالسىز جەڭنى ۋاقىتلىق توختاتتى.

شۇ چاغدا، قەلئەنىڭ ئالتۇنلۇق دەرۋازىسىدىن بىر تۈركۈم سوپى ـ دەرۋىشلەر قارا قاغىدەك يوپۇرۇلۇپ چىقىپ، دەرۋازا ئالدىدىكى مەيداندا سەپ تۈزۈپ توختىدى ۋە بىرسى قولىنى

كاناي قىلىپ ۋارقىرىدى :

ــــ مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ پالۋانى مەيدانغا چۈشسۇن ، ئىككى تەرەپنىڭ پالۋانلىرى ئېلىشىدۇ ، قايسى تەرەپنىڭ پالۋانى يېڭىلسە ، شۇ تەرەپ ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ .

سوپى ـ دەرۋىشلەر ئىچىدىن تۆگە سۇلتان ئىسىملىك بىر ـ سى ئالدىغا چىقتى . ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئىسمىغا يارىشا بەستىلىك ، تەتۈر ئۇستىخان ، قوپال ئادەم ئىدى . ئۇ ئاق قاشقىلىق قارا ئايغىرنىڭ ئۇستىدە جىگدە كۆتىكىدەك مەزمۇت ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ قولىدىكى ئۆزۈن ساپلىق ئايپالتا قۇياش نۇرىدا يالت ـ يۇلت قىلىپ سوغۇق نۇر چاچاتتى . قارشى تەرەپتىكى سەپ ئىچىدىن سۇبھانقۇل ئىسىملىك بىر يىگىت جەدە ئارغىماقنى ئويناقلىتىپ ئالدىغا چىقتى . بۇ ئات ئۆزىنىڭ شاش ۋە چىرايلىق ـ لىقى بىلەن باشقىلىرىدىن پەرقلىنىپ تۇراتتى . ئۇ سۆڭىكى قاملاشقان ، غاز بويۇن ، قومۇش قۇلاق بولۇپ ، يايلى يىپەكتەك يەلپۈنۈپ تۇراتتى . سۇبھانقۇل رەقىبىدەك بەستىلىك ، قاۋۇل بولمىسىمۇ ، ئەمما جەسۇر ، چاققان ، تەپسە تۆمۈر ئۆزگىدەك تېۋى بار كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ ئوڭ قولىدا قىلىچ ، سول قولىدا پولات سۇپەر بار ئىدى .

ئىككى پالۋان مەيدانغا چۈشتى ، ئىككى تەرەپ روبىرو بو ـ لۇشتى . تۆگە سۇلتان مەغىستىمگەندەك ، سۇبھانقۇلغا ئاۋۋال ئۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى ، لېكىن سۇبھانقۇل نۆۋەتنى تۆگە سۇل ـ تانغا ئۆتنۈندى . تۆگە سۇلتان ئېتىنى چاپتۇرۇپ ، پالتىنى ئوي ـ نىتىپ ، قارشى تەرەپكە تىغ تاشلىدى ، سۇبھانقۇل چاققانلىق بىلەن يانداپ ئۆزىگە تىغ تەگكۈزمىدى . ئىككى تەرەپ شۇ يوسۇ ـ دا ئات چاپتۇرۇپ ، تىغ ئوينىتىپ ، بىر ـ بىرىگە بىرقانچە قېتىم ھەملە قىلدى ، لېكىن بىر ـ بىرىدىن چاققان ، بىر ـ بىرىدىن ئۇستا چىقتى . تۆگە سۇلتان دەرغەزەپكە كېلىپ ، تۆ ـ تىنچى قېتىم پالتا ئۇرغاندا ، سۇبھانقۇل قىلىچ بىلەن پالتىنىڭ

زەربىسىنى ياندۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆتكۈر تىغ قايتىش يولىدا جەدە ئارغىماقنىڭ يايلى بىلەن قوشۇپ بىر قولىقىنى كېسىپ تاشلىدى، شاش ئات قاتتىق كىشنەپ، ئالدى پۇتى بىلەن بىر قانچە قېتىم ئۆرىدەپ كەتتى. يارىلانغان ئاتنىڭ ئەلىمى بىلەن غەزەپكە كەلگەن سۇبھانقۇل پۇتىنى ئۇزەڭگىگە قاتتىق تىرەپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن تۆگە سۇلتانغا قىلىچ ئۇردى. تۆگە سۇلتان بېشىغا قاراپ كېلىۋاتقان قىلىچتىن قوغدىنىش ئۈچۈن چەبدەسلىك بىلەن بېشىغا قالقان تۇتۇۋالدى، لېكىن شۇ دەقىقىدە تۆگە سۇلتاننىڭ ھاسىرىغان ئېتى مۈدۈرۈپ كېتىپ، قالقاننىڭ قىرغىقى سوپىنىڭ بېشىدىكى يېشىل داستارنى چۇۋۇۋەتتى. سوپى تەمتىرەپ قالدى، ئەنە شۇ دەقىقە ئىچىدىكى ئارىسالدى پۇرسەتتىن پايدىلانغان سۇبھانقۇل قىلىچنى ئىككىنچى قېتىم تۆگە سۇلتاننىڭ بېشىغا شۇنداق ئۇردىكى، سوپىنىڭ چاڭگىلدە-شىپ كەتكەن چۇپۇر بېشى ئىككى پارچە بولۇپ كەتتى.

سۇبھانقۇلنىڭ سەپداشلىرى بارىكاللا ئېيتىپ، قىقاس - چۇقان كۆتۈردى. باشلىرى ساڭگىلىغان سوپى - دەرۋىشلەر بولسا، بۇ چاغقىچە ھېچكىمگە بوي بەرمەي كەلگەن تۆگە سۇلتاننىڭ قان بىلەن توپىغا مىلىنىپ ياتقان كالامپاي بەستىگە قاراپ ياقىلىرىنى تۇتۇشتى. شۇ چاغدا، بۇلارنىڭ ئارىسىدىن چىققان بىرسى سەپكە قايتىش ئۈچۈن ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىغان سۇبھانقۇلنىڭ يولىنى توستى ۋە قولىدىكى بۆرە چىشلىق ئومۇتنى ئوينىتىپ ئۇنىڭغا ھەملە قىلدى.

— سەن كىم؟ — دېدى سۇبھانقۇل ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، — بىرگە بىر دېگەننى ئاڭلىمىغانما؟

— مانا ھازىرمۇ بىرگە بىرغۇ، دوستى ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىش ھەق، دېگەننى سەنمۇ ئاڭلىمىغانما؟!

— بولدى قىل سوپى، — دېدى سۇبھانقۇل ئۇنى تەلۋە نىيىتىدىن ياندۇرۇش مەقسىتىدە، — جېنىڭغا

ئىچىڭ ئاغرىسۇن !

— جان ! — دېدى سوپى غەلىتە بىر قىياپەتتە ئۆرىدەپ ، — قۇتبىل ئەقتاپ پىر ھەزرىتىم ئاپاق خوجىنىڭ سەلتەنەتى ، شان - شەۋكىتى ئالدىدا مېنىڭ بۇنداق سېسىق جېنىم نېمىگە ئەرزىيتتى ! ؟ مەن بۇ جاننى ئاللىقاچان ئۇنىڭغا ئاتىۋەتكەن ، ئۇنىڭ ھىدايەت يولى ئۈچۈن ئون جېنىم بولسىمۇ تەسەددۇق !

ئۇ شۇ گەپلەرنى قىلىپلا ، قولىدىكى ئومۇتنى سۇبھانقۇلنىڭ بېشىغا چەنلەپ شىلتىدى ، لېكىن ئاللىقاچان ھوشيار ھالەتتە تۇرغان سۇبھانقۇل سوپەرنى قالقان قىلىپ ئومۇتنىڭ زەربىسىنى ياندۇردى .

خۇنزىرلىق نىيىتىدە كۆزلىرى قىزارغان ، ئېتىنى تەلۋى-لەرچە چاپتۇرۇپ ، قولىدىكى ئومۇتنى ئارۋاڭ - سارۋاڭ پىرقى-رىتىپ يۈرگەن قىساسچى بۇ ئادەم دەرۋىش خوجا ئىدى . ئۇ تۆگە سۇلتاننى چوقۇم يېڭىدۇ دەپ ئىشەنگەنىدى ، تۆگە سۇلتان ئۇنىڭ نەزەرىدە ، باتۇر ، پالۋانلا ئەمەس ، بەلكى ئاپاق خوجا تەرىقىتى-نىڭ پاسىبانى ، ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ سادىق قوغدىغۇچىسى ئى-دى . شۇڭا ، ئۇنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمى دەرۋىش خوجىغا ئالەمچە يوقىتىشتەك بىلىندى . ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىمىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ سۇبھانقۇلغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ نەشىنى تولا چېكىپ گاراڭشىپ قالغان كاللىسى ھازىر كۆپ نەرسىلەرنى ئويلىيالمايتتى . ئۇنىڭدا پەقەت «ئىنتىقام ، قان تۆكۈش» دېگەن بىرلا مۇدھىش خىيال ھۆكۈمران ئىدى . تېخى ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە پىر - ئۇستازى ئاپاق خوجىنىڭ تونۇگۈن ئېيتقان مۇدىھىش سۆزلىرى قايتا جاراڭلاپ ، ئۇنى ھەرقانداق بالا - قازادىن يانمايدىغان ئەسەبىي ھالەتكە كەلتۈرگەنىدى : «ئى ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىم ، شېھىتلىق مەرتىۋىسى مىڭدىن بىر ئا-دەمگە مۇيەسسەر بولىدۇ ، بۇنداق غەنىيمەت پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈ-

ۋەتمەڭلار !...»
دەرۋىش خوجىنىڭ بىرنەچچە قېتىم ياندىن ھەملە قىلىپ ھۇجۇمغا ئۆتمەكچى بولغانلىقىدىن چارىسىز قالغان سۇبھانقۇل، ئاخىر ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ دەرۋىش خوجىغا يۇزلەندى. بايا تۆگە سۇلتانىنىڭ پالتىسى تېگىپ يارىلانغان جەدە ئارغىماقنىڭ باش ـ كۆزى قانغا بويىلىپ تۇرغاچقا، كۇتۇلمىگەندە دەرۋىش خوجىنىڭ ئېتى ئۇركۇپ كەينىگە داجىدى، دەرۋىش خوجىنىڭ سول قولى ئىگەرنىڭ قۇش بېشىدىن ئاجراپ كەتتى ۋە ئاجرىشى ھامان، ئېغىر، پالاكەت گەۋدىسى ساقىپ كېتىپ، قارا مەخمەل كۇلاسى بېشىدىن چۇشۇپ، داق يەردە دۇگىلەپ كەتتى. ئۇنىڭ ـ سىزمۇ چاپچىپ تۇرغان شاش ئات قاتتىق ئۇركۇپ مۆڭگىدى، ئىلاھى تەقدىر بىلەن دەرۋىش خوجىنىڭ بېشى تۆۋەن بولۇپ قالدى، سۇبھانقۇل زەرىپ بىلەن ئۇنىڭغا قىلىچ ئۇردى. دەرۋىش خوجىنىڭ تېنى بوشىشىپ ئاتتىن سىيرىلدى، ئۇركىگەك ئات ئۇنى سۆرىگەن پېتى دالا تەرەپكە ئېلىپ قاچتى، بىر پۇتى ئۇزەڭگىدە قالغان دەرۋىش خوجىنىڭ دارقىراپ كېتىۋاتقان نىمـ جان تېنىدىن خۇددى قىزىل شوينىدەك ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوـ زۇلغان قان ئىزى قالدى.

3

شەھەرنىڭ «قوچقار ئاتا» كوچىسىدا، خىش پەشتاقلىق، خېلى كۆركەم بىر ئازنا مەسچىت بار ئىدى. يېقىندىن بېرى ئۇ يەرنى يىگىرمىدەك سوپى ـ دەرۋىش ئىگىلەپ، ئۆزلىرىنىڭ جەھرە ـ ساما سالىدىغان، بەڭ چېكىپ ئاللانى ياد ئېتىدىغان تـۇنـەكخـانىسىغـا ئايـلاندۇرۇۋالدى. ئۇلارنىڭ كېچە ـ كۇنـ دۇز «ھۇ ـ ھۇ» لاپ ساما سېلىشى، ھاسىلىرىنى «دوق ـ دوق» ئۇرۇپ ھۆكمەت ئېيتىشى بىلەن مەسچىتنىڭ تىنچلىقى

بۇز ۋلۇپ ، نامازخانلار ئۇچۇن سېلىنغان زىلچا ـ گىلەملەر تىتىلىپ ئۆتمە ـ تۆشۈك بولۇپ كەتتى . ئەڭ يامىنى ، ئۇلار چەككەن نەشىنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى مەسچىت تاملىرىدىن ھالقىپ مەھەللىنى بىر ئالاتتى ، بۇنداق ھارام پۇراقتىن كۆڭلى ئاينىغان ئايالار ، تەقۋادار كىشىلەر ئۇلارنى كۆڭلىدە قارغاپ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتاتتى .

سوپى ـ دەرۋىشلەر كۈندە دېگۈدەك قوللىرىغا تېگى ئاق ، چۆرىسىگە كۆك چىلتەك تۇتۇلغان ئۇچ بۇرجەكلىك كىچىك تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆتۈرۈشۈپ ، مەھەللىلەرنى چۆرگىلەيدىتى ۋە سەل ـ پەل گۇمانلىق تۇيۇلغان ئادەملەرنى كۆرسە ، تۇتۇپ ئەدىپىنى بېرەتتى . شۇنىڭ ئۇچۇنمىكىن ، بۇ سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن «ھۇ ـ ھۇ» لاپ زىكرى ـ ساما قىلىشلىرى ئادەمگە بىر خىل سۈر ـ ۋەھىمە بولۇپ تۇيۇلاتتى . ئۇلار گويا ئاللاغا ھەمدۇسانا قىلىش ئەمەس ، بەلكى كىمگىدۇر ھەيۋە قىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى . ئۇلار كوچا چۆرگىلەپ يۈرگەن چاغلىرىدا ، ئۆزلىرىنى ئاپاق خوجىنىڭ مەھەللە ـ كويلارغا قويغان «خوجا پاششاپ» ، «خوجا مىرشاپ» لىرى دەپ ئاتايتتى ، ئۇلار ئەنە شۇ ئاتاق بىلەن پۇقرالارغا ھەيۋە قىلىپ قورقۇتۇپ ، ئۆزلىرى ئۇچۇن تۆمە [1] يىغاتتى . بەزىدە تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ قالسا ، بىرەر ـ يېرىم چىچقاق پاقلان ، ئىككى ـ ئۇچ توخۇ ، بىرەر قاپ ئۇن ـ گۈرۈچكە ئىگە بولۇپ قالاتتى . بۇنداق كۈندە ، ئۇلار مەسچىتنىڭ ھويلىسىغا داشقازان ئېسىپ ، ھويلىدىكى باراقسان ئۇجمە دەرىخىنىڭ شاخلىرىنى چاتاپ بولۇشىغا قالايتتى . تاماق پىشقاندىن كېيىن ، ئاغزى ـ بۇرنىدىن چىققۇچە يەپ ، كېكىرىپ ، ئاندىن مەسچىتنىڭ ھۇجرىلىرىغا تىقىلىپ ، بەس ـ بەس بىلەن چىلىم تارتاتتى .

---

[1] تۆمە ـــ يېمەك ـ ئىچمەك .

ئۇلارنىڭ ئاچ كۆز ، بەتقىلىق ۋە بەتخۇيلۇقىدىن پۈتۈن بىر مەھەللە ناماز ئوقۇپ ، ئىبادەت قىلىدىغان كۆركەم بىر مەسچىت بىر نەچچە كۈن ئىچىدىلا بىزەپلىشىپ ۋەيران بولۇپ كەتتى .
بۇگۈن جۈمە كۈنى ئىدى ، مەھەللىدىكى بىر تۈركۈم ھۆ-نەرۋەن ياشلار جۈمە نامىزى ئوقۇش باھانىسى بىلەن مەسچىتكە كىردى . ئۇلار بۇگۈن سوپى ـ دەرۋىشلەر بىلەن بىر تۇتىشىپ باقماقچى ، ئىش ئوڭدىن كەلسە ، ئۇلارنى مەسچىتتىن قوغلاپ چىقارماقچىدى . يىگىتلەر مەسچىتنىڭ ھويلىسىغا كىرىش بى-لەن ، تېخى بايىلا چىلىم تارتىپ ، بەڭنىڭ كۈچى بىلەن كۆزلى-رى غىلايغان بىرنەچچە سوپى ھۇجرىلاردىن چىقىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى .
ــ نەگە ، ئېزىپ قالدىڭلارمۇ ؟ ــ دېدى چۈپپۈرباش بىر سوپى قوللىرىنى ئېگىز ـ پەس شىلتىپ ، ــ بۇ يەر خالىغان ئادەم كىرىپ ـ چىقىدىغان دەڭ ئەمەس !
ــ بىز جۈمە نامىزى ئوقۇغىلى كىردۇق ، ــ دېدى بىر يىگىت مۇلايىملىق بىلەن ئالدىغا بىر قەدەم سىلجىپ ، ــ بۇ مۇشۇ مەھەللىنىڭ مەسچىتى ، بىزنىڭ ئىبادەتخانىمىز .
ــ بىز ئىبادەت قىلساق بولمامدىكەن ؟ ــ دېدى ھېلىقى چۈپپۈر باش سوپى يىگىتكە دەۋەيلەپ ، ــ سىلەر جۈمە نامىزى دېگەننى بىر ھەپتىدە بىر قېتىم ئوقۇيسىلەر ، بىز بولساق ھەر كۈنى جەرە ـ ساما سېلىپ ، ئاللانى ياد ئېتىمىز . قايسىمىزنىڭ ئىبادىتى كۈچلۈكرەك ئىكەن ؟
ــ نەشە چېكىپ ، ئۇسسۇل ئويناشنى قانداق ئىبادەت دېگىلى بولىدۇ ؟ ــ دېدى «توقۇناق» لەقەملىك بىر يىگىت زەردىلىك ئاۋازدا ، ــ تۇرقۇڭ ئاشۇ ، غۇسلى ـ تاھارەت دېگەن-نى بىلمەيسەن . بەدەن پاكلىقى بەدەنگە ، روھ پاكلىقى روھقا ھايات بېغىشلايدۇ ، دېگەن ھېكمەتنى ئاڭلىمىغانمۇ سەن ؟
ــ پاھ ـ پاھ ، قارا بۇ چېچەن پاكىزنىڭ گېپىنى ، ــ

دېدى «مايماق سوپى» دەپ ئاتىلىدىغان ئوتتۇرا ياشلاردىكى بىر دەرۋىش مەسخىرىلىك كۈلۈپ، — ئوبدان سۇرتۇلمىسە مەرۋا-يىتمۇ پارقىرىمايدۇ. سەن بىزنىڭ تۇرقىمىزغا قارىما، بۇ ئەسكى جەندىنىڭ ئىچىدە گۆھەر بار جۇمۇ، سەنلەرگە ئوخشاش تېشى پال - پال، ئىچى غال - غالLاردىن ئەمەسمىز.

يىگىتلەرنىڭ ئىچىدىكى تۇرەك ئىسىملىك قىزىققان، غۇ-رۇرلۇق بىر يىگىت چىداپ تۇرالماي ئاغزىنى قويۇۋەتتى:

— ئاغىنىلەر، بۇنداق يىلىكى سۇيۇق، چاۋىسى سېسىپ كەتكەن بەتخۇي ئادەملەر بىلەن گەپ تالىشىپ نېمە قىلىمىز. ھېلى بىكار ناماز قازا بولىدۇ. يۈرۈڭلار، ئىچكىرى كىرىپ نامىزىمىزنى ئوقۇيلى.

تۇرەكنىڭ گېپى «مايماق سوپى» غا ئېغىر كەلدى بولغاي، ئۇ خۇددى تەتۈر تولغاق كەلگەندەك بىر تولغىنىۋېتىپ تۇرەكنىڭ ئالدىنى توستى:

— نەگە بارىسەن؟ سەن تېخى بىزنىڭ تىنچلىقىمىزنى، ئىبادىتىمىزنى بۇزماقچىمۇ؟ ھەددىڭ ئەمەس، بىز دېگەن ئالەم پاناھ ئاپاق خوجامنىڭ مۇرىتلىرى، ئاپاق خوجام كىچىك ئادەم ئەمەس، ئۇنىڭ بىر چۈشكۈرۈكىمۇ سەندەك ئادەمدىن ئۇننى شامالدىتىپ قويىدۇ، جۇما!

بۇ زۇۋاندار «مايماق سوپى» نىڭ زەھەرخەندە گەپلىرى يىگىتلەرنىڭ ئوغىسىنى قايناتتى. ھەممىسىنىڭ جەھلى قېتىپ، ئىختىيارسىز مۇشتلىرى تۈگۈلدى. «توقۇناق» لەقەملىك يى-گىت «مايماق سوپى» غا بىگىزدەك قادىلىپ تۇرۇپ:

— سەن پىر - ئۇستازىڭنى ھەرقانچە چىرايلىق گەپ بىلەن كۆككە كۆتۈرگىنىڭ بىلەن يۇرت سورىغۇچىلارنىڭ ياخشى - يامىنىنى مانا بىز — خەلق ئۆلچەيمىز! — دېدى ۋە تېخىمۇ قايناپ داۋام قىلدى، — سەنلەرنىڭ مۇشۇ مەسچىت-نى خاراب قىلىپ، مۇتتەھەملىك قىلىشلىرىڭ قايسى شەرىئەت،

قايسى تەرىقەتتە بار؟ مۇشۇمۇ ئاپاق خوجىنىڭ ئۇلۇغلىقىما؟!

— تىلىڭنى تارت! — دېدى ئارىدىن بىر سوپى ھاسىسىنى پۇلاڭلىتىپ، — ھەزرىتى پىرىمىزغا تىل تەگكۈزگەن ئادەمنىڭ تىلىنى سۇغۇرۇۋالىمىز!

شۇ گەپ بىلەن تەڭ بىر نەچچە سوپى - دەرۋىش «توقۇناق» قا يېپىشتى. قىنى قىزىپ تۇرغان يىگىتلەرمۇ تەڭلا يوپۇرۇلدى. ۋارقىراش - جارقىراشلار مەسچىتتىن ھالقىپ، مەھەللىنىڭ ئىچكىرىسىگە تارالدى.

— ھاساڭنى تارت، سىيا پەلەڭ تاز.

— ئۇره، ئاۋۇ ئەۋرەزدىن چىققان چاپاقىنى.

— نېمە دەيدا، ماۋۇ كۆك كالپۇك دىۋانه.

— تازا قوي! ...

— خامىرىنى چۇۋۇۋەت! ...

— ...

ئۇر يىقىت، قىيا - چىيا ئەۋجىگە چىقتى. تەرەپ - تەرەپتىن جۇمە نامىزىغا كېلىۋاتقان كىشىلەر بىر - بىرلەپ بۇ يەرگە توپلاندى.

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ تاشالماي تۇرغان خەلق گويا قىيان سۈيىدەك يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ھەددىدىن ئاشقان سوپى - دەرۋىشلەرنى ئۇر - ئۇر قىلدى. بېشى يېرىلغان، پۇتى سۇنغان، قولى قايرىلغان، خامىرى مىجىلغان بۇ بەڭگى قەلەندەرلەر مەسچىتتىن چىقىپ ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قاراپ قېچىشتى. ئارقىدىن قوغلاپ ماڭغان خەلقنىڭ بىرى ئون، ئونى يۈز بولۇپ، بىرنەچچە كوچا - مەھەللىلەردە سوپى - دەرۋىشلەرنى سۇر توقاي قىلىدىغان قانلىق ۋەقە يۈز بەردى. شۇ كۈنى كەچتە، غەزىپى ئۆرلىگەن خەلق ۋاپۇرۇش بازىرى بىلەن چارسۇ كۆل كوچىسىدىكى ئىككى خانىقاغا ئوت قويۇۋەتتى. ئوت يالقۇنى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، كېچىچە زۇل-

ـمەت باسقان شەھەرنى يورۇتۇپ چىقتى .

× × ×

تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىۋاتقان سوغۇق خەۋەرلەرنىڭ جۇت شىۋىرغىنىدىن ئاپاق خوجىنىڭ بەدىنى ئۈيۈشتى :

— شەھەر پۇقرالىرى قوزغىلىپ كەتتى …

— «تېرەكباغ دەرۋازىسى» نى قوغداۋاتقانلار بەرداشلىق بېرەلمەي قالدى …

— جۇڭغار لەشكەرلىرى بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالـدى ! …

— …

كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ، چوڭقۇر خىيال ئىچىدە ئولتۇرـغان ئاپاق خوجا كۆرۈنۈشتە تىنچ ، ئېغىر بېسىق بولغان بىلەن ئىچىدە ۋولقان يانغاندەك بىئارام ئىدى .

ئۇ بىر هازادىن كېيىن ئېغىرلاشقان بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئۆزىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان بىر نەچچەيلەنگە قاراپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن كىمنىدۇر ئىزدىدى ۋە بىردىنلا خامۇش كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ :

— قابىل خوجا قېنى ؟ ئۇ نەدە ؟ تېز چاقىرىڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى .

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى قېرىسال ، قاتاڭغۇر ، چوخچا ساقالـلىق ئوردا دەرۋازىۋەنى شىپىرلاپ چىقىپ كەتتى ، ئۇزۇن ئۆتـمەي ئالدىراپ كىرىپ ، قابىل خوجىنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

قابىل خوجا ئوردا بېگى ئىدى . ئوتتۇز ياشلاردىن هالقىغان خام سېمىز ، سۆلەتۋاز بۇ ئادەم ئاپاق خوجىنىڭ ئۇزۇن يىللىق

ئۆلپىتى ، سەپەردىشى ئاخۇن موللا ئەزھەرنىڭ ئوغلى بولۇپ ، ئاپاق خوجا ئۇنى كۇچادا ۋاپات بولغان ئاشۇ مەسلەكداش بۇرادەرنىڭ يۈز - خاتىرىسى ئۈچۈن ، ئۆز يېنىدا ئوردا بېگى قىلىپ قويغانىدى .

قابىل خوجا ئېگىز پاشنىلىق قىزىل ئۆتۈكى بىلەن تاقىلداپ كىرىپ كەلدى . ئۇ يوغان قورسىقىنى ئېسىل ياقۇت كۆزلەر بىلەن زىننەتلەنگەن كەڭ كەمەردە باغلاپ ، ئۇنىڭغا سۆڭەك ساپلىق ھىندى خەنجىرىنى قىستۇرۇۋالغان ، ئۇستىگە كۇمۇش تۈگمىلىك كۆك يىپەك تونىنى يېپىنىۋالغانىدى ، تونىنىڭ ئوچۇق ياقىسىدىن ئۇقا تۇتۇلغان كەمزۇلىنىڭ كۆركەم ياقىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئاپاق خوجا خۇددى بىرى ھېلىلا ئېلىپ قاچىدىغاندەك ئەزىسىزلىك بىلەن بېشىدىكى ئالتۇن تاجىنى بېسىپ - بېسىپ قويۇپ ، يۇمشاق لېكىن مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن :

— خوش ، قابىل خوجا ، نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسىز ؟ — دەپ سورىدى .

— ئېلىشىۋاتىمىز ، ئالەم پاناھ ھەزرىتىم ··· جان تىكىپ ئېلىشىۋاتىمىز ! ··· — دېدى ئۇ بېشىنى ئېگىپ .

— ئۇنداق بولسا ، ياخشى خەۋەرلەرنى ئېيتىپ بېقىڭا ، بوتام ، — دېدى ئاپاق خوجا كۆزلىرىنى مۇلايىم چىمىلدىتىپ .

— ياخشى خەۋەرلەر ··· ھەزرىتى خان ئالىيلىرى ··· — دېدى قابىل خوجا تىلىنى چايناپ ، — ئەھۋال ئانچە ياخشى ئەمەس ··· خۇدا بەردى خەلىپە قەشقەرنى قولدىن بېرىپ قويۇپتۇ ··· مىرزا قاراقچىبەگمۇ يېڭىسارنى تارتتۇرۇپ قويدى ··· بايا كەلگەن خەۋەردە قاغىلىقمۇ قولدىن كەتكەن

ئوخشايدۇ ...

— قاغىلىق ! ؟ — بۇ خەۋەردىن ئاپاق خوجىنىڭ تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى . ئۇ ئۆزى ئۈچۈن چېكىنگۈدەك بىرەر پىنھان يەرنىڭمۇ قالمىغانلىقىنى ئويلاپ چوڭقۇر ھەسرەتلەندى .

— جۇڭغارلار نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ ؟ دالجە تۆرە قېنى ؟ — دەپ چالۋاقىدى ئۇ كۆزلىرىنى كىشى ھېيىققۇدەك چەكچەيتىپ .

— جۇڭغارلار سېپىلدىن چۈشۈپ ، قۇرخانا ① بېكىنىۋېلىشتى ، — دېدى قابىل خوجا ھودۇققىنىدىن ئاۋازىنى ئالتاغىل چىقىرىپ ، — دالجە تۆرە : «ئەمدى كۈچىمىز يەتمەيدۇ ، ئىچى بىلەن تېشى تەڭ قوزغالدى ، ئادەملىرىمىزنى بىھۇدە ئۆلۈمگە تۇتمايمەن ... » دەپ جەڭ قىلىشتىن يالتىيىۋالدى .

دالجە تۆرىنىڭ بۇنداق قىلىشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى ، بۇنىڭدىن بىرەر ئاي بۇرۇن ، قۇبات مىرزا بەگنىڭ ئەلچىسى ئۇنىڭ بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىپ ، نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن ئۇنى ئۆزلىرىگە قارىتىۋالغانىدى . ئۇ دەسلەپ ، ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ، قورغاننى قوغداش جېڭىنى خېلى ئاكتىپ ، جانلىق ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ ، لېكىن ۋەزىيەتنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئاپاق خوجا ئۈچۈن پايدىسىز تەرەپكە قاراپ يۈزلەندى ، بولۇپمۇ شەھەر پۇقرالىرىنىڭ ، ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنىڭ قوزغىلىپ كېتىشى لەشكەرلەر ئىچىدە چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلدى . كۆپ ئۇرۇشلارغا قاتنىشىپ ، يېڭىش - يېڭىلىش ۋەزىيىتىنى مۆلچەرلەشكە ئۇستا بولۇپ كەتكەن دالجە تۆرە دەرھال ئۆزىنى ئوڭشاپ ، بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىش تاكتىكىسى

① قۇرخانا - سېپىلنىڭ ئاستىدىكى ھۇجرىلار .

ئارقىلىق قارشى تەرەپكە پۇرسەت بەرمەكچى بولدى . دېگەندەك ، ئۇنىڭ بۇ تاكتىكىسى ياخشى ئۈنۈم بەردى : مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ئىسيانچىلار شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى .

قابىل خوجىنىڭ گەپلىرى ئاپاق خوجىنى گاڭگىرىتىپ قويدى . بۇ خەۋەر گويا مەھشەر گۈرزىسىدەك ، ئاپاق خوجىنىڭ باش - كۆزىنى ئايلاندۇرۇۋەتكەندى .

— ئەستاغپۇرۇللا ··· ئەستاغپۇرۇللا ! — دەپ قولىنى بىر - بىرگە ئىشقىلىدى ئۇ ئىچى تىت - تىت بولۇپ ، — زەڭگى قۇنتەيجىنىڭ يوقلۇقى ئەجەب بىلىندى - ھە ، — ئاندىن ئۇ ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاللاتائالاغا تىۋىنىپ مۇراجىئەت قىلدى :

— ئىلاھا پاكا پەرۋەردىگارا ، ئەھەدا ، سەمەدا ، مەلەكا ، پادىشاھا گىردىگارا ··· ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ! سېنىڭ زېھنىڭ ، ئىدراكىڭ ۋە بەركىتىڭ بىلەن بىز راۋاج ، رەۋنەق تاپىمىز . زامان ئەھلى ، خاس ئام سېنىڭ مۇبارەك ، سائادەتلىك شەۋكەتىڭ سايىسىدا ، راھەت بۆشۈكىدە تۇرالايدۇ ! — ئاندىن ئۇ زېھنىنى يىغىپ ، چەكچەيگەن كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ ، ئۆزىدىن ئىككى - ئۈچ قەدەم نېرىدا — شاھ سۇپىدا قول باغلاپ ، باش ئېگىپ تۇرغان يارەنلىرىگە قاراپ بۇ نەزمىنى ئوقۇدى :

گۈل كېتىپ ، بولسا گۈلىستانلىق خاراب ،
گۈل ھىدىنى بەرگۈچى نەرسە گۇلاپ[1] .
كەتسە ئاپتاپ ، كۆڭلىمىزدە قالسا داغ ،
چارە يوقتۇر ، ئۆزگە ياقماستىن چىراغ ···

[1] گۇلاپ — گۈل سۈيى ، قىزىلگۈلدىن قىلىنغان ئىچىملىك .

— يا رەب ... ئالەم بىلەن تەڭ ياشاڭ ھەزرىتىم ! — دېيىشتى مۇرىت ـ مۇخلىسلار ئوردا ئىچىنى گۈرۈلدىتىپ .

ئاپاق خوجىنىڭ ئىرادىسى ، نىيىتى ۋە دەرد ـ ھەسرىتى مۇجەسسەملەنگەن بۇ شېئىرنى ئۇ ياخشى كۈنىنىڭ يامىنىنى ئويلاپ ، بىر نەچچە كۈنىنىڭ ئالدىدا كۆڭلىدە پىشۇرۇپ قويغاندەك قىلاتتى .

ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ يارەنلىرى شېئىرنىڭ سېھرى كۈچىدە سېھىرلىنىپ ، ھۇزۇرلىنىپ تۇرغان بىر پەيتتە ، چىرايلىرى تاتىرىپ ، ئۆڭسۈلى قالمىغان ئىككى خەۋەرچى ھولۇققان ، ھاسىرىغان ھالدا ئوردىغا كىرىپ كەلدى ۋە ئېگىلىپ تەزىم قىلىشنىمۇ ئۇنتۇپ ، ئۆندەرىگەندەك ۋارقىرىدى :

— «ئالتۇنلۇق دەرۋازىسى» بىلەن «مەسخىرە دەرۋازىسى» ① قولدىن كەتتى ... دۈشمەنلەر قارا چۆمۈلىدەك بېسىپ كىردى ! ...

ئاپاق خوجا ئۆڭگەن ھالدا ۋارقىرىدى :

— يوقىلىش !

ھەشەمەتلىك ئوردا ئىچىنى ئېغىر سۈكۈنات باستى ...

---

① «مەسخىرە دەرۋازىسى» — ئۆز ۋاقتىدا ، ھەر خىل گۇناھ ۋە خاتالىقلارنى ئۆتكۈزگەن ئادەملەرنى كىشىلەرگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن ، مۇشۇ دەرۋازىدىن سازايى قىلىپ ئۆتكۈزۈش بەلگىلەنگەن . شۇنىڭ بىلەن تارىختا بۇ دەرۋازا «مەسخىرە دەرۋازىسى» دەپ ئاتالغان .

ئىككىنچى باب

نىكاھ ۋە سەلتەنەت

1

مۇھەممەتئىمىن خان تەختكە چىقتى . ئۇنىڭ ئۇچىسىدا پەش ۋە ياقىلىرىغا تەتىللادىن پەۋاز تۇتۇلغان شايى تون ، بېشىدا ئالتۇن قۇببىلىك تاج بار ئىدى . بېلىدىكى ئالماس كۆز قويۇلغان كەمەرگە كۈمۈش غىلاپلىق خەنجەر ئېسىلغانىدى . خۇددى تاغدىسىغا ئوخشاش بويلۇق ، پالۋان قامەت ، خۇشخۇي بۇ ئادەمگە ئالتۇن تەخت تولىمۇ ياراشقانىدى .

ئۇ تەخت ئالدىدا ئىككى قاش بولۇپ سەپراس تۇرغان ئوردا ئەمەلدارلىرىنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈردى ۋە ياندىكى ئەگمە ئىشىك تەرەپكە قاراپ يەڭگىل چاۋاك ئۇردى . ئىچكىرىدىن ھۆدەيچى تەزىم بىلەن ئېگىلىپ چىقتى ، ئۇنىڭ قولىدا يوغان كۈمۈش پەتنۇس بار ئىدى ، ھەممەيلەننىڭ كۆزى پەتنۇستىكى ئېپىسىل شاھانە تونغا چۈشتى . قائىدە بويىچە ، خان بۇ تونىنى كىمگە كىيگۈزسە ، شۇ كىشى خاندىن كېيىنكى ئەڭ يۇقىرى مەنسەپ — ئالىي ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە ئىگە بولاتتى . شۇڭا ، بۇ يەردە تۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ تەمەدىن كۆزلىرى پارقىراپ ، ھاياجاندىن يۈرەكلىرى سوقۇپ كېتىۋاتاتتى ، بولۇپمۇ ، سەپنىڭ بېشىدا تۇرغان ئاتا بېگى مىرزا سالىھ بەگ جوراس

بىلەن چوڭ دىۋانبېگى مىرزاماناپ بەگلەرنىڭ تەمەسى چوڭ، ئىشەنچى قاتتىق ئىدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ خانغا تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرىدە خۇشامەتگۇيلۇق، چىرايىدا غەلىتە بىر خىل تەبەسسۇم جىلۋە قىلىپ تۇراتتى.

— ئى ئەزىزلەر، ھەر كىشىگە دۆۋلەتنى خۇدايىتائالانىڭ ئۆزى بېرىدۇ، — دەپ سۆز باشلىدى مۇھەممەتئىمىن خان ۋەزمىن ئاۋازدا، — بىز بۈگۈن خۇدايىتائالانىڭ ھىممەت - شاپائىتى بىلەن بۇ دۆلەتنىڭ ساھىبى بولدۇق، لېكىن ھاكىمىيەتنى باشقۇرۇش ئۇنداق ئوڭاي ئىش ئەمەس. ئۇ خۇددى دەھشەتلىك قىيانلار ئىچىدە ئۈزۈپ يۈرگەن كېمىگە ئوخشاش خەتەرلىك. سەللا بىخەستەلىك قىلىنسا، كېمە يوشۇرۇن خادا تاشلارغا ئۇرۇلۇپ، كۇكۇم - تالقان بولىدىغان گەپ! شۇڭا ھەممىمىز بۇ سەلتەنەتنىڭ رەۋنەقى، راۋاجى ئۈچۈن ھەر ۋاقىت قايىم تۇرىشىمىز، ھالاللىق ۋە سەمىمىيلىك بىلەن رەئىيىگە خىزمەت قىلىشىمىز لازىم. ئەلۋەتتە، يۇرت سورىغۇچىلارنىڭ ياخشى - يامىنىنى تارىخ سىنايدۇ، ئاۋام خەلق ئۆلچەيدۇ! مەن ھەممىمىزنىڭ بۇ سىناق ۋە ئۆلچەمدىن تولۇق رەقەم بىلەن ئۆتۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مۇھەممەتئىمىن خان شۇ سۆزلەردىن كېيىن، نەزىرىنى تۆۋەنگە ئاغدۇردى ۋە ئەمىر - ئەركانلار سېپىنىڭ ئەڭ چېتىدە تۇرغان قۇبات مىرزابەگنى قول ئىشارىتى بىلەن ئالدىغا چاقىردى. قۇبات مىرزابەگ بۇ ئىشارەتتىن سەل - پەل ھودۇققاندەك بولۇپ، ئارقا - ئالدىغا قارىدى ۋە قورۇنغان ھالەتتە ئاستا قەدەملەر بىلەن خاننىڭ ئالدىغا كەلدى. خان تەختتىن چۈشتى، ھۆدەيچىنىڭ قولىدىكى شاھانە تونىنى ئېلىپ، زەر قىياقلىرى جۇلالاپ تۇرغان يىپەك تونىنى قۇبات مىرزابەگكە كىيگۈزدى. قۇبات مىرزابەگ كۈتۈلمىگەن بۇ چوڭ ئىلتىپاتتىن ھاياجانغا چۆمۈپ، نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. شۇ دەقىقىدە

ئۇنىڭ خىجىللىق ۋە قورۇنۇش ئىلكىدە مۆلدۈرلىگەن كۆزى مىرزا سالىھ بەگ جوراس بىلەن مىرزا ماناپ بەگلەرنىڭ چەكچەيـ گەن كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى . بۇ كۆزلەردىن قانداقـ تۇر ھەسەت ۋە ئۆچمەنلىكنىڭ سوغۇق ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى . قۇبات مىرزابەگ بۇ تونىنىڭ ئۆزىگە بۇنچىلىك ئاداۋەتـ لىك قاراشلارنى پەيدا قىلىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى . شۇڭا ، ئۇنىڭ كاللىسىدا تۇيۇقسىزلا «بۇ تونىنى كىيمەسلىك كېرەك» دېگەن پىكىر تۇغۇلدى . لېكىن ، ۋاقىت ئۆتكەنىدى ، خان ئۆز قولى بىلەن كىيگۈزگەن تونىنى ھەرگىز سېلىۋەتكىلى بولمايتتى . قۇبات مىرزا بەگ بۇ تونىنى كىيىشى بىلەنلا ئالىي ھوقۇق – مەنسەپ ئورنىغا ئولتۇرۇپ بولغانىدى . خاننىڭ ھوشـ يار كاللىسى قۇبات مىرزابەگنىڭ ئىچىدىكى تەڭقىسلىق بىلەن ئوردا بەگلىرى ئارىسىدىكى داۋالغۇشنى سەزگەندەك ، كەسكىن ئەمما سىپايىي ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

— قۇبات مىرزا بەگ ھاكىمىيىتىمىزنىڭ بىر تۈۋرۈكى ، ئۇ رەئىيىەنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشكەن ، سەلتەنەتكە سادىق بىر سەركەردە . مەن ھەممەيلەننىڭ ئاشۇنداق بولۇشى ئۈچۈن بىر دۇئا بېرەي : خۇدايىتائالا بارلىق سەلتەنەت ساھىبلىرىنىڭ دىـ لىغا پايدىلەر بەخش ئەتكەي ، زەۋق بېغىشلىغاي ، مەھكەم ئەـ مەل ، شامىل دۇئا ، كامىل تەۋپىق ئاتا قىلغاي ، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر !

ھەممەيلەن دۇئاغا سادا قوشتى ، مۇھەممەتئىمىن خان ئەمـ دى دۆلەتنىڭ كېيىنكى ئىشلىرى توغرىسىدا سۆزلەشكە ئېغىز ئېچىۋىدى ، ئوردا بېگى يۈگۈرۈپ كىرىپ ، ئۇنىڭ دىققىتىنى بۆلدى .

— ئوردا ئالدى مالىمانلىشىپ كەتتى ، شاھىم ، — دېدى ئۇ ھاسىراپ – ھۆمۈدەپ تۇرۇپ ، — بىر توپ ئادەملەر «خان بىلەن كۆرۈشىمىز» دەپ چۇقان سېلىشىۋاتىدۇ .

— نېمە گەپكەن؟ — سورىدى مۇھەممەتئىمىن خان بىر ئاز تەرىنى تۇرۇپ.

— خۇن داۋاسى ... — دېدى ئوردا بېگى ئالدىراپ، — ئۇلار ئاپاق خوجىدىن خۇن داۋاسى تەلەپ قىلىدىكەن.

مۇھەممەتئىمىن خان ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشەندى. شۇ ئارىدا، ئەمىرلەردىن بىرى «لەشكەر چىقىرىپ قوغلىۋېتەيلى» دېۋىدى، باشقىلارمۇ دەرھال ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ «دۇرۇس، قوغلىۋېتەيلى، غوۋغاچىلارنىڭ باشلىقلىرىدىن بىر - ئىككىنى تۇتۇپ ئەدىپىنى بېرىپ قويايلى» دېيىشتى، لېكىن مۇھەممەتئىمىن خان ئۇلارنىڭ گەپ سۆزلىرىگە ئېرەن قىلماي بىر پەس ئويلاندى - دە، كېيىن تەختتىن لىككىدە تۇرۇپ:

— مەن ئۆزۈم چىقاي، — دېدى ئىشىككە قاراپ مېڭىپ، — ئۇلارنىڭمۇ تەلەپ - ئارزۇلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى.

بىرنەچچەيلەن خانغا ئەگىشىپ سىرتقا ماڭدى. ئوردا ياساۋۇل بېگى بىر توپ لەشكەرلەرنى ئېلىپ ئارقىدىن كېلىۋېدى، خان ئۇنىڭغا:

— ھاجىتى يوق، بىرمۇ لەشكەر چىقمىسۇن، — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

مۇھەممەتئىمىن خان ئوردا دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىشى بىلەن مالىمان تىنچىدى، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرنەچچەيلەن تۇشمۇ تۇشتىن ۋارقىراشتى:

— خان ئالىيلىرى، ئاپاق خوجىدىن خۇن تەلەپ قىلىمىز!

— ئاپاق خوجا نۇرغۇن ياخشى كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولدى!

— مېنىڭ دادامنى يەپ كەتتى ...

— مېنىڭ ئوغلۇم قېنى؟!

— مېنىڭ قىزىمنى ، نەۋرەمنى بىھۇدە كۆيدۈرۈۋەتتى ، ئۇ زالىم ! ...

— ئۇلۇغ ئۇستاز ، ئەللامىلىرىمىزنى بىر كېچىدە يوق قىلىۋەتتى ئۇ قانخور ...

— خان ئالىيلىرى ، ئاپاق خوجىنى تۇتۇپ كېلىپ ، قانغا - قان ، جانغا - جان ئېلىپ بەرگەيلا ! ...

— قانخورلارنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۆلۈكىنى ئەگۈنلەرگە ئېسىپ بەرگەيلا...

ئەتراپنى يىغا - زارە ، نالە - پىغان قاپلاپ كەتتى . مۇھەممەتئىمىن خاننىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ ، خېلى ۋاقىتقىچە سۈكۈتتە تۇردى ، كېيىن يىغا - زارە پەسەيگەندە ، دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى سۇپىغا چىقىپ ، نەچچە يۈز ئادەم ئاڭلىغۇدەك ياڭراق ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

— ئى خالايىقلار ، شەرىئەت ۋە سەلتەنەت ئۇدۇمى بويىچە ، ئاپاق خوجىدەك ئادەملەرنىڭ جازاسىنى بېرىشكە تېگىشلىك ! لېكىن ، بۇ ئىشقا هازىر ۋاقتى ئەمەس ، سىلەر سەۋر قىلىڭلار ، پەيغەمبىرىمىز «ئەسسەبىرۇ مىفتا هۇلفەبىرەھ !» [1] دېگەن . بىز ھەممىمىز بىر دىن ، بىر مەزھەپتىكى ئادەملەردۇرمىز . خەقلەرنى يامانلىق قىلدى ، دەپ بىزمۇ يامانلىق قىلىپ ئۆزىمىزنى بۇلغىمايلى . قېنى كېلىڭلار ، ھەممىمىز قولىمىزنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئاللادىن بۇنداق ئادەملەرنىڭ جازاسىنى بېرىشنى تىلەيلى ، ئاللا ھەممىگە گۇۋاھ ، ھەممىنى بىلگۈچى ! بۇ دۇنيادا كېرەملىك كىشى قەيەردە بولسىمۇ ئەزىز ۋە مۇكەررەم بولىدۇ ، سەتەمكار كىشى دائىم ئەلنىڭ لەئنىتىگە گىرىپتار بولىدۇ ...

ئاللانىڭ نامى ، پەيغەمبەرنىڭ سۆزىنى شىپى كەلتۈرۈپ قىلىنغان بۇ سۆزلەر ھەر ھالدا كىشىلەر ئىچىدە تەسىر قوزغىدى

[1] «سەۋر — خۇشاللىقنىڭ ئاچقۇچىدۇر .»

دى . ئۇلار دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ، ئاللادىن ئاپاق خوجىدەك ئادەملەرنىڭ جازاسىنى بېرىشنى تىلەپ ئۇزاق تېۋىندى ۋە ئاستا ـ ئاستا ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىن تارقاپ كەتتى .
مۇھەممەتئىمىن خان ئاقسارايغا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن ، بايىقى كېڭەشنى داۋاملاشتۇرالمىدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىنى ئاپاق خوجا توغرىسىدىكى پىكىرلەر ئىگىلەپ ئالغانىدى .
ئاپاق خوجىنىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە تايىنىپ ھېسابسىز قان تۆككەنلىكى راست ، نۇرغۇن گۇناھسىز كىشىلەرنى بىھۇدە ئۆلتۈرگەنلىكىمۇ راست ، ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۇزۇن ھاكىمىيەتنى ھېسابسىز قان تۆكۈش بەدىلىگە ئورناتقان . شۇڭا ، بۇ ھاكىمىيەت بەر قارار تۇرالمىدى ، ئۇزۇنغا بارمايلا خەلق تەرىپىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلاندى . ھازىر مۇھەممەتئىمىن خانىنىڭ ئالدىدىكى ۋەزىپە : يەنە قان تۆكۈپ ، كىشىلەرنى ساراسىمىگە سېلىشمۇ ياكى يۇرتكى زېدە بولغان خەلقنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتىپ ، ۋەيران بولغان ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشمۇ ؟ !
مۇبادا ، قان تۆكۈشكە توغرا كەلسە ، مۇھەممەتئىمىن خان ئۇچۇن ئاپاق خوجا بىلەن ئۇنىڭ بىرنەچچە شېرىكلىرىنى تۇتۇپ كېلىپ ئۆلتۈرۈش ھېچقانچە ئىش ئەمەس ، بىرلا پەرمان بىلەن ھەممە ئىش كۆڭۈلدىكىدەك ئادا بولىدۇ . لېكىن ، بۇنىڭلىق بىلەن جاھان تىنچىپ ئىشلار ئوڭشىلارمۇ ؟
مۇھەممەتئىمىن خان ئاپاق خوجىنىڭ قەشقەرىيە تەۋەسىدىكى ئىناۋىتىنى ، تەسىرىنى ياخشى بىلەتتى ، ئۇ بۇنى بۇنىڭدىن توققۇز يىل بۇرۇن ئاپاق خوجا بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەندىلا ھېس قىلغانىدى . ئۇ چاغدا ، ئاپاق خوجا بىر بۆلەك مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بىلەن ئاقسۇ سەپىرىدە ئۇچتۇرپانغا چۈشۈپ ئۆتكەنىدى . شۇ چاغدا ، مۇھەممەتئىمىن خان بىر قېتىملىق كاتتا سورۇندا ئۇنىڭ ئەمرىمەرۇپلىرىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭ بىلىمى-

گە ، ئەقلىگە ، ئۇنىڭغا ھەيران قالغانىدى . سورۇندىكى ئۇرغۇن كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ ئاجايىپ سۆزلىرىدىن تەسىرلىنىپ ، يىغا ـ زارە قىلىشقان ، ھەتتا بەزىلەر بىھوش بولۇپ كەتكەنىدى . بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ، ئاپاق خوجا ئۈچتۇرپاندىن قايتقاندا ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇپ ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تەركىدۇنيا بولۇپ كەتكەنلەر ئۈچتۇرپاندىلا بىرەر يۈزگە يەتكەنىدى .

مۇھەممەتئىمىن خان بۇ ئىشلارغا ھەيرانۇھەس بولۇپ يۈ-گەندە ، ئۈچتۇرپاندىكى چوڭ بىر ئىشان ئۇنىڭغا روسۇلىللانىڭ مۇنۇ بىر ھەدىسىنى ئېيتىپ ، ئاپاق خوجىغا باھا بەرگەنىدى : «مەن بىر قوۋمنى تونۇيمەنكى ، ئۇلار خۇدا يېنىدا مېنىڭ دەرى-جەمدىدۇر . ئۇلار پەيغەمبەر ئەمەس ، شېھىدمۇ ئەمەس ، لېكىن پەيغەمبەر بىلەن شېھىدلار ئۇلارنىڭ خۇدا ئالدىدىكى دەرىجىلىرى-نى ئارزۇ قىلىشىدۇ ، ئۇلار دوست تۇتقۇچىلاردۇر»①.

مۇھەممەتئىمىن خان ئەنە شۇ چاغدا ، ئاپاق خوجى-نىڭ ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس ، بەلكى ئاشۇ ھەدىستە ئېيتىلى-دەك ، خۇدانىڭ ئالاھىدە بەندىسى ـــ ئاپتاپتەك نۇرلۇق ، كەشپۇ كاراماتلىك ۋەلىيۇللا ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى .

كېيىن ، ھېلىقى چوڭ ئىشان يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ ، ئاپاق خوجىنى مۇھەممەتئىمىن خانغا تېخىمۇ سىرلىق ، ئۇلۇغ ۋە مۇ-قەددەس زات قىلىپ كۆرسىتىۋەتكەنىدى : «بەر ھەق ، بۇنداق ۋەلىلەر پەيغەمبەرنىڭ ئۇممەتلىرى ئىچىدە بەئەينى تاماقتىكى تۇزدەك بولىدۇ ، تۇزسىز تاماقتا خۇش تەم بولمىغاندەك ، ئۇم-مەتلەر تائىفىسىمۇ ۋەلىسىز قالسا يول تاپالمايدۇ ، ھاياتى مەنى-سىز بولىدۇ . ئادەم پىرپەرەست بولمىسا ، خۇدا پەرەست بولال-مايدۇ ، پىر يول كۆرسىتىدۇ . دەۋزەخنىڭ كۆۋرۈكى تەرىقەت

① پارىسچە «ھىدايەتنامە» ، ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى ، 73 ـ بەت .

يولىدۇر ، دۇنيادا كىمكى تەرىقەت يولىدا ماڭسا ، سىرات مۇستە-قىمىدە تۇرغان بولىدۇ ، كىمكى خاتا قىلسا ، ئۆز ھەقىقىتىنى يوقاتقان بولىدۇ …

نۇرى خەلق چاچقاي قاچان نۇر ، نۇرى ھەقنىڭ ئالدىدا ،
پارقىراپ كۆرۈنەرمۇ يۇلتۇز ئاپتاپنىڭ ئالدىدا .
زەررىلەر ئۇ ئاپتاپتىن كەلتۇرەر دۇئا سالام ،
ئاپتاپ بۇ زەررىلەرگە دائىما دۇرلەر غۇلام ![1] … »
……

مانا شۇنداق ئىچكى ۋە سىرتقى تەسىرلەر تۈپەيلىدىن ، ئاپاق خوجىنىڭ ئوبرازى مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ قەلبىدە خېلى بۇ-رۇنلا يۇكسەك ئورۇنغا چىققانىدى . ئۇ ھەمىشە : «ئاپاق خوجا ئاللانىڭ ئەمرى بويىچە ، مۇسۇلمان مۆمىنلەرگە پىر – ئۇستاز بولۇش ئۇچۇن كەلگەن ئەۋلىيا ئىكەن ، شۇڭا ئۇنىڭ سۇلۇكىگە كىرگەن ئادەمنىڭ ئورنى – مەرتىۋىسى ئېشىپ ، ئاللانىڭ زاتىغا ئۇلىشىدىكەن … » دەپ ئويلايتتى .

دەرۋەقە ، كېيىنكى بەزى ئىشلار : ئاپاق خوجىنىڭ ئىسما-ئىل خان تەرىپىدىن قوغلىنىشى ، نەچچە يىل چەت ئەللەردە سەرگەردان بولۇپ يۈرۈشى ، كېيىن جۇڭغار قوشۇنلىرىنى باش-لاپ كېلىپ ، ئەل – يۇرتنى ۋەيران قىلىشى ، خانلىق تەختكە ئولتۇرۇپ ھاكىمىيەت سورىشى ۋە ئۆچ ئېلىش مەقسىتىدە قان-لىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈشى قاتارلىق بىرمۇنچە زور ئىشلار مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ كاللىسىدا بەزىبىر چىگىش سوئال – سوراقلارنى پەيدا قىلغان بولسىمۇ ، ئەمما ھەرقانداق ئىشنى ئىلاھى تەقدىرگە باغلايدىغان تەقۋادار بۇ مۇسۇلمان ھەممىنى

---

[1] غۇلام —— خىزمەتكار ، مۇلازىم .

«ئاللانىڭ ئىرادىسى» ، «ئاللا ئىنايەت قىلغانلارنى ئازدۇرغىلى بولمايدۇ ، ئاللا ئازدۇرغانلارغا ئىنايەت قىلغىلى بولمايدۇ! ...» دېگەن ساددا قاراش بىلەن كاللىسىدىكى چىگىشلەرنى يېشىپ تاشلىدى . كېيىنكى قۇبات مىرزابەگنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ، خەلقنى قوزغىشى ۋە ئۆزىگە خەت يېزىپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا ئۈندىشى ۋە ئاخىر ئاپاق خوجىنىڭ تەختتىن غۇلاپ ، ئۆزىنىڭ تەختكە چىقىشى قاتارلىق ئىشلارنىمۇ يەنە شۇ ئەقىدىگە باغلاپ شەرھلىدى .

بۈگۈن — ئوردا دەرۋازىسى ئالدىغا توپلىنىپ ، ئاپاق خوجىدىن خۇن داۋاسى تەلەپ قىلغان كىشىلەرنىڭ كۈچلۈك دەۋرىشى ئۇنى دەسلەپ بىر ئاز جىددىيلەشتۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ يەنىلا شاھلارغا خاس تەمكىنلىك بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، غوۋغانى ئۆز جايىدا ئوڭۇشلۇق جىمىقتۇردى . ئەمما ، بۇ ئىشنى شۇنىڭ بىلەن تۈگىدى دېيىشكە بولمايتتى ، زەردىگۈش بولغان خەلق يەنە قوزغىلىشى مۇمكىن ئىدى ، ئۇ چاغدا قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەگەر ئۇ خەلقنىڭ كۈچلۈك تەلىپى بىلەن راستتىنلا ئاپاق خوجىنى تۇتۇپ كېلىپ ئۆلتۈرسە ، چوقۇم يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە «پىر - ئەۋلىيانى ئۆلتۈرگەن قاتىل!» دېگەن بەتنامغا قېلىپ ، ئاللانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشى مۇمكىن . ئۆلتۈرمەي دېسە ، خەلقنىڭ تەلىپى كۈچلۈك ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاپاق خوجىنى كۈنلەرنىڭ بىرىدە يەنە باش كۆتۈرۈپ چىقمايدۇ ، دېگىلى بولامدۇ؟! ...

مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ راستتىنلا بېشى قاتتى ، ئاپاق خوجا ھامان ئۇنىڭ كاللىسىدا بۇرۇنقى ئوبرازى بىلەن جانلىنىپ تۇراتتى ، ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنىڭ سېھرىي كۈچىنى ئاجىزلىتالمىدى . ئاخىر ئۇ ، بۇ توغرىدا ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ پىكىر - قاراشلىرىنى ئاڭلاپ بېقىش مەقسىتىدە جىددىي كېڭەش چاقىردى ، ھالبۇكى كېڭەشتىكى پىكىرلەرمۇ بىر خىل بولمى-

ـدى ، ھەتتا بەزى پىكىرلەر ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا ، ۋەھىمىگە سالاتتى .
— ئۇلۇغ شاھىم ، — دېدى ئاتا بېگى مىرزا سالىھ بەگ جوراس ، — كەمىنىلىرىنىڭ قارىشىچە ، قۇتبىل ئەقتاب ھەزرىتى ھىدايىتۇللا ئاپاق خوجىنى قەتل قىلىشقا ھەرگىز بولماس ! مۇبادا ، ئول زات قەتل قىلىنسا ، خاندانلىقىمىزدىن نارازى بولغۇچىلار كۆپىيىپ كېتىدۇ ، ھازىر پۈتكۈل قەشقەرىيەدىكى نۇرغۇن ئەھلى مۇسۇلمانلار ئول كىشىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسى . ئالىمادىن ، ئول زات پەتىۋا بېرىپ ، مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنى ئىشقا سالسا ، چوڭ غەلىيان كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن . شۇڭا ، بۇ ئىشتا سالماق ، سەۋرلىك بولمىغىمىز ، ئەقىل بىلەن ئىش كۆرمىگىمىز جايىزدۇر ...
— پەقىر قۇللىرىمۇ شۇنداق قاراشتا ، دانا شاھىم ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى مىرزا ماناپ بەگ ، — ئەگەر بۇ ھەقتىكى غەلۋە ـ غەلىيانلار كۆپىيىپ كەتسە ، ئۇ چاغدا ، جۇڭغار قالماقلىرىنىڭ خاندانلىقىمىزغا يېڭىۋاشتىن تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىگە ئوبدان باھانە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن . چۈنكى ، ئاپاق خوجا مولكى قەشقەرىيىگە ئۇلارنىڭ قولى بىلەن تىكلەنگەن خان ، شۇڭا ئۇلار ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىگە قاراپ تۇرمايدۇ . مەن بۇ پىر ـ ئەۋلىيا زات بىلەن ئىتتىپاق ئۆتۈشنى بىردىنبىر دانا تەدبىر دەپ قارايمەن .
— ھەيھات ... ھەيھات ! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى يېڭىلا قەشقەرگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلەنگەن مىرزا مۇھەممەت شاھبەگ ، — خان ئالىيلىرى ، ئويلاپ كۆرگەيلا ، سەلتەنەت ئۈچۈن دىندىن ، ئاخىرەتتىن يۈز ئۆرۈپ ، قوۋم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ ھاياتىنى ، مېھرىنى دوغا تىككەن ئۇنداق تۈزكور بىلەن بىللە ياشاش ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس . ئۇنى بىر كۈن يوقاتمىساق ، خاندانلىقىمىز ئۈچۈن بولىدىغان ۋەھىمە ـ تەھدىت بىر

كۈن يوقالمايدۇ. شاھىم، ئادەمزاتنىڭ ئەڭ تۆۋەن، پەسكەشلىرى شۇكى، ئۇلار مال - دۇنيا ئۈچۈن، مەنسەپ - شۆھرەت ئۈچۈن ئەزىز يۇرتىنى، سۆيۈملۈك قوۋم - قېرىنداشلىرىنى خار قىلىدۇ. ئاپاق خوجا ئەنە شۇنداق بەدكار، بەدخۇي، ئاسىي مۇناپىق! دەريايى ئىسلام سۈيىنى لايلاتقۇچى بۇنداق زەھەرلىك يىلانلارنى قوينىلىرىدا ئاسراپ، غەپلەتتە قالمىغايلا، شاھىم!...

كېڭەش خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى، ۋاقىت ئۇزارغانسېرى قارىمۇ قارشى پىكىرلەر كۆپىيىپ، كەسكىن بەھس تۈسىنى ئېلىپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن خان كېڭەشكە قىسقىلا يەكۈن ياساپ يىغىننى توختاتتى. بىر - بىرىدىن كۈچلۈك، بىر - بىرىدىن يوللۇق مۇنازىرە ئورامىدىن مۇھەممەتئىمىن خان شۇنى ھېس قىلدىكى، ئوردا ئىچىدىكى ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - ئۆمەرالار ئىچىدە ئاپاق خوجىنى يوشۇرۇن ئۇلۇغلايدىغان، ئۇنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىدىن ئەيمىنىدىغان، ھەتتا ئۇنىڭغا چىن دىلى بىلەن چوقۇنىدىغانلار ئاز ئەمەس ئىكەن، بۇنداق خاھىش مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ كاللىسىدىكى ئەسلىي مۇددىئاغا ئۇيغۇن كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇ ئۆز پىكىر - قاراشلىرىنىڭ كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل ئارزۇسى بىلەن رېئال ھەقىقەتكە يېقىنلاشقانلىقىدىن كۆڭلى تەسكىن تاپقاندى.

2

ئاشۇ كۈنى مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن قۇبات مىرزا بەگنىڭ ئىسيانچى قوشۇنلىرى قەلئەگە باستۇرۇپ كىرگەندە، ئالاقزادە بولغان ئاپاق خوجا قىرىق - ئەللىكتەك مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ «مەسخىرە دەرۋازىسى» دىن قېچىپ چىققانىدى. ئەسلىدە، ئۇنىڭ ئامان - ئېسەن قۇتۇلۇپ كېتىشى ئۈچۈن مۇھەممەتئىمىن خان ئاستىرتىن قولايلىق

يارىتىپ بەرگەنىدى .
ئاپاق خوجا شۇ قاچقانچە كېچە - كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ ، تەكلىماكاننىڭ گىرۋەكلىرىدىكى چۆل - جەزىرىلەرنى بويلاپ ، مەكتىنىڭ شىھىدۆك دېگەن يېرىگە كېلىپ چۈشتى . بىرنەچچە يۈز ئۆيلۈك ئاۋات ، كۆجۈم بۇ يۇرت ئۆز ۋاقتىدا ، ئۇنىڭ مەرھۇم قېيناتىسى — چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ مەكىتلىك ئەۋلادلىرىدىن بولغان ئوبۇل ھادىبەگنىڭ تارخانلىقى ئىدى .
ئاپاق خوجا مىلادىيە 1647 - يىلى ، مۇرىت توپلاش ئۈچۈن بۇ يەرگە كېلىپ ، دۇنيانى دوست تۇتمايدىغان خۇدايى ئىشان قىياپىتىدە سۇلۇك تەرغىباتىنى تەۋرەتكەنىدى . ئوبۇل ھادىبەگ ئىخلاسمەن ئىشقىيە مۇرىتى بولغاچقا ، ئاپاق خوجىنىڭ ئىشلىرىغا يېقىندىن ھەمدەمدە بولغان ۋە بۇ جەرياندا ياش ، قابىل ، زېھنى ئۆتكۈر ئاپاق خوجىغا كۆچلۈك ئەقىدە باغلاپ ، ئۇنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزغانىدى . ئوبۇل ھادىبەگ ئەسرا بولۇش ، سىردىشىش ئارقىلىق ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ «سۇلۇك تۇتۇپ ئىشقىيە تەرىقىتىنى تەۋرىتىش» يولىدا جان قېقىپ ، تېخىچە ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولمىغانلىقىنى بىلىپ ، ئۇنىڭغا چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلغان ۋە بويىغا يېتىپ قالغان ئوماق ، ھايالىق قىزى قەمەر بانۇنى ئۆز قولىچە ئۇنىڭغا ھالال جۈپ قىلىپ نىكاھلاپ بەرگەنىدى .
ئاپاق خوجا بۇ قېتىم شىھىدۆكدە پەيدا بولغاندا ، بۇرۇنقىدەكلا قىزغىن قارشى ئېلىنىدى . كونا مۇرىت - مۇخلىسلار ئايىغى ئۈزۈلمەي ئۇنى تاۋاپ قىلدى . ئۇ بۇنىڭدىن يىگىرمە يىللار بۇرۇن ئۆزى سالدۇرغان ئاق خانىقادا بۇرۇنقىدىنمۇ چوڭقۇر ، تەسىرلىك ھېكمەتلەر بىلەن مەسىلە مەرۇپ قىلىپ ، جەھرە - ساما سېلىپ ، كىشىلەرنى ئۆزىگە تېخىمۇ مايىل قىلدى . ئۇ تېخى بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدا تەختتىن چۈشۈپ ، قوغلاندى بولغان قاچاق پادىشاھ بولسىمۇ ، لېكىن بۇ

يەردىكى ئاق كۆڭۈل ، साددا كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ، ئۇ يەنىلا خىزىر سۈپەت كاتتا ئىشان ، مۇسۇلمانلارنى ھىدايەت يولىغا باشلايدىغان پىر - ئەۋلىيا ئىدى .

ئاپاق خوجا بۇ قېتىم مەرھۇم قېيناتىسىنىڭ ھۇزۇرىدا كۆپ تۇرمىدى ، ئۇنىڭ كۆڭلى قەشقەرگە — قەشقەردىكى «ياغدۇ»① زاراتگاھلىقىغا تارتاتتى . ئۇ يەردىكى بۇزرۇكۋار دادىسى مازار پادىشاھىمىنىڭ تەنھا مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىپ ، كۆڭلىدىكى دەرد - ئەلەملىرىنى تۆكۈپ ، ئۇنىڭ روھىدىن كۈچ - مەدەت ئالماقچىدى . شۇ نىيەت بىلەن ئۇ ، بۇرۇنقى مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا مەكتىتىن قوشۇلغان بىرەر يۈزدەك دەرۋىشنى قوشۇپ ، جەھرە - ساما بىلەن قەشقەرگە يۈرۈپ كەتتى .

× × ×

ئىمتاسلىقتا چۈمگەن كېچە ، ئوچۇق دالىدىن سالقىن شامال ئۇرۇپ ، باغ - ۋاران ، ئېتىز - ئېرىقلاردىن نەمخۇش باھار ھىدىنى ئېلىپ كېلىدۇ . تولغان ئاي قارا بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغان ، ئۇ يەر ، بۇيەردە نۇرسىز يۇلتۇزلار پىلىلدايدۇ . قېرى قارىياغاچلار بىلەن ئورالغان ياغدۇ قەبرىستانلىقىنى سۈر باسقان ، ئاندا - ساندا سايرىغان ھۇۋقۇشلارنىڭ ئاۋازى بۇ يەرنى تېخىمۇ سۈرلۈك ۋە پىنھان ھالەتكە كەلتۈرگەنىدى .

ئاپاق خوجا تۆت - بەش مۇخلىسنى ئەگەشتۈرۈپ بۇ يەرگە كەلدى . ئۇ زەر چۈچىلىق يوپۇق بىلەن چۈمكەلگەن مەيىنىڭ قارا مەخمەل پەردىسىنى قايرىپ سىرتقا قارىدى ۋە ئاللىقاچان ئۆزىنى يۆلەپ چۈشۈرۈشكە تەييار تۇرغان ئىسەن بۇقىنىڭ يەلكى-

---

① ياغدۇ — ھازىرقى قورغان يېزىسىغا تەۋە ھەزرەتنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى ئاتىلىشى .

سىگە تايىنىپ ئاستا يەرگە چۈشتى . ئۇ دەرۋىش خوجا ئۆلگەندىن كېيىن ، ئىسەن بۇقىنى ئۆز يېنىدىن ئاجراتماي كېلىۋاتاتتى . ئىسەن بۇقا ئۇنى قولتۇقلاپ ، مازار تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى . بۇ چاغدا مازارغا قارايدىغان شەيخلەرمۇ چىراغ كۆتۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىققاندى . شەيخلەر ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغا تىزلى-نىپ ، ئۇنىڭ پەشلىرىنى سۆيدى ۋە ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئامانلىق سورىدى ، ئاپاق خوجا خۇددى كىچىك باللارنى پەپىلە-گەندەك ، ئۇلارنىڭ يەلكىسىگە يەڭگىلگىنە ئۇرۇپ قويدى .

ياغدۇ قەبرىستانلىقى ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى ، ئۇ يەر ، بۇ يەردە چوقچىيىپ تۇرغان كونا - يېڭى قەبرىلەر بىلەن ئاغزى ئوچۇق بىر نەچچە شام گۆرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تىكەن بىلەن شىۋاق باسقان بىر پارچە يەردە خېلى چوڭ ھەيۋەتلىك بىر گۇمبەز قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى ، كۆك كاھىشلىق بۇ گۇمبەز باشقا قەبرە - مازارلاردىن پەرقلىق ھالدا كەڭ دائىرىلىك ياغاچ رىشاد-كا ئىچىگە ئېلىنغانىدى . ئويما نەقىش بىلەن بېزەلگەن بۇ ئى-شىك ، رىشاتكىلار ۋە گۇمبەز يېنىدىكى تىلاۋەتخانا ھېلىقى شە-يخلەرنىڭ ھىمايىسىدە كېچە - كۈندۈز بىخەتەر تۇراتتى ، شە-يخلەر نۆۋەت بىلەن خەتمىقۇرئان قىلىپ ، بۇ سۈرلۈك ، خىلۋەت قەبرىستانلىققا بىر خىل ھاياتلىق سۈرى بېغىشلايتتى .

ئاپاق خوجا دەسلەپ تىلاۋەتخانىغا كىرىپ ، ئۇزۇن-دىن ئۇزاق سۈرە - ئايەت ئوقۇپ ، دۇئا - تىلاۋەت قىلدى . ئاندىن مەقبەرە ئالدىغا كېلىپ يۈكۈندى ۋە يۈزىنى سوغۇق ، سىلىق كاھىشقا يېقىپ تۇرۇپ :

— ئى قۇتبىل ئەقتابى ، سەئىددىل ھەزرىتى پەدەرى پى-رىم ! — دېدى دىلى ئۆكسىگەن ھالدا پۇچىلىنىپ ، — بىمەھەل تاشلاپ كەتكەن ئوغلىڭىزغا قەدرىڭىز ئەجەب ئۆتۈل-دى . روھىي يۆلەك - مەدىتىڭىز بىلەن سىز ئارزۇ قىلغان مۇرات - مەقسەتكە يەتكەندىم . ۋادەرىخا ، غەددار پەلەك ئىشىم-

نى ئاخىرىغا يەتكۈزمەي ئارماندا قويدى ، — ئەمدى ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى دەرد - ئەلەملىرى كۆز يېشى ئىچىدە شېئىر - نەزمىگە ئايلىنىپ كەتتى :

دەريا مەۋج ئۇرماقتا ، غەم - قايغۇ ئۇندا تۆكىگۈسىز ،
زۇلۇمنىڭ كەلكۈنىدىن باشىمدا توپان تۆكىگۈسىز .
يۈرەكىمدە دەرد تولا ، قىلماق داۋا مۇمكىن ئەمەس ،
دەرۇ داۋاسىز ، كىمگە دەيمەن قايغۇ ، غەمدۇر تۆكىگۈسىز !

ئاپاق خوجا ئۆكسۈپ ، يىغلاپ ئىچ قارنىنى بوشاتقاندىن كېيىن ، بىردىنلا جانلىنىپ قەددىنى رۇسلىدى ۋە ئالدىدىكى قەبرىگە قەسەم بېرىۋاتقاندەك ئەلپازدا سۆزىنى داۋام قىلدى :

— لېكىن ، پەدەرى بۇزرۇك ، خاتىرجەم بولغايسىزكى ، ئوغۇل ئەرجۇمەندىڭىز هاياتلا بولىدىكەن ، سىز باشلاپ بەرگەن هىدايەت يولىنى ئاخىرىغا ئېلىپ چىقماي قويمايدۇ ! نامىم بىلەن قەسەمكى ، بۇ يۇرتنى مەن سوريىالمىغان ئىكەنمەن ، باشقىلارغىمۇ سوراتمايمەن ! ئى بۇزرۇكۋار ئاتا ، زاماننىڭ هادىسىلىرىدە ، دەۋرنىڭ ئاپەتلىرىدە ، پەقىر ئوغلىڭىزنىڭ ئاداۋەتلىك دۈشمەنلەردىن نىجات تېپىشىدا كامىل مۇرشىد ۋە مۇكەممەل پىر بولۇشىغا يۆلەك بولغايسىز . تەرىقىتىمىزنىڭ مۇستەهكەم بىناسى ئۈچۈن ، سۇلۇكىمىزنىڭ هەقىقىي راۋاجى ئۈچۈن ، تەهقىق روهى مەدەتكار بولغايسىز ! ...

ئاپاق خوجا بۇ كېچىنى ئۈچ هەسسە قىلىپ ، بىرىدە قۇرئان تىلاۋەت قىلدى ، بىرىدە ناماز ئوقۇدى ، بىرىدە مۇناجات قىلىپ ، ئۆزى بىلەن ئۆزى ناله - زار قىلدى . تاڭغا يېقىن ئۇنىڭ قۇلىقىغا گويا دادىسىنىڭ قەبرىسى ئىچىدىن چىققاندەك زەئىپ بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك بولدى :

يارەب ، ساڭا بەخت كۆزى روشەن بولغاي ،
خۇشلۇق بەزمى ھەممىشە گۈلشەن بولغاي ،
دۆلەت قەسرى ساڭا تۇرار جاي بولغاي ،
بۇ ھەممىسىن كۆزۈم نەسىپدار بولغاي ! ...

ئاپاق خوجا «ئاياجانلاندى ، جانلاندى ۋە ئىچ ـ ئىچىدىن ئۈمىدكە ، كۈچكە تولدى . ئۇ جىمجىت ، پىنھان تاڭ سۈبھىسى ئىچىدە تۇيۇقسىز قۇلىقىغا ئىشتىلگەن بۇ ئاۋازنى ھەقىقەتەنمۇ ئۆزىنىڭ بىرى سوغۇق قەبرە ئىچىدە ياتقان «قۇتبى زامان ، غەۋسى دەۋران» دادىسى مازار پادىشاھىنىڭ جەننەتتىن كەلگەن ئاۋازى ، ئوغلىنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىغا ئىچىنىپ ، ئۇنىڭغا كۈچ ، مەدەت ۋە ئىشەنچ ئاتا قىلىش ئۈچۈن ، روھىي زېمىندا پەيدا قىلغان كەشپۇ كارامىتى دەپ ئىشەنگەنىدى . شۇڭا ، ئۇنىڭ بىردىنلا روھىي تېتىكلىشىپ ، جىسمى كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغاندەك بولغانىدى . ئەمما ئۇ ، «جەننەتتىن كەلگەن» بۇ ئاۋازنىڭ دەل ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ھارغىنلىق بىلەن خامۇشلۇقتىن كېلىۋاتقان ئەكس سادا ئىكەنلىكىنى ، يۈرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلەرنىڭ يىغا بىلەن ئېرىپ تۆكەپ ، ئۇنىڭ ئورنىدا پەيدا بولغان ئەسلىي نىيەت ـ مۇددىئانىڭ ئۆزىمۇ تۇيمىغان ھالدا ئاغزىدىن شېئىرى نەزمە شەكلىدە چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي قالدى . چۈنكى ، ئۇ قاتتىق چارچىغان ، نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئوقۇپ ، ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلەپ كاللىسىمۇ گاراڭشىپ قالغاچقا ، ئۆز ئاۋازىنى دادىسىنىڭ ئاۋازى دەپ بىلىپ ، رېئاللىقتىن بىر ھېس ـ تۇيغۇنى ئارىلاشتۇرۇۋەتكەنىدى .

ئاپاق خوجا تۈنۈگۈن كېچىدە ياغدۇ قەبرىستانلىقىغا روھسىز ، ئۈمىدسىز ھالدا غەم ـ قايغۇغا پېتىپ چىققان بولسا ، بۈگۈن سەھەردە ، روھلۇق ، ئۈمىدلىك ھالدا ، شاد ـ خۇراملىققا چۆمۈپ قايتىپ كىردى . ئەمما ، ئۇنىڭ شاد ـ خۇراملىقى ئاران

ئىككى كۈنگە پايلىدى .

ئاپاق خوجا دادىسىنىڭ مازىرىنى يوقلاپ كىرگەن كۈنىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ، ياغدۇ قەبرىستانلىقىدا قانلىق ۋەقە يۈز بەردى . ئاپاق خوجىنىڭ مەزھەپ رەقىبلىرى بىلەن خۇن دەۋاگەرلىرى خۇددى «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ، ئۇر توقۇمىنى» دېگەندەك پىچاق ، كالتەك بىلەن قەبرىستانلىققا دەۋرەپ چىقىپ ، بىردەمدە ئاپاق خوجىنىڭ دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپ مازار پادىشاھىمنىڭ ھەيۋەتلىك گۈمبىزى — «ھەزرىتى مازار» نى بۇزۇپ تاشلىدى ، ياغاچ ئىشىك ، ۋادەكلەر بىلەن تىلاۋەتخانىغا ئوت قويدى . ئۇلارنىڭ بۇنداق تۇيۇقسىز زوراۋانلىقىغا قارشى چىققان ئۈچ شەيخنى باغلاپ ، قەبرىستانلىق يېنىدىكى كاداڭ ئۈجمىلەرگە ئېسىپ بولۇشىغا ئۇردى ۋە ئاخىرىدا ئۇلارنىمۇ ئۈجمە دەرەخلىرى بىلەن قوشۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى .

بۇ ۋەقە شۇ كۈنى كەچتە ئاپاق خوجىغا ئاڭلاندى ، كۈتۈلمىگەن شۇم خەۋەردىن گويا ئۇنىڭ روھىي تېنىدىن چىقىپ كەتكەندەك ئازابلىنىپ كەتتى ، تاج ـ تەختتىن ئايرىلىشنى ئاز دېگەندەك ئۇستىلەپ قوشۇلغان بۇ خورلۇق ، ئاھانەت شۇ ھامان ئۇنىڭ يۈزىگە ، كۆزىگە چىقتى . بىر نەچچە كۈن ئىچىدىلا ، ئۇنىڭ گۆشلۈك قوۋۇزلىرى شىپپىدا چۆكۈپ ، مۈڭ ـ ھەسرەتكە تولغان كۆزلىرى نۇرسىز پىلدىرلاپ قالدى . ئۇ قاراڭغۇ ھۇجرىغا بېكىنىۋېلىپ ، ئۆزى بىلەن ئۆزى بۇغۇنۇقۇپ ، پۈچىلىنىپ ياتتى . پەقەت ھەپتىدىن كېيىن ، ئۇ بىردىنلا ئەس ـ ھوشىنى يىغىپ ، ئەقىل ، ئىدراكىنى ئىشقا سالدى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۇنداق كېتىۋەرسە بولمايدىغانلىقىنى دەرھال ھېس قىلدى ، بۇنداق كېتىۋەرسە ، ئاخىرى ئۆزىنىمۇ قوغداپ قالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى . ئۇ ئەزەلدىن ئاجىزلىقنى ، پاراسەتسىزلىكنى يامان كۆرەتتى ، بېشىغا ھەرقانداق مالامەت تاشلىرى ياغقاندىمۇ ، ئۆزىنى روھلۇق ، ئۈمىدۋار تۇتۇشقا تىرىشاتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، ئالەمـ

نى ئالغۇچى ھەمىشە ئەلەم تارتىشقا تەييار تۇرۇشى، ئاشىق ئىكەن، مەشۇقىنىڭ جاپاسىنى تارتىشقا، ئۇنىڭ تايىقىدىن لەز- زەتلىنىشكە تەييار تۇرۇشى لازىم ئىدى. بولمىسا، ئىشىق دەۋاسىدا سادىق بولغىلى، ۋىسال دەشتىدە زاھىد بولغىلى بولمايتتى.

ئاپاق خوجا دەسلەپ مۇھەممەتئىمىن خاندىن خاۋاتىرلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ھازىر ئۇنىڭدىن كۆڭلى خاتىرجەم ئىدى. ئەگەر ئۇ ئاپاق خوجىنىڭ ئىزىغا چۈشكەن بولسا، ئۇنى ئاللىقا- چان تۇتۇپ قىلار ئىشىنى قىلغان بولاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، بەزى كىشىلەرنىڭ ئاغزىدا ئېقىپ يۈرگەن مىش - مىشلارغا قارىغاندا، مۇھەممەتئىمىن خان ئاپاق خوجىنى پۈتۈنلەي ئەپۇ قىلىپ، ئۆز خاھىشىغا قويۇۋەتكەنىدى. بۇ ھال مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ ئاپاق خوجىنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋەتكەنلىكىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ كاتتا ئىشانلىق ئورنى بىلەن پىر - ئۇستازلىق مەرتىۋىسىنى ئېتىراپ قىلغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. مانا بۇ ئاپاق خوجىنىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ، دادىل ھەرىكەت قىلىد- شى ئۈچۈن ياخشى پۇرسەت ۋە ئەۋزەل شارائىت ئىدى. شۇڭا ئۇ، بىر نەچچە كۈنگىچە بارلىق ئەقىل - پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ ئويلاندى، ئىزدەندى، ئاخىرى كۆڭلىدىكى ئوي - پىد- كىرلىرىنى پىشىلدۇرۇپ، يېقىن يارەنلىرىدىن بىرى بولغان ئۇلۇغ موللامنى يېنىغا چاقىرتتى. ئۇلۇغ موللام ھايال بولماي ئۇنىڭ بوسۇغىسىدا پەيدا بولدى.

ياش جەھەتتە تەڭ دېمەتلىك كېلىدىغان، سېمىز رەك، مىد- جەزى ئېغىر، كەم سۆز، ئەمما كۆزلىرىدىن چېچەنلىك چىقىپ تۇرىدىغان بۇ ئادەمنى كىشىلەر «ھەزرىتى ئىشاننىڭ سايىسى» دەيتتى. ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى موللا نەدىر بولۇپ، ئاپاق خوجد- نىڭ ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭ بىلىم جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىگە قاراپ، «ئۇلۇغ موللام» دەپ نام بېرىشكەنىدى.

بىر قېتىم بەزىلەر ئۇنى سىناش ئۈچۈن :

— موللام ، بەندە خۇداغا قاچان يېتىدۇ ، بىلەمسىلا ؟ — دەپ سورىغاندا ، ئۇ قىلچە دۇدۇقلىماستىن :

— بەندە بەندىلىكتە ئۆزىدىن فەنا[1] بولغاندا خۇداغا يېتىدۇ ، — دەپ جاۋاب بەرگەن ۋە ئارقىدىنلا مەۋلانە رومىنىڭ تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇپ ئۆز پىكرىنى ئىسپاتلىغاندى :

«بولمىغان چاغىڭداسەن بولغانىدى ھەممە خۇدا ،
قالمىغان چاغىڭدىمۇ قالغاي بولۇپ ھەممە خۇدا !»

ئاپاق خوجا ئۇلۇغ موللام بىلەن قىزغىن سالاملاشتى ۋە يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ ، كۆڭلىدىكى گەپلەرنى ئادىتى بويىچە ئەمرىمەرۇپلەر بىلەن باشلىدى :

— مولام ، بىز ئەزەلدىن پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرىدە ئەگىشىپ كەلدۇق ، — دېدى ئۇ سىپايى ئاۋازدا ، — پەيغەمبىرىمىز بىزگە دۇشمەننى يېڭىش ئۈچۈن ئۈچ يول كۆرسەتكەن : توۋا قىلىش ، كۆز ياش تۆكۈش ۋە سەدىقە بېرىش ... ئىنسان توۋا قىلسا ، ئاللاتائالا ھەرقانداق گۇناھنى مەغپىرەت قىلىدۇ . لېكىن ، بىز مەيلى خۇدا ، مەيلى بەندە ئالدىدا توۋا ئىستىغپار ئېيتقۇدەك گۇناھ قىلمىدۇق ، تۇتقان يولىمىز خۇدانىڭ يولى ، قىلغان سۆزىمىز خۇدانىڭ سۆزى بولدى . ئەمدى سەدىقە بېرىشكە كەلسەك ، پۈتۈن ئۆمرىمىز ئاللا يولىدا ، ئىسلام يولىدا سەدىقە بېرىش بىلەن ئۆتۈپتۇ . شۇڭا ، ئاللامۇ ئۆز يولىدا بىزگە ئەبەدىي سائادەت ، قابىلىيەت ، لاياقەت ۋە ئاسمانى تەۋپىق بېرىپ ، كامالى ئەقىل ۋە بىلىم بىلەن ئۇلۇغلاپ ، چىرايلىق

[1] فەنا — يوق بولماق ، ئۆلمەك . تەسەۋۋۇپتا ، ئۆزلۈكنى يوق قىلىپ ، ھەق ۋۇجۇدىدا ئېرىپ كېتىشنى كۆرسىتىدۇ .

سۇپەتلەر ، مۇبارەك لۇتفلار بىلەن مەرتىۋىگە يەتكۈزدى . لېكىن ، ئى يارەن ، بۇ جاھاننىڭ گۈلى تىكەن بىلەن ، شارابى خۇمار بىلەن ، راھىتى زەخمەت بىلەن ھەمخانە ئىكەن ! شۇڭا ، كۈتۈل-مىگەندە ، بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر چۈشتى . بۇنىڭدىن قانداق قۇتۇلماق كېرەك ؟ مەن پەيغەمبىرىمىز كۆرسەتكەن ئاشۇ «كۆز ياش تۆكۈش يولى» بىلەن بۇنىڭدىن قۇتۇلۇش قارارىغا كەلدىم . بۇنىڭدىن باشقا يول كارغا كەلمەيدىغاندەك قىلىدۇ . ھەزرىتى غالداننىڭ ئالدىغا بارايلى دېسەك ، ئۇ يېقىندىلا قازاقلاردىن يې-ڭىلىپ قايتىپ كەتتى ، بۇ ھالدا ئۇنىڭ يەنە بىزگە قارىغۇدەك ماجالى بولماسلىقى مۇمكىن . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۆزىمىزنىڭ كۈچىمۇ چېچىلىپ ھالسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدۇق ، شۇڭا مەن ئاشۇ يولنى تاللىدىم . بۇ توغرىدا ئۇلۇغ مولالمنىڭ پىكرى قانداقكىن ، ئاڭلاپ باقاي دەيمەن .

ئۇلۇغ موللام ئاپاق خوجىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى ، ئۇ-نىڭ شۇنچە ئەگىتىپ قىلغان گەپ - سۆزلىرىنىڭ پوسكاللىسى «گەپنى يىپلىنىشتىن ، ئىشنى دوستلۇقتىن باشلاپ ، يۈرەككە سىڭىپ كىرىش» ھىيلىسى ئىدى . ئۇلۇغ موللام ئەزەلدىن ئاپاق خوجىنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلغان ئەمەس ، بەلكى ئۇنى خىزىر ، ئەۋلىيا سۈپىتىدە ئۇلۇغلاپ ، ئاغزىدىكى ھورنىمۇ زايە قىلمايتتى . بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولدى ، ئۇنىڭسىزمۇ ئاپاق خوجىنىڭ ئويلىغانلىرى ۋە تۇتقان يولى توغرا ئىدى ، خاننى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جەزمەن ئۇنىڭغا يىپلىنىش كېرەك ، بۇ خۇددى يۇمشاق قۇرتنىڭ قاتتىق ياغاچنى يېيىشىگە ئوخشاش ئىش ئىدى . خاننى ماختاپ كۆككە كۆتۈرگەندىلا ، ئاندىن يۈرە-كىنى ئىللىتىپ ، قويىنىغا كىرگىلى بولاتتى . قويىنىغا كىرىۋال-غاندىن كېيىن ، باشقا ئىشلار ئۆز يولىدا يۈرۈشۈپ كېتەتتى ...

شۇڭا ، ئۇلۇغ موللام ئاپاق خوجىنىڭ پىكرىگە قايىل بولدى ۋە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ئالقىشلىدى ، ئاخىرىدا ، ئاپاق

خوجىنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان يەنە بىر مەسلىھەتنى بەردى :

— ھەزرىتىم ، كەمىنە قۇللىرىنىڭ ئاڭلىشىمچە ، مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ بىبى مۆھتەرەم خېنىم ئىسىملىك رەسىدە بولغان بىر ھەمشىرىسى بارمىش ، بىز ئۇنى ئۆزلىرىگە ھالال جۇپلىككە تەلەپ قىلساق ، ئىنشائاللا ، تەلىپىمىز بەجا بولۇپ قالسا ، ئىشىمىز تېخىمۇ ئوڭغا تارتاتتى ، سۇلۇكىمىزنىڭمۇ جەمئىيەتتە زەرەرگە ئۇچرىغان نام - ئابرۇيى كۆتۈرۈلۈپ ، ئاسمانى تەۋپىق تاپاتتى .

ئاپاق خوجا ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا مۇنداق دېدى :

— زاھىدلار دۇنيانىڭ غېرىبلىرىدۇر ، موللام . ئادەمنىڭ نەفسى مۇسۇلمان بولمىغۇچە ، شەيتان دىلىدە ئورۇن ئالىدۇ ، قېنى كۆرەرمىز ، ئاللا تائالا غېرىبلارنىڭ پاناھى ...

ئۇ ئاغزىدا شۇنداق دېگەن بىلەن ، كۆڭلىدە غايىبانە ھالدا بىبى مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يېشىنى ، ئەقى - تۇرقىنى ، رەڭگى - رۇخسارىنى ئويلاپ ، ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇۋاتاتتى ۋە مۇنداق شېرىن مەسلىھەتنى بەرگەن ئۇلۇغ موللامنىڭ ئەقلىگە بارىكاللا ئېيتىۋاتاتتى .

ئۇلۇغ موللام قايتىش ئالدىدا يەنە شۇ گەپنى تىلغا ئېلىپ :

— ھەزرىتى ئىشانەم ، ئەگەر سىلى لايىق كۆرسىلە ، مەن بۇ ئىشنى چوڭقۇرراق بىلىپ باقسام قانداق ؟ — دېۋىدى ، ئاپاق خوجا چوڭ سۈپەتلىك بىلەن :

— قېنى ، ئۆزلىرى قاراپ بىر ئىش قىلالا ، — دېدى ۋە ئۇلۇغ موللامنى ئۇزىتىپ قويۇپ ، دەرھال پىكرىنى يىغىپ ، مۇھەممەتئىمىن خانغا يازىدىغان مەكتۇپ ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىدى .

3

مۇھەممەتئىمىن خان ئوردىدا بىجىرگەن بىر كۈنلۈك ئېغىر ئىشتىن چارچاپ، ھاۋالىنىش ئۈچۈن باغقا چىقتى، ئەتراپنى كەچكى شەپەق قاپلىغانىدى. باغدىكى ھەممە نەرسە — ئاق، بىنەپشە ۋە ھال رەڭدە چېچەكلىگەن مېۋىلىك دەرەخلەر، رەڭمۇ رەڭ ئېچىلىپ تۇرغان گۈل - گىياھلار، گۈلزار ئوتتۇرىسىدىكى گۈمبەزسىمان ھاۋارەڭ شىپاڭ ۋە ئېرىقلاردا شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇلار بۇ شەپەقنىڭ شولىسىدا ئاجايىپ گۈزەل بىر مەنزىرە پەيدا قىلغانىدى.

خان سىلىق تاش ياتقۇزۇلغان، ئىككى تەرىپىدىكى قىرقىم ئارچىلار تەكشى كۆكىرىپ تۇرغان ئاياغ يولىنى بويلاپ ئاستا كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى باھار پەيزىگە تولغان خۇشبۇي زېمىننى ھەر خىل قۇشلارنىڭ نەغمىسى چاڭ كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

مۇھەممەتئىمىن خان راسا راھەتلەندى، تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەللىكى ۋە سېخىيلىقى ئۇنىڭغا ھۇزۇر بېغىشلىغان، روھىنى كۆتۈرۈپ، ۋۇجۇدىغا كۈچ ۋە ئارام ئاتا قىلغانىدى. ئۇ قولىنى ئارقىغا تۇتۇپ، بەستلىق گەۋدىسىنى سەل - پەل ئىگىپ، بىردەم يەردىكى گۈللەرگە، بىردەم كۆكتىكى قۇشلارغا قارىغىنىچە ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى.

شۇ چاغدا، كىمدۇر بىرىنىڭ ئارقا تەرەپتىن شىپىرلاپ كېلىۋاتقان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلانغاندەك بولدى، مۇھەممەتئىمىن خان گەۋدىسىنى يېرىم بۇراپ ئارقىغا قارىۋېدى، ئېگىز بويى، كوسا يۈز ھۆدەيچىنىڭ قولىدىكى كۈمۈش پەتنۇسنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، تەزىمدە تۇرغانلىقىنى كۆردى. پەتنۇستا قىزىل لېنتا بىلەن چىگىلگەن يۆگەكلىك بىر مەكتۇپ تۇراتتى. خان دەرھال ئارقىغا بۇرۇلۇپ:

— ھە ، نېمە گەپ ؟ — دەپ سورىدى ھۆدەيچىدىن .

— خان ئالىيلىرىغا ئاپاق خوجىدىن مەكتۇپ كەلتۈرۈپتۇ ، — دېدى ھۆدەيچى پەتنۇسنى خان تەرەپكە سۇنۇپ . خان ئەندىككەندەك بىر دەقىقە تۇرۇۋېلىپ ، ئاندىن خەتنى ئالدى ۋە شەپەق نۇرىدا جۇلالىنىپ تۇرغان شىپاڭ تەرەپكە قاراپ ماڭدى .

مۇھەممەتئىمىن خان خەتنى ئالدىراپ ئاچمىدى . ئۇنىڭ كاللىسىدا ھەرخىل پىكىرلەر ئايلىنىپ يۈرەتتى . «ئاپاق خوجا نېمە ئۈچۈن خەت يازدى ؟ خەتتە نېمە دېگەندۇ ؟ ماڭا باش ئەگكەنمىدۇ ياكى مەن بىلەن سەلتەنەت ئۈستىدە سودىلاشماقچىمۇ ؟ ... »

بۇ كۈتۈلمىگەن مەكتۇپ خاننىڭ ئارامىنى بۇزۇپ ، پەيزىنى قاچۇرغانىدى . بايىقى كۆڭۈل ئازادىلىكىنى ھەرخىل گۇمانىي پىكىرلەر ئىگىلەپ ئالدى . ئاخىر ئۇ ، بىر خىل تىت - تىتلىق ۋە ئارىسالدىلىق ئىچىدە خەتنى ئاچتى . خەت مۇنداق سۆزلەر بىلەن باشلانغانىدى :

«ئۇلۇغ شاھىم ، ئاللاتائالا ئۆزلىرىنى بىزنىڭ بۇ مۇقەددەس يۇرتقا ئاتا قىلغان . شۇڭا ، ئۆزلىرى سەلتەنەت تەختىدە ھەقلىق ئولتۇرغۇچى ئۇلۇغ سۇلتان ، زور قەھرىمان !

بۇ زاتىنىڭ ۋەسفىنى قىلماققا مەندە نېمە ھەد بولسۇن ،
ئېگىز ئاسماننى ئۆلچەشكە زېمىندا ئىقتىدار قايدا ؟ !

ئى پەزىلەتلىك شاھىم ! ئاللانىڭ ئاشىقلىرىدىن ، دەرگاھنىڭ تالىپلىرىدىن مەخپىي قالمىغايكى ، بۇ ئالەم ھادىسلىرىدىن ھېچكىم قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ . قۇدرەتلىك ئاللا ئۆز بەندىسىگە نېمىنى ئىرادەت قىلغان بولسا ، شۇنى كۆرمەي ئامال يوق . سەئىدلەرگە ئىتائەت مۇلازىمىتىدە بولماق ، دۇئاسىنى ئالماق ، نەزەر - ئېتىبارلىرىدىن ئۆتمەك — ئاللا رىزاھ-

لىقىدۇر !

ئاللا بىلەن قەسەمكى ، مېنىڭ پېشىمنى تۇتقان ھەممە ئەھ-لى ئۇممەت تەھقىق بېھىش ساۋابىنى كۆرگەي ، ھەر ئىككىلا ئالەملىك دەرد - ئەلەم ، زەخمە - نادامەت ، ھەسرەت - خۇسۇ-مەتلەردىن پاك ، خالىي ، بەدگۇمان بولغاي ... قادىر ئاللاغا بولغان ئىشىق تەقدىرى مەندەك بىر ناتىۋاننى ۋەيران - سەرسان قىلدى ، مۇبادا ، ئاللانىڭ ئىرادىسى بويىچە ، مېنىڭ تەقدىر - قىسمىتىم غېرىبلىق ئىچىدە ۋەيران بولۇش بولىدىغان بولسا ، بۇنىڭغا مەن تەييار ! ئەمما ، كۆڭلۈمگە ئايانكى ، مېھىر - شەپ-قەتلىك شاھ ئالىيلىرى بۇنىڭغا قاراپ تۇرمايدۇ ، پېقىرنى غې-رىب - مىسكىنلىك ئازابىدىن تارتىپ چىقىپ ، ساخاۋەت ئاپتابى-دىن بەھرىمەن قىلىدۇ . چۈنكى ، جەننەت — كىشىلەرنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى ئەپۇ قىلغۇچىلارنىڭ جايىدۇر ! مەن شۇ تاپتا ئىلتىجا قولۇمنى شاھ ھەزرەتلىرىنىڭ خاسىيەتلىك ئېتىكىنى تۇتۇشقا سوزدۇم ، ناتىۋان ۋۇجۇدۇم سەردارلار بېشىغا تاج بول-غان ئۇلۇغ ئاستانىنىڭ تۇپرىقىنى بۆسە قىلىش ئۈچۈن تەلپۈنمەكتە ... پېقىر ئەنە شۇ ئاستانىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا جانابىي ھەقنىڭ ئىبادىتىنى قىلىپ ئۆمۈر ئۆتكۈزۈشكە رازىدۇرمەن . ئالىي خانىمىز ئۆزلىرى بولغايلا ، قان تۆكمەك مۇتلەق جايىز ئەمەستۇر ...

ھەق سۇبھانەھۇۋەتائالا ئۆز ياخشىلىقى ۋە ساخاۋىتى بىلەن ئالىي سۇپەت خان ئالىيلىرىنىڭ ئۇلۇغ ۋۇجۇدىنى بارلىق بالايى-ئاپەتلەردىن ساقلىغاي ، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر ... »

مۇھەممەتئىمىن خان خەتنى ئارقا - ئارقىدىن ئىككى قېتىم ئوقۇدى ، خەتتىكى چىرايلىق مەدھىيىلەر ، شېرىن - سۇخەن سۆزلەر گويا تاتلىق مېھرىگىياھ سۇيىدەك ئۇنىڭ ماختاشقا كۆز-گەن يۈرىكىنى ئىللىتىپ ، ۋۇجۇدىغا ھۇزۇر بېغىشلىدى . ئاپاق خوجىمۇ ئۇنىڭ قەلبىدە بۇرۇنقى ئوبرازى بىلەن نامايان بولۇشقا

باشلىدى . «توغرا ، ‹ئىسلىدە خاتا يوق ، بىئىسلىدە ۋاپا › دېگەن گەپ جايىدا ئېيتىلغان ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاپاق خوجىغا قايىل بولۇپ ، — بۇنداق ئالىي نەسەبلىك ، بىلىمى چوڭقۇر ، ئەخلاقلىق ئادەملەر ئۆزىنى بىلىشكە ، ئۆزىنى سوراشقا ماھىر بولىدۇ . ئاپاق خوجىمۇ بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيەتتىن ھوشىنى تېپىپتۇ . ئۇ راستىنلا سەلتەنەتنى تەرك ئېتىپ ، تەرىقەتنى پاناھگاھ قىلىمەن دېسە ، ئەلۋەتتە ئاستانىغا قايتىپ كېلىپ ئە-شانىلىقىنى قىلسا بولىدۇ . چۈنكى ، سەلتەنەت باشقا ئىش ، تەرى-قەت باشقا ئىش ... »

ئۇ يەنە تۇرۇپلا ئۆز پىكرىدىن ئۆزى گۇمانلىنىپ قالدى . «مۇبادا ، بۇ بىر ھىيلە - مىكىر ، قىلتاق بولسىچۇ ؟ — دېگەن خىياللارغا كەلدى ئۇ سەگەكلىشىپ ، — ئۇ چاغدا ئوردىدىكى بەزى بەگ - سىپاھلارنىڭ ئۇ توغرىدىكى پىكىرلىرى ھەق بولۇپ قالىدۇ ، ئاخىرى مەنمۇ لېۋىمنى چىشلەپ قالىمەن . يائاللا ، مۇنداق غەپلەتتىن خۇدا ساقلىغاي ... »

خان ئەنە شۇنداق گۇمان ۋە دىلغۇللۇق ئىچىدە ئاپاق خوجىنىڭ مەكتۇبىنى جىمىدە باسۇرۇپ قويدى ، ئۇ ھەقتە ھېچ-كىمگىمۇ گەپ قىلمىدى ، پەقەت ئۆزى ئويلاش ، مۇلاھىزە قى-لىش ۋە ئاپاق خوجىنى ئاستىرتىن كۆزىتىش بىلەن ئۆتتى . ئاپاق خوجىمۇ قەشقەردىكى «گۇلباغ» تۇرالغۇسىدا ، خانغا ياز-غان خەتنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ ، كىتاب مۇتائىلە قىلىش بىلەن جىم ياشىدى .

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە ، يۇرىكى تۈيغۇن ئاپاق خوجا مۇھەممەتئىمىن خانغا ئىككىنچى مەكتۇبىنى يازدى . بۇنى ئۇ «سىنچايدىن كېيىنكى مەززىلىك تائام» دەپ ئاتىدى . دېگەن-دەك ، بۇ «مەززىلىك تائام» مۇھەممەتئىمىن خانغا بەكمۇ ياقتى . ئىككىنچى مەكتۇپتا مۇنداق گەپلەر يېزىلغانىدى :

«... ئۇلۇغ شاھىم ! سەلتەنەتلىرى بەر قارار ، ئەدلى -

ئادالەتلىرى تىللاردا داستان بولسۇن ! ھەزرەتلىرىنىڭ خىزمەت-لىرىدە ھەر ۋاقىت قايىم تۇرماق پىقىر ئۈچۈن شەرەپتۇر . ئاجىزە ھەمشىرىلىرىنى ئەمرىمگە ئېلىپ ، ئۆزلىرىگە خۇدايى ھەمراھ بولماق ماڭا خۇدايىتائالا تەرىپىدىن زاھىر بولدى . پىقىر سابىت قەدەم ، سادىق نىيەت ، ساپ تەبىئەت ۋە يېتەرلىك ئىرادە بىلەن ئۆزلىرىگە بۇ تەلەپنى قويدى . ئىنشائاللا ، سىلىنىڭ سەل-تەنەت سايىلىرى باش ئۈستىمىزدە قىيامەتكىچە داۋام قىلغاي . بۇ كەلىمەلەرنىڭ زىكرى ۋە تەسىرى بىلەن دوستلار ۋە مۇخ-لىسلارنىڭ تىل - قۇلاقلىرى مۇنەۋۋەر[1] ۋە مۇئەتتەر[2] بولغاي ! ... »

بۇ خەت مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ كۆڭلىدىكى گۇمانلارنى كۆتۈرۈۋەتتى . ئاپاق خوجىنىڭ دوستلۇق ، بۇرادەرلىكتىن ھال-قىپ ، ئەمدى تۇغقان بولۇش نىيىتىگە كەلگەنلىكى ئۇنى خېلى خاتىرجەم ھالەتكە كەلتۈرگەنىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، مۇھەممەت-ئىمىن خان ئاپاق خوجىنىڭ ئۆزىگە كۈيئوغۇل بولىدىغانلىقى ئاللادىن كەلگەن بېشارەت ئىكەنلىكىگە شۇبھە قىلمىدى . چۈن-كى ، ئۇنىڭ سىڭلىسى بىبى مۆھتەرەم خېنىم ئاللىقاچان ياتلىق بولۇش يېشىدىن ھالقىپ ، يىگىرمە نەچچە ياشلارغا بېرىپ قال-غان ، نۇرغۇن ئەلچىلەرنى ياندۇرۇپ ، مۇھەممەتئىمىن خاننىمۇ بىزار قىلغان ، «ئەركەك جىنى بار» قىز ئىدى . ئۇ ھەمىشە ئەرەنچە ياسىنىپ شىكارغا چىقاتتى ، قىلىچۋازلىقنى مەشىق قى-لاتتى . ئۇنىڭ تۇمشۇقى ئاق ، يۈزى چىرايلىق بولغان بىلەن ، مىجەزى ئوسال ، قىلىقى سەت ئىدى . ئۇ ئاچچىقى كەلسە ، غەزەپلەنسە ، خاپا قىلغان ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئېلىشتىن يانماي-دىغان بەتخۇي ، بېشەم قىز ئىدى .

---

[1] مۇنەۋۋەر - نۇرلۇق ، روشەن ، پارلاق .
[2] مۇئەتتەر - خۇش پۇراق ، خۇشبۇي .

كۆتۈلمىگەندە ، چاچ ـ ساقىلى ئاقىرىشقا باشلىغان ئاپاق
خـوجـىـنىڭ ئەنە شـۇنـداق بىـر قىـزنى ئەمرىمگە ئالىمەن
دەپ چىقىشى — ھەقىقەتەنمۇ ئاللانىڭ بېشارىتى ، غايىبتىن
كەلگەن نىكاھ ئىدى . شۇڭا ، مۇھەممەتئىمىن خان ئاپاق خوجە-
نىڭ بۇ مەكتۇپىغا تېزلا جاۋاب خەت قايتۇردى ۋە بىبى مۆھتە-
رەم خېنىمغا ئەلچى ئەۋەتسە بولىدىغانلىقى توغرىسىدا ئاغزاكى
پەرمان چۈشەردى . لېكىن ، بۇ خەۋەر ئـوردىغا تـارقـالغانـدىن
كېيىن ، يەنىلا ئاز ـ تولا غۇلغۇلا پەيدا قىلدى . بەزىلەر بۇنى
«ئاپاق خوجىنىڭ ھىيلە ـ مىكرى» دەپ نارازى بولۇشتى .
قۇبات مىرزابەگ ئۆزىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ پىكىرلىرىنى يىغىن-
چاقلاپ خانغا يەتكۈزدى . خان ئۇنىڭ بىلەن ئاقسارايىنىڭ يېنىدى-
كى قوبۇلخانىدا ئايرىم سۆزلەشتى .

— خان ئالىيلىرى ، ئاقىل كىشى دۈشمەن ھىيلىسىگە
ئىلتىپات قىلماسلىق كېرەك ، — دېدى قۇبات مىرزا بەگ
ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن ، — دانا دۈشمەن ئۆزىنى ئوڭلاپ
ئالماق ئۈچۈن يۇمشاقلىق كۆرسىتىدۇ ، شېرىن ـ سۇخەن سۆز-
لەرنى قىلىدۇ . ئەمما ، ئۇنىڭ ئاستىدا تۈرلۈك ھىيلە ـ مىكىر
يوشۇرۇنغان بولىدۇ . شۇ مۇقەررەركى ، مىڭ دوست ئاز ، بىر
دۈشمەن كۆپتۇر ، ئويلاپ ئىش قىلغايلا ! ...

مۇھەممەتئىمىن خان بىر پەس سۈكۈتتە ئولتۇردى ، كېيىن
خىيال بىلەن يۇمۇلغان كۆزلىرىنى لەپپىدە ئېچىپ ، قۇبات مىر-
زا بەگكە مۇنداق دېدى :

— مەن بۇ ئىشنى كۆپ ئويلاندىم ، بۇ خەت ئاپاق خوجە-
نىڭ تۇنجى خېتى ئەمەس ، بۇنىڭدىن بىر ئاي بۇرۇن بىر خەت
يازغان ، مەن شۇ چاغدا ئۇنى نۇرغۇن گۇمانىي خىياللار بىلەن
باسۇرۇپ قويغان . ئەمدى ئويلاپ قارىسام ، گۇمانلىرىم بىھۇدە
ئىكەن . ئاللانىڭ ۋەلىلىرىگە نىسبەتەن جاھىللىق ۋە نادانلىق
بىلەن قىلغان ھەرقانداق ئىش ناھايىتى يامان ئاقىۋەت تۇتىدۇ .

بىزنىڭ ئىچىمىزنىڭ يامانلىقى ھەقنىڭ خاسلىرىغا روشەندۇر . ئاللاتائالا : «مېنىڭ ئەۋلىيالىرىم پەردە ئىچىدە ، ئۇلارنى مەندىن باشقىسى تونۇمايدۇ» ① دېگەن . ئاپاق خوجا پەردە ئىچىدىكى ئەۋلىيالاردىن ، ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىنى خالىسا ، شۇنداق بولىدۇ . شۇڭا ، بۇنداق زاتلارغا گۇمان ۋە ھاقارەت كۆزى بىلەن قاراشقا بولمايدۇ ، ئۇنداق ئادەملەرنى تەڭلىكتە قويۇش مۇناسىپ ئەمەس ، ئەۋلىيالارنىڭ تەڭ دىل بولۇشىدىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك ! ئى بۇرادەر ئەزىز ، ئۇلۇغ ئادەملەرنى ھاياتلىق ئالىمىدە كىشىلەر ياخشى تونۇيالمايدۇ . چۈنكى ، ئادەمنى تونۇش قىيىن ، يۇرۇش – تۇرۇشتا ، يەپ – ئىچىشتە ئوخشاش بولغانلىقتىن قارايدۇكى ، ئۇلارمۇ يەپ – ئىچىدۇ ، لېكىن يەپ – ئىچىشتە پەرق بار ، ئۇلار يەيدۇ ، ئىچىدۇ ، نۇر بولىدۇ :

«ئۇ بىرى يېسە بولۇر نۇرى ئەھەد ، ②
بۇ يېسە بولغاي بوتۇن بوغزو ھەسەد ... ③»

دېگەن مەسنىۋى ئەنە شۇنىڭغا قارىتىلغان . بىر كىشىنىڭ كۆڭلى رەقىبتىن ئازار يېسە ، كۆڭلى ئارام تاپمايدۇ ، چۈنكى ئۇنىڭدا ئاداۋەت ئىزلىرى ، غۇم ساقلاش باقىي قالىدۇ . ئۇلۇغلار ئېيتىپتۇ : دوست قانچە كۆپ بولسا ، بالايىئاپەتنىڭ ھۇجۇمى شۇنچە ئازىيىدۇ ، ۋاپا – مېھرى نەدە كۆپ بولسا ، شۇ يەردە ھۇزۇر ساپا كۆپىيىدۇ ...

قوبۇلخانىدىكى سۆھبەت خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى . قۇبات مىرزا بەگ خاننىڭ پىكىر ۋە قاراشلىرىنى ئەقلەن قوبۇل قىلال-

---

① پارچە «ھىدايەتنامە» ، ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى ، 78 – بەت .
② ئەھەد — خۇدانىڭ نام ، سۈپىتى .
③ ھەسەد — قىزغىنىش ، كۆرەلمەسلىك .

ـمىسىمۇ ، لېكىن ئىنائەت ۋە ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا يول قويىدى ۋە ئۆز پىكرىنى قايتا تەكىتلىمىدى . ئۇ خانىنىڭ سۆزلى‍رىدىن ئۇنىڭ ئاپاق خوجىغا بولغان ئېتىقادىنى ، تەسىرىنى ۋە ئۇنى ھەقىقىي ئەۋلىيا دەپ چوقۇنىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنى‍دى . بۇ ھالدا ھەرقانداق يوللۇق ، ياخشى گەپلەرنىڭمۇ ئۇنىڭغا تەسىر قىلىشى ناتايىن ئىدى . شۇڭا ، قۇبات مىرزا بەگ خان بىلەن بولغان سۆھبەتنى ئۇنىڭ رايى بويىچە ئاخىرلاشتۇردى .

× × ×

بىبى مۆھتەرەم خېنىمغا ئەلچى ماڭغۇزۇش تەرەددۇتى باش‍لاندى . ئاپاق خوجا بۇنىڭغا ئەڭ مۇۋاپىق دەپ ، مەۋلانا موللا نەقىنى تاللىدى . قەشقەردە تۇغۇلغان ، «تۆگە» لەقەملىك ، مۇلا‍يىم تەبىئەتلىك ، يۇمشاق تىللىق بۇ ئادەمنى ئاپاق خوجا «قول‍دىن ئىش كېلىدىغان ، ساھىب ماقام ، كارامەت ئىگىسى» دەپ بىلەتتى . ئۇ «نەزمىي تەرىق» [1] دېگەن كىتابچىنىڭ مۇئەللىپى ئىدى .

ئاپاق خوجا بىلەن ئۇلۇغ موللام ئۇنى ياز ئايلىرىنىڭ چى‍رايلىق بىر ئەتىگەنلىكى ياخشى تىلەك ـ ئارزۇلار بىلەن قەش‍قەردىن يەكەنگە يولغا سالدى .

مەۋلانا موللا نەقى ئۇلاردىن ئايرىلىپ ، بەش كۈندىن كې‍يىن ، بىبى مۆھتەرەم خېنىمنىڭ چار باغىدا پەيدا بولدى . بۇ ئىشلاردىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان قىزنىڭ چۆرە ـ دېدەكلىرى موللا نەقىنى مېھمانخانىغا باشلاپ ، مەلىكىگە خەۋەر قىلىش ئۈچۈن چۇرقىرىشىپ چىقىپ كەتتى .

بىر چاغدا ، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن ، شوخ ، مەغرۇر

---

[1] نەزمىي تەرىق — تەرىقەت يولىنىڭ نەزمىسى .

بىر قىز شەھلا كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چىچىپ ، بويىدىن مۇشكى ئەنبەر پۇرىتىپ مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى ۋە ئۆزى ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان چىمىلدىق ئىچىگە كىرىپ ئولتۇردى . موللا نەقى بىلەن قىزنى نېپىز شايى پەردە ئايرىپ تۇراتتى .

موللا نەقى ئورنىدىن تۇرۇپ قىزغا سالام بەجا كەلتۇردى ۋە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قىزغا سەپسالدى . قىزنىڭ ئاپئاق بولۇت ئارىسىدا ئۈزۈپ يۈرگەن تولۇن ئايدەك قىزارغان يۈزى يىپەك رومال ئىچىدە ئوتتەك يېنىپ ، ئەيمەنگەن كۆزلەرنى ئۆزىگە تېخمۇ تارتاتتى . ئۇنىڭ بەش ئەزايى راۋرۇس ، بىر جۈپ تىنىق كۆزى خۇددى بىر جۈپ جاۋاھىر تاش ئالمىدەك ، بويىندا چاقناپ تۇرغان مەرۋايىت ، مارجان ۋە يېشىل رەڭ جىلۋە قىلىپ تۇرغان ئالماس كۆزلۈك ئۈزۈكى بىلەن رەڭ ۋە ھۆسن تالىشىپ تۇراتتى . زىننەت بۇيۇملىرىغا ئوخشاش ، گىرىملىرىمۇ ئۆزىگە شۇنداق ياراشقانىدى : قاشلىرىغا كۆپكۆك ئوسما قويۇلغان ، كۆزلىرى سۈرمىدىن قاپقارا ، خېنە ياققان قوللىرى سېرىق ئەتلەس كۆڭلەك بىلەن سىڭىشىپ كەتكەنىدى . قىسقىسى ، ئۇنىڭ گۈزەللىكى ۋە چىھرىدىكى سىرلىق كۈلكىسى كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلاتتى .

موللا نەقى دەرھال قىزدىن كۆزىنى ئۈزۈپ يەرگە قارىغان پېتى ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى قىسقىچە چۈشەندۈردى ، ئاندىن قويىندىن قىزىل دۇخاۋىغا ئورالغان كىچىككىنە خەتنى ئېلىپ ، ئىككى قوللاپ قىزغا سۇندى ، قىز شايى پەردىنىڭ بىر چېتىنى قايرىپ ئامانەتنى قولىغا ئالدى . بۇ ئاپاق خوجىنىڭ بىبى مۆھتەرەم خېنىمغا يازغان تۇنجى مۇھەببەتنامىسى ئىدى .

قىز خەتكە مەنستىمىگەندەك نەزەردە كۆز يۈگۈرتتى . خەت ھە دېگەندىلا مۇنداق چىرايلىق گەپلەر بىلەن باشلانغانىدى :

«ئى قىبلەگاھ ! ئاكىڭىز شاھ ئالىيلىرىنىڭ پېقىر نامىگە مېھرىبانلىق ۋە دىل سوراش يۈزىسىدىن يېزىلغان زوق ئارىلاش ،

شەۋىق قوزغار مەكتۇپ نامىسى يېتىپ كېلىپ، مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولۇندى، خۇشلۇق ئۈستىگە خۇشلۇق ھاسىل بولۇپ، غەملىك كۆڭۈللەر شادىمان بولدى... ئاللاتائالا سىزنىڭ مۇبارەك نامىڭىزنى دىلىمغا ساپتۇ. ھېچبىر بەندە ئەزىلى قىسمەتتىن، ئاللانىڭ ئىرادىسىدىن غەيرىي ئىش قىلالمايدۇ. مەن سىزنىڭ ئاللا نېسىپ قىلغان بۇ يۈرەك سۆزلىرىمنى قوبۇل قىلىشىڭىزنى ئىستەر ئىدىم:

چۈشۈمدە روي زىباسى كۆرۈندى،
ئاشىق جاندىن سەبىر تاقەت ئېلىندى.
تېنىمدا تەپ، دىلىمدا تاب ئۈنىڭدىن،
كۆزۈمدۈر غەرقى بىر خۇناپ ئۈنىڭدىن.
ئالەمدىكى قىبلەگاھىم، جايىم ئۇدۇر،
جېنىم بولسۇن پىداسى، جانانىم ئۇدۇر...

بىبى مۆھتەرەم خېنىم خەتنى تۇتقان پېتى ئولتۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ قوللىرى سېزىلەرلىك تىترەۋاتاتتى، قەلبىنى مۇڭلۇق كۈيدەك ئىللىق بىر تۇيغۇ بەنت قىلىۋالغانىدى. ئۇ شۇنچە يىللاردىن بېرى ئۆز تۇرمۇشى، تەقدىرى ۋە ئىستىقبالى توغرىسىدا بۇنچىلىك تەسىرلىك گەپلەرنى، باشقىلارنىڭ يۈرەك سىرلىرىنى ئاڭلاپ باقمىغانىدى. بۇنى ئاز دېگەندەك، موللا نەقىنىڭ چىرايلىق، سىپايى سۆزلىرى ئۇنى تېخىمۇ ھاياجانغا سېلىپ قويدى:

— خان قىز، بىزنىڭ ھەزرىتى ئىشانىمىز ئىشىق - مۇھەببەتكە تولغان ئالىي نەسەپ بىر زات، — دېدى ئۇ ۋەزمىن ئاۋازدا، — ھەمىشە بىزگە مۇنداق دەيتتى: مۇھەببەت جەۋھىرى بىر ئېسىل جەۋھەردۇر، ئۇ ھەر دەريادا توختىمايدۇ، ئۇ شۇنداق ئەزىز بىر رەيھانكى، ھەر بوستاندا ئۈنمەيدۇ، ئالىي

ھەممەت بىر قۇشكى، ھەر شاختا ئاشىيانە قۇرمايدۇ. مۇھەببەت-نىڭ شارابى زەھەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان، جاپا تىكىنىگە چىدىيالمايدىغان ئادەم مۇھەببەت شارابى چۆرىسىگە يولىماسلىقى كېرەك... ئاللاتائالا سىزنى ئۇ زاتقا چۈشىدە كۆرسىتىپتۇ، خان قىز، بۇ سىزنىڭ بەخت - ئىقبالىڭىزدىن دېرەك بېرىدۇ. كىمى-كى بۇ پىر - ئەۋلىيالارنىڭ كەمتەرىن خادىملىرىغا ئۇلانسا، ئىككى جاھانلىق مەقسەتلىرىگە يېتىدۇ. كىمكى مۇسۇلمان تۇ-غۇلۇپ، مۇسۇلمان ئۆلۈشنى خالىسا ۋە ھەقنىڭ رەھمىتىگە يېتىشنى ئويلىسا، مۇشۇ خانىدانغا ئىسىلىشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا، ئۇلار ئەھلۇللانى تېپىپ، يامان سۈپەتلىرى ياخشى سۈپەتكە ئۆزگىرىدۇ، خۇدا ھەممە نەرسىگە دانا گۇۋاھتۇر!...

بى بى مۆھتەرەم خېنىم ئاپاق خوجا توغرىسىدا بۇرۇنمۇ نۇرغۇن گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلىغانىدى. ئۇنىڭ نۇرغۇن ئادەملەر چوقۇنىدىغان كاتتا ئىشان، كەشپۇ كارامەتلىك پىر - ئەۋلىيا ئىكەنلىكىنى ئەقلەن ھېس قىلىسىمۇ، لېكىن ئۇنى كۆرۈپ باق-مىغانىدى. شۇڭا، دەقىقە ئىچىدە ئۇنىڭ ساددا كۆڭلىدىن «بۇ كاتتا زات ياشمىدۇ - قېرىمىدۇ؟ قاۋۇلمىدۇ - ئاۋاقمىدۇ؟ ئېگىزمىدۇ - پاكارمىدۇر؟...» دېگەندەك خىياللار ئۆتۈپ كەت-تى. ئۇ خېلى ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن، ئۆزۈندىن بېرى كۆڭلىدە ئويلاپ يۈرگەن گەپلەرنى ئېيتتى، تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، بۇ ئۇنىڭ ئاپاق خوجىغا قويغان سىنىقى ئىدى.

— مېنىڭ ئۈچ شەرتىم بار، — دېدى ئۇ ئاۋازىنى پەس قىلىپ، لېكىن ئۇنىڭ ھاياجانلىق ئاۋازىدا بىر خىل لەززەت ۋە بېسىلغۇسىز خۇمارلىق بار ئىدى، — سىلى ئاپاق خوجامغا يەتكۈزسىلە. مۇبادا، قوبۇل تۇتسا، ئاندىن ئۇل زاتنىڭ خىزمە-تىدە بولسام...

— قېنى، ئېيتقايلا خان قىز، — دېدى موللا نەقى، — قۇلىقىم سىلىدە، شەرتلىرىنى ھەزرىتى ئىشانغا

ئەينەن يەتكۈزگەيمەن .

— بىرىنچى شەرتىم شۇكى ، — دەپ گېپىنى باشلىدى بى بى مۆھتەرەم خېنىم ، — بىرەر كىشىگە غەزەپ قىلسام ، ئاسانلىقچە گۇناھىدىن ئۆتمەيمەن ، بۇنداق چاغدا ئارىغا چۈشمىسە ؛ ئىككىنچى شەرتىم ، مېنىڭ پادىشاھزادا تۇغقانلىرىم بار ، ئۇلارغا ھەر نەرسە بەرسەم ، ئىنئام قىلسام ، ئۇنى قىسىۋالماي بەرسە ، كارى بولمىسا ؛ ئۈچىنچى شەرتىم ، پېشقەدەم ئۆلىما - ئالىملاردىن ئاڭلىشىمچە ، بۇ دۇنياغا ھەزرىتى مۇھەممەد سەللاللاھۇئەلەيھى ۋەسسەللەمنىڭ ۋەلىلىرى كېلەرمىش . ئەنە شۇ ۋەلىلەرنىڭ سۇلتانى ، ئەۋلىيالارنىڭ ئۇۋەيسى ① مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن زۆھۇر ② غا كەلسە ، جان - دىلىمنى ، مال - دۇنيايىمنى شۇنىڭ يوللىرىغا سەرپ قىلسام ، مۇرادىم ھاسىل بولىدۇ ! ...

بى بى مۆھتەرەم خېنىم شۇ گەپلەرنى قىلىپلا ، مولللا نەقىگە خوش ئېيتىپ مېھمانخانىدىن چىقتى ، دەھلىزدە كۈتۈپ تۇرغان بىر نەچچە چۆرە قىزلار چۇقىرىشىپ ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلدى ۋە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ئۇنى تەبرىكلەپ ، توي خۇشاللىقى توغرىسىدا سۆزلىشىپ كەتتى .

— بولدى قىلىڭلار ، قىزلار ، — دېدى بى بى مۆھتەرەم خېنىم ئۇلارنى كايىغاندەك قىلىپ ، — توي قىلىپ ، ئۆي تۇتۇپ تويىمىز تېخى . ئەرنى كۈتۈش ، بالا تۇغۇش ، ئۆينىڭ تۆگمەس ئىشلىرى دېگەنلەر ئاياللارنىڭ گۈزەللىكىنى ، ياشلىق باھارىنى ئوغرىلاپ قاچىدىغان يالماۋۇز !

بۇ گەپلەر راستتىنلا ئۇنىڭ يۈرەك سۆزى ئىدى . ئۇ مۇشۇنداق قاراش ۋە مۇشۇنداق ئەقىدە بىلەن نۇرغۇن ياخشى پۇرسەتلەرنى ئۆتكۈزۈۋەتكەنىدى . ئەمدى بۇ قېتىمقى پۇرسەتنىمۇ

① ئۇۋەيسى — چوڭى ، نوچىسى .
② زۆھۇر — تۆرۈلۈش ، دۇنياغا كېلىش .

ئۆتكۈزۈۋېتىشكە ئاكىسى ئالدىدا پېتىنالمايتتى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئاپاق خوجىنىڭ ئىشىق ـ مۇھەببەتكە تولغان سۆيگۈ خېتى ئۇنىڭ يۇمران ۋە تەشنا قەلبىگە ئورنىشىپ ، ئۇنى تۇرمۇشنىڭ ئۆزى تېخى كۆرۈپ باقمىغان سىرلىق ئالىمى ئىچىگە سۆرەپ كېتىۋاتاتتى ...

مەۋلانا مولا نەقى ئەلچىلىككە بارغاننىڭ ئۈچىنچى كۈنى ، بى بى مۆھتەرەم خېنىم سوۋغا قىلغان «ئۈچ شەرت» نى كۆتۈرۈپ قەشقەرگە قايتتى .

بۇ شەرتلەر ، بولۇپمۇ ، ئۈچىنچى شەرت ئۇنىڭ نەزەرىدە ، خۇددى «بەرمەس قىزنىڭ تويلۇقى ئېغىر» دېگەندەك ، بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان مۇشكۇل ئىش ئىدى . ئەمما ، نېمىلا بولمىسۇن ، ئۇ بۇ ئامانەتنى ئەينەن يەتكۈزمىسە بولمايتتى .

مەۋلانا موللا نەقى ئالدى بىلەن ئاپاق خوجىغا بى بى مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھۆسن ـ جامالى جەھەتتىكى تەرىپىنى قىلىپ بەردى . بۇ چاغقىچە ئۆزى غايىۋانە تەسەۋۋۇر قىلىپ كەلگەن قىزنىڭ ئۆزى ئويلىغاندىنمۇ گۈزەل ، لىۋەن ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئاپاق خوجىنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلدى ، كۆزلىرى بولسا ، يوشۇرۇن شەھۋانە تۇيغۇدىن پارقىراپ كەتتى . لېكىن ، ھەرقانداق شارائىتتا ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان بۇ قاغدالما ئىشان دەرھال ئۆزىنى ئوڭشاپ ، مۇخلىسلىرى ئالدىدا بۇرۇنقىدەكلا سۇرلۇك ۋە جىددىي قىياپەتكە كىرىۋالدى ۋە :

ــ ئالدىنقى ئىككى شەرتكە مەن رازى ، قولۇمدىن كېلىدۇ ، ــ دېدى بىردەملىك جىمىلىقتىن كېيىن تەڭلىك ئىچىدە ، ــ ئەمما ، ئۈچىنچى شەرتى مۇشكۇل ، بۇنداق ئىشنىڭ ھەل بولمىغى تەسدۇر ، زوھورى ئەۋلىيا كەلمەك خۇدايتائالانىڭ ئىرادىسى ۋە خاھىشى بىلەن بولىدىغان ئىش ، مەن بۇنىڭغا ئاجىز ، بى بى مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىزنى مۇنداق تەس كېچىككە سالغانلىقى نېمىسى ؟ ! ...

لېكىن ، ئۇ ئۈچ كۈندىن كېيىن ، ئۇلۇغ موللام بىلەن مولla نەقىگە ئاجايىپ بىر خۇش خەۋەرنى يەتكۈزدى :

— ئىشقى بار دىل — بۇ دۇنيادا ئۇلۇغ دىلدۇر ! — دېدى ئۇ مۇخلىسلىرىغا هاياجانلىنىپ ، — بەندىگە تەس بولغان بىلەن خۇداغا ئاسان ئىكەن ، تۈنۈگۈن كېچە ھەزرىتى مۇھەممەد سەللاللاھۇۋەسسەلەمگە تەۋەججۇھ قىلىۋىدىم ، سەللاللاھۇۋەسسەللەم كۆز ئالدىمدا هازىر بولدى ۋە : «ئەي پەرزەند ، مالال بولماڭ ، بۇ ئىش سىزدىن مۇيەسسەر بولغۇسىدۇر» دەپ بېشارەت بېرىپ ، ئالدىمدىن غايىب بولدى . ئەمدى بى بى مۆھتەرەم خېنىمغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈڭ ، مەۋلانا موللا نەقى ، زوھورى ۋەليۇللا بىزدىن كەلگۈسىدۇر ...

«خۇش خەۋەر» چاقماق تېزلىكىدە يەتكۈزۈلدى ، بى بى مۆھتەرەم خېنىم موللا نەقىگە زەرباب تون كىيدۈرۈپ سۆيۈنچى بەردى ، شۈكرانىسى ئۈچۈن ئىككى رەكەت ناماز ئادا قىلدى . مۇھەممەتئىمىن خانمۇ «ئىش ئېپىگە كەلگەندە ، غەيرەتنى بوشاشتۇرماسلىق كېرەك» دېگەن ئەقىدىسى بويىچە ، دەرهال تويغا تۇتۇش قىلدى ۋە بىر ھەپتىدىن كېيىن ، تەرەپ - تەرەپلەرگە قازان ئېسىلىپ ، مىڭلىغان كالا - قويلارنىڭ كاللىسى كېسىلىپ ، ناغرا - سۇناي ، دەھۇل - دۇمباقلارنىڭ ساداسى ئىچىدە شاھانە توي ئۆتكۈزۈلدى ...

ئۈچىنچى باب

قانغا بويالغان يىگىرمە بىرىنچى جۈمە

1

چوڭ خانىقا ئالدىدا ئادەم كۆپ ئىدى . قارىغاندا ، ئۇلار ئىچكىرىگە كىرەلمىگەن ، شۇ سەۋەبتىن توپ - توپى بىلەن روخسەت كۈتۈپ تۇرماقتا ئىدى . بىر تەرەپتە ھاجەتمەن پەرەنجىلىك ئاياللار ، بىر ياندا شىپا تىلەپ كەلگەن كېسەللەر ئىچكىرىگە قاراپ ئىنتىلەتتى ، ھەر كۈنى كېلىپ تۇرىدىغان ئادەتتىكى زىيارەتچىلەر ۋە ھەپتىسىگە ئىككى كۈن تارقىتىلىدىغان تاماقتىن ئۈمىدۋار ئاچ يېتىم - يېسىرلار بىرتاقەت بولۇپ تۇرۇشاتتى .

بۈگۈن چارشەنبە خانىقانىڭ بەزمە كۈنى بولۇپ ، ھەپتىنىڭ پەقەت شۇ كۈنىلا پىر - ئەۋلىيا ئاپاق خوجا قەدەم تەشرىپ قىلاتتى . شۇڭا ، بۇ كۈنى يەرۇكۆككە ئادەم سىغماي كېتەتتى .

ئاپاق خوجا بى بى مۆھتەرەم خېنىمغا ئۆيلىنىپ ، مۇھەممەتئىمىن خان بىلەن قۇدا - باجا بولغاندىن كېيىن ، پايتەختتىكى ئابرۇيى يەنە بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، مۇھەممەتئىمىن خان بىلەن «ھاكىمىيەتكە ئارىلاشماسلىق ، پەقەت ھەر جۈمە كۈنى جامائەتكە ئىماملىق قىلىپ ، باشقا ۋاقىتتا ئۆز ئىبادىتىدە بولۇش» كېلىشىمى بولغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ

سۇلۇك پائالىيىتى يەنە جانلىنىپ كەتتى . كىشىلەر تەرىپىدىن «جۇمە كۈنى شەھەرنى شېرىك سوراش كېلىشىمى» دەپ ئاتالغان بۇ كېلىشىم ئۇنى خېلى چوڭ ئىمتىياز ۋە پۇرسەت بىلەن تەمىن ئەتكەنىدى . ئۇ ھەر كۈنى ، بولۇپمۇ چارشەنبە كۈنى خانقالاردا بولىدىغان «ئۇز ئىبادىتى» نامىدىكى جەھرى ـ ساما پائالىيىتىدە ، ۋەزخانلىق بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىگە مايىل قىلىش ۋە مۇرىت كۆپەيتىشنى جىددىي ئېلىپ باردى . ئۇنىڭدىن باشقا ، ئۇنىڭ سۆزمەن ۋايىزا مۇخلىسلىرى ھەممە يەردە : «ھەزرىتى ئەۋلىيا ئىشاننىڭ نەپسى ئەيسا پەيغەمبەردەك ، ئۇنىڭ مۇبارەك نەپسىگە مۇيەسسەر بولغان ھەرقانداق كېسەل دەرھال شىپا تاپىدۇ . تەرىقەت ئۇلۇغلىرى شۇنداق بۈيرۈردۈرلەركى ، ئارىپ ـ ئەۋلىيالاردا ھەممە ئۇلۇكلەرنى بىر يولىلا تىرىلدۇرگۇدەك كۈچ ـ قۇدرەت باردۇر . ئەمما لېكىن ، ئاللانىڭ سۈننىتى بۇنداق جارى بولمىغاندۇر ! ۋادەرىغ ... بىز قايسى تىل بىلەن پىر ـ ئۇستازنىڭ تەئرىپ ـ تەۋسىفىنى سۆزلەپ تۈگىتەلەيمىز ، قايسى ئىبارەت بىلەن ئۇنىڭ ئىشتىياق شەرھىنى ئادا قىلالمايمىز ...» دەپ سۆزلىشىپ ، نادان ، ئاجىز خەلقنىڭ نەزدىرىدە ، ئاپاق خوجىنى گويا ھەممە پىشكەل ، پالاكەتچىلىكتىن قۇتقازغۇچى نىجات يۇلتۇز قىلىپ كۆرسىتىۋەتكەنىدى . شۇڭا ، ھەر يەر ـ ھەر يەردىن كەلگەن كېسەل ، ئاجىز مېيىپلارمۇ بۇ «قۇتقۇزغۇچى ئەۋلىيا» نىڭ دەم سېلىپ قويۇشىنى ، دېمىدە قىلىپ بېرىشىنى تىلەپ ، كۈنلەپ ـ كۈنلەپ ئۇنىڭ بوسۇغىسىغا باش قويۇپ ياتاتتى .

بۇگۈن چارشەنبە كۈنى بولغاچقا ، خانىقادا ئادەملەر ئەنە شۇنداق كۆپ ئىدى . چوڭ ئاشخانا ئوتتۇرىسىدىكى تۆۋى ئالتۇندىن سوقۇلغان داش قازانغا ئوت يېقىلغانىدى . خانقانىڭ كاتتا ھويلىسىدىكى ئۈرۈك ، شاپتۇل ۋە گىلاس دەرەخلىرىنىڭ سايىسى ئاستىدىكى يېشىل مايسىلىق يەرلەرگە زىلچا ـ گىلەملەر

سىلىنىپ، كۆرپە - يېكەندازلار يېيىلغانىدى.

ئاشخانىدىن تەرلەپ - پىشىپ، ساقال - بۇرۇتلىرىنى مايلاپ كېكىرىشىپ چىققان سوپى - دەرۋىشلەر دەرەخلەر سايە- سىدا يانپاشلاپ، چىلىم تارتقاچ تاماق سىڭدۇرۇۋاتاتتى.

پېشىن نامىزىدىن يانغان نامازخانلار توپ - توپ بولۇشۇپ خانىقا ھويلىسىغا كىرىشكە باشلىدى. خانىقانىڭ كەڭتاشا جەھرى - ساماخانىسى بولۇپ، ئۇنىڭ تۆرىدىكى خىشتىن قوپۇ- رۇلغان شاھ سۇپىغا گىلەم سېلىنغانىدى.

بىر نەچچە خاس مۇرىتلىرىنىڭ «پوش - پوش» لىرى ئىچىدە زىكىرخانىدىن چىقىپ كەلگەن ئاپاق خوجا بىر تۇپ باراخ- سان ئۇرۇك دەرىخى سايە تاشلاپ تۇرغان شاھ سۇپىدىكى تەتىللا يېكەنداز ئۈستىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇردى.

ئۇ بۈگۈن ئىشانلىق كىيىمى — ئىچچام ھاۋارەڭ سەللە ۋە كىرتىك ياقىلىق ئاق شايە كۆڭلەك ئۈستىدىن كالتە يەڭ يېشىل خىرقە① كىيگەنىدى. ئۇ تۆت تەرىپىگە نەزەر تاشلاپ، شاھ سۇپىدا سالاپەت بىلەن گىدىيىپ ئولتۇراتتى. چاچ - ساقال- لىرى چارلاشقان ئوتتۇرا بويلۇق، ئاق يۈزلۈك بۇ ئادەمنىڭ چىرايىدىن بەزىدە خۇشخۇيلۇقى چىقىپ تۇراتتى، ئەتراپقا سىنى- چىلاپ قارايدىغان ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن بولسا، ھەمىشە بىر خىل ئويچانلىق ۋە ھۆكۈمرانلىق نەزىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا ۋە ئارقىسىدا بىر تۈركۈم سادىق مۇرىتلىرى ئىتائەتكارلىق بىلەن قول باغلاپ تۇراتتى.

ئاپاق خوجا ئولتۇرۇشى بىلەن، دۈپۈرلەپ ئۆرە - تۆپە بولغان كىشىلەر بىر - بىرىنى قىستىشىپ ئالدىغا — ئاپاق خوجىنىڭ دىدارىنى كۆرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ھوزۇرىغا يېقىنلى- شىشقا ئىنتىلەتتى. ئاپاق خوجا ئۆز ئەتراپىدا تۇرغان

① خىرقە — ئىشانچە كىيىم.

سانجاق ـ سانجاق كىشىلەر ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى :

— ئىلاھا ئامىن ، ئاللاتائالا سۈلۈكىمىزگە مەدەت ، ئىمانىمىزغا قۇۋۋەت بەرسۇن ، ئاللاھۇ ئەكبەر !

يەر ـ ئاسماننى لەرزىگە كەلتۈرگۈدەك نەچچە يۈز ئاۋاز تەڭلا گۈرۈلدەپ ، ئاپاق خوجىغا سادا قوشتى .

سورۇن جىمىغاندىن كېيىن ، شاھ سوپىنىڭ سول تەرىپىدە تۇرغان مىرزا شاھ خوجا بىرنەچچە قەدەم ئالدىغا كېلىپ ، جامائەتكە يۈزلەندى ، ئۇ ھاۋانىڭ شۇنچە ئىسسىق بولۇشىغا قارىماي ، چۇپۇرچاچ بېشىغا ئېگىز كۈلا كىيىپ ، كۈلانىڭ ئۈستىدىن سارغۇچ سىماۋى سەللە ئورىۋالغانىدى ، ئۈچىسىدا مەللەرەڭ ئىشانچە تون بار ئىدى . ئۇ ھەمىشە بۇنداق چوڭ سورۇنلاردا ، پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي شېئىرىي نەزمە ئوقۇپ ، ئاپاق خوجىنىڭ ماختىشىغا ، سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشەتتى . شۇ تاپتا ئۇ ئىلھامى قوزغىلىپ ھاياجانغا كەلگەنىدى . جامائەتمۇ ئۇنىڭ شاھ سوپىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان ئېگىز ، ئورۇق بەستىگە ۋە قىزارغان كۆزلىرى بىلەن ئۆمەللىنىپ تۇرغان ئاغزىغا قاراپ بىرەر نەرسە ئوقۇيدۇ ، دېگەن ئىشەنچ بىلەن جىم تۇرۇشاتتى . راست دېگەندەك ، ئۇ ھايال ئۆتمەي گەۋدىسىنى كېرىپ ، قوللىرىنى يايدى ، ئاۋازىنى رىتىم ۋە قىرائەتكە كەلتۈرۈپ ياڭراق سادا بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى . ئۇنىڭ تەلەپپۇزى ئوچۇق ، سۆزلىرى راۋان ، ئاۋازى يېقىملىق ۋە دولقۇنلۇق ئىدى :

مەسنىۋى ئېيتىپ ھىدايەت ئەيلىگەي ئاپاق خوجام ،
قاتمۇ قات پايىدا[①] ياتقان بەندىلەر نالەندىدۇر .
سۈلۈكى ئىشراقى ئىشقىيە تۆتارلار روھىنى ،

① پايى — پەلەمپەي ، باسقۇچ .

كاشغەرۇ ، ھىندى ، خوتەننىڭ تەختى ئۇل خاقاندۇر .

شېئىر تۈگىشى بىلەن تەشەككۇر ـ تەسەننا سادالىرى ئەر پۇراپ كەتكەن خانىقا ئىچىنى بىر ئالدى .

مىرزا شاھ خوجىنىڭ نەزمىسى گويا باشلىنىش بۇيرۇقىدەك ، بىردىنلا كەڭرى سەينادا جەھرى ـ ساما باشلىنىپ كەتتى . سوپى ـ دەرۋىشلەر باشلىرىنى ئالدى ـ ئارقىغا تاشلاپ ، ھەۋەس ھەم جازىبە بىلەن ساما سالاتتى . بابايى زەڭگى ئىسىملىك قېرىسال بىر سوپى دوناي ھاسىسىنى يەرگە دوق ـ دوق ئۇرۇپ قويۇپ ھۆكمەت ئېيتاتتى ، باشقىلار ئۇنىڭ نەقىراتىنى تەكرارلاپ ئوقۇيتتى ۋە «يائاللاھۇم ، يائاللا» بىلەن بەزىسى چالا بوغۇزلانغان قۇشتەك داق يەردە يۇملايتتى ، بەزىسى ئويۇنچى كەپتەردەك چەرىخ ئۇراتتى ، بەزىسى ھەسرەت ـ نادامەتتىن يېشىنى تۆكەتتى ۋە بەزىسى ياقىسىنى يىرتىپ نالە قىلاتتى ...

ئاپاق خوجىمۇ ئۆزىنى باسالماي ساماغا چۈشتى ، ئۇنىڭ ئارقىدىنلا ، بىر چەتتە تۇرغان چىلگە مەخسۇملارمۇ ئاۋازىنى بوش چىقىرىپ ، لەرزان تەۋرىنىپ جەرە سېلىشقا باشلىدى :

ئۇشۇل توننى كىيەر بولساڭ ،
ياقاسى يا يەڭلىرى يوقتۇر .
ئۇشۇل ئۆيگە كىرەر بولساڭ ،
ئىشىكى يا تۈڭلۈكى يوقتۇر .
يائاللا ھۇم ... يائاللا ... ھۇم ... ھۇم يائاللا ...

ئاپاق خوجا بىرنەچچە دەۋرە ئايلىنىپلا ئىسسىقتىن ھاسىراپ قالدى ، كىيىملىرىمۇ تەردىن جوپ ـ جوپ بولۇپ كەتتى ، ئىسەن بۇقا بىلەن موللا شاھباز ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلەپ شاھ سۇپىسىغا چىقىرىپ قويدى . ئۇ تەرلىرىنى سۈرتكەچ ھاسىراپ

تۇرۇپ ، يېنىدىكى مۇخلىسلىرىغا مۇنداق دېدى :
— ساما بەندىگە ھەقنىڭ ئىداسىدۇر ، بەزىلەر سامانى
ئىنكار قىلىپ كاتتا خاتا قىلىدۇ . بىر ئادەم نىجاسەت بىلەن
بۇلغانسا ، ئۆزىدە پاسكىنىلىق ھېس قىلسا ، ئەگەر يۈزىيل سۇ-
نىڭ نامىنى ئېغىزغا ئالغان بىلەن پاك بولمايدۇ ، ئەگەر كۆلنىڭ
بېشىغا بېرىپ چۆرگىلىسە ۋە پۈتۈن ئۆمرىدە مۇشۇ ئىشنى قىلى-
سىمۇ پاك بولمايدۇ . ئۇ پاك بولۇشى ئۈچۈن ، كىيىمىنى سې-
لىپ ، ئۆزىنى كۆلدىكى سۇغا تاشلاپ يۇيۇنۇش لازىم . ئۇ ئاشۇ
چاغدىلا پاك بولۇپ ، پاكىزلىقنىڭ ئەسەرىنى ئۆزىدە كۆرىدۇ .
جەھرە - ساما ئەنە شۇ كۆلگە ئوخشاش كىشلەرنى روھى ۋە
جىسمانىي جەھەتتىن پاكلايدىغان ئېسىل سورۇن ! ...
جەھرە - ساما ئاستا - ئاستا بېسىقتى ، ھارغان ، ھوشسىز-
لانغان ۋە مادارىدىن كەتكەنلەر تەرەپ - تەرەپتە خىرقىراپ ،
ئېغىناپ يېتىشىپ كەتكەنىدى .
ئوتتۇرا ياشلىق بىر سوپى توپ ئىچىدىن سۇغۇرۇلۇپ چى-
قىپ ، ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغىراق كەلدى ۋە پۈكۈلۈپ تەزىم
قىلغاندىن كېيىن :
— ھەزرىتىم ، بىزلەر كۆز يېشىمىزنى تۇتالماي ، قاينا -
قاينام ئىچىدە قېلىپ ، بىھوش بولساق ، تاھارىتىمىز سۇنۇپ
كېتەمدۇ - قانداق ؟ — دەپ سورىدى .
توساتتىن سورالغان بۇ سوئال ئۇرغۇن كىشلەرنىڭ دىققى-
تىنى قوزغىدى . چۈنكى ، ھەمىشە جەھرە - ساما سېلىپ تۇرى-
دىغانلار ئىچىدە نامازخانلار كۆپ ئىدى . بەزىلەر بولسا بۇ سوئال-
غا ئاپاق خوجىنىڭ نېمە دەپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىغا قىزىقىپ
قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ تۇرۇشاتتى .
— زىكرى - ساما بەزمىسىدە تۆكۈلگەن كۆز ياش ئاللاغا
بولغان سېغىنىشنىڭ نىشانىسىدۇر ، — دەپ جاۋاب بەردى
ئاپاق خوجا تىنەپ - تەمتىرىمەي ، — ئۇنىڭ نۇرى جىلۋىسىدىن

ئاللاغا بولغان ئىشىق تۇغۇلىدۇ . لېكىن ، كۆزىگە ياش كەلمەيدىغان باغرى قاتتىق بەندىنىڭ ئالغان تاھارىتى ھارام ، ئاللا ئىشقىدا كۆيگەن ئاشىقنىڭ بولسا ، ھەق يولىدا تۆككەن ھەر قەترە كۆز يېشى ئابى ھاياتتۇر !

تەرەپ - تەرەپتىن :

— يارەب !

— تەسەننا !

— ئالەم بىلەن تەڭ ياشاڭ ھەزرىتىم ... — دېگەن سادالار ئاڭلىنىپ ، ئاپاق خوجىغا ئالقىش ياغدى . بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن ئاپاق خوجا كۆپچىلىكنى ئىلھاملاندۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— بىزنىڭ تەرىقىتىمىز سۆھبەتتۇر . مېنىڭ ئىلمىمدىن سورىساڭلا ، بۇ ئالەمگە نازىل بولمىغان نۇرغۇن ھەدىسنى بىلىمەن ، ھەرقانداق مۇشكۈل سۆزۈڭلار بولسا سوراڭلار ، ۋەسىل قىلۇرمەن .

پىر - ئۇستازنىڭ بۇ سۆزى كىشىلەرگە مەدەت بولدى ، ئەيمىنىپ ، ئىككىلىنىپ تۇرغان بىرنەچچەيلەن دىدىللەشتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، موللا ئەۋەز ئاخۇن ئىسىملىك بىر ئادەم خېلىدىن بېرى بىر سوئالنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى . ئۆزىنى يەكەن ئالىملىرى قاتارىدا سانايدىغان ئېگىز بوي ، يوغان سەللە ئوراپ ، چىرايلىق كىيىملەر بىلەن ئۆزىنى ياساپ يۈرۈيدىغان ، ئەمىرلەر يوسۇنىدا ئالتۇن كەمەر باغلايدىغان بۇ ئادەم خېلى ئىنتىلىشچان ، بىلىمگە تەشنا ئىدى . شۇغىنىسى ، دېمىغى ئۈستۈن ، مەمەدانراق ئىدى . ئۇ ئۇزۇندىن بېرى ئويلاپ يۈرگەن بۇ سوئالى ئارقىلىق ، ئاپاق خوجىنى دەڭسەپ باقماقچىدى .

— ھەزرىتىم ، — دېدى ئۇ تەۋەززۇ بىلەن قولىنى

كۆكسىگە ئېلىپ، — بۇ ھەدىس ئۆزلىرىگە يەتكەنمىكىن :
«ئۇممىتىمنىڭ بۇدەلا ① لىرى قىرىقدۇر، ئۇن ئىككىسى ئىراق-
تا، يىگىرمە سەككىزى شامدا.»
— يەتكەندۇر، — دېدى ئاپاق خوجا ھودۇقماي، —
يەتكەن.
— ئۇنداقتا ھەزرىتىم، ماڭا شۇ نەرسە مۇشكۇل، ھەل
بولماي كەلمەكتىكى، — دېدى موللا ئەۋەز ئاخۇن سۆزىنى
داۋاملاشتۇرۇپ، — نېمە ئۈچۈن بۇدەلا قىرىق بولۇپ، ئون
ئىككىسى ئىراقتا، يىگىرمە سەككىزى شامدا بولىدۇ؟ ھەممە-
سىلا ئىراق بىلەن شامدا بولامدۇ؟
ئاپاق خوجا تەمكىن ئىدى، ئۇ ئەۋەز ئاخۇنغا مەگىستەمەسلىك
نەزىرى بىلەن قاراپ قويۇپ، قول ھەرىكىتى بىلەن سۆزلەشكە
باشلىدى :
— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام پۈتۈن ئالەمنى ئىككىگە ئاي-
رىپ، بىرىمىنى ئىراق، بىرىمىنى شام دەپ ئاتىغان. ئىراقتىن
خۇراسان، ھىندىستان، تۈركىستان، ياركەند، كاشغەر ۋە باش-
قا مەشرىق شەھەرلىرى مەقسەتتۇر. شامدىن مىسىر، مەغرىب
ۋە ھەممە شام ياقلىرى مەقسەتتۇر. يەرنىڭ بۇ يەتتە تەبەقىسىنىڭ
تۆرت قىرغاق، سەككىز گىرداپ دەپ نامى بار. بۇلار ناسىك،
مەنسىك، ھابىل، بابىل، مەشرىق، مەغرىب، جابىلقا، جابىلى-
سا دەپ ئاتىلىدۇ...
موللا ئەۋەز ئاخۇن قايىل بولدى، ئۇ بۇنى بىلىپ تۇرۇپ
ئەمەس، بەلكى بىلمۈيلىش ئۈچۈن سورىغانىدى. راستىنىلا بىلد-
ۋالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇنىڭ ئاپاق خوجىغا بولغان ئەقى-
دە - ئىخلاسى بۇرۇنقىدىن چەندان ئاشتى.
سوئال - جاۋاب داۋام قىلدى. ئاپاق خوجا بۈگۈن خۇشخۇي

① بۇدەلا — تەسەۋۋۇپتا كۆرسىتىلىدىغان ئۇلۇغ كىشىلەر.

ۋە كەمتەر ئىدى ، شۇڭا ، زېھنى ئۆتكۈر ، سۆزلىرىمۇ راۋان ۋە مەنىلىك بولۇۋاتاتتى .

× × ×

شەھەرنىڭ ئاۋات جايىغا سېلىنغان ياسىداق بۇ ئىمارەت ئاپاق خوجىنىڭ بۇ ئاستانىدىكى يېڭى تۇرالغۇ جايى ئىدى . بۇ ئىمارەتنىڭ ئىچىدىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك ئۈستى ۋا-سىجۇپ ، ئاستى تاختايلىق ئىدى . مېھمانخانا ، ساراي ، قەپەس ئايۋان ، تىلاۋەتخانا ، ئىشان بىلەن خېنىمنىڭ خاس ئارامگاھى ، چۆرە ـ دېدەكلەر ھۇجرىسى ، ئاشخانا ، ھەتتا مۇستەھەپخانا دې-گەنلەرنىڭ تام ـ تورۇسلىرىغا ئاجايىپ نەپىس گەج نەقىشلەر ئويۇلغانىدى . ھويلا خېلىلا كەڭتاشا بولۇپ ، قىرىق ـ ئەللىك سوپى ـ دەرۋىش بىمالال ھۆكمەت ئېيتىپ ، جەھرى ـ ساما سالالايتتى .

پېشىن نامىزىدىن كېيىن ، بىرمۇنچە ئالايەكتەكلىك ، مەللە چاپانلىق ، بەقەسەم تونلۇق ، چوڭ ـ كىچىك سەللىلىك ئادەملەر بۇ ھەشەمەتلىك بارگاھقا قەدەم تەشرىپ قىلىشقا باشلىدى .

ئاپاق خوجا پېشايۋاندا قات ـ قات كۆرپە ئۈستىدە پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئالىم مولاللائا-خۇن ياركەندى ، مەۋلانا موللا نەقى ، مىرزا شاھ خوجا ۋە ئىسەن بۇقا قاتارلىق خاس مۇخلىسلار قول باغلاپ ، پەرمان كۈتۈپ تۇرۇشاتتى .

ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئىككى پارچە بورا سېلىنغان بو-لۇپ ، بورا ئۈستىدە يىگىرمىگە يېقىن ياش ۋە ئوتتۇرا ياش ئادەملەر يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن دېھقان ، ھۈنەرۋەن ۋە شەھەر تىجارەتچىلىرى ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرات-

تى . ئۇلار بۇگۇن ئۆز رازى - رىزالىقى بىلەن ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولۇشقا كەلگەنلەر ئىدى . بۇنداق سۇرلۇك ۋە سىرلىق تۇس ئالغان غەيرىي رەسمىي مۇراسىملار بەزىدە خانىقادا ، بەزىدە مۇشۇ ھويلىدا پات - پات ئۆتكۇزۇلۇپ تۇراتتى .

ئاپاق خوجا يىپىدىكلەرگە «باشلايلى» دېگەندەك كۆز ئىشارىسى قىلدى . موللا نەقى پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ پېشايۋاننىڭ لېۋىگە كەلدى ۋە بورا ئۇستىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇرغانلار بىلەن ھويلىدا لىق تۇرغان جامائەتكە قاراپ مۇنداق دېدى :

— ئۇلۇغ پىرىمىنىڭ تەبەررۇك ئېتەكلىرىنى سۆيۇپ ، تاۋاپ قىلماق مۇسۇلمان بەندىلەرنىڭ كۇچىگە كۇچ ، ئىمانىغا - ئىمان قوشۇدۇ . ئۇنىڭ سۆزلىرى تەرىقەتنە ھۆججەتتۇر ۋە ھەممە فىرقەلەرگە خاستۇر . ئۇنىڭ ھاياتى باشتىن - ئاخىر بارلىق خەلققە مەقبۇلدۇر ![1] پىرتۇتۇش ، ئىبادەتنى پەقەت پىر ئارقىلىقلا ئادا قىلىش ، پىر ئۇچۇن ھاياتلىرىنى ئاتاش شەكسىز شەرتتۇر ! بۇگۇن سىلەر سۇلكى ئىشقىيە سەردارلىرى ئالدىدا ، ئەنە شۇ پىرى تەرىقەت خوجا ھىدايىتۇللا ئاپاق خوجىغا قول بېرىپ ، مۇرىت بولۇشنى ئارزۇلاپ بۇ يەرگە كەپسىلەر ، ئىنشائاللا ، تىلىكىڭلار ئىجابەت بولغۇسى . ئاللا سىلەرنىڭ دىلىڭلارغا ئىشىق ئوتىنى ساپتۇ ، قايسى بىر ئەل ئوغلى ئەنە شۇنداق ئىشىق ئوتى بىلەن يانسا ، ئۇلارغا ئۇلۇغ ئاستانىنىڭ تامامى دەرۋازىلىرى ئوچۇقتۇر . كەلمىش ئاشىقلارنى ئۆز تەمىناتىمىز ۋە ھىمايىمىز ئاستىغا ئالىدىغانلىقىمىزغا تەڭرى ئالدىدا گۇۋاھىمىز !

موللا نەقى شۇ سۆزلەردىن كېيىن ، قولىدىكى بىر ۋاراق تىزىم بويىچە بىرسىنىڭ ئىسمىنى چاقىردى :

---

① مەقبۇل — قوبۇل قىلىنغان ، ئەرزىيدىغان ، تەۋە بولغان .

— سەئىد ئىسمائىل، قېنى پىر - ئۇستازنىڭ ئالدىغا بارغىن.

يەتتە ئەزايى ساق، تەن قۇرۇلۇشى بېجىرىم، يىگىرمە بەش ياشلار ئەتراپىدىكى بىر يىگىت ئورنىدىن تۇردى ۋە ئەدەپ بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ تىز چۆكتى، ئاندىن ئۇنىڭ ئاپئاق يەكتىكىنىڭ پەشلىرىنى كۆزلىرىگە سۇرتتى.

— زاھىر كۆزىڭىزنى يۇمۇپ، باتىن كۆزىڭىزنى ئېچىڭ، — دېدى ئاپاق خوجا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغان يىگىتنىڭ سىدام بېشىنى سىلاپ قويۇپ ۋە يېنىدىكىلەرگە قاراپ داۋام قىلدى، — قېنى، بۇنى كىيىندۇرۇڭلار.

شۇ ھامان يىگىتنىڭ ئۇچىسىغا سوپى - دەرۋىشلەر كىيىدىغان ئالا بالداق مەللە يەكتەك، سىدام بېشىغا يېشىل شەيدايى دوپپا كىيگۇزۇلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شائىر مىرزا شاھ خوجا قولىدىكى قەغەزلەردىن بىرىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى، چىرايلىق خەتلەر يېزىلغان بۇ قەغەز مىرزا شاھ خوجا تەرىپىدىن تەييارلانغان يېڭى مۇرىتلارنىڭ قەسەم ئېتىقاد يارلىقى ئىدى.

— بوتام، — دەپ يىگىتنىڭ بېشىنى يەنە سىلىدى ئاپاق خوجا يۇمشاق قوللىرى بىلەن، — سەن ھازىر سۇلكى ئىشقىيە بورىسىدا ئولتۇرىسەن، تىلىڭغا ھەرقانداق گەپ كەلسە، دىلىڭدىن چىقسۇن، ھەرگىزمۇ يالغانچىلىق ئوتى بىلەن ئاستىڭدىكى بورا كۆيۈپ كەتمىسۇن!

«پىرنىڭ قۇدرىتى — ئەل كۆزىدە مۇرىتنىڭ ياۋايى ئىرادىسىنى سۇندۇرۇش ۋە ئۇنى ئۆز ئىزىغا دەسسىتىشتە كۆرۈنىدۇ» دەپ ئويلىدى ئاپاق خوجا، ئۇ مۇرىتلارنى ھەمىشە ئەنە شۇنداق مىزان بويىچە تەربىيىلەيتتى.

— ئۇقتۇم ھەزرىتىم، — دېدى سەئىد ئىسمائىل قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، ئۇنىڭ بىر قولى ئاستىدىكى كىچىك بىر پارچە بورىنى تۇيدۇرماستىن قورقۇش ئىچىدە سىلاپ باقتى،

بۇنى كۆرگەن ئاپاق خوجا كۆزلىرىنى ھەييارلارچە قىسىپ كۈ-لۈپ تۇراتتى ، ئۇنىڭ كۈلكىسىدىن كۈچ ئالغان سەئىد ئىسمائىل قەسەم يارلىقىنى ئوقۇشقا باشلىدى :

«بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم :

مەنكىم ئىسمائىل بارلاس ئوغلى سەئىد ، شەھىرى ياركەنت-نىڭ كىچىك ئالتۇنلۇق مەھەللىسىدىندۇرمەن . مۇرىدى سۇلكى ئىشقىيە بولماقتا ، ھەق ۋەسلىنى تىلەپ ، مەقامىتى كۈللىيا سەھراسىدا بىتاقەت ئاشىقى سەرسەرى[1] يۈرمەككە ، خوجا ھىدا-يىتۇللا ئىشانغا مۇرىت بولماقتا مۇقەددەس ئاستانىغا باش ئۇ-رۇپ ، قەسەم داخىل ئېتىمەن . مەللە يەكتەك ، شەيدايى دوپپا كىيىش بىلەن قۇتلۇق دەرگاھ سوپىسى بولدۇم . بۇ كىيىملەر رەھمىدا تۇغ ئەلەم بولغاي ، پىرىم ئېتىكىگە ئىخلاسۇ ئىتائەت يىپى بىلەن باغلانغايمەن . ھەرقاچان پىرىم ئۈچۈن جان تەسەد-دۇق قىلغايمەن . تەرىقەت يولىدا جىھاد قىلىپ ، ئەھلى مۇنكىر ، ئازغۇنلارغا قارشى تۇرىمەن ۋە ئىشقىيە ئاشىقلىرى شەنىنى ھىما-يە قىلىمەن . نەدە بولسام ، تەرىقەت يولىنى تۇتىمەن ، كىشىلەرنى سۇلكى ئىشقىيە تۇغى ئاستىغا جەم قىلىش ئۈچۈن ئەجىر قىلى-مەن ، ئاللاتائالا ئاتا قىلغان بارلىق ئىقتىدارىمنى ئىشقا سېلىپ ، شەھىرى ياركەنت ۋە كاشغەر تەۋەسىدىكى سۇلكى ئىشقىيە نامى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر قان ـ تەر تۆكىمەن !

ئاللا نامى بىلەن قەسەم ئىچتىم .»

سەئىد ئىسمائىل قەسەمنامىنى سۆيۈپ كۆزلىرىگە سۈرت-تى ، ئاندىن ئىككى قوللاپ ئاپاق خوجىغا ئۇزاتتى . قەسەمنامىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتكەن ئاپاق خوجا مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈم-سىرىدى . موللا نەقى قەسەمنامىغا سەئىد ئىسمائىلنىڭ بارمىقى-نى باستۇردى .

---

[1] سەرسەرى — يۇرتمۇ يۇرت ئېقىپ يۈرۈش .

— كىمنىڭ دىلى بۇلاق كۆزىگە ئوخشاش پاك بولسا، ئۇنىڭ تىلى راۋان، يولى يورۇق بولىدۇ، — دېدى ئاپاق خوجا ھەممەيلەن ئاڭلىغۇدەك ياڭراق ئاۋازدا، — ئۇممىد ئاللادىن، ئاسايىشلىق بولسا، زىكرى - ساما بىلەن ئاللانى ياد قىلماقتىن كېلىدۇ، بوتىلىرىم.

مۇرىت قوبۇل قىلىش ئەنە شۇ يوسۇندا خېلى ۋاقىتقىچە داۋام قىلدى. ھەرقايسى خانىقالار بىلەن تەرەپ - تەرەپلەردە جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بۇ پائالىيەت ئاپاق خوجىنىڭ تېخى ھېچكىمگە ئاشكارىلىمىغان «ئۇلۇغۋار» پىلانىنىڭ دەسلەپكى بىر قىسمى ئىدى.

2

خانلىق قەبرىستانلىقى ھېسابلىنىدىغان «ئالتۇنلۇقۇم» مازىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى «ئالتۇن مەسچىت» ھەقىقەتەنمۇ ئىسمىغا يارىشا ئازادە، كۆركەم ۋە رەڭدار ئىدى. ياغاچ ئويما نەقىش ۋە گەج ئويما نەقىش بىلەن ئىشلەنگەن زەنگەر كاھىشلار ۋە ھەر خىل نۇسخىدا ياسالغان ياغاچ پەنجىرىلەر سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھۈنەر - سەنئەت ماھارىتىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى.

بۈگۈن جۈمە ئىدى. يىراق - يىراقلاردىن بۇ مەسچىتنى پاناھ تارتىپ كەلگەن ئادەملەر سانجاق - سانجاق ئولتۇرۇپ كەتكەنىدى. بۇنىڭ ئىچىدە، بۈگۈنكى جۈمە نامىزىغا ئاپاق خوجىنىڭ ئىماملىق قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئاتايىن شۇنىڭغا ئىختىدا قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.

ئاپاق خوجىنىڭ ئىمامەتچىلىكىدە نەچچە يۈز نامازخاننىڭ جۈمە نامىزى ئادا بولدى. نامازخانلار ئىچىدە ئوردا ئەمەلدارلىرىمۇ بار ئىدى. نامازدىن كېيىن ھەممەيلەن قوزغالماي سۈكۈت ئىچىدە ئاپاق خوجىنىڭ خۇتبە ئوقۇشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشتى.

ئاپاق خوجىمۇ ئەزەلدىن بۇنداق پۇرسەتنى زادىلا بوش كەتكۈز-مەيتتى .

باشتىن - ئاياغ ئاپئاق كىيىنگەن ئاپاق خوجا سالاپەتلىك بەستىنى لەرزان تەۋرىتىپ مېھرابقا چىقتى ۋە ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان نەچچە يۈز جۈپ كۆزگە بىر قۇر نەزەر ئاغدۇردى . ئۇنىڭ تەمەننا كۈلكىسى بىلەن جىلمىيىپ تۇرغان كۆزلىرىدە تەكەببۇر-لۇق ۋە ھۆكۈمرانلىقنىڭ سوغۇق نۇرى ئەلەڭگىپ تۇراتتى .

ئۇ دەسلەپ ئاۋازىنى ئەمرىمەرۈپقا كەلتۈرۈپ ، ئەرەب ۋە پارس سۆزلىرى قويۇق ئارىلاشقان تىل بىلەن مازايى - ماشايىخ-لار توغرىسىدا ئۇزاق سۆزلىدى ۋە ئاخىرىدا :

— ھەزرىتى شەيخ جونەيدىن باغدادى «ماشايىخلارنىڭ ھې-كايەتلىرى خۇدانىڭ لەشكەرلىرىدىن بىر لەشكەردۇر» دېگەن ، — دەپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى ، — يەنى ، كىشىلەر ئۇنىڭدىن : «ئۇلۇغلارنىڭ بۇ ھېكايەتلىرىنىڭ مۇرىتلارغا نېمە پايدىسى بار ؟ » دەپ سوراشتى . ئۇ جاۋاب بەردى : «خۇدا بۇيرۇي-دۇكى ، پەيغەمبەرلەرنىڭ قىسسەلىرىنى ۋە خەۋەرلىرىنى ساڭا ئوقۇيمەن ، ئۇلارنىڭ ئەھۋاللىرىدىن سېنى خەۋەردار قىلىمەن ، تا ئۇنىڭ بىلەن دىلىڭغا سۇبات بولغاي ، كۈچ كۆپەيگەي ، ئەگەر بەندە بولسا ، ئازاد بولىدۇ ، ئەگەر ئازاد بولسا ، خوجا بولىدۇ ، خاتون بولسا ، ئەربولىدۇ ، مەرد بولسا ، مەردان بولىدۇ ، ئەگەر ساڭا بالا ۋە رەنج يەتسە ، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئاڭلىساڭ ، ئويلى-ساڭ ، بۇنداق بالا ۋە رەنجىلەرنىڭ ئوخشىشى ئۇلارغىمۇ يېتىپتىكەن ، دەپ سەبىر قىلىسەن ! ...» مانا شۇنىڭدەك ، پىرلەر ، ئۇلۇغلار سۆزلىرىنى ۋە ئۇلار ھالىدىن بولغان ھېكايە - نەقىل-لەرنى ئاڭلاش مۇرىت - مۇخلىسلار دىلىغا تەربىيەت بولىدۇ ، قۇۋۋەت بولىدۇ . قۇۋۋەت بولسا ئىستىقامەتنى زىيادە قىلىدۇ . ئابدۇللا ئەنسارى ئۆز قوۋملىرىگە ۋەسىيەت قىلىدۇركى ، ھەر ئۇلۇغدىن بىر سۆز ياد ئېتىڭلار ، ئەگەر قادىر بولالىساڭلا ،

ئۇلارنىڭ نامىلىرىنى ياد قىلىشقىلاركى ، ئۇنىڭدىن پايدا تېگىدۇ ...
ئاپاق خوجا سۆزدىن توختىشى بىلەن ئۇ يەر - بۇ يەردىن :
— ھەق راس ...
— يارەب ... — دېگەن سادالار بىلەن ئۇلۇغ كىچىك تىنغان ۋە مىشىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى .
ئاپاق خوجا «تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇش» روھى بىلەن سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى . بايىقى كۆپ سۆزلەشتىن ئۇنىڭ قوۋۇزلىرى بوشاپ ، ئېڭەك گۆشلىرى خالتىلىشىپ قالغاندەك كۆرۈنسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ روھى تېتىك ، ئاۋازى يەنىلا ياڭراق ئىدى :
— دۇنيادا دىنىي ئىسلامدىن پاك ئېتىقاد ، ئاللادىن قۇد-رەتلىك زات ، سۆلكى ئىشقىيەدىن يارقىن يول يوق ! ئاللاتائالا تەرىقەت ئەھلىنىڭ يىلتىزىنى يەردە مەھكەم ، شېخىنى ئاسماندا بەلەند قىلغان ! چۈنكى ، بۇ تەرىقەت پەيغەمبىرىمىز سەللەللاھى ئەلەيھى ۋەسسەللەم ۋە ئۇنىڭ ئەسھابلىرىنىڭ تەرىقىتىدۇر ، بۇ تەرىقەت چىڭ تايانچتۇر ! شۇڭا ، كىمكى بىزنىڭ تەرىقەت يولى-مىزدىن يۈز ئۆرۈپ چەتلىسە ، ئۇنىڭدا كۇفرىنىڭ قورقۇنچىسى باردۇر ! كىمكى خۇدانى دوست تۇتسا ، روسۇلىللانى دوست تۇت-ماي چارە يوق ، روسۇلىللانى دوست تۇتقان كىشى ئۆز پىرىنى دوست تۇتمىسا بولمايدۇ . بۇ كەمىنە بەندىنىڭ قولى يېتىدىغى-نى ، پاك دىل بىلەن دۇئا گۇيلۇق ۋە ساناخانلىقتىن باشقا ئەمەستۇر ! — ئاپاق خوجا بىر ئاز تۇرۇۋېلىپ ئېغىر بىر تىندى ، ئاندىن قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مۇراجىئەت تەرىقى-سىدە داۋام قىلدى ، — ئاللاتائالا مۇقەددەس زاتى ھۆرمىتى بىلەن بۇ زېمىنغا نۇرغۇن بۇزرۇكۋارلارنىڭ پاك روھىنى چاچ-تى . ئۇلار ئۇلۇغلۇق ئاسمانىنىڭ كۇنى ، كامالەت ۋە ساخاۋەت ئەۋجىنىڭ ئاپتابى سۈپىتىدە بۇ گۇناھكار زېمىنىنىڭ باغرىنى بېسىپ ياتماقتا ، ئۇلارغا سېغىنىش ، ياد ئېتىش ، ئۇلارنىڭ

قەبرە ـ مازارلىرىنى تاۋاپ قىلىش ، زىيارەتتە بولۇش ــ بىزنىڭ زىممىمىزدىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلىق بۇرچىمىزدۇر ! يالغۇز مەككە مۇكەررەم ، مەدىنە مۇنەۋۋەرىمگىلا ئەمەس ، ئەترا-پىمىزدىكى مۇقەددەس چوڭ مازارلارغا بارماقمۇ پەرھىزدۇر ! ...

مانا بۇ ، ئاپاق خوجىنىڭ تەشەببۇسى ، دەۋىتى ۋە شوئارى ئىدى . ئۇ ئۇزۇن يىللىق پائالىيىتى جەريانىدا ، «مۇقەددەس مازارلار» نى تاۋاپ قىلىشنى ئۆزىنىڭ ئۇدۇم ـ ئادىتىگە ئايلان-دۇرغان ۋە ئۇ يەرلەردە سۇلۇك تەرغىباتى يۈرگۈزۈپ كۆپ نەپ ئالغانىدى . ئۇنىڭ تېخى ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنىمۇ چوڭ ، ھەشە-مەتلىك مازار قىلىپ تىكلەپ ، پۈتكۈل قەشقەرىيە مۇسۇلمانلىرى-نىڭ قەلبىدىكى «مۇقەددەس ئابىدە» قىلغۇزۇش نىيىتى بار ئىدى .

ئەمما ، بۈگۈن كۈتۈلمىگەندە ، ئۇنىڭ بۇ دەبدەبىلىك سۆز-لىرى بىلەن ئۇلۇغۋار نىيىتى ناھايىتى قاتتىق خىرىسقا دۇچ كېلىپ قالدى .

ــ ئەي غاپىل بەندىلەر ! ــ دېگەن ئاچچىق بىر ئاۋاز بىلەن ۋىجىككىنە بىر گەۋدە جامائەتنىڭ ئارىسىدىن لوككىدە كۆتۈرۈلدى ، ــ نەقشە بەندى ھەزرەتلىرى : «ئۇلۇغلار قەبرىگە سېغىنغۇچە ئۇلارنىڭ تەلىملىرىگە ئەمەل قىل !» دېگەن . بۇ دۇنيادىكى سەجدە بىردۇر ، ئۇ بولسىمۇ ئاللاغىدۇر ! پىر ـ ئەۋلىيالارغا تېۋىنىماق بىزگە شامانلاردىن① قالغان ئادەت . كىم-دە كىم بولسۇن ، ئىنسان زاتىدىغا سېغىنمايلى ، ھەركىم ئۆزىگە ـ ئۆزى تەۋەررۇك . ھەزرىتى رۇمى :

«ھېچ نەرسە يوقكى غەيرىي بىر ئالەم ئىرۇر ،

① شامان ــ تارىخىمىزدا ئەجدادلار ئېتىقاد قىلغان شامان دىنى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

ھەرنە ئىستەرسەن ئۆزۈڭدە جەم ئىرۇر .»
دېگەن ، بۇنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايلى ! ...

ئاپاق خوجىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، چىرايى ئالا ـ پاساق بولۇپ كەتتى . ئەلەم ۋە ئىزادىن ئۇنىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەي ، بۇرۇت ـ ساقاللىرى دىردىيىپ كەتكەنىدى . ئۇ ، بۇن-داق كاتتا سورۇندا ئۆز رەقىبىنىڭ بۇنداق تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قېلىشىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى . ئۇنىڭ غەزەپ بىلەن چەكچەي-گەن كۆزلىرى رەقىبىنىڭ مەسخىرە ئارىلاش جىلمىيىپ تۇرغان نۇرلۇق كۆزلىرىگە قادالغاندا ، گويا كۈچلۈك چېقىنغا دۇچ كەل-گەندەك ئۆزلۈكىدىن بوشىشىپ كەتتى .

ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىدا بېشىنى سىڭايان قىلىپ سوغۇققىنا ھىجىيىپ تۇرغان بۇ ئادەم باشقا بىرسى ئەمەس ، دەل ئۇنىڭ كونا رەقىبى — تېخى بىرەر يىلنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ قانلىق چاڭگىلىدىن قېچىپ قۇتۇلغان «قاچقۇن» ھاجى قۇتلۇق مەۋلە-ۋى ئىدى .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ھازىر قۇبات مىرزابەگنىڭ ھىماي-سى بىلەن «كۆك مەدرىس» نىڭ مۇدەررىس كالانى بولۇپ ئىش-لەۋاتاتتى .

شۇ تاپتا ، ئاپاق خوجىنىڭ يۈرىكىنى ئاچچىق پۇشايمان ۋە قىساس ھەسرىتى چۇلغىۋالدى . ئۇ ھەتتا ، ئۆزى ئۇچۇن شېرىن جېنىنى قۇربان قىلىپ بەرگەن دەرۋىش خوجىنىڭ روھىنىمۇ قارغاپ كەتتى ، ئۆز ۋاقتىدا دەرۋىش خوجا ئۇنى تۇتۇپ ، تەقدى-رىنى بىر ياقلىق قىلىۋەتكەن بولسا ، بۇ تىلى زەھەر «بۆرە سويىمىسى» بۈگۈن بۇ يەردە بۇ پىر ـ ئەۋلىيانىڭ ئالدىنى توسۇپ گەپ قىلالامتى ؟ ! يەنە كېلىپ شۇنچە كۆپ جامائەتنىڭ ئالدىدا ـ ھە ... ئەستاغپۇرۇللا ... خەپ ، خەپ ! ...

— تىلگە كەلگەن ھەر نېمىنى دېمەك دىۋانىلىقتۇر ! — دېدى ئاخىر ئاپاق خوجا چالۋاقىغاندەك ئەلپازدا .

هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىمۇ بوش كەلمىدى :
— تىلگە كەلگەننى دېمەسلىك كاززاپلىق ئەمەسمۇ ، ھەز-
رىتىم !
ئاپاق خوجىنىڭ يەنە دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى .
هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۆز پىكىرلىرىنىڭ تەستىقىنى ھە-
مىشە قۇرئان بىلەن تەۋەررۇك كىتابلاردىن ئىزلەيتتى . شۇڭا ،
ئۇنىڭ ئاساسى كۈچلۈك ، پىكرى چوڭقۇر ، سۆزلىرى دەلىللىك
ئىدى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، ئۆزىنى ئۆزى چۈشەنگەن ۋە ئۆز شەخ-
سىيىتىنى ئۇنتۇغان پاك ۋە هالال ئادەم — كامىل ، مۇكەممەل
ئىنسان ئىدى ، بۇنداق ئىنسان ئالەمنىڭ گۈلتاجى ھېسابلىنات-
تى . ئۇ شۇنىڭغا ئىشىنەتتىكى ، ئۆزىدىكى ئازغىنە كەمتەرىن
ھەقىقەتنى تاپالىغان كىشى ئۇلۇغ ھەقىقەتلەرنىمۇ تاپالايتتى .
ئۇنىڭ نەزەرىدىكى ھەقىقەت — يۇرتنى ئەدلى - ئادالەت بىلەن
سوراش ۋە كىشىلەرگە كەڭ قورساقلىق بىلەن سەمىمىي ، غە-
رەزسىز مۇئامىلە قىلىش ئىدى .
— ئىشانەم ، سىزگىمۇ ئايان ، ھەرقانداق نەرسە تۈزۈلسە ،
ئىلمىدىن تۈزۈلۈپ ، بۇزۇلسا ، ئىلمىداردىن بۇزۇلىدۇ ، —
دېدى هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ، بۇ قېتىم ئۇنىڭ پۈتۈن جىسمى
غەزەپ بىلەن سۆزگە ئايلاندى ، قولى ئېگىز كۆتۈرۈلدى ، —
ئەھلى كالام ۋە ئەھلى دانىش كىشىلەر ئىنسانىي كامىل بولماققا
سازاۋەردۇر . ھەزرىتى جامى : «كامىل ئىنسان ئاللانىڭ ئىسمى-
دۇر» دېگەن . لېكىن ، ھەزرىتىم ، سىزنىڭ بەزى سۆز كالاملى-
رىڭىز بۇنداق سۈپەتكە مۇناسىپ بولماي قالدى . سىز رەئىيىەنى
ئۆزىگە ئوخشاش بەندىنىڭ مازار - گۈمبەزلىرىگە چوقۇندۇرۇپ
نېمە مۇددىئاغا يەتمەكچى ؟ ! ھەرقانداق ئۇلۇغ ، بۇزرۇكۋار بول-
سىمۇ ، مازارلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ھۆكۈمى بىر . پەقەت زىيارەت
قىلىپ بېرىشقا بولىدىغان ئۈچ يەر بار . بۇنى بىزگە مۇھەممەد
پەيغەمبىرىمىز ئېيتقان : بىرى ، مەدىنىدىكى مەسچىتى ئەلنەبى ؛

ئىككىنچىسى ، مەككىدىكى مەسچىتى ئەلھەرەم؛ ئۈچىنچىسى ، قۇددۇس شېرىپتىكى مەسچىتىل ئەقسا . بۇ ئۈچ يەرگە سەپەر قىلىش ۋە ئۇنى تاۋاپ قىلىش جايىز ۋە سۈننەتتۇر . ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق مازار ۋە ئۇلۇغلار جايىنى تاۋاپ قىلىمەن ، زىيارەت قىلىمەن دەپ بارسا بولمايدۇ ، ئۇنداق قىلسا بىدئەتتۇر ! ياخشىلىقنىڭ ياخشىسى — سۈننەتكە ئەگىششتە ، يامانلىقنىڭ يامانى بىدئەتكە ئىسلىۋېلىشتا . بىدئەت كۆرۈنۇشتە ئىبادەت تەرىقىسىدە كۆرۈنسىمۇ ، لېكىن ئۇ زالالەتتۇر[①] ، ئۇنى ئىبادەت دېگىلى بولمايدۇ ! …

مانا شۇ سۆزلەردىن كېيىن ، ئاپاق خوجا خۇددى رەقىبىدىن تېپىك يېگەن خورازغا ئوخشاش ھۇرپىيىپ بوينىنى ئىچىگە تارتتى .

— خەير … خەرىيەت ! … — دېدى ئۇ ئۆكسىنگەن قىياپەتتە ، — ھەر نەرسىنىڭ ئىپتىداسى بولغانغا ئوخشاش ، ئۇنىڭ ئىنتىھاسىمۇ بولىدۇ ، مەۋلىۋى .

ئاپاق خوجىنىڭ بۇ سۆزلىرىگە ئۆچمەنلىك ، قىساسخورلۇق ۋە پۈرسەتپەرەسلىكنىڭ كۈچلۈك ھەسرىتى يوشۇرۇنغانىدى . ئۇ-نىڭ يۈرىكىدىكى دەردىنى تېخىمۇ تىرنىلاپ ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى مۇنداق دېدى :

— شۇنچە ھەيۋەتلىك شارقىرىغان سۇلارمۇ ئاخىر بېرىپ ، دېڭىز ـ ئوكيان باغرىدا تىنىدۇ ، ئىشانەم !

× × ×

نەچچە يۈز نامازخان «ئالتۇن مەسچىت» دىن كۈچلۈك غۇلغۇلا ئىچىدە قايتتى . بۇ غۇلغۇلا بەئەينى تارام ـ تارام تاغ سۇلىرىدەك ، شەھەرنىڭ ھەممە بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغا قاراپ

[①] زالالەت — گۇمراھلىق ، توغرى يولدىن ئېزىش .

شىددەت بىلەن ئاقماقتا ئىدى .

ئاپاق خوجا ئەڭ ئاخىرىدا قالدى . بىر نەچچە خاس مۇرىت مۇخلىسلىرى ئۇنىڭ ئەتراپىدا كۆڭۈل ياساپ ، تەسەللىي بېرىپ ، «بۆرە سويمىسى» هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بىلەن غايىۋانە ئىبلىشىۋاتاتتى :

— هۇ ئۆزىنى بىلمىگەن بىئەدەپ !

— هەددىدىن ئاشقىنىنى ئۇ تۇزكورنىڭ ...

— ئەدىۋىنى يەيدۇ ئۇ ...

— بېشىنى يەيدۇ ئۇ ...

شۇ ئەسنادا ، ئاپاق خوجىنىڭ يېنىدا سۆلەتلىك ئىككى ئادەم پەيدا بولدى ، ئۇلار ئاپاق خوجا بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ ، هال ـ ئەھۋال سورىدى ، ئاپاق خوجىمۇ ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىللىك ئېلىپ ئىلتىپات كۆرسەتتى ئۇ ئۇلارنى بۇرۇن كۆرمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ باش ـ ئايىغىغا قاراپلا ئوردا ئەمەلدارلىرى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى . دەرۋەقە ، ئۇلار مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ يېنىدىكى سىپاهلاردىن مىرزاسالىھبەگجوراس بىلەن مىرزاماناپبەگلەر ئىدى .

— هەزرىتىم ، ناهايىتى ياخشى خوتبە ئوقۇغان ئىدىلە ، — دېدى مىرزا سالىھ بەگ جوراس ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ ، — لېكىن ، هېلىقى قۇتلۇق مەۋلىۋى دېگەن بەتخۇي ئادەم تۇپەيلىدىن مەززىلىك ئاشقا چىۋىن چۈشكەندەكلا ئىش بولدى ، هەرگىز كۆڭۈللىرىنى غەش قىلمىغايلا ...

— يوغىسۇ ئەزىزلىرىم ، يوغىسۇ ، — دېدى ئاپاق خوجا قوڭۇر كۆزلىرىگە كۈلكە يۇگۈرتۈپ ، لېكىن ئۇنىڭ كۈلكىسى دەرد ئىچىدە چىقىۋاتقان ئازابلىق كۈلكە ئىدى ، — ئاللانىڭ زاهىدلىرى بۇ دۇنيانىڭ غېرىبلىرىدۇر . شۇڭا ، ئۇلار ئەپۇچان ، كەڭ قورساق كېلىدۇ ، ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارغا ھېچقىسى يوق . بەگ ـ سىپاهلارغا مەخپىي ئەمەسكى ، بىزنىڭ تەرىقىتى-

مىز سۆھبەتتۇر ، سۆھبەتتە شۆھرەتتۇر ، شۆھرەتتە ئاپەتتۇر ! بۇ خۇددى كاندىن گۆھەر كۆپ چىققانسېرى ، كانچى ئۇنىڭ كۆكسىنى شۇنچە پارە ـ پارە قىلغانغا ئوخشاش ئىش . بىز بۇنداق مالامەتلەرگە كۆنۈپ قالغان ، ئەزىزلىرىم .

ــ تەھسىن ـ تەھسىن ، ئىشانەم ، ــ دېدى مىرزا ماناپ بەگ ھاياجاندىن قوللىرىنى ئىشقىلاپ ، ــ بۇنچە ئالىيجاناب ، كەمىنە ـ كەمتەرىن ئىكەنلىكلىرىنى كۆرۈپ ، ئۆزلىرىگە بولغان ئەقىدە ـ ئىخلاسىم تېخىمۇ ئاشتى .

ــ ئاشۇرۇۋەتتىلە ، جانابلىرى ، ــ دېدى ئاپاق خوجا ئۆزىنى تېخىمۇ كىچىك پېئىل كۆرسىتىشكە تىرىشىپ ، ــ خۇدايىتائالانىڭ ئاشىقلىرىكى ، دىلى ساپ ، ئاينەسى جۇلالىقتۇر ، ھەممە ئاۋازلاردىن ، بەلكى ھەممە مەۋجۇداتتىن لەززەت تاپىدۇ . جانابىي ئاللا ھەممە مەخلۇقاتنى جۈپ ياراتقان . شۇڭا ، مۇھەببەت نەشتەرسىز ئەمەس ، ساپ مەيدىمۇ دۇغ بولىدۇ ، خۇشلۇق غەم بىلەن ھەمخانە ، باھار خازان بىلەن ئاشيانە ، دۆلەت كامالى زاۋال بىلەن ئالمىشىدۇ ...

بۇ سۆزلەر ئىككى ئەمىرنىڭ كۆڭۈللىرىگە ناھايىتى ياقتى ، ئۇلارنىڭ ئاپاق خوجىغا بولغان بۇرۇنقى غايىۋانە قىزىقىش ـ ھۆرمىتى ئەمدىلىكتە چوڭقۇر ئەقىدە ـ ئىخلاسقا ئايلانغانىدى .

ئۇلار يېقىندىن بېرى ئوردا ئىشلىرىدىن ، بولۇپمۇ ، خان بىلەن قۇبات مىرزا بەگدىن قاتتىق نارازى بولۇپ كېلىۋاتاتتى . قاچاندا ، قۇبات مىرزا بەگ پەيدا بولدى ، شۇنىڭدىن بېرى خان ئۇلارنى بۇرۇنقىدەك ئەتىۋارلاپ ئىشلەتمىدى ، ھازىر ھەممە ئىش-تا قۇبات مىرزا بەگنىڭ دېگىنى دېگەن ، قىلغىنى قىلغانىدى ، خانمۇ دۆلەتنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ ، ئوۋ ـ شىكار ، ئويۇن ـ تاماشا قايىنىمىغا كىرىپ كەتكەنىدى .

تېخى بىر نەچچە كۈننىڭ ئالدىدىكى ئوردا كېڭىشىدە ، قۇ-بات مىرزا بەگ تەپ تارتماستىن بۇ ئىككى ئەمىرنى «ئەل ئىشىدا

سۇس ، نەپسانىيەتچىلىكتە قىزغىن» دەپ ، خاننىڭ كۆزىچە تەنـ. قىد قىلىپ ، ئوردىدىكى بەگ ـ سىپاھلار ئارىسىدا ئىناۋىتىنى تۆكتى . بۇنداق خۇسۇمەتكە ، ئىزا ـ ئەلەمگە قانداق چىدىغىلى بولسۇن ؟ ! قۇبات دېگەن بۇ قاغدالما ھەممىشە ھېلىقى بەتخۇي ، زوۋاندار قۇتلۇق مەۋلىۋى بىلەن ئۇچرىشىپ ، يوشۇرۇن مۇقول. دىشىدۇ ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قانداق ھىيلە ـ مىكىر ، سىر ـ ئەسرا بار كىم بىلىدۇ . ئۇلار بەلكىم ھاكىمىيەتنى ئۆزلىرى ئوڭچە باشقۇرۇشنىڭ چوتىنى سوقۇۋاتامدۇ ، تېخى ... ئىشقىلىپ ، جاھان تىنچ ئەمەس ، ھەممىنىڭ كاللىسىدا بىر خىيال بار ، غەپلەتكە پېتىپ قېلىشقا بولمايدۇ ، غەپلەتتە قالساڭ ئۆزۈڭنىمۇ يوقىتىپ قويىسەن . دەرھال ھوشۇڭنى تاپ ، ھەي ، جوراس قوۋمىنىڭ بېگى مىرزا سالىھ ! ...

مانا شۇ ئۇچرىشىشتىن ئۈچ كۈن كېيىن ، ئىسەن بۇقا ئاپاق خوجىنىڭ كەشمىر قەغىزىگە پۈتكەن بىر مەكتۇپىنى تۇمار. چە پۈكلەپ قوينىغا سېلىپ ، «نورۇز دۆڭ» سەيلىگاھىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ يولنى توپتوغرا يۈرمەي ، دەسلەپ ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار توپلانغان غۇز ـ غۇز بازارنى ئارىلاپ ئۆتتى ، ئاندىن سودىگەرلەر ، گەزمالچىلار چازا قۇرۇپ ، چاي ئىچىشىپ ئولتۇ. رۇشقان ئۈستى يېپىق لاپاسلاردىن ئۆتۈپ ، ۋاپۇرۇشلار رەستى. سىگە چىقتى ، ئۇ يەردە بىر ئاز ئايلىنىپ يۈرۈپ ، كۈن قايرىلـ. غان چاغدا «نورۇز دۆڭ» سەيلىگاھىغا كەلدى ۋە بۇيەردىكى ئاشپۇزۇل ، چايخانىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ھەشە. مەتلىك بىر كۆكنارخانىغا كىرىپ ، قوينىدىكى ھېلىقى مەكتۇپـ. نى شۇ يەردە كۆكنار ئىچىپ ئولتۇرغان مىرزا ماناپ بەگكە تاپشۇردى . شۇ ئىشتىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ ، مىرزا ماناپ بەگ. نىڭ چىغۋاندىكى ① باغ ـ ھويلىسىدا ئۈچ كىشىنىڭ ئالاھىدە

① چىغۋان — شەھەردىن ئىككى كىلومېتىر يىراقلىقتىكى يېزا .

ئۈچرىششى بولۇپ ئۆتتى . بۇ ئۇچرىشىش بۇرۇنقىدەك ئاشكارا ئەمەس ، بەلكى ناھايىتى مەخپىي ھەم سىرلىق ئىدى . ئاپاق خوجىمۇ بۇ يەرگە بۇرۇنقىدەك ئېسىل مەپىلەردە ھەشەم - دەرەم بىلەن ئەمەس ، بەلكى قوتۇر ئات قوشۇلغان ، لەمبۇق مەلەڭزىد- لىك ، شاتىۋار سايىۋەنلىك ئەبجەق مەپىدە ھېچكىمگە كۆرۈنمەي غىپپىدە كەلگەنىدى . باغ ھويلىنىڭ ئىچ - تېشىنىمۇ نۇرغۇن پىچاقچى سوپىلار مۇھاپىزەت قىلدى .

ئاپاق خوجا بىلەن مىرزا سالىھ بەگ جوراس ۋە مىرزا ماناپ بەگلەرنىڭ سۆھبىتى باغ ھويلىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ئاددىي بىر ھۇجرىدا خېلى ئۇزۇن داۋام قىلدى . ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكىنىنى ھېچكىم بىلمىدى . پەقەت ئېغىر ئەل ياتقۇ ۋاقتىدا چىقىۋاتـ-قان ئاپاق خوجىنىڭ قىياپىتى ۋە ئەلپازىدىن سۆھبەتـ-نىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى ۋە ئۇنىڭ دېتىغا ياققانلىقىنى كۆر-گىلى بولاتتى . چۈنكى ، ھېلىقى مەپە ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ ئول-تۇرغان ئاپاق خوجىنىڭ كەيپى چاغ ، مېيىقىدا كۈلكە ، كۆزلىرى-دە بولسا ، قانداقتۇر بىر شۇملۇقنىڭ ئەلەڭگىسى ئويناپ تۇراتتى ...

3

ئېرىق - ئۆستەڭلەردىكى لايقا سۇلارنىڭ يۈزىنى غازاڭ - خۇزاڭلار قاپلاپ ئاقىدىغان سۆرۈن شامالىلىق كۈز ئايلىرى باش-لاندى . ئەنە ، بۈگۈنكى كۈنمۇ ئون ئىككى قىيام سائەتلىك مۇشكۇل سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ، ھەرەم دېرىزىلىرىنىڭ ئارقىسىدىكى باغنىڭ كەينىگە ئاستا - ئاستا پاتماقتا . ئوردا تاملىرىدىكى يېشىل كاھىشلار كەچكى شەپەق نۇرى بىلەن قىز-غۇچ ھال رەڭگە كىرگەندەك بولۇپ قالدى . باغقا ئۆگەنگەن كۆك كەپتەرلەر بىلەن شىپاڭ ئاراشلىرىغا ئۇگا سالغان پاختەكلەر ئېگىز گۈمبەزنىڭ ئەتراپىدا گۇگۇلشىپ ، كېچىلىك قونالغۇغا

تەييارلىق قىلىشماقتا ئىدى .
ئاسمان تۇتۇق ، ئاي خىرە - شىرە ، يۇلتۇزلارمۇ ئاندا - ساندا پىلدىرلاپ تۇراتتى .
مۇھەممەتئىمىن خان دۆلەت ئىشلىرى بىجىرىلىدىغان چوڭ سارايدىن چىقىپ ، كىشىلەرنى ئايرىم قوبۇل قىلىدىغان كىچىك ساراي — سالامخانىغا كىردى . بېزىلىش جەھەتتە چوڭ سارايدىن پەرقلەنمەيدىغان بۇ كىچىك ساراي ناھايىتى جىمجىت بولۇپ ، سۈرلۈك كۆرۈنەتتى . سالامخانىنىڭ بىر چېتىگە باغدات قىزىل ئۆچكىسىنىڭ يۇمران تېرىسى قاپلانغان كۈمۈش كۇرسىلار قويۇلغانىدى .
بۇ كۇرسىلارنىڭ بىرىدە ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ كۆتمەك ساقىلى قىستاتلانغان ، بېشىغا ئاپئاق شايى سەللە يۆگىگەن ، قارا كۆك تونىنىڭ مۈرىلىرىگە كالاۋتوندىن نەقىشلەر چېكىلگەنىدى .
ھاتەم بەگ ئىسىملىك بۇ كىشى مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ ئۇچتۇرپاندىن كەلگەن مېھمىنى ئىدى . ئۇ تۈنۈگۈن كەلگەن بولۇپ ، بۈگۈن بىر كۈن قۇبات مىرزا بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەل - يۇرت ئارىلاپ ، تېخى بايىلا سالامخانىغا قايتىپ كەلگەنىدى .
— ساقلىتىپ قويدۇم ، بۇرادەر ئەزىز ، — دېدى مۇھەممەتئىمىن خان سالامخانىغا كىرىپلا ، — كىم بىزنى خان بولسۇن دەپتۇ - ھە . بەئەينى يوغان كۆتەك ھارۋىنى سۆرىگەن ئورۇق ئاتتەك ھالىمىزغا ۋاي ، ئەل يۇرت ئىشى چوڭ ئىش ئىكەن ، ئىشلىسەڭ ، ئىشلىسەڭ تۈگىمەيدۇ ...
— شۇنىڭ ئۈچۈن خان - پادىشاھلارنى ئاللانىڭ يەردىكى سايىسى دەيمىزدە ، — دېدى ھاتەم بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ سالاملىشىپ ، — ئەل - يۇرت ، پۇقرا دېگەنلەر ئاللاتائالانىڭ پادىشاھلارغا تاپشۇرغان ئامانەتلىرى ھېسابلىنىدۇ . بۇنى ئوبدان ئاسراش ۋە ساقلاش ۋاجىپ . ئەگەر بۇ ئامانەتلەرگە خىيانەت

قىلىنسا، ئۇنداق ئادەمدە ئىمان بولمايدۇ.

— پاھ - پاھ، قاتتىق يەردىن تۇتتىڭىزغۇ، ھاتەم بەگ، — دېدى مۇھەممەتئىمىن خان قايىل بولۇپ، — ئىنسانىنىڭ يىلتىزى ئىمان تۇرسا، ئۇنىڭغا خىلاپ ئىش قىلىپ بولامدۇ، دەيسىز...

ئۇلار ئەنە شۇنداق دوستانە، سەمىمىي كەيپىياتتا بىردەم سىرداشتى.

ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغاندى، ھاتەم بەگمۇ بۇگۈن بىر كۈن ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ يۇرت كەزگەچكە ھارغىن، ئېزىلەڭگۈ كۆرۈنەتتى. شۇڭا، ھەر ئىككىسى ئۆز ھۇجرىلىرىغا كىرىپ ئۇخلاشنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشتى. ئەمما، نېمە ئۈچۈندۇر مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ يۈرىكى بىرنەرسىدىن ئۆيگەندەك، سول قاپىقى لىپىلداپ بىر ئىشتىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك، ئىچىدە بىر نەرسە غىلدىرلاپ بىئارام قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، ھۇجرىدا ئۇياقتىن - بۇياققا ئايلىنىشقا باشلىدى.

شاھانە تۆشەكنىڭ يېپەك پەردىسى ئارقىسىدىكى كۈمۈش شامداندا بىر جۈپ شام پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ زەئىپ نۇرى پەنجىرىدىن كىرىۋاتقان يۇمشاق شامالدا تىترەيتتى.

شام ئەنە شۇ يوسۇندا تىترە، تىترە ئاخىر بېرىپ خۇددى بىرى پۇۋلىگەندەكلا لاپپىدە ئۆچۈپ قالدى، ئۆچكەن پىلىكتىن كۆتۈرۈلگەن قاڭسىق ئىس ئۆيگە تارالدى.

مۇھەممەتئىمىن خان پۈتۈن بەدىنىدە قاتتىق ھارغىنلىق سەزدى، كاللىسىدا ھېس قىلغان بايىقى غەلىتە تۇيغۇلارنىمۇ ئەنە شۇ ھارغىنلىققا جورىدى ۋە كۇسۇر - كۇسۇر قىلىپ «ئايەتەل كۇرس»نى ئوقۇدى - دە، كىيىمىنى چالا - بۇلا يېشىپلا ئۆزىنى كارىۋاتقا تاشلىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئىككى كۈندىن بېرى قاتتىق ئىشلەپ چارچىغانىدى.

شۇ دەقىقىدە، تاشقىرىقى ئوردىنىڭ بېدىشلىكى ئاستىدا

ئىككى گەۋدە پەيدا بولدى.

— ھەممە ئىشلار پۈتتى، — دەپ شىۋىرلىدى بىر گەۋدە يەنە بىرىگە يېقىنلىشىپ، — ئەمدى ھەرىكەتلەنسەك بولار.

بوغۇلۇپ، خىرقىراپ چىقىۋاتقان بۇ ئاۋاز ئىگىسى — چولۇق دېۋان بېگى مىرزا ماناپ بەگ ئىدى.

— خانىمۇ، مېھمانمۇ ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى، — دېدى يەنە بىر گەۋدە پۇشۇلداپ، — بۇ چاغقىچە ئۇخلىغاندۇ، ئەمدى باشلىساق بولار...

پۇشۇلدىغان بۇ ئاۋاز ئىگىسى — ئاتا بېگى مىرزا سالىھ بەگ جوراس ئىدى.

— ھېلىقى قۇبات دېگەن بىرنېمىچۇ؟ — ئەنسىرەپ سورىدى مىرزا ماناپ بەگ، — ئۇ بەكمۇ تۈيغۇن، ھېلىگەر نەرسە...

— ياق، مەن ئالغان خەۋەرگە قارىغاندا، ئۇ بۈگۈن ھېلىقى مېھمان بىلەن بىر كۈن يۈرت كېزىپ ھالىدىن كېتىپتۇ، بۇ چاغقىچە لايىدەك ئۇخلاپ كەتكەندۇ.

— ئەمىسە، مەن سېپىلنىڭ سىرتىدىكىلەرگە بەلگە بېرەي، ئۇلار ئوردىغا چۈشسۇن...

—لەشكەرلەرچۇ؟ ئۇلارنىڭ ئىشىنى قانداق قىلدىڭىز؟

— ھەممىسىنى تۇغرىلاپ قويدۇم...

— ئىشنى يەنىمۇ پۇختىراق قىلايلى، بولمىسا، ئۆزىمىزگە چاشقاننىڭ ئىنى مىڭ تەڭگە بولۇپ قالمىسۇن يەنە، — دېدى مىرزا سالىھ بەگ جوراس ۋە قويۇن يانچۇقىدىن تەتىللادا تىكىلگەن ھەميانىنى ئېلىپ، ئىچىدىن بىر سىقىم تىللانى ئالىقىنىغا تۆكتى، — سېخى بول خىزىر بېرىدۇ، دېگەن گەپ بار. مانا بۇنى سەگەكرەك لەشكەرلەرگە تارقىتىپ بېرىڭ.

مىرزا سالىھ بەگ جوراس شۇ گەپلەرنى قىلىپ بولۇپ، بىدىشلىكنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئوچۇقچىلىققا قاراپ قويدى. ئۇ

يەردىكى بىر تۈپ قېرى چىنارنىڭ تېگىدە ئىگەرلەنگەن ئىككى ئارغىماق باغلاقلىق تۇراتتى، بۇ ئۇلارنىڭ ھەر ئېھتىمالغا قارشى قىلىپ قويغان تەييارلىقى ئىدى.

ۋاقىت ئېغىر جىملىق ۋە سۈكۈت ئىچىدە ئۆتمەكتە. گىدىرىمسەن ئايمۇ بۇلۇتلار ئارىسىدا غايىب بولغان، ئەتراپنى قاپقارا زۇلمەت قاپلىغانىدى.

شەھەر ئىچىدىن جىبسەكچىلەرنىڭ ئاندا ـ مۇندا تاقىلداقلىرىنى تاقىلدىتىپ «سەگەك ... سەگەك! ...» دېگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى. شۇ چاغدا، ئوردا سېپىلىنىڭ سىرتىدىن بىر تال ئارغامچا پەسكە تاشلاندى، ئارقىدىنلا بىر ئادەم ئارغامچىغا ئېسىلىپ ئوردا ئىچىگە چۈشتى. ئەتراپتىكى ئارىلاپ قويۇلغان قاراۋۇللارنىڭ بەزىسى غەپلەت ئۇيقۇسىدا، بەزىسى بولسا، كۆزىنى يۇمۇپ، قۇلىقىنى يوپۇرۇپ تۈگۈلۈۋېلىشقانىدى. بايا چۈشكەن ئادەمنىڭ ئارغامچا ئارقىلىق بەرگەن بەلگىسى بىلەنلا، ھەش ـ پەش دېگۈچە ئېگىز سېپىلنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرىدىن ئارغامچىغا ئېسىلىپ چۈشكەنلەرنىڭ سانى كۆپەيدى. بۇ ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئۈستىگە قارا سۇق كىيەن كىيىشىپ، يۈزىنى قارا لاتا بىلەن ئوراپ ئېلىشقانىدى. بىردەمدە ئەللىك نەچچە ئادەم سىرىكچىلەردەك چاققانلىق بىلەن ئوردا ئىچىگە چۈشۈپ بولدى. ئۇلار بىردەم كۇسۇرلاشقاندىن كېيىن، ئىككى بۆلەككە ئايرىلدى، چوڭراق بىر بۆلەكنى مىرزا سالىھ بەگ جوراس باشلاپ، مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ ھۇجرىسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. قالغان بىر بۆلەكنى مىرزا ماناپ بەگ باشلاپ كەتتى.

مىرزا سالىھ بەگ ئادەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن يېتىلەپ ئىچكىرى ئوردىغا كىردى، ئاقسارايىنىڭ ئەتراپىدا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. پەقەت گۈلزار ئوتتۇرىسىدىكى ئۈستى گۈمبەزسىمان ھاۋارەك شىپاڭدا ئىككى نۆكەر ئۇزۇن جۇۋىلىرىغا يۆگىنىپ ئۇخلاپ قالغانىدى. مىرزا سالىھ بەگ باشلاپ كەلگەن قارا ئەر-

ۋاھلار بۇ يەردىن تۇيدۇرماي ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى خاننىڭ ھۇجرىسى ئەتراپىدىكى نۆكەرلەرنى بىر تەرەپ قىلىشلا قالغاندى. بۇنىڭدا مىرزا سالىھ بەگ ئۇستىلىق ئىشلەتتى، ئۇ پەقەت ئىككىلا ئادەمنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ، قالغانلارنى ئەتراپتىكى دەرەخلىك بىلەن گۈلزارلىقلارغا بۆكتۈرمە قىلىپ قويۇۋەتتى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى مىرزا سالىھ بەگ قاراۋۇللارنىڭ ئالدىدىن تىنچ - ئامان ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، تۇيدۇرماي كېلىپ ئۇلارنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئىدى.

مىرزا سالىھ بەگ ھۇجرىغا يېقىنلاشقاندا، ئىككى نۆكەر ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.

— كىمسەن، نەگە بارىسەن؟

— مەن ··· مەن، ئاتا بېگى مىرزاسالىھبەگجوراس، — دېدى ئۇ ئەمىرلىك تەلەپپۇزى بىلەن، — خانغا مەلۇم قىلىدىغان مۇھىم ئىش بار.

— جانابلىرى ··· — دېدى قاراۋۇل سالام بەجا كەلتۈرۈپ، — خان تېخى بايىلا ئۇخلىغان ··· ئەتە مەلۇم قىلىشقا بولماسمۇ؟

— ئەتە مەلۇم قىلسا بولىدىغان ئىشنى بۈگۈن پالاقلاپ كېلىپ مەنمۇ ئەخمەق ئەمەس! — دېدى مىرزا سالىھ بەگ دوق قىلغاندەك، — بۇ كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغان مۇھىم ئىش ···

ئۇ شۇ گەپلەرنى قىلىپلا قولىنى سىلكىپ ھۇجرا تەرەپكە ماڭدى. ئىككى نۆكەر ئىلاجىسىز شۈمشەرەپ قالدى، ئۇلارنىڭ ئاشۇ بىخۇدلۇق ھالىتىدىن پايدىلانغان ھېلىقى ئىككى قارا گەۋدە ئۇلارنىڭ بويىندىن تولغاپلا ھەلقۇمىغا تىغ ئۇرۇۋەتتى، بىچارە نۆكەرلەر «ئاھ» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي جاي بەردى. بۇ چاغدا بۆكتۈرمىدىكىلەرمۇ ئاللىقاچان ئۆگىلىرىدىن چىقىپ، ئەتراپتىكى قاراۋۇللارغا ھۇۋقۇشتەك تاشلاندى.

مىرزا سالىھ بەگ خان ھۇجرىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا توختـ

تىدى ، ئۇنىڭغىچە ھېلىقى ئىككى قارا سايىمۇ ئۇنىڭ يېنىدا پەيدا بولدى .

— ھۇجرا ئىشىكى تاقاق ئىكەن ، قانداق قىلىسىلەر ؟ — سورىدى مىرزا سالىھ بەگ ئىككىسىگە شىۋىرلاپ .

— پەنجىرىچۇ ؟ — دېدى ئۇلارنىڭ بىرسى ، — مەن بېرىپ قاراپ باقاي .

ئۇ ھايال بولماي قايتىپ كەلدى :

— پەنجىرىنىڭ بىر قانىتى ئوچۇق ئىكەن ، مەن چۈشەي .

ئۇ پەنجىرە تەرەپكە كەتتى ، مىرزا سالىھ بەگ بىلەن بىر قارا ئەرۋاھ ھۇجرا ئىشىكى ئالدىدا قالدى .

تاتلىق ئۇيقۇدا ياتقان مۇھەممەتئىمىن خان قانداقتۇر تىرىقشىغان بىر ئاۋازدىن ئويغىنىپ كەتتى .

— كىم ؟ قايسىڭ سەن ؟ — دەپ ئورنىدىن ئۇندۇرىگەندەك ۋارقىرىدى ئۇ ۋە خىرە - شىرە ئاي يورۇقىدا پەنجىرە تەكچىسىدە تۇرغان يوغان بىر گەۋدىگە كۆزى چۈشۈپ بىردىنلا سەگەكلەشتى ، — پاسىبان ! ھاي قايسىڭ بار ؟ !

سىرتتىن ھېچقانداق سادا كەلمىدى ، خان ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ ، دەرھال ياستۇق ئاستىدىكى شەمشەرنى قولىغا ئالدى . ئۇنىڭغىچە پەنجىرىدىكى ھېلىقى يوغان گەۋدىمۇ سەكرەپ چۈشۈپ ، خاننىڭ ئۈستىگە تاشلاندى . ئۇلار پومداقلىشىپ ، ئېلىشىپ ، تۆشەكتىن يەرگە دومىلاپ چۈشتى . خاننىڭ يېرىم - يالىڭاچ تېنى ھېلىقى يوغان گەۋدىنىڭ ئاستىدا قالدى . ئۇ تاقىر بېشىنى خاننىڭ ئېڭىكى ئاستىغا كەپلەپ ، تىرەپ تۇرۇۋالغاندى ، خاننىڭ دېمى كېسىلىپ خىرقىراپ قالدى ، شۇنداقتىمۇ سول قولى بىلەن رەقىبىنىڭ پىچاق تۇتقان قولىغا ئېسىلىپ ، ئۇنىڭ بېغىشىنى ئامبۇردەك قىسىۋالدى ۋە ئوڭ قولىنى سەل - پەل بوشىتىپلا ، ئۈستىدىكى ئېغىر گەۋدىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە خەنجەر ئۇردى ، ئۇنىڭ قىسقا ئارىلىقتىن ئۇرغان

خەنجىرى گەرچە رەقىبىنىڭ ساغرىسىغا كىرىپ، ئانچە زەخمەت يەتكۈزەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قاتتىق كىرىشكەن بەددىنى خېلىلا بوشاشتۇرۇۋەتتى، دېمى كېسىلگەن خانمۇ چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىۋالدى. ساغرىسىدىن قان ئېقىپ، ئۆزىنىڭ بارغانسېرى بوشىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزگەن رەقىب بوغۇق ئاۋاز بىلەن خىرقىراپ توۋلىدى:

— موللا ساقى ... تېز ... تېز ... پەنجىرە بىلەن كىرسىلە ...

خېلىدىن بېرى ئىشىكنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈپ، ھۇجرا بوسۇغىسىدا تۇرغان يەنە بىر قارا ئەرۋاھ — موللا ساقى ھەمراھىنىڭ خىرقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپلا ئۆزىنى پەنجىرە تەرەپكە ئاتتى. شۇ دەقىقىدە مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ كاللىسىدىن «موللا ساقى ... ئاپاق خوجىنىڭ ئادەملىرى ...» دېگەن خىيال چاقماق تېزلىكىدە ئۆتتى ۋە ئاپاق خوجىنىڭ مىيىقىدا ھىجىيىپ تۇرغان سۈرۈن تەلەتى قاراڭغۇلاشقان كۆز ئالدىدا نامايان بولدى.

«دەرىخا! خاتا قىلىپتۇرمەن ... ھېيلىگەر مەلئۇن مېنى ئازدۇرۇپتۇ ... ئەمدى ئۆزۈمنىڭ ئۆزرىنى يازىدىغانغا قەلەم، ئېيتىدىغانغا ئادەم نەدە؟ ...»

خان ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى، پەنجىرىدىن ئاتلاپ چۈشكەن موللا ساقى ئۇنىڭ مەڭلىيىگە پىچاق ئۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ئېغىر گەۋدىمۇ جان ئاچچىقىدا سوقا بېشىنى ئۇنىڭ ئېڭىكىگە تېخىمۇ قاتتىق تىرەپ، خاننىڭ نەپىسىنى قىسىۋەتتى.

شۇنچە كۆپ يۇرۇش، جەڭلەردە باھادىرلىق كۆرسىتىپ، سەلتەنەت تەختىدە نۇسرەت تاپقان مۇھەممەتئىمىن خان ئەڭ ئاخىرى بىرەر ئادەمگە بىر ئېغىزمۇ سۆز قالدۇرالماي، بۇ يورۇق دۇنيانىڭ بىرەر بۇرجىكىگە ئاخىرقى نەزىرىنىمۇ ئاغدۇرالماي، ھەسرەت ـ نادامەت بىلەن جىمىدە ئۇ دۇنياغا كەتتى.

خان ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ھۇجرىسى بىلەن ئاق-سارايغا نەچچە تۇلۇم ياغ چېچىلىپ ئوت قويۇلدى ، قۇبات مىرزا بەگ بىلەن ھاتەم بەگلەر قەتل قىلىنغان ھۇجرىلارمۇ ، خانىش بىلەن خانىنىڭ ئۈچ پەرزەنتىمۇ بۇ مۇدھىش ئوت يالقۇنىدىن ئامان قالمىدى .

«ئوت كەتسكەن كېچە» دەپ ئاتالغان بۇ ۋەقە مىلادىيە 1681 - يىلى كۈز ئايلىرىنىڭ بىر جۈمە ئاخشىمى يۈز بەرگەن-دى . بۇ جۈمە — مۇھەممەتئىمىن خان بىلەن ئاپاق خوجا ئەھدۇ - پەيمان قىلىشقان «جۈمە كېلىشىمى» نىڭ دەل يىگىرمە بىرىنچى جۈمە كېچىسى ئىدى .

ئەتىسى ، ئاپاق خوجا ئىككى - ئۈچ يۈزدەك سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ، ئات بىلەن ئوردىغا گۈلدۈرلەپ كىردى ۋە ھېچنېمىنى بىلمىگەندەك ، پۈتۈن قەشقەرنىيە تەۋەسى-گە : «ئالەم پاناھ شاھىمىز مۇھەممەتئىمىن خان كۈتۈلمىگەن ئوت ئاپىتى بىلەن ئەجىلى مۇئەللەق بولدى !» دەپ جاكارلىدى ۋە مىرزا سالىھ بەگ جوراس بىلەن مىرزا ماناپ بەگلەرنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ، خانلىق تەختىگە قايتىدىن ئولتۇردى ...

تۆتىنچى باب

شانلىق قەبرە

1

بۈگۈن بازار كۈنى ئىدى ، ئەمما گۇزەر ـ رەستىلەر بۇرۇن‑قىدەك ئاۋات ئەمەس ، شالاڭ يۈرگەن كىشىلەرمۇ گويا بىر نەرسىدىن ئەندىككەندەك ، چۆچۈگەندەك ئەنسىز يۈرۈشەتتى . بۇ‑رۇنقىدەك سودا ـ سېتىقنى جانلاندۇرۇۋەتكەن ھىندىستانلىق ، پاكىستانلىق ، كەشمىرلىك ، كابۇللۇق ، ئەنجانلىق سودىگەرلەر‑نى ، ئەرەب ، پارس ، پەرەڭ بايلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى . بازار ـ رەستىلەردىن بۇرۇنقىدەك گۈل پۇرىقى ، قوغۇن پۇرىقى ، ئىپار ـ ئەنبەر ھىدى ، كاۋاپ ـ سامسا ھىدى ئەمەس ، بەلكى ئۇ يەر ـ بۇيەردە پولو ئېتىش ، بېلىق پىشۇرۇش ئۇچۇن چۈچۈ‑تىلىۋاتقان زاغۇن يېغى بىلەن ، ئۇكلىنىۋاتقان كاللا ـ پاقالچاق‑لارنىڭ ئاچچىق ، قاڭسىق ھىدى بۇخسۇپ تۇراتتى . ساتار چې‑لىپ مۇقام توۋلاۋاتقان ، دوست تارتىپ جەڭنامە سۆزلەۋاتقان مۇغەننىلەر بىلەن مەدداھلارغا قىزىقىدىغان ئادەملەرمۇ بۇرۇنقى‑دەك كۆپ ھەم قىزغىن ئەمەس ئىدى . بەزى ھەۋەسمەن دۇكان‑دارلارنىڭ ئۇنچە ـ مارجانلار بىلەن زىننەتلەنگەن قەپەسلىرىدىكى تۇمۇچۇق ، بوز تورغاي ۋە شاتۇتىلارمۇ بۇرۇنقىدەك زوقلا تولۇپ سايرىمايتتى . كوچا ياقىسىدىكى كانارلارغا ئېسىلغان قوي ، كالا

ۋە ئۈچكە گۆشلىرىنى ، غالتەكلەردە سۆرەپ يۈرگەن مەززىلىك توخو ۋە قىرغاۋۇل گۆشلىرىنى ، كەپتەر ۋە كەكلىك كاۋاپلىرد- نى بۇرۇنقىدەك چاپ - چاپ ئالىدىغان ئادەم بولمىغاچقا ، چېۋىن بېسىپ ، ھەرە غوڭۇلداپ تۇراتتى . قىسقىسى ، بازار بۇرۇنقىدەك غۇژ - غۇژ ، قاينام - تاشقىن ئەمەس ، ئۆلۈك ھەم خاراموش ئىدى .

پېشىنگە يېقىن ، ئوردا تەرەپتىن چاڭ - توزان كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان چوڭ ئالامان كۆرۈندى . ھايال ئۆتمەي ، ئۇلار بازار- نىڭ مەركىزىدىكى غولغۇن ئىچىگە كىرىپ كەلدى . شۇ چاغدىلا كىشىلەر بۇ چوڭ ئالاماننىڭ ئاپاق خوجىنى مۇھاپىزەت قىلىپ كېلىۋاتقان لەشكەر بىلەن سوپى - دەرۋىشلەر ئىكەنلىكىنى بىلد- دى . كاتتا ئىشاننى مۇھاپىزەت قىلغۇچى بۇ كىشىلەر ئىككىگە بۆلۈنگەن ، بىر قىسمى ئالدىدا يۈرۈپ بازارنىڭ مەركىزى كوچد- سىدىن ئۆتۈپ ، تاماشىچىلارنى قامچا ، دەرە بىلەن ئۇرۇپ ھەي- دەيتتى ، قالغان قىسمى بولسا ، ئاپاق خوجىنى ئوراپ ماڭغاند- دى . ئۇنىڭ بويىنى ئۇزۇن ، كۆكسى كەڭ ، پۇتلىرى يوغان ئاۋغان ئېتىنى ئىككى سوپى چۇلۋۇرىدىن يېتىلىۋالغانىدى . ئات- نىڭ ئالتۇن - كۇمۇش ياللىتىلغان ئىگەر - جابدۇقلىرى كۈن نۇرىدا يالتىرايتتى .

زەرباب تونغا ئورالغان ئاپاق خوجا ئارغىماق ئۈستىدە شاھانە سالاپەت بىلەن گىدىيىپ ئولتۇراتتى . يولدا ئۇچرىغان ھەر بىر كىشى ئۇنىڭغا ئېگىلىپ تەزىم قىلاتتى . ئۇلار سەئىدىيە خانداد- لىقىنى ئۇزۇل - كېسىل ئاغدۇرۇپ ، شاھلىق تەختىنى يەنە بىر قېتىم تارتىۋالغان بۇ ئۇلۇغ ھۆكۈمرانغا يېقىندىن تىكىلىپ قاراش ھوقۇقىدىن مەھرۇم ئىدى .

يېڭى خاننىڭ ـــ نامى ھەممىگە تونۇشلۇق بولغان ئاپاق خوجىنىڭ بۈگۈن ئوردىدىن چىققانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا توپلانغان شەھەر ئاھالىسى

ئىچىدە ئاپئاق ساقاللىق قېرى بوۋايلار، تال - چىۋىقنى ئات قىلىپ مىنىۋالغان ئوششاق باللار، ھەر خىل ئەمەل تۇتقان بەگ، سىپاھلار، چېگرا ئاتلاپ تىجارەت قىلىدىغان سودىگەرلەر، دىنىي قانۇن يۈرگۈزىدىغان قازىكالانلار بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىسىنىڭ قولىدا خىلمۇ خىل سوۋغا - سالاملار بىلەن تولغان كۆمۈش پەتنۇسلار بار ئىدى. بەزىلەر بولسا، توپ - توپ ئېسىل گەزلىمىلەرنى قۇچاقلاپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ بېشىدىكى قازاندەك يوغان سەللىلىرى، ئۈستىدىكى ئېسىل تونلىرى ۋە رايىش قىياپەتلىرى ئۇلارنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئىخلاسمەن سوپى، تەقۋادار موللا، ئەقىدىلىك ئىشانلار ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

ئاپاق خوجا ئۇلارنىڭ پۈكۈلۈپ قىلغان تەزىملىرى بىلەن قوش قوللاپ سۇنغان سوۋغىلىرىغا بەزىدە قول ئىشارىتى بىلەن، بەزىدە يەڭگىل باش سىلكىش بىلەن جاۋاب ياندۇرۇپ بىنەزەر ھالەتتە كېتىۋاتاتتى. لېكىن، سوۋغىلارنى بولسا، ئۇنىڭ ئارقىدىن سوكۇلداپ كېلىۋاتقان بىر نەچچە خاس مۇرىتلار يىغىپ، تاغار - مىشكاپلارغا قاچىلاپ كېلەتتى.

ئاپاق خوجا ھېچ يەردە توختىمىدى، شۇ ماڭغانچە بەزىدە ئاستا، بەزىدە تېز مېڭىپ، ئاخىر رەستە - گۈزەرلەردىكى غولغۇن ئىچىدىن ئۆزاپ چىقتى. ئەمدى ئۇ ئاتنىڭ بېشىنى ئوڭغا — شەھەردىن ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئاۋات، كۆجۈم يېزا مىشا تەرەپكە بۇرىدى، ئۇ بۇگۈن شۇ يەردىكى «ھەزرىتى پىرىم خانىقاسى» غا بېرىپ، بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان يېقى مۇرىت مۇخلىسلىرى بىلەن زىكرى - سۆھبەت قىلماقچىدى.

قۇم تۇپىلىق يېزا يولى باشلاندى، تار يولغا غازاڭدىن قىزغۇچ پاياندار سېلىنغاندى. يولنىڭ بىر تەرىپى ئاختاما قىلىنغان ئېگىز - پەس ئېكىنزارلىق، يەنە بىر تەرىپى ئەگرى - بۈگرى كەتكەن مىشا ئۆستىڭى ئىدى. كەچ كۈز پەيتى

بولغاچقا ، ئۆستەڭ تەرەپتىن سوقۇۋاتقان سوغۇق شامالدا يالد-
ڭاچلىنىپ قالغان دەرەخلەر نالە قىلغاندەك ھۇشقۇيتاتتى .

ئاپاق خوجا ئۆستەڭ بويىدىكى «چايخانا» دەپ ئاتىلىدىغان كۆجۈم مەھەللىگە كىرىشى بىلەن ئاچچىق بىر ئەندىكىش ئىچىدە بىر قىسما بولۇپ تۇرۇپ قالدى . چۈنكى ، يېقىنلا يەردىن ئۇنىڭ سەگەك قۇلىقىغا مۇڭلۇق نەغمە ناۋا بىلەن دىلكەش مۇقام كۈيى ئاڭلانغانىدى ...

ئەگەر ئاشىقلىقىم ئېيتسام ، كۆيۈپ جانۇ جاھان ئۆرتەر ،
بۇ ئىشىق‌سىرىن بايان‌ئەتسەم ، تېخى ئول‌خانۇمان ئۆرتەر ...

مۇقامچىنىڭ مۇڭلۇق ، ياڭراق ناخشىسى ئىسسىق ، ئازادە چايخانىدىكى ئوتلارنىڭ چاراسلاپ كۆيۈشى ، ئاستا ، رىتىملىق چېلىنىۋاتقان داپنىڭ ساداسى ، سىرتتىكى ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى ئىچىدە ئالاھىدە ئاڭلىنىپ ، جىمىپ قالغان مەھەللىنىڭ ئۈستىد-
دە ئەركىن پەرۋاز قىلاتتى . ساتار بىلەن تەمبۇرنىڭ قوشۇلمد-
سىدىن ئاجايىپ بىر دىلكەش ناۋا ياڭرىماقتا ئىدى :

ھېچكىمە مەلۇم ئەمەس ھالى پەرىشانىم مېنىڭ ،
ئاسماننى پارە قىلدى ئاھۇپىغانىم مېنىڭ ! ...

ئاپاق خوجىنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلدى ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى بىردەم غۇژمەكلىشىپ ، بىردەم يېيىلاتتى . ئۇ يېنىدىكى ئىسەن بۇقا بىلەن موللا شاھبازدىن دەرغەزەپ بولۇپ سورىدى :

— نەدىن چىقىۋاتىدۇ بۇ شۇم ئاۋاز ؟ !

— ئاۋۇ چايخانىدىن ، — دېدى موللا شاھباز قولى بىلەن ئۆزلىرىدىن ئون نەچچە قەدەم نېرىدىكى بىر ئۆينى كۆرسىتىپ .
دېگەندەك ، ئۆينىڭ سىرتىدىنلا ئۇنىڭ خېلى خېرىدارلىق

بىر چايخانا ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولاتتى. ئىشىك ئالدى بورا بىلەن چەللە - باراڭ قىلىنىپ، چەللە - باراڭغا بىر غۇلاچ كەڭلىكتە كۆك لەمبۇقتىن لەپىمە تارتىلغانىدى. چەللە - با-راڭنىڭ ئاستىغا بىر نەچچە كارىۋات قويۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ھازىر ھاۋا سوغۇق بولغاچقا بوش تۇراتتى. ئادەملەرنىڭ ھەممى-سى چايخانىنىڭ ئىچىگە تىقىلىشقانىدى. ئوچۇق ئىشىكتىن تۇ-رۇلۇپ - تۇرۇلۇپ چىقىۋاتقان ئاپئاق ھوردىن چايخانا ئىچىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ قىزىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگىلى بولاتتى.

— چايخانىدا نەغمە - ناۋا، ئويۇن - تاماشا راسا قىزىپتۇ - دە، — دېدى موللا شاھباز خۇددى ئۇ يەرگە كىرگۇ-سى باردەك ئۇمىدلەنگەن تەلەپپۇزدا.

— بولدى، ئاغزىڭنى يۇم! — دەپ چالۋاقىدى ئاپاق خوجا، ئۇنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلىپ، كۆز قارچىقلىرى چانىقىدىن چاچىراپ چىقىپ كەتكۈدەك پۇلتايغانىدى، — نەغمە - ناۋا، ناخشا - غەزەل دېگەنلەر دوزىخى بەتبەختلەرنىڭ بۇ ئالەمدىكى كۆڭۈل خوشى، شەيتاننىڭ چوكى! بۇنداق ئادەم-لەر دوزىخكە چۈچۈلا بولىدۇ، شۇڭا ئۇلارنى بۇ دىياردىن قوغ-لاش كېرەك!

ئۇ شۇ گەپلەرنى قىلىپلا ئاتنى دېۋىتتى، سۆلەتلىك ئارغى-ماق يايلىنى سىلكىپ، چايخانىغا قاراپ ماڭدى ۋە چەللە - باراڭ ئالدىغا كەلگەندە ئۆزلۈكىدىن توختىدى. ئاپاق خوجى-نىڭ قاش - قاپىقىغا قاراپلا ئۇنىڭ نېمە ئويلاۋاتقانلىقىنى ۋە نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن خاس مۇرىتلىرىدىن بىر نەچچىسى دۈكۈرلەپ چايخانا ئىچىگە كىرىپ كەتتى، ھايال ئۆتمەي نەغمە - ناۋا توختىدى، ئارقىدىنلا ئۆرە - تۆپە بولغان، ۋارقىرىغان - جارقىرىغان، ھەتتا قوپال تىللاشقان، مۇش - تېپىك زەربىدىن چىرقىراپ ئاللا - توۋا كۆتۈرگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. لېكىن، بۇ ھالەت ئۇزۇنغا بارمىدى،

پىچاقلىرىنى يالىڭاچلاپ، كالتەك ـ چوماقلىرىنى كۆتۈرۈۋالغان سوپى ـ دەرۋىشلەر چايخانىدىن بىر نەچچە ئادەمنى سۆرەپ چىقتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ ئادەم ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بىرى، بايىز ئاخۇن بولۇپ، يىراق ـ يېقىندىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنى «بايىز مۇقام» دەيتتى. ئۇنىڭ قولىدا كونا ساتار بار ئىدى. يېشى قىرىقلاردىن ئەمدى ھالقىغان، ساقال ـ بۇرۇتلىرى قاپقارا بۇ ئادەم تولىمۇ رايىش، مېھرى ئىسسىق كۆرۈنەتتى. يەنە بىرى، تەمبۇر كۆتۈرۈۋالغان بولۇپ، كىشىلەر ئۇنى ئاشۇ ئالاھىدىلىكى بويىچە «روزەك تەمبۇر» دەپ ئاتايتتى. ئۇنىڭ يېشى ئەللىككە ئۇلىشىپ قالغاچقا، شالاڭ چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىشقا باشلىغانىدى. ئۇلارنىڭ ئۈچىنچىسى، ئەمدىلا بۇرۇتى خەت تارتقان ئون ئالتە ياشلاردىكى ئۆسمۈر بالا ئىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى كىچىك داپقا قارىغاندا، ئۇ مۇشۇ سورۇننىڭ داپچىسىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ئىسمى ئەلى ئاشار بولۇپ، بايىز مۇقامنىڭ ئوغلى ئىدى. بايىز مۇقامۇ ئاشۇ يېشىدا دادىسى ئابلا ساتارنىڭ ئارقىسىدا يۈرۈپ، دەسلەپ داپچىلىقنى، كېيىن ساتار بىلەن تەمبۇر چېلىشنى ئۆگەنگەنىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى ئوچۇق، راۋان ھەم ياڭراق بولغاچقا، كېيىنكى يىللاردا دادىسى ئۆزىنىڭ بارلىق ئۇدۇمىنى ئۇنىڭغا مىراس قالدۇرۇپ كەتكەنىدى.

پىچاقچى سوپىلار بۇ ئۈچەيلەننى گەجگىلىرىدىن بېسىپ يەرگە يۈكۈندۈرگەنىدى. لېكىن، ئۇلار باشلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، سازلىرىنى مەھكەم قۇچاقلىۋالغانىدى. ئاپاق خوجا ئۇلارغا يىرگىنىش نەزەرى بىلەن بىر قۇر قاراپ چىقتى. ئۇنىڭ قوڭۇر كۆزلىرى غەزەپلىك، تەلەتى سۈرلۈك ئىدى.

ــــ نېمە ئۈچۈن خانىقاغا كىرىپ، زىكرى ـ ساما قىلماي، بۇ يەردە شەيتاننىڭ ئىشىنى قىلىشتىڭ؟ ــــ سورىدى ئاپاق خوجا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

بۇ ئارىلىقتا ، چايخانىدىكى ۋە مەھەللىدىكى نۇرغۇن ئادەم-لەر بۇ يەرگە توپلىنىپ ، بۇ كۈتۈلمىگەن ئىشلارنىڭ قانداق ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىغا قاراپ تۇرۇشاتتى .

بايىز مۇقام ناھايىتى تەمكىنلىك بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى :

— ئۆزلىرى ئەھلىي تەرىقەتچىلەرگە رەھنامە ، ھەزرىتىم . مەن بولسام ، دەردمەنلەرنىڭ رەھنامىسىمەن ، شۇڭا قىلىدىغان ئىشىم ھاپىزلىق ، يۇرىدىغان جايىم بەزى شەھەر ، بەزى سەھرا ! مەن خانىقاغا كىرمىسەممۇ ، مانا شۇ جەندە چاپىنىمنى جايناماز ، سازىمنى تەسۋى قىلىپ ، مۇسۇلمانچىلىقنى ئادا قىلىۋېرىمەن ...

— ھەي ناشۈكۈر بەندە ، — دەپ تۈۋلىدى بىر سوپى ئۇنىڭ گەجگىسىدىن تېخىمۇ قاتتىق دۆشكەللەپ ، — تۆۋا قىل-لىپ ، ئۇلۇغ خانغا قۇللۇق قىل ، شۇنىڭدا جېنىڭ ئامان قالىدۇ .

— يوقسۇ ، تەخسىر ، — دەپ باش سىلكىدى بايىز مۇقام ، — پەقىر تىز چۆككەندىن كۆرە ، ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرىمەن . چۈنكى ، مەن ئەزەلدىن ئەركىنلىكنى ، ھۆرلۈكنى كۆيلىگەن بۇلبۇلمەن . ئېگىز شاخلار ئارىسىدا ياشىغان بۇلبۇل ھەرگىز ئۇنداق ئىشلارنى قىلمايدۇ .

ئاپاق خوجا غەزەپتىن يېرىلاي دەپ قالدى . ئۇ ئەزەلدىن ئۆزىگە تىك قارىغان ۋە مەنمەنلىك بىلەن سۆز ياندۇرغان ئادەم-لەرنى بوش قويۇۋەتمەيتتى . لېكىن ئۇ ، يەنە تۇرۇپلا بايىز مۇقامنىڭ جاسارىتىگە ، غورۇرىغا قايىل بولغاندەك بولۇپ قال-دى . ئەگەر مۇنداق ئادەملەرنى يامان يولدىن قايتۇرۇپ ، ئۆز ئىزىغا دەسسىتەلىسە ، ئۇلاردىن ھەسسىلەپ ۋاپا ھەم ياخشىلىق كۆرگىلى بولاتتى .

شۇ خىياللار بىلەن ئۇنىڭ غەزەپ - ئاچچىقى سەل بېسىل-غاندەك بولدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، نەغمە - ناۋاغا ھېرىسمەن شۇنچە خالايىقنىڭ كۆزى ئالدىدا بايىز مۇقامغا ئېغىر جازا بېرىش

تازا دانالىق بولمايدىغاندەك قىلاتتى . شۇڭا ، ئاپاق خوجا سۆز مۇقامىنى دەرھال ئۆزگەرتىپ :

— بولدى ، بۈگۈنكى ئىش مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن ، — دېدى ھەممەيلەنگە تەكشى نەزەر تاشلاپ ، — بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقانداق سورۇندا — مەيلى چايخانا ، مەيلى رەستە بازارلاردا بولسۇن نەغمە ـ ناۋا قىلىپ ، ناخشا ـ غەزەل ئېيتىش قەتئىي مەنئى قىلىنىدۇ . خىلاپلىق قىلغۇچىلار قاتتىق جازالىنىدۇ . بۈگۈنكى ئىش ھەممەيلەنگە ساۋاق بولسۇن !

ئاپاق خوجىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ئارىدىن بىرسى يۇقىرى ئاۋازدا ۋارقىرىدى :

— خالايىق ، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلا ، خاننىڭ ئەمرى پەر-ھىز ! كىمدە كىم خىلاپلىق قىلىدىكەن ، ياتار يېرى زىندان بولىدۇ !

كىشىلەر توپى تەۋرەندى ، ئۇلار ئېغىز يېرىپ بىر نەرسە دېيەلمىسىمۇ ، لېكىن كۆڭۈللىرى غەزەپكە تولدى . ئۇلار جاھىل ھۆكۈمدار ئاپاق خوجىنىڭ قىلىۋاتقان شۇنچە قىڭغىر ئىشلىرى ئاز كەلگەندەك ، ئەمدى كېلىپ خەلق دىلىدىكى ئاشۇ كىچىككىنە مۇھەببەتكىمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن چاڭ سالغانلىقىدىن قاتتىق نارازى بولدى . لېكىن ، ئاپاق خوجا بىر نەرسىنى بىلەلمەيتتى ، ئۇنىڭ چاڭگىلى خەلقنىڭ ئاغزىنى ئېتىشكە يەتسىمۇ ، لېكىن ھۆرلۈك ۋە سۆيگۈ ماكانى بولغان يۈرەكنى مەڭگۈ ئىشغال قىلالمايتتى ! ...

2

ئوردا ئىچىدىكى ئازادە بىر خانىدا ئاپاق خوجىنىڭ يېقىن يارەنلىرىدىن بولغان موللا ئالىم ياركەندى ئولتۇراتتى . ئۇ ھەمىشە ئاپاق خوجىغا ئەگىشىپ يۈرگەچكە ، كىشىلەر ئۇنى «پىر-

نىڭ سايىسى» دەپ ئاتايتتى . بۇگۈن ئۇ كىمخاب تون كىيىپ ، قولىغا كەھرىۋا تەسۋى تۇتۇپ ، ئۆيىنىڭ تۆرىدىكى قات - قات يېكەنداز ئۈستىگە يانپاشلىغاندى . پەگا تەرەپتە قوللىرىنى تىزىغا تىرەپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان بەش - ئالتە سوپى - دەرۋىش دىققەت بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى .

موللا ئالىم ياركەندى تەسۋىنى بىر ئايلاندۇرۇپ قويۇپ ، بايا ئۈزۈلۈپ قالغان ۋەز - نەسىھەتنى داۋام قىلدى :

— قەشقەردىكى ۋاقتىمىز ئىدى ، بىر كۈنى ناماز خۇپتەن ۋاقتىدا ، ھەزرىتى ئىشانەمنىڭ يېنىدىن مېنى چاقىرىپ بىر دىۋانە كەلدى ، باردىم . خىلۋەت خانىغا يەتكىنىمدە خاس ھۇجرىنىڭ دەھلىزىدە جىنلاردىن بىر قانچىسىنى كۆردۈم . ئۇلار ئىززەت بىلەن سالام قىلدى ، مەن ھاسامنى كۆتۈرۈپ ھەملە قىلىپ ئېيتتىم : «ئى جىن - پەرىلەر ، بۇ يەر سىزلەرنىڭ جايىڭلار ئەمەس ، نېمىشقا كەلدىڭلار ؟ !» ئۇلار تەۋەززۇ بىلەن دېدى : «بىز مۇسۇلمانلاردىنمىز ، روسۇلىللاغا ئىمان ئەيتقانمىز ، بىز بىر قانچە تەندۇرمىز ، ھەر ئايدا بىر مەرتىۋە قۇتبىنى[1] زىيارەت قىلىشقا كېلىمىز ، كەلمىسەك مۇسۇلمانچىلىققا خىلاپ قىلغان بولىمىز . بىز بىرقانچە تائىپە ، بەزى تائىپە تەرسا ، بەزىسى جوھۇد ، بەزىلىرى كاپىر . بىز مۇسۇلمان تائىپىسىدىن ، بىزنىڭ چۈشلىرىمىز ھازىرقى كۈننىڭ قۇتبىسى ھەزرىتى ئىشان دەپ خەۋەر بەرگەنلىكتىن بىز كەلدۇق . بىزنىڭ ئەھۋالىمىزدىن ھەزرىتى ئىشاندىن باشقىسىنىڭ خەۋىرى يوق ! ...»

جىن كۆزۈمگە كۆرۈنگەندىلا ، مەن كۆزۈمنى ئۇنىڭدىن ئۈزمىگەنىدىم ، شۇڭا ئۇلار كۆزۈمدىن غايىب بولۇپ كېتەلمىدى ، مەھبۇستەك ئۆز جايىدا توختىدى . ئىلگىرى ھەزرىتى ئىشاندىن شۇنداق قىلىشنى ئاڭلىغانىدىم . جىنلار بىلەن خوشلىـ

① قۇتبى — تايانچىسى ، كاتتىسى .

شىپ ، ھەزرىتى ئىشان قېشىغا كىردىم . ئىشان : «تاشقىرىدا
نېمە كۆردىڭىز ؟ » دەپ سورىدى . مەن كۆرگەنلىرىمنى ئېيت-
تىم . شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئىشان جىن - پەرىلەر توغرىسىدا
بىرمۇنچە مەرىپەت قىلىپ مۇنداق دېدى : «جىننىڭ ئىبلىس
(شەيتان) نەسلىدىن ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئىختىلاپ باردۇر .
ھەقىقەت شۇكى ، جىن ئىبلىستىن غەيرىدۇر . ئىبلىس ئۇلاردىن
بىرىدۇر . جىننىڭ دادىسى خۇنسا [1] دۇر . ئىككى يوتىسىنى
بىر - بىرىگە سۇركەشتىن پەرزەنت تۇغۇلىدۇ . ئۇلارنىڭ تەرك-
بى ئوتتىندۇر . ئوت يېنىك جىسىم بولغانلىقتىن ، ئۇلارمۇ
يېنىك جىسىمدۇر . بولۇپمۇ ، روھ ئۇنىڭغا قوشۇلغاندىن كې-
يىن ، ئۇلار ناھايىتى يەڭگىل ، تېز ھەرىكەت بولۇپ كېتىدۇ .
ئۇلارنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ ، ئازغىنە ئازار بىلەن ئۆز -
ئۆزىدىن تۆكۈلۈپ ھالاك بولىدۇ . جىن يارىتىلىشتا ئادەمدىن
ئىلگىرىدۇر . جىنلار ئارىسىدا ئىلىم - بىلىم كەم ، مەنىۋى
ئىشلاردا ئۇلارنىڭ ئىدراكى ناھايىتى چولتا ، بولۇپمۇ خۇدانى
تونۇشتا شۇنداق . ئۇلارنىڭ تولىسى پەلىد [2] ، بىپەھىم بولىدۇ ،
ئۇلار بىلەن ئارىلىششتا ئانچە پايدا يوق ، ئادەمنىڭ كاللىسىدا
ئۇلاردىن كىبىر ھاسىل بولىدۇ . چۈنكى ، ئۇلار ئوت - ھاۋادىن
ئاپىرىدە بولغاچقا ، تەركىبىدە ئوت غالىب ، ئوت يۇقىرىغا ئۆرلە-
گۈچىدۇر . ئۇلار ئۆلسە ، ئالىمى بەرزەخكە [3] يۆتكىلىدۇ ، ئۇ
دۇنياغا قايتالمايدۇ . ئۇلارنى ئۇ يەردە سوغۇقلىق بىلەن ئازاب-
لايدۇ ... »

موللا ئالىم ياركەندى ئىشكىنىڭ تۈيۈقسىز ئېچىلىشى بە-

---

① خۇنسا — ئەر - ئايال ئارىسىدىكى مەخلۇق .
② پەلىد — پاسكىنا ، ئىپلاس .
③ بەرزەخ — ئىككى دۇنيانىڭ ئوتتۇرىسى ، پانىي دۇنيا بىلەن باقىي
دۇنيا ئارىلىقىدىكى يەر .

لەن سۆزدىن توختىدى. بوسۇغىدا مۇللا شاھباز پەيدا بولدى. ئۇ بېشىغا تۈلكە تۇماق، ئۇچىسىغا كۆك يوللۇق مىسىر بەقىسد-مىدىن تون، پۇتىغا قىزىل كۆندىن تىكىلگەن غاس - غاس ئۆتۈك كىيىۋالغانىدى.

— خوش، مۇللا شاھباز، نېمە گەپ؟ — سورىدى مۇللا ئالىم ياركەندى سەل - پەل ئۆرىدەپ.

— تەخسىر، مۇھىم بىر خەۋەر كېلىپ قالدى، — دېدى مۇللا شاھباز ھولۇقۇپ، — ھېلىقى قۇتلۇق مەۋلىۋى دېگەننىڭ ئەمدى پەيمانى توشقان ئوخشايدۇ. بۈگۈن كەچقۇرۇن ئۆيىدە نەغمە - ناۋا قىلىپ كۆڭلىنى ئاچىدىكەن. بۇ قىلمىشى ھەزرىتى خان ئالىيلىرىنىڭ مۇقەددەس پەرمانىغا تۈپتىن خىلاپ، بىز ئۇنى مۇشۇ نەخ جىنايەت ئۈستىدە قولغا چۈشۈرسەك دەيمەن ...

بۇ گەپلەر مۇللا ئالىم ياركەندىنىڭ كۆڭلىگە ياقتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىسا، ئاپاق خوجىنىڭمۇ خوش بولىدىغانلىقىغا ئۇ ئىشىنەتتى. چۈنكى، ئۇ ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنى خەلقئالەم ئالدىدا بىرەر يوللۇق باھانە سەۋەب بىلەن قولغا چۈشۈرۈپ ئۇجۇقتۇرالمىغانلىقى ئۈچۈن، قەۋەتلا ئۆكۈنۈپ، پۇچىلىنىپ يۈرەتتى. شۇڭا، مۇللا ئالىم ياركەندى ھېلىقى سۆھبەتنى شۇ يەردىلا توختىتىپ، مۇللا شاھبازنى باشلاپ ئاپاق خوجىنىڭ ھوزۇرىغا كىردى.

دېگەندەك، ئاپاق خوجىنىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى.

— ئەقلىڭىزگە بارىكاللا، مۇللا شاھباز، — دېدى ئۇ قولىدىكى ئالتۇن سەۋلىجانىنى ئوينىتىپ، — قۇۋ تۈلكە بۇرۇندىن ئىلىنار، دېگەن شۇ. قۇتلۇق دېگەن بۇ بۆرە سۈيىمىسىنىڭ ئايىغى تەگكەن يەردىن شۇمبۇيا، ئاغزى تەگكەن يەردىن تىكەن ئۈنۈپ چىقىدۇ. شۇڭا، ئۇنى تۈپ يىلتىزى بىلەن يۇلۇپ تاشلاش كېرەك! بېرىڭ، مۇللا شاھباز، قانچىلىك ئادەم لازىم بولسا شۇنچە ئېلىپ، ئۆز پىلانىڭىز بويىچە ئىشلەڭ، سىزگە دۇئايىم

مەدەت بولىدۇ !

× × ×

يوغان ئايۋاندا ئادەم جەم ، ھەممىنىڭ دىققىتى تۆردە چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان بايىز مۇقام ، روزەك تەمبۇر ۋە ئۇلارغا تەڭ-كەش قىلىپ داپ ئۇرۇۋاتقان مەسۇم يىگىتتە . ھاپىزنىڭ كۈچ-لۈك ۋە يېقىملىق ئاۋازى ھەممىنى لەرزىگە كەلتۈرگەن . تەم-بۇرنىڭ چىرتمە زەربىسى يۈرەك تارلىرىنى يۇلۇقۇپ ئۆتسە ، ساتارنىڭ شىۋىرلىغان نالىسى غەمكىن كۆڭۈللەرنى ئەللەي-لىتىدۇ .

ساز ۋە ناخشا ساداسى تۇتاش ھويلىلاردىن ، گۈللۈك شىپاڭلاردىن ، لاي كۆرۈلاچ ئېگىز تاملاردىن ھالقىپ يىراقلاردا ئەكس سادا قىلماقتا .

بۈگۈن ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۆزىگە تەئەللۇق مانا شۇ ئۆيدە بىر نەچچە دوست - بۇرادىرىنىڭ تەلىپى بىلەن بەزمە - باراۋەت ئۆتكۈزۈۋاتاتتى . ئۇ بايىز مۇقام بىلەن كونا تونۇشلاردىن ئىدى ، ئۇنىڭ بىلەن كۆپ سورۇنلاردا ھەمداستىخان بولۇپ ، ئۇنىڭ ساتارى بىلەن ناخشىسىغا مەپتۇن بولۇپ قالغانىدى . تۈنۈ-گۈن ئۇ بايىز مۇقامنى ئىزدەپ تېپىپ ئۆز ئۆيىگە تەكلىپ قىلغاندا ، بايىز مۇقام خاننىڭ بۇيرۇقىنى ئەسكەرتىپ ئۆزرە ئېيتتى . لېكىن ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى كەسكىن تۇردە :

— خاتىرجەم بولۇڭ ، بۇرادەر ، نەغمە - ناۋا مېنىڭ ئۆيۈمدە بولىدۇ ، ئۇنىڭغا ھېچكىم دەخلى - تەرۇز قىلالـ-مايدۇ ، — دەپ ئۇنىڭ ئۆزرىسىنى رەت قىلىۋەتكەنىدى . ئۇ-نىڭسىزمۇ نەچچە كۈندىن بېرى ساز چالماي ، ناخشا ئوقۇماي ، ئىچى سىقىلىپ ، بىتاقەت بولۇپ يۈرگەن بايىز مۇقامغا ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ بۇ مەدەتكارلىقى خوپ ياققانىدى .

شۇڭا ئۇ، ئىچ - ئىچىدىن پىغان بولۇپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان مانا شۇ سېغىنىش ۋە سۆيگۈ ئىستىكىنى مۇقامنىڭ مۇڭلۇق، مەيۈس ئاھاڭلىرىغا يۇغۇرۇپ، قولىدىكى ساتار تارلىرىنى گويا يىغلىتىشقا باشلىغانىدى:

خۇش قالىڭ، مەن ئەمدى كەتتىم، ئەي يارەنلەر، ئەلۋىدا،
چۈشۈپ شامى غېرىبلىق، دىلدا ئارمانلار، ئەلۋىدا!

ئۇ ساتارنى سايرىتىپ، ئەتراپىدىكىلەرگە يېڭى - يېڭى غەزەللەرنى، يېڭى - يېڭى ھېكمەتلەرنى تەقدىم قىلاتتى، مۇقام تۈۋلاپ ئۆزىنىڭ ئادەملىكىنى، ئادەملىك ھېس تۇيغۇسىنى نامايان قىلاتتى.

پۈتكۈل ۋۇجۇدى كۆز ۋە قۇلاققا ئايلانغان ئاڭلىغۇچىلارمۇ ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا مۇقامغا بېرىلگەنىدى.

بايىز مۇقامنىڭ بېشى ئىگىلگەن، تاشتەك قاتقان ۋۇجۇدىدا ھېچبىر ھەرىكەت سېزىلمەيتتى. بەلكى، بۇ سورۇندا پەقەت ئۇنىڭ ئاشۇ تەمكىن جىسمىلا مەۋجۇت، روھى بولسا، ئەرشئەلاغا پەرۋاز قىلىپ، ھېچقانداق پىر - ئەۋلىيالارمۇ يېتەلمىگەن ھۆر - غىلمانلار ئارىسىدا ئۇسسۇلغا چۈشكەنىدى.

ئاڭلىغۇچىلار ئىچىدە كىمدۇر نىگاھىنى يىراق - يىراقلارغا تىككەن، كىمدۇر بېشىنى ئەگكەن، كىمدۇر كۆزلىرىنى ھاپىزغا تىكىپ، ئۇنىڭغا ئوخشاش تولغانغان، يەنە كىمنىڭدۇر كۆزلىرى ياش يۇقى...

غەزەل ئەۋجىگە چىقىپ، ئەتراپقا ئاجايىپ بىر مەردانە، ھاياجانلىق نىدا تارالماقتا ئىدى:

ئەجەب مەجنۇندۇرمەن، ھەردەشتۇ، ھەرسەھراغا سىغماسمەن،
دىلىم دەريايى نۇردۇر، مەۋج ئۇرۇپ دۇنياغا سىغماسمەن!...

بۇ نالە كىشىلەر ۋۇجۇدىنى تېشىپ ئۆتكەندەك بولدى. بەزىلەرنىڭ قولى ئىختىيارسىز كۆكسىگە بېرىپ، قامىتى ئىگە-لىپ تىترىدى.

ساز ۋە غەزەل سېھرى پاراكەندە دىللارنى ئاستا - ئاستا ئۆز پەنجىگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ روھى ۋە جىسمىنى تەڭلا ئويغات-تى. تىك تۇرغان گەۋدىلەر تولغىنىپ، باشلار تەۋرەنمەكتە ئى-دى. سازنىڭ دىلكەش ناۋاسى بىلەن غەزەلنىڭ مۇڭلۇق ئاھاڭى ھەربىر ئاتەش دىللارنى سىلكىپ ئويغىتىپ، كۆڭۈللەرگە غورۇر ئوتىنى ياقاتتى.

ناخشا تۈگەپ، ھاپىزنى ئالقىشلاش باشلىنىشى بىلەن تەڭ، سالاپەتلىك بىر ئادەم توپنى يېرىپ ئۆتۈپ، بايىز مۇقامنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈكۈندى. بۇ ھالەتتىن جىددىيلىشىپ قالغان بايىز مۇقام لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، ھېلىقى ئادەمنىڭ قول-لىرىدىن تۇتتى.

— سىلىگە تەشەككۈر، — دېدى ھېلىقى ئادەم، ئاندىن ئەڭنىدىكى ياقا ۋە پەشلىرىگە زەر تۇتۇلغان كىمخاب تونىنى سېلىپ، بايىز مۇقامنىڭ يەلكىسىگە ياپتى ۋە تەكەللۇپ بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەزۇر تۇتقايسىز، تەخسىرىم، قول-لىرىڭىز دەرد كۆرمىسۇن، دىلىمىزنى غۇباردىن پارىغ[①] ئەتتىڭىز. ئاللا سىزگە بۇلبۇل ئاۋازى بىلەن ئارسلان نەرەسىنى ئاتا قىلغانىكەن. پېقىرنى ئاندىن تۇغما ئەتتىڭىز، زىكرى - ساما، جەرە - سۆھبەت قۇيۇنى ئىچىدىن تاپالمىغان دىدارغا يەتكۈزدىڭىز...

— توغرا، بەرھەق توغرا، — دەپ بۇرادىرىنى قۇۋۋەتلى-دى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى، — سەنئەتنىڭ قۇدرىتى شۇ يەردى-كى، ئۇ تاشنىمۇ ئېرىتىدۇ، گۈزەل ئاۋاز جاننى روشەنلىتىدۇ.

① پارىغ — ئادالاش، بوشىتىش، بىكار قىلىش.

ساز بىلەن سۆز بىرلەشكەن ھامان ، ئادەم بىھوش بولۇپ ، ئىككى ئالەمگە سىغماي قالىدۇ ...

مانا شۇ چاغدا — ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى يۈرەك سۆزلىرىنى ئېيتىپ ، سەنئەتنىڭ قۇدرىتىنى ئۇلۇغلاۋاتقان شۇ دەقىقىدە ، موللا شاھباز باشلاپ كەلگەن ئون نەچچە لەشكەر بىلەن پىچاقچى سوپىلار ئۆينى پۇتۇنلەي قورشاپ ، ھويلىغا بېسىپ كىرگەنىدى . ھويلىنى بىر نەچچە يەرگە يىقىلغان پانۇسلار خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى .

ئۇلار بايا ھويلىغا كىرىشتە ، چوڭ دەرۋازىنى ئاچقان بىر تالىپ بىلەن تۇتىشىپ قالدى . تالىپ بەستلىك ، تەپسە تۆمۈرنى ئۈزگۈدەك قۇۋۋەتلىك يىگىت ئىدى . ئۇ دەرۋازا قېقىلغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئىشىكنى ئاچتىيۇ ، لېكىن كەلگەن ئادەملەرنىڭ يامان غەرەزدە ئىكەنلىكىنى بىلىپلا ، ئىشىكنى تاقىۋالماقچى بولدى ، ئەمما ئۈلگۈرەلمىدى ، بىر سوپى قولىدىكى چوماق بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا بىرنى سالدى ، چوماق تەگكەن يەردىن قان بۇلدۇقلاپ ئېقىشقا باشلىدى . تالىپ خۇددى ئېيىقتەك قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى - دە ، بەئەينى ئوق يىلاندەك ئېتىلىپ بېرىپ ، ھېلىقى سوپىنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى . سوپى قولىدىكى چوماق بىلەن بىللە ئۇنىڭ كەڭ كۆكسى ئاستىدا خۇددى باسماقتا چۈشكەن قۇشقاچتەك بولۇپ قالدى . تالىپ بار كۈچىنى ئاغزىغا يىغىپ ، سوپىنىڭ يۈز - كۆز ، باش - قۇلاقلىرىنى قاشاشقا باشلىدى . سوپى دەسلەپ توڭگۇزدەك چىرقىرىدى ، كېيىن خىرقىراشقا باشلىدى ، ھېچكىم ئۇنى تالىپنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇپ چىقالمىدى ، سوپىنىڭ يۈزى تالىپنىڭ ئۆتكۈر چىشلىرىدا قىيمىلىنىپ قانتالاش بولۇپ كەتتى . تالىپ ئەڭ ئاخىرىدا كۈچلۈك قوللىرى بىلەن سوپىنىڭ ۋارقىراۋاتقان ئاغزىغا ئۇردى ، ئۇنىڭ چويۇندەك مۇشتى سوپىنىڭ ئاغزىدا قالدى ، تالىپ شۇ ھالەتتە قانسىراپ جان بەردى ،

سوپى ئۇنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىققاندا، چالا ئۆلۈك ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى ...

بۇ ئىشلاردىن ئايۋاندا نەغمە ـ ناۋا بىلەن ئولتۇرغانلار پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى. موللا شاھباز ھويلىغا شەپىسىز بىسىپ كىرگەندىن كېيىن، قوللىرىدىكى قوراللىرىنى يالىڭاچ-لاپ، سۈر ـ ھەيۋە بىلەن ئايۋانغا ئۆزىنى ئاتتى ۋە پوقىقى يېرىلغۇدەك ئاۋازدا:

— ھەزرىتى ئالەم پاناھ خاننىڭ ئەمرىگە قارشى چىققان ھەرقانداق ئادەم ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپ ۋارقىراپ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ بوغۇزىغا تىغ تەڭلىدى.

ئۆي ئىچى ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتتى، ئىچكىرى ئۆيدىن ئايالالارنىڭ، باللارنىڭ قىيا ـ چىيا قىلىشقان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. موللا شاھباز ئادەملىرىگە بۇيرۇپ، ناھايىتى تېزلىك-تە بايىز مۇقام بىلەن روزەك تەمبۇرنى باغلاتتى، ئۆزى ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىنىڭ قولىنى باغلاپ، بوينىغا ئارقان سېلىپ تالاغا سۆرەپ ماڭدى.

تېخى ھېلىلا ناخشا ـ ساز بىلەن شاتلىققا، سۆيگۈ ـ مۇھەببەتكە تولغان قاينام ـ تاشقىنلىق قورۇ ئىچى ئەمدىلىكتە قايغۇ ـ ئەلەم، يىغا ـ زارە بىلەن چۆلدەرەپ قالدى ...

3

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ھامان بىر كۈنى ئاپاق خوجا بىلەن مانا شۇنداق ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئاپاق خوجىنىڭ ئاداۋەتچى، قىساسخور پەيلىدىن بۇ ئىش ھامان بىر كۈنى يۈز بېرەتتى. شۇڭا ئۇ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ، قېچىپ يۈرۈشنى ئويلىمىدى، قېچىپ يۈرۈشنىڭمۇ ئورنى يوق ئىدى، قېچىپمۇ نەگە باراتتى؟! شۇ كۈنلەردە قەشقەرىيىنىڭ ھەممە

يېرىدە ئاپاق خوجىنىڭ تەلۋە سوپى ـ دەرۋىشلىرى چۇمۇلىدەك ئاۋۇپ كەتكەندى .

ئۆتكەندە ، مۇھەممەتئىمىن خانغا ئەل بولغان جۇڭغار لەش-كەرلىرىمۇ هازىر قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ، يەنە ئاپاق خوجىنىڭ قوغدىغۇچىلىرىغا ئايلانغانىدى . شۇڭا ، ئەمدى هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۈچۈن باشقا كەلگەننى كۆرمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى . هەزرىتى جالالىدىن رومى توغرا ئېيتقان :

ئالدىمدا تۇرسا قاچامدا قېتىق ،
جاهان شەربەتلىرى نە كېرەك ماڭا .
گەرچە مەن ئاچ ، قىينار ئۇ مېنى ،
تېگىشمەسمەن ئەركىمنى قۇللۇق ساڭا !

شۇنداق ، هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۆزىنى بىلەتتى ، ئۆز تەقدىرىنى ، ئىستىقبالىنى چۈشىنەتتى . ئىستىقبال ئۇنىڭغا هە-مىشە قاراڭغۇ كېچىدەك خىرە هەم ۋەھىمىلىك تۇيۇلاتتى . شۇڭا ئۇ ، تېخى يېقىندىلا بىرنەچچە ئىخلاسمەن تالىپلىرىغا ساۋاق ئارىسىدا قايسى بىر ئۇلۇغنىڭ مۇنۇ شېئىرىنى نەقىل قىلىپ ، ئۆز تەقدىرىدىن بېشارەت بەرگەنىدى :

مەن ئۆلگەن كۈنى هەرگىز قىلماڭلار غەم ،
ئۇنى هىجران كۈنى دەپ ئويلىماڭلار هەم .
بۇ هىجران ئەمەس ئەسلا ، ۋەسلى ـ ۋىسالدۇر ،
ۋىسالدا غەم يېيىش ـــ كۇپرى ـ ئۇۋالدۇر .
قۇياش پاتسا يەنە بولغۇسى پەيدا ،
تۆكۈلسە يەرگە دان ـــ بولغاي هۇۋەيدا [1] .

---

① هۇۋەيدا — زاهىر بولماق ، ئۈنۈپ چىقماق .

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى تۇتۇلۇپ، ئۈچ كۈندىن كېيىن ئاپاق خوجا بىلەن يۈزلەشتى. ئاپاق خوجا شاھانە كىيىملەر بىلەن ئالتۇن تەختتە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قىياپىتىدىن تەكەببۇرلۇق، چىرايىدىن سۇر - ھەيۋە چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۇلۇغ موللام، موللا ئالىم ياركەندى، مەۋلانا موللا نەقى، موللا باقى سەمەرقەندى قاتارلىق خاس مۇرىت - مۇخلىسلار قول باغلاپ تۇرۇشاتتى.

ئاپاق خوجا گەپنى يىراقتىن ئەگىتىپ سۆز باشلىدى:

— ئاللاتائالا تۇنجى ئاتا - ئانىمىز بولغان ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىغا ياخشى - يامانلى پەرق ئېتىش كۈچىنىڭ مېۋىسىنى يېمەسلىكنى بۇيرۇغانىدى، بۇ كۈچەت خۇدانىڭ ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانا ئۈچۈن بىنا قىلغان ئەدەن باغچىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىدى، ئەگەر ئۇلار ئىتائەتسىزلىك قىلىپ بۇ مېۋىنى يېسە، ئۆلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما، باغچىغا يىلان شەكلىدە كىرگەن شەيتان ھاۋا ئانىنى ئازدۇرۇپ مېۋىنى يېيىشكە كۆندۈردى، ھاۋا ئانا ئادەم ئاتىغا بەردى ۋە ئۇمۇ يېدى. تۇنجى ئاتا - ئانىمىزنىڭ بۇ ھەرىكىتى ئاددىي بىر خاتالىق، چۈشەنمەي ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىك ئەمەس، بەلكى ئاللانىڭ ئەمرىگە قارشى ئاڭلىق ھالدا قىلىنغان بىر ئىسيان ئىدى. ئۇلار خۇدانىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنۇشنى خالىمىدى، نەتىجىدە قانداق بولدى؟ ئاللاتائالا ئۇلارنى جازالىدى ۋە جەننەتتىن قوغلاپ چىقاردى. ئۇلار چەكسىز جەننەت ھوزۇرىدىن مەھرۇم بولۇپ، دۇنيا تارلىقىغا كەلدى، سالامەت ساھىلىدىن مالامەت گىردابىغا يۈز تۇتتى، خۇشلۇق گۈلشىنىدىن غەم گۈلخىنىغا يۈزلەندى، نېمەت گۈلزارىنى مۇشەققەت ياتاقلىقىغا تېگىشتى، راھەت چوققىسىدىن جەبرى - جاپا ئازگىلىغا غۇلاپ چۈشتى ...

ئاپاق خوجا سۆزدىن توختىدى ۋە كۆزلىرىنى ئۈچ بۇرجەك قىلىپ، ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىگە قادالدى. ئۇنىڭ بۇ ئۆتكۈر

نەزىرىدىن «قانداق، سۆزۈمنىڭ تېگىگە يېتىۋاتامسەن؟ !» دې-
گەن مەنىلەر چىقىپ تۇراتتى. ئاپاق خوجا ھەقىقەتەنمۇ، ئۇستى-
لىق بىلەن سۆز ئويۇنى قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ مەقسەت مۇددىئاسى-
نى ئاللىقاچان چۈشىنىپ يەتكەن ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋىمۇ بوش
كەلمىدى، ئۇمۇ گەپنى دەل ئاپاق خوجىنىڭ سۆز ئىزىدىن
باشلىدى:

— تەخسىر، بىلىش كېرەككى، ئادەم ئاتىنى ئۇنىڭغا
يېقىنلىشىشتىن توسىغان دەرەخ — مۇھەببەت كۆچىتى ئىدى-
كى، مېۋە دەرىخى سۈرىتىدە جىلۋىلەندۈرۈلگەنىدى. ئاللاتائالا
ئەسلىدە ئۇنى ئادەم ئاتا ئۈچۈن ئەگكەنىدى. ئىشق - مۇھەببەتنى
ئەنە شۇنداق مەنىگە قىلىنغان، توسالغان دەرەخ سۈرىتىدە ئۇنىڭغا
كۆرسەتتى، ئادەم ئاتا ئۇنىڭ جامالىغا شەيدا بولدى، ئۇنىڭ
بىلەن ۋىسال ئەھدى باغلاشنى ئىستىدى، چۈنكى، ئىنسان تو-
سالغان نەرسىگە ھېرىسمەن بولىدۇ، ئىنساننىڭ تەبىئىتى مەنئى
قىلىنغان نەرسىگە ھېرىسلىقنى تەقەززا قىلىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ-
دىن توسىمىغان بولسا، ئادەم ئاتىمىز نەفس مۇراتلىرىدىن بىما-
جەت، ھۇزۇر - ھالاۋەتلىرى كامىل بولغانلىقىدىن، مۇھەببەت
مېۋىسىگە پەرۋا قىلماس ئىدى. ۋەھالەنكى، مۇھەببەت روھى
غىزادۇر، ئۇنىڭ ماكانى — ئاللانىڭ شەۋقى گۆھىرىگە سەدەپ
بولغان ۋاپادار دىلدۇر! ئاللانىڭ ئارىفلىرى سۆزىدە ئېيتىلىشى-
چە، ئەبجەد ھېسابىدا — «ئىلىم» بىردۇر، «ب» ئىككىدۇر،
ئەمما ئىشق ھېسابىدا — «ئىلىم» ئۇدۇر، «ب» سەندۇر-
سەن، ئەبجەد ھېسابى بارماق بىلەندۇر، ئىشق ھېسابى مۇشتى-
دۇر! ...

ئاپاق خوجىنىڭ تەرى تۇرۇلدى، تەختىنىڭ گىرۋىكىنى تۇتۇ-
ۋالغان قولى سىېزىلەرلىك تىترەپ كەتتى.

— ئەي مەۋلىۋى، سىېنىڭ ئەيىبىڭ دىلىڭدە، زەھىرىڭ
تىلىڭدە! — دېدى ئۇ ئاخىر قولىدىكى سەۋلىجاننى نوقۇپ

تۇرۇپ .
هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى يېپەك سەللىسىنىڭ پەتتىسىنى ئارقىغا سىلكىپ تاشلاپ بېشىنى لىڭشىتتى :
— توغرا ، زەھەرىم تىلىمدە بولسا ، ھەقمەن ! ئىشانەمگە ئوخشاش ، دىلىدىكىنى پىنھان تۇتىدىغان ھۇنەردىن بىخە - ۋەرمەن ! — ئاندىن ئۇ يېنىدىكى بايىز مۇقام بىلەن روزەك تەمبۇرغا قارىدى ۋە ئۇلارنى ئىشارە قىلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — مېنى تۇتۇش سىلەرنىڭ ئەسلى مۇددىئايىڭلاردىكى ئىش . لېكىن بۇلارچۇ ؟ بۇلارنىڭ گۇناھى زادى نېمە ؟
— بۇلار خانىنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلدى ، — دەپ ئالدىراپ چۇشەندۇردى موللا باقى سەمەرقەندى ، — ئۇلار ساز چېلىپ ، ناخشا توۋلاپ ، شەيتانىنىڭ ئىشىنى قىلدى ، ئۇلار دو-زاخقا لايىق ...
— قىزىق ... — دەپ مىيىقىدا كۇلۇپ بېشىنى چايقىدى هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ، — ئەمدى كېلىپ ساز چېلىپ ، مۇقام ئېيتىشمۇ گۇناھ بولدىمۇ ؟ بۇ دۇنيادا ئادەمزات ياراتقان مۆجىزد-لەرنىڭ بىرى ساز بولسا ، يەنە بىرى كىتابتۇر ! ئىنسان بالىسى دۇنياغا يالغۇز يېيىش - كىيىش ئۇچۇن كەلمەيدۇ . دۇنيادا ئىلىم دەيدىغان ، ساز ۋە سەنئەت دەيدىغان روھى نەرسىلەر بار-كى ، ئۇلارغا ئېرىشمەك كىشىلەرگە بەخت كەلتۇرىدۇ . سىلەر ھەمىشە ئاغزىڭلاردىن چۇشۇرمەيدىغان شەيخ ئوبۇلھەسەن خەرقانى مۇنداق دېگەن «ئەگەر بىر كىشى نەغمە قىلىپ ، ئۇنىڭ بىلەن خۇدانى دېسە ، قۇرئان ئوقۇپ ھەقنى دېمىگەندىن ياخشىراقتۇر . چۇنكى ، نەغمە ئىشقنىڭ قامچىسىدۇر ، گۇزەل ئاۋازلار خۇدا-نىڭ بەندىگە قىلغان خىتابلىرىدىندۇر .» بۇ سۆزلەرنى ئىشانەم-نىڭ بىلمەسلىكى مۇمكىنمۇ ؟ شۇنچە كاتتا پادىشاھنىڭ مۇشۇن-داق چوڭ يۇرتتا قىلىدىغان ئىش تاپالمىغاندەك ، كىشىلەرگە روھىي غىزا ، تۇرمۇشىغا شاتلىق ۋە شادمانلىق ئېلىپ كېلىدى-

غان مۇشۇنداق رايىش ، ئاددىي ، لېكىن خىسلەتلىك ئادەملەرنى تۇتۇپ خانىۋەيران قىلىشى ئادىللىق بولارمۇ ! ؟ ...

ئاپاق خوجىنىڭ تاقىتى تاق بولدى ، غەزەپتىن ساقال ـ بۇرۇتلىرى دىردىيىپ ، كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى .

— زەھەر تىلىڭنى يىغ ! — دېدى ئۇ ۋارقىراپ ، — ئاشۇ زەھەر ئاقىۋەت ئۆزۈڭنىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان بولدى !

— ئادەم هامان ئۆلىدۇ ، ئىشانەم ، — دېدى هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ئۆزىنى تەمكىن ، مەردانە تۇتۇپ ، — لېكىن ئۇنىڭدىن باقىي قالىدىغان نەرسە — سۆزدۇر . سەن هازىر چوڭ هۆكۈمدار ، نېمە قىلىمەن دېسەڭ قىلىسەن . سەن مېنى مەيلى ئاس ، مەيلى چاپ بەربىر مەقسىتىڭگە يېتەلمەيسەن . چۈنكى ، هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بۇ ئالەمدىن بەھرىسىز ، نام ـ نىشانسىز كەتمەيدۇ ! ...

— ئۇنداقتا ، سەندىن نېمە قالىدۇ بۇ دۇنيادا ؟ — سوردى ئاپاق خوجا مەسىتىمىگەندەك قوپاللىق بىلەن .

— مەندىن يەر ـ زېمىن ، مال ـ دۇنيا ئەمەس ، بەلكى ئادىمىلىك ، هالاللىق ، غورۇ ۋە ئادالەت قالىدۇ ! — دېدى هاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ۋە ئارقىدىنلا خىسراۋ دېھلىۋىنىڭ :

«تېنىڭمۇ كېتىدۇ ، بارۇ يوقىڭ هەم ،
بەختلىكتۇر ياخشى نام قالدۇرغان ئادەم .
كىمنىڭ ياخشى نامى قالسا يادىگار ،
ئەرزىيدۇ دۇنيادىن كەتسە بەختىيار ! »

دېگەن شېئىرىنى ئوقۇپ ، «قانداق ، ئاڭلىدىڭمۇ ؟ » دېگەندەك قولىنى شىلتىپ قويدى .

ئاپاق خوجىنىڭ چىرايى قارىداپ ، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى . ئۇ خامۇش كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ،

ئۆلىدىكى ئالتۇن سەۋلىجاننى يۆلاڭلىتىپ :
— يوقال ، يوقىلىش ! — دەپ ئەلەم بىلەن ۋارقىرىدى .

× × ×

ئەتىسى كەچتە ، خانىنىڭ يارلىقىغا ئاساسەن ، ئۈچ «مەھ-بۇس» — ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ، بايىز مۇقام ۋە روزەك تەمبۇرلەر ئوردا سېپىلىنىڭ يېنىدىكى كىچىك بىر ئۆيگە يالا-ڭاچلىنىپ سولاندى . ئىشەنچلىك تۆت سوپى كىچىچە ئۆيىنىڭ ئىشىك - تۈڭلۈكلىرىنى مەھكەم ئېتىپ ، ھەممە يېرىنى ساماز-لىق كاكۇل لاي بىلەن قات - قات سۇۋاپ چىقتى . ئۆي بەئەينى قەبرىستاندىكى گۇمبەزلەرگە ئوخشاپ قالدى .

ئۇلار تىرىك پېتى ئەنە شۇ قەبرە - گۇمبەزگە دەپنى قىلىن-دى . ئۇلار ئاچلىق ۋە سوغۇق ئىچىدە ھەسرەت - نادامەت بىلەن بۇ دۇنيادىن ئايرىلدى . بۇ ئايرىلىش — مەڭگۈلۈك ئادا - جۇدالىق ئىدى . ئەرك ۋە ھۆر پىكىر تەرەپدارلىرى بىلەن جاھا-لەت ۋە زالالەت تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئەبىدىل - ئەبەت-لىك مەسلەك ئۈزۈلۈشى ئىدى !

كېيىنچە ، كىشىلەر زىندانغا ، توزاققا ۋە دوزاخقا ئايلانغان ئاشۇ ئۆيدىن كۆزلىرىنى ئالالماي قالدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ھەمىشە ئاپئاق بىر نۇر يالتىراپ ئوينايتتى ۋە شۇ نۇر ئىچىدە ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى بىلەن بايىز مۇقامنىڭ نەرە تارتقان ئوتلۇق سىيماسى جىلۋە قىلغاندەك بولاتتى ...

ھاجى قۇتلۇق مەۋلىۋى ھەمىشە ئاللاتائالاغا ئىلتىجا قى-لىپ : «ئىلاھى سەندىن ئۈمىد قىلىمەنكى ، جانابىي پەيغەمبەر

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغۇ ئاتمىش ئۈچ يېشىدا پانىي دۇنيادىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغانىكەن. مەنمۇ شۇ ئۇلۇغ سۈننەتتىن ئېشىپ قالمىسام» دەيتتى. لېكىن، ئۇنىڭ مۇنداق شۈكرى - قانائەتكە تولغان، كەمىنە - كەمتەرىنلىك بىلەن قىلغان ئىلتىجاسىمۇ ئاللاغا يېتىپ بارالمىدى. ئۇ ئاشۇ باغرى تاش خۇنخورلارنىڭ قولى بىلەن سولانغان لەھەتتەك ئۆيدە ئاچ-لىقتىن، سوغۇقتىن ئازابلىنىپ جان ئۈزۈۋاتقان ۋاقتىدا، تېخى ئاتمىش ياشقىمۇ توشمىغانىدى ...

بەشىنچى باب

سەرمازار ھاشىرى

1

قىشنىڭ چىللىسى ئەۋجىگە چىقىپ ، جۇدۇن كۆتۈرۈلگەنىدى . شامال ئۇچۇرغان قار ئۇچقۇنلىرى خۇددى يىلاندەك ۋىشىلداپ ، سويلاپ ئەتراپقا چېچىلاتتى .

بۇ ئاي بۇ كۈنلەردە ، بۇرۇنقى ئاۋات رەستە ـ بازارلار خۇددى «ھۇۋقۇشلارغا ئۇۋا ، جىن ـ پەرىلەرگە ماكان» بولغاندەك چۆللىشىپ كەتكەنىدى .

مانا شۇنداق بىر كۈندە ، خۇددى چىدىمىساڭ ئۆلۈۋال ، دېگەندەك ، ئاپاق خوجا ئاجايىپ بىر ھەيۋەتلىك خان يارلىقىنى جاكارلىدى . «سەرمازار ھاشىرى» دەپ ئاتالغان بۇ يارلىق ئاران ـ ئاران كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان بىتەلەي خەلقنىڭ ھاياتلىق دېمىنى ئۈزۈپ قويۇشقا تاس قالدى .

ئۆتكەن ئايدا ، ئاپاق خوجا قەشقەرگە بېرىپ ، ئۇدۇل «ياغدۇ» غا چىقتى ۋە دادىسى «مازار پادىشاھىم پەيزىلئەنۋار» نىڭ قەبرىستانلىقىغا چۈشتى .

بۇ چاغدا ، قەشقەردە ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى يەھيا خوجا سەلتەنەت تەختىدە ئىدى . ئۇ دادىسىنىڭ كېلىشىدىن خەۋەر تېپىپ ، ھەممە تەييارلىقلارنى تەخ قىلىپ قويغانىدى . ئاپاق خوجا دادىسى

مۇھەممەت يۇسۇپ — مازار پادىشاھىمىنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىپ ، ئۆزى يالغۇز ئۇزاقىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلدى . ئەتىسى يوغان داش قازان ئېسىپ ، يۇرتقا نەزىر بېرىپ ، دۇئا ـ تەكبىر ئۆتكۈزدى . بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن ، ئاپاق خوجا يېرىم كۈنگىچە قەبرىستانلىقنى ئايلىنىپ ، خىيال سۈرۈپ ، ئاخىرىدا يەھيا خوجىغا مۇنداق دېدى :

— ئەي پەرزەند ئەرجىمەند ، دۇنيا مەيدانى فەنا ھويلىسىدۇر ، بۇ خارابىدە تۇرغۇچىلار ھەمىشە يۆتكىلىش ئالدىدىدۇر . ئەبەدىي ئۆمۈر ھېچ كىشىگە بېرىلگەن ئەمەس ، ھاياتلىق لىباسى بەندىلەر ئۈچۈن ئارىيەت ، شۇنىڭ ئۈچۈن شائىرلار :

«مۇشۇ تۇپراقتا بىلگىلكىم ئامانلىق بۇلۇڭى يوقتۇر ،
مۇشۇ ئۇسقان ئىچىدە بىل ۋاپانىڭ مەغزىلىرى يوقتۇر !»

دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقان ، كىمكى يوقلۇق دەرۋازىسىدىن ۋۇجۇد سەھراسىغا قەدەم قويسا ، شۇبھىسىز ئۇ فەنا گورىغا قەدەم قويىدۇ . كاتتا سۇلتانلاردىن تارتىپ تاكى پاسىق پەقىرغىچىلىك بۇ ئەلەمدە باراۋەردۇر . شۇڭا ، تىرىكلىكىمىزدە ئاخىرەتلىكىمىزنى ئويلىماي بولمايدۇ . مەن بۇ يەرلەرنى ئايلىنىپ كۆرۈپ چىقتىم . بۇزرۇكۋار ئاتام ياتقان بۇ يەر ھەممە يەردىن ئوبدانراق بىلىنىۋاتىدۇ . سىز بۇ يەرگە كاتتا بىر گۈمبەز بىنا قىلىڭ ، بۇ گۈمبەز تاكى دەۋرى قىيامەتكىچە بۇزۇلمايدىغان ، كىشىلەر ئۇنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە تاۋاپ قىلىدىغان بولسۇن ، ئۇنىڭ نامىنى «مازارى شاھان» دەپ قويايلى .

يەھيا خوجا دادىسىنىڭ سۆزىنى ئەدەپ بىلەن زېھىن قويۇپ ئاڭلىدى . ئۇ ئېگىز بوي ، شۇدى بار ، ئەلپازىدىن كىشى ئەيمىنىدىغان قەھرلىك يىگىت ئىدى . لېكىن ، شۇ تاپتا ئۇ ، بېشىنى ئېگىپ ، رايىش ، بىچارە قىياپەتتە تۇراتتى ، ئەسلىدىكى ھەيۋى-

سىدىن ، قەھرىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى . ئۇ دادىسىنىڭ سۆزىدە گە تەزىم بىلەن قۇللۇق بىلدۈردى . ئۇ دادىسىنىڭ بۇ سۆزلەرنى قىلىشتىكى مۇددىئاسىنى تولۇق چۈشەنگەنىدى . دادىسى يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن بۇ يەردە ئۆزى ۋە ئەۋلادلىرى ئۈچۈن مەڭگۈلۈك بىر ئابىدە تىكلەشنى كۆزلەۋاتاتتى . شۇڭا ، بۇ سۆزلەر يەھيا خوجىغىمۇ ناھايىتى ياقتى . چۈنكى ، كەلگۈسىدە ئۇنىڭمۇ بۇ يەردە بىر كىشىلىك ئورنى ۋە نامى بولاتتى . شۇڭا ئۇ ، خان دادىسىنى خاتىرجەم قىلىپ :

— سىلىنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق بەجا كەلتۈرۈش مەن ئۈچۈن پەرز ، خان ئاتا خاتىرجەم بولغايلا ، بۇ يەردە ئۆزۈنغا قالماي ، ئالەمدە يېگانە كاتتا بىر مازار پەيدا بولىدۇ ، — دېدى ئىشەنچ بىلەن .

— ناھايىتى ياخشى ، ناھايىتى ياخشى ، — دېدى ئاپاق خوجا ئوغلىنىڭ ئىرادىسىدىن خۇشال بولۇپ ، — چىللە كۆتۈرۈلۈش بىلەن ئىشنى باشلاۋېرىڭ ، پۇل لازىم بولسا ، ئادەم لازىم بولسا ، خانلىق يارلىقى بىلەن ئالۋان - سېلىق قىلىپ يىغىمىز . بۇ ئىشتا ئېسىلزادىلەر ئەقلىنى ئىشلەتسۇن ، تېگى پەسلەر قارا كۈچىنى ئىشلەتسۇن ، مەھكۇملار ھاكىملارنىڭ قولىغا تەلمۈرۈپ ئۆتسۇن ... تەقدىر دېگەن مانا شۇ ، ئوغلۇم .

ئاپاق خوجا قەشقەردە ئوغلىغا مانا شۇ ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، نۇرغۇن ۋەز - نەسىھەتلەرنى ئېيتىپ ، ئۈچ كۈندىن كېيىن يەكەنگە قاراپ يولغا چىقتى . يەكەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ھېلىقى «سەرمازار ھاشىرى» يارلىقىنى — يەنى ، «پۇلى بارلار پۇل ، ئاشلىقى بارلار ئاشلىق ، كۈچى بارلار كۈچىنى» چىقىرىدىغان خان پەرمانىنى چىقارغانىدى . بۇ پەرماننىڭ ئېغىرلىق نۇقتىسى يەنىلا شەھەردىكى ئۇششاق ھۈنەرۋەن - كاسىپلار بىلەن يېزىدىكى كاج تەلەي دېھقانلارغا چۈشتى . بىر

تەرەپتىن ، زىمىستان قىشنىڭ ، يەنە بىر تەرەپتىن يوقسۇللۇق ، قەھەتچىلىكنىڭ دەردىنى تارتىۋاتقان بىچارە خەلقنى بۇ پەرمان بەئەينى «چايان قىسماق» قا ئوخشاش قاتتىق ۋە زەھەرلىك قىسقاندى ...

بۇ ھاشاردىن ئاپاق خوجىنىڭ يېقىن ئادىمى ، ياش مۆرىتى ئىسەن بۇقىنىڭ دادىسى يۇنۇس تامچىمۇ خالىي قالمىدى . ئاپاق خوجا ئىسەن بۇقا ئارقىلىق ئۇنىڭغا ئالاھىدە خەۋەر يەتكۈزدى : «سەرمازار قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تۇرپاندىن سالىم ۋە سەلىم ئىسىملىك ئىككى ئۇستا نەققاش كېلىدۇ ، دادىڭىزغا ئېيتىڭ ، ئىسەن سوپىم ، ئۇ كىشى مۇشۇلارغا باش بولۇپ ، مازارنىڭ بېزەكچىلىك ئىشلىرىنى ئۇستىگە ئالسۇن ، مۇنداق خەيرلىك ئىشقا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ، يۇنۇس ئۇستامنىڭ نامى مۇبارەك بولۇپ ، كاتتا ئىنئاملارغا ئىگە بولغۇسى ! ... »

يىراق - يېقىندىكى ئۆي ئىمارەت قۇرۇلۇشلىرىغا تولا قاتنىشىپ ھاردۇق يەتكەن يۇنۇس تامچىغا ئاپاق خوجىنىڭ بۇ ئىلتىپاتى تازا ياقمىدى ، يەنە شۇ ئىسسىق ئۆيدىن ئايرىلىپ ، ئاشۇ لاي - پاتقاقلارغا مىلىنىپ يۈرۈش ئېغىر كەلدى . شۇنداقتىمۇ ، ئۇ خاننىڭ لەۋزىنى ، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتقان ئوغلىنىڭ تەقدىر - ئىستىقبالىنى ئويلاپ ، بۇ ئىشقا نائىلاج قاتنىشىش قارارىغا كەلدى ۋە قېرىلىق يەتكەن پۇتلىرىنى تەسلىكتە سۆرەپ قەشقەرگە يۈرۈپ كەتتى .

بۈگۈن ئاپاق خوجا ئوردا سالامخانىسىدا ، ئۇلۇغ موللام بىلەن سەرمازار ھاشىرى ۋە قۇرۇلۇشى توغرىسىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى .

— ئۇ زاتنى قانچە ئۇلۇغلاپ يادلىساق ئەرزىيدۇ ، —

دېدى ئۇلۇغ موللام خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن، — ئۇ ياخشى پەزىلەتلىك، تۈرۈقى سائادەتلىك، مۇھەممەد خۇيلۇق، ئوسمان ھىلىم لىك [1]، ئەلى تەبىئەتلىك [2]، ھاتەم سۇپەتلىك كىشى ئىدى، ئۇلۇغلۇق تەختىگە لايىق ئىدى. لېكىن بىمەھەل، بى ئەجەل كېتىپ قالدى ... — ئۇلۇغ موللام ئېغىر بىر تىنىپ، پۇشۇلداپ بىر پەس سۇكۇتتە ئولتۇردى، گويا شۇ تۈرۈقى بىلەن ئۇ زاتقا يەنە بىر قېتىم تەزىيە بىلدۈرۈۋاتقاندەك مىسكىن ھالەتتە ئىدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ سوئال نەزەرىدە ئاپاق خوجىغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — خان ھەزرەتلىرى، مەن ئويلايمەن، بۇ كاتتا مازار قەشقەردە ئەمەس، خانلىق ئاستانىسى بولغان ياركەندە ياسالسا، تېخىمۇ ياخشى بولماسمىدى؟ مەرھۇمنىڭ ياركەندە نام - ئابرۇيى قەشقەردىن كىچىك ئەمەس ئىدى.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى ئاپاق خوجا باش لىڭشىتىپ، — مەرھۇم بۇزرۇكۋار ئاتامنىڭ مۇبارەك نام - شەرەپلىرى پۈتۈن قەشقەرىيەگە تارالغان، ئۇ بۇ دىياردىكى قەدىمي مۇخلىسلارنىڭ قۇتبۇل ئەقتابى، غەۋسى دەۋرانى ئىدى. لېكىن موللام، سەرمازارنىڭ قەشقەردە ياسىلىشى ئاتامنىڭ ئىرادىسى ھەم ۋەسىيىتى بىلەن بولدى ...

— مۇنداق دېسىلە، خان ھەزرىتىم، — دېدى ئۇلۇغ موللام ئاپاق خوجىغا ئىلتىجالىق نەزىرى بىلەن تىكىلىپ.

— شۇنداق، — دېدى ئاپاق خوجا ۋە ئالدىرىماي چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — سەتەمكار، نابىكار، تۈزكورلار ئاتامنى

---

① ھەزرىتى ئوسماندەك مۇلايىم، يۇمشاق تەبىئەتلىك دېمەكچى.
② ھەزرىتى ئەلىدەك باتۇر، قەيسەر تەبىئەتلىك دېمەكچى.

قەستلەپ زەھەر بەرگەندە ، مەن قەشقەردە ئىدىم ، ئاتام ياركەنت-
تىن يولغا چىقىپ ، توپلۇققا ① كەلگەندە بولالماي قاپتۇ . ئۇل
كېچە توپلۇقتا يېتىپتۇ ، مەن ئەتىسى ئۇلگۇرۇپ باردىم ، ئاتام
ئاخىرقى تىنىقلىرىدا مېنىڭ قولۇمنى تۇتۇپ : «ئەي پەرزەنت
ئەرجىمەندىم ، ھەقتائالادىن سىزنىڭ جامالىڭىزنى كۆرۈۋېلىشقا
مۆھلەت تىلەپ ئىدىم ، ئىنشائاللا ، كۆرۈشتۇق ، مېنىڭ ۋەسى-
يىتىم ۋە نەسىھەتىم شۇلدۇركى ، مۇستاپا سەللاللاھۇ ئەلەيھى
ۋەسسەللەم مېنىڭ يەرلىكىم توغرىسىدا يار مۇھەممەت باي بىزگە
نەزىر قىلىپ بەرگەن يەرنى بېشارەت قىلدى . ئۇ كىشى ئۇن
ئىككى پەرسەڭلىك ② يەرنى ماڭا بېغىشلىغان ئىدىلەر . مەن
مۇرىت - مۇخلىسلىرىم بىلەن شۇ يەردىن قوپقايمەن ، مېنى يار
مۇھەممەت باينىڭ خامىنىنىڭ ئورنىدا — ئەرشىدىن نۇر تەجەل-
لى بولغان يەردە قويۇڭلار . ماڭا شۇنچە قەدىر - كارامەت
بېرىلدىكى ، قەبرەمنىڭ ھەر تەرىپىدىن يۈز پەرسەڭ جايغىچە
دەپىن قىلىنغانلارغا مەن شاپائەت قىلىمەن !» دەپ ۋەسىيەت
قىلىپ ، توپلۇقتا ئالەم پانىيدىن ئالەم باقىيغا رىھلەت قىلدى .
مەن مېيىتنى توپلۇقتىن قەشقەرگە ئېلىپ بېرىپ ، ياغدۇدىكى
ئاشۇ يەرگە — پەلەكتىن نۇر ئەپشان تەجەللى قىلغان خامان
ئورنىغا دەپنە خاك قىلدىم . بۇ ئالەمدە خۇدا ئۆز دوستلىرىغا
كۆپ ئىنايەتلەرنى قىلغان ، ھەربىر سائادەتمەن كىشى مېھىر -
شەپقەت ، ئادالەت ئۇرۇقىنى رەئىييەت كۆڭلىنىڭ بوستانلىقىغا
تېرىيالىسا ، ئۇ ئەبەدىي سەرمايىغا ئىگە بولىدۇ . ئاتامغا شۇنىڭ
ئۈچۈن يۈز پەرسەڭلىك شاپائەت مەرتىۋىسى بېرىلگەن ...

ئاپاق خوجا بىردىنلا سۆزدىن توختاپ خىيالغا چۆمۈپ قال-
دى . دادىسى توغرىسىدا سۆزلەۋېرىپ ، خىيالى ئۆتكەن ئىشلار-

---

① توپلۇق — يېڭىسارنىڭ بىر يېزىسى .
② بىر پەرسەڭ — يەتتە كىلومېتىرغا تەڭ كېلىدۇ

غا كېتىپ قالغانىدى . ئاخىرى سۆزدىن سۆز ، خىيالدىن خىيال تۇغۇلۇپ ، يىراق ئۆتمۈشتىكى خىرە خاتىرىلەر بىردىنلا ئۇنىڭ كۆڭۈل ئېكرانىدا جانلىنىپ كەتتى ...

2

ئاپاق خوجا بوۋىسى مۇھەممەتئىمىن خوجا — ھەزرىتى ئىشان كالاننى كۆرۈپ باقمىغانىدى . بۇ ئادەم مىلادىيە 1542 - يىلى سەمەرقەنددە ، ئۆزىنىڭ ئاتا بىر ئانا باشقا ئىنىسى ئىسھاق ۋەلى تەرىپىدىن ھوقۇق ، نام - ئابرۇي تالىشىش يولىدا زەھەرلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن . ئۇ جان ئۈزۈش ئالدىدا ، ئوغلى خوجا مۇھەممەت يۇسۇپكە :

— ئەي پەرزەندى ئەرجىمەند ، زىنھار بۇ دىياردا تۇرماڭ ، تاغىڭىز ئىسھاق ۋەلى خوجىنىڭ ئاداۋىتى ، ھەسەدى بىزدىن تاكى دەۋرى قىيامەتكىچە كەتمەيدىغان ئوخشايدۇ . سىز موغۇلىستان دىيارىغا بېرىڭ ، ئۇ دىيارنىڭ ھىدايەت ئاچقۇسىنى ھەق سۇبھانەۋەتائالا سىزنىڭ قولىڭىزغا بەرگەن ، ئول دىيارنىڭ خەلقلىرىنى خۇدايىتائالا تەرىپىگە ئۇندەش سىزنىڭ نەسىۋىڭىزدۇر . سىزنىڭ ئەۋلادىڭىز ۋە ئەسھابىڭىز ئول دىياردىن چىقىدۇ ، ياتىدىغان سەرخاك ، مازاراتلىرىڭىزمۇ موغۇلىستان دىيارىدا بولۇر ...

خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ بۇ دۇنيادىن ۋاقىتسىز كەتكەن ئاتىسىنىڭ ئەنە شۇ ۋەسىيىتى بويىچە ، مىلادىيە 1620 - يىلى سەمەرقەندنىڭ دەھبىت دېگەن يېرىدىن قەشقەرىيە زېمىنىگە كىرىپ ، ئاۋۋال قۇمۇلغا ئورۇنلاشتى . ئۇنىڭ قۇمۇلغا كېلىشىپلا تونۇشقان ئادىمى مىرسېيىد جىلىل قەشقەرى دېگەن ئادەم بولدى .

مىرسېيىد جىلىل ئەسلىدە ، قەشقەر بەشكېرەم قارا ساقال-

لىق بولۇپ ، يۇرت كاتتىلىرى بىلەن چىقىشالمىغانلىقى ئۈچۈن ، ئۆي ـ ماكان ، يەر زېمىنلىرىنى تاشلاپ ، قۇمۇلغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغانىدى . خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ بۇ ئادەمنى ئۆزىگە پاناھ قىلىپ ، ناھايىتى تېزلا سوپى ـ ئىشانلىق ھەرىكىتىنى باشلىۋەتتى . ئۇ ياش بولۇشىغا قارىماي ، بىلىدىغان نەرسىلىرىنىڭ كۆپلۈكى ، ناتىقلىقى ۋە مۇناسىۋەتتىكى رايىشلىقى بىلەن ئۇزۇنغا قالماي يىراق ـ يېقىندا نام چىقاردى . نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇپ ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر ـ ئەۋلىياسى قىلىۋالدى . مىرسېيىد جىلىلمۇ ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ چوقۇندى ۋە ئاخىر ئۆزىنىڭ گۈزەل ، ئەتىۋارلىق قىزى زىلەيخا بېكىمنى ئۇنىڭغا ئۆمۈرلۈك جورا قىلىپ قوشۇپ قويدى .

زىلەيخا بېكىم ئۇزۇنغا قالماي ، يەنى مىلادىيە 1626 ـ يىلى تۇنجى پەرزەنتى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان — ئاپاق خوجىنى تۇغدى . خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ بۇ تەۋەللۇتتىن خۇشال بولۇپ ، ئۆز ئەتراپىدىكى سوپى ـ دەرۋىشلەرگە ۋە يىراق ـ يېقىندىكى مۇرىت مۇخلىسلىرىغا كاتتا نەزىر ۋە سەدىقە بېرىپ ، ئوغلىغا ئۆمۈر ۋە كامال تىلىدى ...

ئاپاق خوجا ئون ئىككى ياشقا كىرگەن يىلى دادىسى خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ كۆڭلىدە قەشقەرگە بېرىش ئىستىكى تۇغۇلۇپ قالدى . چۈنكى ئۇ ، قۇمۇلدا يۈرگۈزۈپ راۋاج تاپقان ئىشقىيە «سۇلۇك» تەرغىباتىنى ئەمدى قەشقەر تەرەپلەرگە كېڭەيتىش خىيالىغا كېلىپ قالغانىدى . بۇ ھەقتە ، ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا مۇھەممەد پەيغەمبەرنى شىپى كەلتۈرۈپ مۇنداق دېدى :

— ئۆتكەن جۈمە كېچىسى بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ روھىناتلىرىنى چۈشۈمدە كۆردۈم . ئۇ ماڭا : «ئەي پەرزەنت ئەرجىمەند ، ئەمدى قەشقەرگە بارسىڭىز بولىدۇ . نۇرغۇن مۇسۇلمان سىزگە

مۇرىت ـ مۇخلىس بولىدۇ . ئۇلارنى ھىدايەتكە باشلاڭ ، ئۇلار كامالەت ھاسىل قىلىدۇ ، نەچچىلىرى ئەھلى ۋىلايەت بولىدۇ ، نەچچىلىرى ئەۋلىيا ، كامىل بولىدۇ . ئىسلامى تەرىقەتنى ئاباد قىلىۋرسىز ، تەخىر قىلماي بارغايسىز ! ... » دەپ بىشارەت بەردى . ئەمدى كېچىكسەم بولمايدۇ ، پەيغەمبەر سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم ماڭا قەشقەرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويدى ! ...

خوجا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ بۇنداق ئالدىرىشى بىكار ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، قەشقەر — دىن بىلەن ھاكىمىيەت گىرەلىشىپ كەتكەن ، سوپى ـ ئىشانلىق ئەۋجىگە چىققان ، كىشىنىڭ نام ـ ئابرۇيى يۇقىرى بولسا ، شۇ دەۋران سۈرىدىغان ، تەسىرى كۈچلۈك ، قايىنام شەھەر ئىدى . بۇ يەردە پۇت تىرەپ تۇرۇش ـ ئەڭ چوڭ ھوقۇق ، ئىمتىيازدىن ، ئەڭ يۇقىرى نام ـ ئابرۇيدىن دېرەك بېرەتتى . شۇڭا ، خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ قېيناتىسى مىرسېيىد جىلىلنىڭ رازى ـ رىزالىقىنى ئېلىپ ، مىلادىيە 1638 ـ يىلى قەشقەر سەپىرىگە ھازىرلاندى .

ئۇ يولغا چىقىش ئالدىدا ، يىغا ـ زار بىلەن ئۇزاتقىلى كەلگەن توپ ـ توپ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا ئۆزىنىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئىشلىتىپ كەلگەن ئىشانلىق ھاسىسى بىلەن جايىنامىزنى تەۋەررۇك ئورنىدا قالدۇرۇپ :

— ئازنا ۋە دۈشەنبە كۈنى يىغىلىپ ، بۇ ھاسىسا بىلەن جايىنامازنى ئوتتۇرىدا قويۇپ ، مەسنىۋى شېرىفنى ئوقۇساڭلار ، گويا مېنىڭ سۆھبىتىمدە بولغاندەك بولىسىلەر ، — دەپ ، نادان خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئاشۇ دوناي ھاسسا بىلەن كونا جايىنامازغا باغلاپ قويۇپ كەتتى .

ئۇ ئات ـ ئۇلاغ بىلەن بىرنەچچە ئاي يول يۈرۈپ ، شۇ يىلى كۈز پەسلىدە قەشقەرگە كېلىپ ، قېيناتىسى مىرسېيىد جىلىلنىڭ بەشكېرەم قارا ساقالدىكى ئۆي ـ ئىمارىتىگە چۈشۈپ ، ئىستىقامەتتە بولدى ، ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغان نۇرغۇن كىشىلەر

تەرەپ ـ تەرەپتىن تاۋاپ ـ زىيارەتكە كەلدى .

بۇ چاغدا ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ تەختىدە ئابدۇللاخان ئولتۇرغان بولۇپ ، سەككىز ياشلىق ئوغلى يولۋاس خاننى قەشقەرنىڭ نايىبى قىلىپ بەلگىلىگەنىدى . مىرزا شاھباز بەگ ئىسىملىك بىر كىشى ئۇنىڭ ئاتىلىقى ئىدى . ئوغلى يولۋاس خان تېخى كىچىك بولغاچقا ، ئابدۇللاخان ئاستانە يەكەندىن پات ـ پات قەشقەرگە كېلىپ ، خىزمەتلەرنى كۆزدىن كۆچۈرەتتى ۋە ھەر كەلگەندە نەچچە كۈنلەپ تۇرۇپ قالاتتى .

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە — ئېرىقلارغا ئەگىز سۇلىرى تولۇپ ، يەرلەر ئەكچىپ ، ئۆرۈكلەر قىزىل كوس بولغان بىر مەزگىلدە ، ئابدۇللاخان قەشقەر بۇلاق بېشىدىكى ئېگىز راۋاق ئۇستىگە چىقىپ ، كۆڭۈل خۇشى ئۇچۈن بىر سورۇن تۇزدى . سورۇنغا قەشقەردىكى ئەھلى ـ ئۆلىمالارنى يىغىپ ، زىياپەت ئۆتكۈزۈپ ، ئاخىرىدا ئۆزى خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ پارسچە ئىككى مىسرا بېيىتىنى ئوقۇپ :

— كىمكى مۇشۇ بېيىتكە كۆڭلۈم قانائەتلەنگۈدەك مەنا ئېيتىپ مېنى رازى قىلسا ، ئۇنىڭغا كاتتا ئىنئام بېرىمەن ، — دەپ ئويۇن چىقاردى .

ئابدۇللاخان ئوقۇغان بېيىت مۇنداق ئىدى :

«تازە مەيخانە ۋەھى پەرمىغان خۋاھەد بود ،
سەما خاكىرە پەرمىغان خۋاھەد بود .»

بىر نەچچە موللا ، ئۆلىمالار بېيىتكە خېلى چوڭقۇر مەنا ئېيتقان بولسىمۇ ، لېكىن ئابدۇللاخاننىڭ كۆڭلى دېگەندەك قانائەت ھاسىل قىلمىدى . ئۇنىڭ چىرايىدىن ئۇمىدسىزلىك ، خاپۇشلۇق چىقىپ تۇراتتى . شۇ چاغدا ئوردا مۇلازىملىرىدىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ :

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى ، بەشكېرەم تەرەپتىن دەرۋىش سۇپەت ئۆلىما ، پازىل بىر كىشى ھەر جۇمە كۈنى شەھەرگە نامازغا كېلىدۇ ، مەن بۇ كىشىنى ئالىيلىرىغا كۆرسىتەي ، بۇ بېيىتكە شۇ كىشى كۆڭۈلدىكىدەك مەنا ئېيتىپ بەرسە ئەجەب ئەمەس ، — دەپ مەلۇمات بەدى .

شۇ كۈنلەردە ، ئابدۇللاخانمۇ ئوردىدىكى بەزى ئۇزۇن قولاق سىپاھلاردىن «بەشكېرەم تەۋەسىگە كۆزلىرىدىن نۇر ياغدۇرۇپ ، ئاغزىدىن ئوت ـ ئاتەش چېچىپ ، تىللىرىدىن دۇرۇت ، قوللىرىدىن تەسۋى چۇشۇرمەي ، ئۇلۇغلارنىڭ مازارلىرىنى تاشلىماي ، بىناھارەت يەرگە دەسسىمەي ، دۇنيانىڭ جىمى مەئىشەتلىرىدىن خالىي تۇرۇپ ، پەقەت مۆمىن بەندىلەرنىڭلا ئىككى ئالەملىك غېمىنى يەيدىغان بىر ئۇلۇغ زات پەيدا بوپتۇ ··· » دېگەن گەپلەرنى ئاڭلاپ قالغانىدى . شۇڭا ، ئۇ ھېلىقى مۇلازىمنىڭ مەلۇماتىغا قىزىقتى . ئەتىسى جۇمە ئىدى .

دېگەندەك ، خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ شەھەرگە كىرىپ جۇمە نامىزىنى ئادا قىلدى ، ئاندىن ئادىتى بويىچە ، ئاپاق خوجىنى ئاتنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشتۇرۇپ ، تۇمەن دەريا بويىنى بويلاپ ماڭدى . بۇ چاغدا ئابدۇللاخان راۋاق ئۇستىدە شەھەرنىڭ جۇمە نامىزىدىن كېيىنكى قاينام ـ تاشقىنلىق مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ تۇراتتى ، ھېلىقى مۇلازىم قوللىرىنى سوزۇپ ئۇنىڭغا كۆرسەتتى :

— خان ئالىيلىرى ، مەن ئۆزلىرىگە دېگەن ھېلىقى ئۆلىما ، پازىل كىشى ئەنە ئاۋۇ مەللە چاپان كىيگەن ، مەركەب[1] مىنگەن كىشى شۇ !

ئابدۇللاخان بىر قولىنى سايىۋەن قىلىپ تۆۋەنگە — تۇمەن دەريا تەرەپكە كۆز تىكتى . ئۇنىڭ كۆزىگە خوجا مۇھەممەت

① مەركەب — ئات ، ئۇلاغ .

يۈسۈپنىڭ ئات ئۈستىدىكى تەقۋادار كۆرۈنۈشى — قولىدا تەس-ۋى سىرىپ، ئاغزىدا نېمىلەرنىدۇر ئوقۇپ، ھۆرۈپ كېتىۋاتقان ئۆلىما سۈپەت ھالىتى تولىمۇ ئىسسىق كۆرۈندى، شۇڭا ئۇ دەرھاللا مىراخورنى[①] چاقىرىپ بۇيرۇدى:

— مېنىڭ ئالتۇن ئىگەر جابدۇقلىرىمنى توفچاق ئىراقى-غا[②] توقۇپ، ئاۋۇ ئادەمنى مىنگۈزۈپ كېلىڭلار!

ھايال ئۆتمەي بىر نەچچە مۇلازىم خوجا مۇھەممەت يۈسۈپنى ئىززەت - ئىكراملار بىلەن خاننىڭ ھوزۇرىغا باشلاپ كىرىشتى.

قىزغىن سالام - سەھەتتىن كېيىن، ئىختىيارىي زىكرى - سۆھبەت باشلاندى.

سۆھبەت ئارىلىقىدا، يولۋاس خاننىڭ ئاتىلىقى مىرزا شاھ-باز بەگ خوجا مۇھەممەت يۈسۈپتىن سورىدى:

— نېمە سەۋەبتىن خان سارايلىرىغا چۈشمەي، سەھرادا تۇرۇپ قالدىلا، تەخسىر؟

— بىز مۇساپىر ئالىمدۇرمىز، — دېدى خوجا مۇھەم-مەت يۈسۈپ جاۋابەن، — مۇساپىر ئالىم خانىقا ياكى مەدرىسكە چۈشىدۇ. بىزنىڭ پادىشاھقا ھاجىتىمىز يوق، ئەگەر بىۋەجە پادىشاھنىڭكىگە بارسام، پادىشاھ مالال بولۇر.

مىرزا شەھباز بەگ گەپنىڭ تېگىگە يېتىش ئۈچۈن، ئاس-ماقچىلاپ سورىدى:

— پادىشاھنىڭ نېمىسى كەم، نېمىگە مالال بولۇر ئى-كىن، تەقسىر؟

— مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدا ئۈچ پەزىلەت بار، — دېدى خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي، — بىرى، ئەۋلا-دى پەيغەمبەردۇرمەن؛ ئىككىنچى، ئالىمدۇرمەن؛ ئۈچىنچى-

---

① مىراخور — ئات باققۇچى.
② توفچاق ئىراقى — ئىراقنىڭ پاكار، چىرايلىق ئىتى.

سى ، خوجازاده دۇرمەن . مۇبادا ، پادشاھ قەدرىمنى بىلمىسە ، كىچىك چاغلاپ ھۆرمەت قىلمىسا ، زەھى ھەر ئىككى تەرەپكە مالالدۇر . شۇڭا ، مەن ئۆزۈمنىمۇ ، باشقىلارنىمۇ مالال قىلىشنى خالىمايمەن .

مىرزا شەھباز بەگ بېشىنى لىڭشىتىپ قايىللىقىنى بىلدۈردى ، سوئال - جاۋابمۇ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى . ئاز جىملىقتىن كېيىن ، ئۆلىما سۇپەت بىر ئادەم خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنى چاقىرىپ كېلىشتىكى ئەسلى مۇددىئانى ئېيتىپ ، ھېلىقى بېيىتنى ئوقۇدى .

— غەلىتە ئوقۇدىڭىز ، تەقسىر ، دۇرۇست ئوقۇغايسىز ، — دېدى خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ جىددىي تەلەپپۇزدا ۋە بېيىتنى ناھايىتى چىرايلىق ئاھاڭ بىلەن قايتىدىن ئۆزى ئوقۇدى :

«تازە مەيخانە ۋە مەيى پىرمىغان خۋاھەد بود ،
سىرما خاك پەرى مىغان خۋابەد بود .»

بېيىتتىكى «تازە مەيخانە» دىن مۇراد — بۇ ئالەمدۇر ؛ «ۋەمەيى» دىن مۇراد — كالامۇللا (قۇرئان) دۇر ؛ «پەرى مىغان» دىن مۇراد — ھەزرىتى مۇھەممەد روسۇلىللاھ سەرۋەرى ئالەمدۇر . بۇلارنىڭ مەنىسى شۇكى ، مەن بۇ ئالەمگە كەلدىم ، قۇرئاننى ئوقۇدۇم ، قۇرئان شاراپىتىدىن سەرۋەرى ئالەم سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمنى تاپتىم ، ئۇلارنىڭ شەرىئەتلىرىنىڭ دەرگاھىغا بېشىمنى قويدۇم ! ...

خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ئابدۇللاخان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ بېيىتكە ئېيتقان مەنىسى خاننىڭ كۆڭلىگە ياققانىدى . بولۇپمۇ ، خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ مىجەزىدىكى ئوچۇق - يورۇقلۇق بىلەن گەپ - سۆزىدىكى

پاساھىتى خاننى قايىل قىلغان ۋەئۇنىڭغا بولغان ئىخلاس ـ ئېتىقادىنى ئاشۇرۇۋەتكەنىدى .
خان ئەنە شۇ قايىللىق ۋە ھاياجان بىلەن شۇ كۈنى خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ ئەجرى ۋە كەلگەن قەدەملىرىنىڭ مۇكاپاتى ئۈچۈن ، كەڭ ۋە گۈزەل بەشكېرەم يېزىسىنى ئۇنىڭغا ئىنئام قىلىپ بەردى ، بۇ كاتتا ئىلتىپات ئۈچۈن خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ خانغا ئۇزۇندىن ئۇزاق دۇئا قىلدى .
ئابدۇللاخان بىلەن بولغان مانا شۇ تاسادىپىي ئۇچرىشىشتىن كېيىن ، خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ نام ـ ئابرۇيى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ ، ئىشلىرى تېخىمۇ راۋان يۈرۈشۈپ كەتتى .
بۇ چاغلاردا ، ئۇنىڭ ئۆز قولىچە تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن ئوغلى ھىدايىتۇللا ئىشان ـــ ئاپاق خوجىمۇ خېلى چوڭ بولۇپ ، ئۇنىڭ يارامىلىق يانتاياقلىرىدىن بولۇپ قالغانىدى . بۇ ئوغلى توغرىسىدا ئۇ ھەمىشە مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا مۇنداق دەيتتى :
ـــ مەن تەلەپ قىلغان پەرزەنت شۇ ئىدى . مېنىڭ بۇ پەرزەنتىم ھىلىم ـ ھايادا ھەزرىتى ئوسمانغا ئوخشايدۇ ، ئۇ بۇ خاندانىنىڭ يېڭى چېچەكلىگەن شېخى ، خوجىلارنىڭ يېڭى غۇنچەلىك بېغى ، دانىشمەندلىك زەنجىرىنىڭ ئۇچى ، ئاقىللىق ئاساسىنىڭ سەر ھەلقىسى بولۇپ قالدى . ئىنشائاللا ، مېنىڭ بۇ ئوغلۇم شەرىئەتنى راۋاجلاندۇرۇپ ، تەرىقەتكە رەۋنەق بەرگەي ، ھەممە ئۇنىڭ پەرمانىغا باش قويغاي ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئۇلۇغلاردىن كەلمىگەن ئىشلار ئۇنىڭدىن ۋۇجۇدقا كەلگەي ...
مانا شۇ سۆزلەر بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، مىلادىيە 1667 ـ يىلى خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ ـــ مازار پادىشاھىم ئۆزىنىڭ بىر نەۋرە تۇغقىنىنىڭ قولىدا زەھەرلىنىپ ئۆلدى . دادىسىدىن قىرىق بىر يېشىدا ئايرىلىپ روھىي پۇچۇلغان بولىسىمۇ ، ئاپاق خوجا دادىسى باشلىغان ئىشنى جان ـ جەھلى بىلەن داۋاملاشتۇردى . ئۆز مەقسىتىگە يېتىش يولىدا ئۇ ھېچ نەرسىدىن

باش تارتمىدى ، قان كېچىپ يۈرۈپ ، ئاخىر بۇگۈنكى سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇردى . ئۇ ھەقىقەتەنمۇ دادىسىنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويمىدى . بۇلارنى ئويلىسا ، ئۇ ھەمىشە دادىسىدىن پەخىرلىنەت-تى ، دادىسىنى بۇ دۇنيادىكى ئەڭ ئەقىللىق ، بىلىملىك ، ساھىد-بى دىل ، دەپ ئۇلۇغلايتتى ، دادىسى بىلەن ئۆتكەن كۈنلەرنى «قۇياش نۇرىغا چۈمۈلگەن خاسىيەتلىك كۈنلەر» دەپ ھېسابلايت-تى . شۇڭا ، ئۇ بەزى چاغلاردا ئۆز ئەتراپىدىكى يېقىنلىرىغا بەخت تۇيغۇسى بىلەن مۇنداق دەيتتى : «مەن ھېچبىر ئۇستاز ئالدىدا ساۋاق ئوقۇمىغان ، ھېچكىمنىڭ مېنىڭ گەدىنىمدە ئۇس-تازلىق ھەققى سابىت ئەمەس ، مەن ھەقىقەتتە ئۆز ئاتامنىڭ شاگىرتى ئىدىمكى ، بارلىق بىلىمنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەنمەن . ئۇزۇن كېچىلەردە ، دەرىيادەك بولغان تەسەۋۋۇپ كىتابلىرىدا ، ئاتام مېنى غەۋۋاسلىق قىلدۇراتتى ، ھەر دەرىيادىن بىر دۇر ، ھەر گۈلزاردىن بىر گۈل ئېلىشىمغا ياردەم قىلاتتى ... »

3

ئاپاق خوجىنىڭ دادىسى خوجا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ قەبرى-گاھىنى مەركەز قىلىپ يېقىندىن قۇرۇلىدىغان «مازارى شاھان» قۇرۇلۇشى خەلقنىڭ جىنىغا پاتتى ، «سەرمازار ھاشىرى» ئۇلار-نى ھالىدىن كەتكۈزدى ، پاختا - يىپەك توقۇمىچىلىقى بىلەن مەشھۇر بولغان بۇ خەلقنىڭ ئەمدى دەستىگاھلىرى توختاپ ، بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرغان شايى - ئەتلەس ، كىمخاب ، بەقەسەم ، تاۋار - دۇردۇنلار ئورنىدا ئارغامچا - توقۇناق ، پىچاق - خەنجەر قاتارلىق قاتىللىق ، خۇنخورلۇق تاۋارلىرى قاپلاپ كەتكەندى . بۇنى ئاز دېگەندەك ، زىرائەت تېرىلىدىغان يەرلەرمۇ چۆل - جەزىرىگە ئايلىنىپ ، دېھقانلار تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ كەتتى ، دالالار ھۇۋلاپ ، باغلار قاقاسلىقۇا ئايلاندى ...

ئەلنىڭ جان ۋە مېلىنى ئوۋلاش — ھۆكۈمدارلارنىڭ ھۇزۇرى ۋە مۇرادى بولۇپ قالدى. ھەقىقەتەنمۇ، ئېغىر ۋە مۇشەققەتلىك يىللار باشلانغانىدى. بۇ ھەقتە پىغانى ئۆرلىگەن بىر شائىر مۇنداق يازدى:

ئېكىنزارلىق بولدى ئاتا چارۋا مەيدان،
يەر، مەھەللە ھالى كېتىپ بولدى ۋەيران،
قەھەت بېسىپ، ئەل - جامائەت بولدى سەرسان،
ئەتراپ چۆل، ھۆكۈم سۈردى مۇندا بوران!

ئالتىنچى باب

چۆلدىكى يالغۇز كەپە

1

يازنىڭ ئۇزۇن كۈنى پاتقاندى، ئەمما يىراقتىكى ئۇپۇق يۈزىدە شەپەق تېخى ئۆچمىگەن، پايانسىز چۆل - جەزىرىنىڭ تاش - داڭگاللىرىلا ئەمەس، ھەتتا ياۋا گۈل - گىياھلىرىمۇ ئالتۇندەك جۇلالىنىپ مەيىن تاۋلىناتتى. كۆكتە — كۆز يەت- مەيدىغان ئېگىزلىكتە سوپىتورغايلار ۋىچىرلايتتى، دۆڭلۈكلەر ئۈستىدە كەكلىكلەر سايرايتتى، يۇلغۇن، شىۋاقلىقلار ئارىسى- دىن گاھى - گاھىدا قىرغاۋۇللار پۇر - پۇر ئېتىلىپ چىقاتتى.

قۇياش پاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قۇرغاق چۆلگە سى- ڭىپ كەتكەن ھىل - ھىل تەپتى يەنىلا بەدەننى قىزدۇرۇپ، يۈزلەرنى يېلىنجىتاتتى.

مانا شۇ پايانى يوق، سۈرلۈك چۆلدە ئىسسىقتىن ھۆپۈلدەپ كەتكەن قەلەندەر سىياق بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرى ئۆسكەن، يۈزى ئاپتاپ ۋە شامالدىن قارىداپ پۇچۇل- غان، لەۋلىرى ئۇسسۇزلۇقتىن گەز باغلاپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ يەلكىسىدە كونا، مايلىشاڭغۇ تورۋا، قولىدا دوناي ھاسسا، ئۇ- چىسىدا پىششىق كاناپتىن تىكىلگەن ئۇزۇن كۆڭلەك بار ئىدى، كۆڭلەكنىڭ ئەسلىدىكى ئاق سىرىق رەڭگى ھازىر مەينەتچىلىك-

تىن قارا قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ باش ـ ئاخىرى كۆرۈنمەيدىغان مۇشۇ چۆلدە ئۈچ كۈندىن بېرى بىرلا نىشاننى — جەنۇب تەرەپنى كۆزلەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ، بۇ نىشاننى كېچىسى ھۆكەرگە، كۈندۈزى قۇياشقا قاراپ پەرق ئې-تەتتى.

مانا بۈگۈنمۇ كۈن پاتتى، ئۇ تېخى ئادەمزات ياشايدىغان بىرەر مەنزىلگە يېتىپ كېلەلمىدى. ئادەمنى غەم ۋە غېرىبلىق بىلەن قىينايدىغان كۆڭۈلسىز كېچە باشلىنىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇنىڭ تۇلۇمغا ئېلىۋالغان سۈيى بۈگۈن چۈشتىلا تۈگىگەن، ئەگەر ئۇ ئەتىگىچە بىرەر ھاياتلىق بىلەن ئۇچرىشالمىسا، بۇ پايانسىز چۆل ـ دالىدا ئۆلۈمدىن باشقا يول قالمىغان بولىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ زادىلا ئۆلگۈسى يوق، بىر ئايدىن بېرى شۇنچە ئېغىر، مۇشكۈل يوللارنى بېسىپ، گۆر ئازابىنى تارتىپ، ئەم-دىلا يۇرتىنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويغاندا ئۆلۈپ كەتسە، كۆزى ئوچۇق كەتمەمدۇ!؟ ئۇنىڭ يىگىرمە يىلدىن بېرى كۈت-كەن ئارزۇ ـ ئارمانى، يۈرەك قېتىدا ساقلىغان سۆيگۈ ـ مۇھەببىتى، شۇ تۇپەيلى تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى مۇشۇنداق يول ئۈستىدە — ئادەمسىز چۆل ـ جەزىرىدە، نام ـ نىشانسىز ئۆلۈپ كېتىش ئۈچۈنمىدى؟!

ياق، ھەرگىزمۇ ياق! ئۇ يىگىرمە يىلدىن بېرى، بېشىغا ھەرقانداق ئېغىر قىسمەتلەر چۈشسىمۇ، پەقەت مۇشۇ بىر كۈن — تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئانا يۇرت باغرىغا قەدەم قويىدىغان ئاشۇ ۋىسال كۈنى ئۈچۈن ياشىدى!

ئۇ ئېغىر مۇساپىرچىلىقتا ئۆتكەن يىگىرمە يىلدىن بېرى، بەزىدە چۈشىدە، بەزىدە خىيالىدا بولسىمۇ، ئەنە شۇ ئانا يۇرت تۇپرىقىنى تۇتىيادەك كۆزلىرىگە سۈرتتى، ئۇنىڭ ھۇزۇر بەخش ھاۋاسىدىن قېنىپ، قېنىپ نەپەسلەندى، ئۇنىڭ ئابۇ زەمزەم سۇلىرىنى دوم يېتىپ ئىچتى، ئۇنىڭ گۈزەل باغۇ ئېرەملىرىدە

قىيغىتىپ ئويىندى ، ئانا يۇرت ئۇنىڭ ئۈچۈن گويا بىر ـ بىرىگە تەلپۈنۈپ تۇرغان تەشنا قەلب ، بىر ـ بىرىسىز تۇرالمايدىغان ئاشىق دىل ، بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىش ئازابىنى سىغدۇرالمايدىغان مەپتۇن كۆڭۈلگە ئوخشاش ، ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىغا ۋە ئېڭىغا سىڭىپ كەتكەنىدى .

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ، يىگىرمە يىللىق مۇساپىرلىق ، تەنھالىق ، يىگىرمە يىللىق خارۇ ـ زارلىق ، يىگىرمە يىللىق ئەركىسىزلىك ئۇنى ھېچنېمە قىلالمىدى ، تۇرمۇشنىڭ ئەڭ ئېغىر ، مۇدھىش پەيتلىرىدە ، ئۇ ئەنە شۇ ئارزۇ ـ ئارمان ، ئەنە شۇ سۆيگۈ ـ مۇھەببەت بىلەن ھاياتلىق ئۈمىدىنى تاپتى ، ياشاشقا ئىنتىلدى ، زۇلمەت ئىچىدىن يورۇقلۇق ئىزدىدى ...

بۈگۈن ئۇ ھېچقاچان ھېس قىلىپ باقمىغان ھارغىنلىق ۋە ئۇسسۇزلۇق ئازابىنى تارتىۋاتاتتى . ئاچلىق ئۇنى ھېچنېمە قىلال-مايتتى ، كېتىۋېتىپلا بىرەر توشقان ، كەكلىك ياكى قىرغاۋۇلنى پەم بىلەن تۇتۇۋېلىپ ، خالتىسىدىكى چاقماق تاش بىلەن ئوت يېقىپ ، مەززىلىك قۇش كاۋاپلىرىنى يېيەلەيتتى ، بۇ ئىش ئۇ-نىڭ ئۈچۈن ئويۇننىڭ ئورنىدا ئىدى ، ئۇ يول بويى ئەنە شۇنداق جان بېقىپ كەلگەنىدى . لېكىن ، ئۇسسۇزلۇق ...

تاسادىپىي ئۇنىڭ كۆزىگە ئالدى تەرەپتىن ئاسمانغا لەيلەپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان سۈس ، ئىنچىكە تۈتۈن كۆرۈنگەندەك بولدى . ئۇ قەدىمىنى چەپپىدە توختاتتى ، ئوڭ قولىنى ماڭلىيىغا تىرەپ ، كۆزلىرىنى قىستى ۋە زەن سېلىپ ئۇزاق قارىدى . دەرۋەقە ، كۆزلىرى ئۇنى ئالدىمىغانىدى ، قارىغانسېرى ، تۈتۈن ئۇنىڭ كۆ-زىگە يوغان ھەم قويۇق كۆرۈنۈشكە باشلىدى . ئۇنىڭ قارىداپ ، يىرىكلىشىپ كەتكەن چىرايى بىردىنلا يۇمشاپ ، كۆزلىرىدە ئۈ-مىد ۋە خۇشاللىق جىلۋىلىرى پەيدا بولدى . ھارغىن پۇتلىرىغا يېڭىۋاشتىن جان كىردى ، يۈرىكى يۇرت ھىدىنى ، ھاۋاسىنى سەزگەندەك خۇشال تېپچەكلەپ كەتتى ، ئىشقىلىپ ، ئۇ قاراڭغۇ

چۈشكىچە قانداقلا بولمىسۇن، بىر ھاياتلىق نىشانىنى، ئارام مەنزىلىنى — پايانسىز بۇ چۆلدىكى بىردىنبىر ئۈمىد ساھىلىنى تاپقانىدى!

ئۇ ئىت قوغلايدىغان ھاسىسىنى يەرگە دوق - دوق ئۇرۇپ، قەدەملىرىنى يوغان - يوغان ئېلىپ ئاشۇ نىشانغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. كۆپ يۈرمەيلا — بىر دۆمبەلىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆزىگە ئەمدى تۇتۇنلا ئەمەس، ئەسكى - تۇسكىلەر بىلەن قۇراشتۇرغان ئاددىيغىنا بىر كەپە كۆرۈندى. ئۇ تېخى كەپىگە يېقىنلاشماي تۇرۇپلا، سالپاڭ قۇلاق، تاغىل بىر ئىت ئۇنىڭ ئالدىغا ھۈرۈپ كەلدى. لېكىن، ئۇنىڭ قەلەندەر سىياق تەقى - تۇرقىغا، قولىدىكى دوناي ھاسىسىغا قاراپ، ئىتمۇ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا جۈرئەت قىلالماي توختاپ قالدى.

ئىككىسى ئۇن نەچچە قەدەم ئارىلىقتا بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشىپ تۇرۇشاتتى. شۇ ئارىلىقتا، كەپىدىن دەسلەپ ئۇن ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالا بىلەن سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بىر قىز بالا يۈگۈرۈپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ پۇت - قوللىرى قاسماق، ئۇستۇۋاشلىرى جۇل - جۇل ئىدى، ئۇلارنىڭ ئارقىدىن ئۇستۇېشى يېرىم - يالىڭاچ دېگۇدەك بىر ئادەم ئۇزۇن ساپلىق بىر ئايپالتىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئىككى ئوتتۇرىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئىت يەنىلا خىرىس قىلىپ تۇراتتى. ئايپالتىنى كۆتۈرۈپ چىققان ئادەم بالىلىرىنى ئارقىغا ئۆتكۈزۈۋېتىپ، يەنە ئىككى - ئۈچ قەدەم ئالدىغا ماڭدى. شۇ چاغدا قەلەندەر سىياق ئادەم ناھايىتى سەمىمىي ۋە رايىشلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئىنىم، يىراق سەپەردىن كېلىشىم، بۈگۈن چۆلدە سۇسىز قالدىم، ماڭا ئازراق سۇ بەرسىڭىز، يۇرتقا سالامەت يېتىۋالاي...

— سەن زادى كىم، نەدىن كېلىپ، نەگە بارماقچى؟ —

ئايپالتىلىق ئادەم قوپال ۋارقىرىدى .

— ئىسمىم دوستمۇھەممەت ، تىبەتتىن كېلىپ ، ئارس-لانباقىقا بارماقچى ، — دېدى قەلەندەر سىياق ئادەم مۇلايىم ئاۋازدا .

— دوستمۇھەممەت ؟ ! — ئايپالتىلىق ئادەم خىيال بى-لەن تۇرۇپ قالدى ، بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا تونۇش بىلىندى ، شۇنداق-تىمۇ ئۇ يەنە گۇمان بىلەن ئاسماقچىلاپ سورىدى ، — دادا-ڭىم ، ئاناڭچۇ ؟

بۇ سوئال - سوراقلارغا دوستمۇھەممەت ئېرىن-مەي ، بىر - بىرلەپ جاۋاب بەردى :

— دادامنىڭ ئىسمى ھارۇن ، يۇرتتىكىلەر ھارۇن ئىمام دەيتتى ، ئانامنىڭ ئىسمى شەرۋانىخان ...

بۇ گەپلەرنى قىلغۇچە دوستمۇھەممەتنىڭ چىرايىدا چوڭقۇر بىر ئىچكى ئازاب نامايان بولدى ، بۇ ئۆزگىرىشلەرنى ئايپالتىلىق ئادەممۇ كۆرۈپ يەتتى .

— ئارسلانباغدىكى توختى تارغاق ئىسىملىك بىرىنى بى-لەمسەن ؟ — دەپ يەنە سورىدى ئايپالتىلىق ئادەم ئاۋازىنى بۇرۇنقىدىن سەل سىلىقلاشتۇرۇپ .

دوستمۇھەممەت دۇدۇقلىمايلا جاۋاب بەردى :

— بىلىمەن ، ئوبدانلا بىلىمەن . ئۇ مەندىن ئىككى - ئۈچ ياشلا كىچىك ئىدى ، بىز بىللە پادا باقاتتۇق ، زەرەپشان دەرياسى-غا بىللە چۆمۈلەتتۇق ، كەچتە مەنسۇر شەيخنىڭ قولىدا بىللە ھەپتىيەك ئوقۇيتتۇق ... سىز ... سىزمۇ ئۇنى تونۇمسىز ؟

ئايپالتىلىق ئادەمنىڭ پۇت - قوللىرى بوشىشىپ كەتتى ، قولىدىكى پالتىمۇ ئاستا - ئاستا سىرغىپ يەرگە چۈشتى . بۇنداق تۇيۇقسىز ، تاسادىپىي ئۇچرىشىشتىن ئۇنىڭ ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلگەنىدى .

— دوستمۇھەممەت ! ... ئاكا ... دوستۇم ! ... — دېدى

ئۇ ئالدىغا بىر ئىككى قەدەم چامداپ ، لېكىن ھاياجاندىن پۇتلىرى لاكاسلاپ دەلدۈگۈنۈپ كەتتى ، دوستمۇھەممەت تېزلا كېلىپ ئۇنى يۆلىۋالدى ، خېلىدىن بېرى خىرىس قىلىپ تۇرغان ئىتمۇ بۇ ھاياجانلىق كۆرۈنۈشتىن تەسىرلەندىمۇ قانداق ، غىڭشىغىنىچە يەرگە زوڭزىيىپ ، قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتتى .

دوستمۇھەممەت ئاپپالتىلىق ئادەمنى يۆلەپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە يېقىندىن سەپسالدى . قويۇق ساقال باسقان ، چۆلنىڭ ئىسسىقى بىلەن قۇرغاق شامىلىدا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن بۇ غەمكىن يۈز بىلەن مۇڭ باسقان ئەنسىز كۆزلەردىن ئۇ ئاستا - ئاستا بىر خىل يېقىنلىق بىلەن ئىللىقلىقنى سەزدى : توغرا ، يىگىرمە يىل بۇرۇنقى قاپقارا ، دۆگىلەك ، چېچەن كۆزلىرى شۇ ئەمەسمۇ ! ؟ ئاۋۇ رەتسىز ئۆسكەن ، يىرىك بۇرۇتلار ئاستىدىكى «توشقان كالپۇك» چۇ ؟ ! ئۇ چاغلاردا ، بۇ كالپۇك تېخى يۇمران ، قىزىل ۋە ئوچۇق ئىدى ، بۇنداق يىرىك ۋە قويۇق بۇغلار ئاستىغا يوشۇرۇنمىغانىدى . شۇڭا ، تەڭتۇشلىرى بىلەن ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇنى ئىسمىنى ئاتاشتىن كۆرە ، «توشقان كالپۇك» دەپ ئاتاشنى ياخشى كۆرەتتى ، ئۇمۇ بۇنىڭغا كۆنۈك ئىدى .

دوستمۇھەممەت مانا شۇ چاغدىلا ، ئۇنىڭ بايا ئىسمى ئاتالغان يۇرتدىشى ۋە دوستى توختى تارغاقنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلدى ۋە ئۇنى تېخىمۇ چىڭ باغرىغا بېسىپ ، ئىچ - ئىچىدىن ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى .

ئۇلار شۇ يوسۇندا خېلى ئۇزاق تۇرغاندىن كېيىن ، بىر - بىرىنى يېتىلىشىپ كەپىگە كىردى .

كەپە دەپ ئاتالغان بۇ يەر بەئەينى تۆت تەرىپىنى ئەسكى - تۈسكىلەر بىلەن توسۇپ قويغان ۋەيرانە مال قوتىنىغىلا ئوخشايتتى . بىر چېتىگە ئەسلى رەڭگىنىڭ قانداقلىقىنى بىلگىلى بولمايدىغان بىر پارچە ياغاق تېرە سېلىنغانىدى ، قالغان يېرىگە

بولسا ، چۆلنىڭ قۇرۇق ئوت ـ چۆپلىرى سىلىنچا قىلىپ تاشلاذ-
غانىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى سامان تەكىيە بىلەن ئىككى
قۇراق كۆرپە ۋە يوغان بىر ئاشلانغان جوۋا قاتلاپ قويۇلغانىدى .
كەپە ئىشىكىنىڭ يېنىدا كىچىك بىر قازان بىلەن ئۈچ ـ تۆت
ھېجىر تاۋاق ۋە چەيچەكلىرى پۇچۇلۇپ كەتكەن بىر قارا چۆگۈن
قىڭغىيىپ تۇراتتى .
دوستمۇھەممەت توختى تارغاقنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ھېلىقى
ياغاق تېرىنىڭ ئۈستىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇردى ۋە ئۆشنىسىدىكى
خالتىنى بىلەن ئىت قوغلايدىغان ھاسىسىنى يېنىغا قويدى . كەپە
ئىشىكىدىن ھېلىقى قاسماق باسقان ئىككى بالا قىزىقسىنغان ھەم
ئەندىككەن كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ماراپ تۇرۇشاتتى .
يېشى ئوتتۇزغا بارمايلا ئىككى چېكىسىگە ئاق كىرىپ كەتـ-
كەن كەپە ساھىبى ــــ ئازغىن بىر ئايال ئۇلارغا دەسلەپ ئىسـ-
سىق چاي بەردى ، كېيىن يۇلغۇن ياغىچىغا ئۆتكۈزۈپ ، سۆكـ-
سۆكتە پىشۇرغان كەكلىك گۆشى كاۋىپى بىلەن مېھمان قىلدى .
ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككى دوست كەپە ئالدىدىكى تۆپۈلۈككە چىـ-
قىپ ، داق يەرگە يانپاشلىغىنىچە پاراڭغا چۈشتى . بۇ چاغدا ،
چۆل ئاسمىنىدىكى تولۇن ئايمۇ بىر پارچە بۇلۇت ئارىسىدىن
شۇڭغۇپ چىقىپ ، بەختلىك قىزلارنىڭ نۇرلۇق يۈزىدەك پارقىـ-
راشقا باشلىغانىدى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا ــــ ئاستا ـ ئاستا يۇز
ئاچقان ئاسماننىڭ ھەممە يېرىدە يۇلتۇزلارمۇ چاقناشقا باشلىغانىـ-
دى . ئىسسىق چۆل شامىلى ئاستا سوقۇپ ، يىراقلاردىن دىماغنى
غىدىقلىغۇچى گۈل ـ گىياھلارنىڭ ھىدىنى ئېلىپ كېلەتتى .
ــــ نېمە دېگەن بەختلىك كېچە بۇ ، ــــ دېدى توختى
تارغاق چوڭقۇر بىر ئۇھسىنىپ قويۇپ ، ــــ يۇرتتا بىزگە بۇنـ-
چىلىك ئازادىلىك ، بۇنچىلىك ئەركىن نەپەس ئېلىش نەدە ؟ !
يۇرتتا بىزگە ئۆلۈمدىن باشقا ھېچقانداق چىقىش يولى قالمىغانـ-
دى . خانلىقتا پەشۋا ، شەرىئەتتە دومبا ! بۇنداق باش ـ ئاخىرى

يوق ئازابقا كىم چىدايدۇ ! ؟ شۇڭا ، بۇ ئىگىز - چاقسىز چۆل - دالىغا چىقىۋالدۇق ، ئاكا . خۇداغا شۈكۈر ، قۇلىقىمىز تىل ھاقارەتتىن ، بەدىنىمىز تاياق - توقماقتىن قۇتۇلۇپ قالدى . ئاچ قالساقمۇ ، ئەركىن ، ئازادە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزدىن خۇشالمىز ، — ئۇ بىر ئاز تۇرۇۋېلىپ ، يەنە شۇنداق ئىچكى ئازاب ۋە بىزارلىق تۇيغۇسى بىلەن داۋام قىلدى ، — بابا مەن ئايپالتىنى كۆتۈرۈپ چىققاندا ، سېنى دەمچىلەر① نىڭ دورغىسى ئوخشايدۇ ، دەپ چانىۋەتكىلى تاس قالدىم ئاكا ، ئۇلار بىزنى جېنىمىزدىن جاق تويغۇزدى . ئاپاق خوجا دېگەن بۇ بالاخورنىڭ نەپسىنى تويغۇزالمىدۇق . مەن بىر باجگىرنىڭ دورغىسىنى ئۇرۇپ قويۇپ قورقۇپ بۇ يەرگە قېچىپ چىقتىم . باج - سېلىق ، سەيسى - ھاشار دېگەنلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن باش كۆتۈرگىلى بولمايدۇ . بىردەم «ساھىب جام» ، «سەرمازار» ، «خانىقا» ، «سەرانە» ، «قۇتبىخانا» ؛ بىردەم «قوش پۇلى» ، «سامان پۇلى» ، «دېيەك پۇلى» ، «تاناپ پۇلى» ، «تەركە پۇلى» ، «ئوتۇن پۇلى» ، «يول پۇلى» ؛ بىردەم «مۆھۈر ھەققى» ، «تەرى قارا» ...② ئاھ خۇدا ، ساناۋەرسەك ئايىغى يوق بۇنىڭ ! مانا شۇ قاتمۇ قات دەرد - ئازابلارغا چىدىمىغان كىشىلەر ئاخىر يۇرت - ماكانلىرىنى تاشلاپ ، بېشى قايغان ، ئوشۇقى تايغان تەرەپلەرگە چۇراپ چىقىپ كەتتى . يەنە بىر مۇنچە كىشىلەر ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولدۇق ، دەپ بالا - چاقا ، ئۆي - ماكانلىرىنى تاشلاپ ، خۇدايى ئاشىق سىياقىدا يۇرتمۇ يۇرت مازار كېزىپ يۈرۈيدۇ ... يەرلىرىمىزنىڭ مۇنبەت خۇۋەينلىرى خانىقالارنىڭ ۋەخپىسى بولۇپ كەتتى ، بۇ ئىشلارغا

---

① دەمچى — باجگىر ، خانلىقنىڭ باج - سېلىق يىغقۇچى خادىمى .

② ئاپاق خوجا ھاكىمىيىتى قەشقەرىيىدە يولغا قويغان باج - سېلىقلارنىڭ نامى .

پالان ـ پۇستان دەپ ، ئىككى ئىغىز لىللا گەپ قىلىپ قويغانلار-نىڭ ھالىغا ۋاي ... ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاپاق خوجىنىڭ «خوجا پاششاپ ، خوجامىرشاپ» دەيدىغان پىسەندى غالچىلىرى تەرىپىدىن تىلى كېسىلىپ ، كۆزى ئويۇلۇپ ، پۇت ـ قولى چېقىلىپ ، كېرەكسىز بەدەنگە ئايلاندۇرۇۋېتىلدى ، بەزىلەر بولسا ، «غالچا يىگىت» ، «غالچا چوكان» نامى بىلەن يۇزلەپ ـ مىڭلاپ ئىلىغا پالاندى قىلىندى ، بەزىلەر بولسا ، «ئەلگە ئىبرەت» ھۆكمى بىلەن چالما كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈلدى ! ھەي ... دوستمۇھەممەت ئاكا ، بۇلارنى ساڭا سۆزلەپ نە قىلاي ، ئۇنىڭ-سىزمۇ سىنىڭ دەردىڭ ئازمىتى ! ؟ ئاناڭنىڭ ، داداڭنىڭ يۇزىنى كۆرەلمىدىڭ ، ئۇلار سىنىڭ بۇ دۇنيادا بار ـ يوقلۇقىڭنى بىلەلمەي ، ھەسرەت ـ نادامەت بىلەن كەتتى ...

—— دادام قانداق ئۆلدى ؟ —— دىلى قاتتىق پۇچىلانغان دوستمۇھەممەت ناھايىتى تەسلىكتە سورىدى ، ئۇنىڭ ئاۋازى تىتى-رەپ كەتتى ، كۆز چانىقىدا لىغىرلاپ تۇرغان ياش ئاي نۇرىدا يالتىرىدى .

توختى تارغاق ئەينەن ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى :

—— داداڭنىڭ بېشىغا ھېلىقى «سەر مازار ھاشىرى» دېگەن جان ئالغۇر ھاشار زامىن بولدى . يۇرتتىكىلەر داداڭنىڭ ياشى-نىپ قالغانلىقىنى ، ئۇ كەتسە ، جامائەتكە ئىمامەتچىلىك قىلىدى-غان تۇزۇكرەك ئادەم قالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ جىق ھەپىلەش-تى . لېكىن ، ئوردىدىن چىققان ئەمەلدارلار : «سەر مازار قۇرۇ-لۇشى ھارۇن ئىمامدەك تەقۋادار ئادەملەر قاتنىشىدىغان خاسىيەت-لىك قۇرۇلۇش ، بۇ ھەزرىتى ئالەم پاناھ ئاپاق خوجامنىڭ ئەمە-رى !» دەپ مەجبۇرىي ئېلىپ مېڭىشتى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، دا-داڭنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلدى ، ئاڭلىشىمىزچە يېڭىلا ياسالغان گۇمبەزنىڭ ئۇستى گۇمۇرۇلۇپ چۇشۇپ ، نۇرغۇن ئادەملەرنى بېسىۋاپتۇ . داداڭنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ يالغۇز قالغان

ئاناڭمۇ بولالماي قالدى ، ئىككىنچى يىلى ئۇمۇ داداڭنىڭ ئارقىدىن كېتىپ قالدى . هازىر يۇرتتا ئاناڭنىڭ ئىنىسى بابا قازى بار . مەن بۇ يەرگە چىقىپ كېتىدىغان چاغدا ئۇ يەر تېرىپ قالغان . دوستمۇھەممەت ئاكا ، مەن بەك جىق سۆزلەپ كەتتىمغۇ دەيمەن ، ئەمدى سەنمۇ ئۆز بېشىڭدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ باققىنا ، يىگىرمە يىلدىن بېرى نەلەردە يۈرۈپ ، نېمە ئىشلارنى قىلدىڭ ؟

— نېمە ئىشلارنى قىلدىڭ ؟ ! — ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك ، ئەلەم بىلەن پىچىرلىدى دىستمۇھەممەت ، — مەن نېمە ئىشلارنى قىلاتتىم ؟ ! يىگىرمە يىللىق ئۆمرۈم پۈتۈنلەي تۇتقۇنلۇق ، قۇللۇق ، مۇساپىرلىق ئىچىدە هايۋاندىن بەتتەر ئۆتتى . مەن ئۇ كۈنلەرنى ئەسلەشنىمۇ ، سۆزلەشنىمۇ خالىمايمەن ، ئۇكام ... ئۇ كۈنلەر مەن ئۈچۈن قاباهەتلىك بىر چۈش ! ... مەن هەمىشە ئۇيقۇدىن ئويغانسام ئەسلىمگە كېلىمەن دەپ ئويلايتتىم ، لېكىن قاراڭغۇ تۈن بەكمۇ ئۇزۇن بولدى ، بۇ قاباهەتلىك چۈشمۇ ئاسان تۈگىمىدى...

دوستمۇھەممەت ئۈچۈن «قاباهەتلىك چۈش» نەك بىلىنگەن بۇ يىگىرمە يىل ھەقىقەتەنمۇ ئۇنىڭ ئەسلىشىگە ۋە سۆزلىشىگە ئەرزىمەيتتى . چۈنكى ، تۇتقۇنلۇق ، قۇللۇق — ئىنسان هاياتىدىكى ئەڭ چوڭ پاجىئە . پەقەت ئۆز ئەركى ئىچىدە هۆر ياشايدىغان ئىنسانلار پاراغەتلىك ، غەيرەتلىك ۋە شىجائەتلىك بولالايدۇ . ئىنسان ئەركىنلىك سايىسىدىلا ئۆزىگە كېلىدىغان هەرقانداق زەرەر ۋە زۇلۇمدىن پاناھ تاپالايدۇ ، يىللار يۈكى يەلكىسىگە ئارتىلغان ئادەمگە پەقەت ئەركىنلىكلا قانات بولالايدۇ ! قۇللۇقنى بويىنىغا ئالغان ۋە شۇنىڭ بىلەن خورلانغان ئادەم ۋەتەنسىز ، ئېتىقادسىز ، ھىمايىسىز بىچارە جاندەك ، مىسكىن ۋە ناتىۋان بولىدۇ ...

دوستمۇھەممەت يىگىرمە يىلنى ئەنە شۇنداق ئۆتكۈزدى.
مىلادىيە 1665 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى تاڭغۇتلار[①] قاراڭغۇ تاغنى[②] بېسىپ ئۆتۈپ، خوتەننىڭ كېرىيە تەۋەسىگە بېسىپ كىرگەندە، ئۇ تېخى يىگىرمە ئۈچ ياشلىق باتۇر لەشكەر بېشى ئىدى. ئەينى چاغدا، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ سۇلتانى ئابدۇللا-خان يەكەندىن ئۆزى لەشكەر تارتىپ كېلىپ جەڭگە قوماندانلىق قىلدى. دوستمۇھەممەت بۇيرۇققا بىنائەن، ئۆزىنىڭ ئەللىك كىشىلىك ئالدىن يۈرەر لەشكەرلىرىنى باشلاپ، كېچىلىك جەڭگە كىردى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى تۇيۇقسىز ئالا ـ چۇقان كۆتۈرۈپ دۈشمەننى ئالاقزادە قىلىش ئىدى. ئۇ ۋەزىپىسىنى كۆڭۈلدىكى-دەك ئورۇنلىدى، كېيىن ئىككى تەرەپتىن كەلگەن چوڭ قوشۇن-نىڭ ياردىمى بىلەن تاڭغۇتلارنى چېكىندۈردى، ئەمما ئۇ يېنىك ياردار بولۇپ، چېكىنىۋاتقان تاڭغۇتلارنىڭ قولىغا ئەسىر چۈ-شۈپ قالدى، ئۇنى جەڭ ھارۋىسىنىڭ ئارقىغا باغلاپ تىبەتكە ئېلىپ كەتتى. مانا شۇ كۈندىن باشلاپ، ئۇنىڭ تۇتقۇنلۇق، قۇللۇق ھاياتى باشلاندى.
ئۇ دەسلەپ، تىبەتنىڭ بىر تاغلىق رايونىدا لەشكەرلەرنىڭ ئات باقارى بولدى، بۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ نەگە كېلىپ، نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. تۆت تەرىپى ئۇچما چوققىلىق قىيا تاغ ۋە تۇۋۈي قاراڭغۇ كۆرۈنىدىغان چوڭقۇر جىرا ئىدى. تىل بىلمىگەچكە ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەيتتى، پەقەت ئىما ـ ئىشارە بىلەنلا جان باقاتتى.
مانا شۇ كويىقاپتەك يەردە، ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۇنىڭ ئالتە ـ يەتتە يىللىق ئۆمرى ئۆتۈپ كەتتى. كېيىن لەشكەر بېشى ئۇنى لاسادىن كەلگەن بىر تىجارەتچى سارايۋەنگە خېلى كۆپ پۇلغا

---

① تاڭغۇت — تىبەتلىك زاڭزۇلار.
② قاراڭغۇ تاغ — قاغلىقنىڭ غەربىدىكى تاغ.

سېتىۋەتتى ، سارايۋەن ئۇنىڭ ئىشچان ، ياۋاش ھەم چەبدەسلىكىدە
گە قىزىققانىدى .

ئۇ لاساغا كەلگەندىن كېيىن ، بىرنەچچە قېتىم قېچىپ كېتىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ ، لېكىن قەشقەرىيە تەرەپتىن كېلىدىغان بىرەر سودا كارۋىنىنى ئۇچرىتالمىدى ، ئۇ چاغلاردا ، پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان ئۇرۇش ۋە جەڭگە - جېدەل تۈپەيلىدىن ، سودا يوللىرى تاقىلىپ ، بېرىش - كېلىش ئۈزۈلۈپ قالغانىدى . شۇڭا ئۇ ، يول بىلمىگەنلىكى ۋە خوجايىنىنىڭ قۇل ئورنىدا قاتتىق تۇتقانلىقى سەۋەبىدىن ، قېچىپ كېتىش خىيالىنى ئىشقا ئاشۇرالمىدى . ئۇزۇن ۋاقىت يۇرتتىن ۋە يۇرتلۇقلىرىدىن ئايرىلىپ ، گويا باشقا بىر دۇنيادا ياشاۋاتقاندەك ، مەھكۇملۇق ۋە غېرىبلىق ئىچىدە ، ئاستا - ئاستا ئۆزىنى ئۇنتۇشقا باشلىدى . پەقەت ، مىلادىيە 1677 - يىلى ئاپاق خوجا دالايدىن نىجاتلىق تىلەپ تىبەتكە بارغاندىلا ، تاسادىپىي ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ ، يۇرتىدە يۇرت - ماكان ، ئەل - جامائەت دېگەن مۇقەددەس تۇيغۇ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ، ۋۇجۇدى ۋەتەن ئىشقى بىلەن يانغانىدى ...

يىگىرمە يىللىق ئېغىر جۇدالىق بىر - بىرىنى تونۇغۇسىز قىلىۋەتكەن ئىككى دوست شۇ كېچە كەپە ئالدىدىكى تۆپۈلۈكتە ئۇزاق پاراڭلاشتى ، توختى تلرغاق يۇرتىدە يىغىلىپ زەردابقا ئايلانغان دەرد - ئەلەملىرىنى بىراقلا تۆككەچكە ، يېنىكلەپ قالغاندەك ، تۈن ھەسسىسىدىن ئۆتكەندە ، شۇ يەردىلا سوزۇلۇپ تاتلىق ئۇيقۇغا كەتتى . لېكىن ، دوستمۇھەممەت ئۇخلىيالمىدى ، تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقماي خىيالغا پېتىپ چىقتى . ئۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلىدى ، ئەسلىدى ، ئۇنىڭ خىيال قۇشلىرى ناھايىتى ئەركىن ۋە تېز پەرۋاز قىلاتتى . بىردەم دادىسى ھارۇن ئىمامنىڭ خۇش پېئىل ، سەممىمي ، چاپاكەش قىياپىتى كۆز ئالدىدىن ئۆتسە ، بىردەم ئانىسى شەرۋانىخاننىڭ تۇرمۇش مۇشەق-

.قىتى بىلەن ۋاقىتسىز ئاقارغان چاچلىرى، جىرىم - جىرىم قورۇق چۈشكەن نۇرانە يۈزلىرى خىيال ئېكرانىدا گەۋدىلىنىپ، ئۇنى ئوغۇللۇق بۇرچىنى ئادا قىلالمىغانلىق ھەسرىتى بىلەن ئازابلايتتى.

ئۇ يەنە تۇرۇپلا، لاسادىكى ئاپاق خوجا بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشقان چاغلىرىنى — ئۇ ئادەمنىڭ شۇ چاغدىكى بىچارە، مىسكىن قىياپىتىنى، ئۆزىگە قىلغان نۇرغۇن ئەھدۇ پەيمانلىرىنى، ئەل - يۇرتنى گۈللەندۈرۈش توغرىسىدا ئېيتقان ئۇلۇغۋار پىلانلىرىنى ئەسلەپ قاتتىق ئۆكسۈنەتتى. ئاپاق خوجىنى «ۋاپاسىز، تۇز كور، بەتنىيەت ...» دەپ ئىچ - ئىچىدىن قارغايتتى ...

ئىشقىلىپ، ئانا يۇرتقا قەدەم قويغان بۇ تۇنجى كېچە دوستمۇھەممەتنىڭ يىگىرمە يىللىق قارا ھىجراندا ئۆرتەنگەن يۈرەك - باغرىنى تېخىمۇ ئەزگەن، ھايات، تۇرمۇش ۋە ئادەملەر توغرىسىدا تېخىمۇ چوڭقۇر ئويغا سالغان ھەسرەتلىك، ئەمما ئۇنتۇلماس بىر كېچە بولدى ...

2

دوستمۇھەممەت چۆلدىكى يالغۇز كەپىدىن ئايرىلىپ ئارسلانباقىقا يەتكۈچە، يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردى، نۇرغۇن گەپلەرنى ئاڭلىدى، نۇرغۇن خىياللارنى سۈردى.

ئۇ يىگىرمە يىلدىن بېرى ئارزۇلاپ، ئوتىدا كۆيۈپ، سېغىنىپ، مىڭ بىر جاپادا كەلگەن بۇ يۇرتنىڭ ھەممە يېرى تولىمۇ ئەنسىز، قالايمىقان ھەم نامرات ئىدى. ھايات ھەممە جايدا گويا لېيىغان دەريا سۈيىگە ئوخشاش مىسكىن ئاقاتتى. ھەتتا، بىر زامانلاردا بوراندەك گۈركىرەپ ئۆركەشلەپ، شادىمان ئاقىدىغان ئانا دەريا زەرەپشانمۇ ھازىر خۇددى بېشىغا قارا

كۆنلەر چۈشۈپ، ئىبغىر مۇسىبەتكە چۆمگەن ئادەمدەك ئىبغىر يىسىق ھەم يىغلاڭغۇ كۆرۈنەتتى ...

دوستمۇھەممەت دەريا بويلاپ كېتىۋاتاتتى. قۇياش پېتىپ، ئاي چىققانىدى. ئۆز ئىقىنى بىلەن تاغ ھىدىنى ئېلىپ كەلگەن دەريا يۈزىدىن سالقىن، ئارامبەخش شامال ئۇرۇپ تۇراتتى. كەڭ يېيىلغان دەريا سۈيى ئاينىڭ كۈمۈش رەڭ نۇرىدا تاۋلىناتتى، سۇتتەك ئاي يورۇقىدا سۇر بىلەن تولغىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى، يىراقتىكى ئېكىنزار ـ دالىلارغا قاراپ سوزۇلغانىدى.

ئاي نۇرىغا پۈركەلگەن جىمجىت زەرەپشان ساھىلىدىن كىمدۇر بىرىنىڭ مۇڭغا تولۇپ ئېيتقان لەرزان ناخشىسى ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

خۇدانىڭ بەندىسى كۆپتۇر،
مېنىڭدەك بولغىنى يوقتۇر.
مېنىڭدەك بولغىنى بولسا،
كۆيۈپ كۇل بولغىنى يوقتۇر ...

دەريا شاۋقۇنى گويا بۇ ناخشىغا جور بولغاندەك ھەسرەتلىك شارقىرايتتى.

دوستمۇھەممەت ئىبغىر ئەل ياتقۇ بىلەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى. قىشلاقتا ھۇۋۇلدىغان خارابە ئۆيلەرنى ماكان قىلغان لالما ئىتلاردىن باشقا تىرىك جان كۆرۈنمەيتتى. ئاي نۇرىدا زومچەك ـ زومچەك كۆرۈنىدىغان قىڭغىر ـ سىڭغىر يېزا ئۆيلىرى تىمتاس ۋە خامۇش ئىدى.

دوستمۇھەممەت تاغىسى بابا قارىنىڭ ئۆيىنى تېنىمەيلا تېپىۋالدى، ئۆز ۋاقتىدىكى ئىشىك ئالدىدا نىشان بولۇپ تۇرىدىغان بىر تۈپ نۆۋەي ئۇجمە ھازىر كاداڭشىپ، غول شاخلىرى

قۇرۇپ كەتكەنىدى . بابا قازىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قوش قاناتلىق ئازادە دەرۋازىسى هازىر ئادەم ئېگىلىپ كىرىدىغان كىچىك بىر ئىشىككە ئۆزگەرتىلگەنىدى ، هويلىنىڭ تاملىرىمۇ تۆكۈلۈپ كەتكەچكە ، بىرنەچچە يېرىدىن غوجا تام سېلىنغانىدى .

دوستمۇهەممەت قارا چىراغنىڭ يورۇقىدا تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈشتى ، يىغا - زارە قىلىشتى ، يېرىم كېچىگىچە هال - ئەهۋال ئېيتىپ ئولتۇرۇشتى .

دوستمۇهەممەت ئەتىسى يۇرت ئارىلىدى ، يۇرتداشلىرى بىلەن كۆرۈشتى . بىرنەچچە كۈن ئەنە شۇ يوسۇندا تېزلا ئۆتۈپ كەتتى .

بۈگۈن دوستمۇهەممەت تاغىسىنىڭ بۇغداي خامىنىدا ئىشلەۋاتاتتى ، ئۇنىڭ يېنىدىكى قوشنا خامانىدىمۇ بىر تۇل ئايال ئون بەش ياشلىق ئوغلى بىلەن خامان سورۇپ ، چەش تەييارلاۋاتاتتى .

چۈشتىن كېيىن ، خاماندا خۇددى باغاق يېرىپ چىقىلغاندەك چەش ئېلىشقا ئۆلگۈرۈپ مەككە خوجا پەيدا بولدى . ئۇنىڭ ئارقىدا ئۆكۈز قوشۇلغان كۆتەك هارۋا بىلەن ئىككى دورغىسى بار ئىدى .

يېشى قىرىقلارغا يېقىنلىشىپ قالغان ، خاپان باش ، رېپىدە قۇلاق ، كىرپە تۇمشۇق ، كوسا يۈز مەككە خوجا هەزرىتى خان ئاپاق خوجىنىڭ مۇشۇ تەۋەلىككە قويغان زاكاتچىسى ئىدى . ئۇ بېشىغا ئىشانچە بۆك ، ئۇچىسىغا خارەزم شايىسىدىن تىكىلگەن يەڭگىل ، سالقىن يەكتەك كىيىۋالغانىدى .

ئۇ بىر يىلدا ئىككى قېتىم — يازلىق يىغىم بىلەن كۈزلۈك يىغىم ۋاقتىدا ، ئاشلىقلار تەييار بولۇپ ، تاغارلارغا ئۇسۇلىدىغان چاغدىلا ، گويا يەردىن ئۈنگەندەك خامانلاردا پەيدا بولاتتى . ئۇ يېتىپ كەلمىگىچە ، دېهقانلارمۇ تەييار بولغان چەشلىرىنى بۇزۇشقا پېتىنالمايتتى . ئۇ خۇددى خېچىرغا ئوخشاش جاهىل ، غەلىۋىخور ئادەم ئىدى . ئاچچىقى كېلىپ تەرسالىقى تۇتسا ،

ئاتا ـ ئانىسىغا تىل سىلىشتىنىمۇ يانمايتتى .

ئۇ تۇل ئايال زۇبەيدىخاننىڭ خامىنىغا كىرىپ ، ئاتتىن چۈشمەيلا ۋارقىرىدى :

— ھەي خوتۇن ، خامىنىڭ تەييار بولدىمۇ ؟ خان خوجام ئۈچۈن خامانىنىڭ چەش بۇرنى ئايرىپ قويۇلمىسا ، خاماندىن چىققان ئاشنىڭ ھالال بولمايدىغانلىقىنى بىلمەسەنغۇ ؟

— بىلىمەن ، زاكاتچى بېگىم ، بىلىمەن ، — دېدى ئايال قورقىنىدىن تىترەپ ، — مانا ، خان خوجامغا چەش بۇرنى شۇ يېتى ئايرىپ قويۇلدى ، ئۆزلىرى ئىلتىپات قىلغايلا …

مەككە خوجا ئاتتىن چۈشمەيلا دورغىلىرىغا بۇيرۇدى :

— قېنى ، چەشنى ئايرىڭلا ، بەشتىن ئىككىسى قالماق خوجامنىڭ ھەققىگە ، يەنە ئىككىسى ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ دۆلەتخانىسىغا ، بىرى ئۆزىگە !

دورغىلار يۇگۈرۈپ كېلىپ ، چەشنى كۆرە بە- لەن ئالمان ـ تالمان ئايرىشقا باشلىدى ، چەش بىردەمدە ئۈچكە بۆلۈنۈپ ، زۇبەيدىخانغا ئايرىلغىنى بىر تاغار كەلمەيدىغان بۇغداي بولدى . ئايالنىڭ يۈرەكلىرى تارتىشىپ ، كۆزىگە ئاچچىق ياش كەلدى .

—زاكاتچى بېگىم ، بىزگە ئىچىڭ ئاغرىسۇن ، — دېدى زۇبەيدىخان مەككە خوجىنىڭ ئۈزەڭگىگە تىرىۋالغان پۇتىغا ئې- سىلىپ يىغلاپ تۇرۇپ ، — تۇل خوتۇن ، يېتىم ئوغۇلغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن ، بۇ ئاشلىق بىز ئىككى جاننىڭ بىر يىللىق قان - تەرىمىز ، بىزگە كۆپرەك قالدۇر ، بولمىسا ، بۇ يىل قىشتا ئاچلىقتىن ئۆلىمىز …

— نېمە ! — دەپ ۋارقىرىدى مەككە خوجا قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونجىغا ئۇرۇپ تۇرۇپ ، — ھەي شۇم ئېغىز خوتۇن ، سەن تېخى ھەزرىتى ئۇلۇغ خان ئاپاق خوجىنىڭ دەۋرىدە ئاچلىقتىن ئۆلىمىز دەۋاتامسەن ؟ ! بۇ گەپ ئاغزىڭدىن قانداق

چىقتى ؟ بىلىپ قوي ، خان خوجام پۇقرالىرىغا شۇنداق مېھرىباند-
كى ، ئۇنىڭ پاراغەتلىك دەۋرىدە ، كىيگىنىمىز تاۋار بىلەن دۇر-
دۇن ، يېگىنىمىز گۆش بىلەن ياغ ، مىنگىنىمىز يورغا دۇلدۇل
بولۇۋاتىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ھەزرىتى خان خوجام ساڭا ھىممەت
قىلىپ ، شۇنچە ئاشلىقنى قالدۇردى ، ئەگەر بۇنىڭغا شۈكۈر
قىلماي يەنە كوتۇلدىساڭ جازاغا تارتىلىسەن ...
زۇبەيدىخان يىغىدىن ھېقىق تۇتۇپ ، گەپ قىلالماي تۇرغاند-
دا ، ئون بەش ياشلىق ئوغلى — ئورۇق ، لېكىن بولجۇڭلىرى
تارمۇشتەك قېتىپ كەتكەن ، كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ تۇرىدىغان
خۇدايار گەپكە ئارىلاشتى :
— بىزنىڭ ھەققىمىز ئۈچتىن بىرى تۇرسا ، نېمە ئۈچۈن
بۇگۈن تۆتتىن بىرى بولۇپ قالىدۇ ؟
مەككە خوجا خۇدايارغا قامچىسىنى شىلتىپ تۇرۇپ ۋارقى-
رىدى :
— سەن ئۆلۈمتۈككە نېمە گەپ ! تېرىغان يېرىڭ خاننىڭ
يېرى ، سۇغارغان سۈيۈڭ خاننىڭ سۈيى ، شۇنداق ئىكەن ، خان
قانداق ئالىمەن دېسە شۇنداق ئالىدۇ . بۇ يىل قالماق خوجامغا
تۆلەيدىغان ئولپاڭ - سېلىق كەملەپ قالدى ، شۇڭا زاكاتنى
ئاشۇرۇپ ئالىمىز ، قانداق ؟ يەنە گېپىڭ بارمۇ ؟ ...
خۇدايارنىڭ قېنى قىزىدى ، يىگىتلىك غورۇرى تۇتتى ، ئۇ
بىر يىل تارتقان جاپاسىغا چىدىماي ۋارقىرىدى . شۇ تاپتا ، ئۇنىڭ
كۆزىگە خۇددى «يېڭى تۇغۇلغان موزاي يولۋاستىن قورقمايدۇ»
دېگەندەك ، ھېچنېمە كۆرۈنمەي قالغانىدى :
— شۇنچە يوغان خان گېپىدە تۇرمىسا ، بىزمۇ گېپىمىزدە
تۇرمايمىز . مەن ئاشلىقنى بەرمەيمەن .
خۇدايار خۇددى ئوق يىلاندەك ئېتىلىپ بېرىپ ، دورغىلار
تاغارلارغا قاچىلاۋاتقان بۇغداينىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ ياتـ-
تى ، ئۇنىڭ كەڭ يېيىلغان ئىككى قولى تاغارلارنى مەھكەم

قۇچاقلىۋالغانىدى .

كىچىككىنە بالىنىڭ تۇرگۇنلۇكىدىن غەزىپى ئۆرلىگەن مەككە خوجا دورغىلىرىغا ۋارقىرىدى :

— ئاۋۇ شۇمتەكنى كۆزۈمدىن يوقىتىش ! ئۇر ، تو ۋا قىلغۇچە ئۇر !

كالانپاي بىر دورغا هارۋا هەيدەيدىغان زەي قامچا بىلەن خۇدايارنى قورقۇتماقچى بولۇپ ، بوشراق ئىككى - ئۈچنى سال- دى ، لېكىن خۇدايار بۇرۇنقىدىنمۇ بەك كىرىشىپ تاغارلارغا مەهكەم يېپىشتى . ئەزەلدىن هېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىماي ، ئۆزى خان ، ئۆزى بەگ بولۇۋاتقان مەككە خوجىغا بۇ كىچىككىنە «شۇمتەك» نىڭ هەرىكىتى ئەلەم قىلدى بولغاي ، ئېتىنى دىۋى- تىپ كېلىپ ، يىلان تىللىق قامچىسى بىلەن خۇدايارنىڭ باش - كۆزىگە قاتتىق سالدى . بالا چىرقىراپ تولغىنىپ كەتتى ، ئۇنىڭ بېشىدا ، يۈزىدە قامچىنىڭ ئىزى شەلۋەرەپ چىقتى . مەك- كە خوجا يەنە ئۇرۇشقا تەمشىلىۋى ، زۇبەيدىخان يۈگۈرۈپ كې- لىپ ، ئوغلىنىڭ ئۈستىگە ياتتى ۋە يىغلاپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى :

— خۇدادىن كەلسە جانغا كېلىدۇ ، سەن نېمىتىڭ ؟ !

هېلىمۇ ئېرىمنى هاشارغا تۇتۇپ «قازا يولى» [1] دا ئۆلتۈرۈش- تۈڭ . ئەمدى بىزنىمۇ ئۆلتۈرۈپ ، خاماننى بۇلاپ كەت ! قۇر- سۇن بۇنداق دەۋزىخىلەر خانلىقى ، تويدۇق بۇ جاندىن ! ...

ئوغلىنىڭ جەسۇرلۇقى زۇبەيدىخانغىمۇ جاسارەت بېغىشلى- غانىدى . ئۇ شۇ تاپتا ، هەقىقەتەنمۇ بۇنداق قەدرى يوق ، خورلاند- غان جاندىن تويغان ، بېشىغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرۈش نىيىتىگە كەلگەنىدى .

بۇ خاماندا يۈز بەرگەن مالىمانچىلىق ۋە قىيا - چىيالار

---

[1] قازا يولى — كىشىلەر تەرىپىدىن شۇنداق دەپ ئاتالغان يول ياساش هاشىرى .

قوشنا خاماندىكىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتتى . ئالدى بىلەن ، بۇ ئىشلارنى خېلىدىن بېرى كۆزىتىپ تۇرغان دوستمۇھەممەت زۇ-بەيدىخان قامچا يېيىشكە باشلىغاندا چىداپ تۇرالمىدى ، ئۇ قولد-دىكى ئارىنى تاشلاپ مېڭىشقا تەمشىلىۋېدى ، تاغىسى بابا قازى ئالدىنى توستى :

— ئىنىم ، ئۇنداق بەتخۇي ، مۇتىھەم ئادەملەر بىلەن هە-پىلەشمەڭ . ئۇلار سىزنىڭ هەرقانچە چىشىڭىزغا تېگىپ ، قو-ۋۇرغىڭىزنى ئەگسىمۇ كارىڭىز بولمىسۇن . هازىر زامان زور-نىڭ . ئەگەر ئۇنداق ئادەملەر بىلەن تۇتىشىپ قالسىڭىز ، ئۆزد-ڭىزنى نەس باسىدۇ .

لېكىن ، دوستمۇھەممەت تاغىسىنىڭ رايىغا بارمىدى . ئۇ ئەسلىدىنلا ئەرلىك غورۇرى كۈچلۈك ، ئىنتىلىشچان ، قەيسەر ئادەم ئىدى .

— تاغا ، مېنى توسماڭ ، — دېدى ئۇ كېتىۋېتىپ ، — هەرقانچە بولۇپ كەتسەكمۇ ، ئاشۇ كىچىككىنە بالا بىلەن ئاشۇ ئاجىز ئاياللىك بولالماسمىزما . بۇ دەيۈزلەرنى ئۆز خاهىشىغا قويۇپ بەرسىڭىز بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ . بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ قول ئەمەس ، ئادەملىكىمىزنى كۆرسىتىپ قويۇشىمىز كېرەك !

ئۇ شۇ گەپلەرنى قىلىپلا قوشنا خامانغا بۇرۇلدى . بۇ چاغ-دا ، مەككە خوجا زۇبەيدىخاننى بىر تەرەپتىن تىللاپ ، بىر تەرەپ-تىن ئۇرۇۋاتاتتى :

— گەپ قىلە ، تۇزكور ئازغۇن ، خانغا تىل تەگكۈزگەنلىد-كىڭ ئۈچۈن ، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتسەممۇ ئازلىق قىلىدۇ ···

تۇيۇقسىز ئۇنىڭ قامچا تۇتقان قولى هاۋادا لەيلەپ قالدى ، قولىنىڭ بېغىشىمۇ زىڭگىدا ئاغرىپ كەتتى . ئۇ قايرىلىپ قاراپ ، يېنىدا تۇرغان پالۋان قامەت بىر ئادەمنى كۆردى .

— سەن كىم ؟ ساڭا بۇ يەردە نېمە بار ؟ — دەپ چالۋاقىد-ىدى مەككە خوجا .

— بىلىپ قوي، مېنىڭ ئىسمىم دوستمۇھەممەت، مۇشۇ يەرلىكمەن، — دېدى ئۇ مەردانە قىياپەتتە، — سېنىڭ بۇ ئىشىڭ قاملاشمىدى، مۇشۇ كىچىك بالا بىلەن ئاجىز خوتۇننى ئۇردۇڭمۇ، نوچى. ئىت جېنىدا ئەركىكى قانجۇقنى تالىمايدۇ، جۇما، سەن ئاشۇ ئىتچىلىكمۇ بولالمىدىڭ، بېگىم.

بۇ گەپ مەككە خوجىغا قاتتىق هار كەلدى، بىر ئەبگا دېهقاننىڭ ئۇنى ئىتقا ئوخشىتىشى تۇنجى قېتىم ئىدى. ئۇ هارسىنغان قىياپەتتە چىچاڭشىدى:

— هەي قەلەندەر، يالاڭ تۆش، مەن كىم، بىلەمسەن؟

— بىلسەم - بىلمىسەم، تايىنلىق سەنمۇ ئاپاق خوجا دېگەن هېلىقى بىر نېمىنىڭ تىرناقچىلىك غالچىسىدىغۇ، شۇ! — دېدى دوستمۇھەممەت مەنسىتمىگەندەك ئاغزىنى پۈرۈشتۈرۈپ.

مەككە خوجىنىڭ جان - پېنى چىقىپ كەتتى:

— سەن … سەن چوڭ گۇناهكار بولدۇڭ … سېنى «كور بەندە» ① هەپسىلىرىدە چىرىتىۋېتىش كېرەك …

بۇ چاغدا، ئەتراپقا خېلى كۆپ ئادەم ئولاشقانىدى، كىشىلەر قامچا زەربىدىن بەدەنلىرى قانتالاش بولۇپ كەتكەن ئانا - بالىغا قاراپ هەسرەت چېكىپ تۇرۇشاتتى. دوستمۇھەممەت ئۇلارغا ئىسيانكارلىق بىلەن يانغان كۆزلىرىنى تىكىپ بىرمۇ بىر قاردى. ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان بۇ بىر توپ كىشىلەر تولىمۇ نامرات، مىسكىن ۋە ناتىۋان ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىسى قوڭىدا تۈزۈكرەك تامبال بولمىغاچقا، ئەۋرىتىنى ئەسكى تاغار - پالاس پارچىلىرىدا يۆگىۋالغانىدى. بەزىسىنىڭ ئۇچىسىدىكى كۆڭلەك - چاپاننىڭ نەرى ياقىسى، نەرى پەش - يېڭى،

① كور بەندە — «پىر - ئەۋلىيانى تونۇمىدى» دېگەن گۇناه بىلەن ئەيىبلەنگەن گۇناهكارلار.

ماناموٴ ـ تېرىموٴ بىلىپ بولمايتتى.
ئۇلارغا قارىغانسېرى، دوستمۇھەممەتنىڭ ئىچى ئاچچىققا تولدى، يۈرىكىدە كۆتۈرۈلگەن غەزەپ ـ نەپرەتنى تېخىمۇ ئۇلغايدى.
— مەن گۇناھكارمۇ، سەن گۇناھكار؟ — دېدى ئۇ مەككە خوجىنىڭ قولىدىكى قامچىنى يۇلقۇپ تارتىۋېلىپ، — سەنلەر دېھقانلارنى گالۋاڭ كۆرۈپ، نېمە شۇملۇقلارنى قىلىشمىدىڭ!؟ ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈن قان ـ تەر تۆككەن دېھقاننىڭ ئېرىشكىنى ئاخىر زەھەر زۇقۇم. سەنلەر بولساڭ، تەييارغا ھەييار بولۇپ، دېھقاننىڭ يىلىكىدە سۇ ئېچىشىۋاتىسەن. سەنلەرنىڭ جېنىڭ جان، دېھقاننىڭ جېنى جان ئەمەسما؟ سەنلەر خۇدانىڭ بەندىسى، دېھقان دېگەن ياغاچچىنىڭ رەندىسىما؟ ...
— ھەي، قېنى سىلەر، — دەپ ئىككى دورغىسىغا ۋارقىرىدى مەككە خوجا، — ماۋۇ زۇۋاندارنى تۇتۇپ ئاغزىنى بېسىقتۇرۇڭلار! ...
ئىككى دورغا ئالچاڭلاپ كېلىپ دوستمۇھەممەتنى تۇتماقچى بولۇۋېدى، دوستمۇھەممەت قولىدىكى قامچىنى ئىككى تەرەپكە بىردىن سىلكىپلا ئىككىسىنى ۋايجانلىتىۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىدە تەپسە تۆمۈرنى ئۈزگۈدەك بىر خىل كۈچ ۋە جاسارەتنى سېزىۋاتاتتى.
— ھەي، ئاشۇ بىر ئۆلەرمەندىنمۇ ئەيمىنىپ تۇرۇشامسەن، — دەپ ئالتاغىل ۋارقىراشقا باشلىدى مەككە خوجا دورغىلىرىغا، — تازىمۇ بىر قولۇڭدىن ئىش كەلمەيدىغان لايىپۇس نېمىلەركەنسەن.
ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، ئاتىنىڭ تىزگىنىنى سىلكىپ، دوستمۇھەممەتنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلدى. دوستمۇھەممەت چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ، غەزەپ بىلەن بىرنەچچە قامچا ئۇردى، قامچىنىڭ بەزىسى مەككە خوجىغا، بەزىسى ئاتقا

تەگدى. ئەزەلدىن بۇنداق قاتتىق قامچا يەپ باقمىغان شاش ئات مۆڭگەكلىگىنىچە ئالدىغا قاراپ چاپتى، مەككە خوجا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. ئۇ ئاتنىڭ بوينىغا گىرە سېلىۋالدى، تۇۋۇتقى قىزىغان ئات بارغانسېرى تېز چېپىپ كېتىۋاتاتتى. ئەمدى كىشىلەر توپى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ھېلىقى ئىككى دورغىنىمۇ ھارۋىسى بىلەن بىللە قوغلىۋەتتى.

شۇ كۈنى، كىشىلەر دوستمۇھەممەتنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن تەييار بولغان ئاشلىقلىرىنى ئۆيلىرىگە توشۇپ، بىر قىسمىنى قازناق ۋە ھويلىلىرىغا كۆمۈۋەتتى. يۇرت بىرنەچچە كۈنگىچە تىنچ ۋە ئاسايىش بولۇپ قالدى.

يەتتىنچى باب

ئەۋلىيانى چۆچۈتكەن خەۋەر

1

مەككە خوجا ۋەقەسى ئوردا ئىچىنى خېلى پاراكەندىچىلىككە سالدى .

«دوستمۇھەممەت» دېگەن ئىسمنى ئاڭلاش بىلەن ئاپاق خوجا سوغۇق بىر ئەندىكىش ئىچىدە چۆچۈپ كەتتى . ئۇ ئۆز ئابرۇيى ، تەقدىرى ۋە ئىستىقبالى ئۈچۈن خەتەرلىك بولغان بۇ ئادەمنىڭ تۇيۇقسىز بۇ تەرەپلەردە پەيدا بولۇپ قېلىشىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى . ئاپاق خوجا ئۇنىڭ ئاشۇ يىراق ، يات ئەل-لىمدىكى تاغ ـ جىرالار ئارىسىدا ئۆلۈپ ، ئەبەدىلئەبەد ئىز ـ دېرەكسىز يوقاپ كېتىشىنى ئارزۇ قىلاتتى . قېرىشقاندەك ، ئۇ-نىڭ ئاپاق خوجا ئۇلۇغ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇپ ، راسا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان بىر پەيتتە بۇ دىياردا تاسادىپىي پەيدا بولۇشى گويا سۈتكە چۈشكەن چىۋىندەك بىر خىل كۆڭۈل غەشلىكىنى ئېلىپ كەلدى . ئۇ دوستمۇھەممەتنىڭ يۇرت ئارىلاپ ، پۇقرالار ئارىسىدا يۈرۈشىنى خالىمايتتى ، ئۇنىڭ ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار توغرىسىدا كىشىلەرگە بىر نەرسىلەرنى دەپ يۈرۈشىنى تېخىمۇ خالىمايتتى . لېكىن ، ئۇ ھازىر ئەركىن ئادەم ئىدى ، ئۇنىڭ كىشىلەرگە بىر نەرسىلەرنى دەپ يۈرمەيدىغانلىقىغا كىم

كاپالەتلىك قىلالايتتى؟! ئۇ كىمگە نېمە دېگۈسى كەلسە، شۇنى دەۋەرمەمدۇ...

ئاپاق خوجا ئۆز - ئۆزىگە بۇ سۆزنى دېدىيۇ، تىلى تارتىلغاندەك بولۇپ، قوللىرىنى يۈرىكى ئاستىغا باستى. ئىچ - ئىچىدىن ئىختىيارسىز «ئەستاغپۇرۇللا» كالامى ئېيتىلىپ چىقتى. ئاھ خۇدا! مۇبادا، بۇ شۇم ئېغىزنىڭ ئاغزىدىن ئۇ ئىشلار ئەھلى جامائەتكە يېيىلىپ كەتسە، مەندەك ئىمان دېگىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا قايىم تۇرغان بىر زات ئۈچۈن قاتتىق سەتچىلىك ئەمەسمۇ؟! مۇرىت - مۇخلىسلىرىم ئارىسىدا ئۆز پىرىغا بولغان ئىشەنچ - ئىخلاس سۇسلىشىپ كەتمەمدۇ؟!...

لېكىن ئۇ، يەنە تۇرۇپلا ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بەردى: «خۇدايا توۋا، پۈتۈن بىر مۈلكى قەشقەرىيەنى ئالقىنىمدا پىقىرىتىۋاتقان پادىشاھ تۇرۇپ، ئاشۇنچىلىك ئىشتىنمۇ ئەنسىرەمدىمەن. ناھايىتى ئۇنىڭ جاجىسى ئاغزىمنىڭ بىر يېلىغۇ. توغرا، خان ئاغزىنىڭ كىچىككىنە يېلى، ئۇ ئاغزىنى ئاچقۇچە، مەن ئۇنىڭ ئاغـزىنى يەمـىلمۇۋېتەـشىم كېرەك! قانچە تېز بولسا، شۇنچە ياخشى...»

ئاپاق خوجا شۇ خىياللار بىلەن ئىشەنچىلىك، باتۇر مۇرىتى ئىسەن بۇقىنى ئالدىغا چاقىرتتى. دەرۋىش خوجا ئۆلگەندىن كېيىن، ئىسەن بۇقا ئۇنىڭ مۇشۇنداق يوشۇرۇن ئىشلارغا سالىدىغان يېقىن ئادىمى بولۇپ قالغانىدى.

— ئىسەن سوپىم، — دېدى ئۇ خانلىق سۇر ھەيۋىسى بىلەن تەختتە ئولتۇرۇپ، — ئارسلانباغ تەرەپتە دوستمۇھەممەت ئىسىملىك بىر ئىسيانچى ئازغۇن پەيدا بوپتۇ، ئۇ دېھقانلارنى قۇترىتىپ، خانلىقنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا قارشى چىقىپتۇ. ئەگەر ۋاقتىدا ئۇنىڭ جاجىسىنى بەرمىسەك، دېھقانلاردىن ئۆشرە - زاكات، باج - سېلىق يىغىشىمىز مۇشكۈلگە توختايدۇ. ئۇنىڭ ئىشىنى يوشۇرۇن بىر تەرەپ قىلىش كېرەك،

بولىسا پۇقرانى چۆچۈتۈپ قويىمىز . بۇ ۋەزىپىنى سىزگە تاپ-شۇردۇم ، قانداق قىلىشنى ئۆزىڭىز بىلىسىز ، سوپىم···

ئاپاق خوجا دوستمۇھەممەتنى ئۇجۇقتۇرۇشتىكى ئەسلى مۇددىئانى يوشۇرۇپ ، مەككە خوجا ۋەقەسى تۈپەيلى ئوتتۇرىغا چىققان ئومۇمىي گەپلەرنىلا قىلدى . ئىسەن بۇقىمۇ بۇنى شۇنداق چۈشەندى ، شۇڭا خان بۇيرۇقىنى خۇشاللىق ۋە ئىنتائەتمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلىپ ئوردىدىن چىقتى .

× × ×

ئىسەن بۇقا بۇگۇن ئەتىگەندىلا يولغا چىقىش تەرەددۇتىنى قىلدى . كەڭ شايى تامبىلىنىڭ پۇشقىقىنى قىسىپ باغلىدى ، بېلىگە يوللۇق دۇردۇن بەلباغ ئورىدى ۋە ئۇنىڭغا كۈمۈش غىلاپ-لىق ئۆتكۈر شەمشىرىنى قىستۇردى . ئاندىن ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ ، ئىشىك ئالدىدا باغلاقلىق چىپار ئاتنى مىنىپ يولغا چىقتى .

ئۇ قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان ئۇزۇن يايلىلىق چىپار يورغىنىڭ تەكشى تەۋرىنىشىگە ئۆزىنى تەڭكەش قى-لىپ ، رەستە ــ بازارلادىن ئۆتۈپ ، ئاخىرىدا شەھەر سېپىلىدىن چىقتى . ئەمدى ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئېگىز ــ پەس يېزا يولى قۇچاق ئاچتى . ئىككى قاسىنقىدا ئېگىز سۆۋادان تېرەكلەر ئۆسكەن ، ئېرىقلاردا شىلدىرلاپ سۇ ئېقىپ تۇرغان ، سېغىز توپىلىق بۇ يول سالقىن ھەم ئازادە ئىدى . ئىسەن بۇقا ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى ، ئات تەكشى تۇياق تاشلاپ ، قو-يۇق چاڭ توزۇتۇپ يورغىلاپ يۈرۈپ كەتتى .

بۇ يول ئۇزۇنغا قالماي ئىسەن بۇقىنى ھەيۋەتلىك زەرەپشان دەرياسى بويىغا ئېلىپ چىقتى . ئۇ ئەمدى دەريا بويىلاپ ئېقىنغا قارشى يۈرۈشكە باشلىدى . ئۇ دەريانىڭ تاشقىنلاپ ئېقىۋاتقان

ديغا سۈيىنىڭ گاھىدا كۆۋەجەپ ئوقچۇشىغا ، گاھىدا ئۆرىدەپ تۇرمەل ئېتىشىغا ، گاھىدا ۋەھىمىلىك قاينام ھاسىل قىلىپ ۋىشىلدىشىغا قاراپ كېتىۋېتىپ خىيالغا چۆمدى . خىيالىدا ئۆزى ئۇجۇقتۇرماقچى بولغان ناتونۇش رەقىبىنىڭ تەقى - تۇرقىنى ، خوي - پەيلىنى تەسەۋۋۇر قىلدى . ئۇ تۈنۈگۈن مەككە خوجا بىلەن كۆرۈشۈپ ، دوستمۇھەممەتنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشقاندا ، مەككە خوجا ئەنسىزلىك بىلەن ئۇنىڭغا : «تازا بىر جېدەلخور ، ياۋا توڭگۇزدەك نەرسە ئىكەن ، پەخەس بولارسىز ، سوپىم» دەپ ئاگاھلاندۇرغانىدى .

بۇ كۈنلەردە ، ئىسەن بۇقا كۈچ - قۇۋۋەتتە ئۆزىنى ھېچكىمگە تەڭ قىلمايتتى . ھەقىقەتەنمۇ ئۇنىڭ ياشلىقى ۋايىغا يېتىپ ، بەدىنى تولۇپ ، بولجۇڭلىرى پىشقانىدى . شۇڭا ئۇ ، ئۆزىدە قولىنى ئۇزارتسا ئاسماندىكى ئاينى يۇلۇۋالغۇدەك بىر خىل كۈچ ۋە جاسارەتنى سېزەتتى . بۇنداق ئەھۋالدا ، دوستمۇھەممەتتەك بىرەر ئادەمنى نېرى - بېرى قىلىش ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى . ئەگەر بۇ ئاشكارا ئېلىشىش بولغان بولسا ، ناھايىتى ياخشى بولاتتى . دوستمۇھەممەتنى ئۆز ئاجىزلىقىغا قايىل قىلغۇزۇپ ، جان ئۈزۈش ئالدىدا شاھادەت ئېيتقۇزۇپ ، چىرايلىقچە ئۈزىتىپ قويغان بولاتتى . لېكىن ، ھازىر ئىسەن بۇقا ئۈچۈن قىيىن بولۇۋاتقان ئىش رەقىبىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ئىدى . ئۇ ئەزەلدىن بىرەرسىگە ئارقا تەرەپتىن پىچاق ئۇرۇپ باقمىغانىدى ، مۇنداق قىلىشنى ئۇ نامەردلىك ھېسابلايتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، ھەرقانداق بىر ئۆلگۈچى ئۆزىنىڭ كىمنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىشى ۋە ئۆلۈم ئالدىدا كەلىمە شاھادەتنى ئوقۇپ ، ئىمان بىلەن كېتىش كېرەك ئىدى . لېكىن ئۇ ، بۇ قېتىم ئۆز ئەقىدىسىگە پۈتۈنلەي خىلاپ ھالدا ، دوستمۇھەممەتنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرمەكچى ! بۇ ، خاننىڭ پەرمانى ، پىرىنىڭ بۇيرۇقى ! شۇڭا ئۇ بۇ ئىشنى كۆڭلىدە ھەرقانچە

خالىمىسمۇ ، ئەمەلدە كەم ـ كۈتسىز بىجىرىش كېرەك . پىر-نىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپلىق قىلىش ـــ ئاللانىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلغانغا ئوخشاش ...

ئىسەن بۇقا ئۆز خىيالىدىكى زىددىيەتلىك پىكىرلەرنى ئەنە شۇنداق ئېتىقاد ۋە ئىخلاس كۈچى بىلەن يەڭدى . ئەمدى ئۇ دوستمۇھەممەتنى قانداق كۈزىتىش ۋە قانداق ئۆلتۈرۈشنىڭ پىلانى ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا باشلىدى .

ئىسەن بۇقا شۇ كۈنى قاراڭغۇ چۈشكەندە ئارسلانباغقا يېتىپ كەلدى ۋە دوستمۇھەممەت تۇرۇۋاتقان مەھەللىدىن بىرەر چاقىرىم يىراقلىقتىكى دەرۋىشلەر خانىقاسىغا چۈشتى . تاملىرى قارىداپ ، كاكۇللىرى ئۆركۈپ ، ھەممە يېرىدىن ئىسرىق پۇراپ تۇرىدىغان بۇ كىچىككىنە خانىقادا بىرنەچچە دەرۋىش ـ زاھىدلار-نىڭ بەزىسى چىلىم تارتىپ ، بەزىسى كۆن بويى ئىشىكمۇ ئىشىك يۈرۈپ تاپقان داچەن ۋە مىس يارماقلىرىنى ساناپ ، ئىس ـ تۈتەك ئارىسىدا ھەرىدەك غوڭۇلدىشىپ ئولتۇراتتى . ئۇلار ئىسەن بۇقىنى قىقاس كۆتۈرۈپ قارشى ئالدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلىرى ئىسەن بۇقىنىڭ ئوردىدىن ـــ پىر ئۇستازنىڭ يېنىدىن كەلگەنلىكىنى بىلىشەتتى . ئىسەن بۇقا ئۇلار بىلەن ئاددىيلا سالاملاشتى ۋە ئاتنى ئۇلارنىڭ قاراپ قويۇشىغا تاپشۇ-رۇپ ، ئۆزى خانىقانىڭ خالىيراق بىر ھۇجرىسىغا كىردى ـ دە ، بورا ئۈستىگە سوزۇلۇپلا ئۇيقۇغا كەتتى .

2

يۇلتۇزسىز ئاسماندا پارقىرىغان ئاي ئاستا ئۈزۈپ ئۆتمەكتە ئىدى . ھەر خىل قىياپەتتىكى قوڭۇر رەڭ بۇلۇتلار ئۈزلۈكسىز كۆچەتتى ، ئاي گەردىشىگە يېقىنلاشقان بۇلۇتلار خۇددى ئۇنىڭ يۈزىنى سىپاپ ئۆتمەكچىدەك ، ئۇنىڭ نۇرلۇق جامالىنى بىر پەس

توسۇپ تـۇراتتى ـ دە ، يـەنە هـايال قـىلـماي نېرىغا سىلجىپ كېتەتتى .

بابا قازى مەھەللىسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى جاڭگالغا تۇ-تاشقان بىر پارچە يەرگە قوغۇن تېرىغانىدى . دوستمۇھەممەت كەلگەندىن كېيىن تاغىسىغا ياردەملىشىپ ، قوغۇنلۇققا ئوبدان پەرۋىش قىلدى ، جاڭگالدىن كۆك يانتاق چېپىپ چىقىپ ، چۆ-نەكلەرنىڭ ئالدى ـ ئارقىغا كۆمدى ، كېچىسى نەلەردىن سۇ ياقىلاپ كېلىپ ، بىر ـ ئىككى قېتىم سۇغاردى ، شۇنىڭ بىلەن قوغۇنلار بىراقلا پەلەك تارتىپ ، يوغىناپ ، شىرنە يىغدى .

دوستمۇھەممەت هازىر كېچە ـ كۈندۈز ئاشۇ قوغۇنلۇققا قاراپ ساتىمىدا ياتاتتى .

تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا ، يوغان بىر گەۋدە ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەردە چوقچىيىپ تۇرغان جىگدىلەرنى دالدا قىلىپ ساتىمغا قاراپ سىلجىدى .

بۇ تېخى بايىلا خانىقادىن چىقىپ ، مەھەللىنىڭ سىرتىدىكى سوقماق يوللار بىلەن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ كېلىۋاتقان ئىسەن بۇقا ئىدى . ئۇ ئىككى كۈندىن بېرى دوستمۇھەممەتنى كۆزى-تىپ ، يوشۇرۇن پېيىغا چۈشۈپ ، بۈگۈن قول سېلىشقا تەييار-لانغانىدى .

ئۇ هايال بولماي قوغۇنلۇققا كەلدى ، قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىغا پىشىشقا باشلىغان قوغۇنلارنىڭ ـــ ئاق ناۋات ، كۆكچى ، بې-شەكشۇن ۋە سەۋزە نازۇكلارنىڭ خۇشبۇي هىدى تارايتتى ، تۇ-رۇپ ـ تۇرۇپ پاقىلارنىڭ كۇرۇلداشلىرى بىلەن چېكەتكىلەر-نىڭ چىرىلداشلىرىمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى .

ئىسەن بۇقا ساتىمغا يېقىنلاشقاندا ، بىر پارچە قارا بۇلۇت ئاينى توسۇپ ، جاهاننى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى . پۇرسەتنى غەنىي-مەت بىلگەن ئىسەن بۇقا غىپپىلا قىلىپ ساتىمغا كىرىۋالدى . بۇ چاغدا بۇلۇت تۆۋەنگە سۇرۇلۇپ ، ئاينىڭ يۈزى ئېچىلغان ، ساتما

ئىچىمۇ خىرە ـ شىرە يورۇغانىدى . ئىسەن بۇقىنىڭ كۆزى ساتمىنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى ئەسكى كارىۋاتقا چۈشتى . كارىۋاتتا بېشىغا ياغاق تۇماق كىيىپ ، ئۈستىگە پاختىلىق سەگەز چاپاننى يېپىنىۋالغان بىرى ياتاتتى . ئۇنىڭ قىسىر قىلماي خىرامان يې-تىشىدىن ساتمىغا كىرگەن ئىسەن بۇقىنى قىلچە تۇيمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى .

ئىسەن بۇقا ئۆزىنى توختىتاتتى ، نەپەس ئېلىشى جايىغا چۈ-شۈپ ، پۇت ـ قولى دىدىللەشتى . ئۇ ئېھتىيات بىلەن خەنجىرىنى سۇغاردى ۋە بىرلا قەدەم بىلەن كارىۋاتنىڭ يېنىغا كېلىپ ، خەنجەرنى ئۇخلاۋاتقان ئادەمنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ زەرب بىلەن ئۇردى . لېكىن ، ئۆتكۈر خەنجەر بوشلا بىر نەرسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، ئۇچى كارىۋاتنىڭ تاختىيىغا قادىلىپ قالدى . ئىسەن بۇقا كۈتكەندەك بىرەرىنىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدا «ۋايجان» دېگەن ئاۋازىمۇ ئاڭلانمىدى .

ئىسەن بۇقا سوغۇق بىر ئەندىكىش ئىچىدە ، ئۆزىنىڭ ئال-دانغانلىقىنى سەزدى . ئۇنىڭ خەنجىرى بۆسۈۋەتكەن تەكىينىڭ توزغاقلىرى ئۇنىڭ باش ـ كۆزىدە ئۇچۇپ ئويناپ يۈرەتتى .

ئۇ بىرنەچچە دەقىقە ئەلەم ئىچىدە تۇرۇپ قالدى ، ئالدى-نىش ، بىھۇدە ئاۋارىچىلىك ئۇنىڭغا قاتتىق ھار كەلگەنىدى . ئۇ ئۆز رەقىبىنىڭ بۇنچىلىك سەزگۈر ۋە ھىيلىگەرلىكىنى تەسەۋ-ۋۇر قىلمىغانىدى . ئۇ بۇ قېتىم ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ھەم كۈچلۈك ، ھەم پەم ـ پاراسەتلىك بىر رەقىبكە دۇچ كەلگەنلىكى-نى ھېس قىلدى . بۇنداق رەقىبلەر بىلەن ئېلىشىش ھەم كۆڭۈل-لۈك ، ھەم قورقۇنچلۇق ئىدى ...

ئىسەن بۇقا غەزەپ ۋە ئاچچىقتىن چىشلىرىنى قاتتىق چىش-لىدى ، ئېغىز چىشلىرى غۇچۇرلاپ ، جاغ سۆڭەكلىرى بۇرتۇپ چىقتى . «خەپ توختا ، دوستمۇھەممەت ! — دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى ئۇ ، — سېنىڭ قانچىلىك كارامىتىڭ بار بىر

كۆرەي . بۇگۇن كېچە نەدە بولمسۇن سېنىڭ قېنىڭنى ئىچ-مەي قويمايمەن . بولمىسا ، پىرىمغا قانداق يۈز كېلىمەن ! ؟ ئۇ سېنىڭ ئۆلۈشۈڭنى خالىغانىكەن ، سەن چوقۇم ئۆلۈشۈڭ كېرەك ! ... »

ئۇ شۇ گەپلەر بىلەن ئارقىغا بۇرۇلۇپ ، ئەمدى ساتمىدىن چىقىشىغا نەدىندۇر تاشلانغان كەمەنباغ بىلەن كارنىيى بوغۇلۇپ غىققىدە بولۇپ قالدى .

— ئىنىم ، بىز ئەزەلدىن تونۇشمايمىز ، نېمىشقا مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇڭ ؟ قېنى ، ئەمدى قولۇڭدىكى خەنجەرنى تاشلىغىن ! — بۇ دوستمۇھەممەتنىڭ سەمىمىي ۋە مۇلايىم ئاۋا-زى ئىدى .

بۇ گەپلەر ئىسەن بۇقىنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى ، ئۇ خۇددى قاپقانغا چۈشكەن شىردەك بىر - ئىككى قېتىم قاتتىق يۇلقۇن-دى ، ئۇنىڭ ھەدىمەيلا رەقىبىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ ، ئۆلۈم گىردابىغا كېلىپ قالغانلىقىنى زادىلا ئېتىراپ قىلغۇسى يوق ئىدى . شۇڭا ، ئۇ قولىدىكى خەنجەرنى تاشلاش تۇگۇل ، ئۇنىڭ بىلەن كەمەنباغنى كېسىپ ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا ئۇرۇندى . ئەم-ما ئۇنىڭ بۇ ئۇرۇنۇشلىرىمۇ بىكارغا كەتتى . رەقىبى كەمەنباغ-نى مۇنداقلا بىر سىلكىپ تارتىۋېدى ، شۇ ھامان ئىسەن بۇقىنىڭ دېمى كېسىلىپ ، كۆزلىرى پۈلتايدى ، جىمى تومۇرلىرى كۆ-پۈپ ، ھېلىلا پارتلاپ كېتىدىغاندەك چىڭقىلىپ كەتتى .

— ئەخمەقلىق قىلما ، يىگىت ! — دېدى دوستمۇھەممەت يەنىلا سەمىمىي ئاگاھلاندۇرۇپ ، — بۇ كەمەنباغ نۇرغۇن ئۇ-رۇشلاردا پىشىپ چىققان ، خاھلىسا ھازىرلا جېنىڭنى ئالالايدۇ ، ئەمما مەن سېنىڭ تېگى - تەكتىڭنى ئۇقمايلا ، بىھۇدە جېنىڭنى ئېلىشنى خالىمايمەن ، سەن بىلەن سۆزلەشكۈم بار . ئاۋۋال خەنجەرنى تاشلا ، بىز چىرايلىق سۆزلىشىپ باقايلى .

ئىسەن بۇقىنىڭ قولىدىكى خەنجەر يەرگە چۈشتى . بۇنى ئۇ

ئۆزى تاشلىدىمۇ ياكى ئۇنىڭ بوشىشىپ كەتكەن قولىدىن خەنجەر سىرغىپ چۈشۈپ كەتتىمۇ، بۇنىڭغا رەقىبىمۇ دىققەت قىلمىدى. دوستمۇھەممەت كەمەنباغنىڭ بىر ئۇچىنى ئاستا - ئاستا تارتىپ، ئىسەن بۇقىنى ئۆزىگە يېقىن ئەكەلدى. ئىككى ناتونۇش رەقىب يېرىم غۇلاچ ئارىلىقتا بىر - بىرى بىلەن يۈزلەشتى. ھەر ئىككىيلەننىڭ كۆزلىرى نۇرلۇق، چىرايىدىن سەممىي - راستچىللىقى، بەستى - بويىدىن باتۇر ۋە مەردانىلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— سەن بىلەن مەن تونۇشمىسام، ئۇكام، — دەپ بايىقى سۆزنى تەكرارلىدى دوستمۇھەممەت، — ياكى ئارىمىزدا بىرەر ئاداۋەت بولمىسا، نېمىشقا مېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرمەكچى بولىسەن؟

كەمەنباغ ئىسەن بۇقىنىڭ كانىيىدىن خېلى قاتتىق قىسقاچقا، ئۇنىڭ دېمى كېسىلىپ دەرمانى كەتكەن، گەپ قىلىشقىمۇ ماجالى قالمىغانىدى.

دوستمۇھەممەت كەمەنباغنى سەل - پەل بوشاتتى، ئىسەن بۇقا قېنىپ - قېنىپ نەپەس ئالدى.

— سېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش — پىرىمنىڭ پەرمانى! — دېدى ئاخىر ئىسەن بۇقا راست گەپنى ئېيتىپ.

دوستمۇھەممەتنىڭ تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى:

— سېنىڭ «پىرىم» دېگىنىڭ ھېلىقى ئاپاق خوجا دېگەن ئىمانسىز، بەتنىيەت مۇناپىقمۇ؟

— ھاي - ھاي ... گۇناھكار بولدۇڭ، ئازغۇن بەندە! — دەپ غەزەپ بىلەن خىرىلدىدى ئىسەن بۇقا. بۇ گەپلەرنى قىلغاندا، ئۇنىڭ ئىككى چېكىسىدىكى تومۇرلار كۆپۈپ، بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى كېرىلىپ كەتتى.

— ئەگەر ئۇنى تىللاش بىلەن ئادەم گۇناھكار بولىدىغان بولسا، بۇ دۇنيادا ھەقىقەت قالمىغان بولىدۇ، ئۇكام، — دېدى

دوستمۇھەممەت ۋەزمىنلىك بىلەن ، ـــ ھەقىقەت شۇكى ، ئاپاق خوجىنىڭ ئىمانسىزلىقى راست ، بەتنىيەت ، مۇناپىقلىقىمۇ راست ، مەن بۇنىڭغا ئاللا ئالدىدا گۇۋاھ ! شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ مېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش قەستىگە چۈشتى . ئەگەر مېنىڭ گۇناھىم بۇ يەردىن زاكاتچى مەككە خوجىنى ئۇرۇپ قوغلاپ ، باج - سېلىقنى بەرمىگەنلىكىم بولسا ، نېمە ئۈچۈن ئاپاق خوجا مېنى تۇتۇپ ئوردىغا ئاپىرىپ ، سوئال - سوراق قىلمايدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ئاشكارا جازا بەرمەيدۇ ؟ چۈنكى ، ئۇ مەن بىلەن يۈزلىـ شىپ قېلىشتىن قورقىدۇ . مېنىڭ ئىپلاس ئەپت - بەشىرىسىنى ئېچىۋېتىشىمدىن قورقىدۇ ، جىنايى قىلمىشلىرىنى خەلقئالەمگە يېيىۋېتىشىمدىن قورقىدۇ ! ...

ـــ سىز نېمىلەرنى دەۋاتىسىز ؟ ـــ دېدى ئىسەن بۇقا ئەمدى رەقىبىنى سىزلەپ ، ـــ مەن گاڭگىراپلا قالدىمغۇ .

ـــ سەن تېخى ياش ، نۇرغۇن ئىشلارنى بىلمەيسەن ، يىـ گىت ، ـــ دېدى دوستمۇھەممەت ئىسەن بۇقىنى ئۆز يېنىدا ئولتۇرۇشقا شەرەتلەپ ، ـــ «پىرىڭ شەيتان بولسا ، مەزھىبىڭ مەلۇم» دېگەن بىر گەپ بار . سېنىڭ ئۇ پىرىڭ ئادەم ئەمەس ، دەل شەيتاننىڭ ئۆزى ، ئۇكام . ئىنساننىڭ يىلتىزى ئىمان دېيىـ لىدۇ . لېكىن ، سېنىڭ ئۇ پىرىڭدا ئىمان دېگەندىن قىلچە ئەسەر يوق . ئۇ بۇتقا چوقۇنۇپ ، بۇتپەرەسلەرگە باش ئۇرۇپ ، شۇلار- نىڭ قولى بىلەن ئۆز قېرىنداش ، يۇرتداشلىرىنىڭ بېشىغا بالا ياغدۇرغان مۇناپىق ! سەن ئويلاپ كۆرگىنە ، دوزاخ ، پىلسىرات دېگەنلەر ھازىر مۇشۇ زېمىننىڭ ئۆزىدىلا مەۋجۇت ئەمەسمۇ ؟ ! مانا شۇ جاپاكەش دېھقانلارنىڭ بېشىغا ئۇ زالىمنىڭ سالغان ئازاپ - ئوقۇبەتلىرى قايسى دوزاخ قىيناقىدىن كەم ؟ ! ئەتراپىڭـ غا قارىغىنا سوپىم ، دوزاخ شۇ يەردە مەۋجۇت ئەمەسمۇ ؟ ! ھەربىر ئادەم تىترەپ ، ئۇ پەيدا قىلغان پىلسىراتتىن ئۆتۈشكە مەجبۇر ئەمەسمۇ ؟ ! بۇ دۇنيا پەقەت ئادالەت ۋە ئىھسان بىلەن

روناق تاپىدۇ . مۇلۇك ئادەم بىلەن ، ئادەم مال بىلەن ، مال ئابادلىق بىلەن ، ئابادلىق ئادالەت بىلەن بولىدۇ . لېكىن ، بۇ يۇرتىكى ئادالەت قېنى؟ ئۆز ۋاقتىدىكى گۈللەنگەن ، ئاۋات شەھەرلەر قېنى؟ سۇلتان ۋە شاھلارنىڭ شۆھرەتلىك ، سەلتەنەتلىك پايتەختى قېنى؟

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، ئىسەن بۇقىنىڭ نۇرلۇق قارا كۆزلىرى قايغۇلۇق تۇس ئالدى . تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاپاق خوجا ھاكىمىيەت ئىگىلىگەن دەسلەپكى چاغدىكى ئاشۇ مۇدھىش مەنزىرىلەر قايتا كۆرۈنگەندەك بولدى : ئاھ ئۇرۇپ ، چۇقان سېلىپ يىغلىشىۋاتقان ئاجىز ئاياللارنىڭ نالىسى ، ئاپئاق ساقاللىرىغا كۆز ياشلىرى تۆكۈلگەن ناتىۋان بوۋايلار ، يىغلاپ ، نالە ـ پەرياد ئۇرۇپ ، ھوشىدىن كېتىپ يىقىلغان جىگەر ـ پارىلەر •••

ـــ مەن ئاپاق خوجىنىڭ بۇنچە قۇۋ ، رەزىل ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەپتىمەن ، ئۆز ۋاقتىدىكى ئۇنىڭ كۆپىرانە ، سانتۇنلۇق قىلمىشلىرىنى بىچارىلىكتىن ، ئىلاجىسىزلىقتىن قىلىۋاتىدۇ ، ئادالەت ئۈچۈن قىممەتلىك بەدەل تۆلەۋاتىدۇ ، دەپ ئويلاپتىكەنمەن . ئەمدى بىلسەم ، بۇ زەھەرلىك يىلاننىڭ نەشتەر ئۇرۇشتىن بۇرۇنقى مۆكۈلۈق كۇشۇلدىشى ئىكەن ! ـــ دەپ ئۆكۈنۈش بىلەن يەنە سۆز باشلىدى دوستمۇھەممەت ، ـــ ئەگەر ئۆز ۋاقتىدا ، مەن ئۇنىڭ بۇنداق ۋاپاسىز ، بەتنىيەتلىكىنى بىلگەن بولسام ، ھەرگىز ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلماس ئىكەنمەن . مەن لاسادا ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىغا ، يالغان ـ ياۋىداق گەپلىرىگە ئىشىنىپ ، ئۇنىڭ تىلماچلىقىنى قىپتىمەن . ئەمدى بىلسەم ، مەنمۇ خەلقىم ئالدىدا گۇناھكار بوپتىمەن . ئۇ شۇ چاغدا ، «زالىم ، قانخور ئىسمائىل خاندىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋالسام ، يۇرتنى گۈللەندۈرۈپ ، خەلقىمنى جەننەت ھۇزۇرىغا چۆمدۈرىمەن ، مېنىڭ ئادالەت ۋە شەپقىتىمدىن كەپتەرلەر قارچىغا بىلەن ، بۆرىلەر قوزا بىلەن بىللە يۇرۇيدىغان بولىدۇ» دەپ قەسەم ئىچكەنىدى . نەددە

كىنى، ئۇ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپلا، يۇرتنى دوزاخقا، خەلقنى قۇلغا ئايلاندۇرۇپتۇ! تېخى ماڭمۇ يۇرتقا قايتىپلا سىزنى ھۆرلۈككە چىقىرىپ ئالدۇرۇپ كېتىمەن، بىز بىلەن بەختىيار ياشايسىز، دەپ ۋەدە قىلغانىدى، نەدىكىنى، ئالدۇرۇپ كېتىش تۇگۇل، پۇتۇنلەي ئۇنتۇدى. ئاخىر ئۆزۈم جېنىمنى ئالقىنىمغا ئېلىپ قاچتىم ۋە يولدا ئۇچرىغان سودا كارۋانلارغا قوشۇلۇپ يۇرتقا كېلىۋالدىم. ئەمدى ئۇ مېنى قارشى ئېلىش تۇگۇل، يوشۇرۇن ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتىدۇ! دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ يۈزسىز، تۇزكور ئادەم بولامدۇ؟! ... — قاتمۇ قات ئاچچىق يۇتقان دوستمۇھەممەتنىڭ سۆزلىرى ئىسەن بۇقىنىڭ بېشىغا بەئەينى تۆكمە يامغۇردەك ياققىلى تۇردى، — ئۇكام، ئىسەن سوپىنىم، ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ يىقىلىپ چۈشۈشى ھېچ گەپ ئەمەس. لېكىن، ئۆزلىرىنى ئۇلۇغ، مەرتىۋىلىك سانايدىغان ئادەملەر ئېگىز جايدىن، ئۆزلىرى مۇناپىقلىق بىلەن ئېرىشىپ كۆتۈرۈلگەن سامادىن غۇلاپ چۈشسە، پارچە - پارچە بولۇپ كېتىدۇ. ھىدايىتۇللا ئىشان — ئاپاق خوجا مانا شۇنىڭدىن قورقىدۇ. ئۇنىڭ مېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتىكى مۇددىئاسىمۇ ئەنە شۇ، ئۇكام. تەقدىر بۈگۈن بىزنى ئۇچراشتۇردى، تونۇشتۇردى، بىز ماماتلىق ئىچىدىن ھاياتلىق تاپتۇق، ئەگەر ئاڭلىغۇڭ كەلسە، مەن ساڭا ھەممىنى بىر باشتىن ئېيتىپ بېرەي، شۇنىڭدىن كېيىن مېنى ئۆلتۈرمەن دېسەڭمۇ يەنە ئۈلگۈرىسەن. قانداق، دەريا بويىغا بېرىپ مۇڭدىشامدۇق؟ — ئۇ رەقىبىنىڭ بويىندىكى كەمەنباغنى بوشىتىۋەتتى.

— ماقۇل، سۆزلىرىڭىزنى ئاڭلاشنى خالايمەن، — دېدى ئىسەن بۇقا بىرخىل قىزىقىش ۋە رايىشلىق بىلەن.

ئىسەن بۇقا شۇ تاپتا، قانداقتۇر مۇرەككەپ ھېسلارنىڭ ئالاڭچىلىقى ئىچىدە قالغانىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە دوستمۇھەممەتكە نىسبەتەن خۇددى تۈتۈن ئارىلاشقان ئوت يالقۇنىدەك بىر خىل

غەيرىي ئىللىقلىق تۇيغۇسى پەيدا بولغانىدى .

ئۇلار بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ دەريا بويىغا كەلدى . ئەتراپ تۈز كەتكەن ئاي دالا ئىدى . دەريا سۈيى خۇددى غەزىپى ئۆرلىگەن ئادەمدەك شارقىراپ ، تۇرمەللەپ ئاقاتتى . بىردەمدە ھەممە يەرنى قارغا قانىتىدەك قاراڭغۇلۇق قاپلاپ ، ئارقىدىن يەنە ئاي كۆرۈندى . ئۇنىڭ سىمابتەك يالتىراق نۇرى سۇ ئۈستىگە تەكشى يېيىلىپ ، دەريا بايىقىدىن مۇلايىم ، رايىش بولۇپ قالغاندەك كۆرۈندى .

ئۇلار تەبىئەتنىڭ كىشى كۆڭلىنى مەھلىيا قىلغۇچى بۇنداق سىرلىق ئۆزگىرىشلىرىگە قىزىقىپ ، دەريانىڭ سىېزىندى سۈيىدىن ھاسىل بولغان كىچىككىنە قۇمساڭغۇ كۆلچەك يېنىغا كېلىپ توختىدى . ئاي نۇرى بۇ توختام سۇ ئۈستىدە تېخىمۇ چىرايلىق جىمىرلاپ تۇراتتى .

ئۇلار كۆلچەك بويىدىكى ئاياغلىقتا چوقچىيىپ تۇرغان خەرساڭ تاشلار ئۈستىدە يانمۇ يان ئولتۇردى . دەريا سۈيىنىڭ ئەنسىز گۈرۈلدىشىمۇ ، ئۇدۇل تەرەپتىن سوقۇۋاتقان سالقىن شامالنىڭ يېقىمسىز ھۇشقىيتىشىمۇ ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە دەخلى قىلالمىدى .

— مەن دۇنيا كۆرگەن ئادەم ، — دېدى دوستمۇھەممەت ئىچ كۆيەرلىك بىلەن ئىسەن بۇقىغا ، — سۆزلىرىم گەرچە ئاچچىق تۇيۇلسىمۇ ، لېكىن ساڭا شىپاسى بولار . ھاياتنىڭ ئۆزى غايەت بىر ئېغىر تاش ، ئۇكام ، ئۇنى كۆتۈرۈپ يۈرۈش ھەقىقەتەن مۇشكۈل !

ئارىغا بىر مەھەل جىملىق چۈشتى . زەرەپشان دەرياسى گويا كېچە جىملىقىدىن پىغانى ئۆرلىگەندەك قەھرلىك شارقىرايتتى .

دوستمۇھەممەت سۆزىنى باشلىدى ، ئۇنىڭ سۆزى ئۇزۇن ۋە قىزىقارلىق بىر ھېكايە ئىدى ...

سەككىزىنچى باب

دىيانەت تەزكىرىسى

1

ئاپاق خوجا مىلادىيە 1677 ـ يىلى ، بەدەخشان ، ھىرات ، سەمەرقەند ، خۇراسان ، پەرغانە ، كاسان ، ۋاخان ، شىغنان ۋە بۇخارالاردا ئۆتكەن ئالتە يىللىق سەرگەردانلىق ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ، بىرەر باش ـ پاناھ بولغۇدەك جاي ۋە كىشى تېپىش ئۈچۈن كەشمىرگە كەلدى . بۇ چاغدا ، كەشمىر بابۇرىيلار خانداىلىقىنىڭ بىر ئۆلكىسى بولۇپ ، ئۇنىڭغا شاھ مۇھەممەت راجا دېگەن كىشى ھۆكۈمران ئىدى .

ئاپاق خوجا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى ، كۆرۈشۈپلا كۆز يېشى ۋە شېرىن ـ سۇخەن سۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىدى . شاھ مۇھەممەت راجانىڭ راستىنلا ئاپاق خوجىغا رەھمى كەلدى ، شۇڭا ئۇ ، ئىككىنچى قېتىم كۆرۈشكەندە ، ئۇنىڭغا ئەقىل كۆرسىتىپ مۇنداق دېدى :

— بۇ كۆڭلەردە قەشقەرىيە تەۋەسىگە بېرىپ ، سىز ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىپ ، ئىسمائىل خاندىن ئىنتىقامىڭىزنى ئېلىپ بېرىدىغان بىرەر ئالىي ھىممەت كىشىنى تاپماق تەس . سىز ئىستەيدىغان باشپاناھ بۇ ۋىلايەتتىمۇ يوق ، مەن سىز ئۈچۈن ئىستىخارە قىلدىم ، ھەممە ئۇلۇغلار ئەرۋاھى سىزنى تىبەت تەرەپكە ھاۋالە

قىلىۋاتىدۇ . سىزنىڭ كامال تېپىشىڭىز شۇ جايدادۇر . مېنىڭ بىر مەسلىھەتىم بار ، ئەگەر قوبۇل كۆرسىڭىز ، مەقسىتىڭىز ئەمەلگە ئېشىپ قالسا ئەجەب ئەمەس . ئەمما ، بۇ ئۆزى قىيىن ئىش — ئەسلى كۆپپار بىلەن بولىدىغان مۇشكۈل ، نازۇك ئىش ! ...

— ھەرقانچە قىيىن ، مۇشكۈل ئىش بولسىمۇ ، قىلىشقا تەييارمەن ، — دېدى ئاپاق خوجا يېلىنغاندەك بىچارە قىياپەتتە ، — قېنى ئاڭلاپ باقاي ، دانا مەسلىھەتىڭىزنى ئايىمى- غايسىز .

— مۇراد - مەقسىتىڭىزنى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ، بۇ يەردىن تىبەتنىڭ پايتەختى لاساغا بارسىز . بۇ يەر بىلەن تىبەت- نىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس ، ئاز كۈندە بارالايسىز . سىز- نى مەقسىتىڭىزگە يەتكۈزىدىغان كىشى شۇ يەردە . ئەمما ، سىز سەللە ، چاپان ئورنىغا ئۈستىڭىزگە بىراھمانلارنىڭ كىيىمىنى كىيىشىڭىز ، ناماز ئوقۇپ ئىبادەت قىلىشنىڭ ئورنىغا ئۇلارنىڭ بۇتلىرىغا باش ئۇرۇشىڭىز كېرەك ! ...

ئاپاق خوجا دەسلەپ چۈچۈپ گاڭگىراپ قالدى ، كېيىن شاھ مۇھەممەت راجانىڭ : «بۇنىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق ئىشلار ، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ، كۆرۈنۈشتە شۇنداق قى- لىش كېرەك» دېگەن ئىزاھاتىدىن كېيىن سەل - پەل ئەسلىگە كېلىپ ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ ئەتراپقا ھۈرۈپ قويدى .

— مېنىڭ ئېيتقانلىرىم بىر مەسلىھەت ، ئويلىشىپ كۆ - رەرسىز ، — دېدى شاھ مۇھەممەت راجا خوشلىشىدىغان چاغدا ، — بۇ دۇنيانىڭ ئىشلىرى بەدەلسىز بولمايدۇ ، بەزىدە جانانغا يېتىش ئۈچۈن ، جاندىن كېچىشكە توغرا كېلىدۇ ...

ئاپاق خوجا ئۇنىڭ ھۇزۇرىدىن چوڭقۇر ئويغا چۆمۈپ قاي- تىپ چىقتى . سارايغا كېلىپ ، ئۆز ھەمراھلىرىغا خاننىڭ مەس- لىھەتىنى يەتكۈزدى . بۇنى ئاڭلاپلا ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ غۇلغۇلا

بولۇپ كەتتى ···
ئاپاق خوجا مىلادىيە 1671 ـ يىلى ئىسمائىل خان تەرىپى-
دىن قوغلاپ چىقىرىلغاندا ، ئۇنىڭ بىلەن بابا خوجا ئاخۇن ،
مەۋلانا موللا نەقى ، موللا باقى سەمەرقەندى قاتارلىق بەش ئادەم
بىللە چىقىپ كەتكەندى . بۇ قېتىم ئۇلارغا ئەنجاندىن موللا
مۇھەممەت شەفئى ئاخۇنۇم ئىسىملىك بىر مۇخلىس قوشۇلۇپ
ئالتە بولدى . بۇ ئادەمنىڭ ئەنجاندا ئاپاق خوجا بىلەن ئۇچرىشىپ
قېلىشىمۇ ناھايىتى تاسادىپىي بولغانىدى . ئۇ بىر جۈمە كېچىسى
مەدرىستە ، بىرىنىڭ ناھايىتى چىرايلىق ، مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن
نەزمە ئوقۇغانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى . باشقىلاردىن سۈرۈشتۈ-
رۈپ ، بۇ نەزمىكەشنىڭ قەشقەرىيەدىن چىقىپ قالغان خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشان ئىسىملىك بىر مۇساپىر ئىكەنلىكىنى بىلدى .
ئۇ خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ غەزەللىرىدىن مۇنۇ بېيىتنى نالە ـ
پىغان بىلەن ئوقۇيتتى :

دىلىم بۇ شەۋق كۆيەكىدىن كاباب يىراق ياردىن ،
ھەمىشە خۇنى جىگەر يەيمەن پىراق داستىخانىدىن .
پىراق ـ ھىجرىنى كەلتۈردى جاھانغا كىم؟ يارەب !
كى ھىجىر كۈنى قارا بولسۇن پىراق خانىمانىدىن ···

بۇنى ئاڭلاپ موللا مۇھەممەت شەفئى ئاخۇنۇمنىڭ ھالى
ئۆزگەردى ، ئۇ ئىلگىرى ئەنجاندىكى كاتتا ئىشانلاردىن ئاپاق
خوجىنىڭ تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان ۋە بىر ــ ىرقانچە قېتىم بۇ
كەشپۇ كارامەتلىك ھەزرىتى ئىشاننى چۈشىدىمۇ كۆرگەنىدى .
شۇڭا ، ئۇ بىتاقەت بولۇپ ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا
كەلدى ۋە ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇش ئارزۇسىنى ئېيتىپ ، ئۆزىچە
كامال تاپتى . ئۇنىڭ بۇنداق پىداكار روھىغا خوجا ھاپىز شىرازى-
نىڭ ئەنە شۇ بېيىتى بىلەن ئىشاننىڭ خۇش نەپەس ئاۋازى

سەۋەب بولغانىدى ...

ئاپاق خوجىنىڭ سىرداش، سەپەرداش بۇ ئالتە مۇرىتى ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشىپ، زادىلا بىر پىكىرگە كېلىشەلمىدى. بەزىلەر: «بىۇنىڭغا باش ئۇرۇپ، كۆپىپاردىن مەدەت تىلەش — ئاللا ئالدىدا چوڭ گۇناھ بولىدۇ. بۇ يولغا مېڭىپ بولماس» دېسە، بەزىلەر: «پۈتۈن بىر ئەل - يۇرتنى ھىدايەت يولىغا باشلاش، ئەھلى تەرىقەتنى رەۋنەق تاپقۇزۇش ئۈچۈن بىر ئىككى ئادەمنىڭ روھى بەدەل تۆلىشى ھېچ گەپ ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ كۆرۈنۈشتىكى شەكلەن ئىشلار، ئىمان، دىيانەت ۋە ئېتىقاد دىلىمىزدا يەنە ساقلىنىدۇ» دېسە، بەزىلەر يەنە ئۇنىڭغا ئۆكتە قىلىپ: «خۇدا ئۆز ھۇزۇرىدا مۆمىن بەندىلىرى ئۈچۈن كاتتا جەننەت ھازىرلىغان. ۋەھالەنكى، خۇداغا سادىق بولمىغان بەندىلەرنىڭ جايى دوزاخ بولىدۇ، دوزاخ دېگەن خۇدانىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە ئۇچرىغانلار كىرىدىغان يەر! بەندە ئۇ يەردە خۇدانىڭ نۇرىدىن، مېھىر - مۇھەببىتىدىن ئايرىلىدۇ. بىزنىڭ ئاللا ئىشقىدا چەككەن بىر ئۆمۈرلۈك رىيازىتىمىزمۇ بىكار كېتىدۇ ...» دېيىشەتتى.

تالاش - تارتىش ئىككى كۈنگىچە بېسىقمىدى، بىرەر ئەھمىيەتلىك پىكىرمۇ ھاسىل بولمىدى. بۇ جەرياندا، ئاپاق خوجا ھېچنېمە دېمەي، مۇرىتلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى مۇلاھىزە قىلدى، قاتتىق ئويلاندى. ئۈچىنچى كۈنى، تالاش - تارتىشتا بىر باشقا چىقالمىغان مۇرىتلىرى ئاخىر ئاپاق خوجىنىڭ ئاغزىغا قارىدى، دېمىسىمۇ ئاداققى ھۆكۈمنى شۇ چىقىرىشى كېرەك ئىدى.

— كىمكى ياردىن مەھرۇم بولسا، شۇ پىراق چۆللىرىدە سەرگەشتە بولغانلارنىڭ ھالىنى بىلىدۇ، — دېدى ئاپاق خوجا

گەپنى يىراقتىن ئەگىتىپ ، ــــ بۇ كۆڭۈللەردە كىم بىزنىڭ
ھالىمىزغا يېتىپ ، بېشىمىزنى سىلىسا ، شۇ بىزنىڭ ماشايىقىـ
مىز بولىدۇ . ئى يارەنلەر ، مېنىڭ بۇ ۋەز ـ نەسىھەتلىرىم
گەرچە ئاڭلىماققا ئاچچىق بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ دەريايى
شورغا ① ئوخشايدۇ . دەريايى شورنىڭ سۈيى ئاچچىق ، ئەمما
ئاستىدا گۆھەر جىق ، غەۋۋاس سۇنىڭ ئاچچىقلىقىغا قارىمايدۇ ،
خۇددى شۇنىڭدەك ، ئاسىي مۆمىن گەرچە گۇناھنىڭ ئاچچىق
سۈيىگە پاتسىمۇ ، لېكىن دىل ئاستىدا قىممەتلىك گۆھەر ساقلايـ
دۇكى ، ئۇ گۆھەر خۇدانى تونۇشتۇر ! خۇدا ئۆز كەرەمى بىلەن
ئۇنىڭ گۇناھىغا قارىمايدۇ ، بەلكى دىلىدىكى مەرىپەتكە قارايدۇ .
سەجدە ، رۇكۇ ۋە كېچىلىرى ئۆرە تۇرۇشلارنىڭ ھەممىسى بەدەن
ئىبادىتىدۇر . ئەمما ، دىلدىكى مەرىپەت ، ئىمان باشقا نەرسىـ
دۇر . سىلەر بۇنداق بىر رۇبائىينى ئاڭلىمىغانمۇ :

بۇ باھالىق لەئلىنىڭ بىلگىلكى كانى باشقىدۇر ،
بۇ يېگانە ئۈنچىنىڭ بىلگىل نىشانى باشقىدۇر .
كەلتۈرمە ھەرگىز خىيالىڭگە خاتا ئەندىشەنى ،
ئەقلىنىڭ ئەپسانىسىنىڭ بىل زامانى باشقىدۇر .

ساھىبدىللارنىڭ مەدھىيىسى ۋە تەئرىفى ئۈچۈن بىر نەپەس
باركى ، ئۇنىڭ دېمى يوق ، ئەقلىنىڭ تىل تېگىدە شۇنداق بىر
سۆزى باركى ، ئۇنىڭ لىبى يوق . ھەزرىتى ئەلى ئېيتىدۇ :
«ئاقىلنىڭ قەلبى تىلىنىڭ ئارقىسىدا ، ئەخمەقنىڭ تىلى قەلبىـ
نىڭ ئارقىسىدا .»
مۇھەممەت ئۆمەر ئىستابى ئۆز تەپسىرىدە شۇنداق
دېگەن : « خۇدا قەلەمنى ياراتقاندا ، ئۇنىڭغا مېنىڭ ئىلمىمنى

① دەريايى شور — قىزىل دېڭىز ، (شور دەريا) .

لەۋھەگە ياز دەپتۇ . تەقدىرلەر قەلەمگە روشەن بولۇپ يېزىشقا
باشلاپتۇ . شۇ جايغا يېتىپتۇكى ، پالان قوۋم مۇنداق گۇناھ
قىلىدۇ ، ئۇنى سۇغا غەرق قىلىۋېتىمەن ؛ پۇستان قوۋم ئانداق
گۇناھ سادىر قىلىدۇ ، ئۇنى قاتتىق بوران بىلەن يوقىتىۋېتىد-
مەن ؛ پالان قوۋم بىزنىڭ بەندىلىرىمىزگە ئازار بېرىدۇ ، نابى-
كارلىق ئۇرۇقىنى زېمىنغا چاچىدۇ ، ئۇلار ئاخىر زامان ئۇممە-
تىدۇر ··· قەلەم بۇ يەرگە كەلگەندە ، ھەيران بولۇپ توختاپ
قالدىكى ، بۇ قوۋمگە قانداق ئازاب بېرىلەر ، دەپ . شۇ چاغدا
پەرمان يەتتىكى ، ياز ، ئى قەلەم ، ئۇ گۇناھكار ئۇممەت ، مەن
بولسام ، مەغپىرەتلىك خۇدا . بۇ سۆزنى ئاڭلاپ قەلەم ھەي-
رەتتىن يېرىلدى . بىز ئىشلىتىۋاتقان قەلەمدىكى[①] يېرىق
شۇدۇر ! ··· »
مۇھەممەت ئۆمەر ئىتابى يەنە ئېيتىپتۇركى : «قىيامەت
كۈنى ئەھلى بېھىشت بېھىشكە بارىدۇ . پەرمان بولىدۇكى ، بۇ
كۈن مېنىڭ ئەھدۇ ۋاپا كۈنۈمدۇر ، بېشىڭلارنى كۆتۈرۈڭلار ،
دىدارىمنى كۆرۈۋالىسىلەر ، لېكىن ئۇلار شەرمەندىلىكتىن باش
كۆتۈرەلمەيدۇ . يەنە پەرمان كېلىدۇ : بۇ كۈن سەجدە كۈنى
ئەمەس ، بارلىق گۇناھىڭلارنى كەچۈردۈم . ئۇلار دېيىشىدۇ :
لېكىن ئۇيات كۆڭلىمىزدىن كەتمىدى ··· خۇدا شامالغا بۇي-
رۇيدۇ ، شامال چىقىپ ، ئۇلارنىڭ دىلىدىن ئۇياتنى ئېلىپ
كېتىدۇ ··· »
مانا بۇنىڭدىن روشەنكى ، توۋا قىلسا ، ئاللا تائالا ھەرقانداق
گۇناھنى مەغپىرەت قىلىدۇ ، ئاللا تائالا بىزلەرنى ھەردائىم :
ھەي ، كېچىسى گۇناھ قىلغان بەندە كەل ، توۋا قىل دەپ كۈندۈ-
زى چاقىرىدۇ ؛ ھەي ، كۈندۈزى گۇناھ قىلغان بەندە كەل ، توۋا
قىل دەپ كېچىسىنى چاقىرىدۇ . ئەگەر ، مېنىڭ گۇناھىم ناھا-

① قومۇش قەلەمنىڭ يېرىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

يىتى چوڭ ، ئاللا قانداق ئەپۇ قىلىدۇ ، دېسەك ، ئاللاتائالانىڭ
كېرەملىك ۋە ئەپۇ ، غوپۇرلۇق سۈپىتىگە شەك كەلتۈرگەن بولى-
مىز ! ئاللاتائالانىڭ رەھمىتى ھەرقانداق يوغان تاغدەك گۇناھلار-
دىنمۇ يوغاندۇر ! مۇنداق بىر قىسسىنى ئاڭلىمىغانمۇ سىلەر :
بىر ئادەم بار ئىكەن ، ئۆمرىدە ياخشى ئىش قىلماپتۇ ، ئۇنىڭ
ئۈستىگە ، توقسان توققۇز ئادەمنى بىگۇناھ ئۆلتۈرۈپ ، ئەمدى
مەن توۋا قىلسام قانداق بولار ؟ دەپ بىر قازىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ
ۋە : «مەن توقسان توققۇز ئادەمنى بىگۇناھ ئۆلتۈردۈم ، ماڭا
تـوۋا بارمۇ ؟ مـەن تـوۋا قىلسام توۋامنى ئاللا قـوبۇل قىلام-
دۇ ؟ » دەپ سوراپتۇ . ھېلىقى قازى ئېيتىپتۇكى : «ھەي ، ئەخ-
مەق ، سەن توقسان توققۇز ئادەمنى بىگۇناھ ئۆلتۈرسەڭ ، ساڭا
قانداق توۋا بولىدۇ ؟ ! » دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى ئادەم :
«مانا ئەمىسە ، سەن بىلەن يۈز بولسۇن ! » دەپ قازىنىمۇ ئۆلتۈ-
رۈپتۇ . ئاندىن بىر ئالىم كىشىنىڭ ئالدىغا بېرىپ : «تەخسىر ،
مەن يۈز ئادەمنى بىگۇناھ ئۆلتۈردۈم ، ماڭا توۋا بارمۇ ؟ » دېگەن-
دە ، ھېلىقى ئالىم جاۋاب بېرىپ : «سېنىڭ توۋا قىلىشىڭنى ،
ئاللاتائالانىڭ مەغپىرىتىنى كىم توسىيالايدۇ . سەن بۇيەردە تۇر-
ما ، پالان شەھەرگە بار ، ئۇ يەردە ياخشىلار بار ، شۇلار بىلەن
بىللە بول ، ئۇ يەردە توۋا قىلىپ ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بول ،
ئاللاتائالا گۇناھلىرىڭنى ئەپۇ قىلىدۇ . » دەپتۇ . بۇ گۇناھكار شۇ
سۆز بويىچە ھېلىقى شەھەرگەر قاراپ مېڭىپتۇ . يېرىم يولغا
بارغاندا ، ئەجەل كېلىپ ئۆلۈپتۇ . ئۇ يەرگە رەھمەت پەرىشتىسى
بىلەن ئازاب پەرىشتىسى تەڭلا ھازىر بوپتۇ . ئىككىسى ئۇ ئادەم-
نى تالىشىپ قاپتۇ ، رەھمەت پەرىشتىسى : «مەن ئالىمەن ، بۇ
ئادەم توۋا قىلغىنى كېتىپ بارغان» دەپتۇ . ئازاب پەرىشتىسى
بولسا : «مەن ئالىمەن ، بۇ ئادەم تېخى توۋا قىلمىغان ، يولدا
ئۆلدى » دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئاللاتائالا ئۈچىنچى بىر پەرىشتىنى
قازى ھەكىم قىلىپ ، بۇلارنىڭ تالاش ـ تارتىشىنى ئاجراتماق

ئۇچۇن ئادەم سۇرىتىدە ئەۋەتىپتۇ ۋە ئېيتىپتۇ : «ئۆلچەپ كۆ-رۈڭلار ، ئەگەر توۋا قىلىش ئۈچۈن كېتىپ بارغان تەرىپى يېقىن-راق بولسا ، ئۇنى رەھمەت پەرىشتىسى ئالسۇن ، ئۇنداق بولماي ، ئۆزىنىڭ يامان يېرى — گۇناھ قىلغان شەھىرى يېقىنراق بول-سا ، ئازاب پەرىشتىسى ئالسۇن !»

ئۇلار ئۆلچەپ كۆرسە ، دەل يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا قازا قىل-غانىكەن ، لېكىن يىقىلىشىدا توۋا قىلىش ئۈچۈن ماڭغان تەرەپكە يىقىلغانىكەن . شۇنىڭ بىلەن ئۇنى رەھمەت پەرىشتىسى ئېلىپ ، جانابىي ھەقتائالانىڭ رەھمىتىگە چۆمدۈرۈپتۇ ...

بۇ دۇنيادا قاتىللىق ، خۇنخورلۇق ، بىگۇناھ ئادەم ئۆلتۈ-رۈشتىنمۇ ئارتۇق گۇناھ بولمايدۇ . ئاللاتائالا ئاشۇنىمۇ كەچۈر-گەن يەردە ، بىزنىڭ ئادالەت ئۈچۈن ، تەرىقەت ئۈچۈن ۋە رەئىي-يەتنىڭ سائادىتى ئۈچۈن ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىمىز نېمىگە ئەر-زىيتتى ؟ ! ... بىز ئەل - يۇرت ئىچىدە ئادالەت ئورنىتىش ، پۇقرانى تىنچ ، باياشات تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش بىلەن ئاللانىڭ ھىممىتىگە ، ئىنايىتىگە ئېرىشىمىز ، ھەرقانچە قارا يۈز بولساق-مۇ ، ئاخىر ئۇنىڭ جامالى نۇرىدىن ئاقىرىمىز ، ھەزرىتى جالالى-دىن رومى توغرا ئېيتقان :

كۇپرىيەت ئۇممانىدىن تاپتىڭ ئەجەب دۇرى ئىمان ،
جەننەتسەن ، بولسىمۇ دوزاختا گەر ماكانىڭ ...

ئاپاق خوجا سۆزىدىن توختىدى ، ئۇ جىددىي ھالەتتە زورۇ-قۇپ ، ئۇزاق سۆزلىگەچكە ، ئېڭەكلىرى خالتىلىشىپ ، ياڭاق بولجۇڭلىرى تارتىشىپ كەتتى . ئۇنىڭ تارىختىن ، ئۇلۇغلار ھېكمەتلىرىدىن ۋە تۇرمۇش قىسسىلىرىدىن مىسال ئېلىپ سۆز-لىگەن جانلىق ، قىزىقارلىق سۆزلىرى مۇرىتلارنىڭ ھەممىسىنى ھەيران قالدۇردى ، ئۇلار تۇشمۇ تۇشتىن «ھەق راست» ، «بەر-

ھەق » دېيىشىپ قايىللىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى . ئەزەلدىن پىردىنىڭ ھۆكمىنى قەتئىي ھۆججەت ، يۈزلىنىدىغان قىبلە ۋە كەھبە دەپ بىلىشىدىغان بۇ ئىتائەتمەن مۇرىت ـ مۇخلىسلار ئۈچۈن ، ئۇنىڭ تارىختىن ، ئۆلۈغلار نامىدىن ، تۈرمۇش ھېكمەتلىرىدىن نەقىل قىلىپ سۆزلىگەن ۋەز ـ نەسىھەتلىرى گويا ئايەت ۋە ھەدىستەك مۇقەددەس ھەم شەكسىز تۇيۇلغانىدى .

ئاپاق خوجا كەشمىر خانى مۇھەممەت راجانىڭ مەسلىھەتىدىن كېيىن ، ئۈچ كۈن ئويلىشىپ ، ئاخىرى «نېمە بولسام ، بولاي ، پەيلىمدىن يانمايمەن !» دەيدىغان كۆپرانە قارارغا كەلگەنىدى . مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىڭ تالاش ـ تارتىشى بولسا ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ توقۇلغان بىرلا ۋەز ـ نەسىھىتى بىلەن ھەرقانداق دەتالاش ۋە غوۋغالارنى دەرھاللا ئۆز ئىزىغا سالالايدىغانلىقىغا ئىشەنەتتى .

دېگەندەك ، ئۆزلىرىنى خېلى ئەقىللىق ، بىلىملىك ھەم تەقۋادار ھېسابلايدىغان بۇ ئالتە مۇرىت ئاپاق خوجىنىڭ ئاشۇ «دەريايى شوردەك ئاچچىق» سۆزلىرىنىڭ كارامىتى بىلەن سىھىرلىنىپ ، پىر ـ ئەۋلىياسى ماڭماقچى بولغان زالالەت يولىغا ئالقىشلار ياغدۇراتتى ···

ئاپاق خوجا ئەتىسىلا يولغا چىقىش تەرەددۇتىنى قىلدى .

ئۇ ئالتە مۇرىتىدىن مەۋلانا موللا نەقى بىلەن موللا باقى سەمەرقەندىنى ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ تىبەتكە بېرىشقا تەيىنلەپ ، قالغان تۆتەيلەننى كەشمىردە قالدۇردى . مۇرىتلار سەپەر تەييارلىقىنى جىددىي ئېلىپ باردى . ئۇلار چىداملىق ئاۋغان ئېتىدىن ئۈچنى تەييارلىدى ، كەشمىرلىك يول باشلىغۇچىدىن بىرنى تاپتى ، بىر تۆگە بىلەن بىر ئۆكۈزگە يېمەك ـ ئىچمەك بىلەن كىيىم ـ كېچەكلەر ئارتىلدى ، يېتەرلىك ئالتۇن ـ كۈمۈش غەملەندى ، يولغا چىقىدىغان ۋاقىتتا ئاپاق خوجا ئۇزاتقۇچىلار ئالدىدا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ئاللاغا ئىلتىجا قىلدى :

— ئىلاھا ، ئازغۇنلۇق ، جاھالەت يولىدىن يىراق تۇتقاي-
سەن ! مەرىپەت ھىدايەتچىسى شەمئىنىڭ نۇرى ، ئىمان چىراغى-
نىڭ رۇشنالىقى[1] بىلەن دۇنيا سائادىتىنى ، ئاخىرەت نىجاتلى-
قىنى ئاتا قىلغايسەن ! ئى خۇدا ، بىزلەرنى مۇراد - مەقسەتكە
يېتىش يولىدا كامىل ، يۇقىرىغا ئۆرلەش يولىدا بەردەم قىلغاي-
سەن ! بارلىق ئىشىمىزدا ئەۋلىيا - ئەنبىيالار كارامىتىنى رىز-
قى ئەتكەيسەن ، ئامىن ! ...

دۇئادىن كېيىن ، ئاپاق خوجا كىچىك بىر كارۋان بولۇپ يولغا چىقتى . كەشمىردىن تىبەتكىچە بولغان يول ھەم ئۇزاق ، ھەم جاپالىق ئىدى . لېكىن ، بۇ ۋاقىت قاتتىق ئىسسىقمۇ ئەمەس ، سوغۇقمۇ ئەمەس ، دەل ئەتىياز مەزگىلى بولغاچقا ، تاغ قاپتاللىرىدا بىخ يېرىپ چىققان ياپيېشىل مايسىلاردا ، غۇنچىلىرى ئېچىلىشقا باشلىغان رەڭمۇ رەڭ چۆل گۈللىرىدە ، ئەگىز سۇلار تېشىپ چىققان ئەگرى - بۈگرى يوللاردا ، ھارغىنلىقتا سولاشقان ، كۆكسىدە مۇساپىرلىق ھەسرىتى ئاھ ئۇرۇپ تۇرغان كارۋانلاردا كۆكلەم جىلۋىسى تەنتەنە قىلاتتى . پۈتۈن تەبىئەت زىمىستان قىش بىلەن خوشلىشىپ ، چىرايلىق ، ئىللىق باھار پەسلىنىڭ كەلگەنلىكىدىن خۇشال ھەم جازبىدار ئىدى .

ئۇلار باھار پەيزىگە چۆمگەن ئەنە شۇ يوللاردا تاغ ئايلىنىپ ، داۋان ئېشىپ ، چۆل كېزىپ ، يىگىرمە بىر كۈن بولدى دېگەندە لاساغا يېتىپ كەلدى . دېڭىز يۈزىدىن ئۈچ - تۆت مىڭ مېتىر ئېگىزلىكتىكى بۇ ئۆزگىچە ، قەدىم تۇپراقتا ئاياغ قويۇش بىلەن ئاپاق خوجا ئۆزىنى گويا باشقا بىر دۇنياغا كېلىپ قالغاندەك غەلىتە ھېس قىلدى ، ئۇ بىرنەچچە كۈنگىچە ئۆزىنى ھاۋا يېتىشمەي دېمى سىقىلغاندەك ، ئېغىرلىقىنى يوقىتىپ ، يەڭگىللەپ قالغاندەك بىرقىسما سەزدى . بۇ يەردىكى ئادەملەرنىڭ قوپال

---

[1] رۇشنالىق — يورۇقلۇق ، نۇرلۇق .

يۇرۇش ـ تۇرۇشى ، يېرىم ـ يارتا كىيىم ـ كېچەكى ، ھەتتا كىشىلەرگە قانداقتۇر بىر خىل سوغۇق نەزەر بىلەن گۇمانسىراپ قاراشلىرىمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە سىغمىدى ، ئۇلارنىڭ ئۆزئارا تاڭغۇت-چە ۋىچىرلاشلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا تېخىمۇ غەلىتە ئاڭلاندى . لېكىن ، كىچىكىدىن تارتىپ ماسلىشىشچانلىق ئىقتىدارى بىلەن زېرەكلىك قابىلىيىتىنى ئوبدان يېتىشتۈرگەن ئاپاق خوجا دەر-ھال ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ : «قايسى تاغدا بولساڭ ، شۇ تاغنىڭ ناخشىسىنى ئېيتىشىڭ كېرەك ، خوجا ھىدايىتۇللا . سەن بۇ يەرگە ئەل ـ يۇرت كۆرۈش ، ساياھەت قىلىش ئۈچۈن كەلمى-دىڭ ، سەن مۇرات ـ مەقسەتكە يېتىش يولىدا ، ھەرقانداق رىيا-زەتكە ، بېسىمغا ۋە ھاياتىڭ رەڭگارەڭ سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىشىڭ كېرەك ، بۇ زاھىر ئالەمدە ، ھەق سۇبھانەۋەتائالانىڭ ھەقىقەت ئاپتاپىدىن باشقا ھەرقانداق نەرسە جىلۋىگەر ئەمەس ! سەن ھازىر ئەنە شۇ جىلۋىگەر ھەقىقەت دەرياسىنىڭ غەۋۋاسى ، مەرىپەت دەرياسىنىڭ دۇرى ، تەرىقەت مەيدانىنىڭ سەپ يارغۇچە-سى ، ئىززەت تەختىدە ھەقلىق ئولتۇرغۇچى بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىڭ ! شۇڭا ، سەن دوست ـ يارانلەرنىڭ ئۈمىد ـ ئىشەنچ ناغرىلىرىنى پەلەك ئەرشى ئۈستىدە شۇنداق چېلىشىڭ كېرەككى ، ئۇنىڭ ساداسى ئەزەلدىن ـ ئەبەدە-كىچە ياڭراپ تۇرسۇن ··· » دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە ئاگاھلاندۇرۇش بەردى .

ئاپاق خوجا لاسانىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى ئوتتۇراھال بىر سارايغا چۈشكەندى . بۇ ساراي بۇددالا سارىيىغا خېلى يېقىن ئىدى . ئۇ بۇگۈن ئەتىگەندە ، ئۆزلىرى تەييارلاپ كەلگەن يېمەك-لىكلەر بىلەن ناشتىلىق قىلدى ـ دە ، مەۋلانا موللا نەقىنى ئەگەشتۈرۈپ سىرتقا چىقتى . ئۇلارنىڭ ھە دېگەندىلا بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆرگىنى ـــ مابورى تېغى ئۈستىگە جايلاشقان ھەي-ۋەتلىك بۇددالا سارىيى بولدى . «بۇددا دىنىنىڭ مۇقەددەس جا-

ى ، شەپقەتچى مەبۇدلار ئالىمى» دەپ تەرىپلىنىدىغان نەچچە ئەۋەت ئېگىزلىكتىكى كۆركەم ، ئازادە بۇ ساراي مابورى تېغىغا يۆلەپ ، قورغان شەكلىدە سېلىنغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىككى مىڭغا يېقىن ئۆي ـ ھۇجرىسى ، بەش مىڭدىن ئارتۇق راھىبخانىسى ، ئون مىڭدىن ئارتۇق ھەرخىل بۇتى بار ئىدى . بۇددالا سارىيى قىزىل ساراي ۋە ئاقساراي دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ ، قىزىل ساراي دالاينىڭ ئىبادەت قىلىدىغان سورۇنى ، ئاقساراي بولسا ، ھۆكۈمەت ئىشلىرى بېجىرىلىدىغان ئورۇن ئىدى . لاما-لارنىڭ تەلىماتلىرىدا ، تۆر ساراي بىلەن مۇنارلار ئاق بولۇشى ، راھىبخانىلار قىزىل بولۇشى ، قىزىل تاملار ئاق ۋە پورەڭ بىلەن زىننەتلىنىشى ، ئاق تاملارغا قارا رەڭلىك دېرىزە ، قىزىل ئى-شىك ئورنىتىلىشى ، ئۆيلەردىكى مۇنارلار بىلەن بۇددا سارىيى-نىڭ ئاساسلىق قىسىملىرىغا ئالتۇن ئىشلىتىلىشى كېرەك ، دەپ بەلگىلەنگەچكە ، بۇددالا سارىيىنىڭ رەڭلىرى تولىمۇ ماسلاشقان بولۇپ ، كۆپكۆك ئاسمان ئاستىدا جۇلالىنىپ تۇرغان ئاق ، سې-رىق ، قىزىل رەڭلەر كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى . پۈتكۈل ئاسىيا تەۋەسىدىكى بۇددىستلارنىڭ تاۋاپ قىلىدىغان دىنىي مەركىزى ھېسابلىنىدىغان بۇ قۇرۇلۇش بۇنىڭدىن مىڭ يىللار بۇ-رۇن سېلىنىشقا باشلاپ ، بارا ـ بارا كېڭەيتىلگەن ، تولۇق-لانغانىدى .

شۇ تاپتا ، ئەتىگەنكى قۇياش شەرق تەرەپتىكى ئۇچما چوققى-لىق قىيا تاغلاردىن كۆتۈرۈلۈپ ، بۇددالا سارىيىنىڭ ئەڭ ئۈس-تىدىكى ئالتۇن سۈيى بىلەن نەقىشلەنگەن مۇنار ۋە راۋاقلارنى يورۇتۇۋەتكەنىدى . نۇرغا چۆمۈلگەن ، نۇر بىلەن تېخىمۇ جىلۋى-دار بولۇپ كەتكەن بۇ ھەيۋەتلىك ساراي ئاپاق خوجىنىڭ كۆز ئالدىدا گويا موئەللەقتە تۇرغان ساماۋى بىر قەسىردەك سىرلىق ۋە يېگانە ھالەتتە گەۋدىلەندى . ئۇ ئۆزىنىڭ كۆپ ئۆتمەي ئاشۇ سىرلىق يەرگە كىرىپ ، دالاي لاما V بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىنى

ۋە ئۇ يەردە ئۆزىنى قانداق تەقدىر ـ قىسمەتلەرنىڭ كۈتىدىغانلىـ. قىنى ئويلاپ، ئېغىر خىيالغا چۆمدى. بىر چاغدا، راۋاقتا چېلىنغان قوڭغۇراقنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئەكس سادا چىقىرىپ، ئۇنى خىيالدىن سەگىتتى. بۇ ئەكس سادا ئەمدى تاغلار ئارىسىدا داۋاملىق ياڭراپ، يىراق ـ يىراقلاردىن زىل ھەم مۇڭلۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار خىلىغىچە ئۆز خىيالى بىلەن جىمجىت ھالەتتە بازار ـ كوچىلارنى، بۇددالا سارىيى ئالدىدىكى چوڭ مەيداننى ئايلاندى، ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن، مەۋلانا موللا نەقى ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويۇپ سۆز باشلىدى:

ـــ بۇ بىر باشقا ئىقلىم ئىكەن، ھەزرىتىم، ھەممە نەرسە ئۆزگىچە، ئادەملەردىن تارتىپ تاغۇ تاشلارغىچە ئۆزگە رەڭ، ئۆزگە ھال! ئاللا بىزنى يەنىمۇ قاتتىقراق سىناش ئۈچۈن، بۇ يەرگە كېلىشىمىزنى ئىرادەت قىلغان ئوخشايدۇ.

ـــ توغرا ئېيتتىڭىز، مەۋلانەم، ـــ دېدى ئاپاق خوجا ئۇنىڭغا يۈزلىنىپ، ـــ دۇنيا ئاسايىش ئورنى ئەمەس، بەلكى سىناق ئورنى! ئاللانىڭ نەبىلىرى، ۋەلىلىرى، ئەۋلىيا ـ ئەنبىـ يالىرى بۇ سىناق مەيدانىدا شۇنداق جاپا تارتىشى لازىمـ كى، جاپا ـ مۇشەققەت ئۇنىڭ تەرەققىيات خورۇچى، ئۆرلەش پايىسى بولسۇن! ۋاپاسىز پەلەك، جاپاكار زاماندا، ئەقىل ۋە تەپەككۇر يولى بىلەن قىلىنغان ھەرقانداق ئىجتىھات «بەندە تەدبىر قىلىدۇ، خۇدا تەقدىر» دېگەن سۆز ھۆكمى بىلەن مۇشەقـ قەت ۋە مەھرۇملۇققا ئېلىپ بارىدۇ! ئۇلۇغلار توغرا ئېيتقان: زامان مۈشكۈللۈكىدىن سوڭ ئاسانلىق، كېچىنىڭ ئارقىسىدا سۇبھى، نۇر بار!

ـــ دېگەنلىرى بەرھەق، ھەزرىتىم، ـــ دېدى مەۋلانا موللا نەقى تەۋەززۇ بىلەن بېشىنى ئېگىپ، ـــ پىراق خەستىلە ـرىنىڭ ئارزۇسى ۋىسال دەرىخى مېۋىسىدىن باشقا ئەمەستۇر.

دەر ھەقىقەت ، كىمكى مەشۇقىنىڭ جاپاسىنى تارتمىسا ، ۋىسال لەززىتىنى بىلمەيدۇ ؛ كىمكى مەشۇق دەشنامىنى لوتۇف بىلمىسە ، مەشۇقىدىن يىراق قالىدۇ…

ئاپاق خوجا بېشىنى لىڭشىتىپ ، «شۇنداق» دېگەن مەنىنى بىلدۈردى ، ئاندىن قۇياش نۇرىدا تېخىمۇ ھەيۋەتلىك ، جازىبىلىك تۇسكە كىرگەن بۇددالا سارىيىغا يەنە بىر قېتىم ئۇزاق تىكىلگەندىن كېيىن ، گويا ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك ، بوش ئەمما خۇش نەپەس ئاۋازدا :

ئىرادىمىز سارايى دوست ئاستانەسىدۇر ،
نېمە كى كەلسە بۇ باشقا ئۇنىڭ ئىرادەسىدۇر …

دېگەن بېيىتنى ئوقۇپ ، ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويدى .

مەۋلانا نەقى پىر - ئۇستازىنىڭ كۆڭلىدىكى دەريادەك چوڭقۇر خىياللارنى — قايغۇ بىلەن خۇشاللىق ، ئۈمىد بىلەن ئۈمىدسىزلىك ، ئىمان بىلەن كۇپۇرلۇق ۋە يەنە قانداقتۇر غېرىپلىق ، ياتسىراش ، دىلغۇللۇقتا ئوخشاش مۇرەككەپ تۇيغۇلۇق خىياللارنى بىلگەچكە ، ئۇنىڭ پىكرىنى چالغىتماسلىق ئۈچۈن ، يېنىدا خېلى بىر يەرگە بارغۇچە بېشىنى ئېگىپ جىم ماڭدى . پەقەت سارايغا يېقىنلاشقاندىلا :

— ھەزرىتىم ، ئۆزلىرى سەپ سالدىلىمىكىن ، سارايىنىڭ بىر قارا خىزمەتچىسى كۆزۈمگە باشقىچە ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىدۇ ، — دېدى ئاپاق خوجىنىڭ سەمىگە سېلىپ ، — ئۇنى بىز خەقتىنمىكىن دەيمەن ، رەڭگىروي ، يۈرۈش - تۇرۇشى بۇ يەردىكىلەرگە ئوخشىمايدۇ .

— مەن دىققەت قىلماپتىمەن ، — دېدى ئاپاق خوجا دەرھال قەدىمىنى ئاستىلىتىپ ، — ئەگەر ئاشۇنداق بولسا ، بەك بەلەن ئىش بولىدۇ . مېنىڭ بىر تىلماچتىن بېشىم قېتىپ

يۇرەتتى . ئەمما ... بىز خەقتىن بولسا ، قانداق بولۇپ بۇ يەرلەردە تۇرۇپ قالدى ؟ — ئاپاق خوجا قاشلىرىنى يىمىرىپ ، كۆزلىرىنى قىسىپ بىر پەس ئويلاندى ۋە ئارقىدىنلا مەۋلانا موللا نەفىگە جىكىلىدى ، — تۇرمۇشنىڭ ئۆزى بىر مۆجىزە ، سىر ، بۇ كەڭرى ئالەمنىڭ ھەممە يېرى ئادەملەر ئۈچۈن ھاياتلىق مەيدانى ! بەلكىم تەقدىر قىسمەت بورانلىرى قاچانلاردۇر ئۇنى بۇ يەرگە تاشلاپ كەتكەن بولغىيدى . سىز ئۇنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشۇپ كۆرۈڭ ، مەۋلانەم . ئاللا ئۇنى بىزگە يەتكۈزگەن بولسا ئەجەب ئەمەس .

— خوپ ھەزرىتىم ، مەن دەرھال ئۇقۇشاي .

ئۇقۇشۇشقا كۆپ ۋاقىت ھەم ئەجىر كەتمىدى . مەۋلانا موللا نەفى ئۆزى سەپسىلىپ يۈرگەن ئۇ ئادەمنىڭ تېگى - تەكتىنى ئىككى كۈنگە قالماي بىلىپ يەتتى . ئۇ مۇشۇ سارايىنىڭ خوجايىنىغا قۇل قىلىپ سېتىلغان دوستمۇھەممەت ئىدى . ئۇ يۇرتلۇقلىرى بىلەن قوچاق ئىچىپ ، باغرىنى - باغرىغا يېقىپ كۆرۈشتى ۋە ئون نەچچە يىلدىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئۆز ئانا تىلىدا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن يۈرەكلىرى يايراپ ، ھاياجانلىق كۆز ياشلىرى بۇلدۇقلاپ كەتتى . ئۇ ئاپاق خوجىغا ئۆزىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا كۆز ياشلىرىنى ئېچىگە سىڭدۈرۈپ :

— مەن ئاشۇ يۇرتنىڭ پۇقراسى ، ھەرقاچان ئانا تۇپراقنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ، ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاش بۇرچۇم بار ، — دېدى بىر خىل ئىپتىخارلىق تۇيغۇ بىلەن .

ئاپاق خوجا كۈتۈلمىگەندە ، ئۆزىگە يېڭى بىر ھەمراھ تاپقانلىقىدىن خۇشال بولدى . بۇ ئادەتتىكى ھەمراھ ئەمەس ، بەلكى تاڭغۇتچە تىلنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە بىلىدىغان ، ئۇلارنىڭ ئۆرپ - ئادەت ، قائىدە - نىزاملىرىنى پىششىق ئۆگەنگەن ، ئۇزۇن يىل ئەسىرلىك ، مۇساپىرلىق ، قۇللۇق تۇرمۇشىنى بې-

شىدىن كەچۈرۈپ ، بۇ دۇنيانىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى يەتكۈچە تېتىغان ئەقىللىق ، تەجرىبىلىك ، پىشقان ھەمراھ ئىدى . شۇ-ڭا ، ئاپاق خوجىمۇ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ئۆز سەزگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ بەردى . لېكىن ئۇ ، پۈتۈن تەۋقى - لەنەتنى ئىسمائىل خانغا ئارتىپ ، ئۆزىنى ئۇنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغۇچى بىر-دىنبىر گۇناھسىز بىچارە قىلىپ كۆرسەتتى . بۇنى ئاز دېگەندەك ، مەۋلانە موللا نەقىمۇ سۆزگە ئارىلىشىپ :

— ئىسمائىل دېگەن بۇ تۇزكور مەلئۇن پىر - ئەۋلىيالار-نىڭ مەدىنى بىلەن تەختكە چىقىۋېلىپلا ، ئەل - يۇرتنى ۋەيران قىلدى ، پۇقرالارنىڭ بېشىغا بالا ياغدۇردى ، مۇسۇلمانلارغا يېغى بولدى . ئۇلۇغلارغا ھاقارەت كۆزى بىلەن قاراپ ، ئۇلۇغلار قەد-رىنى ، ئۇلۇغزادىلار ئىززىتىنى بىلمىدى ، — دەپ ، ئەڭ قەبىھ تىللار بىلەن ئىسمائىل خاننى تىللاپ سېستتى ، دۇنيادىكى ئەڭ چىرايلىق تىللار بىلەن ئاپاق خوجىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈردى ، ھەتتا : «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن ، ئەگەر بىر كىشى پەيغەمبەر بولۇش راۋا بولسا ، بىزنىڭ ھەزرىتى ئىشانىمىز راۋا بولاتتى ...» دەپ ، پەيغەمبەر دەرىجىسىدە ئۇلۇغلىدى ...

بۇ گەپلەر دوستمۇھەممەتكە غەلىتە تۇيۇلمىدى ، چۈنكى ئۇ ، يۇرتنىڭ ئەھۋالىدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى . ئۇ بىرنەچچە كۈن ئاپاق خوجىنى كۆزىتىش ئارقىلىق ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئابرۇيلۇق ، بىلىملىك ، رايىش ئادەم ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتكە-نىدى . شۇڭا ، ئىسمائىل خانغا نىسبەتەن كۆڭلىدە مۇشۇنداق ئەۋلىيا سۈپەت كاتتا ئىشانغا بىھۇدە جەبىر - زۇلۇم سالغانلىقى ئۈچۈن ، غايىۋانە نەپرەت تۇيغۇسى ئويغانغانىدى ...

ئاپاق خوجا سارايۋەنگە نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش بېرىپ ، دوستمۇھەممەتنى ئۆزلىرى لاسادىن قايتقۇچە بولغان ئارىلىقتا ، ئۆزىگە ھەمراھ بولۇش ۋە تىلماچلىق قىلىش ئۈچۈن ياللىۋالدى . دوستمۇھەممەت ئەمدى كېچە - كۈندۈز ئۆز يۇرتلۇقلىرى بىلەن

بىللە بولالايدىغان، موللا باقى سەمەرقەندى ئەتكەن مەززىلىك تائاملارنى بىللە يەپ، يۇرت ھىدى، يۇرت پۇرىقىدىن تەڭ بەھرى-مەن بولىدىغان بولدى. شۇڭا، ئۇ بۇ كۈنلەردە، ئەزەلدىن ئۆزىدە كۆرۈلۈپ باقمىغان خۇشاللىق، پاراغەت تۇيغۇسى بىلەن ئەركىن - ئازادە يۈرۈيدىغان بولدى. ئۇنىڭ شادلىق چۈلغىغان كۆزلىرىگە ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بەئەينى ئەرشتىن چۈشكەن پەرىشتىلەردەك شۇنداق مېھرى ئىسسىق، يېقىملىق ۋە مېھرىبان كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

بىر كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ئاپاق خوجا قانداق قىلغاندا دالاي لاما بىلەن تېزرەك كۆرۈشكىلى بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ، بىردىنلا كەشمىر خانى شاھ مۇھەممەت راجانىڭ ئۇ يولغا چىقىدىغان كۈنى ئېيتقان مۇنۇ سۆزلىرىنى ئەسكە ئالدى: «دالاي لاما ئۇ خەقنىڭ خۇدادەك كۆرىدىغان پادىشاھى، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئاسانغا چۈشمەيدۇ. ئالدى بىلەن ئىخلاس ۋە ئېتىقادتا ئۇلارنى ئىشەندۈرۈش ۋە تەسىرلەندۈرۈش كېرەك. بۇنىڭ ئۈ-چۈن، بىراھمانلارنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، لاماسۇن بۇتخانىسى-دىكى بۇرھانىنىڭ[1] ئالدىدا تىزلىنىپ، چىن ئىخلاس بىلەن باش ئۇرۇش كېرەك. بۇ ئىش مەلۇم ۋاقىت داۋاملاشقاندىن كېيى-ىن، ئۇلار تەسىرلىنىپ، دالاي لاما بىلەن ئۇچراشتۇرۇشى مۇمكىن ...»

شاھ مۇھەممەت راجانىڭ ئېيتقانلىرى ھەق ئىدى. ئاپاق خوجا ئۆزىمۇ لاساغا كەلگەندىن كېيىن، شۇنداق قىلىش زۆرۈر-لۈكىنى ھېس قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ بۈگۈن قەتئىي قارارغا كېلىپ، دوستمۇھەممەتكە بۇيرۇدى:

— سىز ئەتە بازاردىن ماڭا مۇشۇ خەقنىڭ راھىبلىرى

---

[1] بۇرھان — بۇددا دىنىدىكى ئىلاھ بۇتساتۋانىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى.

كىيىدىغان بىراھمانچە كىيىمدىن بىر قۇر ئەكېلىپ بېرىڭ ، مەن ئەمدى ئىشنى باشلىمىسام بولمايدۇ .

ئەتىسى كىيىم ئېلىپ كېلىندى ، ئاپاق خوجا سەللە ـ تونلىرىنى سېلىپ تاشلاپ ، سېرىق رەڭلىك ، يەڭسىز راھىبچە كىيىمنى كىيدى ، ئاندىن لاماسۇن بۇتخانىسىغا كىرىپ ، ئەڭ چوڭ بۇت بۇرھانىنىڭ ئالدىدا يۇكۇنۇپ ، ئۇنىڭغا باش ئۇرۇشقا باشلىدى …

بۇ ئىش ئەنە شۇ يوسۇندا! ـــ بۇتخانىغا كىرىش ، بۇت ئالدىدا يۈكۈنۈش ، بۇتقا باش ئۇرۇش بىلەن ھەر كۈنى داۋام قىلىپ ، كۈنلەر ، ھەپتىلەر ، ئايلار بىر خىل رىتىمدا ئۆتۈشكە باشلىدى … بۇ ھەقتە زاماندىش بىر شائىر مۇنداق يازدى :

«كۆرۈڭ ئەۋلادى پەيغەمبەر يۇرۇپ جوڭغارئارائۇچ ئاي ،
مۇسۇلمان قەتلىچۈن قاتراپ ،يۈگۈردى زادىلا تىنماي ! »

ئاپاق خوجا راھىبچە كىيىنىپ ، لاماسۇن بۇتخانىسىنى سەجدىگاھ قىلىپ ، بۇتلار شاھى بۇرھانغا باش ئۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ چىن ئىخلاس ـ ئېتىقادىنى نامايان قىلغان توقسىنىنچى كۈنى دالاي لاما V نىڭ نەزىرىگە چۈشتى .

بۇ كۈنى بىراھمانلارنىڭ كاتتا يىغىلىشى بولغانىدى . يىغىلىشتا ، دالاي لاما ئەھۋال سۈرۈشتۈردى . لاماسۇن بۇتخانىسىنىڭ ساقاللىق باش راھىبى ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى :

ـــ بىزنىڭ لاماسۇنغا يېڭى بىر بىراھمان كېلىپ قالدى . ئۇنىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلمىدۇق . ئۇ توقسان كۈندىن بېرى ، بۇرھانىنىڭ ئالدىدا ناھايىتى چىڭ ئېتىقاد بىلەن باش ئۇرۇپ ئىبادەت قىلدى .

ـــ ئۇنىڭ بىرەر تەلەپ ـ ئارزۇسى بارمىكەن ؟ ـــ سورىدى دالاي لاما .

باش راھىب ئالدىراپ جاۋاب بەردى :

— ئۇ بەسزگە بەسرنەچچە قېتىم : باش پاناھەسم دالاي لاما ھەزرەتلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرۈڭلار ، دەپ ئىلتىماس قىلغانىدى .

دالاي لاما V قانداقتۇر قىزىقسىنغان ، تەسرلەنگەن قىياپەتتە مۇنداق دېدى :

— ئۇنداقتا ، ئەتە ئۇنى ئالدىمغا باشلاپ كىرىڭلار .

— خوپ ، — دېدى باش راھىب ئېگىلىپ .

ئەتىسى ، باش راھىب ئاپاق خوجىنى ئەگەشتۈرۈپ ، بۇددالا سارىيىنىڭ دۆلەت ئىشلىرى بېجىرىلىدىغان ئاقسارايغا باشلاپ كەلدى . دوستمۇھەممەت ئۇلار بىلەن بىللە ئىدى . سارايىنىڭ ئالدىدىكى كەڭ سەينا ناھايىتى پاكىز ۋە تىمتاس ئىدى ، ئېگىز راۋاقلار بىلەن بوي تالىشىپ تۇرغان قارىغاي ۋە شەمشاد دەرەخلىرى ياپيېشىل كۆكىرىپ تۇراتتى .

دالاي لاما ئاپاق خوجىنى ئۆزىنىڭ پادىشاھلىق ئوردىسىدا قوبۇل قىلدى . مىلادىيە 1653 ـ يىلىدىن بېرى «ئەرشىئەلادىكى ئاق كۆڭۈل بۇرھان ھىمايىسىدىكى ۋاجرا دولا دالاي لاما» [1] دېگەن يۈكسەك نام بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن بۇ چوڭ ھۆكۈمدار ھازىر يېشى ئاتمىشتىن ھالقىپ ، چاچلىرى ئاقارغان ، ۋىجىك ، ئازغىن بىر بوۋاي ئىدى . ئەمما ، ئۇنىڭ تېخىچە زېھنى ئۆتكۈر ، كۆزىنىڭ نۇرى ئۆچمىگەنىدى .

باش راھىب ئاپاق خوجىنى شاھنىشىنغا باشلاپ كىرگەندە ، بېشىغا ئالتۇن دېدىم [2] ، ئۇچىسىغا سېرىق زەرباپتىن بىراھمانچە يەڭسىز تون كىيگەن دالاي لاما شاھلىق سالاپەت بىلەن ئالتۇن چىرگىندا [3] قاتىيىپ ئولتۇراتتى .

---

① «دېڭىزدەك كەڭ قورساق نوم بىتىك ئاچارى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

② دېدىم — شاھلار كىيىدىغان بىراھمانچە تاج ، بۆك .

③ چىرگىن — تەخت ، ئالتۇن كۇرس .

شاھىنشىنىڭ بوسۇغىسى يەردىن بىر گەز ئېگىزلىكتە كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى ، بوسوغىدىن ئالتۇن چىرگىن قويۇلغان شاھ سۇپىنىڭ ئالدىغىچە يەتتە غۇلاچتەك بوش ئارىلىق بار ئىدى . ئاپاق خوجا خۇشاللىق ۋە ھاياجاندا ھولۇقۇپ ، تەمتىرەپ ، ئېگىز بوسوغىغا پۇتلىشىپ يىقىلغىلى تاس قالدى . دوستمۇھەممەت چاققانلىق بىلەن ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلىۋالدى .

ئاپاق خوجا شاھىنشىن ئىچىگە كىرىپ ، بۇتپەرەسلەرنىڭ قائىدە ـ نىزامى بويىچە ، يۈزىنى يەرگە يېقىپ ، دالاي لاماغا يەتتە قېتىم سەجدە قىلدى ۋە يەتتە غۇلاچ بوش ئارىلىقنى بېسىپ ئۆتكۈچە ، يەنە يەتتە قېتىم يۈزىنى يەرگە يېقىپ ، يەتتە قېتىم بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئۆمىلەپ دېگۈدەك شاھ سۇپىنىڭ ئاستىغا يېتىپ كەلدى .

ـــ خوش ، سەن كىم بولىسەن ؟ ـــ دەپ سورىدى دالاي لاما ئاپاق خوجىنى ئورنىدىن تۇرۇشقا ئىشارە قىلىپ ، ـــ نەدىن كەلدىڭ ، بۇ يەرگە كېلىشتىكى مۇددىئايىڭ نېمە ؟

ئاپاق خوجا ئورنىدىن تۇردى ۋە يېلىنغان ، خۇشامەت قىلغان تەلەپپۇزدا :

ـــ ئىلاھا خۇشالدۇرمەنكى ، ھەزرىتى دالاي خوجام ئىنايەت نەزەرىنى مەن پېقىر تەرەپكە تاشلاپ ، مېنى ئىلتىپات ھەم قوبۇل شەرىپىگە مۇشەررەپ قىلدى ، ـــ دېدى پۈكۈلۈپ تەزىم بىلەن ، ـــ خۇدا بۇ پەرىشتە سۈپەت پادىشاھنىڭ پاك ھاياتىنى ئاسمان پەرىشتىلىرى بىلەن يانداش قىلىپ ئۇلۇغلىغاي ...

بۇ سۆزلەر گەرچە دوستمۇھەممەتكە بىر ئاز غەلىتە تۇيۇلغان ، ئۇنىڭ غورۇرىغا ، ئىمانىغا بىر ئاز قاتتىق تەگكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ خوجايىنى ئاپاق خوجىنىڭ ھۆرمىتى ، يۈزى ۋە كەلگۈسىدىكى خاسىيەتلىك ئىشلىرى ئۈچۈن ، ئۇنى تولۇق ۋە چۈشىنىشلىك تەرجىمە قىلىپ بەردى . بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ، دالاي لامانىڭ چىرايىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈردى .

ئاپاق خوجا سۆزىنى داۋام قىلدى :
— ئى مېھرىبان ، ئادىل پادىشاھ ، مەن مۇسۇلمان پىرقد-
سىنىڭ خوجىسى ، پەيغەمبەر ئەۋلادى ئىدىم . نام - شەرىپىم
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ، مۇلكى قەشقەرىيىدىكى ياركەند ، كا-
شىغەر خەلقى ماڭا مۇرىت - مۇخلىس ئىدى . ئەلھال ، بۇ
پاراۋان ، باياشات ئەل - يۇرتنى ئىسمائىل خان ئاتلىق بىر زالىم
مەندىن تارتىپ ئېلىپ ، مېنى ئۇ تەۋەدىن قوغلاپ چىقاردى ، ئۇ
ھىيلىگەرلىك كاننىڭ داشقىلى ، خۇدانىڭ دوستلىرىنى ئۆلتۈر-
گۈچى ، تۆۋەن پايىدا تۇرغۇچى ، ئاداۋەت ئاشىيانىسىنىڭ ھۇۋقۇ-
شى ، دەۋزىخىلارنىڭ جايى ماكانى ، دۇنيا ۋە ئاخىرەت زىيانكارى
بولغان ئەزىلى مەلئۇن ھازىر مېنىڭ خەلقىم ئۈستىدە
زۇلۇم - سەتەم قامچىسىنى ئوينىتىپ خۇنخورلۇق قىلىۋاتىدۇ .
مەن بۇ يەرگە تاغلار ئېشىپ ، چۆللەر كېزىپ ، سېنى پاناھ
تارتىپ كەلدىم ، سېنىڭ زامانىڭدا ئادالەت ھۆكۈمران بولغاي !
ساڭا ئوخشاش سائادەتمەن كىشى لوتف - ئادالەت ئۇرۇقىنى
بىزدەك دەردمەنلەر كۆڭلىنىڭ بوستانلىقىغا تېرىيالىسا ، ئەبەدىي
سەرمايىگە ئىگە بولىدۇ ، باتۇرلۇق مەيدانىدا مۇرات ئېتىنى چاپد-
دۇ ، بۇرھانىنىڭ ھىممىتىگە ، ئىنايىتىگە ئېرىشىدۇ ...
دالاي لاما مۇلكى قەشقەرىيە توغرىسىدىكى گەپلەرنى
ئاڭلاپ ، بىردىنلا ئاپاق خوجىغا قىزىقىپ قالدى .
— ھەي خوجا ، سەن دەۋاتقان بۇ ئەل - يۇرت بىر
زامانلاردا بىزنىڭ سەلتەنەتلىك ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ تەسەر-
رۇپىلىقىدا بولغانىدى ... — دېدى ئۇ ئىپتىخار بىلەن بۇنىڭدىن
مىڭ يىللار ئىلگىرىكى تارىخنى ئەسلەپ ، — ئەمما ، كېيىنكى
ئۇرۇش ، يېغىلىق ، قوشۇلۇش - بۆلۈنۈش ، گۈللىنىش - يىمىد-
رىلىش قاتارلىق ھادىسىلەر تۈپەيلىدىن ، نۇرغۇن يېڭى - يېڭى
ئەل - يۇرت ۋە خان - پادىشاھلىقلار پەيدا بولدى . سېنى ئۆز
يۇرتۇڭدىن قوغلاپ چىقارغان ئەنە شۇ خانلىق بىر چاغلاردا بىز-

نىڭ تەۋەلىكتىمۇ قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىپ ، ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەرنى سالغان ! ...

شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ ، دالاي لامانىڭ چىرايى تۈتۈلدى ، ئاۋازىدىمۇ بىر خىل قوپاللىق ۋە نارازىلىق ئالامەتلىرى پەيدا بولدى . ئۇ كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ، بۇنىڭدىن ئوتتۇز يىل بۇرۇنقى تاڭغۇتلار ئۈچۈن ئار - نومۇس بىلىنىدىغان مەغلۇبىيەت-لىك بىر ئۇرۇش مەنزىرىسىنى خىيالىغا كەلتۈردى ...

مىلادىيە 1647 - يىلى ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئونىنچى سۇلتانى ئابدۇللاخان ئىمىرغىياسىدىن ئىسىملىك بىر سەركەر-دىنىڭ قوماندانلىقىدا ، تىبەتكە خىللانغان ئون مىڭ لەشكەرلىك چوڭ بىر قوشۇن ئەۋەتكەنىدى . بۇ قوشۇن تىبەتتە ئۈچ ئايدىن ئارتۇق ئۇرۇش قىلدى ، تاڭغۇتلار سان ۋە سۈپەتتە ئۆزلىرىدىن ئۈستۈن بولغان سەئىدىيە قوشۇنلىرىدىن يېڭىلىپ چېكىنىدى . بۇ چاغدا ئابدۇللا خانىنىڭمۇ يارلىقى يېتىپ كەلدى : «تىبەتلىك-لەرنىڭ دىن ، مەزھەپ ، ئۆرپ - ئادەتلىرىگە چېقىلماڭلار ، ئۇلار ئولپان بېرىشنى قوبۇل قىلسىلا ، ئۇرۇشنى بولدى قىلىڭ-لار ... » مانا شۇ يارلىق بويىچە ، سەركەردە ئىمىرغىيا-سىدىن باج - ئولپان ئېلىش شەرتى بىلەن ئۇرۇشنى توختاتقان ۋە تىبەتلىكلەر ھەر يىلى سەئىدىيە خانلىقىغا باج - سېلىق تۆلەش ھېسابىغا يۇرت - ماكانلىرىنى ساقلاپ قالغانىدى ...

بۇلارنى ئويلىسا دالاي لامانىڭ كونا ئۆچ - ئاداۋىتى قوزغى-لىپ ، «سەئىدىيە ، قەشقەرىيە» دېگەن گەپلەر قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك سوغۇق ئاڭلىناتتى . لېكىن ، بۈگۈن بۇ گەپلەرنى ئاپاق خوجىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ ، باشقىچە ئەھمىيەتلىك ۋە يېقىملىق ھېس قىلىپ قالدى . چۈنكى ، ئاپاق خوجىنىڭ بۇ تەرەپلەردە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى ئۇنىڭ نەزەرىدە ، كونا تارىخىي ئار - نومۇسنى يۇيۇپ ، ياخشى بىر ئۆچ ئېلىش پۇرسىتىنى ئېلىپ كەلگەن نۇسرەت ئەلچىسىدەك تۇيۇلۇۋاتاتتى . شۇڭا ئۇ ،

ئالاھىدە ئىلتىپات بىلەن ئاپاق خوجىنى ئالدىغا چاقىرىپ ، ياندى-
كى كۇمۇش كۇرسقا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . بۇنىڭدىن
قاتتىق تەسىرلەنگەن ئاپاق خوجا ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەش-
كە باشلىدى :

— نىجاتكاردىن ئۇمىد شۇكى ، ئىخلاس سۈيى بىلەن پەر-
ۋىش تاپقان ۋاپا كۆچىتى نائۇمىد قايتمىغاي ! مۇبادا ، تارىختىكى
ئاشۇ سەلتەنەتلىك دەۋرانىڭنىڭ يەنە قايتىپ كېلىشىنى خالى-
ساڭ ، پېقىر سىنىڭ باھادىر قوشۇنلىرىڭنى سەئىدىيە خانلىقى
ئۈستىگە باشلاپ بارغايمەن . ئەل - يۇرتنى ئىسمائىل خاندىن
قايتۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن ، مەڭگۇ ساڭا ھۆرمەت بەجا كەلتۈ-
رۈپ ، سىنىڭ ھەققىڭگە دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ ، دۇنيانىڭ
ئىشلىرىنى سىنىڭ ئىرادەڭ بويىچە قىلغايمەن ...

ئاپاق خوجا دالاي لامانىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى قىلدى .
ئۇلارنىڭ ئوي - خىيالى ، نىيەت - ئىقبالى بىر يەردىن چىقتى .
ھەر ئىككىسى سەئىدىيە خاندانلىقىغا چوڭقۇر ئۆچمەنلىك ساقلى-
غان كونا ئاداۋەتچىلەردىن ئىدى . ھازىر ، بىرسى - بىرسىنىڭ
قولى بىلەن ئىش تەۋرەتمەكچى بولۇۋاتاتتى . ئىشقىلىپ ، دالاي
لاما ئاپاق خوجىدەك ئۆز پۇتى بىلەن مېڭىپ كەلگەن نۇسرەت
ئەلچىسىنى چىڭ تۇتۇش ، شۇ ئارقىلىق مۇددىئاغا يېتىش قارارى-
غا كەلدى .

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ ، خوجا ، — دېدى ئۇ
ئاخىر ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتىپ ، — ئىشلار ياخشى
بولۇپ كېتىدۇ ، سىز چوقۇم مۇراد - مەقسىتىڭىزگە يېتىسىز .
ئەمما ، بىز بۇ جايدىن لەشكەر ماڭغۇزساق ، يول ئۇزۇن ، دىش-
ۋارچىلىق كۆپ بولىدۇ ، مەن جۇڭغارىيىدىكى جۇڭغار مۇخلىس-
لىرىمنىڭ تۆرىسىگە نامە پۈتۈپ ، يۇرتىڭىزنى قولىڭىزغا ئېلىپ
بېرىشكە بۇيرۇيمەن !

ئاپاق خوجا يەنە بىر قېتىم تىزلىنىپ ، رەھمەت - تەشەك-

كۆر ئېيتتى ، خۇشاللىقىدىن دالاي لامانىڭ ئاياغلىرىغا باش قويدى ، ئۇزۇن سىرىق پەرىجىسىنىڭ پەشلىرىنى يۇزىگە سۈرۈپ سۈيدى …

شۇ سۆھبەتتىن كېيىن ، ئاپاق خوجا بىر ھەپتىگىچە دالاي لامانىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنى بولدى ، زىياپەتلەرگە قاتناشتى ، «ئەركتە» دەپ ئاتىلىدىغان مەخسۇس لاما ھارىقى بىلەن مېھمان قىلىندى . بۇ جەرياندا ، دالاي لاما ئۇنىڭدىن سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى ، ئىچكى ماجىرالار ، تىبەت ـ قەشقەرىيە چېگرىسىدىكى تاغ ـ داۋان ، يول ـ جوداق [1] لار توغرىسىدا ۋە ئىسمائىل خان ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىنكى سىياسىي ـ ئىقتىسادىي ئىشلار توغرىسىدا بىرنەچچە قېتىم مەخپىي ۋە ئاشكارا سۆھبەتلەشتى …

بىر ھەپتىدىن كېيىن ، دالاي لاما پادىشاھلىق مۆھىرى بېسىلغان بىر پارچە مەكتۇپنى ئۇنىڭغا بەردى ۋە كاتتا داغدۇغا بىلەن جۇڭغارىيىگە ئۇزاتتى . يولغا چىقىش ئالدىدا ، ئون بەش قوتاز بىلەن نۇرغۇن يېمەك ـ ئىچمەك ، دورا ـ دەرمەكلەرنى سوۋغا قىلدى ۋە ئۈچ نەپەر بېجىرىم يول باشلىغۇچىنى ھەمراھ قىلىپ بەردى .

ئاپاق خوجا بۇنىڭدىن ئۈچ ئاي بۇرۇن ، لاساغا بىر خىل دىلغۇللۇق ، تەشۋىش ۋە ياتسىراش تۇيغۇسى بىلەن غەمكىن ھالەتتە كەلگەن بولسا ، مانا بۇگۈن لاسادىن بىر خىل ئۈمىدلىك ، قەتئىيلىك ۋە دوستلۇق تۇيغۇسى بىلەن خۇشال ـ خۇرام ھالەتتە قايتتى .

يۇرتداشلىرىدىن ئايرىلىپ ، دىلى ئۆكسىگەن دوستمۇھەممەتمۇ ئۇنى ئالەمچە ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بىلەن ئۇزىتىپ قالدى :

ــــ قارىغۇنىڭ نىيەت ـ ئارزۇسى ئىككى كۆزى بولغانغا

---

① جوداق — بۇتخانا .

ئوخشاش ، مەن ناتىۋان مۇساپىرنىڭ ئارمانى يۇرتقا قايتماقتۇر . مەرھەمەتىڭىزنى دەرىغ تۇتمىغايسىز ، ھەزرىتىم . سىزدىن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيالىق ئىلتىماسىم شۇ ...

— سىزنى ماڭا بۇ مۇشكۇل ، خاسىيەتلىك سەپەردە ئاللا يولۇقتۇردى ، ئىنىم ، — دېدى ئاپاق خوجا ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن ، ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان قىياپەتتە ، — نۇرغۇن مۇشكۇلاتلىرىمنى ئاسان قىلدىڭىز ، ئاللا گۇۋاھ بولسۇنكى ، ئۆز ئىشىمنى ئىزىغا سالغاندىن كېيىن ، سىزنى چوقۇم يۇرتقا قايتۇرۇپ كېتىمەن ، تەخت - بەخت ھۇزۇرىنى بىللە سۈرگەيمىز ! ...

دوستمۇھەممەتنىڭ ئۇزۇن يىلدىن بېرى يورۇپ باقمىغان غەمكىن ، چۈشكۈن كۆڭلى ئاپاق خوجىنىڭ مانا شۇ چىرايلىق گەپلىرى بىلەن بىردىنلا ئۈمىد ۋە خۇشاللىققا تولدى ...

2

ئاپاق خوجىنىڭ جۇڭغارىيىگە كەلگەن ۋاقتى — دەل غالدانىنىڭ خۇددى تۇۋۇقى قىزىغان ئاتتەك چاپچىپ تۇرغان ۋاقتىغا توغرا كەلگەنىدى .

ئۇنىڭ كىچىك كارۋىنى مىلادىيە 1677 - يىلى يازدا لاسادىن يولغا چىقىپ ، كۆككۆل ① ئارقىلىق كۇزدە قۇمۇلغا كېلىپ ، شۇ يەردە قىشلاپ قالدى .

مىلادىيە 1678 - يىلى باش ئەتىيازدا ئىلىغا كېلىپ ، غالدانىنىڭ ئىرەن قابىرغىدىكى قارار گاھىغا چۈشتى .

ئاپاق خوجا بۇ يەرگە ئورۇنلىشىپ ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە ، غالدان سېرىن بىلەن كۆرۈشتى . تېخى قىرىق ياشلارغا بارمىغان ئېگىز بوي ، كۈچلۈك ، كۆزلىرىدىن ئۆكتەملىك ، ھۆ-

---

① كۆككۆل — ھازىرقى چىڭخەي .

كۆمرانلىق نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان، قىزىققان بۇ ئادەم ئاپاق خوجىنى خېلى چوڭ ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن قارشى ئالدى. چۈنكى، ئۇ تۇنۇگۈن ئۆز يېنىدىكى خاس مۇلازىمىدىن ئاپاق خوجىنىڭ لاسادىن دالاي لاما V نىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ كەلگەن ئالاھىدە مېھـمان ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپلا، ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالغانىدى.

ئاپاق خوجا غالدانىنىڭ ئوردىسى ھېسابلىنىدىغان كەڭتاشا، ئۈستىدە تۇغ ـ شەددىلىرى لەپىلدەپ تۇرغان ھەشەمەتلىك ئاق ئۆيگە كىرىپلا، ئۇنىڭ ئايىغىدا تىزلاندى ۋە چوقۇنۇپ تۇرۇپ:

— ھۆرمەتلىك ئالەم پاناھ سەركەردە، سىزگە ئۇلۇغ تاڭغۇت شاھى، دېڭىزدەك كەڭ قورساق نوم بېتىك ئاچارى دالاي لاما ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك مەكتۇپ نامىسىنى ئېلىپ كېلىۋېدىم، نەزەرىڭىزدىن ئۆتكۈزۈپ، غەمساك كۆڭلىمىزنى شاد قىلغايسىز، — دېدى ۋە مەكتۇپنى ئىككى قوللاپ سۇندى.

غالدان ئاپاق خوجىنىڭ قولىدىن مەكتۇپنى ئېلىپ، ئاۋايلاپ ئاچتى ۋە ھۆرمەت نەزەرى بىلەن كۆز يۈگۈرتتى. خەتتە مۇنۇلار يېزىلغانىدى:

«... سەن بۇرھانىمىز تاللىغان، بىراھمان مەملىكىتىنىڭ سەلتەنەت ئۆزەڭگىسىگە ئاياغ قويغان ئۇلۇغۋار ھۆكۈمرانسەن. شۇڭا، ساڭا بوشۇكتۇ خان[①] تاجىنى ئاتا قىلدىم. مېنىڭ شۇل مەكتۇبىمنى ساڭا ئېلىپ بارغۇچى ئافاق بىسيار ئۇلۇغ، كامىل كىشىدۇر، ئۇ بىزنىڭ لاماسۇندا ئۈچ ئاي يېتىپ، بۇرھانىنىڭ نەزەرىدىن ئۆتتى. ئۇ كاشغەر، ياركەنتنىڭ خوجىسى ئىكەن. ئىسمائىل خان دېگەن بىرى ئۇنىڭ سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىپ، ئۆزىنى يۇرتتىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. كېرەككى، سەن لەشكەر

---

① دالاي لاما غالدانغا بوشۇكتۇخان، يەنى بىشەۋكەتى دەپ نام بەرگەن.

ماڭغۇزۇپ ، بۇ كىشىنىڭ يۇرتىنى قولىغا ئېلىپ بەرگەيسەن ، بولمىسا ، ئىش پاساد ① بولۇر . گەپ تامام ، نامە ۋەسسالام ! ... »

خەتتە ، دالاي لاما V نىڭ پادىشاھلىق مۆھۈرى ۋە ئىمزاسى بار ئىدى . غالدان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ سۆيدى ۋە پېشانىسىغا تەگكۈزدى . بۇ ئۇنىڭ دالاي لاماغا بولغان ھۆرمىتى ۋە ئىخلاسى ئىدى . چۈنكى ئۇ ، موڭغۇللارنىڭ ئادەت - نىزامى بويىچە ، كىچىكىدىنلا مانجى ② بولۇپ ، جۇڭغارىيىدىن بۇددالا سارىيىغا كەلگەن ۋە ئۆزىنىڭ زېرەك ، قەيسەرلىكى بىلەن دالاي لاماغا ياراپ قېلىپ ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا بالاسىرامان بولغان ۋە ئون بەش يىلدىن ئارتۇق دالاي لامانىڭ ئەتىۋارلاپ تەربىيىلىشىگە ئېرىشكەنىدى .

غالدان تېخى يېقىندىلا —— مىلادىيە 1677 - يىلى يازدا ، ئوتتۇز مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن تەڭرى تېغىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى تۇرپان بىلەن قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇ يەرلەردىكى سەئىدىيە ھۆكۈمرانلىقىدىن تارتىپ ئالغانىدى . ئەمدى ئۇ ئوڭىدىمۇ - چۈشىدىمۇ تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى كەڭ ۋە باياشات ئەل - يۇرتنى ئىستىلا قىلىشنى ئويلاپ يۈرەتتى .

ئۇنىڭ ئېتى چاپچىپ ، غەلىبىدىن كاللىسى قىزىپ ، «بۈيۈك جۇڭغار دۆلىتى» نى كېڭەيتىشنى ئويلاپ تۇرغان مانا شۇنداق ھالقىلىق پەيتتە ، دالاي لامانىڭ خېتى بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆز ھۇزۇرىدا پەيدا بولۇشى غالدانغا گويا بەخت - ئامەت قۇشىنىڭ بېشىغا قونغانلىقىدەك نۇسرەتتىن

① پاساد —— بۇزۇلۇش .

② مانجى —— بالا سىرامان ، راھىب . موڭغۇللارنىڭ ئادىتىدە بىر ئۆيدە ئىككى ئوغۇل بولسا ، كىچىكى چوقۇم مانجى بولاتتى .

بېشارەت بەردى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، دالاي لامانىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن «بوشۇكتۇخان» دېگەن رەسمىي ئۇتىغاتى [1] ئۇنىڭغا زور مەدەت ۋە جۈرئەت بەخش ئەتتى .

غالدان ئالدىراڭغۇ ، قارام ۋە قاپ يۈرەك سەركەردە ئىدى . بىرەر ئىشنى قارار قىلسا ، ھېچكىم ئۇنى نىيىتىدىن ياندۇرال-مايتتى . ئۇ ئاپاق خوجا بىلەن بىر كېچە مەخپىي پاراڭلاشقاندىن كېيىن ، بارلىق ھەربىي ۋە مۈلكى ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ ، سەئىدىيە خاندانلىقىغا قارشى ئون ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكەر تارتىش قارارىنى ئېلان قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل جۇڭغارد-يە تەۋەسىدە ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىش جىددىي ۋەزىيىتى شە-كىللەندى .

بۇ مەزگىلدە ئاپاق خوجىمۇ جىم ياتمىدى . ئۇ ئىشەنچلىك سوپى - دەرۋىشلىرىنى تەرەپ - تەرەپكە ماڭغۇزۇپ ، ھەر شە-ھەر ، ھەر يۇرتتا چېچىلىپ ، يوشۇرۇنۇپ ياتقان مۇرىت - مۇخ-لىسلىرىنى قوزغاشقا ھەم ۋاقتى كەلگەندە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىششقا چاقىردى .

شۇنداق قىلىپ ، ئاپاق خوجىنىڭ كۆز يېشى ، دىيانىتى ، خۇشامىتى ۋە تىز چۆكۈپ باش ئۇرۇشى ھېسابىغا قۇراشتۇرۇل-غان ئون ئىككى مىڭ ئاتلىق زور قوشۇن غالدان بوشۇكتۇخان-نىڭ قوماندانلىقىدا ، مىلادىيە 1678 - يىلى ياز ئايلىرىدا ، مۇز داۋان ئارقىلىق قەشقەرىيە تەۋەسىگە بېسىپ كىردى …

---

[1] ئۇتىغات — نام - ئەمەل يارلىقى ، تاج .

توققۇزىنچى باب

ئۇزۇن چۈش

1

دوستمۇھەممەتنىڭ ھېكايىسى تاڭغا يېقىن ئاخىرلاشتى .

ئاستا ـ ئاستا سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ ، ئاسماننىڭ شەرقى بۇرجىكى ئاقىرىشقا باشلىدى . دەريا ئۈستىدە لەيلەپ يۈرگەن قويۇق تۇمان جەنۇبقا سۈرۈلۈپ ، ئۆپۈققا باش قويدى . كېچىچە ئاسمان قەھرىدە بىر ـ بىرىدىن نۇر ۋە جىلۋە تالىشىپ چىققان يۇلتۇزلارمۇ كەينى ـ كەينىدىن ئۆچۈپ ، پەقەت چولپان يۇلتۇزىلا يېقىنلا يەردە كۈمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى .

زەرەپشان دەرياسىنىڭ شاۋقۇنلۇق يۈزىدىن كۆتۈرۈلگەن سەھەرنىڭ سالقىن ، مەيىن شامىلى ئىسەن بۇقىنىڭ غەم ۋە مۇڭ باسقان يۈز ـ كۆزلىرىنى سۆيۈپ ، ئەركىلىتىپ ، ئۇنىڭ ئەڭ نازۇك ۋە پىنھان ھېسسىياتلىرىنى ئويغىتىشقا باشلىدى .

ئىسەن بۇقا كېچىچە ئېزىلىپ ئولتۇرغان يېرىدىن ئاستا قوپۇپ ، ئېقىن بويىدىكى خىيابانغا كەلدى . ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى روھىي ھالىتى ئاشۇ ئۆركەشلەپ ، تۇرمەللەپ ، قايىنام ھاسىل قىلىپ ئېقىۋاتقان ھەيۋەتلىك دەريا ئېقىنىدەك جىددىي ھەم تاشقىن ئىدى . ئۇنىڭ ئىچ ـ ئىچىدىن خۇددى ئاشۇ دەريا شاۋقۇنىدەك غەزەپلىك بىر ندا كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى : «ھەيھات ! ... بۇ شۇم

پەلەك شۇنداق شەپقەتسىز ، شۇنداق سىرلىقمىدۇ !؟ ...»

دوستمۇھەممەتنىڭ ھېكايىسى ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن پۈتۈنلەي ھالقىپ كەتكەنىدى . شۇ تاپتا ، ئۇ ئۆزىنى بىر تۇرۇپ ھېچنەرسىنى ئاڭقىرالمايدىغان گاراڭغا ، بىر تۇرۇپ ئەقىل بۇلىقى تېشىپ كەتكەن دانىشمەن ساراڭغا ئايلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى .

دەرۋەقە ، زەرەپشان بويىدا ئۆتكەن بۇ بىر كېچە ئۇنىڭ ئوتتۇز نەچچە يىللىق تىنچ ، خىرامان تۇرمۇشى بىلەن مۇستەھكەم ئىخلاس ـ ئېتىقادىنى چالغىتقان شەپقەتسىز كېچە بولدى . بۇ كېچە ئىسەن بۇقىغا ئىلگىرى ئاددىي كۆزى بىلەن قارىغان نەرسىلەرگە ئەمدى قەلب كۆزى بىلەن قاراشنىڭ لازىملىقىنى ، نېمىنىڭ ھەقىقىي گۈزەللىك ۋە خۇنۇكلۈك ، نېمىنىڭ ياۋۇزلۇق ۋە ئالىيجانابلىق ، نېمىنىڭ راستچىللىق ۋە ساختىپەزلىك ئىكەنلىكىنى ئايرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدۇرۇدى !

مانا شۇ كېچە ئىسەن بۇقىنىڭ كۆز ئالدىدا بۇرۇنقى ئېچىنىشلىق مەنزىرىلەرنى قايتا ـ قايتا نامايان قىلدى : قان ۋە كۆز ياشلىرىغا بويالغان ئانا يۇرت ... خاراب قىلىنغان شەھەرلەر ، ۋەيران بولغان يېزا ـ قىشلاقلار ... قۇرۇم باسقان تاملار تېگىدە دۆۋلىنىپ ياتقان جەسەتلەر ... جۇڭغار ئىشغالىيەتچىلىرى ئاياغ ـ ئاستى قىلغان بىگۇناھ خەلقنىڭ قىيا ـ چىيالىرى ... ئۆلۈم ئالدىدا غەزەپ ـ نەپرەت بىلەن ۋارقىرىغان سەركەردىلەرنىڭ ئۇنتۇلماس نىدالىرى ... بۇ بەختى قارا ئەلگە سىغماي سۇرگۈن قۇل قىلىنغان مىڭلىغان ئەھلى ئىلىملەر ، سەرۋازلار ، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلار ۋە ئاجىز قىز ـ جۇۋانلارنىڭ ئېچىنىشلىق نالە ـ پەريادلىرى ...

مانا شۇ كېچە ئىسەن بۇقىنىڭ قەلب ئېكرانىدا غايىۋانە سۆيگەن گۈزەل قىز ئايتۇلۇنىڭ ئوماق ، مەسۇم چىرايى قايتا كۆرۈنۈپ ، ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغاندۇ-

روۋەتتى ...
ئىلىم - مەرىپەت ئوچىقى بولغان «رەشىدىيە مەدرىسى» نىڭ كۆيدۈرلۈشى ، مىڭلىغان بىگۇناھ جاننىڭ ئۆلۈشى ، مەسۇمە قىز ئايتولۇننىڭ مۇدھىش ئوت ئىچىدە خۇددى قاپقانغا چۈشكەن ناتىۋان كىيىك بالىسىدەك ئېچىنىشلىق بوزلىشى ، ۋاقىتسىز ئۆلۈم ئالدىدا كىشىلەرنىڭ ئوت بىلەن تەڭ پەلەككە كۆتۈرۈلگەن نالە - پەريادى ...
ئىسەن بۇقا ئۆز پىرى تەرىپىدىن قىلىنغان بۇنداق پاجىئەلىك ، كۆپىرانە قىلمىشىنى ھەربىر ئەسلىگەندە ، يۈرىكى پۈچەلىنىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدى قاتتىق ئىزتىراپقا چۈشەتتى .
مانا شۇ كېچە ئۇنىڭ خىيال ئاسمىنىدا ئۇچۇپ يۈرگەن قەلب قۇشى ئۆز يولىدا دۇچ كەلگەن ھەربىر قىياغا قوناتتى ۋە ئۇ يەدىن يەنە ئۇچاتتى . ئەنە شۇنداق قونۇش ۋە ئۇچۇش ئاخىر ئۇنى ھالىدىن كەتكۈزدى . ئەمدى ئۇ ، كۆز ئالدىدا يېپىلىپ ياتقان ھەيۋەتلىك دەريانىڭ جىددىي ئېقىنلىرى بىلەن سۈرلۈك قايناملىرىغا قارىدى ...
ئىسەن بۇقىنىڭ كاللىسىنى چىرمىۋالغان مانا شۇ ئاچچىق ئەسلىمىلەر ، تۈگىمەس خىياللار ئۇنى خۇددىي تەتۈر قايىنامغا سۆرىگەندەك سۆرەپ ئۈزلۈكسىز پىرقىرىتاتتى : «ئاھ خۇدا ، مەن نېمانچە ساددە ھەم گول - ھە ! ؟ — دەپ ئۆز - ئۆزىگە خىتاب قىلدى ئۇ ، — مەن پاك ، ديانەتلىك دەپ يۈرگەن بۇ دەرگاھتىكى زاھىدلار ، سوپى - ئىشانلار بىدئەت ، زالالەتچىلەر ئىكەن ئەمەسمۇ ؟ ! پېقىر ئىشەنگەن ، چوقۇنغان پىر - ئۇستازلار باقىي دۇنيانىڭ ئەمەس ، بۇ دۇنيانىڭ غېمىدە ئىكەن ئەمەسمۇ ؟ ! ... »
ئىسەن بۇقا تىنىمسىز داۋالغۇپ تۇرغان بەھۋاش دەرياغا قاراپ ، باش - ئاخىرى يوق ئەبەدىيلىككە سوزۇلغان ئەنە شۇ دەريادەك بۇ ھايات يولىدا ئۆزىنىڭ نەگە بېرىپ ، نەدە تۇرۇشىـ

نى ، يەنە بىر ئاي ، بىر يىل ۋە ئون يىللاردىن كېيىن ئۆز تەقدىرىنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشىنى ئويلاپ ، يەنە چوڭقۇر خىيال-لارغا چۆكتى ...

تاڭ پۇتۇنلەي يورۇدى . يىراقتىكى تاغ چوققىسىدىن كۆتۈ-رۈلگەن قۇياش بىپايان دالىغا ئىللىق نۇر چاچتى . زۇمرەتتەك كۆك ئاسمان نۇر بىلەن چايقىلىپ تۇرغان دەريا يۈزىدە ئەكس ئەتتى .

ئىسەن بۇقا ئېغىرلاشقان بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ھارغىن كۆز-لىرى بىلەن ئالدىغا قارىۋىدى ، ئۆزىدىن ئىككى - ئۈچ قەدەم نېرىدا - دەريانىڭ ئوت - چۆپلۈك قىرىدا ئۆزىگە سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلىپ تۇرغان دوستمۇھەممەتنى كۆردى .

— قانداق ئۇكام ، ئەمدى پىرىڭنىڭ ئەمرىنى ئادا قىلىپ قايتامسەن ؟ — دېدى ئۇ ئىتائەتمەنلىك بىلەن .

ئىسەن بۇقا دوستمۇھەممەتكە قارىغىنىچە بىر ھازا ھاڭۋې-قىپ تۇرۇپ قالدى . پەقەت دەريا بويىدىكى بىر پارچە يېشىل ئوتلاقتا بىمالال ئوتلاپ ، بەزىدە بېشىنى چولغۇپ ، قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ ئۆزىنى چىۋىنداپ تۇرغان چىپار ئېتىنى كۆرگەن-دىلا ، ئاندىن بۇ يەرگە ئۆزىنىڭ نېمە مەقسەتتە كەلگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى .

— ئاكا ، بولدى ، ئەمدى ئۇ گەپلەرنى قىلماڭ ، — دېدى ئىسەن بۇقا چوڭقۇر بىر ئۇھسىنىپ ، — ھېلىمۇ تۆكۈلگەن قان - ياشلار ئازمۇ ؟ ماڭا ياخشى بىر ئەقىل كۆرسىتىڭ ، كۈچلۈك ، خەسىس بىر دۈشمەن كۆڭلۈمدىن ئورۇن ئېلىپ ۋەسۋەسە قىلىۋاتىدۇ . يامان ، بۇزۇق ئىشلارنى ماڭا زىبا كۆر-سىتىۋاتىدۇ ، كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم ...

— ھۆرمەتلىك ئۇكام ، — دېدى دوستمۇھەممەت ئىچكۆ-يەرلىك بىلەن سەممىي ھالدا ، — ياراملىق ئادەم بولۇش يولى ئۇنچە ئوڭاي ئەمەس ، ئۇمۇ ئەگرى - توقاي ، ھەتتا ئىنتايىن

ئازابلىق بىر يول. ئۇ ئادەمدىن ئىرادە ۋە جەسۇرلۇق تەلەپ قىلىدۇ! خۇدا ئۆز بەندىلىرىگە پىكىر قىلىش ئۈچۈن ئەقىل، سۆيۈش ئۈچۈن يۈرەك، ياخشى ـ ياماننى ئايرىش ئۈچۈن ۋىجدان، سۆز قىلىش ئۈچۈن تىل بەرگەن! مەندىن مەسلىھەت شۇكى، ھېكمەتنى قارىغۇلاردىن ئۆگىنىڭ، چۈنكى، ئۇلار ماڭىدىغان يېرىنى سىيپىلاپ بىلىۋالماي تۇرۇپ ئاياغ باسمايدۇ. پىر ـ ئۇستازلىرىڭىز سىزنى ئاتقا مىنگۈزدى، لېكىن تىزگىننى سىزگە تۇتقۇزمىدى، باشقا ئادەم يېتىلەپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا، سىز قانداق مېڭىپ، قەيەرگە بارىدىغانلىقىڭىزنى بىلمەيسىز. بۇ دۇنيادىكى بارلىق ھىيلە ـ مىكىر، قۇۋلۇق ـ شۇملۇقلارنىڭ ئاقىۋىتى گىرىپتارلىق ۋە نادامەت بولىدۇ! ئادەم بۇ يولدا كېتىۋەرسە، ھامان بىر كۈنى بالا تۇزىقىغا ئىلىنماي قالمايدۇ. سىز ئەمدى شۇ چاغقىچە كۆرگەن ئۇزۇن چۈشنى توختىتىپ ئويغىنىڭ...

ئىسەن بۇقا خۇددى گاراڭ ئادەمدەك خامۇش ۋە جىمجىت تۇرۇپ قالدى. دوستمۇھەممەتنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭ يۈرەك تارلىرىنى تىترەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىپادىسىز ئىدى. چۈنكى، «ئويغىنىڭ!» دېگەن سۆز ئېيتماققا ئاسان بولغان بىلەن، ئەمەلدە كۆرسىتىش ئۇنداق ئوڭاي ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، پىر ـ ئۇستازى ئۇنىڭغا كىچىكىدىن تارتىپلا: «ئادەم ئۇيقىدىدۇر، پەقەت ئۆلگەندىلا، ئاندىن ھەقىقىي ئويغىنىدۇ» دەپ تەلىم بېرىپ كەلگەنىدى. ئىسەن بۇقىدەك ئەنە شۇنداق يۇمران ۋاقتىدىن تارتىپ، بىر مەسلەك، بىر مەزھەپ، بىر نىيەت ـ بىر مەقسەتتە تەربىيىلەنگەن ئىخلاسى چوڭقۇر، ئېتىقادى كۈچلۈك، ئەقىدىسى چىڭ ئادەم ئۈچۈن، بۇ ئىش گويا دەريالارنى تىندۇرۇپ، تاغلارنى تۈزلەيدىغاندەك مۇشكۈل ئىش ئىدى. ئىسەن بۇقىنىڭ گۆش ۋە ئۇستىخاندىن تەركىب تاپقان ئاشۇ بىر پارچە جىسمىلا ئۆزىگە تەۋە ئىدى. ئىنسانىي غورۇر،

ۋىجدان ، سۆيگۈ ـ مۇھەببەت ، ئەرك ۋە ھۆرلۈك دېگەندەك ئەقىل ۋە ئىدراكتىن تەركىب تاپقان تىرىك روھىي بولسا ، پۈتۈنلەي پىر ـ ئۇستازىغا مەنسۇپ ئىدى !

— ئاكا ، خوش ئەمىسە ، مەن ئەمدى قايتاي ! — دېدى ئۇ تۇيۇقسىزلا ئات تەرەپكە بۇرۇلۇپ ، — سىز بىر مەزگىل ئۆزىڭىزنى دالدىغا ئېلىپ تۇرارسىز ، بۇ ئىشنى باشقا بىرسى يەنە قىلمايدۇ ، دېگىلى بولمايدۇ .

— ئۇقتۇم ، ئىنىم ، — دېدى دوستمۇھەممەت تەسىرلەنگىنىدىن ئاۋازى تىترەپ ، — بۈگۈنلا قوشراپ تەرەپلەرگە چىقىپ كېتىمەن ، بىر مەزگىل تاغ ئارىسىدا مالچىلار بىلەن جاھاندارچىلىق قىلىمەن ، سىزمۇ ئۆزىڭىزگە پەخەس بولۇڭ ، چايان ھەمىشە يېنىمىزدىكى كېسەك ئاستىدا ياتىدۇ .

ئىككىيلەن خوشلاشتى . گەرچە ئۇلار قۇچاقلىشىپ ، قول سىقىشىپ خوشلاشمىغان بولسىمۇ ، لېكىن قىسقا ۋاقىتتا پەيدا بولغان دوستانە مېھىر ـ مۇھەببەتى ، سەمىمىي ـ سادىقتى بىر ـ بىرىنىڭ قەلبىدە ، يۈرىكىدە مەھكەم ئورناپ قالدى ...

2

شۇ كۈنلەردە ئىسەن بۇقا خۇددى بۇرۇنىدا چۈلىكى يوق تۆگىدەك باشباشتاق بولۇپ قالدى .

ئۇ ئارسلانباغدىن قايتىپ كېلىپ ، بىرنەچچە كۈنگىچە ئاپاق خوجىغا كۆرۈنمىدى ، قەيەردە كۆڭلى خۇش بولسا ، شۇ يەردە لاغايلاپ يۈردى . بۈگۈن ئوردىدىن خەۋەرچى كېلىپ ، ئۇنى ئاپاق خوجىنىڭ ھۇزۇرىغا چىللىدى .

ئىسەن بۇقا چۈشتىن كېيىن ئوردىغا كەلدى . ئاپاق خوجا تېخى شاھنىشىنغا كىرمىگەنىدى . ھەر كۈنى ئەتىگەندە ۋە مۇ-

شۇنداق چاغدا ، ئۇنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ، پەشلىرىنى سۆيۈپ ئەرزىنى ئېيتىش ، پەرمان ئېلىش ۋە ئېھتىرام بىلدۈرۈش ئۈچۈن نۇرغۇن بەگ ـ سىپاھلار ، ھەربىي ـ مۈلكى ئەمەلدارلار ، مۆيسىپىت ئاقساقاللار ۋە ئۇزۇن كۆلالىق سوپى ـ ئىشانلار سارايغا كېلىپ ، بېشىغا ئالتۇن تاج ، ئۈچىسىغا زەرباپ تون كىيگەن ئاپاق خوجىنىڭ غادىيىپ چىقىشىنى كۈتۈپ سالامخانىدا سەپ تارتىپ تۇرۇشاتتى . ئۇنىڭ قارىسى كۆرۈنگەندە ، ئىككى پۈكۈلۈپ ، سەجدىگە باش قويغاندەك ئىگىلىشەتتى .

بۈگۈنمۇ شۇنداق بولدى . ئاپاق خوجا ئوردا بېگى بىلەن بىرنەچچە خاس مۇخلىسلىرىنىڭ «خوش ـ خوش» لىشى بىلەن سارايغا كىرگەندە ، كۈتۈپ تۇرغۇچىلار ئۆرە ـ تۆپە بولۇشۇپ بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىپ ئالدىغا سىلجىپ ، تۇشمۇ تۇشتىن : «خـۇش كەلگـەيلا ئالەم پاناھ ھـەزرىتىم !» دېيىشىپ قارشى ئېلىشتى .

بۇرۇن ھېچقانداق تۇيۇلمايدىغان ـــ تەبىئىي ، قائىدە ـ يوسۇنلۇق بۇ ئىشلار بۈگۈن ئىسەن بۇقىغا تولىمۇ غەلىتە ، كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى . ئۇ خوشامەتتە ، كۈچۈكلىنىشتە بىر ـ بىرىدىن ئاشۇرۇپ ، بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىپ ، ھەر خىل قىلىقلارنى قىلىپ تۇرغان بۇ ئادەملەردىن بىردىنلا يىرگىنىپ ، بىزارلىق ھېس قىلدى . ئۇ ئۆز ۋۇجۇدىدا پەيدا بولغان بۇ تۇيۇقسىز ئۆزگىرىشتىن ئۆزىمۇ ھەيران بولدى . بولۇپمۇ ، ئاپاق خوجىنى كۆرگەندە ئىختىيارسىز پەيدا بولغان سوغۇق بىر ئەنددىكىش ئەزەلدىن ئۇنىڭدا كۆرۈلۈپ باقمىغان سىرلىق بىر روھىي ھالەت ئىدى . بۇ روھىي ھالەتكە بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئويلاپ يېتەلمەيدىغان ، ھەتتا ئويلاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان ئاجايىپ بىر ھېس ـ تۇيغۇ يوشۇرۇنغانىدى ...

كۈتۈلمىگەندە ، ئاپاق خوجا بىرىنچى بولۇپ ئىسەن بۇقىنى قوبۇل قىلدى .

— بىز تاپشۇرغان ئىش قانداق بولدى ، ئىسەن سو-
پىم؟ ! — سورىدى ئۇ قىسقىلا سالام - سەھەتتىن كېيىن .
— ئۇ قېچىپ كەتتى ، — دېدى ئىسەن بۇقا بېشىنى
ئېگىپ .
— نېمە ، كىمنى دەيسىز ؟ — ئاپاق خوجا يوغان قوڭۇر
كۆزلىرى بىلەن كىشى ھېيىقۇدەك تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى .
— دوستمۇھەممەتنى دەيمەن ··· — دېدى ئىسەن بۇقا
سەل - پەل دۇدۇقلاپ ، ھودۇقۇپ ، — ئۇنىڭغا تۇيۇق چۈشكەن
چېغى ··· مەن بارغان كۈنىلا قېچىپ كېتىپتۇ ···
ئىسەن بۇقا بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقى-
بىلەن ئاپاق خوجىغا قارىدى . ئاپاق خوجىنىڭ كۆزلىرى
ئالاق - جالاق بولۇپ ، ئاق سېرىق يۈزى دەسلەپ تاتاردى ،
كېيىن قارىداپ كەتتى ، چىشلىرىنىڭ قاتتىق كىرىشىشىدىن
قوۋۇزلىرى تارتىشىپ ، جاغ سۆڭەكلىرى تومپىيىپ چىقتى ،
يېرىمدىن كۆپى ئاقىرىپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتلىرىمۇ دىردى-
يىپ كەتكەندى .
ئۇنىڭ پۈتۈن تۇرقىدىن ، كەيپىياتىدىن قاتتىق خاپا بولغاند-
لىقى ، ئۆكۈنگەنلىكى ۋە ئەلەمگە پاتقانلىقى مانا مەن دەپلا كۆرۈ-
نۈپ تۇراتتى . ئىسەن بۇقا بۇرۇن ئۇنىڭ نۇرغۇن ئىشلارغا خاپا
بولغان ، چېچىلغان ۋاقتىدىكى سوغۇق ، غۇزغۇن ھالىتىنى كۆر-
گەن بولسىمۇ ، لېكىن بۈگۈنكىدەك مۇنداق سۈرلۈك ، ئازابلىق
ۋە چۈشكۈن ھالىتىنى كۆرمىگەنىدى . بۇ ھالەت ئۇنىڭغا دوست-
مۇھەممەتنىڭ ئاپاق خوجا ئۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ ئادەتتىكى رەقىب
ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ تەقدىرىگە ، ئىستىقبالىغا ۋە نام - ئابرۇ-
يىغا ئەجەللىك تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم مەنىۋى دۈشمەن
ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئېنىق كۆرسەتتى .
— سۇسلۇق قىپسىز ، بەكلا سۇسلۇق قىپسىز ، ئىسەن
سوپىم ، — دېدى ئاپاق خوجا خېلى ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن

ئۆزىنى بىرئاز ئوڭشىۋېلىپ ، ــ يىگىتلىك بەلگىسى شۇكى ، ھەممىشە قايغۇلۇق بولۇشى كېرەك ، غەمكىنلىكى بولمىغان كىشىدىن غەپلەت بويى پۇرايدۇ . غەم ـ قايغۇلۇق كىشى ئاگاھ بولىدۇ ، ئۇنىڭدىن جەمئىيەت ۋە ھۇزۇرنىڭ بويى كېلىدۇ ... لېكىن ، سىز سۇسلۇق قىلىسىز ، سوپىم ... ھوشيار ، ئاگاھ بولماپسىز . خەيرىيەت ... ئۇ قاچقان بولسا نەگە باراتتى ، ھامان بىزنىڭ ئالىقىنىمىزدىن قېچىپ چىقالمايدۇ ، پەقەت بىرـھۇدە جىسمى بىلەن ناپاك روھى بىرنەچچە كۈن ئارتۇق ياشايدۇ ، شۇ ...

ئاپاق خوجا بۇ ھەقتە ئارتۇقچە سۆزلەشنى خالىمىدى ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ئاغزىدا ھېچ ئىش بولمىغاندەك تەسىر بەرمەكچى بولدى . ئۇنىڭسىزمۇ ئىسەن بۇقىغا ئۇنىڭدىن ئارتۇق گەپ قىلىپ ، كۆڭلىنى پاراكەندە قىلىشقا بولمايتتى ، چۈنكى ، ئىككىنچى قەدەمدە ئۇ ئاڭلايدىغان گەپنىڭ بىسمى ، شىددىتى ئۇنىڭ بەرداشلىق كۈچىدىن خېلىلا ھالقىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ، ئاپاق خوجا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ، دوستمۇھەممەتنىڭ ئىشى توغرىسىدىكى سەۋەنلىكلىرىنى ئانچە زىغىرلاپ ئولتۇرمىدى ، بەلكى بۇ ئىشنى دەرھال باشقىچە ئورۇنلاشتۇرۇش نىيىتىگە كەلدى .

ئاپاق خوجا ئەمدى گەپنى ھېكايەتتىن باشلاپ ، ئاستا ـ ئاستا مەقسەتكە كۆچتى ، بۇ ئۇنىڭ كونا ئادىتى ئىدى :

ــ سۇلتان ئىبراھىم ئەدھەمدىن سوراپتۇ : «ئى ئەدھەم ، نېمىشقا شاھلىقنى تاشلاپ ، گۆرىستاندا ئولتۇرۇشنى ئىختىيار قىلدىڭ ؟» ئەدھەم دەپتۇ : «ئىنسان ئەھلىنى ئۈچ تائىپىگە بۆلدۇم : بىرسى ، دۇنيا بىلەن خوش ؛ يەنە بىرسى ، ئاخىرەتكە كەتكەنلەر ؛ ئۈچىنچىسى ، ئاتا پوستىدا تۇرغانلار . ئاخىرەتكە كەتكەنلىرى بىزنى ئالدىرىتىپ ، قىچقىرىپ دەيدىكەن : تېز كېلىڭلار ، بىز گۆر زىنداندا سىلەرنى ساقلاپ تۇرۇۋاتىمىز ، تېز-

رەك باقىي دۇنياغا كېلىڭلار !

ئاتا پوستىمدىكىلەرمۇ بىزدىن بىزار بولۇپ دەيدىكەن : پانىي دۇنيادا قاچانغىچە تۇرىسىلەر ؟ ! دۇنيانى بىزگە بوشاتمامسىلەر ؟ ! بىرسى بىزنى چاقىرىدىكەن ؛ بىرسى بىزنى قوغلايدىكەن . شۇڭا ، مەن بۇنداق ۋاپاسىز دۇنيانى تاشلاپ ، ئۇ دۇنيانى ئىزدەپ گۆرىستاندا تۇرۇشنى ئىختىيار قىلدىمكى ، ئۇ دۇنيادا زاۋال ، يۈتكىلىش دېگەنلەر يوق . نۇرغۇن پادىشاھلار كەتتى ، ئۆلۈم ھەممىنى ئېلىپ كېتىدۇ ! ... »

دەرھەقىقەت ، ئادەم جىسمىدىكى ھاياتلىق لىباسى ئارىيەتتۇر . بۇ دۇنيانىڭ ئىشرىتى ئازاپسىز ، خۇشلۇقى غەمسىز ئەمەس . «ھەر نەرسە ھالاك بولغۇچىدۇر» دېگەن ئايەت ھۆكمى بويىچە ، ھەر كامالىنىڭ ئارقىسىدا بىر زاۋال بار ! ئەمىر سۇلتانلاردىن تارتىپ ، تاكى پاسىق پېقىرغىچىلىك بۇ ئەلەمدە باراۋەردۇر . بۇ دۇنيادا ئەگەر كىشىگە ئەبەدىي ھايات مۇيەسسەر بولسا ئىدى ، پەيغەمبەرلەر ئۆلمەس ئىدى . ئەگەر ئەجەل كىشىگە مۆھلەت بەرسە ئىدى ، غايەت كارامەت مەنشۇرى بولغان ۋە «پەيغەمبەرلەرنىڭ تۈگەنچىسى» دېگەن ئايەت بىلەن ئىپادىلەنگەن نەبىلەر خوجىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئۆلۈم لىباسىنى كىيمەس ئىدى ... ـــ ئاپاق خوجىنىڭ دېمى كېسىلگەندەك بولۇپ سۆزدىن توختىدى ۋە ئۆزىدىن ئۈچ قەدەم نېرىدا قول باغلاپ ، باش ئېگىپ تۇرغان ئىسەن بۇقىغا ھېسداشلىق نەزەرى بىلەن قاراپ قويدى . ئىسەن بۇقا دەسلەپ بۇ سۆزلەرنىڭ تېگى ــ تەكتىگە يېتەلمەي ھاڭۋېقىپ قالدى ، كېيىن پىر ــ ئۇستازىنىڭ سۆز ئۇراملىرىدىكى شۇم بېشارەتلەر بىلەن كۆزىدىكى مۆلـ ــ ھەسرەتلەرگە قاراپ ، نېمىشقىدۇر يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ ئۆيگەندەك بولدى . ئاپاق خوجا كالتە يۆتىلىپ ، ئاۋازىنى مىسكىن چىقىرىپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ ئوغلۇم ، داداڭ ھۈنەردە كامال تاپقان ، ئەل ھۆرمىتىگە سازاۋەر ، مۆمىن مۇسۇلمان

ئىدى . ئەپسۇسكى ، ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا كاشغەردىن يار-كەنتكە كېلىۋاتقاندا ، ئەجەل شەربىتىنى ئىچىپ بەندىچىلىك قىل-دى . قانداق قىلغۇلۇق ؟ قازا مۇتلەق ، ئەمدى سەۋر قىلىپ ، قازاغا رىزا بولۇش لازىم . ھەممە ئادەم يوقىلىش يۈكىنى ئۈستى-گە ئارتىدۇ ، فەنا شەربىتىنى ئىچىدۇ ، بۇنىڭ ئۆزى ئەزەلى تەقدىر ...

ئىسەن بۇقا تۇرغان ئورنىدا داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى . ئاپاق خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا نەشتەردەك ئۇرۇلۇپ ، يۈرىكىدە مۇز بولۇپ قاتقانىدى . شۇ تاپتا ئۇ ، ئۆزى ئاران ـ ئاران دەسسەپ تۇرغان زېمىن تىترەپ ، ھەشەمەتلىك ئوردا تاملىرى ھازىرلا گۈمۈرۈلۈپ چۈشىدىغاندەك ۋەھىمىلىك ، ئازابلىق تۇيغۇ ئىچىدە قالغانىدى . ئۇنىڭ كۆزىدىن بىر تامچىمۇ ياش چىقمىدى ، لېكىن يۈرىكى لەختە ـ لەختە قان بولۇپ ، ئۈنسىز يىغلاۋاتاتتى ...

ئۇ ئوردىدىن پۇتلىرى لاكاسلاپ ، سەنتۈرەكلىگەن ھالدا قايتىپ چىقتى . شۇ تاپتا ، ئۇ ئۆزىنى بۇ سىرلىق ، ۋاپاسىز پانىي دۇنيادا ھېچكىمى يوق ، يېتىم ، ھايات بازىرىدا ئادىشىپ قالغان ناتىۋان بالىدەك ھېس قىلىپ قالغانىدى .

3

«ئىنسان نېمىشقا ئازاب ئىچىدە تۇغۇلۇپ ، قورقۇش ئىچىدە ياشاپ ، ئەپسۇس ـ نادامەت چېكىپ ئۆلىدۇ ؟ بۇ پەلەك نېمىشقا ئەقىل ـ ئىدراك ئەھلىدىن بىر غېرىدىچ ئۆمۈر ، بىر چىش-لەم ناننى ئاياپ ، جاھىللارنى بولسا ، مال ـ مۈلۈككە كۆ-مۈۋېتىدۇ ؟ ...»

مانا بۇ ، ئىسەن بۇقىنىڭ قاتمۇ قات دەردكە ، ئازابقا تولغان ھەسرەتلىك يۈرىكىدىن چىققان خىتاب ئىدى ، بۇنداق چاغدا ئۇ-

نىڭ خىيال دۇنياسى يەنە باشلىناتتى ، ئازاب دېڭىزى دولقۇنلايد-تى ، دەرد ــ ئەلەم گۈلخىنى يالقۇنجاپ ، ۋۇجۇدى كۆيگەن كاۋاپ-تەك پىژىلدايتتى .

ئىسەن بۇقا هازىر ئۆزىنى خۇددى ئوت كەتكەن دەرەختىكى چۇمۇلىگە ئوخشاش هېس قىلاتتى . شۇڭا ، ئۇ قايىاقتا ماڭمىسۇن هامان ئوتنىڭ ۋەهىمىسىدىن قۇتۇلالمايتتى . ئوت ئۇنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىنمۇ ، يۇقىرى تەرىپىدىنمۇ قىستاپ ، يالماپ كېلى-ۋاتاتتى ...

ئۇ قاچانكى دوستمۇهەممەت بىلەن ئۇچراشتى ، شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ روهىي دۇنياسىدا قاتتىق بىر سىلكىنىش پەيدا بولدى . ئەقىدە ــ ئىخلاسىمۇ دەز كەتكەن جانان چىنىدەك بوشى-شىپ خىرەلىشىپ كەتتى . ئۇ ئەقلىگە كېلىپ چوقۇنغان ، ئەقى-دە باغلىغان ، ساپ ئالتۇندەك ئەتىۋار بىلىدىغان ئادىمىنىڭ بىر-دىنلا مۇنداق ۋاپاسىز ، دىيانەتسىز ، بەتنىيەت بولۇپ قېلىشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدى .

ئىسەن بۇقا بۇ ــ پىر ئۇستازىنىڭ بۇرۇنقى ئىشلاردىكى قارام ــ تەلۋىلىكىنى ، چېكىدىن ئاشقان خۇنخورلۇق ، زالىملىق-لىرىنى ئۇنىڭ ئۆز رەقىبلىرى بىلەن «ئۆتنە ئالەم» قىلىشقانلى-قى دەپ چۈشىنىپ ، ئۇنىڭ ئەسلى نىيىتىدىن ، پىر ــ ئەۋلىيا-لىق سالاهىيىتىدىن شەكلەنمىگەنىدى . لېكىن ، ئەمدى ئويلاپ كۆرسە ، ئىش باشتىنلا چاتاق ، سۇ باشتىنلا لاي ئىكەن ! ئۇلار ئەزەلدىن ئۆزلىرىنىڭ شۆهرىتى ، ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئىتى ، ئۆز-لىرىنىڭ كارامەتلىرىنىلا ئويلاپ ئىش تۇتقانىكەن ...

ئىسەن بۇقا بۇ ئىشلارنى هەرقانچە ئويلىماي دېسىمۇ ، لې-كىن ئۇ گالدا تۇرۇپ قالغان بىر تال ئۆتكۈر قىلتىرىقتەك ، ئۇنى زادىلا ئارامىدا قويمايتتى . بۇ ئازابلىق خىياللارنى ئاز دېگەندەك ، ئەمدى دادىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كېلىپ ، ئۇنى تېخىمۇ خامۇش ، سەكپارە قىلىۋەتتى .

بۇ كۈنلەردە، ئۇ ئۆز بېشىنىڭ بىر تۇيۇق كوچىغا كىرىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىغان. شۇڭا، كېلەچەك، ئىستىقبال دېگەنلەر ئۇنىڭ كۆزىگە ھەمىشە قاپقاراڭغۇ ھەم ۋەھىمىلىك بولۇپ كۆرۈنەتتى.

بۈگۈنمۇ ئىسەن بۇقىنىڭ كەيپى ناخۇش ئىدى. ئۇ رەستە گوزەرلەرنى مەقسەتسىزلا ئايلاندى. شەھەرنىڭ خۇددى ئۆششاق قان تومۇرلاردەك، تەرەپ ـ تەرەپكە شاخ ئايرىپ كەتكەن كوچا ـ مەھەللىلىرىدىن ـــ قاسساپلىق كوچىسى، شاخال كوچىسى، رېگىستان، تاشقىرىقى راۋاق، غەدىگەرلىكلەر-دىن ئۆتۈپ، سەرراپ بازىرىغا كەلدى. بۇ يەردە ئالىقانلىرىغا بىر سىقىم، بىر سىقىم تەڭگە ـ تىللالارنى تىزىۋالغان سەرراپلار ئۇلارنى تىنماي شاراقشىتىپ ئويناپ، پۇل سودىسى قىلىشىۋاتات-تى. ئۇلاردىن ھەرقانداق كۈمۈش تەڭگىنى مىس داچەن، مىس يارماقلارغا تېگىشىۋېلىش مۇمكىن ئىدى. كۆپىنچە، سوتخور-مۇ، دەللالمۇ، جازانىخورمۇ يەنىلا شۇ سەرراپلارنىڭ ئۆزى ئى-دى. ئىسەن بۇقا ئۇلارنىڭ سودىسىغا، سودىدىكى چىۋەر، مەك-كارلىقىغا ۋە بىر ـ بىرىنى ئالداشتىكى ئۇستىلىقلىرىغا قاراپ بىردەم تۇرۇپ قالدى. بىر يولۇچى ئۇنىڭ يېنىدا توختاپ، لاي سۇيىغا گىلەم سېلىپ ئولتۇرغان شاپ بۇرۇتلۇق سەرراپنىڭ ئالدىغا بەش سوملۇق تىللادىن بىرنى تاشلىدى ـ دە، ئۇنىڭدىن بىر نەچچە تەڭگە ۋە مىس يارماقلارنى ئېلىپ بېلىگە تۈگدى، ئىسەن بۇقىنىڭ ھېسابىچە، بۇ سەرراپ بىردەمدىلا مۇساپىر يولۇچىدىن بىر مۇنچە نەپ ئۇندۇرۇۋالغانىدى.

ئۇنىڭ بۇ يەردىمۇ تۇرغىسى كەلمىدى، نېمە ئۈچۈندۇر يۈرىكى سىقىلىپ، ئىچى تىت ـ تىت بولاتتى. ماڭسا، ئۇنى ـ بۇنى كۆرسە، بىرەر ئىشقا پەغىل بولسا، سەل ـ پەل ئارام تاپقاندەك بولاتتى. شۇڭا، ئۇ بۇ يەردىنمۇ كەتتى. ۋاپۇ-رۇش بازىرىدىن ئۆتۈپ، باققاللارنىڭ خېرىدار چاقىرىپ ۋارقى-

ـرىغان ئاۋازى بىلەن ھەرە ـ چىۋىنلەرنىڭ گوژ ـ گوژلىرى قاپلاپ كەتكەن مېۋە بازىرىغا كەلدى . بىر باققال بىر سېۋەت شاتراق شاپتۇلنى كۆتۈرۈپ ، ئۇنىڭ يېنىدىن خېرىدار چاقىرىپ ئۆتۈپ كەتتى ، ئۇنىڭ كەينىدىن بىر ھاممال يوغان بىر تاي سەگەزنى يۈدۈپ ، ئىككى پۈكلەنگەن پېتى كېتىۋاتاتتى ، ئىسەن بۇقا ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ ، دوقمۇشقا بېرىپ يەنە قايرىلدى . بۇ يەرمۇ خېلى ئاۋات بازار ئىدى . چۈشتىكى قۇياشنىڭ تىك چۈشكەن نۇرى دۇكانلاردىكى رەڭمۇ رەڭ گەزلىمىلەرگە ، كۈ- مۈش ھەل بىلەن ئايەت يېزىلغان مىس لېگەنلەرگە ، بويۇنلىرىنى قاقىردەك سوزغان نەپىس ئاپتۇۋالارغا چۈشۈپ ، ۋال ـ ۋۇل شولا چاچاتتى . بۇنىڭغا مىس ، جەز ۋە تۆمۈرنىڭ جاراڭ ـ جۇرۇڭ ئاۋازلىرى ، ئادەملەرنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭلىرى قوشۇلۇپ ، قايىنام ـ تاشقىنلىق بىر كەيپىيات شەكىللەندۈرگەنىدى .

ئىسەن بۇقىنىڭ قۇلىقىغا نەپىس ، ئاھاڭدار سادا ئۇرۇلغان- دەك بولدى . ھۈنەرۋەنلەرنىڭ قولىدىكى بولقىلار خۇددى يۈرەك- نىڭ سوقۇشىغا ئوخشاش ، بەزىدە قاتتىق ، بەزىدە بوش توكۇل- داپ ، رىتىملىق ئاۋاز چىقىراتتى . مانا شۇ رىتىملىق ، ئاھاڭدار سادا بىردەم بولسىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى غەمنى ئېرىتىپ ، خىيا- لىنى سەگىتتى . ئۇ شۇ تاپتا ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ، پەقەت خانىقا بىلەن پىرنىڭ دەرگاھىدىن ئايرىلماي ، ھاياتنىڭ بۇنداق رەڭمۇ رەڭ ، قايىنام ـ تاشقىنلىق پەيزىدىن مەھرۇم قالغانلىقىنى ، بۇ دۇنيادا خانىقادىكى زىكرى ـ سۆھبەت ، «ئاللا- ھۇم» ۋە سوپى ـ دەرۋىشلەر ئارىسىدىكى چىلىم تارتىپ ، تۈگىمەس غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىشلاردىنمۇ باشقا ، تېخىمۇ جەلپ- كار ، تەسىرلىك ، رەڭمۇ رەڭ نەرسىلەرنىڭمۇ بارلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى .

شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا خانىقالارنىڭ قېلىن ، سوغۇق تاملىرى ، پىر ـ ئۇستازلار دەستەك قىلىۋالغان يوغان كىتابلار-

نىڭ چاڭ باسقان سەھىپىلىرى ، زاھىدلارنىڭ رەسىم - يوسۇن ، قائىدە - نىزاملىرى تەرىپىدىن يىللار بويى چەكلىنىپ كەلگەن پايانسىز بۇ ئالەم توساتتىن ئۆز رەڭگىرويى ، ئەسلى قىياپىتى ، تىرىك ئادەملىرى ۋە تۈرلۈك - تۈمەن مەنزىرىلىرى بىلەن قايتا نامايان بولۇپ ، ئۇنى بىردەم بولسىمۇ ، ھەقىقىي ھاياتنىڭ پەيزىگە چۆمدۈردى .

ئىسەن بۇقا كۆن غەربكە قايرىلغاندا ، بازار چۆرگىلەشنى توختىتىپ ئارقىغا ياندى ۋە «تېرەكباغ خانىقاسى» يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، تۇيۇقسىز توختاپ قالدى . چۈنكى ، خانىقادىن ھەمدۇ سانا ئوقۇۋاتقان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ «يائاللا دوست ، يائاللا » سى بىلەن جەھرە - ساما سېلىۋاتقانلارنىڭ «ھۇم ئاللاسى » ئاڭلىنىپ ، توساتتىن ئۇنىڭ كۆڭلىنى يەنە بىر قىسما قىلىپ قويغانىدى . تۇرۇپلا ، ئۇنىڭ ئىسرىق پۇراپ تۇرغان خانىقاغا كىرگۈسى ، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ ، پۇت - قوللىرى قاسماقلىشىپ كەتكەن خۇدانىڭ ئاشىقلىرى ئارىسىدا بىردەم ئولتۇرغۇسى ، ئۇلارغا قوشۇلۇپ زىكرى قىلغۇسى ، ناس ياكى نىشە چېكىپ ئۇزاق خىيال سۈرگۈسى كېلىپ قالدى . يۈرىكىنى ئازابلاپ ، كۆڭلىنى بىئارام قىلىۋاتقان غەم - قايغۇلارنى بىردەم بولسىمۇ ئۇنتۇپ ، ھېچ نەرسىنى ئويلىمايدىغان خۇدايى گاداي بولۇۋېلىش ئىستىكى ئاخىر ئۇنى يولدىن بۇرۇلۇشقا ئۈندىدى .

ئىسەن بۇقا ئۆزىگە تونۇش ئۇستى قۇببىسىمان ، غۇۋا خانىقاغا كىردى . خانىقادا بېشىغا شەيدايى دوپپا ، ئۇچىسىغا كىرتىك ياقىلىق ، ئالدى يېرىم ئوچۇق بۆز كۆڭلەك كىيىشكەن سوپى - دەرۋىشلەر بۇرۇنقىدەكلا تەلقىن ئېيتىپ ، جەھرە سېلىۋاتاتتى . ئادەم خېلى كۆپ ئىدى . ئۇ باشقىلاردەك ، ئىككى يانغا تاشلىنىپ ، ۋارقىراپ - جارقىرىمىدى ، ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ ، توپىغا مىلىنىپ چاچلىرىنى يۇلمىدى ، ياقىسىنى

يىرتىپ توۋا – تەسەددۇقمۇ ئەيلىمىدى . ئۇ ئۇياق سوقۇلۇپ ، بۇياق سوقۇلۇپ ، ئاخىرى ئىچكىرىكى خانىغا كىرىپ قالدى ۋە بىر ھۇجرىنىڭ يېنىدا تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ بولۇشىغا چىلىم تارتتى ، بىردەمدە كۆزلىرى قاراڭغۇلاشتى ، كۆڭلىدىكى ھەممە غەم – قايغۇلار ئۇنتۇلۇپ ، ئۆزىنى گويا باشقا بىر ئالەمگە كىرىپ قالغاندەك خىرامان ھېس قىلدى ...

ئىسەن بۇقا چىلىمنىڭ كەيپىدىن بۇ يەردە قانچىلىك ئولتۇرغانلىقىنى بىلمىدى . بىر چاغدا كاللىسى سەگىپ ، ئۆزىنى ئوڭشاپ ، ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىۋېدى ، شۇئان قۇلىقىغا ياندىكى خاس ھۇجرىدىن غەلىتە بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى . ئۇ سەگەكلەشتى ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ، قۇلىقىنى دىڭلىدى . راست ، ھۇجرىدىن غەمزە ئارىلاشقان غەلىتە بىر ئاۋاز — بىر ياش بالىنىڭ ئىڭرىغان ، زارلىغان زەئىپ ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى . ئىسەن بۇقا ياۋايى بىر كۈچنىڭ تۈرتكىسى بىلەن لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى جالاققىدا ئاچتى ، تۇڭلۇكتىن چۈشۈپ تۇرغان خىرە – شىرە يورۇقلۇق ئىچىدە ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنگىنى تىل بىلەن تەسۋىرلەش تەس بولغان ئاجايىپ بىر خۇنۇك مەنزىرە بولدى .

چاچ – ساقاللىرى ئاقىرىشقا باشلىغان ، ئاغزىدىن قۇرئان كەرىم بىلەن ھەدىس كەلىمىلىرى چۈشمەيدىغان ، قەلىمىدىن نەزمە – بېيىتنىڭ دۇر – ئۈنچىلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ، كاتتا ئىشان ئاپاق خوجىنىڭ ئەڭ يېقىن مەقبۇللىرىدىن بولغان مىرزا شاھ خوجا يېرىم يالىڭاچ ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن ئون تۆت – ئون بەش ياشلىق بىر ئوغۇل بالىنىڭ ئۈستىگە بەئەينى كۈسۈككە كىرگەن ئىتتەك ئارتىلىۋالغانىدى . بالا ئىككى تەرەپكە تەۋرىنىپ ئىڭرايتتى ، مىرزا شاھ خوجىنىڭ ھەمىشە جىلمىيىپ تۇرىدىغان جاغال كۆزلىرى شۇ تاپتا شەھۋەت كۈچىدىن پۇلتىيىپ كەتكەن ، چىرايى دىغىرقاپ كەتكەن بۇقىدەك ئەسەبىيلەشكەنىدى .

ئىسەن بۇقا دەسلەپ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەي قالدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ھايۋانىي قىياپەتتە تۇرغان بۇ ئادەم ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭغىمۇ بىر مەزگىل شەرىئەتتىن ، تەرىقەتتىن ۋە دىيانەتتىن دەرس بەرگەن ئۇستاز ، ئاپاق خوجا دەرگاھىدا نامى بار شائىر ئىدى . بۈگۈن ئۇنىڭ قۇزغۇندەك چاڭگىلىدا ئىڭراپ ياتقان بۇ بالىمۇ نۇرغۇن ئارزۇ ـ ئۈمىدلەر بىلەن ئۇنىڭ قولىدا تەربىيە ئېلىۋاتقان مەسۇمە شاگىرت ئىدى .

ـــ ھەي ، قايىسىڭسەن ؟ دەرھال ئىشىكنى ياپ بەچچىغەر !

مىرزا شاھ خوجىنىڭ خامۇشلۇقتا ئېيتقان بۇ سۆزى ئىسەن بۇقىنىڭ قۇلىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلاندى . ئۇ شۇ تۇرقىدا ئېتىلىپ بېرىپ ، مىرزا شاھ خوجىنى راسا بىر ئەدەپلەپ قويۇش-نى ئويلىدىيۇ ، لېكىن يەنە تۇرۇپلا نىيىتىدىن ياندى . بۇنداق ناپاك ئادەملەر بىلەن ھەپىلىشىپ ، ئۆزىنىڭ پۇت ـ قولىنىمۇ پاسكىنا قىلىۋېلىشنى خالىمىدى ، پەقەت ھۇجرا ئىچىگە قارىتىپ «تۇفى !» دەپ بىرنى تۈكۈرۈپلا ئارقىغا ياندى . ئۇنىڭ بۇ تۈكۈ-رۈكىگە بارلىق غەزەپ ـ نەپرىتى بىلەن تىل ـ ئاھانىتى سىڭگە-نىدى . ئۇ خانىقادىن ھېچكىمگە قارىماي ، شىددەت بىلەن مېڭىپ چىقتى . بۇرۇن كۆزىگە شۇنداق ئىسسىق ، يۈرىكىگە يېقىن تۇيۇ-لىدىغان بۇ زىكرى ـ ساما سورۇنى ھازىر ئۇنىڭغا شۇنداق سوغۇق ۋە يىرگىنىشلىك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى ...

شۇ كېچە ئىسەن بۇقا زادىلا ئۇخلىيالمىدى . خىياللار ، ئەسلىمىلەر ئۇنىڭ يۈرىكىگە قادالغان پىچاقتەك ، بىر ـ بىرىدىن بەتتەر ئازابلايتتى .

خانىقادا كۆرگەن ھېلىقى ئىپىنىشلىق ئىش ـــ تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن ياش بىر ئوغۇلنىڭ پايىمال قىلىنىغان ھاياتى ... تېخى ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلمىغان ئايتۇلۇننىڭ پاجىئەلىك قىسمىتى ... كۆيدۈرۈلگەن مەدرىس ... تىرىك تۇرغۇ-زۇپ يۈرىكى سۇغۇرۇپ ئېلىنغان ئادەملەرنىڭ نالىسى ... ھاجى

قۇتلۇق مەۋلىۇى ، بايىز مۇقامدەك ئەھلى ئىلىم ، ئەھلى سەنئەت ئەللامىلىرىنىڭ مەردانە ئۆلۈمى ... يەنە قانداقتۇر ، قوزۇقتا ئولتۇرغۇزۇلغان ، پالتىدا چېپىلغان ، زىندانلاردا چىرىپ كەت- كەن ئونلىغان ، يۈزلىگەن سەركەردە - سەرۋازلارنىڭ قان - ياشلىق كەچمىشى ... هايات تۇرۇپ ئاتا - ئانا ، بالا - چاقا ۋە ئەل - يۇرتىدىن مەڭگۈلۈككە ئايرىلغان مىڭلىغان «غالچا يىد- گىت» ، «غالچا چوكان» لارنىڭ سۈرگۈنلۈك ، قۇل- لۇق هاياتى ...

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىسەن بۇقىنىڭ كۆز ئۆڭىدا ، خىيال ئېكرانىدا بىرمۇ بىر گەۋدىلىنەتتى ، جانلىناتتى ۋە ئۇنى تېخىمۇ ئازابلىق ، ئۆكۈنۈشلۈك خىياللارغا سېلىپ ، بۇ ئىشلار- نىڭ تېگى - تەكتىگە يېتىشكە ئۈندەيتتى ...

«توۋا ! ... ئادەم دېگەننىڭ چىرايىغا ، ئاغزىدىكى گېپىگە قاراپ ، ياخشى - يامانلىقىنى ئايرىغىلى بولمايدىكەن - دە ! ؟ ئۆزلىرىنى پىر - ئەۋلىيا ، تەرىقەت پېشۋاسى دەپ كۆككە كۆتۈ- رىدىغان ئاشۇ ئادەملەرنىڭ يۈزىدىكى ئۇلۇغۋارلىق ، يورۇق - نۇرۇشىدىكى ئاشۇ سىلىق - سىپايە سالاپەت ، گەپ - سۆزلىرى- دىكى ئاشۇ مۇلايىم ، ئالىيجانابلىقلار ، توختىماي ئېقىپ كېلى- ۋاتقان ئاشۇ ھەددى - ھېسابسىز مال - دۇنيا ھېسابىدىن يېتىم - يېسىرلارغا ئاش بېرىپ ، ئەل كۆڭلىنى ئوۋلاشلار بەئەينى چىرايلىق چۈمپەردە ئىچىگە ئورۇنۇۋالغان ئالۋاستىنىڭ كۆز بويامچىلىقى ، ھىيلە - نەيرىڭى ئىكەن ئەمەسمۇ ؟ ! سەن بۇلارنى نېمە ئۈچۈن بۇرۇنراق ھېس قىلمىدىڭ ، ئى- سەن ! خانىقا - مەسچىتلەردە كېچە - كېچىلەپ قىلىدىغان تىلاۋەتلەر ، تائەت - ئىبادەتلەر ، ئاللاغا ھەمدۇ - سانا ئوقۇش- لار ، تەسۋى - تەكبىرلەر ساددا خەلقنىڭ كۆزىنى باغلايدىغان ، نەزىرىنى چالغىتىدىغان ئەپسۇنكەشلىك ئىكەنلىكىنى نېمە ئۈچۈن بۇرۇنراق سەزمىدىڭ ، قاپاقۋاش ! ؟ بىر - بىرىدىن ئۇلۇغ بۇ

پىر - ئەۋلىيالارنىڭ ئارقىسىدا يۈرۈپ زادى نېمە تاپتىڭ ، ناتىۋان بەندە ! ؟ ... ھە ، ئەمدى بىلدىم ، كىمنىڭ نىيىتى ئالا ، ئىچىدە جىن بولسا ، شۇ خۇدانى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ، ھە دېسىلا قۇرئان كەرىمنى شىپى كەلتۈرىدىكەن ! ... »

ئىسەن بۇقا مانا شۇنداق ھەسرەتلىك خىيال دەريالىرىدا تىنماي ئۈزۈپ ، خۇددى چەكسىز ئورمانلىققا كىرىپ قېلىپ ، يول تاپالماي تېنەپ قالغان يېگانە ئادەمدەك سەرسان بولۇپ يۈرگەن كۆز ئايلىرىنىڭ بىرىدە ، ئاپاق خوجىنىڭ يېڭى پەرمانىنى تاپشۇرۇپ ئالدى . پەرماندا ، ئۇنىڭ دەرھال ئىشقۇل بازىرىدا ئۆلغىيىۋاتقان خەلق توپىلىڭىنى باستۇرۇشقا بېرىشى ئۇقتۇرۇلغانىدى .

ئاپاق خوجا ئاشۇ قېتىم دوستمۇھەممەتنى ئۇجۇقتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلالماي كەلگەنلىكى ئۈچۈن ، ئىسەن بۇقىدىن خېلىلا خاپا ئىدى . گەرچە ئۇنىڭ ئۆزىگە بولغان ساداقىتىدىن ، ئىخلاسىدىن شەكلەنمىسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ شۇ قېتىمقى ۋەزىپىدە تۇتقان سۇسلۇقىدىن ۋە كېيىنكى بىغەم - بىخەستە ھالىتىدىن كۆڭلىدە قاتتىق رەنجىگەنىدى . شۇڭا ، ئۇنى بۇ قېتىم ئۇبدانراق سەگىتىش ۋە چۆچۈتۈش ، ئەگەر ھايات قالسا ، قانلىق ئۇرۇشتىن ئىبرەت ئالغۇزۇش ئۈچۈن ، ئالاھىدە ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ يارلىق چۈشۈرگەنىدى .

ئىسەن بۇقا ئاپاق خوجىنىڭ بۇ يارلىقىدىن خۇشال بولدى . ئۇ چەكسىزلىككە سوزۇلغان بۇ ھايات سەپىرىدە ، تۇگىمەس غەم - ئەندىشە ۋە ھەسرەت - نادامەت بىلەن تېنەپ - تەمتىرەپ يۈرگەندىن كۆرە ، مۇشۇنداق بىر مەردلىك مەيدانىدا جاننى دوغا تىكىپ ، يا ئۆياق ، يا بۇياق بولۇشنى ئەۋزەل كۆردى . قىسقىسى ، ئۇ ھاياتتىن بەزگەن ، جاندىن تويغانىدى .

ئۇ ھازىر ئۆز جېنىنىڭ ئىنچىكە يىپ بىلەن مۇئەللەقتە ئېسىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆندىن - كۈنگە ئېنىق ھېس قىلىشقا

باشلىغانىدى . ئەگەر بۇ يىپ ئۈزۈلسە ، ئۇ ئاشۇ مۇئەللەقتىن ئۆلۈمنىڭ سوغۇق ، قاراڭغۇ قەھرىگە غۇلاپ چۈشۈپ ، بۇ سىرلىق ، ۋاپاسىز دۇنيانىڭ تۈگىمەس غوۋغالىرى بىلەن ئەبەدىي خوشلىشاتتى . ئەگەر بۇ يىپ ئۈزۈلمەي ، ئۇ ئاشۇ مۇئەللەقتە شۇ پېتى تۇرىۋەرسە ، ئۇنىڭ ياشلىقى ، ئۆمرى ۋە بارلىقى ئاشۇ پىر ـ ئۇستاز دەپ ئاتالغان ئادەملەرنىڭ باشقۇرۇشىدا — مەھكۇملۇقتا ئۆتەتتى ، ئۆز ھاياتىدىن ئۆزىگە تەۋە ھېچ نەرسە بولمايتتى . ئاتا ـ ئانا مېھرى ، سۆيگۈ ـ مۇھەببەت ، ئىنسانىي بېرىش ـ كېلىش ، ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىلەش ، يۇرت كۆرۈپ ئەل كېزىش دېگەنلەر ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ ئىلكىدىكى ئىش ئەمەس ئىدى . ئۇ ئەقىلگە كەلگەندىن بۇيان ، ئاپاق خوجا بىلەن ئۇنىڭ خاس مۇخلىسلىرىنىڭ قولىدىكى ئىتائەتمەن چوماق بولۇپ كەلگەندى ، ئۇلار ئۇنى خالىغانچە ئايلاندۇرۇپ ، پىرقىرىتىپ يۈرەتتى .

ئەمدىلىكتە ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىنسانىي قەدىر ـ قىممىتىنى سەل ـ پەل چۈشىنىپ ، ھايات يولىدا ئاداشقان ، ئازغان ۋە قۇيۇندا قالغان ناتىۋان بىر يولۇچى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغاندا ، بۇ تەتۈر قۇيۇن ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئاسمانغا كۆتۈرۈپ ، مۇئەللەقتە توختىتىپ قويدى . ئۇ ئىككى ئوتنىڭ ، ئىككى تاشنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىسىلىپ قالغانىدى . يۇقىرىغا قارىسا ، ئۇنىڭ ئىنسانىي غورۇرى ، ۋىجدانى ، پاك دىيانىتى ئۇنى ئەرشكە چاقىرىپ ، ئۇنى ئادەمدەك ياشاشقا ئۈندەيتتى ؛ تۆۋەنگە قارىسا ، ئۇنى ئۆز پەنجىسگە ئۆگىنىۋالغان ھېلىقى ئادەملەر دەرگاھىغا چاقىرىپ ، ئۇنى خۇددى لاتا قونچاقتەك ، داۋاملىق ئۆزلىرى خالىغان پەدىگە دەسسىتىپ ئوينىتىش ئۈچۈن ، سېھىرگەرلىك قوللىرىنى پۇلاڭلىتاتتى ...

شۇڭا ئۇ ، ئۆزىنى ئوخشاشلا ئازاب ـ ئوقۇبەت ، ئۆكىنىش ، تەڭلىك ۋە خورلۇق زەنجىرى بىلەن بوغۇپ تۇرغان بۇ مۇئەللەق-

تىن ئۇزۇپ ، ئۆلۈمنىڭ زۇلمەت ئۆڭكۈرىگە غۇلاپ ، پانىي دۇن-
يانىڭ ئىنسان قەلبىنى ئازابلايدىغان پايانى يوق قىسمەتلىرىدىن
بىر يولىلا قۇتۇلۇشنى ئەۋزەل كۆردى …

4

جۇڭغار ئىشغالىيەتچىلىرى بىلەن پىچاقچى سوپىلاردىن
تەشكىللەنگەن بەش يۈز كىشىلىك قوشۇن ئىشقۇل بازىرىغا كې-
لىپلا كۈچلۈك بوكتۇرمىگە دۇچ كەلدى . ئىككى يۈزگە يېقىن
ئادەم ئۆلۈپ ــ يارىلىنىپ ، تالاپەت ئېغىر بولدى .

ئىككىنچى قېتىملىق يۈزمۇ يۈز ئېلىشىش ئىشقۇل بازىرد-
نىڭ سىرتىدىكى ئاي دالادا يۈز بەردى . شىددەتلىك ئېلىشىش
باشلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ، جۇڭغار لەشكەرلىرى بىلەن پىچاقچى
سوپىلار مەڭدەپ قالدى ، ھەتتا بەزىلىرى ئالاقزادە بولۇپ ، جەڭ
قاينىمىغا ئات سېلىپ كىرەلمىدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ قارشى-
سىدىكى رەقىبلەر بۇرۇنقىدەك بىرلا ھەيۋە بىلەن تىكىۋېتىدىغان
ئاددىي پۇقرا ئەمەس ، بەلكى ئات ئۈستىدىكى ماھارىتى ، ئۇرۇش
سەنئىتى ، جەڭگىۋارلىقى خېلىلا ۋايىغا يەتكەن ياش ، چەبدەس
چەۋەندازلار ئىدى . ئۇلار ئۆز رەقىبلىرى ئۈستىگە كۆزلىرىدىن
ئوت چاقنىتىپ ، قولىدىكى قىلىچ ، توقماقلىرىنى شىددەت بىلەن
ئوينىتىپ ، بەئەينى قارا بوراندەك بېسىپ كېلەتتى ۋە جان
تىكىپ ئېلىشاتتى . بۇنداق ھۇجۇمغا خام نېشىنى تولا چېكىپ ،
يۈرەكسىز ، قورقۇنچاق بولۇپ كەتكەن پىچاقچى سوپى ــ دەر-
ۋىشلەرلا ئەمەس ، ھەتتا مۇنتىزىم تەربىيە كۆرگەن ، رەھىمسىز
جۇڭغار لەشكەرلىرىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي تەمتىرەپ قالدى .
بۇنىڭ ئىچىدە ، پەقەت بېشىدىكى يالتىراپ تۇرغان دوبۇلغىسىنى
چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان ، دىۋىدەك ھەيۋەتلىك ئىسەن بۇقىلا ھەر-
قانداق ئۇرۇ ــ يىقىتقا پىسەنت قىلماي ، رەقىبلىرىنى ۋەھىمىگە

سالاتتى . ئۇنىڭ چىرايى ئادەم قورققۇدەك ھالەتتە ئىدى . ئىككى تاناۋى لىپىلداپ ، ئاق سېرىق يۈزى قىپقىزىل بولۇپ ، قان تولغان ئىككى كۆزىدىن ۋەيران قىلغۇچى بىر خىل نۇر چاقناپ تۇراتتى ، ئۇ قولىدىكى ئۇزۇن ھەم كەڭ قىلىچنى بىر ئۇيان - بىر بۇيان شىلتىپ يېنىغا ئادەم يولاتمايتتى . ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى قەھر - غەزىپى بىلەن باتۇر - جەسۇرلۇقىغا ھېچقاندداق رەقىب تەڭ كېلەلەيدىغاندەك ئەمەس ئىدى .

ئادەملەرگە بولغان گۇمان ، ناقايىللىق ۋە ھاياتقا بولغان چۇشكۈن ئۈمىدسىزلىك — ئىسەن بۇقىنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەنە شۇنداق بىر خىل تەلۋە ، تۇرگۇن كۈچ پەيدا قىلغانىدى .

ئۇ ئۆلۈم ئىزلەپ ئېلىنىشىپ يۈرۈپ ئاخىر يارىلاندى . چىپار ئېتىغىمۇ قىلىچ ، ئوقيا تېگىپ يىقىلدى . ئۇ ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئاستىدا دەسسىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن ، ناھايىتى تەستە ئۆمىلەپ ، سۆرۈلۈپ يۈرۈپ ، يوغان بىر دەرەخكە يۆلىنىۋالدى . شۇ ئەسنادا ، كەينىدىن بىرسى كېلىپ ئۇنىڭ كانىيىدىن قاتتىق بوغۇۋالدى ، ھەتتا ئۇنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن چىققان ئىسسىق تىنىق ئىسەن بۇقىنىڭ بوينىغا تېگىپ تۇراتتى . قارىغاندا ، رەقىبى قورالسىز ، ئىسەن بۇقىنى تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈش نىيىتىدە ئىدى . شۇڭا ، ئۇ پەملەپ تۇرۇپ ، بېلىدىكى خەنجىرىنى سۇغاردى - دە ، رەقىبىنىڭ بېشىغا ئارقىچىلاپ خەنجەر ئۇردى . رەقىبى «ۋاي» دەپ قاتتىق بىر سىلكىندى ۋە سېرىلىپ چۈشۈۋېتىپ ئۆز سالمىقى بىلەن ئىسەن بۇقىنىمۇ يىقىتىۋەتتى . بىر چاغدا ، ئىسەن بۇقا ئىغىرلاشقان بېشىنى ئاران كۆتۈرۈپ ، قان تولغان ھارغىن كۆزلىرى بىلەن ئالدىغا قارىۋىدى ، غۇۋالاشقان كۆز ئالدىدا ، ئۇزۇن يايلىلىق تورۇق ئاتنىڭ بېشى ، پارقىراپ تۇرغان قىلىچ ، قاپقارا يوغان كۆز ، سۇرلۇك تەلەت بىر ئادەمنىڭ تونۇش چىرايى نامايان بولدى . ئىسەن بۇقا دەرھال ھوشىنى يىغدى ۋە كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ، ھېلىقى تونۇش چىرايغا

يېڭىۋاشتىن سەپسالدى . دەرۋەقە ، ئۇ خاتا تونۇمىغانىدى . ئۇنىڭ-
دىن ئىككى چامدام نېرىدا ، قىلىچنىڭ دەستىسىنى مەھكەم
تۇتۇپ ، كۆزلىرىدىن ھەم غەزەپ ئۇچقۇنى ، ھەم دوستلۇق ،
ھېسداشلىق مېھرىنى تەڭ چاچرىتىپ تۇرغان دوستمۇھەممەت
مەغرۇر ، مەردانە ھالەتتە تۇراتتى . ئۇ ئىسەن بۇقىغا ئۇزاق
تىكىلدى ، ئۇنىڭ بۇنداق ئۆتكۈر تىكىلىشىدە ــ
چوڭقۇر ئۆچ ـ ئاداۋەت بىلەن بىللە دوستانە ئەپۇچانلىق تەڭ
مەۋجۇت ئىدى . ئۇ شۇ تاپتا ، ئىسەن بۇقىنىڭ ئۇستىگە باستۇ-
رۇپ كېلىپ ، بوينىغا بىرلا قىلىچ ئۇرۇش بىلەن بۇگۇن بۇ
جەڭدە ئۇنىڭ قولىدا ئۆلگەن ۋە يارىلانغان سەپداشلىرىنىڭ قى-
ساس ـ ئىنتىقامىنى ئېلىشى پۇتۇنلەي مۇمكىن ئىدى . لېكىن ،
ئۇ ئۇنداق قىلمىدى ، بەلكى ئىسەن بۇقىغا : «ئامان بول ، ئىسەن
سۇپىم !» دەپلا ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ ، باشقا ھەمراھلىرىنى
ئەگەشتۇرۇپ چېپىپ كەتتى .

ئىسەن بۇقا ئۇنىڭ ئارقىدىن قاتتىق ۋارقىرىدى : «دوست-
مۇھەممەت ئاكا ، نېمە ئۇچۇن جېنىمنى ئالمايسەن ، مېنى ئۆل-
تۇرۇۋەت ! ئۆلتۇرۇۋەت ! مەن بۇ جاندىن تويدۇم ! ...»

لېكىن ، دوستمۇھەممەت ئارقىغىمۇ قاراپ قويمىدى ، ئى-
سەن بۇقىنىڭ قۇلىقىدا ئۇنىڭ ئېتىنىڭ دۇكۇرلىگەن ئاۋازىلا
قالدى .

جەڭ مەيدانى ئاستا ـ ئاستا تىنچىپ قالدى . ئىسەن بۇقى-
نىڭ ساداق ئوقى تەگكەن ، قىلىچ كەسكەن يەرلىرىدىن توختى-
ماي قان ئېقىپ ، ئۇنى بارغانسېرى ھالسىزلاندۇرۇۋەتتى . ئۇ-
نىڭ ئۇستىگە ، بىرقانچە ئىگىسىز قالغان ياياق ئاتلار ئۇنىڭ
ئۇستىدىن دەسسەپ ئۆتۈپ كەتتى . ئىسەن بۇقىغا جاھان توسات-
تىن تىمتاس بولۇپ قالغاندەك تۇيۇلدى ، ئۇنىڭ سېزىمى بارغان-
سېرى غۇۋالىشىپ ، ئەتراپ پۇتۇنلەي ئوت دېڭىزىغا ئايلانغان-
دەك ، ئۆزى ئاشۇ ئوت ئىچىدە تولغىنىپ كۆيۈۋاتقاندەك

تـۇيۇلـۇشقا باشلىدى ...

ئاي دالىدا مۈگدەپ ياتقان ئۆلۈكلەر سايىسىنى تېشىدەك دۈۋىلىنىپ كەتكەندى، ئۇرۇش بولغان مەيداننىڭ يۈزى ئوي - چۇڭقۇر، چاڭ - توزان، قان - يىرىڭ ئىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردىن تېخى جان تەسلىم قىلمىغان ياردارلارنىڭ ئىڭرىغان ئاۋازلىرى بىلەن ناكا بولغان ئاتلارنىڭ ئازابلىق كىشنەشلىرى ئاڭلىنىپ كىشىگە گويا، بۇ مۇقەددەس ئانا تۇپراق بىردىنلا جانلانغاندەك، شۇ جانلىنىش ئىچىدە، قانغا بويالغان بۇ دالىدىكى قۇربان بولغان ئوغۇللىرىغا هازا ئېچىپ، داد - پەرياد قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى ...

جەڭ بولغان مەيداننىڭ چەت - چۆرىلىرىدە، قان بىلەن ژىن ھىدىنى پۇرىغان ئىتلارنىڭ بىردىنلا كېلىشكە پېتىنالماي، ئەتراپنى ئەگىپ يۈرگەن شەپىلىرى ئاڭلىناتتى. كۆك ئاسمان بىلەن يەر يۈزىنى قاپلاپ كەتكەن قاغا - قۇزغۇنلارمۇ كەڭ دالىنى بېشىغا كىيىپ، بىخىستىقا باشلىغان جەسەتلەر ئۈستىدە بەزمە قۇرۇشماقتا ئىدى.

كەچ كىردى، ئەتراپنى قويۇق قاراڭغۇلۇق قاپلىدى، تىنىق ئاسماندا يۇلتۇزلار غۇنچىسى بەس - بەستە ئېچىلىشقا باشلىدى، ھىلال ئايمۇ بىر چەتتىن ئەگىم قاشلىرىنى سوزۇپ يۇقىرى كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

ئىسەن بۇقا ئورنىدىن تۇرۇشقا خېلى ئۇرۇنۇپ كۆرسىمۇ، ئىككى پۇتىنى ئاتنىڭ ئۆلۈكى بېسىپ تۇرغاچقا زادىلا تۇرالمىدى. ئۇنىڭ بىر قولىمۇ قانداقتۇر ئېغىر بىر نېمىنىڭ ئاستىدا ئىدى.

ئۇ ئۆزىنىڭ تېخىچە ھايات ئىكەنلىكىنى، شۇنچە دەھشەتلىك ئۇر - يىقىت ۋە قانلىق قىرغىن ئىچىدىمۇ ھايات قالغانلىقىنى ئويلاپ قاتتىق ئەپسۇسلاندى. ئۇ ئاللاغا شۇنچە يېلىنىپ، ئۆزىگە ئۆلۈم تىلىمىگەنمىدى! ئاللا ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل

قىلماي ، نېمىشقا ئۇنى يەنە هايات قالدۇرغاندۇ !؟ بۇ دۇنيادا ئۇنىڭ يەنە قانداق كۆرگۈلۈكلىرى باردۇر !؟ لېكىن ئۇ ھەممىنى كۆرۈپ ، بىلىپ ، بۇرنى ـ قۇلىقىغىچە تويغان ئەمەسمىدى ؟ ! ئاھ خۇدا ، بۇ زادى نېمە قىسمەت ؟ ! ئادەم ئۆلمەن دەپ ئۆلۈۋالغىلى بولمايدىكەن ـ دە …

ئۇ نۇرغۇن جەسەتنىڭ ئارىسىدا ياتاتتى ، كىم بىلىدۇ ، ئۇزۇنغا قالماي ئۇنىڭغىمۇ نۆۋەت كېلىپ قالامدۇ تېخى … «ياپىرىم ، مەن نەلەردە ياتىدىغاندىمەن ، مەن جەڭ مەيدانىدا يىقىلغان ئىدىمغۇ ، ئەگەر بۇ يەر جەڭ مەيدانى بولسا ، هازىر نېمىشقا بۇنداق جىمجىت … »

ئۇ ئاشۇنداق خىياللار بىلەن كۆزىنى تەستە ئېچىپ ئاسمانغا قارىۋىدى ، كۆزىگە ئاسماندا پارقىراپ ، جىمىرلاپ تۇرغان ئاي بىلەن يۇلتۇزلار كۆرۈندى .

شۇ چاغدا ، تەبىئەت تەرىپىدىن قايتا بېرىلگەن بۇ هاياتلىق تۇيغۇسى يەنە تورۇپلا ئۇنىڭغا باشقىچە شېرىن بىلىنگەندەك بولدى . ئۇ گويا هاياتنىڭ قەدرىنى ئۆلۈم بىلەن ئېلىشىپ يۇرۇپ تاپقاندەك ئىدى .

ئۇ باش ـ كۆزىدىكى يارا ئاغرىقلىرىنى ئۇنتۇپ ، ئاسماندا ئۇزۇپ يۇرگەن ھىلال ئايغا ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا جۇلالىنىپ تۇرغان سانسىز يۇلتۇزلارغا باشقىدىن قاراپ ، تەبىئەت ئالىمىنىڭ بۇ گۈزەل كۆرۈنۈشلىرىدىن ھۇزۇرلاندى ۋە جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئارىسىدىن ئۆز يۇلتۇزىنى تاپماقچى بولغاندەك ، قان تولغان هارغىن كۆزلىرىنى بىپايان بوشلۇقنىڭ كۆز يەتكۈسىز يىراق جايلىرىغىچە تىكتى .

شۇ چاغدا ، ئىسەن بۇقىنىڭ كۆزىگە خۇددى ئاسماندىكى يۇلتۇزلاردىن بىرى ئېقىپ چۈشكەندەك ، ئۆزىگە يېقىنلا بىر يەردە بىر نەرسىنىڭ پىلىلدىغان يورۇقى كۆرۈندى . ئۇ دەسلەپ بۇنى جەڭدە شېھىت بولغانلارنىڭ روھ ـ ئەرۋاھى ئىشارەت

قىلىۋاتقان ئىزىتقۇ نۇر دەپ بىلگەنىدى . لېكىن ، كۆپ ئۆتمەي ، بۇ نۇر بارغانسېرى يوغىناپ ، تېخىمۇ يورۇپ ، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا باشلىدى ۋە بىرىنىڭ زەئىپ ، مىسكىن ئاۋازدا : «ئوغلۇم سايدات ، نەدىسەن ...» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى . ئىسەن بۇقا شۇندىلا ، بۇ نۇرنىڭ جەڭدىن كېيىن ئوغلىنى ئىزدەپ چىققان قايسى بىر ئاتا قولىدىكى قارا چىراغنىڭ نۇرى ئىكەنلىكىنى بىلدى .

چىراغ يورۇقى بىلەن بىللە سەل - پەل مۈكچەيگەن بىر قارا كۆلەڭگە ئىسەن بۇقىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە چىراغنى ئۇنىڭ قارىقى مىدىرلاپ تۇرغان ئوچۇق كۆزلىرىگە يېقىن تۇتۇپ : «خۇداغا شۈكۈر ، بۇ بىرسى تېخى ھايات ئىكەن» دەپ ئۇنىڭ پۈت - قوللىرىنى ئاۋايلاپ بوشاتتى ۋە بېشىدىن ئاستا كۆتۈرۈپ ئۆرىدى . شۇ چاغدىلا ئىسەن بۇقا تاتلىق بىر ئەندىكىش ئىچىدە كۆزلىرىنى بۇ بوۋاينىڭ نۇرانە يۈزلىرىگە تىكتى . بوۋاينىڭ يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغاندەك كۆرۈنسىمۇ ، لېكىن ئەمگەكتە ، جاپادا پىشقان تېنى تېخى مادارىدىن كەتمىگەن ، بېجىرىم ۋە تېتىك ئىدى . ئۇ بۇ يەرگە راستىنىلا قوزغىلاڭچىلارغا قېتىلىپ كەتكەن «سايدات» ئىسىملىك نەۋقىران ئوغلىنى ئىزدەپ چىققانىدى . لېكىن ، بۇ يەردە ئوغلىنىڭ تىرىكىمۇ - ئۆلۈكىمۇ يوق ئىدى . لېكىن ، ئۇ ناتونۇش بولسىمۇ ، ئىسەن بۇقىنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىدىن خۇشال ئىدى ...

× × ×

بوۋاي بۇرۇن پۈتۈن ئىشقول بازىرىدا نامى بار كارۋان بېشى ئىدى . شۇڭا ، كىشىلەر ئۇنى ھازىرمۇ «نىياز كارۋان» دەپ ئاتايتتى .

ئىسەن بۇقا نىياز كارۋاننىڭ ئۆيىدە ھەپتە تۇردى . بوۋاي

ئۇنىڭ يارىلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ داۋالىدى ، كەكلىك ، قىرغاۋۇل گۆشلىرى بىلەن پەرۋىش قىلىپ باقتى .

— ئىشقۇل بازىرىدىكىلەر داداڭ يۇنۇس ئاخۇننى ئوبدان بىلىدۇ ، ئوغلۇم ، — دېدى نىياز كارۋان بىر كۈنى ئىسەن بۇقا بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، — بۇ يەردىكى كاتتا ، ئېسىل ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۇنىڭ قولى بار ، پاكىز دىل ئەينەككە ئوخشايدۇ ، ئۇنىڭدا ھەرقانداق نەرسە ئۆز ئەكسىنى تاپىدۇ . داداڭ رەھمەتلىك ئەنە شۇنداق دىلى پاكىز ، ئۆمرى كىشىلەرگە پايدىلىق ئىش قىلىپ ئۆتكەن ، مۇرۇۋۋەتلىك ئادەم ئىدى . مەن سېنى داداڭنىڭ يۈزىدىن قۇتقۇزدىم ، ھايانغا قالغان كېيىنكى ئۆمرۈڭدە داداڭنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدىنى يەردە قويما ، ئوغلۇم ...

— راست تاغا ، مەن دادامنى دورىيالمىدىم ، — دېدى ئىسەن بۇقا دىلى ئۆكسىگەن ، ئۇلۇغ كىچىك تىنغان ھالدا ، — ئەمدى ئەقلىمنى تېپىپ ، ئۇنى رازى قىلاي دېگەندە ، دادام مېنى تاشلاپ كەتتى . بەك بالدۇر تاشلاپ كەتتى ، ئەگەر ئۇنىڭ جېنىغا زامىن بولغان ئاشۇ يول قاراقچىلىرىنى تېپىۋالسام ، بۇردا - بۇردا قىلىۋېتەتتىم ...

— نېمە ... نېمە دېدىڭ ئوغلۇم ؟ — دەپ ئالدىراپ سورىدى نىياز كارۋان ئىسەن بۇقىنىڭ كۆزىگە قاراپ ، — يول قاراقچىلىرى دېدىڭما ؟

— ھەئە ، يول قاراقچىلىرى ، — دېدى ئىسەن بۇقا پەرۋاسىزلا ، — دادامنى ئاشۇلار ئۆلتۈرۈپ بولاپ كەتكەن ...

— بۇنى ساڭا كىم دېدى ؟ — ئەزۋەيلەپ سورىدى نىياز كارۋان .

— خان ھەزرىتى ئاپاق خوجا ئۆز ئاغزى بىلەن دېدى ، — دەپ ئاپاق خوجىنىڭ ئېيتقانلىرىنى قىسقىچە چۈشەندۈردى ئىسەن بۇقا ، — قەشقەردىكى ھېلىقى «مازارى شاھان» گۈمبىزى پۈتۈپ ، يەھيا خوجا دادامغا نۇرغۇن ئالتۇن -

كۆمۈش ئىنئام بېرىپتىكەن ، قاراقچىلار بۇنى بىلىپ قېلىپ ، يـاركەنتتـىگە كەلگـۈچە ئارىلىقتـىكى چـۆلدە دادامنى ئۆلتۈ-رۈپ بۇلاپ كېتىپتۇ ...

— بۇ گەپنى ئاشۇ ئاپاق خوجا ساڭا ئۆز ئاغزى بىلەن دېدىما ؟ — چىرايى ئۆڭۈپ سورىدى نىياز كارۋان .

— شۇنداق ، ئۆز ئاغزى بىلەن دېدى ...

— ھۇ ... يالغانچى ، كاززاپلار ! ... — نىياز كارۋان بىردىنلا ئاچچىقلاپ كايىپ كەتتى ، — ئاشۇنداق يالغان گەپ قىلغان ئاغزىڭغا ھونناق چىقىپ ئۆلەرسەن ، ئىلاھىم !

ئىسەن بۇقا تىڭىرقاپ قالدى ، دەماللىققا بىر نەرسە دېيەل-مەي ، نىياز كارۋاننىڭ ئاغزىغا قارىغىنىچە ھاڭۋېقىپ تۇراتتى .

— تاغـا ، ئۇنـداقتا بۇ ئىـشتىـن سىـزنىڭـمۇ خـەۋە-رىڭىز بارما ؟ — دەپ سورى ئۇ ئاخىر سەل - پەل ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ .

— شۇنداق ، مېنىڭمۇ خەۋىرىم بار ، — دېدى نىياز كارۋان بىر ئاز بېسىقىغا چۈشۈپ ، — داداڭنى قانداقتۇر يول قاراقچىلىرى ئەمەس ، ئاشۇ يالغانچى ، كاززاپلارنىڭ دەل ئۆزى ئۆلتۈرگەن .

— نېمە ، نېمە دېدىڭىز ، تاغا ! ؟ — دەپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى ئىسەن بۇقا .

— ئالدىرىما ، مەن ساڭا ئېيتىپ بېرەي ، — نىياز كارۋان ئىسەن بۇقىنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ ئېغىر بېسىقلىق بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى ، — ئەسلى ئىش مۇنداق : سەن دېگەن ھېلىقى «مازارى شاھان» قۇرۇلۇشىغا ياركەنتتىن داداڭ-نى ، تورپاندىن سالىم ، سەلىم ئىسىملىك ئىككى نەققاش ئۇس-تىسىنى ئالدۇرۇپ ئىشقا سالغان . ئىش پۈتكەندىن كېيىن ، ئاپاق خوجا مەخپىي يارلىق چۈشۈرۈپ ، بۇ ئۈچەيلەننى بىر كېچىدىلا ، مەخسۇس جاللاتلارنىڭ قولىدا ئۆلتۈرۈۋەتكەن . سە-

ۋەبى ، ئاشۇ ئۇستىلارنىڭ قولى بىلەن بۇ دۇنيانىڭ ھەرقانداق بىر يېرىدە ، ئاشۇنداق گۈزەل ، نەقىشلىق گۈمبەزدىن يەنە بىرد- نىڭ ياسىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ ھۈنە- رى بىلەن قوشۇپ بۇ دۇنيادىن مەڭگۈلۈككە غايىب قىلىۋەتكەن ! لېكىن ، بىگىزنىڭ قاپتا ياتقىنى نەدە بار ، ئوغلۇم . بۇ دۇنيادا شامال ئۆتمەيدىغان تام يوق . ئۇلارنى ئۆلتۈرگەن جاللاتلارنىڭ بىرسى دەل بىزنىڭ ئىشقۇل بازىرىدىن مازار قۇرۇلۇشىغا ھا- شارغا بارغان بىرسىنىڭ ئاغىنىسى ئىكەن ، ئۇلار بىر قېتىم بىللە كۆكنار ئىچىپ پاراڭلاشقاندا ، كەيپچىلىكتە بۇ گەپلەرنى ئېيتىپ سايتۇ . مەنمۇ بۇنى تېخى يېقىندىلا ئاڭلىدىم …

ئىسەن بۇقىنىڭ دىمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى ، يۈرىكىنى بىرى سوغۇق قول بىلەن مۇجۇپ تولغاپ ئويناۋاتقاندەك ، ئازاب- لىنىپ ئىگراپ كەتتى . پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەر بېسىپ ، بەزگەكتەك تىترەشكە باشلىدى …

— قارا ئۇ بەتنىيەت ، نائىنساپلارنى ، ئۇلارنىڭ جاجىسىنى بەندە ئاجىزلىق قىلغان بىلەن ، ئاللا ئۆزى بېرىدۇ !

ئىسەن بۇقا بۇرۇنقىدەكلا جىمجىت ، ھاڭۋېقىپ ئولتۇراتـ- تى ، گويا روھى تېنىدىن چىقىپ كەتكەندەك ، ھەرىكەتسىز ، ئىپادىسىز ئىدى …

ئونىنچى باب

ئۆلۈمسىز ھالاكەت

1

ئىسەن بۇقا ئون كۈن بولدى دېگەندە، نىياز كارۋان بىلەن خوشلىشىپ، ئىشقۇلدىن قايتىپ كەلدى.

چاچلىرىغا بىمەھەل ئاق كىرگەن جاپاكەش ئانىسى كۆز يېشى ئىچىدە قۇچاق ئېچىپ قارشى ئالدى ۋە ئۇزۇندىن بېرى يىغىلىپ قالغان نۇرغۇن يۈرەك سۆزلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى. لې-كىن، ئىسەن بۇقا ئانىسىنىڭ ئەنبەر گۈلىدەك يېقىملىق ھىدىنى تويۇپ پۇرىغاندىن باشقا، ئېغىز ئېچىپ بىر نەرسە دېمىدى. ئۇ كەم سۆز، خامۇش ھەم ھارغىن ئىدى. ئانا ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى بۇنداق سولغۇنلۇق بىلەن غەلىتىلىكنى راستتىنلا ھارغىنلىقتا جوراپ، ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بەردى ۋە ئوغلىنى ئارام ئېلىشقا ئۈندەپ، ئۆزى ھاردۇق ئېشى ئېتىشكە تۇتۇندى.

ئىسەن بۇقا ئەتىسى ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىۋېلىپ، ساق بىر ھەپتىگىچە بوسۇغىنى ئاتلىمىدى، داددىسىنىڭ قاتىلى ئۆز-ىنىڭ پىر - ئۇستازى — ئاشۇ كاتتا ئىشان ئاپاق خوجا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان ئاشۇ كۈندىن باشلاپ، ئۇنىڭغا پۈتۈن ئالەم زۇلمەت بېسىپ، زىلزىلە ئىچىدە قالغاندەك، يەر ۋە ئاس-مان چايقىلىپ، تارام - تارام يېرىلىپ كەتكەندەك، ئۆزى تور-

غان ئۆيىنىڭ قېلىن تام ـ تورۇسلىرىمۇ غۇلاپ چۈشۈپ ، قىيامەت بولىدىغاندەك ، سۇرلۇك ، ۋەھىمىلىك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى .

بىر ھەپتىدىن بېرى ، ئۇ ئۆزىنى قىيناۋاتقان ئاچچىق خىياللاردىن قۇتۇلۇش ۋە ئۆز ـ ئۆزىنى بەزلەش ئۈچۈن ، بىردەم قۇرئان قىرائەت قىلاتتى ، بىردەم ھاياتىدا ئۆتكەن گۈزەل خاتىرىلەرنى ئەسلەپ ، شۇنىڭ بىلەن غەمكىن كۆڭلىنى ئاۋۇتماقچى بولاتتى ، يەنە بىردەم ھەر خىل تارىخ ، ئەدەبىيات ۋە دىۋانلارنى ۋاراقلاپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن نېمىنىدۇر ئىزدىمەكچى بولاتتى . بۇ كىتابلارنىڭ ئارىسىدا ، ئايازشىكەستىنىڭ① «جاھاننامە» داستانى ، مۇھەممەت بىننى خاراباتىنىڭ «كۇللىيات مەسنىۋى خاراباتى» غەزەللىرى ۋە يۇسۇپ قىدىرخاننىڭ «دىۋان قىدىرى» ناملىق ئەسەرلىرى بار ئىدى . لېكىن ، قۇرئاننىڭ سۈرە ـ ئايەتلىرى ئۇنىڭ زېھنىگە چۈشمەيتتى ، گۈزەل خاتىرىلەر بولسا ، ھامان بۇلۇت ئارىسىدىن يالت قىلىپ كۆرۈنگەن قۇياش نۇرىدەك پاللىدا بىر يورۇيتتىيۇ ، يەنە شۇ ھامان غايىب بولۇپ ، ئۇنىڭ ئورنىنى زۇلمەت باسقان قاراڭغۇلۇق ۋە نالە ـ پەريادلارغا تولغان پاجىئەلەر ئىگىلەپ كېتەتتى .

ئۇ بۈگۈنمۇ ئۆزىنى زورلاپ ئولتۇرغىنىغا خېلى ۋاقىت بولدى . بىر چاغدا بېشىنى كۆتۈرۈپ ، مېھراب شەكىللىك رۇجەككە بىر پەس قارىغاندىن كېيىن ، رەھىل② ئۈستىدە ئېچىقلىق تۇرغان قۇرئانغا قاراپ يەنە قىرائەت قىلىشقا باشلىدى . بۈگۈن ئۇنىڭ كەيپى بەكلا ناخۇش ، روھىي بەكمۇ تۆۋەن ئىدى . ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى لاغىلداپ تىترەيتتى ، ئىختىيارسىز كۆزلى-

① ئايازشىكەستە — تارىخچى ، شائىر مىرزا ھەيدەر كۆرەگاننىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى .

② رەھىل — ئۈستىگە كىتاب قويۇلىدىغان ، ياغاچتىن ياسالغان ، ئېچىلىپ ـ يېپىلىدىغان سايمان .

-ردىن ئەلەملىك ياشلىرى تۆكۈلەتتى ، لېكىن جىمجىتلىقنى ساقلاش ئۈچۈن ئۆزىنى زورىغا بېسىپ ئولتۇراتتى .

ئۇ شۇ ھالەتتە چۈشكۈچە ئۆزىنى ئاران باستى ، چۈشتە ئانىسى ئېتىپ بەرگەن چۆچۈرىدىن بىر پىيالىدەك ئىچىپ سىرتـ- قا چىقتى . ئانىسىمۇ ئۇنىڭ بىر ھەپتىدىن بېرى تەنها بېكىنىۋالـ- غان يېرىدىن سىرتقا — ھايات قايىنىغان ، ئادەملەر تىرىكچىلىك ۋەسۋەسىدە تۈرلۈك - تۈمەن ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان ھاياتلىق سورۇنىغا چىققانلىقىدىن خۇشال ئىدى . ئۇ بۇ يەردە يالغۇزلۇقتىن ، زېرىكىشتىن ، يۈرەكنى مىتە قۇرتىدەك يەيدىغان ئازابلىق ئوي - خىياللاردىن خالىي بولالايتتى ، ئۆزىنى ئەر- كىن ، يېنىك ، خۇشخۇي سېزەلەيتتى .

ئوغلىنىڭ تەقدىرىدىن ، سالامەتلىكىدىن بەكلا ئەنسىرەپ قالغان ئانا بۈگۈن ئۇنى ئەنە شۇنداق ئارزۇ - ئۈمىدلەر بىلەن دۇئا قىلىپ سىرتقا ئۇزىتىپ قويىدى ، لېكىن ئىسەن بۇقا ئىشىكـ- تىن چىقىپ ، بازار ، رەستە - كوچىلارغا ئەمەس ، بەلكى ئادەم يوق ئارقا يوللار بىلەن ئايلىنىپ ، تېخىمۇ ئېغىر جىمجىتلىق ، غەمكىنلىك ھەم سۈر باسقان شەھەر قەبرىستانلىقىغا چىقتى . ئۇ خىيالىدا ، بۇ يەردىن ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنى ، توغرىراقى ، ئاتىـ- سىنىڭ روھىنى ئىزدىمەكچىدى . لېكىن ، ئۇ يېرىم كۈندەك قەبرە ئايلىنىپ ، ئاتىسىنىڭ قەبرىسىنىمۇ ، قەبرىستانلىق ئۈسـ- تىدە كېزىپ يۈرۈيدىغان روھىنىمۇ تاپالمىدى . بەلكى تېخىمۇ تەنھالىق ، غەمكىنلىك ۋە چۈشكۈنلۈككە پېتىپ كەچقۇرۇن ئۆيگە قايتىپ كىردى .

شۇ كېچىسى ئىسەن بۇقا جۆيلۈپ ، ئۆندەرەپ زادىلا ئۇخلىـ- يالمىدى . بۇ يورۇق دۇنيا ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى قانغا چىلىشىپ قالغاندەك قىزىل ۋە خۇنۇك كۆرۈنۈپ ، ئۇنى ئەندىكتۈرەتتى . يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا ، پۈتۈن بەدىنى ئوت - ئاتەش قىزىپ كەتتى ، ئۇ شۇ قىزىغانچە ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئوت - كاۋاپتەك

ئىسسىتما ئىچىدە ياتتى، گويا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يۈرىكىگە يىغىلغان دەرد ـ ئەلەملەر ۋولقانغا ئايلىنىپ، سىرتقا ئۆرلەپ چىقىۋاتقاندەك ئىدى...

ئانىسى بىچارە ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىدا پايپېتەك بولۇپ، قىلمىغان قىلىقى قالمىدى. لېكىن، ئىسەن بۇقا كۈندىن ـ كۈنگە يامانلىشىپ كېتىۋاتاتتى، ئۇنىڭغا ھازىر نە ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالار ھۈرىگەن دېمىدىلەر، نە مۇقەددەس سۆزلەر پۈتۈلگەن ئىسرىقلار تەسىر قىلمايتتى.

بىر نەچچە كۈن ئىچىدە، ئۇنىڭ ئىككى قوۋۇزى شىپپىدا چۆكۈپ، قاڭشىرى پىچاقنىڭ بىسىدەك ئۈچلىنىپ چىقتى، كۆزلىرىنىڭ قارىقى كېڭىيىپ خۇنى قاچقاندى...

2

شەھەردە ھايات ئادەتتىكىدەك ئۆز يولى بىلەن كېتىۋاتاتتى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىدىغان جۇڭغار ئەمەلدارلىرى رەستە ـ گۇزەرلەردە ئاچ بۆرىلەردەك تىمىسقىلاپ، سودىگەر، تىجارەتچى ۋە دۇكاندارلارنى خىلمۇ خىل ئۇسۇللار بىلەن قاقتى ـ سوقتى قىلاتتى. تەرەپ ـ تەرەپلەردە قاغا ـ قۇزغۇندەك توپ ـ توپ يۈرۈيدىغان سوپى ـ دەرۋىشلەرمۇ مادارىدىن كەتكەن ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنى شۇلۇپ يەيتتى. قەيەرگە قارىسا، زوراۋانلىق، ھىيلە ـ مىكىر، قۇۋلۇق ـ شۇملۇق دەستىدىن پايمال قىلىنغان تۇرمۇش، خارلانغان ھايات...

يوللاردا ــ ھارۋىلارغا كۈنجۈت شادىلىرى بىلەن سامان ـ پاخال بېسىۋالغان ھارۋىكەشلەر، قاپ ـ قاپ قوناق ۋە ئارپا ئارتىۋالغان ئات ـ ئېشەكلەر، ھەر خىل ئىشلارنىڭ تەشۋىشلىرى بىلەن قاترىشىپ يۈرگەن ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، تاي ـ تاي خام سەگەزلەرنى يۈدۈپ مۈكچىيىپ كەتكەن

هامماللار ، چىۋىقلارنى ئات ئېتىپ مىنىپ چېپىشىپ يۈرگەن يېرىم يالىڭاچ ئۇششاق بالىلار تىنىمسىز ئۆتۈشۈپ تۇراتتى .
بۇگۈن بۇ ئۇششاق بالىلارنىڭ قاتارىدا ، يوغان بىر ئادەمـ نىڭ قولىدىكى دوناي ھاسىسىنى ئات قىلىپ ، بالىلارغا ئوخشاش قىقاس ـ چۇقان سېلىپ ئويناپ يۈرگەنلىكى ھەممەيلەننىڭ دىقـ قىتىنى تارتتى . ئۇنىڭ قىلىقلىرىدىن كەيپى خۇش ، بىخەملىكى چىقىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ بالىلاردىن بىرلا پەرقى ، ئۇ تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ، ئەخمەت يەسسەۋىنىڭ تۆت مىسرالىق نەزمىسىنىڭ ئىكـ كى مىسراسىنى ناھايىتى چىرايلىق ئاھاڭغا سېلىپ ، رىتىم بىلەن ئوقۇپ قوياتتى :

ئەي كۆڭۈل قىلدىڭ گۇناھ ، ھەرگىز پۇشايمان بولمىدىڭ ،
سويمەن دەپ لاپ ئۇرۇپ ، تالىبى جانان بولمىدىڭ …

كىشىلەر ئۇنىڭغا قىزىقىپ ئالاھىدە سەپسالاتتى ، ئۇ خۇددى كارامەتلىك ئەۋلىيالاردەك ، سېرىق قار يېغىۋاتقان ئەتىيازنىڭ مۇشۇنداق جۇدۇنلۇق كۈنىدە يالاڭ ئاياغ ، يالاڭۋاش ئىدى . كىـ يىمى ـ كېچىكى جۇل ـ جۇل ، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ پاخپايغان ، يۈز ـ كۆزلىرى مەينەت ھەم ئۇششاق چۇششەك جاراھەت ئىدى . ئەمما ، ئۇنىڭ جىيەكلىرى قىزارغان كۆزىدىن بىر خىل سوغۇق نۇر ــ قارىغان كىشىنىڭ نەزىرىنى ۋەيران قىلغۇچى ئۆتكۈر بىر نۇر چاقناپ تۇراتتى .
بىر نەچچە كۈنگە قالماي ، كىشىلەر كىچىك بالىدەك قىلىـ قى بار بۇ ئادەمنىڭ كۈندۈزى خەقلەر بەرگەن بىر بۇردا نان ، بىر نەچچە تال گۈلە ـ قاق ۋە بىرەر قاچا نەزىر ئۇماچلىرى بىلەن جان بېقىپ ، كېچىسى شەھەر قەبرىستانلىقىدىكى ئاغزى ئوچۇق شام گۆرلەردە يېتىپ ئۇخلايدىغان جاھان سارىڭى ئىكەنـ لىكىنى بىلىشتى . يەنە بەزى دۇكاندار ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار

ئۇنىڭ تېگى ـ تەكتىنىمۇ بىلىپ قالدى :
— بۇ ھېلىقى مەرھۇم يۇنۇس تامچىنىڭ ئوغلى ئىسەن بۇقا ئىكەن ئەمەسمۇ ...
— شۇنداقمۇ ، ھېلىقى ئىسەن بۇقا ، ئىسەن سوپىم دېگەن پالۋان يىگىت شۇمىكەن ؟ !
— شۇ ... دەل ئۆزى شۇ ...
— ۋاي خۇدايىمەي ، بۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ ، ھوش ـ كاللىسى جايىدا ، خېلى ئوبدان بالا ئىدىغۇ ...
— ئاڭلىساق ، ئۇ پىر ـ ئۇستازلىرىدىن ئىلمى قال ① بىلەن ئىلمى ھالنى ② ئۆگىنىپ ، كەشپۇ كارامەت كۆرسىتىمەن دەپ ، خانىقادىن چىقماي كىتاب ئوقۇپ ، ئاخىرى ئېلىشىپ قاپ- تۇ ، دېيىشىدۇ ...
— ۋاي خۇدايىمەي ... كىتاب دېگەننىمۇ كۆپ ئوقۇسا چاتاقكەن ـ دە ! ...
— ھەي ئېسىت ... بىر ئوبدان بالا ئىدى ، ياشلا تۇرۇپ سارالڭ بولۇپ كەتكىنىنى قاراڭلار ...
كىشىلەر مانا شۇنداق ھېسداشلىق بىلەن ئۇنىڭغا خېلى ئوبدان قارايدىغان ، ئۇششاق باللار ۋە بەزى مىجەزى چۇس ، ئوسال ئادەملەر ئۇنى بوزەك قىلسا ، قوغلىسا ، ئۇنىڭ ئارىسىغا چۈشۈپ ، ئۇلارنى ئەيىبلەيدىغان بولدى . ئىسەن بۇقىمۇ ئەگەر ئەسەبىيلىكى ، تەلۋىلىكى تۇتۇپ قالمىسىلا ، ئادەتتە ، ياۋاش ، مۆمىن ، رايىش ئىدى . پەقەت ھېلىقى ئىككى مىسرا نەزمىنى ئوقۇغان چاغدىلا ، بىر ئاز جىددىيلىشىپ ، ئۇنىڭ ـ بۇنىڭغا

---

① ئىلمى قال — ھايات ، تۇرمۇش دىنىي قانۇنلار توغرىسىدىكى زاھىر ئىلىم .
② ئىلمى ھال — تەرىقەت ئىلمى ، روھى دۇنيا ئىلمى ، باتىن ئىلمى .

قەغىش قىلىپ قوياتتى . كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ ، ئۈزۈن كۆلا ، ئىشانچە تون كىيىپ ، يوغان سەللە ئورىغان سوپى ـ دەرۋىشلەر-نى كۆرسىلا ، چىرايى ئۆڭۈپ ، ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ ، قاچانلاردۇر ئوقۇپ ئېسىدە قالغان مەۋلانا قىدىرخاننىڭ :

كەچتىم مەن زامانىڭدىن ،
ياخشىدۇ ـ يامانىڭدىن .
ئاق سەللە ـ يېشىل سەللە ،
بىزارمەن تامامىڭدىن !

دېگەن شېئىرنى ئوقۇپ ، ئۇلارنى تىللايدىغان ، قولىدىكى دوناي هاسىسىنى شىلتاپ خىرىس قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى . كىشى-لەر بۇ هالدىن هەيران بولۇپ ، تەئەججۇپكە چۈشسىمۇ ، لېكىن بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىشكە ئامالسىز ئىدى .

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ئاپاق خوجا ئوردىدىن چىقىپ ، «تېرەكباغ خانىقا» سىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ ئىگەر ـ جابدۇقلىرى ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن سەرەمجانلانغان ئاق ئارغىماقتا ئىشانلىق تون ـ لىباسى بىلەن غادىيىپ ئولتۇراتتى . يېشىل مەخمەل كۆلا كىيگەن ئىككى سوپى ئىككى تەرەپتە ئاتنىڭ باشۇىغىدىن يېتىلەپ سوكۇلداپ كېلەتتى ، ئارقىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بەقەسەم چاپانلىق ، مەللە تونلۇق سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ هەممىسى بېشى-دىكى كۆز مۇنچاق ، كەھرىۋا ۋە هېقىقلاردىن كۆز قويۇلغان ئۈزۈن كۆلالىرىنىڭ ئۇستىگە ئاق سېرىق ۋە يېشىل شايى سەل-لىلەرنى ئورۇۋېلىشقانىدى .

ئۇلار چوڭ يولدىن ئۆتۈپ ، ئوڭ تەرەپتىكى رەستىگە قايرى-لىدىغان دۇقمۇشقا كەلگەندە ، نەدىندۇر تۇيۇقسىز پەيدا بولغان ئىسەن بۇقا قولىدىكى دوناي هاسىسىنى يەرگە دوق ـ دوق ئۇ-رۇپ ، ئاق ئارغىماقنى ئۈركۈتۈۋەتتى . ئەگەر ئىككى سوپى ئات-

ىنىڭ تىزگىنى بىلەن باشباغنى مەھكەم تۇتمىغان بولسا ، ئارغىماق ئارقىغا شوخشىپ ، ئاپاق خوجىنى تىك موللاق چۈشۈرۈۋەتكەن بولاتتى .

ئىسەن بۇقا ئاپاق خوجىنىڭ قورقۇپ ئۆڭگەن چىرايىغا ، ۋارقىراپ ـ جارقىراشلىرىغا پىسەنت قىلماي ، تىلىغا رام بولۇپ كەتكەن ھېلىقى شېئىرنى بار ئاۋازى بىلەن ئەمرىمەرۇپقا كەلتۈرۈپ ئوقۇدى :

كەچتىم مەن زامانىڭدىن ،
ياخشىدۇ ـ يامانىڭدىن .
ئاق سەللە ـ يېشىل سەللە ،
بىزارمەن تامامىڭدىن !

— ھەيدەڭلار بۇ ساراڭنى ! — دەپ ۋارقىرىدى ئاپاق خوجا چالۋاقاپ ، — ئاغزىنى ئۇجۇقتۇرۇڭلار بۇ تەلۋىنىڭ ! ...

ئۇ شۇنداق دېدىيۇ ، ئۆزىگە بىگىزدەك تىكىلىپ تۇرغان ساراڭنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر تونۇش چىرايىنىڭ سىيماسىنى كۆرگەندەك ، ئۇنىڭ شېئىر ئوقۇغان ئاۋازىدىنمۇ قانداقتۇر بىرسىنىڭ تونۇش تەلەپپۇزىنى ئاڭلىغاندەك بولدى ۋە ئېسىگە بىر نەرسە چۈشۈپ دىڭگىدە چۆچۈپ كەتتى . «ئىسەن بۇقا ... ئىسەن سوپىم ... راستىنلا شۇمىدۇ ؟ ! ... »

ئاپاق خوجا ئۆز ۋاقتىدىلا ، ئۇنى «ئىشقۇل جېڭىدە ئۆلدى» دەپ ئاڭلاپ ، بىرلا دۇئا بىلەن پاك ـ پاكىز ئۇنتۇپ كەتكەنىدى . ئارىدىن شۇنچە ۋاقىت ئۆتۈپ بۈگۈن ئۇنىڭ بۇ يەردە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى ئۇنى ھەم تەمتىرەتتى ، ھەم چۆچۈتتى . «ۋاي خۇدايىمەي ، ئۇنىڭ روھىمۇيا ؟ ! ئۇنىڭ روھىي تىرىلىپ ، ساراڭ قىياپىتىدە ئايلىنىپ يۈرمىگەن بولمىسۇن يانا ... ئۇ ، ئۇ دۇنيادا دادىسى بىلەن ئۇچراشقان بولسا ... »

ئاپاق خوجا ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن گاڭگىراپ ، سارا-سىمىگە چۈشۈپ تۇرغان ۋاقىتتا ، ئۇنىڭ بىر نەچچە نىشىكەش ياۋايى دەرۋىشلىرى ئىسەن بۇقىنى ھەيۋە - پوپوزا ، تىل - ھاقارەت بىلەن قوغلاشقا باشلىدى .

ئىسەن بۇقا تايتاڭلاپ قېچىپ كېتىۋېتىپ ، بار ئاۋازى بىلەن ھېلىقى ئىككى مىسرا نەزمىنى ئوقۇدى :

ئەي كۆڭۈل قىلدىڭ گۇناھ ، ھەرگىز پۇشايمان بولمىدىڭ ،
سوپىمەن دەپ لاپ ئۇرۇپ ، تالىبى جانان بولمىدىڭ !

ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازى يىراقتا شارقىراپ ئېقىۋاتقان زەرەپ-شان دەرياسىنىڭ شاۋقۇنلىرىنى بېسىپ ئادەملەرنىڭ قەلبىدە ئەكس سادا ياڭراتتى ۋە رەستە - گۇزەرلەردىكى قايناق غولغۇن ئىچىگە ئاستا - ئاستا سىڭىپ كېتىۋاتاتتى .

× × ×

ئىسەن بۇقا ساراڭ بولدى ، ئۇنىڭ جىسمى ھايات تۇرغان بىلەن روھى ئۆلدى ! ئۇنىڭ روھى پاك ، كىرسىز ئىدى . ئۇمۇ باشقىلارغا ئوخشاشلا ، ھاياتنى ، ھاياتلىقنىڭ ھەربىر دەقىقىسىنى سۆيەتتى ، قەدىرلەيتتى . ئەمما ، ئۇنىڭ ئۈچۈن قەدىرلىك بولغان بۇ دەقىقىلەر ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ، گۈزەللىكىنى يوقاتقانىدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ بۇنداق گۈزەللىكلەرنى كۆرىدىغان دىل كۆزى باشقىلار تەرىپىدىن كور قىلىۋېتىلگەنىدى ···

ئۇنىڭ روھىنى كىم ئۆلتۈرۈپ ، دىل كۆزىنى كىم كور قىلىۋەتتى ؟ !

مەيلى ئۇنى كىم ئۆلتۈرمىسۇن ، كور قىلمىسۇن ، ئۇنىڭ

قاتىلى يىغلىدى . چۈنكى ، ئىسەن بۇقىنىڭ روھى ئەمدى ھەر-گىز بىر يەردە جىم تۇرمايدۇ ، بۇرۇن ئۇ بىر كىشىگە تەۋە بولغان بولسا ، ھازىر ئۇ ، ئەركىن تەبىئەت قوينىغا سىڭدى ، ئۇنىڭ روھى بۇ زېمىنغا تارالدى . ئەمدى بۇ روھ بۇ زېمىندا گاڭگىراپ ، تىڭىرقاپ يۈرگەن نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ھەرىكەتلىنىدۇ ، ئۇلارنى ئويغىتىدۇ ، سەگەكلەشتۈرىدۇ ، ئۇلارنى ھەر ۋاقىت ئۆزىدىن ئىبرەت ئېلىشقا ئۈندەيدۇ ، چاقىرىدۇ ...

ئەسەردىكى مۇھىم تارىخىي شەخسلەرنىڭ قىسقىچە بايانى
(خاتىمە ئورنىدا)

ئاپاق خوجا:

ئەسلى ئىسمى ھىدايىتۇللا خوجا بولۇپ، مىلادىيە 1626 ـ يىلى قۇمۇلدا تۇغۇلغان. دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپ خوجا (مازار پادىشاھىم) مىلادىيە 1620 ـ يىلى نەمەنگاندىن قۇمۇلغا كەلگەن. ئانىسى زۇلەيخا بېگىم ئۆز ۋاقتىدا قەشقەرىيەدىن قۇمۇلغا چىقىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان بەشكېرەملىك مىر سەئىد جېلىل دېگەن كىشىنىڭ قىزى.

ئاپاق خوجا مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەن، ئەرەبچە، پارسچە تىلنى ۋە شەرىئەت، تەرىقەت، تەسەۋۋۇپ ئىلمىنى دادىسى بىلەن ئانىسىدىن ئۆگەنگەن. ئۇنىڭ دادىسى ۋە ئانىسى توغرىسىدا «سىلسىلە تۇز ـ زەھەپ» («ئالتۇن زەنجىرلەر») دېگەن تەزكىرىدە مۇنداق يازىدۇ: «مۇھەممەت يۇسۇپ خوجام جاھاننىڭ تەڭداشسىز كىشىسى ئىدى. زىلەيخا بېگىممۇ تەڭداشسىز ئىستىدات ئىگىسى ئىدى، ئەرەبچە ۋە پارسچىدە ھېچكىم ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى، شېئىر ھەم قەسىدە ئىجادىيىتىدە نۇقسانسىز ئىدى.»

بۇ تەزكىرىدە يەنە ئېيتىلىشىچە، زۇلەيخا بېگىم ھاپىز شىرازى شېئىرلىرىنى ناھايىتى زور ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ، مۇتائىلە قىلغان ۋە تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ ھەقتە مۇنۇ غەزەل مىسال كەلتۈرۈلگەن:

ئەگەر ئول تۈركىي شىرازى قولىغا ئالسا كۆڭلۈمنى،

كى خالىي ھىندۇغا بەرگۈم سەمەرقەندۇ ـــ بۇخارانى !

ئاپاق خوجا مىلادىيە 1638 ـ يىلى ئون ئىككى ياش ۋاقتىدا ، دادىسى بىلەن قەشقەرگە كەلگەن ۋە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن دادىسىدىن رەسمىي سوپى ـ ئىشانلىقنى ئۆگىنىشكە باشلىغان .
ئاپاق خوجىنىڭ جەمئىيەت خاراكتېرلىك سالاھىيىتى ـــ «ئىرشاتنامىسى» بىلەن «نەسەپنامىسى» مىلادىيە 1655 ـ يىلى قەشقەردە «ئاق تاغلىق» سوپىلار تەرىپىدىن ، «پەيغەمبەر ئەۋلادى» ، «ئىشان» نامى بىلەن رەسمىي جاكارلانغان .
مىلادىيە 1667 ـ يىلى ، دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپ خوجا يەكەندە «ئىسھاقىيە» چىلار مەزھىبىدىكى ئۆزىنىڭ نەۋرە ئەۋلادى بولغان خوجا ئەبەيدۇللا تەرىپىدىن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئاپاق خوجا دەرھال دادىسىنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ ، ئۆزىنى «پىر» دەپ ئېلان قىلغان ۋە دادىسى يۈرگۈزۈپ كەلگەن «ئىشقىيە سۇلكى» گە ھەم بۇ «سۇلۇك» مۇرىتلىرىنىڭ ئومۇمىي ھەرىكەتلىرىگە باشچىلىق قىلىش ھوقۇقىنى قولىغا ئالغان .
ئۇ كەڭ كۆلەمدە مۇرىت قوبۇل قىلىش ، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشكە جىددىي كىرىشىپ ، تۇرپاندا «ئەسھابۇل كەب» ، قەشقەردە «خان خوجىنىڭ ئوردىسى» ، يەكەندە «ئالتۇن مازار» دا ئۈچ سۇلۇك تەسىس قىلىدۇ ، بۇ سۇلۇكلەر مۇرىت قوبۇل قىلىش ۋە ھەرخىل دىنىي ـ سىياسىي پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان مەركىزىي ئورۇنغا ئايلىنىدۇ . ئۇنىڭغا باش قىلىپ قويۇلغان «خەلىپە» لەرنى ئىشان ئۆزى بىۋاسىتە كونترول قىلىدۇ . ئاپاق خوجىنىڭ ئەڭ يېقىن مۇخلىسى بولغان موللا باقى سەمەرقەندى شۇنداق دەيدۇ : «ھەزرىتى ئىشان قولىدا ئاخىر ئۆمرىگىچە تۆت يۈز مىڭ كىشى توۋا قىلىپ ، مۇرىت بولۇپ ، تائەت ـ ئىبادەت يولىغا مېڭىپ بەھرە ئالغان ...»
ئاپاق خوجا ئەنە شۇنداق ئۈزلۈكسىز مۇرىت كۆپەيتىش ،

كۆچ توپلاش ۋە تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئارقىلىق، ئەڭ ئاخىرى تىغ ئۇچىنى دىنىي پائالىيەتتىن ھالقىتىپ، ھاكىمىيەتكە قاراتتى ۋە مىلادىيە 1678 - يىلى جۇڭغار ئىشغالىيەتچىلىرىنى باشلاپ كېلىپ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئون ئىككىنچى سۇلتانى ئىسمائىل خاننى ئاغدۇرۇپ، تارىختا 164 يىل ھۆكۈم سۈرگەن شۆھرەتلىك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى بەربات قىلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا جۇڭغارىيە ھامىيلىقىدىكى ئاپاق خوجا «خان» لىقىنى تىكلەپ، بۇ خانلىقتا ئون بەش يىل ھۆكۈمران بولدى.

ئاپاق خوجا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بۇ دەۋردە، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، ئون بىر قېتىم چوڭ قىرغىنچىلىق بولدى، بىر يۈز سەكسەن مىڭ بىجىرىم ئادەم قىرغىنچىلىقتا ئۆلتۈرۈلدى. ئاپاق خوجىغا ۋە ئۇنىڭ ھامىيسى بولغان جۇڭغار ئىشغالىيەتچىلىرىنىڭ قاتمۇ قات زۇلۇمىغا قارشى ئىككى يۈز قېتىمدىن كۆپرەك خەلق ئىسيانى كۆتۈرۈلدى.

ئاپاق خوجا مانا شۇنداق ئىسيانچىلاردىن ۋە ئۇ يۈرگۈزگەن تەرىقەت زوراۋانلىقىغا قارشى چىققان تالىپلاردىن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى تۇتۇپ، مىلادىيە 1679 - يىلى جۇڭغارلارنىڭ كۆچى بىلەن ئىلىغا پالاپ، «غالچا يىگىت»، «غالچا چوكان» نامىدا جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە قۇل قىلىپ بەردى.

ئۇ يەنە، خانلىق يارلىقى چۈشۈرۈپ، مەسچىت، مەدرىسلەرنى خانىقا بىلەن تۈنەكخانىلارغا ئۆزگەرتتى، قۇرئان بىلەن ھەپتىيەكتىن باشقا بارلىق كىتاب، مەدەنىي مىراس ۋە تارىخىي قولىيازمىلارنى كۆيدۈرۈۋەتتى. بۇنىڭغا نارازى بولغان، قارشى چىققان شەرىئەت پېشۋالىرىنى، دىنىي ئۆلىمالارنى يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ئۆلتۈردى.

ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ دادىسى مۇھەممەت يۈسۈپ خوجىلار خۇددى سەئدى شىرازىنىڭ:

تەركىدۇنيا بول دەر خەلققە پىر ـ ئىشان ،
لېكىن ئۆزلىرىچۇ؟ يىغار پۇل ۋە دان !

دېگىنىدەك ، ھوقۇق تۇتقان ۋە ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان ۋاقىتلىرىدا ، خەلقنىڭ يىلىكىدە سۇ ئىچىپ ، ھېسابسىز مال ـ دۇنيا يىغدى . مۇھەممەت يۇسۇپ خوجا يالغۇز قەشقەردىلا ، قىرىق ئىككى جايدا مېۋىلىك باغ ئىگىلەپ داڭ چىقارغان بولسا ، ئۇنىڭ ئوغلى ئاپاق خوجا خۇددى «دەسلەپ چىققان قۇلاقتىن كېيىن چىققان مۈڭگۈز ئېشىپ كېتىپتۇ» دېگەندەك ، توقساق يەردە باغ ـ ئېرەم ، يۈز پاتمانلىق ① تېرىم يەر ، يىگىرمە بەش كوزا ئېرىغ مال (ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ئۈنچە ـ مەرۋايىت) ، يەتتە يۈز ئەللىك پارچە زىلچا ـ گىلەم ، ئۈچ مىڭ ئات ، يۈز جۈپ شاھزەر② ، تۆت يۈز ياقا تون ـ سەرپاي ، بەش مىڭ جايناماز ، ئۈچ يۈز دۇكان ، يىگىرمە ھويلا ـ ئارام ئىگىلەپ ، دادىسىدىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتتى .

ئاپاق خوجا مىلادىيە 1693 ـ يىلى رەجەپ ئېيىنىڭ بېشىدىكى بىر پەيشەنبە كۈنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلدى③ . بىر كېچە ـ كۈندۈزدە يەكەندىن قەشقەرگە ئېلىپ كېلىنىپ ، «ياغدۇ» (ھازىرقى ھەزرەت) دېكى ئۆزى بىنا قىلدۇرغان «مازارى شاھان» غا ـــ دادىسى ھەزرىتى بۇزرۇكۋار ئايىغىغا دەپنە قىلىند-

① بىر پاتمان — تۆت يۈز موغا تەڭ .
② شاھزەر — يۈزىگە خەت ئويۇلغان ياپىلاق ئالتۇن ئۈزۈك .
③ «تەزكىرەئى خوجا ھىدايىتۇللا» دېگەن كىتابتا ، ئاپاق خوجىنىڭ زەھەرلىنىپ ئۆلگەنلىكى يېزىلغان . بىزدىكى زەھەرلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ قەبرە ئاستىنى كۆك بوياپ قويۇش ئادىتى بويىچە ، ئۇنىڭ قەبرىسىنىڭ ئاستىدىن يىگىرمە سانتىمېتىر كەلگۈدەك ئارىلىق باشقا قەبرىلەردىن پەرقلىق ھالدا ، ئاتىسىنىڭ قەبرىسىگە ئوخشاش كۆك سىر بىلەن بوياپ قويۇلغان .

دى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، چوڭ ئوغلى خوجا يەھيا دادىسىنىڭ قەبرىسىنى كاتتا گۈمبەز ئىچىگە ئالدۇرۇپ ، گۈمبەزنىڭ ئۈستىگە پارسچە «ئاپاق خوجا خۇدانىڭ ئاشىقى ئىدى ، يەككە - يېگانە مەشۇق ئىدى» دېگەن خەتلەرنى يازغۇزۇپ ، بۇ يەرنىڭ نامىنى «ھەزرىتى ئاپاق مازىرى» قىلىپ بېكىتتى .

ئىسمائىل خان :

ئىسمائىل خان ــــ سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئون ئىككىنچى خانى . ئۇ ئابدۇرىشىت خاننىڭ نەۋرىسى بولۇپ ، قارا شەھەر ۋە تۇرپاندا قىرىق يىل ھۆكۈمران بولغان ئابدۇرېھىم خاننىڭ تۆتىنچى ئوغلى .

ئىسمائىل خان مىلادىيە 1670 - يىلىدىن 1678 - يىلىغىچە خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان . بۇ دەۋردە ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ زېمىنى خېلىلا كىچىكلەپ كەتكەنىدى . ئابدۇللا خان (ئىسمائىل خاننىڭ چوڭ ئاكىسى) دەۋرىدە ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى دائىرىسىدىكى تاشكەنت ، پەرغانە شەھەرلىرى ئىسمائىل خان دەۋرىگە كەلگەندە ، ئارقا - ئارقىدىن مۇستەقىللىق ئېلان قىلدى . بۇ مەزگىلدە ، جۇڭغارىيە ئاقسۆڭەكلىرىمۇ ئىلى ۋادىسىغا ھۇجۇم قىلىپ نۇرغۇن جايلارنى بېسىۋالدى ، ئۇزۇنغا قالماي ، يەنە تۇرپان ، قۇمۇل قاتارلىق جايلارنى ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئېلىۋالدى . دېمەك ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ بۇرۇنقى ئوتتۇرا ئاسىياغىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىنى ئىسمائىل خان دەۋرىگە كەلگەندە ، تارىيىپ ، جەنۇبتا خوتەندىن شىمالدا قارا شەھەرگىچە بولغان زېمىنلارلا قالغانىدى .

ھەزرىتى ئىسمائىل خان ئىمانى كامىل ، باتۇر ، ئادالەتپەرۋەر ئادەم ئىدى . ئۇ تەختكە چىققاندىن كېيىن خانلىق ئىشىدا ھەمىشە ئۇلۇغ ئالىملار بىلەن كېڭىشىپ ، ئادالەت بىلەن توغرا ئىش قىلىشقا تىرىشتى . شۇڭا ، ۋەيران بولۇپ كەتكەن مەملى-

كەت ئازغىنە مۇددەتتە ئەسلىگە كېلىپ ئاۋاتلاشتى . بۇ ھەقتە مۇھەممەت سادىق قەشقەرى ئۆزىنىڭ «تەزكىرەئى ئەزىزان» نام-لىق كىتابىدا مۇنداق يازىدۇ : «... بۇ شەھەرلەر ئانچىنان ئاباد بولدىلەر ، ئىلگىرى - كېيىن بۇنداق بولغان ئەمەس ، ئۇن يىل رەئايا فەقىرلەر بىلمەدىلەركى ، بۇ دىيارلار ئىچرە سىپاھى بارمۇ يا يوقمۇ؟ زۇلۇم - سىتەم سۆزى قۇلاققا ئاڭلانمىدى . ئۆلۇما ۋە فازىللارغىـە رىـۋاج تـامام بولدى . شـەرىئەت مۇسـتافا روناق تاپتى ... »

ئەمما ، بۇ دەۋردە ئاپاق خوجىنىڭ تەسىر دائىرىسىمۇ كېڭەي-يىپ ، ئۇنىڭ «ئىشقىيە سۇلكى» كۈندىن - كۈنگە كۈچەيدى ، ئۇ بارلىق كۈچ ۋە ھىيلە - مىكىر بىلەن فېئودال روھانىلارنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئىمتىيازلىرىنى مۇستەھكەم-لەشكە كىرىشتى ۋە ئاخىر بېرىپ ھاكىمىيەتكە خىرىس قىلدى . ئىسمائىل خان دەسلەپ ئاز - تولا ھېسداشلىق ۋە كالتە پەملىك بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ بەزىبىر ئىشلىرىغا ۋە بىر قىسىم تەلەپلى-رىگە يول قويغان بولسا ، كېيىن ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈش-كەنلىكىنى سەزگەن ھامان ، ئۇنىڭ يولسىز ھەرىكەتلىرىگە ، بولۇپمۇ ، دىنىي كۆز قاراشلارنى نىقاپ قىلىپ ئېلىپ بېرىۋاتقان زوراۋانلىق ، بۆلگۈنچىلىك ، پاراكەندىچىلىك قىلمىشلىرىغا قات-تىق چەك قويدى ۋە ئۇنى جىددىي ئاگاھلاندۇردى . ھالبۇكى ، ئاپاق خوجا ئۇنىڭ سەمىمىي نەسىھەتلىرى بىلەن ئاگاھلاندۇرۇش-لىرىنى ئاڭلىمىدى ، بەلكى تېخىمۇ تەلۋىلىشىپ ، جەمئىيەت تەرتىپىنى ، خەلقنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى بۇزىدىغان مەزھەپلەر كۈرىشىنى جىددىيلەشتۈرۈپ ، ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى . بۇ ئىچكى ئۇرۇشنىڭ تىغ ئۇچى ئەمەلىيەتتە سەئىدىيە ھاكىمىيىتى-گە قارىتىلغانىدى .

ئىسمائىل خان بۇ ۋەزىيەتنى ، يەنى سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ تەقدىرىگە ، ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بۇ ھايات - ما-

ماتلىق ۋەزىيەتنى سەگەكلىك بىلەن كۆرۈپ يېتىپ ، ئاپاق خوجىغا مادارا چىلىق قىلماي ، قاتتىق تەدبىر قوللىنىش قارارىغا كەلدى ۋە مىلادىيە 1671 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ، ئاپاق خوجىنى بىرنەچچە مۇھىم مۇخلىس ـ شېرىكلىرى بىلەن قوشۇپ ، مەملىكەت چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقاردى . شۇنىڭ بىلەن ، داۋالغۇپ تۇرغان ئىچكى ۋەزىيەتنى تېزلا كونترول قىلىپ ، دۆلەتنى يوشۇرۇن بىر خەۋپتىن ساقلاپ قالدى .

ئىسمائىل خان مىلادىيە 1678 ـ يىلى كۈز ئايلىرىدا ، ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ھامىيسى جۇڭغارلار تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلۇپ ، شۇ يىلىنىڭ ئاخىرىدا پۈتۈن ئەۋلادلىرى بىلەن بىللە ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنىپ ، جۇڭغار ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قولىدا ئەركىسىز خورلىنىپ بۇ دۇنيادىن ئۆتتى ...

غالدان سېرىن :

غالدان سېرىن — جۇڭغارلارنىڭ باش سەردارى باتۇر خۇنتەيجىنىڭ كەنجى ئوغلى . مىلادىيە 1644 ـ يىلى قوبۇقساردا تۇغۇلغان . زېرەك ، قارام ، قىزىققان شاھزادە ، ئۇ تۇغۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، دادىسى باتۇر خۇنتەيجى ئالەمدىن ئۆتكەن .

موڭغۇللارنىڭ بىر ئائىلىدە ئىككى ئوغۇل بولسا ، كىچىكى «مانجى» بولۇش ئادىتى بويىچە ، غالدان كىچىك ۋاقتىدىلا تىبەتكە لامالىقنى ئۆگىنىپ كېلىشكە ئەۋەتىلگەن . ئۇ ، لاساغا بارغاندىن كېيىن ، دالاي لاما V نىڭ قولىدا بۇددا تەلىماتىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن .

مىلادىيە 1670 ـ يىلغا كەلگەندە ، ئاكىسى سىڭگىنىڭ ئاتا بىر ئانا باشقا ئاكىلىرى چېچەن بىلەن جۇت باھادۇرلار تەرىپىدىن ھوقۇق تارتىش مەقسىتىدە ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، دەرھال جۇڭغارىيىگە قايتىش ئۈچۈن دالاي لامادىن رۇخسەت ئالىدۇ ۋە جۇڭغارىيىگە كېلىپلا ، ھوقۇق تارتىۋېلىش كۈرىشىگە قاتنىشىدۇ

ھەم بۇ كۈرەشلەردە ئارقىمۇ ئارقا غەلىبە قازىنىپ ، جۇڭغار قەبىلىلىرىگە باشلىق بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئۇ لامالىقتىن چىقىپ ، دەھرى بولغاچقا ، دالاي لاما ئۇنىڭ خوتوكتولۇق (ماشايىق) دىنىي ئۇنۋانىنى ئېلىپ تاشلايدۇ .

غالدان جۇڭغار قەبىلىلىرىنىڭ باشلىقى بولغاندىن كېيىن ، ئۇيراتلارنىڭ سىياسىي مەركىزىنى قوبۇقساردىن ئالمالىققا ـــ ئىلىبالىقتىكى ئىرەن قابورغىغا يۆتكەيدۇ .

مىلادىيە 1673 ـ يىلى ، غالدان ئۆزى ئىگىلىگەن جۇڭغارىيە ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ، ئۆز تاغىسى سوكۇر بىلەن قېيىناتىسى ئۈچىر تۇچەچىن خانغا ھۇجۇم قىلىدۇ . بۇ ئۇرۇش ئۈچ يىل داۋام قىلىدۇ . مىلادىيە 1976 ـ يىلى غالدان قېيىناتىسىنى سايرام كۆلى ئەتراپىدا مەغلۇپ قىلىپ ئۆلتۈرىدۇ ، ئۇنىڭ قەبىلىسىنى پۈتۈنلەي ئۆزىگە بويسۇندۇرىدۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ، «ھەممە ئۇيرۇت ـ ئولوسلىرىغا ئۆز گېپىنى ئۆتكۈزىدىغان» بىردىنبىر ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىقىدۇ .

بۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى تەڭرىتىغىنىڭ شىمالىدىن پەيدىنپەي تەڭرىتىغىنىڭ جەنۇبىدىكى كەڭ مۇنبەت زېمىنلارغا قارىتىشقا باشلايدۇ . مىلادىيە 1677 ـ يىلى يازدا ، ئوتتۇز مىڭ ئاتلىق لەشكىرى بىلەن سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئۆلكىلىرى بولغان تۇرپان بىلەن قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلىپ بېسىۋالىدۇ . دەل مۇشۇنداق پەيتتە ، ئاپاق خوجا دالاي لاما V نىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىدۇ . ئۇنىڭ كېلىشى غالداننىڭ يېڭى پىلانى ئۈچۈن مەدەت ھەم دەستەك بولىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، ئون ئىككى مىڭ تاللانغان ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ سەئىدىيە خاندانلىقىغا قارشى يۈرۈش قىلىدۇ .

غالدان سېرىن مىلادىيە 1697 ـ يىلى قۇمۇل ئاقتاش يايلىقىدىكى قارار گاھىدا ئەللىك ئۈچ يېشىدا ۋاپات بولىدۇ .

يولۋاس خان :

يولۋاس خان ــ سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئونىنچى سۇلتانى ئابدۇللا خاننىڭ چوڭ ئوغلى، سەككىز يېشىدا قەشقەرگە نائىب خان قىلىپ قويۇلغان، ئوتتۇز يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان.

يولۋاس خاننىڭ خۇي - پەيلى توغرىسىدا شاھ مەھمۇت جوراس ئۆزىنىڭ «سەئىدىيە خاندانلىقى تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللار» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق يازىدۇ: «ئۇنىڭ تەبىئىتى زۇلۇم ۋە پىتنە - پاسات بىلەن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ زۇلۇمىدىن بەكمۇ ۋەيران ھەم پەرىشان بولۇشتى. لەشكەرلەرنى ياخشى تەربىيلەيتتى، يەنە ئازغىنە بەدگۇمانلىق بىلەن رەنجىتىپمۇ قوياتتى. قىسقىسى، ئۇنىڭ ئەھۋالى بىر خىل تۇرمايتتى.»

شۇ سەۋەبلىك، يولۋاس خان بىلەن قەشقەر خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ، ئەۋجىگە چىقىدۇ. ئاپاق خوجا گۇرۇھى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يولۋاس خان بىلەن ئاتىسى ئابدۇللا خان ئوتتۇرىسىدا پىتنە - پاسات تۇغدۇرۇپ، ئوت قويرۇقلۇق قىلىدۇ، بۆلگۈنچىلىك، قۇترانقۇلۇق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، نەتىجىدە، ئابدۇللا خان مىلادىيە 1665 ـ يىلى ئۆزىنىڭ نەۋرىسى ــ يولۋاس خاننىڭ پەرزەنتلىرىدىن خوتەندە ھاكىملىق قىلىۋاتقان ئون سەككىز ياشلىق ئوغلى ئۇبەيدۇللا سۇلتان بىلەن قىزى خانزادە خانىمنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى نىزا كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يېتىدۇ. يولۋاس خان دادىسىنىڭ خانلىق ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن، يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ھەرىكەتكە چۈشىدۇ. بۇنى سەزگەن ئابدۇللا خان مىلادىيە 1667 ـ يىلى يولۋاس خاننى جازالاش ئۈچۈن، قەشقەرگە قو-

شۇن ئەۋەتىدۇ. ئەمما، خانلىق قوشۇنى مەغلۇپ بولىدۇ. ئۇ يەنە مىلادىيە 1668 ـ يىلى ئىككىنچى قېتىم ئوغلى يولۋاس خانغا قارشى جازا يۇرۇشى قىلىدۇ. بۇ قېتىمقى جەڭدە، قەشقەردىكى ئاپاق خوجىنىڭ ھېسابسىز سوپى ـ دەرۋىشلىرى يولۋاس خان قوشۇنى بىلەن ماسلىشىپ، سەئىدىيە خانلىقىغا «غازات» ئېلان قىلىدۇ. ئابدۇللا خان قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ يەكەنگە قايتىدۇ ۋە ۋاپاسىز ئوغلىدىن كەلگەن بۇ پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە چىداپ تۇرالماي، خانلىق تەختىنى كىچىك ئوغلى ئابدۇلمۇمىنگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، «ھەج» قىلىش باھانىسى بىلەن ھىندىستانغا چىقىپ كېتىدۇ. شۇ يىلى كۈزدە، يولۋاس خان لىڭشىپ قالغان ھاكىمىيەتنى ئىنىسىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئون بىرىنچى خانى سۈپىتىدە خانلىق تەختىگە ئولتۇرىدۇ.

لېكىن، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاچ كۆزلۈك، تەبىئىتىگە زۇلۇم سىڭىپ كەتكەچكە، پۇقرالارنىڭ ھالىغا يەتمەيدۇ، بەلكى نامراتلاشقان خەلقتىن تۈلكە تېرىسى بىلەن قىزىل ئالتۇن تەلەپ قىلىدۇ. مەملىكەت كۈندىن ـ كۈنگە خارابلىققا قاراپ يۈزلىنىدۇ. نەتىجىدە، ئۇ ئۆز يېنىدىكى ئادالەت سۆيەر، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقچىل ئەمىر ـ كەبىرلىرىنىڭ نارازىلىقىنى، قارشىلىقىنى قوزغايدۇ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەركا بەگ، ئەلى شاھ قاتارلىقلار مىلادىيە 1670 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ئوردا ئىچىدە ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىدۇ.

گۈزەل سايرام بويلىرىدا تۇغۇلۇپ ـ ئۆسكەن، بىر مۇنچە خان بەگلەرنىڭ مۇھىم خىزمەتلىرىدە بولغان، نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا قاتنىشىپ پىششىپ ـ يېتىلگەن ئەركا بەگ ئاخىر ئىسمائىل خان بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇشىغا ياردەملىشىدۇ.

مۇھەممەتئىمىن خان (باھادىر خان) :

مۇھەممەتئىمىن خان ــ سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ ئىككىنچى خانى ئابدۇرىشىت خاننىڭ پەي نەۋرىسى بولۇپ، تۇرپانغا يىگىرمە يىل ھۆكۈمران بولغان سۇلتان سەيىد بابا خاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى.

ئۇ تاغىسى ئىسمائىل خان دەۋرىدە، ئۇچتۇرپانغا ھاكىم بولۇپ تۇرغان. مىلادىيە 1679 ـ يىلى، ئۇ ئىسمائىل خاننى ئاغدۇرۇپ خانلىق تەختىگە چىقىۋالغان ئاپاق خوجىدىن ئۆچ ئېلىش ئۇچۇن، ئون بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن يەكەنگە جازا يۈرۈش قىلىدۇ ۋە كەڭ خەلقنىڭ قوللىشى، ھىمايىسى ئاستىدا، جۇڭغار لەشكەرلىرى بىلەن ئاپاق خوجىنىڭ سوپى سالۇكلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، شۇ يىلى يازدا، خانلىق تەختىدە ئولتۇرىدۇ.

مىلادىيە 1681 ـ يىلى كۈز ئايلىرىنىڭ بىر جۈمە كېچىسى ئاپاق خوجىنىڭ پىچاقچى سوپىلىرى تەرىپىدىن بوغۇزلىنىپ ئۆلتۈرۈلىدۇ.

ئۇنىڭ ھەربىي ۋە مۈلكىي ئەمەلدارلىرىدىن بولغان مىرزا سالىھ بەگ جوراس بىلەن مىرزا ماناپ بەگ مۇھەممەتئىمىن خاندىن يۈز ئۆرۈپ، بۇ قانلىق سۇيىقەستتە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدۇ.

بى بى مۆھتەرەم خېنىم :

بەزى تارىخىي مەنبەلەردە ئۇنى «خېنىم پادىشاھ خېنىم»، «مەھلىياھ خېنىم» دەپ ئاتىغان. ئۇ مۇھەممەتئىمىن خاننىڭ سىڭلىسى بولۇپ، ھۆسن ـ جامالى كېلىشكەن، ئەمما خۇي ـ پەيلى يامائراق، قەھر ـ غەزەپلىك قىز.

ئاپاق خوجا مۇھەممەتئىمىن خاندىن مەغلۇپ بولۇپ، قەشقەر، يېڭىسار ئەتراپلىرىدا يۈرگەندە، بۇ قىزنىڭ خەۋىرىنى

ئالىدۇ ۋە ئىشنى «دوستلۇق ، ئەھدۇ ـ پەيمان» يولىدىن باشـ ـلاشنى ئويلاپ ، بى بى مۆھتەرەم خېنىمغا ئەلچى ئەۋەتىپ ، مۇھەببەت ئىزھار قىلىدۇ . ئاخىر ئۇنىڭ ھەممە شەرتلىرىگە كۆنۈپ ، ئۇنى ئەمرىگە ئالىدۇ . بى بى مۆھتەرەم خېنىم ئاپاق خوجىنىڭ كېيىنكى سۇيىقەستلىك ئىشلىرىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان مۇھىم شەخس . ئۇ ئاپاق خوجىدىن ئۈچ ئوغۇل ، ئىككى قىز تۇغىدۇ .

مىلادىيە 1693 ـ يىلى ئاپاق خوجا ئۆلگەندە ، ئۇ تەخت ۋارىسى ھېسابلىنىدىغان ئۆگەي ئوغلى خوجا يەھيانى يوشۇرۇن ئۆلتۈرگۈزۈپ ، ھاكىمىيەتنىڭ تىزگىنىنى بىر مەزگىل ئۆز قولىدا تۇتىدۇ .

بى بى مۆھتەرەم خېنىم رەھىمسىز ، زالىم ئىدى . شۇڭا ، ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ، «جاللات خېنىم» دەپ ئاتالغان . بۇ ھەقتە «سىيادەتنامە» دېگەن ئەسەردە مۇنداق يازىدۇ : «ئول ۋاقىتتا ئانداق خۇنزىرلىق بولدىكى ، ئىككى كىشى ئۇرۇشۇپ كىرسە ، ھەر ئىككىسىنى ئۆلتۈرەر ئەردى ، مەزلۇم كىشىلەر بېشىنى تارىسا ھەم ئۆلتۈرەر ئەردى . ئۆزىنىڭ بىر سىڭلىسىنى ‹پاقلاﺫـ ـدۇ خېنىم › دەر ئىدىلەر ، بىسيار ساھىبجامال ، تۇغمىغان ئەرـ ـدى ، ئۇنى ھەم رەشكتىن ياغقا بېسىپ ئۆلتۈردى . ھەممە خەلق ۋەھشاتناك بولۇپ ، ئۇنى ‹جاللات خېنىم › دەپ ئاتىدىلەر . »

بى بى مۆھتەرەم خېنىم مىلادىيە 1695 ـ يىلى مەكىتلىك سوپىلار ــــ خوجا يەھيانىڭ ئاتا تەرەپ تۇغقانلىرى تەرىپىدىن پىچاقلاپ ئۆلتۈرۈلىدۇ .

بارات ئەئلەم :

بارات ئەئلەم ــــ يەكەننىڭ ئەينى چاغدىكى شەرىئەت پېشۋاـ ـلىرىنىڭ كاتتىسى . مىلادىيە 1679 ـ يىلى ، ئاپاق خوجا بارلىق مەسچىت ، مەدرىسلەرنى خانىقاغا ئۆزگەرتىش توغرىسىدا خانلىق

بۇيرۇقى چۈشۈرىدۇ . بۇنى ئاڭلىغان پايتەخت شەھەرىدىكى مۇد-
دەرىس ، ئىمام ، خاتىپلار بارات ئەئلەمنىڭ قېشىغا كىرىپ ،
ئاپاق خوجا بىلەن كۆرۈشۈپ بېقىشنى ئېيتىدۇ . بارات ئەئلەم
شەرىئەت ئەھلىنىڭ پىكىر - تەلەپلىرىنى ئېلىپ ، ئاپاق خوجا
بىلەن كۆرىشىدۇ ھەم قۇرئان ، ھەدىس تەلىماتلىرى بويىچە ئۆز
پىكرىنى ئېيتىدۇ . لېكىن ، ئاپاق خوجا ئۇنى يولسىزلىق بىلەن
ئەيىبلەپ چىقىرىۋېتىدۇ ۋە شۇ كېچىسى ئاپاق خوجىنىڭ «رىجا-
لۇل غەيب» دەپ ئاتىلىدىغان پىچاقچى سوپىلىرى تەرىپىدىن ئۆز
ئۆيىدە ئىككى ھەمراھى بىلەن قوشۇپ ، پالتا بىلەن چاناپ ئۆلتۈ-
رۈلىدۇ ۋە جەسەتلىرى كوچىغا تاشلىنىپ : «بۇلار پىر - ئەۋلىيا
ئاپاق خوجىنىڭ تەخسىراتىغا كەتكەن ئازغۇنلار !» دېيىلىپ ،
خەلققە تېخىمۇ ئېغىر تەھدىت سېلىنىدۇ .

**ئۇلۇغ موللام ، مەۋلانا موللا نەقى ، موللا ئالىم يار-
كەندى ، مىرزا شاھ خوجا ، موللا باقى سەمەرقەندى ،
موللا ئاتىجان تاشكەندى ، موللا شاھباز قاتارلىقلار :**

ئاپاق خوجىنىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرى ئىچىدە ، يۇقىرى
دەرىجىلىك ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك دەپ تەبە-
قىلەرگە ئايرىلغان خاس مۇخلىسلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ ،
يۇقىرىقىلار ئۇنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك خاس مۇخلىسلىرى قاتا-
رىغا كىرىدۇ .

ئۇلار ئاپاق خوجىغا ئەڭ سادىق ھەم پىداكار ، ئۇلارنىڭ
ھەربىرى بىردىن سۇلۇك ۋە خانىقالارنى باشقۇرغان . ئۇلار تە-
سەۋۋۇپ ، تەرىقەت ئىلمىدە خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە بو-
لۇپ ، بارلىق ئەقىل - پاراسىتىنى ، كۈچ - قۇدرىتىنى ، قىس-
قىسى ، بارلىق ھاياتىنى ئاپاق خوجىغا ۋە ئۇنىڭ «تەرىقەتى
ئىشقىيە» مەسلىكىگە بېغىشلىغان . ئۇلار ئەڭ قىيىن شارائىت-
تىمۇ ئاپاق خوجىدىن ئايرىلماي ، ئۇنىڭ بىلەن تەقدىرداش ،

ھەمنەپەس بولغان، مۇشكۇل ھىجرەت - سەپەرلەردىمۇ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ سادىق مۇرىتلىق بۇرچىنى ئادا قىلغان.

پارسچە «ھىدايەتنامە» دېگەن قولىيازمىدا، ئۇلار توغرىسىدا مۇنداق تەرىپ ۋە سۈپەتلەر يېزىلغان: «ھەزرىتى ئىشانىنىڭ قەدىمى يارەنلىرىدىن، مەقبۇل ۋە مەھبۇبلىرىدىن ئىدىلەر ... زاھىرى، باتىنى ئىلىملەرگە كامىل ئىدىلەر ... ئۇستۇن ھاللار ۋە ئۇلۇغ ماقاملار ئىگىسى ئىدىلەر ... سەپەر ۋە غەيرىي سەپەر-دە، خىزمەتتە ھەمراھ ھەم ئەسرار ئىدىلەر ...»

1999 - يىل، سىنتەبىر
2000 - يىل، دېكابىر
ئۈرۈمچى - قەشقەر.